ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

14

REVIZE

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ

Redakční rada

vedoucí redaktor:

prof. DrSc. Václav Vaněček,

člen korespondent ČSAV,

nositel Řádu práce

výkonný redaktor:

doc. dr. Karel Malý, CSc.

členové:

doc. dr. Leonard Bianchi, CSc.

doc. dr. Ján Gronský, CSc.

dr. Jaroslav Houser, CSc.

doc. dr. Jaromír Kincl, CSc.

prof. DrSc. Martin Vietor

312754315

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

14

Academia | nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1969

PRÁVNĚHISTORICKÉ
STUDIE

14

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy

Znač.: 7212/b

Inv. č.: 4315/75-

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1969

26.8.75, Academia 1/6.2154

29,-

Velká Říjnová socialistická revoluce a české státoprávní požadavky ke konci prvé světové války

Jaroslav Houser

Vývoj ekonomiky v rakousko-uherském soustátí ve válečných letech vytvářel objektivní předpoklady pro další rozvoj národně osvobozeneckého boje českého národa. V prvních letech války rozšířilo se tzv. řízené hospodářství (válečné ústředny a nucená kartelizace), které vedlo k zesílení nerovnoměrného vývoje jednotlivých průmyslových odvětví i ekonomiky jednotlivých oblastí. Zesílily rovněž rozpory mezi průmyslem a zemědělstvím. Upevnění pozic rakouských velkobank poškozovalo konkurenční zájmy českého kapitálu. Samostatná hospodářská politika Uher vyzvedla význam českých zemí zejména pro zásobování obyvatelstva Předlitavska. Vzrůstající hospodářská závislost Rakouska na Německu poškozovala zájmy českého kapitálu (otázka celní unie s Německem). Vzrůstající exploitace českých pracujících akcentovala sociální obsah české národnostní otázky. To byly ekonomické podmínky pro novou fázi národně osvobozeneckého boje českého národa.

Byly však i předpoklady politického rázu, jež vytvářela sama vídeňská vláda, která suspendovala v prvních válečných letech konstitucionalismus, pomýšlela na revizi ústavy v duchu centralismu cestou oktroje a připravovala odtržení Haliče, čímž měla být v Předlitavsku zajištěna německá většina.[1]

Probuzení aktivity lidových mas, bez níž by bývala česká buržoazie se k radikálnějšímu postupu neodhodlala, způsobily ruské revoluční události v únoru 1917. Do té doby představitelé české buržoazie a tehdejšího politického života vystupovali krajně loajálně.

V prohlášení českého svazu z 31. ledna 1917 odmítala se např. odpověď Čtyřdohody presidentu Wilsonovi, ve které Čtyřdohoda za jeden z válečných cílů uváděla i osvobození Čechů od cizího panství. Presidium Českého svazu označilo tehdy tuto odpověď za insinuaci a prohlásilo, že český národ jako vždycky v minulosti tak i v přítomnosti a v době příští vidí svou budoucnost a podmínky svého vývoje jen pod žezlem habsbur-

[1] Říha O. a Křížek J., *Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce a vznik Československa*, Československá rusistika, č. 4/1957.

ským. To bylo v rozporu s cítěním širokých vrstev národa a národně osvobozenecký boj byl prohlášením zaskočen.

Pracující masy Rakouska a především dělnictvo projevovalo již v této době živelný odpor proti režimu vojenské diktatury. Jeho hlavním požadavkem bylo svolání parlamentu a uzavření míru, o čemž podávají svědectví i zprávy vídeňského policejního ředitelství.[2] Vedení rakouské sociální demokracie vtělilo přes svůj jinak oportunistický postoj tyto požadavky již do rezoluce stranické konference, jež se konala v listopadu 1916.[3]

K radikalizaci lidových mas došlo teprve v jarních měsících 1917. Příčinou byla dlouhotrvající válka, ztráty na frontách, stále se zhoršující zásobování a ne na posledním místě ohlas únorových revolučních událostí v Rusku, což doznává i historik Zdeněk Tobolka.[4] Policejní zprávy z tehdejší doby ukazují, že ohlas ruské revoluce byl silnější u českého dělnictva než německého,[5] a to z pochopitelného důvodu, že české dělnictvo spatřovalo ve svržení carismu začátek řešení jak problematiky sociální tak i otázky národnostní.

Měsíc po svržení carského režimu v Rusku rozšířila se v českých zemích stávková vlna a sice nejprve mezi kovodělníky v Praze (Daňkovka), v Plzni a v Mladé Boleslavi. Do stávky vstoupili i horníci na Kladně a v Ostravě. Cílem těchto živelně propukajících stávek bylo zlepšení těžkých sociálních poměrů pracujících, tedy požadavky sociálně politického rázu, s nimiž byly spojovány požadavky politické, především volání po míru, obnovení občanských svobod, svolání parlamentu atd. Později k nim přistupovaly i požadavky státoprávního rázu.

V dubnu 1917 došlo v Prostějově ke krvavému střetnutí textilních dělníků s vojskem, při němž padly za oběť brutalitě policejně-vojenského režimu desítky dělníků. Prostějovské události poděsily vídeňskou vládu, jak je patrno z dopisu zahraničního ministra Czernina německému kancléři.[6] Ze strachu před dělnictvem vstoupila tehdy vídeňská vláda Clam-

[2] Neck Rudolf, *Arbeitschaft und Staat im ersten Weltkrieg 1914—1918* (A. Quellen), Vídeň 1964, str. 221 a 225, *Bericht der Polizeidirektion Wien an das Ministerium des Innern*, AVA Wien, Md 7 22 i. g. 2014, Prot. 2789.

[3] *Tamtéž*, str. 155—157, *Streng vertraulicher Bericht der Polizeidirektion Wien an das Ministerium des Innern über die Reichskonferenz der deutschen sozialdemokratischen Partei Österreichs vom 5. November 1916*, AVA, Wien, M d I, i. g. 25.457, Prot. 25.554.

[4] Tobolka Zdeněk, *Státoprávni prohlášeni z 30. května 1917*, str. 163.

[5] Neck Rudolf, *Arbeiterschaft und Staat im ersten Weltkriege, 1914—1918* (A. Quellen), Vídeň 1964, str. 250, Vertranlicher Bericht der Polizeidirektion Wien an das Ministerium der Innern über das Verhalten der politischen Partein, AVA, Wien, M d I 22 i. g. 5165.

[6] Beneš E., *Světová válka a naše revoluce*, sv. I., Praha 1927, str. 429 a 430.

Martinicova v jednání s oportunistickými vůdci sociální demokracie, dokonce o vstupu sociální demokracie do vlády.

1. máj 1917 byl slaven po vzoru ruských dělníků stávkami. V májových rezolucích opakovaly se požadavky ukončení války, obnovení občanských svobod, národního sebeurčení a požadavek velkých sociálních přeměn poválečných.[7] I v zachované velmi opatrnické řeči Antonína Němce na Prvního máje v Brně je pasáž o ruské revoluci a požadavek míru bez anexí.[8]

Pražští kovodělníci utvořili na jaře 1917 ilegální výbor dělnických důvěrníků, jenž se stal dělnickou radou v Praze. Později u příležitosti zahájení vídeňského parlamentu organizovala tato dělnická rada masové vystoupení pražského dělnictva a delegace vyslaná k pražskému místodržiteli žádala mimo jiných politických požadavků i obnovení českého státu.[9] „Obnovení českého státu" žádalo rovněž 31. května 1917 dělnictvo železničních dílen v Plzni.[10]

V letních měsících vrcholila pak stávková vlna v českých zemích stávkami v Ostravě, Plzni a Brně, 1. a 2. srpna byla vyhlášena v Brně generální stávka a brněnské dělnictvo žádalo na velkém protestním shromáždění plné právo sebeurčení českého národa.

Z těchto faktů stávkového hnutí je patrno, že po únorové revoluci v Rusku aktivita dělnictva v českých zemích neobyčejně vzrostla a mezi stávkovými požadavky setkáváme se mimo jiné i s požadavky výslovně státoprávního rázu (právo sebeurčení národa, obnovení českého státu atd.).

Pod tlakem dělnictva postavila rakouská i česká sociální demokracie svolání vídeňského parlamentu. Tento požadavek měl značný ohlas v řadách dělnictva. V oběžníku vídeňského stranického vedení se mluvilo o tom, že všechny dosavadní pokusy strany přiměti vídeňskou vládu svolati parlament zůstaly bez úspěchů. Zdůrazňovalo se přitom, že Rakousko je jedinou zemí, kde parlamentní režim byl po tři léta suspendován. Následovaly i dělnické schůze, jejichž rezoluce nenechávají na pochybách o smýšlení dělnictva a o jejich požadavku obnovit občanské svobody a zajistit parlamentní projev.[11]

[7] Bouček Ant., *První máj*, Praha 1946, str. 97. Solle Zdeněk, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické světové války*, Praha 1952, str. 31 a násl.

[8] Neck Rudolf, *Arbeiterschaft und Staat im ersten Weltkrieg 1914—1918* (A. Quellen), Vídeň 1964, str. 300 a 301.

[9] „... aby v této dějinné době bezodkladně se domáhali zřízení československého samostatného státu, dovolávajícího se velké ideje ruské revoluce a sebeurčení všech evropských národů". Soukup Fr., *Revoluce práce*, sv. II., str. 958 an.

[10] Nedvěd A., *Jak to bylo 1914—1918 v Plzni a na českém západě*, Plzeň 1939.

[11] Neck Rudolf, *Arbeiterschaft und Staat im ersten Weitkrieg 1914—1918* (A. Quellen), Vídeň 1964, str. 255, *Bericht der Polizeidirektion Wien an das Ministerium der Innern über die sozialdemokratische Agitation zur Einberufung des Parlaments*, AVA, Wien, Mdl 22 i. g. 5404.

Česká buržoazie byla na jaře roku 1917 pod silným tlakem lidových mas a bylo patrno, že i vídeňská vláda volání lidu po svolání parlamentu neodolá. Za této situace je pochopitelné, že čeští poslanci rozvinuli již v jarních měsících 1917 určitou politickou aktivitu. Dne 7. března 1917 se obrátil Český svaz na vídeňské říšské radě dopisem na ministerského předsedu Clam-Martinice a protestoval proti připravovanému státoprávnímu oktroji, jenž měl znamenat zesílení centralismu v Předlitavsku. Čeští poslanci hledali tehdy spojence a zahájili proto jednání se zástupci Jihoslovanů, s nimiž uzavřeli dohodu o společném postupu proti připravovaným centralizačním opatřením.

Za této situace bylo příznačné veřejné prohlášení Českého svazu ze 14. dubna 1917, jež, jak uvádí jeho autor Tobolka, bylo odezvou ruských revolučních událostí.[12] Prohlášení žádalo, „aby i v rakouském soustátí myšlenky demokracie, parlamentarismu a ústavní revize ve směru sebeurčení a potřeb národů byly řešeny jako otázky nejžhavější a nejpalčivější". Šlo o první oficiální projev české reprezentace na říšské radě státoprávní povahy. Bylo to ovšem prohlášení umírněné a loajální, protože počítalo se zachováním Rakouska.

Značný vliv na postoj českých poslanců na říšské radě měl manifest českých spisovatelů ze 17. května 1917, jenž podepsalo 222 spisovatelů v čele s Aloisem Jiráskem. Byl to apel na české zástupce ve vídeňském parlamentě. Zdůrazňovalo se v něm: „Program našeho národa je založen jeho dějinami i jeho kmenovou jednotností, jeho novodobým politickým životem i jeho právy a vším tím, z čeho tato práva vznikla a čím byla uvnitř zaručena. Doba dnešní zdůrazňuje jej do posledních důsledků; zdálo-li se kdy, že lze jej odkládati nebo omezovati, nutká nás doba dnešní, abyste jej rozvinuli před fórem celé Evropy a pak hájili do krajnosti, abyste se domáhali jeho splnění bez výhrad, neboť český lid se ho nikdy nevzdal, ze srdcí československých nikdy nevymizela víra v slavné příští jeho splnění."

Přes obecnost formulací bylo prohlášení poměrně radikální a tato jeho stránka odpovídala tehdejšímu cítění lidových vrstev národa. Mluvilo se v něm sice o československém národě, ale počítalo se s připojením Slovenska. Proklamace dotýkala se otázky českého sněmu, tradičního symbolu českého státu. Protože tento sněm neexistoval, pokládalo prohlášení za politické fórum českého národa české poslance říšské rady (na rozdíl od stanoviska státoprávních radikálů).

Ačkoliv manifest tlumočil české požadavky formou zastřenou a zevšeobecňující, požadoval na českých poslancích, aby splnili svou svatou po-

[12] Tobolka Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl IV., 1914—1918, Praha 1937, str. 230.

vinnost a zastali se českých práv a českých požadavků v této nejosudovější době světových dějin.

Dělnictvo šlo v této době ještě dále. Žádalo na českých poslancích zřízení československého samostatného státu, dovolávajíc se idejí ruské revoluce. Např. kovodělníci žádali, aby prohlášení bylo doplněno požadavkem svolání českého sněmu na základě všeobecného volebního práva.[13]

V něčem musela vídeňská vláda přece jen ustoupit a to v otázce obnovy vídeňského parlamentarismu. Volání lidových mas po svolání vídeňské říšské rady, které zesílilo pod dojmem ruských revolučních událostí v únoru 1917 bylo silným nátlakem na vídeňskou Clam-Martinicovu vládu. Bylo možno očekávat, že vláda nakonec tomuto nátlaku neodolá a parlament svolá. Podle prosincové ústavy (§ 8 zákona č. 145/1867 ř. z.) měl nový císař přísahat na platnou konstituci.[14] Tato okolnost postavila „Český svaz" před úkol připravit státoprávní prohlášení, které by aspoň zčásti odpovídalo radikalizujícím se státoprávním požadavkům českého národa.

V dubnu a v květnu bylo připraveno několik projektů tohoto prohlášení, které podávají obraz kolísavé, neujasněné a také nejednotné politiky vedoucích představitelů českých politických stran na vídeňské říšské radě. Autorem nejstaršího návrhu, jenž vznikl v původní podobě již roku 1916, byl historik konzervativního ražení profesor Pekař. Elaborát vycházel převážně z tradičního historického pojetí státního práva a byl původně připraven pro státoprávní akci profesorů pražské university. Projekt se stal základem návrhu státoprávního prohlášení národních sociálů a agrárníků. Také návrh mladočechů (komise skládající se z dr. Franty, dr. Fiedlera a dr. Tobolky) se od předchozích návrhů ideově málo lišil.

Všechny tři návrhy vycházely z nutnosti řešení české státoprávní otázky na základě federalizace Rakouska. Tato vedoucí myšlenka byla však vyjádřena ve třech uvedených dokumentech různě silně a také její zdůvodnění se rozcházela. Mladočeský návrh spočíval výlučně na českém historickém státním právu a omezoval se pouze na konstatování, že státoprávní postavení zemí České koruny je nesporné a že tato skutečnost byla potvrzena v minulosti řadou státních aktů. Pouze malý náběh k přirozenoprávní koncepci státního práva byl v pasáži týkající se kritiky prosincové ústavy, kde její neudržitelnost byla odůvodňována tím, že nebyla s to rozřešit poměr národností ke státu na základě sebeurčovacího práva.

Návrh agrárníků vysvětloval federalistický princip jako státní samo-

[13] *Tamtéž*, str. 233—237 a Křížek J. a Říha O., *Bez Velké Říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa*, Praha 1951, str. 17 a 18.

[14] *Nebudiž opominuto*, Národní listy z 28. 12. 1916.

statnost v rámci habsburské říše. Federalistické pojetí bylo přitom nejsilněji vyjádřeno v kritice centralistické říšské rady.

Pekařův návrh, jejž národně sociální klub vzal za základ svého návrhu, žádal rovněž změnu prosincové ústavy v duchu federalistického programu. Používal běžné argumentace historickoprávní, kterou doplňoval „zřeteli národnostně právními". Návrh zdůrazňoval, že nejde o úplnou samostatnost českých zemí, jež by byla omezena jen závazky vyplývajícími z personální unie, nýbrž že je třeba pomýšlet na zřeknutí se důležitých částí státnosti, ve prospěch celku království a zemí na říšské radě zastoupených.

Již z těchto faktů je patrno, že všechny tři návrhy byly vedeny duchem politického oportunismu, jenž byl patrný zejména ve zdůrazňování monarchistické formy federace a zájmů habsburské dynastie. V Pekařově návrhu se federalizace vydávala za projev pozitivní politiky a za budování rakouské společné vlasti. V návrhu agrárníků byly některé radikálně znějící pasáže, které byly namířeny proti německému centralismu.

Všechny tři návrhy se nezabývaly státoprávním postavením Slovenska. To bylo pro tuto dobu charakteristické. Buržoazní politici ještě váhali vystoupit proti maďarskému centralismu v Uhrách a omezovali své federalizační požadavky na Předlitavsko.

V žádném z těchto návrhů z jara 1917 nebyl ještě zakotven pozdější požadavek, aby česká státoprávní otázka byla řešena na mezinárodním fóru. V Pekařově návrhu byla naproti tomu pasáž o tom, že úmysly nepřátel Rakouska vměšovat se do vnitřních záležitostí státu a z české státoprávní problematiky vytvářet mezinárodní otázku, byly Českým svazem 31. ledna 1917 odmítnuty.

Pekařův návrh se dotknul též problému německé menšiny v českých zemích. Sliboval, že požadavkům Němců může být vyhověno v široké míře, jestliže český národ, tj. české země dosáhnou v rakouském státě práva sebeurčení.[15]

Kromě těchto kolektivních a klubovních návrhů vytvořilo se při přípravě prohlášení několik návrhů individuálních. Agrární poslanec Prášek, jenž byl ve straně v opozici proti Švehlovi, vystoupil se samostatným návrhem, jehož autorem byl dr. Bedřich Štěpánek. Ten se opíral jak o přirozené právo národů na sebeurčení, tak i o právo historické. Jeho odlišnost od stanovisek shora uvedených politických stran spočívala v tom, že český stát měl být rozšířen o Slováky, jimž měl být tímto státoprávním řešením zajištěn národní, politický, kulturní a hospodářský život. Návrh se nezmiňoval o habsburské dynastii, Prášek provedl pro

[15] Tobolka Zdeněk, *Státoprávní prohlášení ze dne 30. května 1917*, str. 166 a násl.

Štěpánkův návrh agitaci, byl však odmítnut jak v agrárním klubu, tak i v plenární schůzi Českého svazu.

Samostatný návrh poslance Špačka vycházel rovněž ze zásad historického práva, které byly doplňovány zřeteli přirozenoprávními. Příznačná byla pasáž o vlivu ruských revolučních událostí na realizaci práva sebeurčení malých národů, která ukazuje, že i politická aktivita české buržoazie byla v této době podmíněna ohlasem ruské revoluce. V ostatních směrech opakoval návrh stěžejní myšlenky předchozích návrhů a jen je jinak formuloval.

Rovněž návrh poslance dr. Stránského argumentoval historickým i přirozenoprávním státním právem. Obsahoval ostrou kritiku prosincové ústavy, která neznala vůbec národností jako subjektů státní moci, nepřihlížela k nim a nepřiznávala jim nějakých práv. Žádal obnovení historických státních práv národa českého, rozšířených podle zásad práva přirozeného i na milióny jeho příslušníků sousedících s hranicemi historické vlasti české — tedy pro Slováky. Tím se návrh přibližoval požadavkům českých spisovatelů ze 17. května 1917. Formulace této pasáže ukazuje přitom jasně, že Stránský byl již tenkrát stoupencem myšlenky československého.

Návrh dr. Baxy se lišil od předchozích tím, že nemluvil o habsburské dynastii a očekával řešení státoprávní otázky od mezinárodní konference. To byl nový ostřejší tón, jenž byl ještě zesílen kritikou útisku Slováků v Předlitavsku Němci a v Zalitavsku Maďary.

Anonymní návrh, jenž se objevil mezi českými poslanci na cestě do Vídně na zasedání říšské rady, vylučoval jakékoliv neplodné kompromisy, dovolával se zásad revoluce francouzské, americké a ruské a požadoval suverénní československý stát a řešení státoprávní otázky na mezinárodním fóru. Pro tehdejší ovzduší mezi představiteli buržoazních stran na vídeňské říšské radě bylo příznačné, že se nestal předmětem oficiálních jednání.

Státoprávní radikál dr. Kalina zaslal Českému svazu při projednávání návrhů státoprávního prohlášení obšírný rozklad, v němž zastával tezi, že jedinou právní půdou pro státoprávní boj je sněm českého království. Razil heslo „Bez českého sněmu nebude říšské rady“.[16] Je nesporné, že odmítání příslušnosti vídeňského parlamentu pro řešení české státoprávní otázky a volání po české konstituantě (ovšem demokraticky volené!) bylo revolučním prvkem, jenž vcelku odpovídal stanovisku českých spisovatelů ze 17. května 1917 a hlavně cítění širokých vrstev národa, jejichž

[16] Tobolka Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, sv. IV., 1914—1918, Praha 1937, str. 244 a násl. a *Státoprávní prohlášení ze dne 30. května 1917*, str. 172 a násl.

radikalizace se projevovala čím dál tím patrněji v důsledku ohlasu ruských revolučních událostí.

Jednání o textu státoprávního prohlášení v Praze a ve Vídni bylo zakončeno v zasedání předsednictva Českého svazu v Praze 27. května 1917, kdy byl přijat kompromisní návrh Švehly, jenž zůstal na oportunistické linii, zachování rakouské monarchie. „Habsbursko-lotrinské mocnářství" se mělo přetvořit „ve spolkový stát svobodných a rovnoprávných národních států. V jedné otázce pokročilo prohlášení přece jen o něco dále. Vycházelo se vstříc požadavku hlasistů (dr. Šrobár) a požadovalo se spojení Slovenska s českým historickým státem. Poprvé se tu používalo výrazu „československý národ" (myšlenka čechoslovakismu).

Argumentace prohlášení byla historickoprávní i přirozenoprávní. Je to patrno z této pasáže: „Opírajíc se v této dějinné chvíli o přirozené právo národů na sebeurčení a svobodný vývoj, o právo jež nadto jest ještě u nás posíleno nezadatelnými právy historickými, státními akty plně uznanými, budeme v čele svého lidu domáhati spojení všech kmenů československého národa v demokratický český stát, přičemž nelze opomenouti onoho kmene československého, který žije v souvislém celku s historickou vlastí českou".[17]

Mechanické postavení přirozenoprávní koncepce vedle historickoprávní bylo ústupkem buržoazních stran české sociální demokracii, která se k prohlášení připojila. Byl to ústupek pouze formální a vnitřně nelogický, protože obě koncepce nebylo možno stavět do téže roviny. Sociální demokracie si přitom svazovala ruce pro vlastní politickou aktivitu a kompromis byl náznakem pozdější závislosti sociální demokracie na české buržoazii v tak citlivé politické otázce, jakou byl národně osvobozenecký boj českého a slovenského národa.

Oportunismus vedení československé sociální demokracie se projevil při jednání o státoprávní prohlášení zejména v tom, že se ani nepokusila vystoupit se stanoviskem, že řešení státoprávní české a slovenské problematiky, to znamená otázku federalizace či naprostá suverenita, státní forma státu atd., nemůže být provedeno na vídeňské půdě, nýbrž pro národní reprezentaci odpovídající smýšlení širokých vrstev národa, zejména dělnické třídy.

Na říšské radě 30. května 1917 vystoupil i s tradičním státoprávním prohlášením státoprávní radikál Kalina.[18] Jeho prohlášení bylo nesporně myšlení radikalizujících se vrstev národa bližší, akcentovalo však silně

[17] Srov. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreischischen Reichsrates im Jahre 1917, XXII. Session, str. 34.

[18] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten den österreichischen Reichsrates im Jahre 1917, XXII. Session, str. 34—36.

historickoprávní pojetí, jež bylo již v minulosti dělnického hnutí zneužito ke zpátečnickým cílům.

Přes umírněný tón a celkem loajální obsah společného státoprávního prohlášení, jež přednesl ve vídeňské sněmovně 30. května 1917 Staněk, vyvolal jeho projev zděšení ve vídeňských vládních kruzích a samého centralisticky orientovaného ministerského předsedy Clam-Martinice. Ten dal své pocity najevo při jednání s některými buržoazními českými poslanci.[19]

Ve vládním prohlášení ze dne 12. června 1917 odmítl Clam-Martinic požadovaný český stát, protože prý zasahuje do svrchovanosti druhého státu mocnářství. Slovanské státoprávní programy jsou prý neuskutečnitelné, protože se křižují a dějiny prý podaly v probíhající válce důkaz o správnosti rakouské státní koncepce. Místo slovanských státoprávních programů, které prý jsou v rozporu s potřebami státního celku, chce vláda předložit jiný program, který se od nich sice značně liší, ale shrnuje vše, co ony návrhy obsahují přiměřeného, splnitelného a reálného. Tento program má prý na zřeteli celek, tj. Rakousko. Clam-Martinic se přitom otevřeně hlásil k myšlence centralismu a dualismu a český státoprávní program označil za „blouznění národní exaltace" a za mlhovinu".[20]

Rovněž nástupce Clam-Martinice, ministerský předseda Seidler učinil v poslanecké sněmovně 27. června 1917 prohlášení, v němž odmítl uznat sebeurčovací právo národů jako základ eventuálních mírových jednání.

Ještě ostřejší byla reakce v budapešťských vládních kruzích, pokud jde o pasáže týkající se Slovenska. Uherská vláda (Tisza i Esterházy) činila tehdy nátlak na vládu vídeňskou, aby vystoupila energicky proti státoprávním požadavkům Čechů.[21]

Ačkoliv státoprávní prohlášení vycházelo z koncepce historického práva a byl jen neorganicky učiněn odkaz i na přirozené právo národa, vyvolala tato okolnost ostrou reakci staročechů. Jejich „Hlas národa" kritizoval stanovisko české parlamentárky, že opouští ideu českého království (svatováclavské koruny) a že je namířeno proti uherskému království (otázka Slováků). Staročeši se dovolávali Palackého, jenž tím, že přijal historický státoprávní program, opustil koncepci přirozenoprávní. České státní právo a přirozené právo národa na sebeurčení jsou pojmy zcela odlišné a neslučitelné. Chce-li česká politika zůstat věrná českému státnímu právu, musí se podle mínění staročechů rozejít s myšlenkou

[19] Tobolka Zdeněk, *Státoprávní prohlášení ze dne 30. května 1917*, str. 178.
[20] Srov. Kalina J., *Nezdar druhého úsilí o český stát 1871—1917* a Kvapil Sv., *Odpůrci českého státu*, Akademie 1917.
[21] Tobolka Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*, Praha 1937, str. 287.

připojení Slovenska, neboť jinak je třeba přiznat i právo sebeurčení Němcům v historických zemích, což by vedlo k rozdělení země.

Státoprávní prohlášení mělo ohlas v samotném vídeňském parlamentě. S obdobným státoprávním prohlášením vystoupili Jihoslované, s nimiž česká parlamentárka již delší dobu spolupracovala. Žádali vytvoření samostatného státního útvaru Slovinců, Chorvatů a Srbů pod žezlem habsbursko-lotrinské dynastie.[22]

Ke státoprávnímu prohlášení se vraceli v letních měsících i v měsících podzimních také čeští poslanci, jejichž projevy dokreslují a vykládají jeho politický význam. Dne 13. června 1917 se ujal slova dr. Šmeral, jenž rozvedl tehdejší své názory na federalizaci dunajského soustátí. Žádal přetvoření Rakouska-Uherska ve spolkový stát samostatných národů cestou změny říšské ústavy. Přebudování státu je smělý pokus řešit sporné mezinárodní otázky cestou spravedlivého národnostního vyrovnání. Vyslovil se přitom pro demokratizaci, parlamentní vládní režim a uzavření míru.

Koncepce Šmeralova vycházela z přesvědčení, že Rakousko-Uhersko jako velký hospodářský celek by mělo být zachováno. Boj za přeměnu v demokratický stát měl se dít v rámci celého podunajského státu. Šmeral se domníval, že boj české a slovenské dělnické třídy by byl snazší, kdyby byl též podporován ostatní dělnickou třídou rakousko-uherského státu. Tato koncepce mohla být však realizována jen za předpokladu, že vedoucí silou v tomto boji by byla dělnická třída dosud vládnoucího národa, resp. národů a ta by vyhlásila zásadu sebeurčení národů a sice až do případného odtržení. Šmeral přitom nedocenil, že rakouská a uherská sociální demokracie za oportunistického vedení stála částečně na nacionalistickém stanovisku.[23]

Oportunistické prohlášení Českého svazu bylo vcelku kladně, s některými menšími výhradami přijato 15. června 1917 dr. Rennerem, teoretikem rakouské sociální demokracie v otázce kulturní autonomie. Renner hodnotil kladně, že v prohlášení se projevil prvek přirozenoprávní vedle koncepce historickoprávní. Zmínku o přirozeném právu v prohlášení pokládal za odklon od dosavadního stanoviska české buržoazní politiky a akceptoval i požadavek týkající se Slovenska.[24]

Kalina ve svých projevech na říšské radě v létě a na podzim r. 1917 opakoval své státoprávní „ceterum autem censeo“, že říšská

[22] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrat im Jahre 1917, XXII. Session, str. 34.

[23] Kříž e k Jurij a Ř í h a Oldřich, *Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa*, Praha 1951, str. 20 a 21.

[24] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917, VVII. Session, str. 340.

rada je nekompetentní rozhodovat o základních otázkách českého státu.[25]

Federalistické a monarchistické státoprávní prohlášení většiny českých poslanců na říšské radě z 30. května 1917 mělo vliv na činnost členů Českého svazu v ústavním výboru říšské rady a na jejich účast při přípravě revize prosincové ústavy. V obnoveném vídeňském parlamentě byl totiž vytvořen zvláštní ústavní výbor a začátkem července byl z jeho členů vytvořen 15členný podvýbor, jenž měl připravit zásady ústavní novely.

Český svaz se rozhodl pro účast a pro tehdy pozitivní legislativní politiku na tomto poli po jistém zdráhání. Vídeňské vládnoucí kruhy vyvolaly tehdy záměrně naděje na brzké ukončení války a snažily se touto cestou zavést představitele české buržoazní politiky ke konstitutivnímu aktivismu. To se jim do značné míry zdařilo. Menšina presidia Českého svazu byla proti obeslání ústavního výboru a jeho přípravné komise. Své stanovisko odůvodňovala tím, že činnost těchto orgánů (revize předlitavské ústavy) je vlastně v rozporu i s loajálním státoprávním prohlášením z 30. května 1917 (požadavek připojení Slovenska).

Český svaz se rozhodl nakonec pro obeslání přípravné komise ústavního výboru po poradě s Národním výborem a vyzval přitom několik buržoazních ústavních odborníků, aby vypracovali návrhy ústavního řešení, které měly sloužit jako podklad pro další jednání v ústavním výboru parlamentu.

Velmi záhy došlo k rozčarování v tomto konstitutivním aktivismu české buržoazie. Průlom do uměle živených státoprávních nadějí většiny Českého svazu způsobil sám ministerský předseda Seidler, jenž vyhlásil 17. července 1917 v ústavním výboru cíle ústavní reformy. Její obsah měl být neobyčejně úzký. Šlo v podstatě o doplnění § 19 prosincové ústavy, jenž se týkal národnostní problematiky. Rakousko-uherský dualismus měl být přitom zachován. Seidlerovo prohlášení bylo sprchou na konstituční naděje vedení Českého svazu a způsobilo rozhořčení a pobouření v české pokrokové veřejnosti. Český národ spatřoval v tomto stanovisku zásadní neochotu vídeňské vlády provést jakoukoliv státoprávní reformu ve prospěch utlačovaných národů Rakouska.

Tlak radikalizujících se pracujících vrstev českého národa a odhalení záměrů vídeňských vládních kruhů zbrzdily záhy aktivitu Českého svazu v ústavním výboru a proto i zmíněné ústavní návrhy odborníků, které byly dokončeny až v říjnu 1917, jsou jen historickými dokumenty politiky Českého svazu z léta 1917.

Pro ilustraci je na místě uvést některé podrobnosti o těchto ústavních

[25] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917, XXII. Session, str. 519 a str. 2068 a 2069.

projektech, které byly antikvovány již v době, kdy byly dokončeny. Redakce časopisu „Naše revoluce" připisuje jejich autorství vysokoškolským profesorům Karlovi Kadlecovi, Jiřímu Hoetzlovi, Františku Weyrovi, členu panské sněmovny dr. Josefovi Fořtovi a profesorovi Bohumilu Baxovi.[26]

Karel Kadlec vycházel při svém návrhu z vyhraněně historickostátoprávního pojetí, nicméně však zachoval značně silnou federalistickou vazbu státoprávního uspořádání. Rakousko-Uhersko se mělo přetvořit v Dunajskou federaci a jejím členem měly být země svatováclavské koruny se zeměmi Čechami, Moravou a Slezskem a federální stát měl být rozšířen o Slovensko, jak vyplývalo ze státoprávního prohlášení ze dne 30. května 1917.

„Svaz podunajských států" měl být konstituční monarchií pod vládou Habsburků. Císař podunajského státního svazu měl být současně králem českým, markrabím moravským, vévodou slezským a knížetem slovenským. Kromě říšské státní příslušnosti zaváděl konstituční návrh i zemskou příslušnost. Zákonodárným orgánem pro celou říši měl být ustaven generální sněm, společný pro všechny země svatováclavské koruny a sněmy v jednotlivých jejich zemích. Kromě ústředních ministerstev měla být zřízena ministerstva českého státu.

Nedemokratičnost zastupitelské soustavy se zračila zejména v tom, že ve sněmech jednotlivých zemí měli být i členové virilní a že generální sněm českých zemí měl být dvoukomorový a horní sněmovna se měla skládat z nedemokraticky a doživotně volených členů. Nedemokratickým orgánem českého státu měla být i ústavně silná státní rada, z polovice jmenovaná králem.

Rovněž z jasně historickoprávní koncepce vycházel návrh Jiřího Hoetzela. Rakousko mělo být rozčleněno v pět spolkových států: český, polský, rakouský, maďarský a jihoslovanský. Vazba federace měla být sice volnější (jednotlivé státy mohly mít samostatné vojsko), ale federativní charakter byl respektován. V čele svazu měl být císař z habsburské dynastie. Dvoukomorovost a nepřímé volby členů byly charakteristické pro složení ústředního parlamentu a zastupitelských orgánů českého státu.

Federalizační návrh Františka Weyra počítal se zřízením federálních států českého, polského, rakouského, maďarského, jihoslovanského a rusínského pod vládou habsburské dynastie. Český stát měl zahrnovat Čechy, Moravu, Slezsko a Slovensko. Jako eventualitu uváděl i odstoupení německých a polských částí Slezska (zbytek země měl být spojen

[26] Texty návrhů byly otištěny v publikaci Zdeňka Tobolky, *Státoprávní prohlášení z 30. května r. 1917.*

s Moravou). Návrh připouštěl dokonce i odstoupení německých oblastí Čech a náhradou za ně připojení hraničních oblastí se silnou českou menšinou. Šlo tu tedy o opuštění historických hranic českých zemí.

Nedemokratičnost složení zákonodárných sborů a jejich příslušnosti se zračila zejména v tom, že návrh zaváděl zásadu dvou komor a že legislativní pravomoc měla být rozložena mezi panovníka a zastupitelský orgán.

Návrh původně mladočeského radikála později pak rakouského ministra a umírněného člena panské sněmovny dr. Josefa Fořta uváděl tyto členy podunajského svazu: české království, rakouské dědičné země, uherské království a chorvatsko-slovinské království. Pokud jde o vymezení hranic dílčích států, vycházel autor sice z historických zásad, jež odůvodňoval zeměpisnými a hospodářskými hledisky, ale připouštěl i odchylky od historických hranic, kde to poměry národnostního osídlení naléhavě vyžadovaly (velmi nejasné!).

Návrh Bohumila Baxy odchyloval se od předešlých koncepčním zaměřením. Autor totiž polemicky vystoupil proti historickému pojetí státního práva a nepřímo i proti kompromisu historické i přirozenoprávní koncepce, na němž bylo budováno státoprávní prohlášení ze 30. května 1917. Princip přirozenoprávní pokládal Baxa vzhledem k jeho mravní hodnotě, jakož i prakticko-politické úvaze, že při případném mírovém jednání nabude vrchu, za hlavní a zásadní. Nedoporučoval jej korigovat historickoprávními postuláty. Směšování obou principů podle jeho názorů argumentaci zeslabovalo. Byl však pro doplnění přirozenoprávního principu prvky, které této zásadě neodporovaly, to jest zřeteli povšechně zeměpisnými a hospodářskými. Český národ měl nárok podle jeho slov na celé území tehdejšího českého království, protože tvořilo vyhraněný zeměpisný celek, a proto též i celek hospodářský a kulturní. Z důvodů ryze národnostních byl proto též pro začlenění území Uher obývaných Slováky, na které byla historickoprávní zásada neaplikovatelná.

Pokud jde o české země byl Baxa ochoten i k ústupkům a připouštěl korelaci zemských hranic všude tam, kde to vyžadoval princip autonomie národů a kde tomu přímo neodporoval zmíněný princip zeměpisný (nejasné!).

Pokud jde o vlastní státoprávní úpravu českého státu zastával Baxa názor, že tehdejší zastoupení českého národa na říšské radě bylo příslušno jen k zaujetí stanoviska k personální unii českého státu k dunajskému soustátí. Další řešení, tj. vymezení unie reálné příslušelo, podle jeho názoru jen ústavním orgánům českého státu. (Žádný takový orgán ovšem v tehdejší době neexistoval.)

Z důvodové zprávy návrhu dále vyplývá, že autor nepokládal za možné, že by bylo možno realizovat státoprávní požadavky ze 30. května vlastními, tj. vnitropolitickými silami a že řešení české státoprávní otáz-

ky případne mírové konferenci, že tedy rozhodnutí padne na fóru mezinárodním. Toto přesvědčování získávalo v druhé polovici roku 1917 stále více stoupenců mezi představiteli tehdejší české politiky jak v Praze tak i ve Vídni.

Z návrhu zasluhuje zmínky ještě okolnost, že český stát měl být dědičnou monarchií, ale současně i moderní demokracií. Pokud jde o legislativní pravomoc českého státu měl autor odmítavé stanovisko k legislativní kompetenci jednotlivých zemí. Byl tedy pro legislativní centralizaci, jež byla slučitelná s administrativní decentralizací.

Pokrokovým rysem byl i požadavek odluky církve od státu. Na druhé straně však dvoukomorovost legislativního orgánu českého státu (jakási panská sněmovna složená ze zástupců inteligence, korporací a státních funkcionářů) měla jasně nedemokratický ráz.

Ve srovnání s předchozími projekty, které měly velké množství rysů nedemokratických a vysloveně zpátečnických, měl Baxův projekt v některých směrech ráz relativně pokrokový (přirozenoprávní koncepce, úvaha o personální, resp. reálné unii, požadavek mezinárodního řešení české státoprávní otázky, legislativní centralizace a administrativní decentralizace a odluka církve od státu).

Ústavní projekty byly předstiženy politickými událostmi ke konci roku 1917. Státoprávní boj nabyl tehdy nových forem v úzké souvislosti s Říjnovou revolucí v Rusku.

Jedním z prvních činů sovětské vlády byla výzva všem národům a vládám válčících mocností, aby se ihned přikročilo k jednání o uzavření spravedlivého demokratického míru bez anexí a kontribucí. Vzápětí na to vyhlásila sovětská vláda deklaraci práv národů Ruska, v níž se uznávalo právo všech národů Ruska na sebeurčení až do úplného odtržení a vytvoření samostatného státu.

Mírové projevy sovětské vlády uvítal sociálně demokratický tisk.[27] Vzápětí došlo k celé řadě dělnických projevů v Praze, v Plzni a v Moravské Ostravě. Rezoluce přijatá na pražském shromáždění zdravila „naše bratry" v Rusku a ubezpečovala, „že český sociálně demokratický proletariát stojí v Čechách s nimi v tomto velikém boji, který oni vedou, aby zachovali první socialistickou republiku světa".[28]

Říjnová revoluce měla ohlas i ve vídeňském parlamentě. Ministr zahraničí Czernin prohlásil 4. prosince 1917 v zahraničním výboru poslanecké sněmovny, že je ochoten vyhovětí výzvě sovětské vlády a odjeti k mírovým jednáním, která měla vyústit v uzavření separátního míru.

[27] Právo Lidu z 25. 11. 1917, Rovnost z 20. 11. 1917 a Robotnické noviny z 15. 11. 1917.

[28] Právo lidu z 3. 12. 1917 a Solle Zdeněk, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické války*, Praha 1952, str. 49 a násl.

To vyvolalo naděje na skončení války. Zásada míru bez anexí a kontribucí byla přijímána kladně nejen představiteli sociální demokracie (Tusar,[29] a Adler,[30] ale i buržoazních stran (Staněk);[31] nechyběly přitom však i hlasy odmítající bolševickou revoluci (Modráček[32]). Záměr vídeňské vlády uzavřít separátní mír se Sovětským Ruskem zůstával přitom stále v popředí zájmu vídeňského parlamentu.

Vídeňská vláda odhodlala se k mírovým jednáním se sovětskou vládou z politické nutnosti, protože vnitřní situace byla v Rakousku napjatá v důsledku stále sílícího mírového lidového hnutí. Přitom platforma mírového jednání navrhovaná sovětskou vládou byla vídeňskou vládou záměrně deformována. Sověty nabízely mír bez anexí a kontribucí, zároveň však žádaly i sebeurčení národů. Dokonce v dodatečné notě z 30. prosince 1917 upozornila sovětská vláda na odlišnosti výkladu práva sebeurčení a jasně se vyslovila pro přiznání tohoto práva pro lid Alsaska-Lotrinska, Haliče, Poznaňska, Čech a jihoslovanských národů.[33] Vídeňská vláda naproti tomu se snažila vyhnout tomu, aby národnostní uspořádání Rakouska bylo řečeno na mezinárodním fóru. Bylo to patrno ze záměrného oficiálního překroucení sovětské nóty z 27. listopadu 1917, z níž byla vypuštěna pasáž o právu sebeurčení.

Tato okolnost podnítila Český svaz k politické aktivitě. Jeho mluvčí položili na zasedání delegací 4. prosince 1917 dvě otázky: 1. Může „Český svaz" mlčky po svém velkém rozmachu za československý stát připustiti, aby se první pokus o mír dál bez účasti národů, toužících po svém sebeurčení? 2. Jest možno, aby dosavadní plnomocníci Rakousko-Uherska vylučovali na mírových poradách zásadu sebeurčení národů? Český svaz proto žádal, aby zahraniční ministr Czernin byl doprovázen při mírových jednáních zástupci utlačovaných národů. Tento požadavek českých poslanců byl odmítnut ministerským předsedou Seidlerem s tím, že nelze, aby vláda byla stavěna pod dozor poradních sborů. Czernin pak uzavřel bez parlamentní delegace 15. prosince příměří. K zásadnímu prohlášení Czernina k otázce sebeurčení národů Rakouska došlo 25. prosince. V něm se uvádělo, že otázka příslušnosti národních skupin, které nemají státní samostatnost, nemůže býti řešena, podle mínění ústředních mocností mezistátně. Otázka měla být ponechána státům, aby jednáním s národními skupinami sami jejich národní sebeurčení řešily. Zkrátka ústřední

[29] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. XXII. Session, str. 2588.
[30] *Tamtéž*, str. 2.678.
[31] *Tamtéž*, str. 2.672.
[32] *Tamtéž*, str. 2.372.
[33] Ključnikov-Sabanin, *Meždunarodnaja politika novejšego vremeni v dogovorach, notach i deklaracijach*, sv. II, str. 104—106.

mocnosti vylučovaly národnostní otázku z mirových jednání a přenechávaly ji řešení ústavnímu, tj. vnitrostátnímu.

K Czerninovu expozé, které česká veřejnost odmítala, museli čeští poslanci zaujmout stanovisko a protože parlament v této době nezasedal a také delegace své zasedání ukončily, bylo třeba svolati české poslance k zvláštnímu zasedání. Toto zasedání se konalo 6. ledna 1918 v Praze a vyústilo v deklaraci,[34] kterou zdůvodnil předseda Českého svazu Staněk. Podkladem pro vypracování deklarace byl Rašínův návrh, jenž nemluvil již o zachování Rakouska pod panstvím Habsburků. Rašínův návrh byl pak před zasedáním pozměněn a rozšířen. Odhlasovaná deklarace vycházela tak i nadále ze státoprávního prohlášení ze dne 30. května 1917, tj. trvala na zachování Rakouska, ačkoliv o habsburské dynastii se v ní nemluvilo. Vzhledem k prohlášení ministra Czernina byl v ní postaven do popředí požadavek sebeurčení národů patrný z této pasáže: „. . . nové Rusko při svém pokusu o mír všeobecný vložilo do stěžejních podmínek mírových zásadu sebeurčení národů tak, aby národové svobodnou volbou rozhodly o svém životě a usnesly se, chtějí-li vybudovati stát samostatný či utvořiti státní celek ve spolku s národy jinými“.

Mírová jednání Czernina v Brestu byla sledována s napětím širokými vrstvami českého národa. Na jeho průběh reagovalo především dělnictvo. Neobyčejně těžká osvobozovací situace vedla během ledna k obrovskému stávkovému hnutí, které začalo v Dolních Rakousích a šířilo se do českých zemí. Stávky měly i politický charakter a byly protestem proti chování Czernina v Brestu, jenž společně s římskoněmeckým zahraničním ministrem Kühlmannem přerušil jednání se zástupci sovětské vlády se zřejmým úmyslem umožnit vpád armád ústředních mocností na sovětské území a anektovat okupované polské a ruské oblasti.

Jakmile se stávkové hnutí uprostřed ledna 1918 rozšířilo do českých zemí, byl požadavek míru doplněn heslem sebeurčení českého národa (např. v Plzni). Proti anexím byla zaměřena i generální stávka, jež byla vyhlášena v českých zemích 22. ledna 1918. Mír a chléb byly také stěžejními body stávkového hnutí v jarních měsících.

Česká buržoazie se za této situace snažila posunout do popředí otázku národnostní a státoprávní, aby radikalizující se masy národa nezbavily ji politického vedení. Vhodnou příležitostí bylo padesátileté výročí položení základního kamene Národního divadla v Praze. Tyto divadelní slavnosti se konaly 16. března 1918 a zúčastnily se jich velké politické strany české, státoprávní demokraté, čeští socialisté, agrárníci i sociální demokraté. Na zasedání současně probíhající konference utlačovaných národů byla

[34] Vaněček Václav, Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, Praha 1964.

přijata deklarace, v níž byl uváděn požadavek sebeurčení utlačovaných národů Rakouska ve vlastních samostatných státech. Krom toho se v prohlášení ozývá myšlenka Svazu států, patrná z této pasáže: „Jsou přesvědčeni, že budoucnost národů našich může býti založena a trvale zabezpečena v pevném základě světové demokracie, v opravdové a svrchované lidovládě v národech a v mezinárodním svazku, nadaném všeobecnou autoritativní mocí rozhodovací“.[35]

K další akci došlo v dubnu a dal k ní nepřímo podnět ministr Czernin. Ten uzavřel 9. února mír s Ukrajinou a 3. března 1918 se Sovětským Ruskem. 2. dubna 1918 zaútočil pak při přijímání delegace města Vídně na Masarykovu odbojovou činnost v zahraničí a na Masaryka osobně. Tato Czerninova nervozita, jakož i centralistická politická koncepce Seidlerovy vlády byla podnětem k novému svolání představitelů českého politického života, k němuž došlo 13. dubna 1918. Po oficiálním protestu Českého svazu, který přednesl Staněk, přečetl spisovatel Alois Jirásek text přísahy, jejímž autorem byl František Soukup. Přísaha vyzývala k důslednému boji za státní samostatnost a mluvila již o národě „československém“. Dubnové shromáždění bylo začátkem celonárodní akce, protože k přísaze se připojovala jednotlivá města a obce a dokonce i vojáci na frontě.

V jarních měsících opakovaly se též na Slovensku pokusy k obnovení politického života a k aktivizování slovenské národní strany, která za války zastavila svoji činnost. Významným pro národně osvobozenecký boj Slováků byl 1. máj 1918 v Liptovském sv. Mikuláši, na němž mluvil Dr. Šrobár, hlasista a stoupenec myšlenky čechoslovakismu. V rezoluci shromáždění se výslovně žádalo uznání práva sebeurčení všech národů, a to i Rakousko-Uherska, tedy i uherské větve československého kmene. V komentáři „Národních novin“ nehovořilo se o „uherské větvi československého kmene“, ale o „slovenském národě“. Ukazovalo se již tehdy, že myšlenka čechoslovakismu je příliš strojená a pro masy slovenského lidu málo srozumitelná.

1. máj v Liptovském sv. Mikuláši měl nesporný vliv i na reaktivizaci slovenské národní strany. K poradě jejích vedoucích představitelů došlo 24. května 1918 a byla přijata rezoluce vyslovující se pro právo sebeurčení národů a pro vytvoření samostatného státu, jenž se měl skládat ze Slovenska, Čech, Moravy a Slezska. Slovenské dělnictvo požadovalo zřízení Slovenské národní rady. Ta byla také zřízena, ale slovenští sociální demokraté měli v ní jen podřadné postavení.

V červnu 1918 došlo k reaktivizaci Národního výboru v Praze, jenž

[35] Tobolka Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*, Praha 1937, str. 358 a násl.

později se stal významným činitelem státního převratu a nositelem státní moci v novém státě. Od roku 1917 byla totiž činnost Národního výboru ochromena hlavně přičiněním Rašínovým, který byl odpůrcem jeho vedení a tak zůstal v činnosti jen pracovní odbor Národního výboru za vedení Švehly. Tento odbor připravoval návrhy ústavy budoucího státu a připravoval též reorganizaci celého Národního výboru.

K jeho reorganizaci došlo až 13. července 1918 na podkladě volebních výsledků parlamentních voleb z roku 1911. Toto řešení bylo na úkor sociální demokracie, jejíž pozice byly nepoměrně silnější než před válkou.[36] Také složení předsednictva Národního výboru přisuzovalo sociální demokracii jen druhotné postavení.[37] Národní výbor tak byl a zůstal nástrojem politiky české buržoazie a ještě v letních měsících byl výrazem buržoazní státoprávní politiky dvou želízek v ohni. Vedle koncepce maximalistické (samostatný český stát) byla i koncepce minimalistická (federalizace Rakouska a obnovení českého státu v jeho rámci), jejímž výrazem byla proklamace nového Národního výboru, v níž bylo uvedeno, že výbor se pokládá za vykonavatele dosavadních státoprávních prohlášení Českého svazu, která vrcholila slavnostním slibem 13. dubna 1918.

V letních měsících 1918 došlo ovšem k přerůstání politiky Národního výboru z pozic federalismu k programu samostatného a nezávislého státu. Tím se oficiální česká politika přibližovala k platformě československého zahraničního odboje. Jedním z činitelů vnitropolitických a zahraničně politických, které tento proces uspíšily byla centralistická politická linie posledních rakouských vlád.

Poslední rakouské vlády postürgkhovského období, tj. vláda Clam-Martinicova, obě vlády Seidlovy i vláda Hussarekova neopustily tradiční centralistickou linii, třebaže velmi často naoko se stavěly smířlivěji k myšlence federalismu. Rakouský centralismus kotvil svými kořeny v období metternišském, kdy nacionalismus byl pokládán za myšlenku státotvornou. Neoprostil se od představ, že němectví má vedoucí poslání v Rakousku a že Rakousko je státem německým a nikoliv národnostním.

Clam-Martinic byl zjevným centralistou. Státoprávní prohlášení Čechů, Poláků a Rusínů pokládal, jak shora uvedeno, za nerealizovatelná. Také on jako mnozí jeho předchůdci snažil se mezi neněmecké národnosti vnésti svár. Utužení centralismu mělo být provedeno ústavní reformou

[36] 14. července čítal Národní výbor 38 členů, a sice 10 sociálních demokratů, 9 agrárníků, 9 státoprávních demokratů, 4 čeští socialisté, 4 čeští kotolíci, 1 staročech a 1 realista. Slováci nebyli v Národním výboru zastoupeni, aby nebyli perzekvováni ze strany Maďarů. (T o b o l k a Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*, Praha 1937, str. 361—364).

[37] Sociálně demokratická Akademie doznávala: „Hovíme si klidně v teplých loktech souručenství s českým měšťáctvem. Kde jsme chtěli být přednostou domácnosti, jsme dnes nemluvnětem." (Akademie, č. 22/1918, str. 411.)

cestou oktroje, proti němuž neněmecké národnosti Rakouska protestovaly.

Seidler se tvářil zdánlivě liberálněji. Jeho první úřednická vláda byla provizoriem a pro druhou snažil se dokonce získat sociální demokraty. Také on však prováděl centralistickou politiku, jakmile se naskytla vhodná příležitost a když základní státní nezbytnosti (rozpočet) byly odhlasovány v parlamentě za pomoci poslanců neněmeckých národností. Jeho výrok, že páteří tohoto mnohotvárného státu jest již jednou německý národ a vždy jím zůstane, byl pro politickou soustavu jeho vlády příznačný.

Seidler se neomezil pouze na prohlášení, ale přikročil, jakmile se mu k tomu naskytla příležitost, k centralistickým opatřením. 3. května 1918 oznámil ve shromáždění předsedů poslaneckých klubů, za nepřítomnosti českých a jihoslovanských zástupců, jmenování krajských hejtmanů a zřízení krajských vlád zatím jen v Čechách (na základě zákona č. 44/1868 ř. z.). Krajské vlády měly být podřízeny vídeňské vládě a spolu s tím měla být zeslabena kompetence místodržitelství, jemuž nadále měly připadnout jen méně významné záležitosti. Byl to zřejmý podkop pod úsilí federalizace Rakouska.

19. května 1918 vydalo vídeňské ministerstvo vnitra dva výnosy. První se týkal zřízení 12 krajských vlád v Čechách podle národnostního rozdělení (4 německé kraje, 7 českých, budějovický kraj měl být rozdělen ve 2 a Praha měla být podřízena přímo místodržitelství). Druhý výnos uváděl, že první dvě krajské vlády a sice litoměřická a vinohradská zahájí činnost již od 1. ledna 1919. Je přirozené, že proti oběma výnosům, které znamenaly rozdělení Čech, protestoval Český svaz. Poslanec dr. Ad. Stránský podal dokonce návrh, aby na vládu byla podána žaloba, jenž však byl 23. července zamítnut.

Tato centralistická opatření zostřila rozpory mezi českou a německou buržoazií v posledním období existence Rakouska. Seidlerova vláda ztratila v červenci 1918 většinu v říšské radě, podala demisi a byla vystřídána předposledním rakouským kabinetem Hussareka.

Hussarek však pokračoval v Seidlerově centralistické linii. 30. července 1918 byl zřízen podle přání Němců krajský soud v Trutnově a 27. září 1918 byla rozdělena zemská správní komise v Čechách. Tím přikročila vídeňská vláda k realizaci myšlenky nové korunní země „Deutschböhmen". Brzy na to došlo ke jmenování soudních askulantů v Čechách v naprostém nepoměru k početní síle českého národa.

Centralistickou linii opustila teprve poslední rakouská vláda, starého liberála prof. Lammasche; to však již bylo Rakousko v rozkladu. V těchto posledních okamžicích podunajského státu došlo k nezdařenému pokusu o federalizaci Předlitavska. Císař Karel zahájil jednání o federalizaci

12. října a sice s poslanci všech národností Rakouska. Jednání skončila neúspěchem. Přesto byl 16. října vyhlášen manifest, jímž se Předlitavsko dělilo ve čtyři státy, a sice německo-rakouský, český, jihoslovanský a ukrajinský. Federalizace se týkala ovšem jen Předlitavska, protože proti federalizaci Uher stavěly se mocné síly, a to jak uherská šlechta tak i maďarská buržoazie. Uherská vláda stavěla se v poslední chvíli též i proti federalizaci Předlitavska, aby tím nevznikl pro Uhry precedent.

Prakticky neměl Karlův manifest žádnou cenu. Přišel příliš pozdě, kdy již masy českého národa stály jinde. Krom toho manifest nemohl české státoprávní požadavky uspokojit i věcně a byl s nimi v rozporu. Znamenal totiž rozdělení Čech mezi dva federální státy a neřešil vůbec otázku Slovenska, které mělo zůstat v Uhrách a dokonce v Uhrách centralizovaných.

Že dílčí řešení tohoto druhu je pro oficiální domácí politiku nepřijatelné, ukázal již Staňkův projev ve vídeňské říšské radě dne 2. října 1918.[38] Staněk jménem české parlamentárky protestoval tehdy proti plánům vyloučit Slovensko ze svazku českých zemí a prohlásil snahu odtrhnout Čechy od Slováků za komický pokus, jenž neodpovídá již politické situaci. Program česko-slovenského státu, jenž měl zahrnout uherské kraje obývané Slováky, označil Staněk za český minimální státoprávní program.

Staňkův projev z 2. října byl mezníkem ve vývoji českého státoprávního programu za války. Domácí oficiální buržoazní politika poháněná radikalizací lidových mas dostávala se tehdy na platformu zahraničního odboje. České buržoazii, která se s nedůvěrou dívala na narůstání revoluční situace v dunajském soustátí, zdál se čím dále tím bezpečnější zárukou proti ruskému „bolševismu“ národní československý stát než národním bojem rozleptané Rakousko. Ve Staňkově projevu se to zračí zejména v pasážích, které se zmiňují o tom, že radikální řešení národnostních problémů na území monarchie není již domácí vnitřně politickou záležitostí, ale naléhavým úkolem míru a světové politiky. Dohodové mocnosti uznaly československé brigády jako válku vedoucí mocnost. To je protiváhou rakouských slibů a výhrůžek. Nakonec Staněk odmítl učinit protest proti dohodovým prohlášením, které od české parlamentárky vláda žádala.

Česká buržoazie opouští v této době již zjevně politiku dvou želízek v ohni, a staví se jednostranně po bok Dohody, to znamená za linii zahraničního odboje. V říjnových dnech zahajuje pak Dohoda se zřetelem na mezinárodní situaci a zejména ze strachu z vlivu bolševické revoluce

[38] Stenographische Protokolle über die Sitzungen das Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918, XXII. Session, str. 322 a 333.

jasný kurs na rozbití Rakouska. Ve vídeňském parlamentě ohlas tohoto jednoznačného kursu je patrný ze závěrečného projevu Udržala z 22. října, jímž činnost českých poslanců na říšské radě končí.[39]

Plány české buržoazie i zahraničního odboje předstihly však v říjnových dnech masy českého národa. Na podzim 1918 se zásobovací situace ještě dále zhoršila. Pro autarkní politiku Uher staly se české země zásobitelem celého Předlitavska zemědělskými plodinami. Vývoz potravin ze země, jichž tak jako tak byl velký nedostatek, dráždil hladovějící lidové vrstvy národa.

Za této napjaté situace odhodlala se Socialistická rada, koordinační výbor obou socialistických stran, jež vystupovala jako odnož Národního výboru, ovládaného českou buržoazií, k politické aktivitě. Dělnictvo očekávalo rovněž od Socialistické rady v době rostoucího revolučního napětí a živelně propukajících stávek více iniciativy, a proto se Socialistická rada nakonec odhodlala zasáhnout a organizovat protestní stávku proti vývozu potravin. Průběh stávky daleko přerostl původní záměr Socialistické rady i Národního výboru.

Již přípravy generální stávky v akčním výboru Socialistické rady daly akci jiný směr, vlivem jeho revolučních členů. Připravovaná rezoluce protestních shromáždění byla nakonec pozměněna. Neurčitá formulace „svobodný stát československý" byla nahrazena slovy „svobodná republika československá", takže konečný text zněl: „Doba se splnila! Shodili jsme již okovy poddaných rabů! Povstali jsme k samostatnosti! Z nezlomné vůle vlastní a ze sankce všeho demokratického světa prohlašujeme, že tu dnes stojíme jako vykonavatelé nové státní svrchovanosti, jako občané svobodné republiky Československé".[40] Také řeč oběžníků zasílaných akčním výborem Socialistické rady byla naprosto jasná. Akční výbor byl si rovněž vědom, že je třeba řešit otázku německé menšiny v Čechách, a proto ve výzvě k severočeskému dělnictvu se přiznávalo právo na sebeurčení i pro německou menšinu. Bylo vysloveno přesvědčení, že „zástupcové českého i německého lidu v této dějinné době jsou povoláni k tomu, aby smluvní cestou rozhodovali pro budoucnost o vzájemném poměru obou národů".

Generální stávka 14. října probíhala velmi úspěšně. Dělnictvo uvítalo iniciativu Socialistické rady, zastavilo práci a na masových shromážděních byla s nadšením přijata připravená rezoluce. Stávkou železničářů byla ochromena v celé zemi doprava. Navzdory ostrým varováním rozeslaným Národním výborem byla řadě měst proklamována státní samostatnost ve formě republiky a v některých průmyslových střediscích jako

[39] *Tamtéž*, str. 4671.

[40] Říha O. a Křížek J., *Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce a vznik Československa*, Československá rusistika, č. 4/1957.

například v Moravské Ostravě si lid vynutil vyhlášení „socialistické republiky“.

Národní výbor nasadil všechny páky, aby lidové hnutí zastavil. Vcelku se mu to podařilo. Vedení sociální demokracie se Národnímu výboru podřídilo a akční výbor Socialistické rady byl rozpuštěn. Dne 16. října, bezprostředně po lidové akci vedoucí poslanci státoprávní demokracie a agrární strany spěchali ujistit císaře, „že neměli v úmyslu připravovati nebo podporovati v době válečné nebo v době mírového vyjednání jakýkoliv sociální nebo ústavní převrat násilím“.

To, co bylo ještě možno 14. října zastavit, nebylo možno zabrzdit 28. října. Pražský lid přijal zprávu o kapitulaci Rakousko-Uherska jako vyhlášení české samostatnosti a vyšel do ulic. Národní výbor v Praze viděl za této situace nezbytí národní samostatnost vyhlásit. Tak 28. říjen 1918 vstoupil do dějin jako den vzniku československého státu.[41]

[41] Vaněček Václav, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1964, str. 412 a Solle Zdeněk, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické světové války*, Praha 1952, str. 101 a násl.

Великая Октябрьская социалистическая революция и чешские государственноправовые требования к концу первой мировой войны

Ярослав Гоусер

Резюме

В конце первой мировой войны национально-освободительная борба чешского и словацкого народов вступила в решающую стадию. Пробуждение активности народных масс, без которой бывшая чешская буржуазия не решилась бы на радикальные мероприятия, вызвали революционные события в России в феврале 1917 года. До этого чешская буржуазия вела себя очень лояльно (заявление Чешского союза от 31 января 1917 г.).

Радикальные настроения народных масс получили преобладание в весенние месяцы 1917 г. (забастовочное движение, столкновения с войсками). Под давлением народных масс был созван Рейхсрат, который в течение трех лет войны почти не участвовал в государственной жизни. Значительное влияние на позицию чешских депутатов в Рейхсрате оказал манифест чешских писателей от 17 мая 1917 г., изданный под сильным влиянием революционных событий в России.

После продолжительных политических переговоров (был разработан ряд проектов) в конце концов политические партии, объединенные в Чешском союзе пришли к соглашению о государственно-правовом заявлении, которе было оглашено в рейхстате 30 мая 1917 г. В опозиции были тогдашние государственноправовые радикалы и старочехи. Заявление исходило из опортунисткой линии сохранения Австрийской монархии. Австро-Венгрия должна была превратиться в федерацию, в состав которой должно было войти чешское историческое государство с Словакией. Аргументация Заявления была неоднородна, ибо историческая концепция механически соединялась с концепцией естественноисторической. Несмотря на мягкий тон государственно-правового заявления венское правительство его отклонило (Клам-Мартинец и Сейдлер).

Летом 1917 г. Чешский союз решил выслать своих представителей в подготовительную комиссию конституционного комитета рейхсрата, которая подготавливала пересмотр Декабрской конституции. В этой связи к некоторым теоретикам конституционного права был обращен призыв разработать проект новой конституции (проф. Кадлец, проф. Гоетцль, Вейр, Бакса и бывш. министр оршт). Проекты, хотя политически быстро устарели, были, как показывает их подробный анализ, характерны для отношения чешской буржуазии к австрийскому государству.

Новый толчек для выдвижения чешских и словацких государственн-правовых требований дала Октябрьская революция. Нежелание венского правительства удовлетворить все условия мирного предложения большевицкого правительства привело к декларации чешских депутатов от 6 января 1918 г. В декларации особо делался упор на самоопределение народов, провозглашенное болшевицким правительством.

В течение весенних и летних месяцев 1918 г. под напором народных масс постепенно возродилась политическая жизнь и в Словакии (1-ое мая в Липтовском св. Микулаше). В Чехии в июне реорганизован Национальный комитет, в котором опортунистское руководство социал-демократии не сумело занять позицию ведущей силы национального освободительного движения.

В течение летних месяцев 1918 г. Национальный комитет переходит с позиций федерализма к программе самостоятельного и независимого государства. Тем самым официальная чешская позиция приближалась к платформе т. наз. зарубежного сопротивления. Этот процесс ускорила централистическая политика австрийских правительств (Зейдлера и Гусарека).

Целью активности народных масс было создание самостоятельного государства. Манифест императора Карла был для парламентских и чешских политиков неприемлем. Действия народных масс удалось подавить еще 14 октября 1918 г. 28 октября народ в Праге воспринял сообщение о капитуляции Австро-Венгрии как провозглашение чешской самостоятельности и потому этот день вступил в историю как день возникновения чехословацкого государства.

Ke kořenům 28. října 1918
I. O české státnosti*) v první polovině 19. stol.

Václav Vaněček

Provolání předsednictva Národního výboru z 28. října 1918 začíná těmito lapidárními slovy: „Lide československý! Tvůj odvěký sen stal se skutkem. Stát československý vstoupil dnešního dne v řadu samostatných kulturních států světa.“ Historika státu a práva zaujme tu po padesáti letech zejména první věta. Vystihovala plně skutečnost či byla jen ozdobnou frází, která měla pomoci osladit hořkou pilulku současně vyhlašovaného „Prvého zákona československého státu“, podle něhož „Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony zůstávají prozatím v platnosti“ (čl. II.) a „Všechny úřady . . . prozatím úřadují a jednají dle dosud platných zákonů a nařízení“ (čl. III.)?

K problematice 28. října, už tak dost složité,[1] přistupuje tu úloha zjistit, zdali opravdu v našem lidu žil „odvěký sen“ státní samostatnosti, kdo byl jeho nositelem, kdo a jak jej kdy vyjadřoval a do jaké míry se s tímto „snem“ krylo politické vystupování těch, kdo jako představitelé a mluvčí našeho lidu oficiálně (od r. 1848) jednali.

Počátek buržoazně demokratických přeměn na celém území dnešního Československa v letech 1848—1849 je tu nesporně mimořádně důležitým

* Jako státnost chápeme jednak vědomí o trvání státu spojené s vůlí stát dále držet a rozvíjet, jednak — u lidu bez vlastního státu — úsilí stát vytvořit, resp. jej obnovit. Při třídním pojetí státu je třeba i zde vycházet z vůdčí role vládnoucí třídy. — V této souvislosti přihlížíme zejména také k poznámkám A. Gramsciho, který státnosti („spirito statale“) věnuje cennou úvahu ve svých *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, 1949, str. 29—30, viz také v českém překladu souboru Gramsciho statí *Základy politiky*, Praha 1967, str. 39—40. („Státnost obvykle předpokládá ‚kontinuitu‘ buď do minulosti, směrem k tradici, nebo do budoucnosti, čili předpokládá, že každý čin je okamžikem [momentem] komplexního procesu, který se již začal a který bude pokračovat.“)

[1] Na „složitost problematiky našeho roku 1918“, na „komplikovanost vzniku ČSR“, na „klíčový význam problematiky vzniku ČSR 1918 pro veškerou národnostní problematiku ČSR“ a konečně na to, že správné vidění otázek z r. 1918 se stává „důležitým a nezbytným předpokladem skutečně hlubokého pochopení otázek dneška“, poukázal naposledy v plné šíři Karel Pomajzl, *Vznik ČSR 1918*, NČSAV, 1965, zvl. str. 11 a 19. — Na str. 51—53 podává autor pozoruhodný přehled antinomií a kontradikcí, jež o vzniku ČSR obsahuje novější literatura. Starší souvislosti (z doby před 20. stoletím) ponechávají se záměrně stranou.

mezníkem. V době, která předcházela, existuje totiž stále ještě Český stát. Existuje právně a „sen" lidu o české samostatnosti, je-li zde skutečně, vztahuje se na integraci tohoto státu, na plnou jeho realizaci a popř. na jeho rozšíření i o Slovensko, neboť politická skutečnost je taková, že zvláště od r. 1749 a ještě nebezpečněji od r. 1804 je český stát ponenáhlu absorbován tvořící se říší habsburskou („Rakouskem") a Slováci se nacházejí v rámci koruny Uherské, jejíž osud jako státu je ohrožován v této době v podstatě stejným nebezpečím jako osud státu České koruny, i když fakticky je (zvláště od r. 1791) příznivější (viz i níže v poznámkách 4 a 99).

Rok 1848 přinesl — v souvislosti s likvidací hlavních složek feudalismu — i zánik feudálního útvaru České koruny (alespoň postavíme-li se na bázi pozitivního práva). Stalo se tak 25. dubna 1848 vydáním tzv. Pillersdorfovy ústavy pro neuherské země habsburské říše. Na souvislou existenci Českého státu byl tím podniknut útok, jemuž bylo třeba čelit zcela jinými metodami, než jaké byly přiměřené stavu dosavadnímu. Jak byl český lid na tento úder připraven? Co vše předcházelo? Jaká byla reakce národa na novou situaci? A jaký byl postup jeho první novodobé politické reprezentace, vyšlé po způsobu konstitučním poprvé z voleb? Jaké představy o samostatném politickém životě měl český národ této nové epochy a jak je projevoval? Jaká byla česká státnost za neoabsolutismu? Jak se vytvářely vztahy mezi lidem a jeho oficiální reprezentací po r. 1860 a zvláště v období po katastrofě historické státoprávní politiky v r. 1871? Byl vůbec někdo nositelem představ o skutečně nezávislém a plně samostatném českém či snad československém státě v době mezi r. 1871 a 1918? Je historie vzniku Československa na konci první světové války jen historií let těsně předcházejících či má své hluboké kořeny — kořeny snad opravdu staleté? Je to náhoda, že podstatná složka státního znaku Československé socialistické republiky pochází ze znaku středověkého českého státu; že značná část hranic ČSSR jsou tisíciletými hranicemi téhož starobylého politického celku; že staré „Praga caput regni" platí i dnes; že i v druhé polovině 20. stol. trvá v širokých masách úcta ke všem symbolům staré české státnosti včetně korunovačních klenotů a že státní hymna ČSSR sestává z písní, jež svým vznikem náleží ještě do konce feudální epochy?

Takové jsou otázky tvořící náplň této historickoprávní studie. Studie orientované na právní a politické aspekty dějin státu a konkretizované v tomto případě na dějiny české státnosti od 18. století.

Jde nám tu nikoli o stanoviska oficiálních představitelů české politiky (jichž ostatně do r. 1848 ani nebylo), nýbrž o postoj širokých vrstev lidu v průběhu posledních asi 150 let před rokem 1918. Nechceme zde obnovovat fikci „jednotného proudu", jedné a téže koncepce přetrvávající ví-

těžně staletí,[2] nýbrž naopak ukážeme — snad přesvědčivě — rozmanitost a pestrost forem a představ o životě národa ve vlastním státě, variabilitu těchto forem a představ a jejich přizpůsobivost reálně daným možnostem, přičemž společným zůstávalo jedno: úsilí zpřetrhat pouta ztělesňovaná Habsburky a Vídní a snaha zabezpečit si vlastní, nezávislý politický život. Toto byla nesporně společná tendence, která ze skryté konstanty přecházela čas od času ve zjevnou dominantu, jíž se stala zejména na jaře r. 1848, v letech 1867—1871 a konečně v letech 1914—1918. Zajisté dělila tuto společnou tendenci zejména také otázka metod, v níž se projevovala obzvláště silně i determinovanost společensky třídní, ale zde šlo nikoli o rozdíly v cíli, nýbrž o jevy konec konců v této souvislosti druhotné.

Nebylo tu mechanické podávání pochodně z ruky do ruky od příslušníků jedné skupiny či generace k druhé. To by bylo přirovnání nevýstižné. Daleko spíše jde o případ, kdy konstantní tendenci novodobého národa k svobodě vyslovují v různých dobách — nejsouce si vždy ani plně vědomi sil, jež je nesou — jednou ti a jindy druzí, ba někdy současně přímo ti, kdož j i n a k navzájem stojí v příkrém politickém boji.

V typologii představ o českém státě za posledních 200 let bychom nalezli pestrou sbírku nejrůznějších koncepcí, avšak základní schéma pro jejich roztřídění bylo by přece jen poměrně jednoduché. Především byly by zde představy o integrální obnově samostatného a nezávislého státu v rozsahu všech tří nebo dokonce všech pěti historických zemí: Čech, Moravy, Slezska a obojí Lužice. (Nezapomeňme k tomu, že stejně r. 1918 jako i ještě r. 1945 se objevila myšlenka o připojení Lužických Srbů). Jako druhou skupinu uveďme představy o spojení pozůstalého jádra starého českého státu (Čechy, Morava, zbytek Slezska) s územím Uher osídleným Slováky. Sem patří i koncepce, jež se uskutečnila r. 1918 a jež na nové vnitřní bázi byla realizována v r. 1945. Do třetí skupiny patřila by různá řešení, jejich cílem bylo, vytvořit cosi, čemu se sice většinou také říkalo český stát, ale co se mělo — alespoň prozatím — nalézat ve zvláštních vztazích, obyčejně chápaných v kategorii „federace", k jiným zemím střední Evropy. Někdy se počítalo i v tomto útvaru s bližším zapojením Slováků.

Každý z těchto tří typů mohl být buď monarchií nebo republikou, mohl být podložen teorií o původu státní moci buď od Boha nebo z lidu, principem občanské rovnosti nebo teorií o rozdílech stavovského charakteru. Co do vnitřního režimu přicházela tu pro český stát postupem doby v úvahu řešení nejrůznější: od absolutní monarchie josefinského typu přes konstituční monarchii a přes buržoazně demokratickou republi-

[2] Odmítl to už kdysi K. K o s í k (v souvislosti s „masarykismem"), Nová mysl, 1954, str. 182, předtím už str. 41—42.

ku až ke státu socialistickému, v jehož znamení posléze proběhl už 1. máj a 14. říjen 1918.

Pokud jde o administrativní rozdělení, daleko převládala představa vnitřního rozčlenění na z e m ě, vybavené rozsáhlou autonomií. Co do vztahů mezi národy, resp. národnostmi kolísalo se mezi rovnoprávností, kulturní autonomií menšin (přecházející až k „uzavřenému" území) a českým, resp. československým n á r o d n í m státem s komplikovanou ochranou jazykových a jiných práv druhých národů. Na vysídlení jiných národů až do konce druhé světové války nikdo nepomyslil (pokud aspoň je známo).

Od snění živeného národními dějinami, víceméně idealizovanými, a vyjadřujícího se básnickými jinotaji, přecházely tyto představy plynule a v nerozlučné spojitosti přes velmi konkrétní hospodářské úvahy a kalkulace a přes vnitropolitické i mezinárodně politické taktizující a „diplomatické" akce až k revolučním činům toho typu, jaký se vyskytoval v letech 1848—49, v letech šedesátých, devadesátých a konečně v první světové válce.

•

Na počátku 17. století česká šlechtická státní myšlenka vykazuje dočasně zcela mimořádný vzestup a skoro současně, ba vzápětí, zaznamenává hluboký pokles. Ve stavovském povstání nejen že dochází k rozchodu s Habsburky, ale je tu i slavnostně vydávána (31. července 1619) evropsky pozoruhodná federativní ústava protestantsky monarchomachického charakteru[3], která pak byla v platnosti a skutečně fungovala pro všech pět zemí České koruny („tyto sjednocené země") po plných 15 měsíců.

Bělohorské vítězství katolicko-habsburské strany přivodilo obrat, který sice ani zdaleka neznamenal konec českého státu[4], ale dal jeho vnitřnímu

[3] Je to tzv. Česká konfederace o 100 článcích, které česká věda, dlouho vedená ohledy na Habsburky a Německo, dodnes nevěnovala pozornost, jež jí náleží. Teprve z poslední doby srov. Fr. K a v k a, *Bílá hora a české dějiny*, 1962, str. 154 až 158; V. V a n ě č e k, *Dějiny státu a práva*, 1964, str. 236—241; t ý ž, *Prameny k dějinám státu a práva v Československu* (učební texty), 1967, str. 357 a d.; t ý ž, *Les assemblées d'états en Bohême à l'époque de la révolte d'états en 1618—1620, Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, IX, 1965, str. 249.

[4] V historické literatuře, zejména „světové", je rozšířen opačný názor. Viz např. typicky R. A. K a n n, *Die Nationalitätenfrage*, I., 1963, str. 29, srov. také str. 21 a 23, že r. 1620 přestal prakticky český stát existovat a že „jeho státní nezávislost zanikla na Bílé hoře". V nejlepším případě jde tu o polopravdu. O „samobytnosti" českého státu po Bílé hoře výborně B. R i e g e r, *Drobné spisy*, I., 1914, str. 347 a d. (psáno 1893).

i mezinárodnímu vývoji zcela opačný směr. Spolu s plným panovnickým absolutismem pro příštích 228 let[5] přinesl namísto vnitřního upevnění koruny systém celohabsburské centralizace, která v druhé polovině 18. století dosáhla toho, že každá ze zemí, jež po událostech z r. 1635 a 1742 z někdejšího českého státu zbyly, považovala se v běžné vládní praxi spíše za jakousi provincii habsburské říše než za součást České koruny, jakou podle právního stavu nesporně i nadále byla.

Protesty proti tomu jsou známy jednak od samé Bílé hory ze strany protestantské[6], jednak — od druhé polovice 17. stol. — i od českých vlastenců katolických.[7]

V 18. století je to pak jednak první velká krize habsburské říše od třicetileté války (v letech 1741—1742), co přivádí na přetřes otázky českého státu, jednak vnitřní reakce na zesílený centralizační tlak od pol. 18. století, provázená jevy revolučně protifeudálními a téměř současně už i národně obrozenskými, jejichž politický charakter (národně osvobozenský) byl literaturou až dosud z velké části opomíjen. Předtím už, na samém prahu 18. století, upozornila na otázky Českého státu a na jeho vztahy k Římské říši i k habsburskému soustátí tzv. readmise českého hlasu do vrcholných orgánů rozloženého, kdysi programově univerzálního, impéria, nehledě na zájem, který o český stát a jeho ústavní poměry vzbudilo krátce nato (1721—1723) prosazování pragmatické sankce.

Sem spadá skupina spisů o českém státním (ústavním) právu z let 1716—1740, vrcholící prací V. Neumanna *Observationes super vindicias*, která dodnes zůstala v rukopise.[8] Smyslem této literatury je obhajoba samostatnosti českého státu.

V odborné právnické literatuře první poloviny 18. století, psané latin-

[5] Viz dvě práce autora této stati předložené „Mezinárodní komisi pro dějiny stavovských shromáždění (parlamentarismu)": a) La situation des états en Bohême 1620—1848, in: Mélanges Ant. Marongiu, Palermo 1967, str. 247—258.
b) Das letzte Jahrhundert der Stände in Böhmen, Berlin, Humboldt-Universität, sborník (v tisku).

[6] Seznamenal je zejména A. Pražák, *O národ*, 1946, str. 46 a d. (psáno 1940); srov. také týž autor, *Národ se bránil*, 1945, str. 84. Proroctví předpovídající „zhoubu rakouskému domu" (Pavel Ješín z Bezdězce) a „návrat vlády věcí" do rukou českého lidu (J. Á. Komenský) sehrála pak ještě i v 19. a 20. století svou politickou úlohu. Z hlediska české státnosti nebyly tyto projevy 17. století ještě zpracovány, ač přímo volají po moderní historickoprávní analýze.

[7] Zde je to v první řadě dílo B. Balbína, na něž — po stránce, kterou sledujeme — navazuje 18. století a které značně ovlivňuje celé české obrození. — Bližšího rozboru potřeboval by protest hraběte Zdeňka Žampacha proti moravskému Obnovenému zřízení zemskému, srov. J. Kalousek, *České státní právo*, II. vyd., str. 434, 602—603.

[8] O ní výtečně J. Klabouch, *Muzejní rukopis „Observationes super vindicias" a jeho význam v právnické literatuře doby pobělohorské*, Časopis Národního muzea, spol. vědy, 1963/2, str. 86 a d. Srov. také týž autor, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, 1958, zvl. str. 146—147.

sky, vyskytuje se nezřídka — vedle Regnum Bohemiae nebo Respublica Boëmica — označení „Czechicum regnum“.[9] Heslo, s nímž končí předmluva Millerova německého právnického lexikonu pro Království české z r. 1741, zní takto: „Finis, prima et finalis lex sit: Salus atque tranquillitas Reipublicae Czechicae!“[10]

Děje se tak v době, kdy česká vlastenecká tradice stavovsky feudálního charakteru přechází na osvícenskou bázi[11] a vytváří s ní plodnou, životaschopnou a v podstatě progresívní syntézu, jejíž všechny stránky a vnitřní vazby nejsou zatím ani zdaleka objasněny.

Sotva lze pochybovat o tom, že zde významnou roli sehrála i revoluční hnutí českých nevolníků v šedesátých a sedmdesátých letech 18. století, v tom zejména řetěz selských bouří z r. 1775. Jasně se tu projevila živelná síla českých lidových mas a jejich politický potenciál, dosud skrytý, živený nadto, jak se ukázalo, stále trvajícími revolučními tradicemi husitskými.[12] Zní téměř neuvěřitelně zpráva o tom, že 21.—22. července 1775 se vzbouření rolníci shromáždili u Lipan u domnělého hrobu Prokopa Velikého a přihlásili se tak v nové situaci, na samém prahu českého národního obrození, k odkazu někdejších středověkých božích bojovníků.

Jak podivuhodně novou interpretaci vyvolává v těchto souvislostech plán „selského guberna“ ze Rtyně, zmocnit se 16. května 1775 o svatojanské pouti Prahy a spolu s pražským lidem ovládnout Pražský hrad, plán bohužel pro nedochování příslušných historických pramenů natolik nejasný,[13] že vyvolává více otázek než je pro jeho přesné zhodnocení únosné.

Je charakteristické, že dne 13. dubna 1775 bylo „ze všech kazatelen v zemi vyhlášeno, že se poddaným zakazuje navštívit ve dnech svatojanské pouti Prahu“ a že toho dne „nikdo nebude do města vpuštěn“[14],

[9] Např. Debra — Neumann, *Dissertatio iuridica de commissionibus* etc., 1739, dedikační úvod.

[10] J. G. Miller z Mühlendorfu, *Grana veteris et novae legis Bohemicae*, Praha—Norimberk, 1741.

[11] A. S. Myľnikov, *Idejno — političeskije predposilki zaroždënija nacionaľno — prosvětitělskoj ideologii v češskich zemljach*, Slavjanskoje vozroždënije, Moskva 1966, str. 3—47, zvl. str. 5 a d. K tomu srov. J. Klabouch, *Právněhistorické studie 13*, 1967, str. 300—301. — V Myľnikovově studii je seznamenána i příslušná literatura.

[12] O. Janeček, *Povstání nevolníků v českých zemích roku 1775*, Praha 1954, zvl. str. 148 a 196; Fr. Kavka, *Husitské revoluční tradice*, 1953, str. 78—79.

[13] Viz u Janečka, *tamtéž*, str. 104, 68, 108 a d., 166. — Srov. také Fr. Kutnar, *Cesta selského lidu k svobodě*, Praha 1948, str. 29 a d., kde se správně mluví o pokusu o „politický převrat v zemi“. — Hlavní organizátory hnutí vyšetřovalo pražské „Iudicium delegatum“, jehož protokoly jsou ztraceny. — Jiné projevy lidového vlastenectví z 18. století (už od prvních pruských válek) zjišťuje Kutnar v práci *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*, 1948, str. 96 a d.

[14] Janeček, *l. c.*, str. 126.

což se pak přesně opakovalo i po svatodušních bouřích v r. 1848. Větší a lepší propagandy politických plánů, jež se ve fantazii lidu nemohly než bujně rozrůstat, nelze si pro danou dobu ani představit.

Jakkoli byly také tentokráte bouře potlačeny, jejich politické residuum v myslích českého lidu (odhlížíme zde vědomě od toho, že proti útisku vrchnosti bojoval tehdy i německý lid z Čech) bylo pravděpodobně tím závažnější, že cíle, k nimž se mimo vlastní nevolnické zájmy spělo, zůstávaly nezřetelné. Srovnáme-li revoltu z r. 1775 s ostatním průběhem událostí, v nichž se běžně spatřuje počátek českého národního obrození a vlastní podstata českého „národního hnutí" z konce 18. stol.[15], nebude snad nemístnou poznámka, že patrně hned zde máme, ve specifické formě dané dobou, raný příklad onoho rozporu, na nějž bylo upozorněno již častěji, totiž „dvou základních linií v národně osvobozeneckém hnutí a v řešení české otázky" vůbec,[16] totiž linie radikální resp. revoluční a linie cesty nejmenšího odporu.

Už od samého počátku sedmdesátých let lze v současné pražské publicistice postřehnout náběhy k další, v tomto století už druhé renesanci českého státního práva, tentokráte se zabarvením už jasně česky, ba československy[17] nacionálním, i když se navenek stejně opírá i o aristokratickou složku soudobé pozdně feudální společnosti. Vše totiž nasvědčuje tomu, že v procesu vytváření novodobého českého národa, jímž právě české obrození je[18], hrály nemalou roli nestavovské tendence, v podstatě národně osvobozenského charakteru, napojující se spontánně na lidové tradice české státnosti, které sahaly ne pouze k Bílé hoře, ale zřejmě až do 15. století.

V témže roce selského povstání vyvolává politickou aféru F. M. Pelcl tím, že vydává „*Dissertationem apologeticam*" B. Balbína, napsanou v letech 1672—1673 a ležící dosud v rukopise.[19] Vydavatel byl politickými

[15] Takto správně nyní J. Vávra v souborném díle „*Dějiny česko-ruských vztahů*", Praha 1967, str. 27 a d.

[16] K. Kosík, Nová mysl, 1954, str. 38—40.

[17] K dvojí renesanci českého státního práva v 18. století srov. J. Klabouch, *Osvícenské právní nauky*, 1958, str. 114. — V týdeníku „Prager gelehrte Nachrichten" (ač jinak tu převládá habsbursky rakouská orientace), přece hned v prvním ročníku (např. v č. 23 z 3. 3. 1772, str. 364) proskakují tendence národně české, dokonce i s upozorněním na „české kmeny na Moravě a v Uhrách". Podle upozornění akad. V. Vojtíška, ležící lev, který se zdvihá, na titulním listě Abhandlungen Čes. spol. nauk (dvojocasý, se svatováclavskou korunou na hlavě) má politický význam: je symbolem obnovující se české státnosti.

[18] Jeho hnací síly nově se pokusil vidět a marxisticky analyzovat J. Kočí, *Naše národní obrození*, 1960, zvl. str. 18 a d., 67 a d., 172 a d.

[19] O významu Balbínovy „Obrany" viz nyní J. Kočí, l. c., str. 70 a d., z dřívější literatury viz zvl. A. Pražák, *Národ se bránil*, 1945, str. 83 a d. — Omylem se nověji uvádí, že r. 1775 vyšla Balbínova Apologie „znovu" (srov. Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 9). Podrobně k věci už B. Rie-

úřady vyšetřován (byl i v podezření, že ji sám sepsal) a kniha byla částečně zkonfiskována. V době celohabsburského státního patriotismu spojeného s představou německy jednotné a sociálně, administrativně, kulturně i jinak osvícensky shora zreformované absolutní feudální monarchie[20] bylo to celkem pochopitelné. Vždyť Balbínovo dílo obsahovalo pasáže ostré kritiky habsburského režimu, kritiky, které šly přímo na kořen věci a byly koneckonců platné až do r. 1918. Věnujme např. pozornost této pasáži:

„Nepřátelé Čechů stále se však chvástají, že čelí vzpouře, stále majíce na jazyku slovo: ‚spiknutí, spiknutí'. Spatří-li nějaký opevněný hrad, nějaké shromáždění, zámožnost šlechty, domnívají se, že se to vše připravuje pro nový převrat a nové naděje; jim se zdá, že i háje a lesy, hluboká údolí a dokonce i listí a větve stromů volají: ‚vzpouru, vzpouru!' a proto podle názoru Macchiavelliho je prý nutno na půdě jakoby podezřelé všechno zničiti, hradby pobořiti, stářím se hroutící hradby měst i městeček neobnovovati a proti lidu jíti jako proti budoucímu nepříteli."[21]

V 19. stol. a na počátku 20. stol. stačilo jen místo „hradů" dáti různé národní obranné organizace a Balbínova charakteristika habsburského režimu byla i nadále výstižná. Zvláště je pozoruhodné, že Balbín mluvil o „lidu . . . jako budoucím nepříteli" habsburské říše, ať už „lidem" mínil kohokoliv.

Do let patrně 1781—1782 spadá svým vznikem spis neznámého autora (snad opět F. M. Pelcla?) chovaný dosud mezi rukopisy Národního Musea, jehož cílem bylo obhájit samostatnost Českého státu. „Das Königreich Böhmen ist kein deutsches Reichsland, sondern ein freier und unabhängiger Staat" — takto příznačně zní hlavní teze tohoto pamětihodného státovědeckého pojednání.[22]

Skoro současně vypisuje pražská Společnost nauk cenu na spis o „duchu českých zákonů". Obranný ráz této akce je nasnadě. M. A. Voigt, který práci podniká, může však její výsledek — jakkoli skrovný — publikovat

ger, *Drobné spisy I.*, 1914, str. 212—213 (psáno 1887). — K národně osvobozenským tendencím v českém lidu už v 2. polovině 17. století a k jejich protihabsburským mezinárodním souvislostem má zajímavá fakta J. Svátek, *Obrazy z kulturních dějin českých*, I, 1891, str. 229—230.

[20] Pokrokovost této koncepce bývá přeceňována. Srov. naposledy Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 7—17.

[21] Citováno z VI. kapitoly Obrany v překladu M. Jarolímkové, viz u A. Pražáka, *Národ se bránil*, 1945, str. 71.

[22] Rukopis musejní VI A 14, l. 1—53; blíže o něm F. M. Bartoš, *Časopis Českého musea 1917*, str. 200—203.

r. 1788 jen za hranicemi habsburské říše.[23] Výsledky jeho práce, že české právo patří vlastně do velké skupiny slovanských práv a že tedy současný stav vlastně odporuje historické zákonitosti, jsou z hlediska Vídně nepřijatelné.

Již dva roky předtím vydal nově F. F. Procházka ostře národně vyhrocenou Dalimilovu kroniku, a to i s Ješínovým úvodem k vydání z r. 1620, což politický smysl této edice ještě zesilovalo.[24] V téže souvislosti dočkalo se nového vydání i klasické dílo P. Stránského, jež v letech 1792–1803 přeložil do němčiny, doplnil a opatřil komentářem I. Cornova s názvem „Staat von Boehmen". A konečně tehdy pro „české státní právo", jež ostatně mělo být respektováno už dříve i ve výkladech o státním právu říše římské, byla na pražské universitě r. 1792 zřízena mimořádná stolice.[25]

A. S. Myľnikov vidí v podstatě správně[26], že tu v 18. století šlo vlastně o první počátky toho, co o století později vystoupilo jako teorie historického státního práva vypracovaná pak jako ideologie buržoazního programu obnovy státu České koruny.

Do širokých lidových vrstev, a to zejména také na venkově, dostávaly se „státoprávní" poznatky odtud plynoucí cestami velmi složitými, zprostředkovaně. Neměly tu ostatně jiné poslání, než lidovou českou státnost dále upevňovat, projasňovat její nezřetelné kontury a zesilovat pocit pobělohorského národního neštěstí i zjevné křivdy, jaká se České koruně a národu dála, křivdy tím křiklavější, jak se stále více vyjevoval rozpor mezi právním stavem a syrovou politickou skutečností. Nejúčinnější byla tu aplikace pouček českého státního práva na konkrétní politické situace, jak o tom svědčí široký ohlas dvou korunovací českého krále v Praze z let 1791 a 1792, včetně vítání českých korunovačních klenotů přivážených z Vídně. „Vlastenecké sebeuvědomování českého lidu"[27] dostávalo tu pregnantní politickou náplň ve smyslu české státní svébytnosti, ba suverenity, jejímiž manifestacemi se korunovace v očích vlastenců stávaly. Bylo to tím významnější, že současně právě nestavovský, stále ještě poddanský, lid začal být českou vlasteneckou inteligencí považován přinejmenším za stejně významného politického představitele

[23] Über den Geist der böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern", Drážďany 1788; viz nyní J. Hanzal, *Právněhistorické studie 13*, 1967, str. 63 a d. — „Tendenci národně politickou" zjišťoval ostatně v tomto Voigtově díle už J. Hanuš, *M. A. Voigt*, 1910, str. 86.

[24] Výstižně o tom A. Pražák, *Národ se bránil*, 1945, str. 56, srov. také str. 54.

[25] B. Rieger, *Zřízení krajské v Čechách*, II., 1892, str. 87–88.

[26] A. S. Myľnikov, l. c., str. 27.

[27] Kočí, *Naše národní obrození*, 1960, str. 108 a d. — K významu korunovací viz B. Rieger, *Drobné spisy, I.*, 1914, str. 262 (psáno 1890).

národa jako stavové.[28] Dobrovského známá vize z r. 1795 o tom, „že povstane české království ve svých historických hranicích“,[29] byla, jak mám za to, jen bezděčným vyjádřením soudobé české lidové politič-nosti, v jejíchž základech hluboko tkvěla tradiční představa národní samostatnosti.[30]

Jak se zdá, šel vývoj lidových národně osvobozenských tendencí v českých zemích značně nezávisle na tom, co se současně odehrávalo na zemských sněmech, jejichž stavové nedostali se ani za Leopolda II. dále než k obhajobě — chabé ostatně — svých vlastních privilegií, chápaných v podstatě jen jako výsady té které habsburské provincie. Naproti tomu trvalou politickou posilu přinesla, jak ukázal již před více než půl stoletím J. B. Novák, vlasteneckým snahám tažení ruských armád českými zeměmi. Do značné míry bylo to právě v této souvislosti, že se počínají dostávat u nás do blízkého kontaktu pojmy národní „svobody“ a „slovanství“.[31]

Nové podněty přinesla ve směru, který sledujeme, hluboká mezinárodní krize habsburské říše z r. 1809, kdy vítězný Napoleon zamýšlel „séparer les trois couronnes“ (tj. uherskou, českou a haličskou) a kdy se zdály blízké realizaci starší už záměry, při reorganizaci Evropy obnovit v jakési podobě i starý český stát.[32] V širokých lidových masách mohlo se tu navázat na pověsti rozšířené v Čechách již dříve, že „pod vlivem francouzským dojde k vytvoření českého státu. Francouzi přivezou do Prahy i českou korunu a dají Čechům nového krále“.[33] Šířila se zpráva, že za českého krále byl vyhlášen — nezávisle na Vídni — arcikníže Ka-

[28] Viz o tom u Fr. Kutnara, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*, 1948, str. 143—144, srov. také str. 133. — O zdůrazňování lidu při „vítání České koruny“ (Kramerius) viz tamtéž, str. 68. — Už na samém počátku 18. století vyzvedal význam selského lidu pro budoucnost národa A. Frozín, viz u Kutnara, *tamtéž*, str. 44 a d.; srov. už také u A. Pražáka, *O národ*, 1946, str. 53 (psáno 1940); týž autor, *České obrození*, 1948, str. 18 a d. — Zásluhu „orientace národně osvobozeneckého hnutí na venkovský lid jako nositele češství“ a význam názoru, „že česky mluvící venkovské obyvatelstvo je základem ... českého národa“, vyzvedal také K. Kosík, *Nová mysl*, 1954, str. 44—45, kde se však věc trochu zjednodušeně spojuje až s J. Jungmannem.

[29] Viz k tomu naposledy J. Vávra ve sborníku *„Dějiny česko-ruských vztahů 1770—1917“*, Praha 1967, str. 39.

[30] Srov. Fr. Červinka, *Český nacionalismus 19. století*, 1965, str. 7 „Vědomí Čechů o tradičních právech kdysi mocné svatováclavské koruny nebylo pochováno ani dlouhotrvající pobělohorskou protireformací“.

[31] J. B. Novák, in: *Časopis Českého musea*, 1914, str. 21 a d.; *tamtéž*, str. 260 a d. — K tomu viz nyní i *„Dějiny česko-ruských vztahů“*, 1967, str. 40—41.

[32] Srov. B. Rieger, *Království české a Napoleon I. r. 1809*, in: *Drobné spisy I.*, 1914, str. 364 a d. (psáno 1897). K tomu nyní i *„Dějiny česko-ruských vztahů“*, 1967, str. 49. Srov. také A. Pražák, *Národ se bránil*, 1945, str. 171.

[33] Fr. Kutnar, *Sociálně myšlenková tvářnost*, 1948, str. 124.

rel.[34] Vlastenecky uvědomělé kruhy uvažovaly o možnosti, že habsbursko-lotrinské soustátí bude rozbito a staré státy toho typu, jako byl stát České koruny, najdou příležitost k novému rozkvětu. Bylo dobře známo, že Napoleonovy zásahy přinesly hned na přelomu století alespoň částečné sjednocení Jihoslovanů v rámci Illyrských provincií.

V této situaci se hnutí za „vlasteneckou" obranu českých zemí proti Napoleonovi, vyvolané Vídní, vymklo svému původnímu účelu. Výzvy, jimiž se apelovalo na slavnou vojenskou minulost českého národa, přispěly jen k tomu, že české vlastenectví „působením tisku a bouřlivých událostí" vniklo v letech 1808—1814 do nejširších vrstev[35] a historickými reminiscencemi dále posílilo představu národní svobody.

Svědectví o tom, že již v této první čtvrtině 19. století vyskytovaly se mezi obrozenskými pracovníky myšlenky o rozbití Rakouska a o novém uspořádání situace Českého státu (zemí České koruny) má k roku 1819 Josef Dobrovský: „Jsouť někteří horlivci pro českou řeč, kteříž tak velice Němcův nenávidí, že by raději pod správou ruskou státi chtěli než pod německou rakouskou."[36]

Zatím však skryté národní tužby došly podivuhodného vyjádření v literární památce, která v této souvislosti obyčejně nebývá uváděna, ač sem svým politickým jádrem, dosud přehlíženým, nesporně patří. Jsou to básně tzv. Rukopisu Královédvorského, transponované neznámými autory hluboko do českého středověku a takto — jako historický dokument — ve svém celku překonávající obtíže cenzury. Neslýchaný policejní útlak[36a] nutně vedl totiž k historismu jako k jednomu z nejbezpečnějších ventilů představ o budoucnosti a představ o politickém vývoji českého národa zvláště. Přání a cíle současnosti promítaly se daleko do minulosti a ro-

[34] *Tamtéž*, str. 145, srov. také dále (na str. 147), že podle jiných zpráv se měl českým králem stát sám Napoleon.

[35] J. B. Novák, *Časopis českého musea*, 1914, str. 124, srov. také str. 116 a d. — O tom, že přes snahy Vídně v r. 1809 „žádná větší rakousky patriotická aktivita lidu doložena není. Spíše naopak...", viz J. Vávra, in: *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 52, dále str. 60. Opačně, patrně nedorozuměním, ještě Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 19. — Ze starší literatury J. Jireček, in: Světozor, 1879, XXIII, str. 294. — Některá fakta k této otázce viz i v Čas. Čes. Musea, 1847, str. 73 a d. (životopis Dr. F. Š. Hejrovského, purkmistra v Rokycanech).

[36] J. Dobrovský v dopise Zahradníkovi (viz J. B. Novák, ČČM, 1914, str. 275 až 276, podle J. Pervolfa). Srov. také tamtéž dále (str. 281) o Markovi, Jungmannovi a j. v., kteří právě byli už v letech 1811—1814 nositeli těchto myšlenek. — K tajným nadějím českých vlastenců na osvobození od Vídně v r. 1813 viz nyní M. Švankmajer, in: *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 66—67. — O postoji J. Jungmanna a jemu blízkých kulturních pracovníků, pro něž „osud vlastního národa... byl závažnější než osud rakouské vlády a státu" a jimž se „na místo loajality vůči panovníkovi a státu vtíraly myšlenky hraničící s iredentou", srov. nyní J. Vávra, *tamtéž*, str. 53, 60 (už k roku 1810). — K „protirakouskému smýšlení" J. Jungmanna viz i Dějiny české literatury II., 1960, str. 234.

[36a] O tom dobře J. Kočí, *Naše národní obrození*, 1960, str. 117 a d., 145 a d.

manticky se přitom travestovaly. Proslulý český historismus má tak své politické kořeny v době už raně obrozenské, kdy se poprvé stal ve větším měřítku jakýmsi retrospektivním vyjádřením, resp. do minulosti převráceným obrazem aktuálního politického programu, jaký v útlakovém režimu nemohl být vysloven přímo, totiž programu obnovy státní samostatnosti. Cosi podobného proběhlo v 19. století i ve vzdáleném Irsku, kde ovšem opora o státní minulost byla mnohem slabší a kde nadto bylo nutno probojovávat v národě mluvícím už anglicky i zřetele keltsky jazykové. Nebylo náhodou, že to byl později právě boj Irů za odvolání („repeal") unie parlamentů z r. 1800, co našlo tak živý ohlas v předbřeznových Čechách.

Policejní režim Františka I. (jako český král byl hned od svého nastoupení Prvním) vyvolal na české straně už na počátku 19. století zcela vědomou metodu s k r y t é h o a n e n á p a d n é h o boje, kterou už r. 1810 formuloval J. J u n g m a n n v dopise A. M a r k o v i takto:

> „Čechům ničeho nezbývá, než aby p o d t a j í, n e c i t e d l n o (= skrytě a nenápadně) všemožně hleděli zachovati národ na budoucí časy, jichž věk tento přinésti c h t í t s e z d á l, ale teprve jiný další přinésti m u s í."[37]

V tomto výroku představitele těsně poosvícenské, již liberální české buržoazie jakoby byl předznamenán pro celých následujících 108 let onen známý postup české buržoazie „bez revolučních kroků",[38] který tak pronikavě a často nepříznivě ovlivnil cestu národa k státní samostatnosti.

Takřka vzápětí právě touto metodou skrytého boje, jinotajů a kamufláží, podařilo se vyjádřit stále se radikalizující pozdně feudální českou lidovou státnost způsobem, který dodnes vyvolává údiv, ba úžas. Bylo to v mezinárodně politické situaci pro Čechy zvláště nebezpečné, kdy české vlastence, bez ohledu na to, k jaké společenské třídě jinak náleželi, nesmírně vzrušilo nebezpečí, které se tehdy objevilo na politickém obzoru, totiž zapojení českého státu do jakési nové, dosud nikdy nebývalé organizace zemí obydlených Němci.

Viděli jsme, jak se po celá předchozí staletí česká odborná publicistika bránila koncepci, podle níž Čechy a s nimi i další země přivtělené k České koruně patřily snad k Německu (s nímž byla neprávem zaměňována Svatá říše římská). Pádem Římské říše r. 1806 zdála se být tato otázka

[37] Dějiny české literatury II., 1960, str. 234—235 (proložená místa V. V.). Důležitá je v tomto textu jednak narážka na očekávaný rozpad Rakouska v předchozím roce (1809), jednak přesvědčení o historické zákonitosti znovudobytí české národní svobody. Srov. K. H i k l, *Listy čes. probuzení*, 1920, str. 52.

[38] Srov. Fr. Č e r v i n k a, *Český nacionalismus*, 1965, str. 53. — Klasicky formuloval princip legální cesty za znovudobytí svobody českého národa Fr. P a l a c k ý v projevu z r. 1867, viz *Spisy drobné*, vyd. B. R i e g e r, I., 1898, str. 288.

definitivně rozřešena ve prospěch odvěkého českého stanoviska.[39] Ale na vídeňském kongresu vznikla konstrukce Německého Bundu jako organizace, jež měla znovu spojit alespoň středoevropské jádro někdejší Svaté říše a byl to český král, kdo země České koruny do tohoto nového rámce přihlašoval . . .

Nebylo dosud upozorněno, že obranou proti tomuto nebezpečí, obranou zoufalou a revoluční zároveň, obranou, která úspěšně překonala soustavu zábran policejního absolutismu s cenzurou v čele, byly básně Rukopisu Královédvorského „objevené" v roce 1817 a „Libušin soud" Rukopisu Zelenohorského, „objevený" o rok později, právě v době, kdy český král osudnou, jak se zdálo, přihlášku českých zemí do Německého Bundu konkretizoval.[40]

Situace u nás těsně po napoleonských válkách byla přece jen poněkud složitější než jak bývá běžně viděna. I pod útlakem cenzury a policejního aparátu žily a působily, i když mnohdy v rafinovaném zahalení (současným vlastencům však namnoze srozumitelném) radikálně nacionální, ba přímo národně osvobozensky revoluční tendence, jejichž klasickým výrazem se na dlouhou dobu staly právě monumentální básnické skladby RKZ. Lze o nich těžko říci, že byly plodem osvicensko-liberální české

[39] Odtud čerpal ostatně právě v této době D. Kostetzky odvahu k tezi o české suverenitě vůči staré římsko-německé říši, ač — jak dobře upozornil Heidler, *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*, 1920, str. 150 — tento autor podával jinak už daleko spíše jen faktický, českému státu málo příznivý, obraz soudobých poměrů, než analýzu právního stavu, jež by byla musela dopadnout značně odlišně, totiž proticentralisticky. Srov. u Kostetzkého, *Die Staatsverfassung des Königreichs Böhmen*, Prag 1816 (System der politischen Gesetze Böhmens in XII Theilen, I), str. 77—78: „Gegen das römisch-deutsche Reich war das Königreich Böhmen stets souverain und kein Reichslehen des deutschen Reichs . . ."

[40] Za rok „objevení" bereme u Libušina soudu 1818, kdy v listopadu byl rukopis tajemně zaslán pro České museum hraběti Fr. Kolovratovi. Na Zelené Hoře byl rukopis podle všeho „nalezen" už o rok dříve. — Politické poslání RKZ jen slabě postihují *Dějiny české literatury* (II., 1960, str. 182 a d.), ač už Dobrovský základ těchto básnických výtvorů v podstatě správně viděl v jejich politické náplni („přehnaný patriotismus a nenávist k Němcům"). — Dobře charakterizoval RKZ jako výraz ideologie českého nacionalismu 19. století J. Kočí, *Naše národní obrození*, 1960 (str. 158 a d.) a Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965 (str. 22). — Na politický význam RKZ narazil, ale věc blíže nerozvinul, A. Pražák, *O národ*, 1946, str. 14 (psáno 1940). — Plasticky vystupují politické rysy některých básní RKZ v novočeském přebásnění K. Bednáře (*Rukopis královédvorský a zelenohorský*, Praha SNKLU, 1961). K této edici připojil M. Otruba výstižný doslov (Čtyři glosy před novou cestou RKZ, str. 113—123), v němž u autorů RKZ správně zdůrazňuje „základní myšlenku aktivního vlastenectví: jen zápasem proti nepřátelům je možno získat svobodu" (str. 120) a výzvu k boji proti „germánskému živlu v sousedství i doma" (*tamtéž*). — Ještě po 50 letech nazval Fr. Palacký objev RK „vyjitím zapadlé hvězdy dávné osvěty a národní samostatnosti české", Spisy drobné, I., 1898, str. 288 (proslov z r. 1867). — Rakouská deklarace o zapojení také českých zemí do Německého Bundu byla ze 6. IV. 1818.

ideologie, avšak je faktem, že jejich nadšenými propagátory, zpracovateli a obránci stali se celkem bez váhání i všichni ti, kdož jsou v české kultuře první poloviny 19. století považováni za činitele osvícené a liberálně buržoazní.

Ve své době — a ještě po celé další půlstoletí — byly RKZ velice důmyslným a smělým a nadto nesmírně masově účinným instrumentem národně osvobozovacího boje s politickým dosahem, jehož význam pro rozvinutí české otázky v habsburském soustátí dodnes nebyl náležitě zhodnocen. Forma tohoto — svým způsobem geniálního — nástroje politického boje (básnický podvrh, historické falsum) byla jeho autorům vnucena tuhým režimem rakouského absolutismu. Celá věc byla malou „mafií", dodnes neodhalenou, vyřešena tak úspěšně, že jednak celý potlačovací aparát Vídně byl proti této domnělé historické a kulturní památce bezmocný, jednak že obsah tohoto básnického díla začal mobilizovat vskutku všechny vrstvy národa a svým účinkem na umění výtvarné, hudbu, divadlo a literaturu[41] ještě své společenské působení po téměř celé 19. století ještě zmnohonásoboval.

Jen to, že RKZ měly politické poslání a národně osvobozenský smysl, vysvětluje nám ostatně, že boj o ně, když už se začala prokazovat jejich podvrženost, byl tak rozhořčený. Národ se jich vzdával jen nesnadno a upustil od nich ve svém celku vlastně až tehdy, když jich mohl v nové, daleko příznivější situaci, na konci 19. století a na počátku 20. století, opravdu postrádat. A je velmi příznačné, že v bojích o pravost se v situaci konce 19. století odhalovatelům podvrhů podařilo zároveň téměř úplně pohřbít a zasout původní hluboký národně revoluční a pronikavě politický význam epické složky RKZ, v padesátých a šedesátých letech 19. století ještě tak živý.

Zejména rozsáhlá skladba „Záboj a Slavoj" je příznačnou — pro danou dobu — národně osvobozenskou poezií, pro niž je charakteristický bojovný tón, v českém prostředí dlouho neslýchaný, s oslavou osvobození utlačovaného lidu cestou ozbrojeného povstání a války pro vlast s nepřítelem na život a na smrt.[42] A podobně je tomu i s básní „Beneš Heřmanóv".

[41] M. Otruba (l. c., 1961, str. 120) dobře zdůrazňuje zdroj „inspirační síly", kterým RKZ byly pro Máchu, Tyla, Mánesa, Alše, Jiráska, Zeyera, Smetanu a Myslbeka.

[42] Jak dobře poznal už Fr. Palacký (*Spisy drobné*, III., str. 551, psáno 1829) neodpovídalo to, co se v básni líčilo, žádné historické situaci z minulosti české země. Ale ovšem, onen „obraz nejúplnějšího pokoření..." a ona „bdělost královských uchvatitelů v zemi", na niž Palacký poukazuje, byla přece obrazem metternichovského režimu v Čechách, jejichž lid spontánně tíhl k svobodě! — Jméno „Slavoj", autory RK vytvořené, stalo se přímo symbolem bojovnosti. Stalo se posléze i symbolem bojovnosti sportovní a bylo tak populární, že i po r. 1948 bylo ponecháno jako jedno z „typizovaných" označení socialistických sportovních organizací.

Bezprostředně na bojovnost RKZ navazovaly hned v předbřeznové době četné dochované výroky, hesla, verše atd., které připomínaly jako příkaz doby boj „s vrahy" (to je s nepřáteli vlasti a národa), „se zhoubnou rotou" apod., a úřady byly často marně potlačovány.[43]

Jak bylo vládě ve Vídni známo, uvažovalo se v době těsně po napoleonských válkách, v souvislosti s celoevropskou „velkou vlnou národně osvobozovacího hnutí"[44] i v Čechách o „spojení Čech, Moravy a Polska v jedno slovanské království", i když tu — pravděpodobně — nevznikla žádná opravdová „konspirace" za tímto ani za jiným podobným konkrétním cílem.[45]

Výzvy k ozbrojenému boji za svobodu vycházely přibližně v téže době i z pera jiných českých básníků. V. Hanka r. 1819 v básni tehdy netištěné „Bývali jsme — budeme-li více?" otevřeně se obrací k Rusku, aby mečem osvobodilo Čechy od rakouské „vražedné luzy".[46] Mladý Jan Kollár vyslovoval v této době už myšlenku, která zřejmě byla vlastní alespoň „progresívní vrstvě obrozenské inteligence", totiž „myšlenku boje za svobodu vlasti, národa, obce (tj. národního státu a ústavních svobod)", jak to nejnověji šťastně bylo parafrázováno.[47] Dokladem toho je zejména jeho elegie „Vlastenec", rozšiřovaná jen v opisech.[48]

Udivující svědectví o národně-politickém cítění Čechů ve dvacátých letech 19. století, o historickém národním uvědomění nejširších vrstev lidu a o jejich protirakouském a protidynastickém postoji v této době má Ch. Sealsfield (K. A. Postel) ve spisku, který poprvé vyšel roku 1828 (anglicky) a v habsburských zemích byl přísně zapovězen.[49] I když je nutno brát jednotlivosti s rezervou, celek přece jen svědčí o vysokém stupni tehdy existující české státnosti a o všeobecném téměř odporu proti policejnímu absolutismu.[50] Pro právního historika je zajímavé, jak

[43] Srov. J. V. Frič, *Paměti*, I. str. 114, 119 (např. nápis na hradě Rábí). — Ještě M. Tyrš, v jiné už situaci, doporučoval „psáti pro sokolovny citát z královédvorského rukopisu, velící zesíliti a vrhnouti se vítězně ‚Na vraha'", A. Pražák, *O národ*, 1946, str. 186 (psáno 1930).

[44] M. Otruba, *l. c.*, str. 118.

[45] Srov. J. Vávra, *Dějiny česko-ruských vztahů*, I., 1967, str. 88.

[46] Tamtéž (J. Vávra), str. 87. Omylem bývalo autorství básně připisováno J. Kollárovi.

[47] Tamtéž, str. 86. J. Kollár, jak známo, běžně nazýval stát „obcí".

[48] K tomu *Dějiny české literatury II.*, 1960, str. 264. Právem se tu posléze spatřuje „přiblížení k revolučnímu pojetí národně osvobozenského boje" (str. 265). O Kollárově „Vlastenci" dobře nejnověji *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 87, 94 (J. Vávra). Srov. také K. Kosík, *Nová mysl*, 1954, zvl. str. 50—51.

[49] Ch. Sealsfield, *„Austria as it is"*, německé vydání *„Oesterreich, wie es ist etc."*, *Vídeň 1919*, zvl. str. 53—54 a 63—64. — O Sealsfieldovi-Postelovi (nar. 1793 v Popicích u Znojma, zemřel 1864 v Solothurnu) viz *Ottův slovník naučný*, sv. 22, str. 740 (pro první vydání citované knihy uvádí se tu rok 1828).

[50] Srov. také *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 88 (J. Vávra).

lidové národně-politické cítění bylo tu ve shodě s právním stavem, totiž s existencí, alespoň juristickou, státu České koruny, od r. 1620 násilně drženého v absolutistickém habsburském soustátí.[51]

Vedle „ideologie, která českou buržoazii smiřovala s myšlenkou Rakouska“,[52] — tato ideologie se tu nesporně také vytvářela — byla tu od samých počátků obrození ideologie zcela opačná, tradičně autochtonní, a vždy znovu, zvláště v kritických momentech habsburské říše jasně se objevující, totiž myšlenka české státní samostatnosti v přirozené souvislosti s myšlenkou rozpadu „Rakouska“. Do značné míry splývalo přitom české národně osvobozenské hnutí — zvláště na venkově — s rolnickým hnutím protifeudálním, jak se to pak nejlépe ukázalo na jaře r. 1848.[53] Jasné je také, že už na počátku 19. století někteří představitelé českého obrození naráželi na spojitost jazykové a národní otázky s otázkou sociální.[54]

Vůbec ono „národní obrození“ první poloviny 19. století, v němž je obyčejně dodnes viděna převážně jen jeho stránka jazyková, literární a povšechně kulturní, mělo svůj hluboký smysl politický, jak to ojediněle zdůrazňovali už i někteří pozorovatelé 19. století.[55] Šlo tu o „politické obrození“, jak výslovně napsal J. V. Frič[56] a probíhal zde vskutku už „český národně osvobozenský boj“,[57] i když ve formách nutně přizpůsobených době a zejména rakouským poměrům. Za obrovského tlaku státního aparátu, zvláště policejního a za slídivé pozornosti cenzury, která „potlačovala každý odvážnější projev národního cítění a byla zvlášť citlivá na propagaci slovanské myšlenky“,[58] natož na jakýkoli náznak i jen rezervovaného postoje k říši a k dynastii, byla nezbytnou formální a někdy i obsahová kamufláž toho, co se říkalo a psalo. Stalo se nutným zahalovat a deformovat zejména vše, co vcházelo do tisku.[59]

[51] Plně oprávněná je tedy teze, že v 1. pol. 19. století „historickostátoprávní vědomí v českém lidu trvalo“, jak k ní došel už před 50 lety při studiu politických brožur předbřeznových J. Heidler, *Čechy a Rakousko etc.*, 1920, str. 167. — O určitých až mesianistických náladách (přesvědčení o osudově slavné historické úloze českého národa, ba přímo lidu) v této době srov. J. V. Frič, *Paměti*, I., 1957, str. 316.

[52] Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 53.

[53] Viz k tomu K. Kosík, *Nová mysl*, 1954, str. 165.

[54] *Tamtéž*, str. 45.

[55] Např. J. V. Frič, *Paměti*, I., 1957, str. 50—51 a j. v.

[56] *Tamtéž*, str. 24, psáno v r. 1859 v Londýně.

[57] *Dějiny české literatury II.*, 1960, str. 291.

[58] *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 88 (J. Vávra).

[59] O činnosti tajné policie v Praze ve dvacátých letech 19. století viz pěkné soudobé postřehy u Ch. Sealsfielda (K. Postela), *Österreich, wie es ist* (něm. překlad, srov. výše v pozn. 49), 1919, str. 83 a d. — O cenzuře viz *tamtéž*, str. 198. K tomu kriticky M. Novák, *Rakouská policie* etc., *Sborník archivních prací*, III., 1953, str. 55; tamtéž o pražském policejním ředitelství na str. 64 a d., 81 a d. — Cenzuře byly předem předkládány i „uvítací malby, nápisy a transparenty“ (např.

Přesto se od počátku 19. století v českém tisku stále častěji objevují slova a hesla „svoboda“, „samostatnost“, „boj za svobodu vlasti“, „shození potupného cizího jha“ apod., i když se namnoze vztahují na jiné národy, jež tehdy bojovaly za osvobození.[60] Čtenáři je podle situace brzy vztahují na český národ a jeho vlast. K r. 1819 zaznamenává J. J u n g m a n n, že „policejním donašečům i censuře jsou známy projevy“, jež „čpějí vzpourou“.[61] Za principiálně a důsledně protirevolučního postoje habsburské říše, pohlížející s největší podezíravostí na jakékoliv sympatie k osvobozovacímu hnutí národů na jihovýchodě a východě Evropy,[62] byly proto zcela mimořádně významné všechny projevy sympatií u Čechů a Slováků např. k Řekům a k Polákům. Slova písně z počátku třicátých let: „Hle, chrabře začala Varšava, spěš, Praho, spěš, následuj ji“[63] — byla zřetelnou výzvou českých vlastenců k činům národně revolučním.

Národní kultura, na prvním místě literatura, byla v této situaci prostě jednou z nejdůležitějších výrazových forem politického nacionalismu, jak na to pro oblast habsburské říše (v první pol. 19. století) vůbec upozornil R. A. K a n n.[64] Národnost se v těchto podmínkách stávala výrazem politického mocenského nároku („als Ausdruck eines politischen Machtanspruchs“), což se u Čechů projevovalo už v době předbřeznové a tím více později. Z toho důvodu také vídeňská vláda neněmecké „národnosti“ důsledně potlačovala.[65]

r. 1836), J. M u k, *Poslední korunovace*, 1936, str. 39. — O cenzuře a autorech, kteří — aby nenarazili a uspíšili publikování — sami škrtali a jinak přizpůsobovali svá díla, viz pro první pol. 19. stol. u J. V. F r i č e, *Paměti I.*, 1957, str. 110; S l a v í č e k (citaci viz v pozn. 63), str. 14, 42. — R. 1832 byl, jak známo, zakázán i název „Matice česká“. — Velmi instruktivně o rakouské policii této doby J. M a r x, *Die österreichische Zensur im Vormärz*, München—Wien, 1959.

[60] J. B. N o v á k, in: *Časopis Českého musea*, 1914, str. 23—24, 119.

[61] J. V á v r a, in: *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 88.

[62] K tomu srov. J. I r m s c h e r, *Der deutsche Philhellenismus*, Byzantion, t. 36, 1966, str. 85—86.

[63] J. V. F r i č, *Paměti*, I., 1957, str. 47. Tamtéž (str. 350) nalezne se svědectví o tom, že už v 19. století se — i když výjimečně — konstatovala velmi raná přeměna českého literárního obrození v tendence „činu“, ve snahy „politické“, a to posléze i s orientací na „proletariát“. — K slovansky orientovaným národně osvobozenským náladám v Čechách r. 1832 srov. také údaj, který má H e i d l e r, *Čechy a Rakousko*, 1920, str. 53, pozn. 105. — O důsledcích, jaké měly sympatie k Polákům ještě r. 1835 pro F. L. Čelakovského, srov. V. Č e j c h a n, *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 116; M. N o v á k, in: *Sborník archivních prací*, III., 1953, str. 105 (tamtéž, str. 97, o písni „Chrabře začala Varšava“). — Jiná fakta k počátku 30. let z dosavadní literatury viz u K. S l a v í č k a, *Tajná politická společnost „Český Repeal“ 1848*, Praha 1947, zvl. str. 260.

[64] R. A. K a n n, *Die Nationalitätenfrage der Habsburgermonarchie, I.*, 1963, str. 12. Viz dále některé dobré postřehy speciálně pro Čechy tamtéž, str. 147 a d. Také ostatně v posledních 6—7 desetiletích existence habsburské říše odehrával se český národně osvobozovací boj opět do značné míry v oblasti kulturní.

[65] Srov. Klaus F r o m m e l t, *Die Sprachenfrage im österreichischen Unterrichtswesen 1849—1859*, 1963, str. 133.

Útlakový režim nutně vedl už od sklonku dvacátých let k ilegálnímu politickému spolčování českých lidí, zvláště v Praze a později ve Vídni.[66] Jeden z těchto českých „klubů" byl dokonce „republikánský". Bylo to v přímé souvislosti s růstem českého národního hnutí, jak jeho úspěchy vyznačuje existence Českého muzea, Matice, Průmyslové Jednoty a Měšťanské Besedy.[67] Nicméně směrem k širokým vrstvám českého lidu byla to jistě především literatura, co zachytilo, vyjádřilo a zpětně ovlivnilo novou vlnu činorodého, politického, národně osvobozenského vlastenectví. Metody, jimiž tuto úlohu literatury můžeme zjišťovat, dobře naznačil I. Pfaff, jehož slova, namířená původně do 2. pol. 19. století, jsou tím více platná pro dobu policejního absolutismu.[68]

Mezi našimi romantiky[69] přední místo zaujímá tu K. H. Mácha, jehož revoluční národně osvobozenská „Balláda" napsaná r. 1832 (vytištěna byla poprvé až po deseti letech, a to v Uhrách — v Prešpurku!) obsahuje otevřené výzvy k ozbrojenému odporu, zřejmě i za cenu toho, že báseň bude moci být rozšiřována jen v opise. Odčinění Bílé Hory je tu jasným programem, který se ukládá „mládeži věrné" s „mečem v pravé ruce".[70]

Rychlá radikalizace českého hnutí od roku 1830 je v historické literatuře už běžným poznatkem.[70a] „Předbřeznová" doba se ostatně — v širších souvislostech (Vormärz) — počítá obyčejně právě odtud. Skoro příléhavější bylo by pro ni u nás označení doba „předčervnová". Není totiž nijak nadsázkou, řekneme-li, že odtud vede už přímá cesta k pražskému červnovému povstání o 16 let později.

Třicátá léta 19. století spojuje s naší soudobou státností druhé poloviny 20. století i vznik Tylovy a Škroupovy písně „Kde domov můj?" (1834),

[66] J. Kočí, *Naše národní obrození*, 1960, str. 212 a d. — M. Novák, in: *Sborník archivních prací, III.*, 1953, str. 98 a d., 114 a d.; tajný vlastenecký spolek českých studentů existoval už 1826, tamtéž, str. 84.

[67] *Tamtéž* (Kočí), str. 221 a d., 234 a d.

[68] „Musíme vyhledávat politickou úlohu literatury ... i v projevech v běžném politickém pohledu zdánlivě nenápadných", I. Pfaff, Jan Neruda atd., Rozpravy ČSAV, 1963, str. 12.

[69] O významu, náplni a formách revolučního postoje v českém romantismu za policejního absolutismu viz *Dějiny české literatury II.*, 1960, str. 312, 315, srov. dále str. 358.

[70] K revolučnímu národně osvobozenskému obsahu Máchovy „Ballády" J. Kočí, *Naše nár. obrození*, str. 209. O prvním uveřejnění „Ballády" Fr. Krčma v edici *Dílo K. H. Máchy, I.*, 1928, str. 315 a 349. K Máchově revoluční činnosti M. Novák, in: *Sborník archivních prací, III.*, 1953, str. 106. — Srov. také o Máchovi u A. Pražáka, *O národ*, 1946, str. 101; týž autor, *Národ se bránil*, 1945, str. 268. — O politickém pozadí a národně osvobozenském smyslu Čelakovského „Ohlasu písní ruských" viz *Dějiny české literatury, II.*, 1960, str. 291 a d. — O politicky pojaté próze a dramatu těchto let s českými tématy viz *tamtéž*, str. 373 a d., 390 a d.

[70a] Některé pramenné doklady viz u Fr. Roubíka, *Český rok 1848*, II. vyd. 1948, zvl. str. 56 a d.

která měla od počátku politický obsah a národně osvobozenské poslání[71] a — když prošla etapou „české národní hymny" — stala se posléze první částí hymny s t á t n í.

Habsburkové — ostatně od r. 1804 především „rakouští císařové" — přestali být v očích české politické avantgardy „českými králi", jak se jejich idealizovaný obraz jevil v osobách Přemysla Otakara II., Václava II., Jiřího z Poděbrad, Vladislava a ovšem zvláště Karla, Otce vlasti, i když jak František I., tak Ferdinand V. podle práva, i dokonce ještě podle formy (korunovace[72]), hlavou českého státu byli. Bylo tu království, byla tu česká koruna — ale bez patřičného krále. To je i hlavní smysl Havlíčkova „Oznámení (z ruských novin)":

„V Evropě se ztratil
před dvěma sty lety — český král.
Žádá se uctivě,
by ho, kdo ho najde, odevzdal
v Petěrburku Mikuláši cáru,
dá mu za to bečku kaviáru."[73]

V tomto prostředí, plném politického napětí a úřady marně potlačovaného kulturního vzruchu i kvasu, jehož složité ekonomické podloží — ostatně již častěji analyzované — musí v naší studii zůstat stranou, vznikají i první kartografické náčrty mezinárodně politického řešení české otázky. Představy vlastenců o obnově národní samostatnosti se promítají do konkrétních geografických a geopolitických relací, jakkoli naivně chápaných, a dostávají podobu m a p, pořízených zřejmě jen pro vlastní

[71] Už v padesátých letech 19. století byla rakouskými úřady zakazována. O jejím vzniku výtečně A. P r a ž á k, *O národ*, 1946, str. 77—95 (psáno 1934). V letech 1847—48 soupeřila s ní revoluční píseň K a l i n o v a „Kdo Slávy syn . . .", srov. u S l a v í č k a, l. c., str. 76—77; srov. také V. P l e v k a, Dělnické písně na nápěv „Kde domov můj?", Sborník archívních prací VI, 1956, str. 3 a d. (tam i další literatura).

[72] Jako obě korunovace předchozí, měla i poslední korunovace českého krále v Praze r. 1836 značný význam pro českou státnost, i když ne právě v tom smyslu, jak to zamýšlela Vídeň. I u J. M u k a, *Poslední korunovace*, Praha 1936, je dobře konstatováno „posílení opozičního ducha" (str. 89) v Čechách. Po státoprávní stránce bylo důležité, že holdovací sněm v Praze se skládal ze zástupců všech tří zemí České koruny (tamtéž, str. 43). — Protirakouské a protidynastické momenty v českém lidu hrály jistě roli i ve faktu, že na slavnost uspořádanou u příležitosti korunovace byly do Prahy jen „s velikou námahou" sháněny z krajů skupiny selských svateb (tamtéž, str. 72). Jiné politicky významné skutečnosti k českému hnutí 1836 viz u S l a v í č k a, l. c., str. 35. — Pozoruhodný politický ohlas mělo korunování českého krále r. 1836 i na Slovensku, kde k této příležitosti napsal báseň K. K u z m á n y (srov. *tamtéž*, str. 114). — Ke zmínce v textu výše o Karlovi IV. dodejme, že na soše, která byla r. 1837 postavena v Praze na Karlově, je tento panovník označen jako „Otec Čzechů" (socha je dosud na místě).

[73] K. H a v l í č e k B o r o v s k ý, *Básnické dílo*, ed. J. B ě l i č, 1962, str. 31. Epigram patrně obsahuje i narážku na konkrétní současnou událost literární či politickou.

potřebu a pro nejužší kroužek zasvěcených přátel. Sem náleží obě skici, které uvádíme v příloze, nárys „Království českého. jak má býti“ a „Království Československého“ (nedokončený), jež si pořídil Karel Havlíček Borovský ještě jako student snad někdy koncem třicátých let.[74] Ani zdaleka tu nemáme výsledek nějakého odborně politického studia. Je to spíše s e n vlastenecky zaníceného mladého muže, v němž začíná přerod v budoucího publicistu a politika; je to však zároveň dokument, jehož vznik ani není náhodný, ani není jen čistě osobní a vnitřní záležitostí svého autora. Máme tu, domnívám se, spontánní projev lidové české státnosti těchže let, v nichž se rodila — stejným v podstatě procesem — i první část naší státní hymny.

Společné rysy obou nákresů tvoří a) silný historismus, pokud jde o západní část projektovaného státního celku, přičemž zůstává otázkou, do jaké míry jsou tu historické reminiscence a znalosti mladého Havlíčka spolehlivé a jasné; b) vědomí sounáležitosti Čechů a Slováků a úsilí zajistit oběma národům svobodný politický život ve společném státním rámci, přičemž snad hraje i zde roli historický moment, v tomto případě z minulosti nejdávnější (9.—11. století); c) pronikavý zásah do struktury dosavadní habsburské říše, která by se buď vůbec musila rozpadnout anebo by byla podstatně redukována; d) dlouhá společná hranice navrhovaného státu na východní straně s „cářstvím ruským“; e) snaha pojmout do navrhovaného státu rozsáhlá polská území, jež se takto jaksi zachraňují před Pruskem, Rakouskem i Ruskem; f) včleňování velkých území čistě německých,[75] jež by — v souvislosti se značným tehdy německým vlivem i v ostatním území — nutně dodávaly navrhovanému státu ráz mnohonárodní, československo-německo-polsko-lužický.

Rys sub c) je zvláště zajímavý. K jeho pochopení je třeba si uvědomit, že Německý Bund, na rozdíl od situace z let 1815—1818, ukázal se zatím být pro český národ daleko méně nebezpečným útvarem, než jak se zprvu (1815—1818) soudilo a že hlavní překážkou obnovení české samostatnosti jevila se znovu čím dále tím více Vídeň a její centralistická, policejně absolutistická vláda.

S kořeny austroslavismu nemají, myslím, Havlíčkovy mapy nic společného.

[74] T. č. v Literárním archívu Památníku národního písemnictví (sign. II., T 4, 1—26, K XIV), jehož ochota umožnila je zde reprodukovat. Faksimile první z obou map má E. C h a l u p n ý v příloze k 2. vyd. svého *K. Havlíčka* (Praha, 1921), kde však v textu není o věci nejmenší zmínky. Na rubu této mapy je text žertovné studentské smlouvy, který při špatné kvalitě papíru a poměrném jeho stáří tím více p r o s v í t á, čím věrnější je fotografická reprodukce dokumentu.

[75] K tomu srov. mapu státu České koruny v H o m a n n o v ě *Menším atlasu* z doby o 100 let starší (reprodukováno v mých *„Dějinách státu a práva“*, Orbis 1964, příloha č. 26).

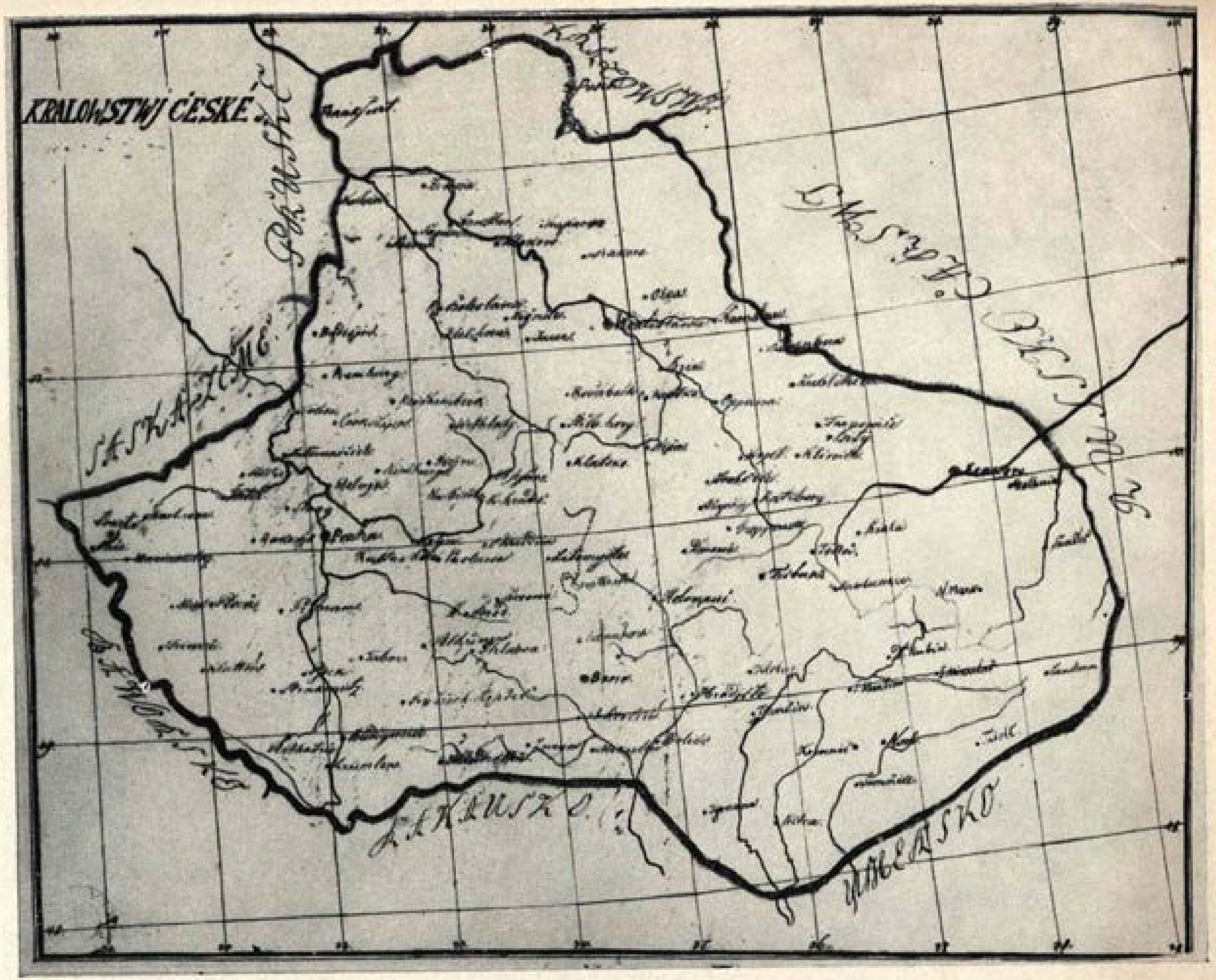

Foto A. Braný

Foto A. Braný

Pokud jde o rys sub b), souvisí nesporně s tím, že v této době trvalo nejen mezi Čechy, Moravany a Slezany, nýbrž ještě i mezi těmito a Slováky velmi intenzívní povědomí jazykové a kulturní (zvláště literární) pospolitosti, vědomí, jemuž zasadily hlubokou ránu teprve události kolem konečné likvidace feudalismu. Nezadržitelný proud vůle k politické samostatnosti, u Čechů se jevící jako snahy po obnovení státu, vztahoval se, nesen aspiracemi stejně českými jako slovenskými, zcela přirozeně i na uherskou „Horní zemi" osídlenou Slováky. V tomto ohledu oslabení vztahů k české oblasti přinesla pro konec 19. století a začátek 20. století na Slovensku teprve šedesátá léta.

Jak ukázal již před půl stoletím J. Heidler, jedním z výrazů protimetternichovské a vůbec protiabsolutistické opozice v habsburské říši byla rozsáhlá brožurová literatura, z velké části anonymní. Ale právě zde se ukazuje, pokud jde o eventuální novou úpravu postavení českých zemí, zmatek,[76] jehož příčinou je nedostatečná znalost vývoje habsburské říše v předchozích stoletích a odtud plynoucí nejasnosti ohledně existujícího právního stavu. Je tu sice „žhavé české historicko-právní cítění a vědomí", ale bez patřičného právního a historického zdůvodnění.[77] Pozoruhodné ovšem je, že už r. 1843 se v brožuře „Slaven, Russen, Germanen" staví požadavek, aby bylo obnoveno „staré spojení mezi Čechami a Moravou, jež bylo od pradávna".[78]

V jiné brožuře (z r. 1844) předvídá se už vznik českého národně osvobozenského a demokratického hnutí po irském vzoru („česká repeal", srov. výše), i když by šlo zatím jen o českou „samostatnost" v rámci „Rakouska".[79]

K roku 1845 se hned ve dvou spiscích, jednom německém („Zwei Fragen aus Böhmen") a druhém českém („Slovo včas o vlastenectví") požaduje zesílené spojení Čech, Moravy a Slezska a (v české brožuře) i samostatná dvorská kancelář česko-haličská![80]

[76] J. Heidler, *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*, 1920 (napsáno už 1915), zvl. str. 149–151, kde se konstatuje úpadek „státoprávního vzdělání" v Čechách ve srovnání s dobou na přelomu 18. a 19. století.

[77] *Tamtéž*, str. 151. Zásluha o moderně historické, vědecké objevování staré české státnosti náleží především Fr. Palackému i když ovšem vlastní historická státoprávní koncepce vznikla až později, v souvislosti se zánikem feudálního útvaru České koruny r. 1848. O „nepřímé" revoluční funkci Palackého Dějin ve čtyřicátých letech M. Novák, *Sborník archivních prací III*, 1953, str. 109. — Z právněhistorických prací Gustava Legise-Glückseliga, náročně plánovaných už od r. 1838, resp. 1836 a stavících se původně rovněž do služeb českého hnutí, nezůstal posléze (po r. 1847) než nerealizovaný program a bibliografický přehled. Viz k tomu H. Jireček, *Právnický život*, 1903, str. 479; J. Kapras, *Památník spolku „Všehrd"*, 1918, str. 19.

[78] *Tamtéž* (Heidler), str. 152, 167.

[79] Viz níže v pozn. 90.

[80] Heidler, *Čechy a Rakousko*, str. 157.

Po r. 1843 zaznamenává literatura v Čechách „předtuchu, že se opět blíží chvíle velkých převratů".[81] Je to nesporně správný postřeh, který ani nepotřebuje býti blíže vykládán. Dodejme jen, že ono tušení obratu v dějinách národa bylo už od počátku čtyřicátých let charakteristické zvláště pro české i slovenské intelektuály. Jako příklad může být uveden výrok L. M. Hroboně z r. 1842 zapsaný do památníku J. V. Friče, o národu „jemužto po mnohaleté mdlobě a smrti nastává vzkříšení a slavná budoucnost".[82] Jak jinak může být věc chápána, než ve vztahu k politickému životu a zejména k státní samostatnosti?

V souvislosti s tím rychle se tehdy měnila tradiční hierarchie politických hodnot a společenských autorit. Typicky o tom svědčí episoda, kterou k r. 1843 vypráví J. V. Frič,[83] když se zmiňuje o hesle „Pro vlast a krále": „Byla to vlastně přesmělá novota, že král, scilicet český, postaven teprve na druhé místo, neboť ostatních, méně odvážných vlastenců bývalo ještě heslem ‚Pro císaře a pro vlast!' anebo ‚Pro Boha, krále i vlast!' ". Pojem vlasti, totiž v obnoveném rámci českého státu, stává se politickou hodnotou nejvyšší. Kategorickým příkazem pro příslušníka vlasteneckého národního hnutí stává se heslo: „Hajme vlast a právo svaté!" (to je formulace mladého katolického kněze)[84], přičemž vlastí je stát České koruny a „právo svaté" je jeho suverenita v tradicích idealizované předbělohorské minulosti.

Do téhož ideového kontextu patří narážky na vyvrcholení dosavadního vývoje českého národa — či, jak se tehdy obrazně říkalo, na jeho „korunování" — dosažením úplné politické samostatnosti ve vlastním nezávislém státě jako na logické, historicky jedině možné dobudování toho, co vzniká „na nezvratných základech národního probuzení."[85] Kult Žižky a Husa, dvou heroických postav revoluční české státnosti středověku, v předbřeznové době u vlastenců běžný,[86] náleží sem rovněž. A citujme z těchže let i Hýblovy veršíky, které visely v hojně navštěvované kostnici v Sedlci až do bachovského absolutismu a v nichž se vyslovovalo zbožné přání, tak politického obsahu:

„Bychom Češi zase vstali,
slávy staré dobývali,
k tomu každý mysli veď."[87]

Koneckonců dokladem všeobecné tehdy nálady mezi českým lidem,

[81] *Tamtéž*, str. 139.
[82] J. V. Frič, *Paměti I.*, 1957, str. 87, srov. také str. 299.
[83] *Tamtéž*, str. 109.
[84] *Tamtéž*, str. 113.
[85] *Tamtéž*, str. 17.
[86] *Tamtéž*, str. 113, 117, 118.
[87] *Tamtéž*, str. 111.

již chtěla i církev využít, je proticírkevní posměšek Havlíčkův příznačně nazvaný „Politický“, s velmi vážným historickým jádrem:

„Pomodli se, Čechu,
k svatému Vojtěchu,
by tě vzaly samostatné
národy do cechu.“[88]

Ve spojení nejen s uplatněním konstitucionalismu a měšťanských svobod, nýbrž i s výhledy sociálně revolučními, rýsovalo se řešení české otázky nejpokrokovějším složkám předbřeznové české společnosti, které jsme si zvykli souborně nazývat radikální demokracií a které nalezly platformu i ilegální organizační rámec — tento ostatně zcela vágní, a proto úřady nepostižitelný — v pospolitosti přívržence tohoto směru zvané „Repeal“. Lze míti za to, že J. V. Frič zcela oprávněně nazývá už pro situaci před březnem 1848 repealisty „věrnými tlumočníky vůle lidu českého“[89], chápeme-li jako „lid“ široké vrstvy venkovského i městského obyvatelstva. Literáti, výtvarníci, advokáti, národohospodáři, vojáci, lékaři, duchovní, studenti, živnostníci i řemeslníci tvořili v Praze jádro „Repealu“, opírající se, pokud jde o národně osvobozenský boj, o právní existenci státu České koruny a odhodlané uplatnit své požadavky revoluční cestou.[90] Národně politickým obsahem „českého repealu“ jako hnutí byl protest proti smiřování se s tím, že Vídeň nerespektuje český stát (rozuměj: po právu existující a jen fakticky potlačený), přičemž český boj s Rakouskem byl viděn jako analogie irského boje s Anglií.[91]

Dva směry, které v českém hnutí čtyřicátých let rozlišovali, v podstatě správně, už i tehdejší úřední pozorovatelé, rozcházely se pokud jde o vztah jednak k stavům, církvi a šlechtě, jednak k proletariátu a evropským radikálním hnutím, a byly odlišné zejména také v síle a metodách odporu proti Vídni, dynastii, absolutismu a centralizaci. Koneckonců

[88] K. Havlíček Borovský, *Básnické dílo*, vyd. J. Bělič, 1962, str. 26. O Havlíčkových epigramech, prvních z let 1843—1845, *Dějiny české literatury, II.*, 1960, str. 523.

[89] J. V. Frič, *Paměti, I.*, 1957, str. 354.

[90] Srov. líčení ruchu kolem Repealu u Friče, *Paměti, I.*, str. 324 a d., 355—356. Vznik českého repealového hnutí ohlašovala už r. 1844 brožura „*Politische Memoralibien aus Österreichs Neuzeit*“, Heidler, *Čechy a Rakousko*, str. 154. Ke vzniku pražského Repealu přehledně J. Kočí, Naše nár. obrození, 1960, str. 216 a d.; s podrobnostmi M. Novák, *Sborník archivních prací, III.*, 1953, str. 133; Slavíček, l. c., str. 73 a d. — K charakteristice politického ovzduší K. Kosík, *Česká radikální demokracie*, 1958, str. 184 a d.

[91] Srov. o tom autenticky K. H. Borovský, Pražské noviny z 20. 6. 1847, (ve výboru „K. H. B., politik a novinář“, 1956, str. 71, 75). Viz také J. V. Frič, *Paměti, I.*, 1957, str. 324.

máme zde zárodky toho, co v šedesátých a sedmdesátých letech mělo pak vyústit v diferenci mezi staročechy a mladočechy.

Bez rozdílu směrů je toto hnutí, masově se rozrůstající nejen ve městech, nýbrž i na venkově a prorůstající do všech společenských tříd a vrstev s těžištěm v drobné buržoazii, neustále sledováno úřady a zvláště policií. Je podezíráno, a to plným právem, z politických cílů. I když mu není vždy rozuměno plně, vystihují vládní činitelé[92] dobře jeho základní tendenci, totiž — řečeno dnešními slovy — úsilí národně osvobozenské. Ve čtyřicátých letech dostává se toto hnutí s českými studenty i na Slovensko. Svědčí o tom např. úřední vyšetřování vedené v r. 1845 v Báňské Šťávnici s některými posluchači tamní báňské akademie, kteří byli obviňováni, že — vedeni Čechy — založili tajný spolek, šířili „panslavistické myšlenky" a působili nebezpečně i na studenty báňskošťávnického ev. lycea.[92a]

Z hlediska historického vývoje i z hlediska soudobého významu byly ovšem zcela na vedlejší koleji akce tzv. stavovské šlechtické opozice na českém sněmu ve čtyřicátých letech. Dosud aspoň nebylo v literatuře[93] předloženo nic, co by mohlo vyvrátit názor, že v době ohromného rozmachu spontánního hnutí národně osvobozenského byla linie oficiálních stavovských akcí, když už k nim po nezdaru „restauračního" úsilí z let 1790—1791 opět došlo, sama o sobě sterilní a neobsahovala nic vskutku pokrokového.[94] Platí to zejména o elaborátu z r. 1847 nazvaném „Deduktion über die Rechtsbeständigkeit der landesverfassungsmässigen Gerechtsamen und Freiheiten der böhmischen Stände".[95] Stavovské teze byly velmi úzce zaměřeny na reformu absolutismu ve smyslu velmi zaostalých požadavků přežilé feudality a nadto v měřítku jednotlivé země jako provincie císařského „Rakouska". Nejen že se neopíraly o juristicky i politicky cennou a historicky základní položku tehdejší existence České ko-

[92] Srov. M. Novák, in: *Sborník archivních prací, III.*, 1953, str. 108 a d.

[92a] Ve zvláštní studii zpracovává věc na základě archívního materiálu J. Gindl.

[93] Českou stavovskou opozicí proti vídeňskému centralismu a myšlenkou historického státního práva z konce 18. století a z první pol. 19. století se zabývá nově V. Urfus, in: *Právněhistorické studie*, XIII., 1967, str. 86 a d., 95 a d. Srov. také týž autor v témž sborníku VIII, 1962, str. 128. O počátcích stavovské opozice M. Novák, *Sborník archivních prací, III.*, 1953, str. 106 a d.

[94] Srov. Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 21 „Stará práva českých zemí proti germanizaci a centralizaci byla hájena z konzervativních pozic společně s feudálním společenským řádem".

[95] Jiný německý název lépe tlumočí obsah dokumentu. Viz jej u H. Tomana, *Das böhmische Staatsrecht und die Entwicklung der österreichischen Staatsidee 1527—1848*, Praha 1872, str. 224. V česky psané literatuře je elaborát znám jako „Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českých stavů". O autorství „Dedukce" viz u A. Oká če, *Český sněm a vláda před březnem 1848*, kapitoly o jejich ústavních sporech, Praha 1947, str. 229, 232. Text Dedukce nalezne se ve spise „Der böhmische Landtag im Jahre 1847", Hamburg 1848, str. 73—99.

runy jako státního celku,[96] ale nesledovaly v podstatě ani cíle národně osvobozenské, ani federalizační, ani — tím méně — snad likvidaci feudalismu či nastolení měšťanského liberalismu. Na rozdíl od Uher,[97] kde právě šlechta zaujímala pevnou pozici svébytné a tradiční domácí státnosti, šlechtické stavy předbřeznových Čech provozovaly politiku úzce sobeckou a malichernou,[98] i když zajisté — jako doprovod na okraji — mohutnému proudu české lidové státnosti přímo nepřekážely a bezděčně jej svým způsobem (v důsledcích i ohlasech) možná i podporovaly.

Národně osvobozenský pohyb v českých lidových masách nenalézal v protivládní opozici na sněmu ani zdaleka svůj výraz. Byl vyjadřován, jak jsme viděli, v literatuře, zvláště v poezii; v sympatiích s revolučními hnutími jiných národů; v drobných incidentech politické povahy; v menších i větších konfliktech s cenzurou; v protirakouských, protidynastických a protiněmeckých projevech pečlivě tajených před úřady; v dojemné až péči o vzkříšení a rozvoj českého jazyka a českého školství; ve zdůrazňování slovanských souvislostí, kulturních i politických; v zakládání kulturních a později i hospodářských národních institucí; ve zřizování ilegálních spolků a kroužků; v udržování kulturních i politických souvislostí s ostatními českými zeměmi a se Slovenskem[98a], v propagaci tradic českého státu, českých národních obran, českého vojenství a zejména svazku České koruny; v obrazech — mnohdy fantastických — volné budoucnosti i v evokacích, jakkoli iluzívních, svobodné minulosti.

V jednotlivých případech toto spontánní národně osvobozenské hnutí spadalo alespoň zčásti v jedno s vystoupeními příslušníků šlechtické sněmovní opozice. Tak když r. 1847 hrabě Bedřich Deym — s výjimečnou znalostí i historicko-politického vývoje — naprosto správně zdůrazňuje, že vlastně z hlediska právního „není rakouské říše a přes císařský titul není rakouského císařství, ač se tento pojem stal každému člověku běžný“[99] a požaduje opětné plné spojení Čech, Moravy a Slezska jako jednoho ze základních útvarů habsburské říše, pak tím zajisté už naznačuje

[96] Už B. Baxa ve *Sborníku věd právních a státních, XII*, 1912, str. 312, zjistil, že Dedukce „prvků státoprávních obsahuje poskrovnu“. Upozornil také, že výraz „koruna Česká“ se zde „ani nevyskytuje“.

[97] Vynikající srovnání situace v Uhrách a v Čechách v předvečer r. 1848 podal už před 80 lety J. V. Frič ve svých *Pamětech, I.*, 1957, str. 352 a d. Pro českou buržoazii, měla-li stát dále v čele národa, vyvozoval odtud Frič hned i praktické závěry.

[98] Odsouzení politiky „českých“ stavů na zemském sněmu viz u Friče, *Paměti I.*, str. 354—355, kde se Frič ztotožňuje s někdejšími kritikami dra Pinkasa.

[98a] V „Hlasech o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky“, vyšlých v květnu 1846 v Praze (proti štúrovcům) byly exponovány „základní otázky národně-politických koncepcí, české a slovenské“. Viz o tom nyní J. Novák, *Češi a Slováci*, Praha 1968, str. 128—129.

[99] Heidler, *Čechy a Rakousko*, str. 158—160 (citováno v reprodukci Heidlerově). Ve skutečnosti ovšem, přiznává Deym, se „rakouský celek státní již skutečně vytvořil“. — K tomuto problému lapidárně shrnuje J. Kalousek ještě na prahu

jedno z několika možných — a zřejmě prozatímních — řešení problematiky, kterou vyvolal staletý český národně osvobozenecký boj a která se začala stávat mimořádně palčivou a aktuální.

Bezprostřední cíle tohoto hnutí za obnovu národní svobody a mezinárodně politické samostatnosti začaly se totiž rýsovat v několika variantách, jež vesměs chtěly zajistit prozatím alespoň, aby národ přežil „Rakousko" a aby přestál i nebezpečí sjednocujícího se Německa. V tomto smyslu sledovala jedno a totéž stejně představa federace slovanských národů (států) jako představa austroslavismu (jejž u nás lze přesněji označit za austročechismus) a stejně koncepce obnovy českého státu v jeho předbělohorské podobě jako koncepce státu československého, koncepce středoevropské federace i některé ještě další.

Jsme však v habsburské, policejně absolutistické říši, jež — vedena dynastií a dvorem — sleduje sama cíle zcela jiné. Usilovat o rozbití anebo o radikální přetvoření tohoto útvaru, jak by to vytvoření samostatného českého státu předpokládalo, je konec konců ještě nebezpečnější[100] než hlásat buržoazně demokratické svobody a požadovat parlamentarismus, konstituci, zrušení cenzury apod. Národně osvobozenské snahy, jakmile vystupují ze soukromí do veřejnosti a z ilegality do života oficiálního, procházejí nezbytně procesem deformování, ba travestování. Vlastní cíl hnutí, ač je každému znám, totiž českou národní samostatnost, nezávislou na Vídni i na centrech Německa, není možno otevřeně hlásat. Je nutno spokojit se polopravdami, náznaky, prozatímními cíli a náhradními řešeními, jak jejich vyslovení dovoluje okamžitá politická situace. Čím ostřejší je tlak shora a čím vyšší je společenská angažovanost mluvčího, tím větší je zkreslení skutečných cílů hnutí. Dochází tak k rozchodu — zdánlivému — mezi hnutím a jeho mluvčími. Příčinou toho je rozpor mezi tím, co je možno oficiálně říkat a požadovat (zvláště v tisku) a tím, co je skutečným a vlastním obsahem národně osvobozeneckého hnutí.

20. století: „...zásadně samostatnost koruny České jakožto zvláštního státu nebyla před rokem 1848 nikdy zapřena"; „zachovala se svrchovanost koruny České jakožto zvláštního svéprávného státu, třebaže držitelem a vykonavatelem svrchované moci v posledním věku byl nejvíce král sám." (*O státním právě českém*, Praha 1900, str. 14, 39). — Kalousek, jako jiní před ním, měl nesporně pravdu. Řekl-li Alexander Michajlovič Gorčakov r. 1854 o Rakousku: „Ce n'est pas un État, c'est un gouvernement," pak to lze plným právem vztahovat i na celou dobu policejního absolutismu před rokem 1848. — Pokud jde o faktický stav, správně bylo nově upozorněno, že už před r. 1848 „reální unie habsburské monarchie, státoprávně velmi komplikovaně vybudovaná, silně se blížila dualistickému státnímu typu". (R. Wierer, *Der Föderalismus in Donauraum*, Graz-Köln, 1960, str. 19).

[100] Bylo to možné jen za hranicemi, ale i zde s rizikem, jež představovala rozvětvená síť rakouských agentů v cizích zemích. — Už v prvních letech čtyřicátých je např. vlastenecký český spolek („Mladá Čechie") v Paříži, kde byl založen Fr. Zachem. Ale o jeho činnosti nemáme zatím bližších zpráv. Srov. M. Novák, *Sborník archivních prací, III.*, 1953, str. 103—104.

Část národa měla po této stránce — patrně už od Bílé Hory — jasně dvojí tvář: jednu pro život oficiální, druhou pro rodinu a nejdůvěrnější kruh přátel. Platí to v prvé řadě o lidech veřejně činných, o úřednictvu, velkém i malém, a o Češích v armádě. Platí to však i o drobných a středních živnostnících, o duchovenstvu, učitelích, sedlácích atd. Je to možná zarmucující, ale je to fakt, s nímž je třeba v útlakových režimech v určitých relacích počítat vždy a všude. Pokud jde o český národní boj, budeme se s tímto jevem setkávat vždy znovu a znovu po celou existenci habsburské říše až do r. 1918. V době před r. 1848 přiostřily věc zejména dvě vlny austrocentristického a rakouskoněmeckého budování habsburské říše, budíce příslušným nacionálním protitlakem vnitřní napětí, jehož některé příznaky jsme v této studii ukázali. Bylo to v době Josefa II., která ovšem po jiných stránkách znamenala určité uvolnění, a bylo to v době Františka I. a Ferdinanda V., jejíž policejní režim mnoho lidí doslova demoralizoval. V některých případech docházelo tu k jakési sublimaci zakázané a pronásledované české státnosti v koncepce náhradní (vnějškově legalizované), prozatímní (až odpadnou zábrany) a alibistické (snaha vyhnout se perzekuci). Oficiální a poloficiální projevy nejsou za těchto okolností v žádném případě plným a adekvátním výrazem tužeb národa. V podmínkách rakouského útlaku a rostoucího nebezpečí velkoněmeckého zrodil se takto u některých představitelů českého hnutí např. proslulý „austroslavismus“ s programem, který byl velmi neurčitý a přecházel vlastně v cíl jakéhosi českorakouského (včetně Slováků) státního útvaru ovládnutého českým živlem (austročechismus).[101]

Pestře a nesmírně složitě rozvinula se problematika novodobé české státnosti po náhlém uvolnění politického života v březnu roku 1848, kdy český stát de iure stále ještě trval. Vše, co se tehdy odehrálo, mělo své staré, někdy velmi hluboké, kořeny, na něž jsme se pokusili ukázat. Měla je v dějinách českého národně osvobozenského hnutí i linie revoluční, jejíž souvislá existence se až dosud celkem bez námitek uznávala alespoň od Jana Kollára, přes K. H. Máchu a radikály z r. 1848, až k Janu Nerudovi. Tuto linii však bude patrně záhodno podstatně prodloužit, a to hned oběma směry, a vidět ji v plné její realitě a společenské závažnosti přinejmenším od poslední čtvrtiny 18. století (a možná i přímo od Bílé Hory) až do samého 28. října 1918. Jsem přesvědčen, že další historické bádání bude právě v tomto smyslu přinášet k problému souvislé české státnosti a tím i k problému kořenů 28. října nové a nové doklady.

[101] K jeho vzniku viz u M. Nováka, l. c., str. 108, kde je i bystrý postřeh, že „austroslavistickými frázemi se ohání česká buržoazie vždy, kdykoli se dostane do nějakých nepříjemností s policií“; viz dále stať téhož autora ve „Sborníku archívních prací“ VI, 1956, str. 26 ad., kde na str. 45—46 jsou i cenné doplňky k práci Heidlerově cit. výše v pozn. 76.

Корни 28-го октября 1918

1. Чешская государственность в первой половине XIX. столетия

Вацлав Ванечек

Резюме

Исходя из идей А. Трамши автор в первую очередь определяет понятие «государственность». Он выдвигает положение, что государственность это с одной стороны сознание наличия государства, связанное с волей его сохранить, удерживать и развивать, а с другой — у народа без собственного государства — наличие усилий создать государство или его возродить. В чешских землях в период до 1848 г. выявляются оба варианта этого определения. Ведь до 25 апреля 1848 г. (апрельской т. наз. конституции Пиллерсдорфа) чешское государство **юридически** все еще существовало, но **фактически** уже с 1749 г., в особенности в 1804 г., постепенно поглащалось рождающейся державой Гобсбургов («Австрией»).

В этой связи автор прежде всего останавливается на чешской дворянской государственности позднего феодализма, характеризуемой лозунгом 1741 г. (во время кризиса габсбургской державы): „Finis, prima et finalis lex sit: Salus atque tranquillitas Reipublicae Czechicae!"

Новым, приобетающим все большее значение, носителем чешской государственности и ее традиций во второй половине XVIII столетия становится простой чешский, как городской так и сельский, народ, который все еще не причислялся к «сословиям» (политическому народу в феодальном смысле этого понятия). Признаки этого уже выявляются в чешском крестьянском восстании 1775 г. В исторической и юридической литературе идет в XIX в. одновременно процесс, который можно назвать возрождением чешского государственного права. Его цель — защитить юридическое существование чешской государственной самостоятельности как против Священной римской империи германского народа (до 1806 г.), так и против централистических стремлений Габсбургов.

В широких массах чешского народа поздняя феодальная государственность укрепляется, в частности в связи с двумя коронациями чешского короля в 1790 и 1791 гг., а затем (в более радикальной форме) в период наполеоновских войн, когда ожидался конец габсбургского государства и вырисовывалась возможность возрождения самостоятелного Чешского королевства. Новое политическое чувство чешского народа нашло поддержку в походе русской армии через чешские земли. Понятие национальной свободы в то время тесно связывается с понятием славянства. Идею распада Австрии и новой организации чешскоро государства Йозеф Добровский выражает в 1819 г. следующими словами: «Имеются некоторые энтузиасты чешского языка, которые так ненавидят немцев, что скорее хотели бы быть под **русским** управлением, чем под немецким, австрийским.»

Следующие страницы посвящены анализу политического содержания движения, которое с точки зрения культурного развития (в отношении языка и литературы) общеизвестно как чешское национальное возрождение. Как весьма важную — и в историографии до настоящего времени забываемую — сторону этого движения автор подчеркивает национально-освободительную больбу, цель которой — возрождение чешской государственной самостоятельности. Доказательство этого автор видит и (кроме всего прочего) в фальсификатах известных под названием Краледворской и Зеленогорской рукописей, сфабрикованных в 1815—1818 гг., когда чешские патриоты видели новую опасность для чешскоро народа в созданном «Германском союзе».

Наряду с идеологией, примирявшей чешский народ с сучествованием Австрии и с членством в Германском союзе, в это время здесь была налицо с самого начала возрождения

и идеология противуположная, особенно ярко прявляющаяся в критические для габсбургской монархии моменты, а именно идея чешской государственной самостоятельности, конечно в естественной связи с распадом Австрии. С двадцатых годов XIX. столетия мы находим в литературе доказательства существования освободительного движения (Коллар, Маха, Гавличек и др.). Чешская патриотическая молодежь в то время основывает первую нелегальную организацию, в то время как буржуазия организуется в легальных формах для защиты своих экономических интересов. От оттолосков в чешском народе польского восстания 1830 г. идет прямая линия к июльскому восстанию в Праге в 1848 г. В это же время создается песнь «Кде домов муй» — с 1918 г. и по сей день первая часть чехословацкого государственного гимна. К. Г. Боровский в конце тридцатых годов чертит карты будущего чешского или же чехословацкого государства (см. приложение). Из подпольных организаций самой значительной становится «Ческий Репеал», ставивший перед собой как социально-революционные, так и национально-освободительные цели.

С методологической точки зрения автор подчеркивает тот момент, что национально-освободительное движение, выступая на общественную арену и выйдя из подполья в обстановке гнета полицейского абсолютизма претерпевает деформацию. Подлинная цель движения, хотя она всем известна, а именно чешская национальная самостоятельность и независимость от Вены и от центров в Германии, не может открыто провозглашаться. Чем сильнее давление сверху и чем выше общественное положение выступающего, тем заметнее искажение подлинных целей движения. Так у некоторых представителей чешского движения зародился и «австрославянизм», с весьма неопределенной программой. Он имел в виду образование какого-то чешско-австрийского (включая и словаков) государственного образования находящегося под чешским влиянием (австрочехизм).

Антицентралистические стремления т. наз. сословной дворянской оппозиции в чешском сейме в сороковых годах с точки зрения исторического развития имели сравнительно малое значение, хотя они, конечно — как периферийный акомпанимент — не только не мешали могучему течению чешской народной государственности, а по некоторым своим последствиям в известной степени его и подкрепляли.

Zapojenie Slovenska do ČSR r. 1918

Martin Vietor

Pri príležitosti 50. výročia vzniku ČSR, hlbšie a všestrannejšie hodnotíme pred polstoročím sa odohrávajúcu, pre naše národy tak významnú udalosť. Naše socialistické dejepisectvo prešlo značným vývojom a z polstoročného odstupu vidí dnes udalosti komplexnejšie. Platí to aj pre problematiku zapojenia Slovenska do ČSR, s ktorou sa v tomto článku zaoberáme.

Československá buržoázna historiografia počas existencie prvej republiky konzekventne šírila svoje jednostranné vlastným záujmom slúžiace názory o výlučnej zásluhe českého zahraničného a domáceho odboja a o rozhodujúcej pomoci štátov Dohody. Historiografia okupantov a ľudáckeho režimu vyzdvihovali to, čo malo zdôvodniť rozklad Československa. Po oslobodení asi do r. 1956 celkom zákonite prevládalo stanovisko o rozhodujúcom podiele robotníckej triedy a ostatných pracujúcich pri vzniku ČSR, o význame Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie pre vznik a vývoj ČSR. Víťazná robotnícka trieda paralyzovala jednostranné buržoázne názory a vyvrátila historické legendy okolo vzniku ČSR, ktoré v triednych a ideologických bojoch využívala buržoázia aj v oslobodenej republike. Po r. 1956 uniformitu názorov vystriedala pluralita nových plodných myšlienok, zakladajúcich sa na analýze historických udalostí, na vedeckom výskume a hodnotení. Obnovenie ČSR a vznik ostatných ľudovodemokratických štátov v predvojnových hraniciach, národný a demokratický charakter našej v Slovenskom národnom povstaní začatej revolúcie, ovplyvňovali niektoré stanoviská stojace na tejto báze tak, že sa transponovali do dejinného procesu r. 1918—1919, a nedocenila sa preto objektívna úloha proletárskeho revolučného hnutia týchto rokov. Vytvárali sa dve hlavné tendencie historického výkladu: jedna akcentuje viac nacionálne snahy, druhá proletárske triedne hľadiska.[1]

Nie je to zvláštnosť našej historiografie. Podobný vývoj sledujeme aj

[1] Bližšie o tom: P i c h l í k K., *Otázka vzniku buržoázneho Československa v prácach našich historikov.* Historie a vojenství 1959, 2, 245 a n. P o m a j z l K., *Vznik ČSR 1918*, Praha 1965. Přehled československých dějín, III., Praha 1960. Dejiny KSČ, Praha 1961.

v Rumunsku, Juhoslávii, Maďarsku. V Rumunsku napríklad do r. 1958 sa hodnotil vznik povojnového Rumunska r. 1918 ako kontrarevolučná cesta národneho zjednotenia. Neskoršie až do r. 1964 sa písalo o povojnovom Rumunsku diametrálne odlišne, ako o výsledkoch revolučného boja ľudových más, v ktorom pri indiferentnosti buržoázie pracujúce masy v Sedmohradsků bez ohľadu na národnosť bojovali za rumunské národné záujmy. Po r. 1964 sa objavilo nové hodnotenie s jednoznačným nacionálnym stanoviskom, podľa ktorého v r. 1918 utláčaný rumunský národ si vybojoval svoje zjednotenie a svoju samostatnosť.[2]

Východiskom hodnotenia r. 1918 v Juhoslávii bolo konštatovanie V. sjazdu SKJ, že zjednotenie Srbov, Chorvatov a Slovíncov r. 1918 sa uskutočnilo za účinnej pomoci dohodových armád. V prácach z päťdesiatých rokov sa zdôrazňuje, že zjednotenie sa neuskutočnilo zdola cestou samourčovacieho práva ľudových más, ale kompromisom národných buržoázií. Vznik kráľovstva Srbov-Chorvatov-Slovíncov r. 1918 sa hodnotí len ako prvá etapa na ceste zjednotenia národov Juhoslávie. V r. 1963 vydané Dejiny SKJ zdôrazňujú tiež, že juhoslovanský štát vznikol antidemokratickou cestou, pričom ale vznik štátu sa hodnotí kladne z hľadiska robotníckej triedy a možnosti triedneho boja. K podobnému záveru prichádzajú aj monografie zo šesťdesiatych rokov; zdôrazňujú, že rozpad monarchie a vznik národných štátov znamenal veľký pokrok napriek tomu, že povojnový poriadok nevyriešil vnútroštátne nacionálne problémy. Ideologická komisia SKJ r. 1964 konštatovala však, že juhoslovanská historiografia prehnane zdôrazňuje nacionálny ráz vývoja na úkor celojuhoslovanského aspektu, že nacionálne tendencie sa objavili aj v dejinách strany a že sa málo berú do ohľadu dejiny susedných krajín.[3]

V maďarskej historiografii prevláda síce snaha, likvidovať nacionalistický aspekt hungarocentrizmu, lenže v konkrétnych prácach nedarí sa to vždy jednoznačne. Zdá sa, že kým pri posudzovaní nacionálneho postoja historikov susedných štátov sú niektorí maďarskí historici hodne

[2] Daicoviciu C. — Bányai L. — Cherestesiu V. — Liveanu V., *A tömegek forradalmi harca, döntő tényező Erdély Romániával való egyesülésénél*, Korunk (Cluj) 1959, 1. Liveanu V., *1918 Din istoria luptelor revolutionare din Rominia*, Bucuresti 1960. Zur nationalen Frage in Oesterreich-Ungarn (1900—1918), Bukarest 1964. Bányai L., *Az osztrák-magyar monarchia összeomlásának hullámai Erdélyben*, Korunk 1965, 7—8. Miron Constantinescu, *Le message de V. Lénine aux ouvriérs et aux peuples d'Autriche* — Hongroi (3. 11. 1918), Revue Roumaine d'Histoire, 1965, 2. Kővágó L., *1918 forradalmi eseményei a csehszlovák a román és a jugoszláv történészek munkáiban*, Budapešť 1966.

[3] *Iz istoria Jugoslavije*, Beograd 1958. J. Broz Tito, *Govori, članci*, III., Zagreb 1959. Pregled istorije Saveza Komunista Jugoslavije, Beograd, 1963. Ran Zwitter, *Nacionalni problem v habsburski monarchiji*, Ljubljana, 1962. Materijal simpozija o „*Pregledu istorije Saveza Komunista Jugoslavije*", Putori revolucije 1964, 3—4. *Problemi Jogoslovenske istorijske nauki*. Jugoslovenski istorijski časopis 1964, 3. Kövágó L., *cit. d.*

kritickí, pri hodnotení vývoja nacionálnej politiky maďarského národa je ich sebakritický postoj slabší. Pokiaľ ide o udalosti r. 1918—1919, prevažná väčšina maďarských historikov nesdiela odklon výkladu k nacionalistickej platforme demokratického patriotizmu a trvá na názore dôslednej internacionalistickej politiky maďarských komunistov r. 1919. Lenže aj takýto postoj môže vyústiť v jednostrannom a preto nesprávnom pohľade na význam vzniku nástupnických štátov r. 1918. Aj v najnovších publikáciách sa najde formulácia, že mierové zmluvy r. 1919—1921 diktované imperialistickými mocnosťami „znemožnili slobodne uplatniť demokratické sebaurčovacie právo národov" — akoby sa nebolo uplatnilo pred ich uzavretím — a „upevnili všade vládu kontrarevolučných tried", a preto mali reakčný charakter — akoby nástupnické štáty neboli mali žiadny kladný význam pre národy ktoré ich vytvorili a akoby nebolo bývalo rozdielu medzi jednotlivými nástupnickými štátmi čo do intenzity reakčnosti a kontrarevolučnosti.[4] Krátke porovnanie koncepčných problémov historiografie našej i niektorých susedných štátov zdôvodňuje požiadavku, hľadať komplexnú odpoveď na otázku vzniku ČSR a pohnútok českej a slovenskej buržoázie pri voľbe formy vnútorneho usporiadania štátu počas zapojenia Slovenska do ČSR.

•

Pozrime sa najsamprv na postoj rakúskej a uhorskej vlády. Rakúsky panovník chcel separátnym mierom získať potrebný čas k dohode s nenemeckými národmi a pomocou federalizácie štátu odzbrojiť národnooslobodzovacie hnutie. Lenže čas pracoval proti nemu. V lete 1918, keď už nebolo tajomstvom, že Dohoda podporuje národnooslobodzovacie snahy, keď Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou podnietené spontánne hnutie pracujúcich a frontová situácia komplikovali vnútropolitickú situáciu, bolo neskoro hľadať kompromis takým návrhom, ktorý odhalil smrtelné rany habsburského mocnárstva. Iluzórnosť federalizačného návrhu podčiarkovala ešte skutočnosť, že rakúsky ministerský predseda Hussarek oznámil rozhodnutie panovníka tesne po uverejnení správy o kapitulácii Bulharska (26. 9. 1918), načo už 29. 9. 1918 dostal odmietavú odpoveď českých poslancov. Panovník však trval na svojom rozhodnutí. Napriek správe z 5. 10. 1918, že Rakúsko-Uhorsko, Nemecko a Turecko

[4] Beér J. — Csizmadia A., *Történelmünk a jogalkotás tükrében*, Budapest 1966. Dolmányos I., *Az európai népek demokratikus forradalmának nehány kérdéséről*, Társ. Szemle 1966, 6, Diskusia maďarských historikov o dvojsväzkových „Dejinách Uhorska" v Társ. Szemle, roč. 1966. Citát z knihy Mérei Gy., *Die Idee der europäischen Intergration in der westlichen bürgerlichen Geschichtsschreibung*, Budapešť 1966, 165—166.

zažiadali o prímerie,[5] dňa 12. 10. 1918 malej skupine poslancov predniesol svoje rozhodnutie vytvoriť federáciu „historických štátnych útvarov", založiť „Sväz spolkových štátov rakúskych". Na porade prítomní zástupcovia národných buržoázií žiadali však úplnu štátnu samostatnosť. Panovník predsa len nariadil vypracovať manifest a na 15. 10. 1918 zvolal korunnú radu. Ministerský predseda Hussarek a minister zahraničných vecí Burian súhlasili s manifestom. Maďarský ministerský predseda Weckerle ho však rezolútne odmietol; trval na tom, že panovník ako uhorský kráľ je viazaný prísahou chrániť celistvosť Uhorska a vyhrážal sa zastavením dodávok potravín, keď manifest by neobsahoval vyhlásenie, že sa federalizácia nedotýka Uhorska. Tým sa rozbila celá koncepcia manifestu. Tým viac, že podľa jeho definitívneho textu mali národy Rakúska vytvárať svoje vlastné štáty na území „ktoré obývajú", teda na etnografickom území, čo nebolo prijateľné najmä pre Čechov. Bolo už vidno, že rakúska vláda je bezmocná, nemôže zachrániť monarchiu a jej štátnu myšlienku. Na manifest, uverejnený 18. 10. 1918 odpovedal Národný výbor v Prahe na druhý deň, odmietol delenie územia Čiech a Moravy, prehlásil, že o osude českého národa sa nemôže rozhodnúť bez zahraničného odboja, bez mierovej konferencie a žiadal nezávislosť pre Slovákov.[6]

Manifest mal pre Rakúsko prudký deštruktívny účinok. Urýchlil rozklad armády a najmä dôstojnického sboru a tým aj predčasný, rakúskou vládou len na jar 1919 očakávaný rozklad frontu. Manifestom sa nadviazala spolupráca medzi rakúskou vládou a Národným výborom v Prahe tým, že hovoril o potrebe vytvárať národné výbory z poslancov v ríšskej rade, aby zastupovali záujmy svojich národov pri tvorení federácie. Manifest uvoľnil rakúskych štátnych zamestnancov spod služobnej prísahy, pripustil decentralizáciu ústrednej štátnej správy a tým legalizoval prevod jednotlivých územných správnych jednotiek do rúk národných buržoázií. To znamená, že veľmi uľahčil zakladanie čs. štátnych orgánov a štátneho aparátu v českých krajoch. Rozkladajúca sa štátna moc Rakúska dostala ďalšu ranu odpoveďou Wilsona z 18. 10. 1918. Vzhľadom na uznanie samostatnosti Československa a Juhoslávie, vo veci vyjednávania mieru odkázal rakúsku vládu na československú resp. juhoslovanskú Národnú radu ako na kompetentný orgán. S ďalšími iluzórnymi vyjed-

[5] Iniciátorom tohoto kroku bola nemecká korunná rada, ktorá 28. 9. 1918 bez konzultácie a informácie rak. cisára sa uzniesla požiadať Wilsona o mier.

[6] Bližšie o tom: Opočenský J., *Zrození našeho státu*, Praha 1928, 46—50. Opočenský J., *Kritické poznámky o 28. říjnu 1918*, Praha 1926, 10—15. Opočenský J., *Vznik národných štátov v okt. 1918*, Praha 1927, 39a n. Kerchnave H., *Der Zusammenbruch der österreichischen Wehrmacht im Herbst 1918*, Wien s. a., 54. Krofta K., *Konec starého Uherska*, Praha s. a. 40—42. Holotík Ľ., *Októbrová revolúcia a národnooslobodzovacie hnutie na Slovensku*, Bratislava, 1947, 110 a n.

návaniami poveril panovník novú, poslednú rakúsku vládu na čele s prof. Lammaschom a grófom Andrássym ako ministrom zahraničných vecí. Jej pokusy (rozhovor s Kramářom 25. 10. 1918) pochopiteľne stroskotali. Tri dni nato sa vláda uzniesla kapitulovať. Na túto zprávu vyšiel 28. 10. 1918 pražský ľud znova do ulíc a prevolával na slávu samostatnej Československej republike. Na rozdiel od udalostiach 14. 10. 1918, keď dôsledky rezolúcie Socialistickej rady a vyhlásenia republiky počas generálneho štrajku stačil ešte Národný výbor zamedziť, dňa 28. 10. 1918 v zmenenej situácii, postavil sa do čela revolučného vystúpenia ľudu, schválil zákon o zriadení samostatného československého štátu a vydal prevolanie o tom, že prevzal správu štátu. Československý štát vznikol 28. októbra 1918 fakticky i právne. Prímerie sa podpísalo v Padove 3. 11. 1918. Rakúske cisárstvo prestalo existovať. Hlavnými odporcami československej štátnosti v Čechách a na Morave stali sa Nemci, ktorí sa snažili spojiť s Nemeckom a tým ohrozovali historické hranice.

Udalosti v Uhorsku mali iný priebeh. Maďarské veľkostatkárstvo a buržoázia mali veľké skúsenosti v tom, ako v triednom boji neskúseným masám predstierať, že boj vedený za panské výsady je v celonárodnom záujme. Viedla povstania a revolúcie v mene demokracie a rovnosti, keď boli jej výsady ohrozené a krvavo ich potláčala, keď masy bojovali za práva ľudu a nie za feudálno-buržoázne záujmy. Preto keď 30. 9. 1918 Bulharsko kapitulovalo a v rakúskom parlamente z iniciatívy sociálnych demokratov sa už rokovalo o nemeckých podmienkach mieru, uhorská vláda Weckerleho zanovito mlčala. Pravda, maďarská sociálna demokracia prehlásila (8. 10. 1918), že uznáva národné štáty, že žiada novú vládu a mier bez anexie a ozval sa aj Károlyi, že keď dohodové vojsko prenikne so srbskými a rumunskými jednotkami na uhorské územie, nebude možné vyjednávať s národnosťami. Ale tak ako Károlyi sa staral o integritu Uhorska, aj sociálnodemokratická proklamácia obsahovala len uznanie českého štátu bez Slovenska, tj. „bez anexie uhorského územia".[7] Ešte 17. 10. 1918, deň pred uverejnením cisárskeho manifestu o federalizácii Rakúska prehlásil Tisza v parlamente, že „československý problém je len česká chuť na lúpež, pretože ... len mizivá menšina sa stavia proti zásadám uhorského národa". Deň nato Weckerle sa ohradil proti tomu, aby „o úprave našich vzťahov k našim národnostiam rozhodol dajaký vonkajší faktor", a preto pri mierovom rokovaní musí „sa zúčastniť zástupca nerozdeleného jednotného uhorského štátu". Taký bol postoj uhorskej vlády v čase, keď sám Tisza musel uznať, že monarchia prehrala vojnu, keď sa uverejnila odpoveď Wilsona, že „česká národná rada je

[7] Károlyi M., *Gegen eine ganze Welt*, München 1924, 381. Böhm V., *Im Kreuzfeuer zweier Revolutionen*, München 1924, 59 a n.

uznaná ako vojnovedúca vláda" (22. 10. 1918).[8] O separátnom mieri, o vyjednávaní s „občanmi nemaďarskej národnosti k vytvoreniu rovnoprávnosti a bratského dorozumenia" hovoril zase Károlyi, ale jeho, zo strany vlády odmietnutá koncepcia federalizovaného Uhorska s nacionálnymi autonómiami ako možnosť záchrany hospodárskej a územnej integrity krajiny, bola už prekonaná.[9] Po demisii Weckerleho (23. 10. 1918) sa teda situácia v podstate nezmenila. Dva týždne po vzniku slovenského, juhoslovanského, nemecko-rakúskeho, poľského národného výboru resp. národnej rady, ustanovila sa 25. 10. 1918 aj Maďarská národná rada. V jej prvej proklamácii (26. 10. 1918) hovorí sa o „vláde pracujúcich roľníckych a robotníckych más pod vedením tvorivej inteligencie", ktorá priznáva „samourčovacie právo v zmysle Wilsonových princípov (tj. autonómiu v ráci Uhorska) všetkým národom krajiny", čím „sa upevňuje teritoriálna integrita" a uznávajú „novozriadené poľské, ukrajinské, české, juhoslovanské, nemeckorakúske spoločenstvá".[10] Maďarská národná rada sa chcela orientovať na Dohodu počítajúc s jej benevolenciou. Mentalitu maďarskej aristokracie nič necharakterizuje lepšie ako fakt, že ten istý gróf Andrássy, ktorý 18. 10. 1918 ešte podporoval Weckerleho, 28. 10. 1918 sa vzdal štátnej jednoty Uhorska a uznal československé nároky na slovenské územie[11]; maďarská statkársko-buržoázna koalícia volila proste novú taktiku a sľubovala ústupky, aby zachránila svoje panstvo. V čase, keď talianske vojsko prekročilo rieku Piavu (28. 10. 1918) a národnostné vojenské jednotky rakúsko-uhorskej armády sa rozutekali[12] a odmietli poslušnosť, mal Andrássy zachrániť situáciu, odpútať monarchiu od Nemecka, separátnym mierom dosiahnuť podmienky ako Bulharsko a Turecko a prijatím podmienok Wilsona získať čas pre vyjednávanie s národnosťami. Front sa však zrútil (30. 10. 1918) a tým padla jeho koncepcia. Maďarská statkársko-buržoázna koalícia ešte nekapitulovala a namiesto kandidáta Maďarskej národnej rady Károlyiho, presadila menovanie grófa Hadika. On chcel tiež všetkých „občanov krajiny spojiť na úprimnej demokratickej báze" ako jeho predchodca.[13] Hadik nebol dlho pri vláde. Maďarská národná rada prevzala štátnu moc 31. 10. 1918

[8] Népszava, 18. 10., 19. 10., 22. 10. 1918.

[9] Károlyi M., *cit. d.*, 459, Jászi O., *Magyariens Schuld — Ungarns Sühne*, München 1923, 28—38.

[10] Károlyi M., *cit. d.* 386—430, Czernin, *Im Weltkriege*, Wien 1919, str. 394.

[11] Pozri k tomu: Opočenský J., *Zrození našeho státu*, Praha 1928, 108. Böhm V., *cit. d.*, 37. Andrássy odpovedal aj na nótu Lansinga z 18. 10., v ktorej Lansing reagoval na ponuku mieru z 4. 10. 1918. Zdôraznil, že je vojnový stav medzi čs. Národnou radou ako de facto vládou a monarchiou poť. Nemeckom. Wilson nemôže už posúdiť, „ktorá akcia uspokojuje jej názory na jej práva". Károlyi M., *cit. d.* 481.

[12] Kerchnave, *cit. d.* 104.

[13] Károlyi M., *cit. d.* 438.

a na jeho miesto postavila Károlyiho a vyzvala maďarské vojsko, aby sa podľa vzoru posádky v Záhrebe a v Prahe jej dalo k dispozícii.

Medzičasom sa neočakávane rýchlo skončila vojna. Českí a chorvatskí dôstojníci opustili front (29. 10. 1918), Horthy odovzdal námorné loďstvo Juhoslovanom (31. 10. 1918), maďarské jednotky boli odvolané z frontu (1. 11. 1918) a primerie sa podpísalo 3. 11. 1918. Text primeria, uverejnený 5. 11. 1918, nebol výhodný pre nemaďarské národy. Neobsahoval demarkačnú čiaru medzi Slovenskom a Maďarskom, neuložil maďarskému vojsku povinnosť vyprázdniť slovenské územie. Primerie hovorilo len o obsadení strategických bodov dohodovým vojskom a ponechalo administratívu naďalej Maďarom. Károlyiho vláda chcela využiť túto okolnosť a robila známe pokusy rozdeliť a získať Slovensko.[14] Lenže k tomu už nemala potrebné sily. Do polovice decembra demobilizovala 1 200 000 vojakov a nová „ľudová" armáda sa ťažko zakladala pre odpor vojenských rád; do konca r. 1918 pozostávala len z nedemobilizovaných 18—22ročných mladých vojakov.[15] Keďže srbské vojsko nerešpektovalo primerie a prekročilo južné hranice Maďarska, musel Károlyi požiadať o separátne primerie generála Franchet d'Esperaya. Belehradská konvencia podpísaná 13. 11. 1918 právne podporovala stanovisko maďarskej vlády, pretože sa vzťahovala len na južný front a ostatné územie ostalo v maďarskej správe (§ 17). Na tomto poklade chcela Károlyiho vláda previesť plebiscit na Slovensku.

Kým sa teda v Čechách situácia vyjasnila už 28. 10. 1918, na Slovensku sa začiatkom novembra skomplikovala.[16] Dňa 16. 11. 1918 sa proklamovala maďarská republika. Vláda odkladala voľby do Národného zhromaždenia a opierala sa o odborové organizácie, o štátne úradníctvo, žandárstvo a dôstojnícky sbor. Republikánska maďarská vláda ešte stále dúfala, že na podklade Belehradského prímeria a s podporou Dohody sa jej podarí uskutočniť plán „východného Švajčiarska". Zapojenie Slovenska do ČSR sa tým veľmi sťažilo.[17] Zdá sa však, že akčné možnosti maďarskej republikánskej vlády boli zo strany českej a slovenskej buržoázie precenené. V hlavnom meste Maďarska nedisponovala spoľahlivými vojenskými jednotkami. Pilierom štátnej správy ostali komitáty, kde miestne národné rady nemali dostatočný politický vplyv. Okrem sociálnej demokracie nebolo v krajine organizovanej spoločenskej sily; nejestvo-

[14] Dzvoník M., *Ohlas VOSR na Slovensku v r. 1918—1919*. Bratislava, 1958, 106—107. Vietor M., *Slovenská sovietská republika*, Bratislava, 1955, 46—48. Tajták L., *Úsilie maďarských vládnúcich tried o udržanie Slovenska v rámci Maďarska roku 1918*. HČ, 1966, 4, 552 a n.

[15] Böhm V., cit. d. 85 a n.

[16] Opočenský J., cit. d. 181. Vietor M., cit. d. 16 a n., 23 a n.

[17] Holotík Ľ., *Októbrová revolúcia a národnooslobodzovacie hnutie na Slovensku 1917—1918*, Bratislava, 1958, 111.

vala početne silnejšia liberálno-demokratická inteligencia, ktorej by bola mohla zveriť dôležitejšie úlohy. Nejestvovali významnejšie spoločenské, politické organizácie s buržoáznodemokratickými tradíciami. Skutočným vládcom krajiny bola vojenská misia Dohody a jej poverenec pplk. Vyx, voči ktorému bola maďarská vláda fakticky bezmocná.

•

Dohodové mocnosti viackrát menili svoje stanovisko ohľadne osudu monarchie. Plány povojnového postavenia monarchie malo vypracovať cárske Rusko, ktoré nemalo záujem na rozbití Rakúsko-Uhorska. Pre cára bola táto otázka podriadená jeho politike na Balkáne. Až po páde cárskej vlády a pod vplyvom revolučných udalostí v Rusku stala sa otázka likvidácie monarchie aktuálnou pre západné mocnosti. Príčiny boli rôzne. Londýnskym paktom z r. 1915 sa prisľúbili Taliansku územia južného Tyrolska, Istria a Dalmatínsko a r. 1916 sa Rumunsku prisľúbila Bukovina, Sedmohradsko a Banát. Vznikol teda problém, čo sa má stať so zbytkom monarchie, ak sa juhoslovanské územie monarchie pripojí k Srbsku? Hnutie utláčaných národov bolo tak silné, že Dohoda ich musela bez výjimky podporovať, keď nechcela stratiť vplyv na udalosti v Európe. K tomu ešte monarchia sa včas neodpútala od Nemecka, tak že aj z vojenského hľadiska musela sa aj zvnútra oslabovať. Najvážnejší dôvod bol však strach pred boľševizmom rozmáhajúcim sa v Rusku i v Uhorsku. Zahatiť sa mal silným obranným pásom nových, Dohode oddaných buržoáznych štátov. Až po takejte zmene politiky Dohody zaznamenali emigrantské skupiny, medzi nimi aj čs. zahraničný odboj, svoje prvé politické úspechy. ČSR — ako ostatné nástupnícke štáty — vznikla, pokiaľ ide o zahraničný faktor ako nástroj protinemeckej a protisovietskej politiky Dohody. To však vonkoncom neznamená, že zahraničné buržoázne hnutie malého utláčaného českého a slovenského národa sa má plne stotožňovať s imperialistickou politikou Dohody. Československý zahraničný odboj využil reálne možnosti v prospech buržoázneho hnutia, ktoré bolo súčasťou národnooslobodzovacieho hnutia Čechov a Slovákov.

Československý zahraničný odboj vychádzal z predpokladu, že západné dohodové štáty využijú hnutie utláčaných národov monarchie k tomu, aby ju oslabili; že v dôsledku rozpadu monarchie po vojne, vznikne možnosť založiť samostatný štát. Táto buržoázna koncepcia bola reálna. No ako buržoázne riešenie, zabrzdilo socialistické revolučné riešenie práva národov na sebaurčenie. Akcie čs. zahraničného odboja, slúžiace tejto koncepcii boli úspešné. Západné mocnosti v čase medzi 29. 6. 1918 a 14. 10. 1918 uznali Národnú radu v Paríži ako de facto vládu spojenec-

kého čs. národa, uznali nárok „československého národa na vlastný štát v historických hraniciach jeho zeme“ a jeho armádu ako bojujúcu proti ústredným mocnostiam. Po týchto diplomatických úspechoch žiadala zahraničná provizórna vláda domácich politikov, aby nerozvírili revolučné hnutie pokiaľ monarchia nebude úplne oslabená, aby proste nekrižovali jej koncepciu. Domáci predstavitelia českej buržoázie rešpektovali túto taktiku, pokiaľ im to situácia dovolila.[18] Pomáhali tým uskutočniť Dohodou plánovaný antisovietský cordon sanitaire, pozostávajúci z vojensky silných buržoáznych štátov s centralizovanými vládami v rukách vždy jedného fakticky vládnúceho národa.

O vzniku republiky rozhodovali však predovšetkým domáce spoločenské sily: robotnícke a buržoázne hnutie v Čechách a na Slovensku. Hnutie slovenského ľudu čo do prudkosti sa odlišovalo od podobných hnutí na ostatnom území monarchie. Zasiahlo takmer každú dedinu na Slovensku a po 30. 10. 1918 bolo tak intenzívne, že pod jeho tlakom sa rozpadával maďarský vládny režim a jeho správne orgány. Ľudové samosprávne orgány vykonávali faktickú vládnu moc. Prekvapujúcu intenzitu ľudového revolučného hnutia musel s obavami konštatovať sám Šrobár, i keď s dôsledkami hnutia, vyháňaním maďarských županov, komitátnych úradníkov, slúžnych, notárov, žandárov, financov, učiteľov, sudcov, lesných úradníkov, zrejme súhlasil.[19] Slovenské ľudové masy dostali sa spontánne do pohybu následkom vojnových útrap, túžby po mieri, po národnej a sociálnej slobode, pod vplyvom skúseností odzbrojených vojakov, z Ruska sa vrátiacích vojnových zajatcov, komunistov. Maďarskí pracujúci na Slovensku boli pochopiteľne pod vplyvom maďarskej sociálnodemokratickej strany, ktorá po porážke maďarskej buržoázie reprezentovala jedinú organizovanú politickú silu v Maďarsku a od začiatku r. 1919 aj pod vplyvom mladej KSM. Neboli však úplne pod týmto vplyvom. V Bratislave, v Košiciach a v iných väčších priemyslových strediskách žiadali síce rovnoprávnosť pre všetky národnosti, no uznali aj samourčovacie právo slovenského národa. Dôkazom toho je bratislavská a košická denná tlač, činnosť robotníckych rád a pod.[20] Nie je preto správne celé ľudové

[18] Pozri k tomu: Pichler K., *Otázka vzniku Československa v pracích našich historiku*. Historia a vojenství, 1959, 2, 245 a n. Pichlík K., *Vznik ČSR v r. 1918*, Nová mysl, 1958, 10, 897.

[19] Pozri k tomu: Holotík Ľ., *cit. d.*, 118–119. Dzvonik M., *cit. d.*, 83–90. Príklady revolučnej činnosti robotníckych a národných rád: Vietor M., *cit. d.*, 19–23.

[20] Napríklad „Nyugatmagyarországi Hiradó“ dňa 7. 1. 1919 oznamuje čitateľom bez protestu, že „čs. republika prevzala správu mesta Bratislavy“. „Hiradó“ z 14. 2. 1919 uznáva, že „členovia slovenskej vlády majú najlepšiu vôlu riadiť osudy jednej tretiny Uhorska“, že „československému štátu prináleží plná suverenita na obsadenom území“. V tom istom čísle sa uverejnila výzva robotníckej rady ohľadne zakončenia štrajku a pokračovania v práci. Pozri tiež Dzvonik M., *cit. d.*, 129–133.

hnutie na Slovensku vysvetľovať len maďarským vplyvom, ako sa to v minulosti neraz stalo.[21]

Bratislavská nemecká sociálnodemokratická organizácia sledovala koncepciu rakúskej sociálnodemokratickej ľavice, ktorá r. 1918 sa vrátila k programu r. 1848, k téze, že rozklad Rakúska je podmienkou zjednotenia Nemecka. Uznávala nástupnícke štáty, ale žiadala aj založenie nemecko-rakúskeho štátu na všetkých územiach, obývaných Nemcami. Bratislavské nemecké robotníctvo očakávalo však „konečné riešenie" od mierovej konferencie a nepostavilo sa na odpor. Hlásalo, že „danými pomerami treba sa uspokojiť" a bojovať „proti imperializmu ako zarytému odporcovi demokracie". Vytýkalo slovenským sociálnym demokratom, že sú „v službách imperialistov", ohradzovalo sa aj proti tomu, že nemeckých sociálnodemokratických funkcionárov prenasledovali čs. orgány ako „boľševikov" a protestovalo proti „panským oslavám" (pri príchode Šrobárovej vlády do Bratislavy) keď „ľud hladuje a deti mrznú".[22]

Antiimperialistický postoj maďarských a nemeckých sociálnych demokratov bol v určitej miere pochopiteľný, pretože ČSR už v čase vzniku bola imperialistickým buržoáznym štátom. Ešte aj na V. a VI. sjazde KSČ sa konštatovalo, že ČSR vznikla ako imperialistický protisovietsky štát. Vyzdvihovala sa teda predovšetkým úloha buržoázie r. 1918. V nedávnej minulosti všeobecne prijatá téza, že o konečnom charaktere republiky a o otázke moci nebolo rozhodnuté do decembra 1920, oslabovala síce úlohu buržoázie, ale podčiarkovala ilúzie o sociálnom charaktere republiky. Aj jeden aj druhý názor bol jednostranný. Faktom je, že český proletariát nemal jasnejšie predstavy o tom, ako sa majú po vzniku štátu využiť a dokončiť buržoáznodemokratické premeny, aké sú podmienky a predpoklady boja za socializmus u nás. Na druhej strane v spontánne vzniklom ľudovom revolučnom hnutí uplatňovaná slovenská interpretácia sebaurčovacieho práva sa líšila od buržoázneho chápania uchopenia sa moci z rúk maďarskej buržoázie.[23] Pokiaľ bola táto interpretácia ovplyvnená maďarskými komunistami, tak nesmieme zabudnúť, že boľševici uplatňovali sebaurčovacie právo s cieľom, zbližovať národy a spoločnými silami národov bojovať proti imperializmu v jednotnom fronte a na pod-

[21] Pozri k tomu Vietor M., *cit. d.*, 52 a n.

[22] „Volksstimme" 6. 2. 1919: „Es kann der Pressburger Bevölkerung niemand das Recht nehmen, die endgültige Lösung der Frage von der Entscheidung der Friedeskonferenz zu erwarten, bis dahin aber muss man sich mit den gegebenen Verhältnissen abfinden ..." „wenn das Volk hungert und die Kinder frieren, ist nicht die Zeit sich feiern zu lassen". V čísle z 20. 2. 1919: „Wir wollen unsere Republik derart aufgebaut wissen, dass wir sie auch vor der sozialistischen Oeffentlichkeit verteidigen können." Tiež „Volkstimme" z 16. 2. 1919.

[23] Pozri k tomu Říhove články o tejto problematike v čas. Historia a vojenství, 1959, 1, 113 a n.; *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1959, 6, 190. Pomajzl, *cit. d.* 214. Dzvoník, *cit. d.* 76 a n.

klade proletárskeho internacionalizmu. Ani vo Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii sa nepresadzovalo bezpodmienečné odtrhnutie a osamostatnenie národov. A keď komunisti v Maďarsku mali podobné, Leninom podporované stanovisko — ktoré, pravda, nebolo nevýhodné ani z maďarského nacionálneho aspektu — tak vychádzali z toho, že treba rozlišovať medzi Rakúsko-Uhorskom ako mnohonárodným štátom a medzi reakčnou vládou Rakúsko-Uhorska, ktorá nebola reakčnejšia, ako vlády západných imperialistických mocností. Ďalej nesmieme zabudnúť, že slovenský proletariát, keď sa pokúsil prevziať moc s internacionálnou mocou, tak ju chcel využiť k rozšíreniu proletárskej vlády na celom území ČSR. Na tejto koncepcii nič nemení skutočnosť, že sa ona u nás roku 1918—1919 nerealizovala a že v buržoáznej ČSR sa revolučný vývoj zabrzdil. Príčiny neúspechu boli viaceré: a) Nedostatok leninskej strany a následkom toho neexistencia snahy získať hegemóniu v boji o štátnu samostatnosť. b) Živelné ľudové hnutie nemohlo mať správnu koncepciu riešenia národnostnej problematiky. c) Robotníctvo v Čechách, pod vplyvom sociálnej demokracie a Masaryka, v čase vzniku štátu stotožňovalo buržoáznu republiku so sociálne spravodlivým, ba socialistickým štátom.

Vplyv Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie bol určite veľký, ale nemohol paralyzovať spomenuté nedostatky. Jeho dôsledky nepriamo využila aj česká buržoázia (diplomatické úspechy získané nasadením čs. légií v Rusku). Prejavil sa aj v strachu buržoázie pred boľševizmom, pred potencionálnou integrujúcou silou proletárskej solidarity a internacionalizmu. Tým viac vyniká význam Slovenskej republiky rád, ako pokusu nahradiť buržoáznu vládu proletárskou mocou v ČSR; ako deklarácia samourčovacieho práva slovenského samobytného národa, ktorý sa slobodne rozhodol žiť v spoločnom, ale socialistickom štáte Čechov a Slovákov, v ktorom chcel byť jediným pánom Slovenska; teda žiť s českým ľudom ako rovný s rovným. Bez ohľadu na mieru reálnosti pokusu v r. 1919, nemožno túto historickú udalosť jednostranne a len z nacionálneho hľadiska posúdiť, ale treba v nej vidieť pod vplyvom Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie vzniklú udalosť, ktorá v značnej miere ohrozovala štátnu moc čs. buržoázie a ktorá ovplyvnila podmienky a formy zapojenia Slovenska do ČSR.

●

Politická koncepcia českej buržoázie sa postupne kryštalizovala od staršieho austroslavistického programu až po program čs. štátnej samostatnosti. Politickí reprezentanti českej buržoázie na sklonku vojny už odmietli rakúsku koncepciu, že problém štátnej príslušnosti národov, ktoré

nemajú štátnu samostatnosť, vraj nie je medzinárodnou otázkou, ale má sa riešiť vnútroštátne, úpravou ústavy; urobili z českej otázky medzinárodný problém, keď opierajúc sa o české historické štátne právo uplatňovali nárok na štátnu samostatnosť. Česká buržoázia mala teda jasnú premyslenú organizačne i takticky fundovanú koncepciu. Mala záujem o rozbitií Rakúska, najmä v čase, keď sa vojnová situácia monarchie nezadržateľne zhoršila. Česká buržoázia želala si rozklad monarchie a chcela vytvoriť svoj samostatný štát, aby sa ubránila nemeckému tlaku, aby bola medzi víťazami, aby do samostatného štátu zapojila Slovensko, Zakarpatskú Ukrajinu, aby hospodársky využívala oslabené Rakúsko a Maďarsko a aby svojími mocenskými prostriedkami zastavila každé revolučné robotnícke hnutie, ohrozujúce kapitalistický poriadok.

Pre uskutočnenie svojej koncepcie mala priaznivé podmienky. Ako buržoázia utláčaného národa, čo do celonárodných úloh mala rovnaké záujmy s pracujúcimi masami českého národa a mohla ich získať vhodným demokratickým programom a skutočnosťou, že bola — na rozdiel od rakúskej a maďarskej buržoázie — nekompromitovaná, neporazená. Kým teda v Rakúsku a Maďarsku sa buržoáznodemokratické premeny uskutočňovali bez národnej buržoázie, v našej národnej a demokratickej revolúcii mohla sa česká buržoázia uplatniť. A uplatnila sa monopolne, pretože slovenská buržoázia bola slabá, česká a slovenská sociálna demokracia nemala vlastnú koncepciu, podriadila sa jej. Dokonca i vláda vo Viedni, v strachu pred boľševizmom a v záujme zachovania vnútorného poriadku, nehatila činnosť jej politických orgánov.[24]

Politická reprezentácia českej buržiázie prispôsobila svoju taktiku a propagandu a úspešne vyzdvihovala boľševické nebezpečenstvo, hrozbu Nemcov a nepriateľstvo Maďarov ako hlavné dôvody pre tvorbu silne centralizovaného štátu.[25]

Slovenská buržoázia bola početne a organizačne slabá, neskúsená. Neverila vo vlastné sily, necítila sa schopná sama vládnuť na Slovensku. Nepočítala s tým, že čs. štát by mohol vzniknúť revolučnou cestou a

[24] Socialistická rada priznala 14. 10. 1918 sebaurčovacie právo aj nemeckým robotníkom, čo sa priečilo buržoáznej koncepcii. Pozri k tomu: Opočenský J., *Zrození našeho státu*, Praha 1928, kapitulu „14. október 1918". Viedenská vláda videla v udalostiach 14. októbra nebezpečné socialistické hnutie, ktoré ohrozuje kľud a poriadok v Rakúsku.

[25] Pozri napr. „Prager Presse" z 11. 2. 1919: „Präs. Masaryk fürchtet die Deutschen." Bern, 14. 2. 1919. In einer Unterredung Masaryks mit den Korrespondenten der „Temps" sagte er: Die Bolschewiki treten gegen die Regierung und der Entente agitatorisch auf. Frankreich und die Tschechen sind beide von Germanismus bedroht, der den Kopf wieder erhebt. Kadlec K., *Juhoslovania a čs. republika*, Praha 1919: „Nemci a Maďari najväčší nepriatelia nášeho národa." Kadlec K., *Maďari a čs. republika*, Praha 1919: „V poslednom storočí sú Maďari najväčším nepriateľom československého národa."

očakávala riešenie od mierovej konferencie.[26] To však neznamená, že slovenská buržoázia vôbec neuvažovala o štátnej samostatnosti, o usporiadaní pomeru Čechov a Slovákov. K tejto otázke sa ešte vrátime; na tomto mieste poukazujeme len na články v Národných novinách, napríklad po Wilsonovej nóte z 18. 10. 1918 sa písalo: „Dnes v Uhrách Slováci a v Rakúsku Češi už len sami môžu rozsúdiť čo uznávajú pre seba za dostatočné." Poukazujeme aj na známe prejavy v uhorskom parlamente, na Stodolové návrhy a pod.[27] Faktom je však, že vystupovanie českých legionárov na Slovensku ako v kolónii dotklo sa cítenia širokých slovenských vrstiev a takéto vystupovanie exponentov českej buržoázie popohánalo na Slovensku vývoj od národnej a demokratickej revolúcie k revolúcii socialistickej, v ktorej nielen slovenská buržoázia, ale i proletariát sa pokúsil uplatňovať samourčovacie právo slovenského národa. Z tohto hľadiska sú pochopiteľné retrospektívne súdy čs. buržoáznych politikov a historikov, že „prevrat zastihol Slovensko politicky hodne nepripravené", že Slováci nemali počas vojny aktívnych politických reprezentantov, že najmä v záujme Slovákov sa centralizovalo, že kým „hlasisti" pomáhali budovať štát, „novoslováci . . . horlivo pracujú na tvorbe slovenského národa" a pod.[28] Aj k tejto otázke sa vrátime v závere článku.

●

Spoločné a protichodné záujmy českých a slovenských spoločenských síl sa realizovali napokon v československom národnom štáte, v ktorom nebola uznaná svojbytnosť slovenského národa. Čo bola príčina tejto skutočnosti?

Po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii vznikla možnosť rozšírenia revolúcie. Oslabené vlády ústredných mocností sa bránili proti prenikaniu socialistického revolučného hnutia separátnym mierom a neúčinnými policajnými opatreniami. Dohodové mocnosti využili k tomu cieľu

[26] Aj Hodžova akcia prevzatia správy na časti slovenského územia z rúk maďarskej vlády pokojnou cestou nasvedčuje tomu; i keď Hodža vedel, že maďarská vláda potrebuje predovšetkým argumenty pre mierovú konferenciu. Pozri k tomu Chaloupecký V., *Martinská deklarácia a jej politické osudy*, Praha 1928, 8 a n. Dzvoník M., *cit. d.*, 104. V Martine sa svojho času povrávalo, že Slováci idú skrytými obavami a bez manželskej zmluvy „po rozvode s Hungáriou do nového manželstva s Bohémiou".

[27] Národné Noviny, 24. 10. 1918. Poukazujeme aj na známe návrhy s. Šmerala z r. 1921.

[28] Chaloupecký V., *cit. d.*, 4—8: „Za Slovákov doma po celý čas vojny hovorili len Češi.." Srobár V., *Československá otázka a „hlasisti"*. Prúdy 4—5: „Podľa popisu ľudu 1919 o pol milióna viac sa hlásilo k slovenskému národu ako pred prevratom. Októbristi myslia maďarsky, hovoria slovensky" (str. 1—6).

politickú hodnotu utláčaných, po národnej slobode túžiacich národov.[29] Podporovali ich buržoáziu a pod heslom „demokratických ideálov Wilsona" pomáhali im pri založení národných štátov, ktoré s „ideálom národnej slobody" chceli paralyzovať vplyv vzmáhajúcej sa proletárskej moci v Rusku, ba i v Maďarsku a v Nemecku. Pre Dohodu mal primárny význam nový silný cordon sanitaire; sekundárne boli propagované ideály. Buržoázna demokracia vznikla len v ČSR a v Rakúsku. V Juhoslávii, Rumunsku, Bulharsku ba i v Poľsku uspokojila sa menej ideálnymi, ale jej záujmom vyhovujúcimi autoritatívnymi režimami. Podobne to dopadlo aj s ideálom národných štátov. Národnymi štátmi stali sa vlastne len Rakúsko a Maďarsko. Ostatné nástupnícke štáty vznikali vždy okolo jadra jedného národa, ktorý mal historické, politické, štátne, mocenské predpoklady pre záruku, že bude pevným článkom antisovietskeho ochranného pásma. Vznikali teda fakticky ako mnohonárodné štáty. Juhoslovanské územie monarchie (Chorvatsko, Slovinsko, Dalmatínsko, Bosna, Hercegovina) a tam žijúce národy a neslovanské národnosti sa pripojili k Srbskému kráľovstvu. Sedmohradsko s tam žijúcima Rumunmi a nerumunskými národnosťami k Rumunskému kráľovstvu. Časť Ukrajiny a Halič s tam žijúcimi nepoľskými národnosťami k Poľskej republike. Slovensko a Zakarpatská Ukrajina so Slovákmi a so značným počtom národnostných menšín k ČSR.

Špecifické problémy čs. národneho štátu riešila česká buržoázia fikciou československého národa; fikciou, ktorá mala dvojitú, prechodnú taktickoúčelovú a trvalú mocenskú funkciu.

Pred podpísaním prímeria nikto nemohol predvídať rýchly spád udalostí. Uhorská vláda Weckerleho odmietla cisárom proklamovanú federáciu. Na medzinárodné uznanie čs. vlády, na vyhlásenie čs. štátu, na rozmáhajúce sa ľudové revolučné hnutie na Slovensku reagovali maďarskí štátnici bez výnimky tak, že keď sa im podarí rýchlo uzavrieť separátny mier, „potom sa už nebudú musieť starať o Wilsona a sľuby dané národnostiam ostanú nesplnené".[30] Ba i sám Károlyi bol toho názoru, že jeho koncepcia bola síce opozdená, ale nie bezvýhľadná. Myslel si, že keď by bola bývala jeho vláda ustanovená v čase, keď sa národnosti ešte neodtrhli (pred koncom októbra), tak by bol do nej prijal aj ich zástupcov a bol by dosiahol separátny mier s plebiscitom.[31]

V tejto situácii, slovenská buržoázia vystupujúc v zastúpení sloven-

[29] To bola aj pohnútka cisára Karola a jeho posledného ministerského predsedu Lammascha: likvidovať monarchiu bez sociálnych otriasov, bez krviprelievania. V klude a po dohode previesť ústrednú správu do rúk národných vlád. Rozhovor Karola IV. s Klofáčom: Opočenský J., *cit. d.*, 101 a n.

[30] Károlyi M., *cit. d.*, 410.

[31] Károlyi M., *cit. d.*, 378, 400. Počítal s tým, že v takomto prípade by bolo Uhorsko ztratilo len nemaďarské komitáty a len časť východneho Slovenska.

ského národa, sa vlastnými silami nemohla odtrhnúť od Uhorska, ak sa nechcela oprieť o ľudové revolučné hnutie, keď počítala len s podporou Dohody a s pomocou českej buržoázie. Odtrhnúť sa od ešte suverénneho Uhorska mohla skúsiť len tak, že sa deklarovalo, že Slováci ako súčasť československého národa patria do ČSR, ako napr. sedmohradskí Rumuni do Rumunska. Deklarácia Slovenskej národnej rady, ktorá sa zišla 30. 10. 1918 po upozornení Hodžu, že Dula mal by ju zvolať, aby zaujala stanovisko k manifestu a k obmedzeniu federalizácie len na Rakúsko, bola veľmi dôležitá z hľadiska vyjasnenia rozhodnutia Slovákov. V Martine sa ešte nevedelo o udalostiach v Prahe, ani o obsahu Andrássyho nóty. Vedelo sa však, že Wilsonova nóta hovorila o Čechoslovákoch, s ktorými má Uhorsko počítať a že preto — po federalizácii Rakúska a tým aj po osamostatnení sa českého národa — treba české a slovenské nároky spojiť a deklarovať sebaurčovacie právo československého národa.[32] V deň zasadnutia Slovenskej národnej rady vypukla maďarská buržoázno-demokratická revolúcia a Károlyi zaželal rokovaniu v Martine mnoho úspechov; počítal s tým, že Slovenská národná rada ostane pod kontrolou jeho vlády. Aj na to sa malo reagovať. Slovenská národná rada z tejto príčiny neprijala Stodolov koncept deklarácie, ktorý neobsahoval jasné stanovisko o spojení slovenského územia s českými krajinami v čs. štáte. Prijatý bol Zochov koncept, v ktorom sa deklarovala národná jednota československá, z ktorého mala Dohoda vyčítať rozhodnutie slovenského národa žiť v československom štáte a neprijať stanovisko maďarskej vlády.

V tomto návrhu bola však aj požiadavka osobitného zastúpenia Slovákov v Paríži. Proti tejto požiadavke mal námietky Hodža, ktorý pricestoval do Martina až 30. 10. 1918 večer. Hodža priniesol správu, že Andrássy prijal stanovisko Dohody ohľadne práva československého národa a tým sa vzdal princípu integrity Uhorska.[33] Hodža bol toho názoru, že nové udalosti prekonali stanovisko deklarácie. Keď Slováci prijímajú čs. štát, prijímajú aj čs. vládu, v ktorej je aj Štefánik a ktorá zastupuje aj Slovákov. Slováci mali by poslať do Paríža len expertov. K prejednaniu tohto názoru sa Slovenská národná rada zišla 31. 10. 1918 za prítomnosti už len asi 50 členov, keďže ostatní už opustili Martin. Spomenutá veta sa vypustila z deklarácie a nahradila sa touto vetou: „Na základe tejto zásady“ tj., že slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrne-historicky jednotného československého národa —, „prejavujeme svoj súhlas s tým novoutvoreným medzinárodným právnym postavením, ktoré dňa 18. 10. 1918 formuloval prezident Wilson a ktoré dňa 27. 10. 1918 uznal

[32] Pozri k tomu: Rotnagl J., *Češi a Slováci*, Praha 1945, 246 a n.

[33] Seaton-Watson R. W., *Slovensko kedysi a teraz*, Praha 1931, 27. Pozri k tomu aj Stodola E., *Prelom*, Praha 1933.

rakúsko-uhorský minister zahraničia". Základná myšlienka Martinskej deklarácie, že slovenský národ je čiastka jednotného československého národa bola tedy vyslovená s cieľom, aby sa Slovensko odtrhlo od Uhorska, aby sa vyvrátilo odmietavé stanovisko maďarskej vlády, ktorá 31. 10. 1918 ešte nekapitulovala a vykonávala suverenitu na celom území Uhorska.[34]

Maďarský postoj sa nezmenil ani po vojnovej porážke. Károlyiho expert Jászi volil menej drastické prostriedky. Tvrdil, že netrvá na integrite v „geografickom zmysle", ale počítal s tým, že Dohoda pozmení svoj postoj k novej „antimilitaristickej a mierumilovnej" maďarskej vláde, povolí plebiscit na Slovensku a „pomocou obchodných smluv sa zabezpečí nerušený kontakt odtrhnutých území s materskou krajinou". Chcel pripraviť „budúce konfederatívne zbliženie" vychádzajúc z názoru, že národnostná otázka Uhorska by bola najlepšie riešená v „lojálnej autonómii jednotlivých národov a v rovnoprávnom sväze týchto autonómií".[35] Svoju koncepciu chcel uskutočniť známymi akciami, ktoré čs. buržoázia odrážala jednak zdôraznením jednoty československého národa, jednak vojenským obsadením Slovenska a postupnou reštauráciou uhorského štátneho aparátu ako mocenského prostriedku ČSR. Ako je známe, čs. vláda a jej splnomocnenec Šrobár využili túto v záujme založenia ČSR nutnú akciu aj k likvidácii ľudových revolučných orgánov, ktoré do zač. r. 1919 prakticky sami zvládli celú štátnu správu na Slovensku.[36]

Československá vláda začala obsadzovať Slovensko na podklade čl. 4. primeria v Padove. Maďarská vláda protestovala a vyjednávala v Prahe. Po prerušení vyjednávaní (11. 11. 1918) hrozila vojenskými protiakciami a diplomatickým protestom (17. 11. 1918). Kramář odpovedal (19. 11. 1918) v tom zmysle, že Dohoda uznala ČSR, a preto primerie uzavreté v Belehrade nemohla maďarská vláda uzavrieť v mene Slovákov a preto čs. vojsko obsadzuje Slovensko, pravda, len z bezpečnostných dôvodov.[37] Zástupca Dohody v Budapešti pplk. Vyx neschvaľoval čs. vojenskú akciu,

[34] Uznáva to vlastne aj Rotnágl, *cit. d.*, 246: „Za Martinskú deklaráciu hlasovali aj tí, ktorí sa obávali, že spojením s Čechmi v jednom štáte stratia Slováci svojráz, počeštia sa." Podobne sa vyjadril Stodola, Škultéty a iní. Chaloupecký, *cit. d.*, 9. Z toho aspektu treba chápať aj prejav Fedora Houdka v Prahe, kde pri oznámení obsahu Matinskej deklarácie prehlásil: „chceme žiť ako národ jeden". Rotnágl, *cit. d.*, 250.

[35] Jászi O., *cit. d.*, 40, 61.

[36] O činnosti rád pozri Dzvonik M., *cit. d.*, 91—96. Vietor M., *cit. d.*, 19—33. Smernice pre odzbrojenie ľudových revolučných orgánov na Slovensku, Dzvonik M., *cit. d.*, 110.

[37] Prvý pokus o obsadenie Slovenska začal 2. 11. 1918 (Ripka v Malackách). Potom nasledovala výprava gen. Štiku s dobrovoľníkmi v Trenčíne, medzi 10. a 15. 11. 1918. Táto výprava si počínala ako v dobytej krajine. Znepriatelila si slovenské obyvateľstvo a potom sa rozutekala pred maďarskými jednotkami. Pozri Vietor M., *cit d.*, 16 a n.

ale vyhovel Hodžovej žiadosti a intervenoval v Paríži, aby § 17 Belehradskej dohody bol pre čs. vládu priaznivo interpretovaný. Že ako dôležité bolo trvať na československej koncepcii dokazuje v tejto spojitosti prehlásenie maďarskej vlády, že ak Slováci uznajú maďarskú suverenitu a integritu Uhorska, je ona ochotná odovzdať správu Slovenska do rúk Slovenskej národnej rady, ktorá by podliehala maď. ministerstvu pre národné menšiny. Aby sa získal čas, Hodža, Dula, Fajnor, Bazovský, Makovický, Paulínyi začali (28. 11. 1918) rokovať s Jászim a rokovali do toho času, kým došla (4. 12. 1918) priaznivá odpoveď francúzskeho ministerského predsedu, ktorú Vyx oznámil Károlyimu. Demarkačná čiara bola však oznámená až 24. 12. 1918. Preto došlo k obsadeniu Bratislavy až 4. 1. 1919.[38] Čs. armáda obsadzovala teda Slovensko až potom, keď sa po 4. 12. 1918 nepatrné zbytky maďarských jednotiek stiahli zo slovenského územia. V riadnej čs. armáde prichádzajúcej na Slovensko boli aj slovenskí dobrovoľníci.

Po vojenskom obsadení Slovenska, pre Slovákov strácala na význame takticko-účelová funkcia fikcie čechoslovakizmu.[39] Jeho vnútornú mocenskú funkciu uplatňovala i naďalej česká buržoázia a slovenskí „hlasisti", aby fiktívny československý národ číselne majorizoval Nemcov, Maďarov, Ukrajincov a Poliakov v ČSR.[40]

●

Otázka je, či zapojenie Slovenska do ČSR v tej forme ako sa uskutočnilo, bolo nevyhnutné, a prečo prijala slovenská buržoázia toto riešenie?

Isté je, že česká buržoázia inú ako centralizovanú vládu v jednotnom štáte prijať nechcela. Príčiny boli rôzne. Zakarpatskej Ukrajine musela aspoň prislúbiť nikdy neuskutočnenú autonómiu. Na Slovensku, napriek rôznym iným projektom, o ktorých sa ešte zmienime, musel sa ponechať

[38] Vietor M., *cit. d.*, 16 a n. Hodža jednal na vlastnú zodpovednosť a prijal demarkačnú čiaru bez Bratislavy a Košíc.

[39] Juriga sa vyslovil o tom v r. 1923 v tom smysle, že „predstieraná národná jednota mala trvať do uzavretia trianonského mieru". Slovák, 24. 2. 1923. Pozri tiež Chaloupecký, *cit. d.*, 17.

[40] Už v októbri 1918, pri rozhovore Dulu s Kramářom, Klofáčom, Rotnáglom v Prahe, bola z českej strany prejavená mienka, že postupom času „sa to sleje v jeden národ pod vplyvom pomerov". Rotnágl, *cit. d.*, 244. V r. 1919 píše Kálal L.: „i když bylo Slovensko od Čech politicky odtrženo, Češi nepřestali býti na Slovensku historickým činitelem, oni nadále rozhodovali o osudu pronásledovaných bratří ..." „nemožno mluvit o řečech dvou. Kdyby (Slováci) byli žili s Čechy v jednom státě, byli by měli vždy větší možnost naučiti se a přivykati spisovné češtině, a pravděpodobně nepřišli by na myšlenku zaváděti spisovné nářečí domácí." Kálal L., *Slovensko země budoucnosti*, Praha 1919, 9 a n.

uhorský právny poriadok a systém štátnej správy. Predovšetkým na paralyzovanie revolučného ľudového hnutia, ktoré nedovolilo žiadne prenikavé reformy, i keď len na čas oslabujúce zabehanú utláčatelskú činnosť orgánov štátnej moci a správy. Hlavne však preto, že podľa prímeria bolo Slovensko len „dočasne" vojensky obsadené a do podpísania mierovej zmluvy nemohol sa podstatne zmeniť systém správy. Napokon aj preto, že kontinuita právneho poriadku bola už celoštátne v legislatívnej forme deklarovaná. Reaktivizácia a reorganizácia uhorskej správy sa zverila ministrovi pre správu Slovenska ako reprezentantovi ústrednej, v rukách českej buržoázie sa nadchádzajúcej vlády. Jeho činnosť sa mocensky zabezpečovala vojenskou diktatúrou. Pri takomto stave veci považovala česká buržoázia ústupky za zbytočné alebo neúnosné, tým viac, že nechcela vytvoriť precedenty pre silný politický tlak vyvíjajúcich Nemcov. Jej stanovisko podporovali na Slovensku najmä „hlasisti".[41] Ich hlavný argument znel tak, že centralizovaná správa a vojenská diktatúra slúži k tomu, aby „sa odstránil maďarský a maďarónsky ráz" krajiny, aby bol oslabený vplyv Maďarov a maďarónov.[42] V nasledujúcich rokoch, keď sa ukázali slabiny takýchto argumentov, zvalila sa zodpovednosť na účastníkov zasadnutia Slovenskej národnej rady v Martine. Povedalo sa, že ich väčšina „bola naprosto neznalá politického života a nemala porozumenie pre právne a štátovedecké doktríny a pre ich dosah". Ba išlo sa tak ďaleko, že sa popieral štátoprávny význam Martinskej deklarácie. Argumentovalo sa tak, že Slováci v Martine „30-ho nevedeli, že sú už príslušníkmi a poddanými československého štátu", že „k čs. štátu by bolo došlo aj bez Martinskej deklarácie."[43]

Niečo pravdy bolo na tom, že členovia Slovenskej národnej rady boli zväčša neskúsení. Tým väčšiu zodpovedňosť niesli tí, ktorí túto neskúsenosť využili. Názory o bezvýznamnosti Martinskej deklarácie boli nepravdivé a škodlivé. Podporovali stanovisko maďarskej buržoázie, že Slovensko bolo „vojenskou mocou odtrhnuté" a k českým krajom násilne pripojené až ratifikáciou trianonského mieru r. 1921.[44] Dôsledky takejto politiky musel registrovať aj Šrobár, keď už o pomeroch v Dočasnom národnom zhromaždení konštatoval, že „o slovenských veciach sa už nerozhodovalo v klube medzi nami Slovákmi, ale v kluboch českých, kde Slováci tvorili minority a kde veľmi často nebolo porozumenia pre naše

[41] Rotnágl, *cit. d.*, 250: „Slovenská národná rada neriešila otázku samosprávy, súc toho názoru, že to nemožu riešiť ani poslanci z prvých volieb, že to bude aktuálne po rokoch až sa Slováci zbavia mentality zavinenej maďarským útlakom a nadobudnú pre samosprávu potrebné skúsenosti." Opočenský J., *cit. d.*, 153: V Martine niektorí „mysleli, že slovenské kraje nemožu sami spravovať a žiadali vojenskú diktatúru".

[42] Chaloupecký, *cit. d.*, 14, 21.

[43] Chaloupecký, *cit. d.*, 16–18.

zvláštne, českým pomerom naprosto nepodobné slovenské veci".[45] A pokiaľ išlo o nebezpečie maďarskej iredenty, v čase vzniku štátu, za Károlyiho vlády, boli zbytky maďarskej armády bezvýznamné. Iredenta sa zosilnila až v kontrarevolučnom horthyovskom režime, no ešte dlho netvorila také reálne nebezpečenstvo pre čs. štát, za aké sa vydávala.

Pokiaľ ide o strach pred revolučným robotníckym hnutím, hrozba boľševizmu nebola len strašiakom ako sa to pozdejšie tvrdilo, ba občas sa ešte i dnes vidí, ale bolo reálnym nebezpečenstvom pre buržoáznu moc. V druhej polovici októbra 1918 považovala rakúska vláda infiltráciu komunistických ideí za väčšie nebezpečenstvo, ako hroziacu frontovú katastrofu. Táto mentalita ovládala aj verejnú mienku buržoázie všetkých ostatných národov monarchie.[46] Šrobár v nejednej zpráve konštatoval rozšírenie boľševizmu na Slovensku.[47] Také isté stanovisko zaujala aj maďarská vláda[48] pre zdôvodnenie vlastných politických cieľov. Faktom je, že hrozba boľševizmu dala sa využiť na všeličo. Aj pre zdôvodnenie vojenského obsadenia Slovenska, ktoré podľa tejto podivnej taktiky antiboľševickej psychózy sa pripojilo k ČSR nie preto, aby sa slovenský národ oslobodil a nie preto, že Slováci sa sami rozhodli žiť v spoločnom štáte Čechov a Slovákov, ale preto, aby sa „zachránilo pred boľševizmom". Pre túto taktiku bol poučný príchod čs. vojska do Bratislavy.

Československé vojsko bolo už 5. 11. 1918 v Malackách. Pre odpor maďarskej vlády a nevyjasnený postoj Dohody, nepostupovalo ďalej. Maďarský župan Bratislavy videl situáciu reálnejšie. Vymenoval svojich zástupcov a opustil Bratislavu. Jeho nástupca vo funkcii vládneho komisára mesta a pridelený županský tajomník, súčasne i zapisovateľ mestskej národnej rady, mali rôzne plány na záchranu maďarskej správy.

[44] Chaloupecký, *cit. d.*, 20. Robotnícke noviny z 28. 10. 1924. K postoju Maďarska v tejto otázke v r. 1921: MPS čis. 6384 a 6451 krab. čis. 28, čis. 7843 a 8126 krab. čis. 31, ŠSUA v Bratislave. Porovnaj Laco K., *Ústava ČSR a ČSSR*, I. 125 a n.

[45] Šrobár V., *Osvobozené Slovensko*, Praha 1928, 215.

[46] Posledná korunná rada vo Viedni dňa 22. 10. 1918 sa zaoberala s nebezpečenstvom boľševizmu. Opočenský J., *Kritické poznámky o 28. říjnu 1918*, Praha 1926, 11: Děs z bolševické revoluce byl ve vojenských rozhodujících kruzích jeden ze složek, jež vývoj věci v monarchii posunovala nejvíce ve spád, který dnem ode dne se stával hrozivějším (str. 20). Pozri tiež Opočenský J., *Vznik národních států v okt. 1918*. Praha 1927, 39.

[47] Šrobár v nov. 1918: Boľševizmus sa šíri... nielen medzi Slovákmi." Zoch v jan 1919: „Šíri sa boľševická propaganda." Dzvoník, *cit. d.*, 97. „S navrátilcami preniklo boľševické učenie do monarchie. Revoluční agitátoři použili učenie o svetovej revolúcii." Opočenský *cit. d.*, 64. Pozri k tomu Vietor M., *cit. d.*, 15 a n. Šrobár v nov. 1918: „Na Slovensku sa plienilo. So zreteľom na plienenie na Slovensku počala čs. vláda obsadzovať územie Slovenska vojensky." Opočenský J., *Zrození našeho státu*, Praha 1928, 176 a n.

[48] „Wenn die Entente ihre Politik nicht ändert, können sich die Dinge anders gestallten und der Bolschewismus muss kommen." Jászi O., *cit. d.*, 58.

Chceli vyhlásiť Bratislavu a okolie za „otvorené slobodné mesto". Vyslali funkcionára nemeckej sociálno-demokratickej strany Witticha do Viedne, aby získal k tomu súhlas Tusara a pod. Situácia maďarskej správy bola v tom čase beznádejná. Funkcionári netajili, že maďarské vojenské jednotky sú nespoľahlivé, že verejná bezpečnosť v meste je labilná, že ozbrojené skupiny napadajú políciu atď. O tom bol informovaný aj Šrobárom vymenovaný nový župan Zoch, ktorý sa zdržiaval u veliteľstva čs. vojsk v Stupave. Napriek tomu prisľúbil maďarskému vládnemu komisárovi pri jeho návšteve, keď žiadal o „odklad českého obsadenia mesta", že Bratislava nebude obsadená „neočekávane a vojensky, ale len administratívne a na podklade obapolnej dohody". Po tomto prísľube získali Maďari čas na evakuáciu obilia a surovín. Do konca r. 1918 odviezli z okresu Galanta, Dunajská Streda, Bratislava, vyše 2000 vagónov obilia.[49] Až 31. 12. 1918 dostal bratislavský maďarský vládny komisár telefonickú správu veliteľstva čs. vojska, že mesto sa má odovzdať behom jednej hodiny. Županský tajomník se 1. 1. 1919 hlásil u talianskeho generála Borrianiho. Tento mu oznámil, že „nie je ochotný vyjednávať o spôsobe odovzdávania mesta. Je tak informovaný, že v Bratislave je neporiadok, moc je v rukách komunistov a on musí poriadok obnoviť. Nesleduje politické ciele a nechce prejudikovať rozhodnutie mierovej konferencie." Teda Bratislava sa neoslobodzuje preto, že je slovenským mestom patriacim do ČSR, ale preto, aby sa očistilo od komunistov! Zaujímavé je, že maďarského úradníka čakalo v Bratislave skutočné prekvapenie: „pred vojenským veliteľstvom stáli ozbrojení robotníci-komunisti, ktorí prevzali vojenskú moc v meste". Pod týmto dojmom maďarské mestské orgány bez váhania kapitulovali. Po obsadení Bratislavy, talianský veliteľ mesta plk. Barecca odovzdal politickú moc županovi Zochovi, ktorý prevzal županský úrad 6. 1. 1919.[50]

Po dlhoročnom odstupe sa zjednodušoval buržoázny historický pohľad a za reálne sa deklarovalo len to, čo sa uskutočnilo. Pravda je však, že aj neuskutočnené revolučné tendencie boli, pokiaľ sa prebojovávali, reálne ako historické eventuality. Boli zárodkom a podmienkou socialis-

[49] Odchádzajúci župan J. Szmrecsányi odovzdal správu mesta Z. Jankóvi mest. radcovi a jeho tajomníkovi V. Nagyovi, ktorý napísal kroniku bratislavských udalostí od novembra 1918 do 6. 1. 1919. Správu odovzdal v septembri 1943 na maďarskom predsedníctve vlády v Budapešti, kde sa uložila pod čís. ME 1943 P 30154 OL. Evakuáciu obilia zabezpečil na nádraží N. Rumml, inšpektor maď. železníc, dopravný úradník v Bratislave. Podľa cit. správy bol to človek českého pôvodu, ktorý vraj prehlásil, že „pokiaľ jestvuje maďarské imperium, verne bude slúžiť, ako mu to káže slúžobná prísaha". Po oslobodení prijali ho ako Čechoslováka do služieb ČSD. Aj tento príklad osvetluje, aký rozdiel bol medzi situáciú v Rakúsku, kde cisár zprostil nenemeckých úradníkov zpod slúžobnej prísahy a v Uhorsku, kde k tomu nedošlo ani po vzniku republiky.

[50] ME 1943 P 30154 OL.

tickej revolúcie a ako také hodnotila ich aj česká a slovenská buržoázia. Intenzívnejšie sa presadzovali na Slovensku, kde neboli v rozpore s národnými záujmami slovenského ľudu, ktorý sa oslobodil spod útlaku v Uhorsku, ale v oslobodenom štáte nedosiahol rovnoprávne postavenie, a to chcel sociálnou revolúciou dosiahnuť. Česká buržoázia sa toho obávala; bála sa, že nezvládne revolučné hnutie a Dohoda zapochybuje o jej vládnych schopnostiach. Svojimi mocenskými prostriedkami zabránila slovenskému ľudu, aby pokus o svoje národné a sociálne oslobodenie doviedol do konca.

Slovenská buržoázia, poť. tá hŕstka ľudí, ktorá ju reprezentovala a vystupovala v mene slovenského národa, sa v každom ohľade podriadila českej buržoázii. Počítala s tým, že jej rozhodnutia, čo do vnútorneho usporiadania štátu, sú prechodného rázu, vyvolané obranou proti maďarskému iredentizmu a revolučnému robotníckemu hnutiu. Mohla inak jednať?

Mala, pravda, svoje vlastné i keď neúplné koncepcie. Hlavný, rozhodujúci cieľ odtrhnúť sa od Uhorska a pripojiť sa k ČSR bol jednoznačný a celým slovenským národom hlásaný. Forma štátu, vnútorne usporiadanie republiky boli sekundárneho vyznamu v čase, keď sa realizoval hlavný cieľ. Avšak ani tento problém neostal bez povšimnutia. Poukazujeme len na niektoré skutočnosti. Pri rozhovore Dulu s Károlyim v októbri 1918 chcel sa Károlyi dojednať so Slovákmi o zásadách „spolunažívania" a v podrobnostiach načrtnutej samosprávy robiť minimálne ústupky. Dula pochopil o čo ide a veľmi diplomaticky odpovedal, že nemá zmyslu meritórne jednať, keď Károlyi — ešte len vodca opozície — nemôže robiť záväzné rozhodnutia.[51] Dula odmietol s Maďarmi jednať v čase, keď už poznal názory členov Národneho výboru v Prahe, kde rokoval začiatkom októbra. Tam mu oznámili, že by neradi videli požiadavku osobitného slovenského snemu, skôr by sa mali vytvárať oblastné zastupiteľské sbory s právomocou v miestnych a školských záležitostiach, teda akási krajská samospráva; že školstvo bude slovenské s povinným vyučovaním češtiny, slovenská bude aj administratíva a súdnictvo s najvyšším súdom v Čechách. Známe bolo aj to, že Hodža mal svoje vlastné návrhy na usporiadanie vnútorných vzťahov, s ktorými nesúhlasil Rašín.[52]

Protichodné názory sa stretávali čím viac sa stalo oslobodenie realitou. Hodža požiadal vo Viedni Pantůčka, aby zostavil návrh na formu štátnej správy na Slovensku. Podľa Hodžu mal navrhovať, aby Slovenská národná rada vymenovala slovenský krajinský výbor, ponechala maďarské okresy a vypísala voľby do slovenského snemu na podklade oktrojované-

[51] Károlyi M., cit. d., 389.
[52] Rotnágl, cit. d., 244. Chaloupecký, cit. d. 16.

ho volebného poriadku. Snem mal deklarovať československú štátnu jednotu a potom sa mali slovenskú poslanci kooptovať do čs. parlamentu a tam vykonávať dohľad nad štátnou správou na Slovensku. Pantůček nerealizoval Hodžove myšlienky. Spracoval do svojho elaborátu Rašínove centralistické názory, ktoré nebrali žiaden ohľad na slovenské pomery. Tento návrh doniesol 30. 10. 1918 Dérer do Martina,[53] kde spôsobil rozruch a zapríčinil známu diskusiu dňa 31. 10. 1918. Martinská deklarácia žiadala odstrániť všetky mocenské orgány monarchie. Nepoznalo sa, pravda, stanovisko Národneho výboru v Prahe, ani obsah recepčnej normy, a nepovedalo sa, čím sa majú nahradiť odstránené maďarské štátne orgány. Pantůčkův návrh ako neprijateľný bol však všeobecne odmietnutý, ba vyprovokoval známe poznámky Škultétyho, Kuzmányiho a iných, ich obavy z budúceho vývoja. Zväčša sa počítalo so samosprávou, akú mali jednotlivé krajiny v Rakúsku. Na Pantůčkov návrh a na názory za nim stojace reagoval E. Stodola s návrhom na konkretnú dohodu, na podklade „clara pacta boni amici". K dohode nedošlo. Hodža, Bella a ini odmietli myšlienku samosprávy, nechceli pripustiť žiaden prejav nedôvery. Napokon všetci prítomí sa zhodli na tom, že vlastné návrhy sa uplatňovať nebudú, pretože „pomery sú nehotové".[54]

K dôsledkom tejto nevyjasnenej otázky sa vracali pozdejšie už len niektorí účastnici Martinských rokovaní, zväčša apologeticky a podľa potreby dennej politiky.[55] Reprezentanti slovenskej buržoázie uznávali ťažkosti spojené so začlenením Slovenska do ČSR; nevyjasnené problémy administratívy, justície, národnostných menšín a najmä kádrov. Vedeli, že je aj v ich záujme, keď sa upevnením právneho poriadku a finančnej rovnováhy západní spojenci presvedčia o životaschopnosti čs. buržoázneho štátu.

Prvé výsledky reorganizácie štátnej správy na Slovensku sa zaznamenali asi tretí rok po vzniku štátu. Z pôvodných koncepcií sa však málo realizovalo. V štátnej administratíve bola po vzniku republiky úplne zastavená činnosť úradov následkom naprostého nedostatku úradníkov, činnosťou národných a robotníckych rád a pozdejšie vplyvom Slovenskej republiky rád. Zaplniť administratívny aparát novými pracovníkmi sa

[53] Opočenský, *cit d.*, 153. Pozri k tomu Vietor M., cit. d.,, 36 a n.

[54] Dzvonik M., *cit. d.*, 82. Opočenský, *cit. d.*, 150. Stodola E., *Prelom*, Praha 1953, 144 a n. Osem rokov pozdejšie povedal Zoch, že v Martíne „sa báli žiadať autonomiu, aby sa to nezneužilo Maďarmi", ktorí ju prisľúbili, aby „Slováci ostali v Uhorsku". Slovenský Denník z 8. 4. 1926. Pozri k tomu Vietor M., cit. *d.*, 36 a n.

[55] Hlinka napríklad sa vyjadril o vláde ministra pre správu Slovenska, že „na Slovensku nevládne Slovenská národná rada, ale Šrobár, Stodola, Medvecký", ktorí „prišli národom nevolaní, namenovaní ako prvá slovenská vláda". Chaloupecký, *cit. d.*, 16—17.

podarilo zväčša až r. 1921, avšak len v kategóriách kancelárskych úradníkov a diurnistov. Chýbala dobrá tretina kvalifikovaných konceptných úradníkov a okolo 200 notárov napriek presunu síl z Čiech. Maďarská správa sa reorganizovala pof. obnovila len s malými odchýlkami. Zastupiteľské sbory sa rozpustili a nahradili menovanými správnymi komisiami. Zriadili sa policajné riaditeľstvá v Bratislave a v Košiciach a zemské četnícke veliteľstvo v Bratislave. Najvýznamnejším zásahom do uhorskej koncepcie správy bolo jej poštátnenie zákonom čís. 210 a 211/1920 Zb. Pripravovalo sa rozdelenie administratívy a štátnej finančnej správy a degradácia Bratislavy a Košíc na mestá so zriadeným magistrátom, Komárna a Štiavnice na veľké obce. Nový útvar v administratíve tvorilo ministerstvo pre správu Slovenska s administratívnym oddelením, ktoré obstarávalo agendu ministerstva vnútra na Slovensku, sčásti ako ministerstvo v konečnej inštancii, sčasti fakticky ako zemská politická správa. Inak administratívne oddelenie nemalo inú agendu ako uhorské ministerstvo vnútra s odchýlkou, že časť agendy prešla na čs. ministerstvo zdravotníctva a sociálnej starostlivosti. Zriadila sa osobitná expozitúra ministerstva zdravotníctva na Slovensku. Generálne finančné riaditeľstvo ostalo po prevrate tiež bez úradníctva a do r. 1921 sa nedosiahla ani polovica predvojnového stavu. V daňových (berných) úradoch ostala len asi štvrtina zväčša maďarských úradníkov; stav sa doplnil aj uchádzačmi z Čiech. Neutešená bola situácia aj v súdnictve.[56] Centralizáciou sa teda situácia veľmi nezlepšila, čo dokonca musel uznať aj sám Šrobár. Všeobecne sa prijímal názor aj medzi čechoslovákmi, že po vzniku štátu sa „zabudlo, že Slovensko nie je len problém administratívny", že Slováci by mali „rozhodovať v mnohých otázkach a mohli aj za ne zodpovedať", že po vzniku štátu boli podmienky „pre postupné nahradzovanie centralizovaného režimu, decentralizovaným". Príznačný bol výrok E. Stodolu, že „večný strach pred Maďarmi hrozí našim vlastným slobodám".[57] Dodatočne vyslovené kritické poznámky nezmenili nič na tej skutočnosti, že r. 1918, čo do vnútorného usporiadania štátu, slovenská buržoázia nemala inú možnosť ako prijať rozhodnutie českej buržoázie, ktorá disponovala rozhodujúcimi spoločenskými mocenskými faktormi a prostriedkami štátnej moci. Pri porovnávaní ich početnej sily, výkonnosti ich

[56] Pozri k tomu V i e t o r M., *K počiatkom buržoázneho súdnictva ČSR*, Bratislava 1960. Spisy MPS čis. 10496/1921 krab. č. 35, ŠSUA Bratislava. Kritické hlasy sa ozvali počas prejednávania ústavy. Väčšina slovenských poslancov bola proti župnej reforme, avšak v Národnom zhromáždení v mene klubu slovenských poslancov prehlásil Markovič že v ústave „vidí nateraz zabezpečené potreby samosprávy Slovenska tými ustanovizňami", ktoré sú obsazené v župnom zákone. Ústava sa považovala za „dostatočný základ pre pozdejšie vybudovanie autonomie". R o t n á g l, *cit. d.*, 258. S t o d o l a, *cit. d.*, 158.

[57] Stodola, *cit. d.*, 187, 190. R o t n á g l, *cit. d.*, 258 a n.

organizácií, ich hospodárskych pozícií vo výrobe a distribúcii, bola naprostá prevaha na strane českej buržoázie. Takisto aj hladina jej politickej pripravenosti, jej pohyblivosť, aktivita, priemerná úroveň vzdelanosti, jej schopnosti ideologicky ovplyvňovať vlastnú triedu i ostatné triedy a vrstvy národa, boli neporovateľne vyššie. A česká buržoázia disponovala aj dosť silnou, moderne vyzbrojenou armádou s odborným francúzskym resp. talianským veliteľským sborom. Disponovala aj dobre školenou armádou štátnych a verejných zamestnancov a v rakúskych centrálnych úradoch umiestnenou spoľahlivou byrokraciou.

Z týchto príčin r. 1918, keď národné oslobodenie a založenie samostatného štátu bolo v národnej a demokratickej revolúcii primárnou úlohou a revolučné robotnícke hnutie napriek tomu, že na porade dňa bola aj socialistická revolúcia, nemohlo dosiahnuť svoje ciele, pretože celý proletariát sa nepostavil do čela národneho hnutia, vznikla Československá republika ako buržoázny štát, v ktorom vládnúcou triedou bola česká buržoázia a na štátnej moci sa podielala len časť slovenskej buržoázie. Československá republika, založená pred polstoročím aj v tej forme v akej vznikla ako samostatný a suverenný štát, stala sa vhodným rámcom ďalšieho národného, politického a sociálneho vývoja slovenského ľudu, a vzniku i upevnenia jednoty českej a slovenskej robotníckej triedy a jej revolučnej politickej organizácie.

L'intégration de la Slovaquie dans la République tchécoslovaque en 1918

M. Vietor

Résumé

Dans l'introduction de la présente étude l'auteur compare les problèmes conceptuels de l'historiographie tchécoslovaque avec ceux de l'historiographie de quelques Etats voisins quant à la question de la naissance, en 1918, de la République tchécoslovaque ainsi qu'au mobiles ayant influencé, lors de l'intégration de la Slovaquie dans la République tchécoslovaque, la bourgeoisie tchèque et slovaque dans le choix de la forme de l'organisation intérieure de l'Etat.

L'auteur examine l'attitude, l'activité et la politique adoptées par les facteurs décifis à l'époque de la naissance de la République tchécoslovaque. En premier lieu, c'était les attitudes différentes adoptées en été et en automne 1918 par le gouvernement autrichien et le gouvernement hongrois. L'auter attire surtout attention sur l'importance et les conséquences du manifeste impérial autrichien relatif à la fédéralisation de la monarchie des Habsbourg ainsi que sur l'attitude négative adoptée à l'égard de ce document par le gouvernement hongrois. Il souligne le fait que pendant que les principales difficultés des pays tchèques cessèrent le jour où fut signé l'armistice de Padoue, il en fut autrement en Hongrie où la situation s'est compliquée au début du novembre 1918. Le gouvernement républicain de Hongrie espérait toujours qu'en se basant sur l'armistice de Belgrade, il réussirait à réaliser son plan de la „Suisse orientale". L'intégration de la Slovaquie dans la République tchécoslovaque s'en trouva plus difficile à accomplir. — Un autre élément de confusion tenait à ce que les puissances de l'Entente changèrent à plusieurs reprises leur attitude concernant la destinée de la monarchie des Habsbourg. La Tchécoslovaquie, comme, d'ailleurs, tous les autres Etats successeurs, est née — en ce qui concerne le facteur extérieur — en tant qu'instrument de la politique antiallemande et antisoviétique de l'Entente. La Résistance tchécoslovaque à l'exil profita en faveur du mouvement bourgeois de cette possibilité qui s'offrait. Les chefs de la Résistance partaient de l'opinion supposant que les puissances occidentales se serviraient du mouvement des nationalités opprimées dans la monarchie des Habsbourg pour affaiblir cette dernière et qu'il serait alors possible de créer un Etat tchécoslovaque indépendant. Cette conception bourgeoise était réelle.

Cependant, ce sont des forces sociales indigènes qui ont décidé en premier lieu de la naissance de la République, à savoir le mouvement ouvrier et le mouvement bourgeois dans les pays tchèques et en Slovaquie. Par sa vigueur, le mouvement du peuple slovaque différait des autres mouvements semblables ayant eu lieu sur l'autre territoire de la monarchie. L'inteprétation slovaque du droit d'autodétermination différait de l'interprétation bourgeoise qui entendait arracher le pouvoir des mains de la bourgeoisie magyare. Lorsque le prolétariat slovaque a essayé de s'emparer du pouvoir avec l'assistance internationale, il a voulu en même temps en profiter pour répandre le gouvernement du prolétariat sur tout le territoire de la République tchécoslovaque. Que cette conception ne se soit pas réalisée en Slovaquie au cours des années 1918/1919 et que dans la République tchécoslovaque bourgeoise on ait enrayé l'évolution révolutionnaire, ne change rien à cette conception. Ce fait, à savoir la tentative des prolétaires slovaques de prendre le

pouvoir, ayant eu lieu sous l'influence de la Grande révolution socialiste d'Octobre, menaçait dans une large mesure le pouvoir d'Etat de la bourgeoisie et exerçait son influence sur les conditions et les formes de l'intégration de la Slovaquie dans la République tchécoslovaque.

La bourgeoisie tchèque avait une conception bien réfléchie et basée sur une organisation et une tactique préparées d'avance. Elle avait, en outre, des conditions propices. Au cours de la révolution nationale et bourgeoise, la bourgeoisie tchèque avait, pour ainsi dire, le monopole du pouvoir. La bourgeoisie slovaque était faible et la social-démocratie se rangea aux opinions de la bourgeoisie tchèque. Par crainte du bolchevisme, le gouvernement de Vienne, lui aussi, n'empêchait pas l'activité des organes politiques de la bourgeoisie tchèque.

La bourgeoisie slovaque était peu nombreuse, inexpérimentée et son organisation était très faible. Elle ne croyait pas en ses propres forces, ne croyait pas qu'elle fût à même de gouverner la Slovaquie. Cependant, cela ne veut pas dire qu'elle n'ait pas caressé l'idée d'un Etat slovaque indépendant et qu'elle n'ait pas considéré les possibilités d'un arrangement du rapport entre Tchèques et Slovaques.

L'auteur soumet ensuite à une analyse approfondie les circonstances qui eurent pour effet que les intérêts communs, mais aussi contradictoires, des forces sociales tchèques et slovaques se réalisèrent dans l'Etat tchécoslovaque où le caractère original de la nation slovaque n'a pas été reconnu et respecté. Il examine le problème de savoir quel intérêt avait l'Entente à laisser fonder des Etats successeurs dans la forme que ces Etats prirent en 1918. Il s'occupe ensuite de la double fonction de l'idée fictive d'une nation tchécoslovaque et il en arrive à conclure que la bourgeoisie slovaque, qui ne voulait pas s'appuyer sur le mouvement révolutionnaire du peuple slovaque et qui comptait avec le concours de l'Entente et de la bourgeoisie tchèque, n'a pu se séparer de la Hongrie, Etat encore souverain, qu'en déclarant que les Slovaques, en tant que partie intégrante de la nation tchécoslovaque, appartenaient à la République tchécoslovaque. Dans ce contexte, l'auteur apprécie à sa juste valeur l'importance de la déclaration du Conseil national slovaque en date du 30 octobre 1918 ainsi que les activités des politiques slovaques qui aboutirent à l'occupation militaire par la Tchécoslovaquie du territoire slovaque.

La bourgeoisie slovaque se subordonna à la bourgeoisie tchèque, elle croyait que les décisions concernant l'organisation intérieure de l'Etat avaient un caractère provisoire et, par conséquent, n'a pas fait valoir ses propres conceptions qui, pour être incomplètes, n'en étaient pas moins réelles puisqu'elles partaient d'une réalité qu'on eu tort d'oublier au cours des années 1918/1919. Cette réalité, c'était le fait indéniable que le problème de la Slovaquie d'alors n'était pas seulement un problème administratif. En 1918, la bourgeoisie slovaque n'avait d'autre possibilité que d'accepter la décision de la bourgeoisie tchèque qui avait à sa disposition des facteurs sociaux puissants et décisifs et aussi les moyens du pouvoir de l'Etat. Cependant, même sous la forme qu'elle revêtit alors comme Etat indépendant, la République tchécoslovaque est devenue le cadre favorable du développement national, politique et social du peuple slovaque ainsi que de la naissance et de l'affermissement de l'union de la classe ouvrière tchèque et slovaque et de son organisation de politique révolutionnaire.

Boj o reformu Nejvyššího soudu USA a jeho význam pro ústavní právo Spojených států

Josef Blahož

Nejvyšší soud USA — jedna ze tří složek vrcholné státní moci — sehrál již mnohokrát v ústavněprávních dějinách Spojených států rozhodující mocenskou[1] úlohu. Jeho postavení a pravomoc vymezuje v základních rysech federální ústava v článku III, který pojednává o federálním soudnictví. V tomto a ani v jiném z ústavních ustanovení však nejsou zakotveny nejvýznamnější prerogativy amerických soudů — Judicial Review[2], zahrnující především právo vykládat federální ústavu i ústavy jednotlivých států a právo rozhodovat o ústavnosti zákonů a aktů výkonné moci. V praxi největší význam má ovšem Judicial Review v rukou Nejvyššího soudu USA. Zkoumáme-li totiž soudní rozhodnutí o neústavnosti nějakého zákona, musíme mít vždy na paměti, že platí (pokud ovšem nejde o rozhodnutí Nejvyššího soudu USA, jehož platnost se vztahuje na celé Spojené státy) pouze jen v okruhu působnosti toho soudu, který je vynesl. Pravomoce, údajně obsažené v pojmu Judicial Review (název v tomto významu vykrystalizoval teprve později) si Nejvyšší soud

[1] O působení Nejvyššího soudu v jednotlivých historických etapách viz zejména Fred Rodell, Nine Men. *The Political History of the Supreme Court from 1790 to 1955*, New York 1955; A. F. Westin, *An Autobiography of the Supreme Court*, Nev York 1963; Rocco J. Tresolini, *American Constitutional Law*, New York 1959; C. H. Pritchett, *The American Constitution*, New York, Toronto, London, 1959; R. Jackson, *The Supreme Court in the American System of Government*, Cambridge, 1955; R. Carr, *Democracy and the Supreme Court*, Norman 1936, E. Corvin, *Court over Constitution*, A Study of Judicial Review as an Instrument of Popular Government, Princeton 1938; Ch. Warren, *The Supreme Court in United States History*, Boston 1960; Dean A., *The Supreme Court and the National Will*, New York, 1948; William Douglas, *We the Judges*, New York 1956; C. B. Swisher, *The Supreme Court in Modern Role*, New York 1965.

[2] Pojem Judicial Review se obvykle u nás překládá termínem „soudní dohled", domnívám se však, že tohoto překladu je možné použít jen pomocně, protože celou podstatu Judicial Review nevystihuje. Příliš úzké je i samotné „přezkoumání ústavnosti", nebo ústavní soudnictví. Podrobně o problematice Judicial Review viz R. Carr, *The Supreme Court and Judicial Review*, New York 1942. K pojmu, zdrojům a historickému vývoji Judicial Review viz též stručný výklad v díle Corteze A. M. Ewinga, *American National Government*, New York 1958, pp. 402—407. Historický vývoj Judicial Review je zde podán velmi výstižně, právní zdůvodnění, operující s duchem ústavy, z něhož podle Ewinga Judicial Review vychází, je však pro svou mlhavost nepřijatelné (p. 402).

USA přisvojil sám již v roce 1803 při rozhodování případu Marbury v. Madison.[3] Podle pojetí tehdejšího předsedy Nejvyššího soudu USA Johna Marshalla, které bylo vyjádřeno v uvedeném rozhodnutí a zůstává v platnosti do dnešní doby, znamená Judicial Review v podstatě přezkoumání ústavnosti soudního rozhodnutí nebo zákona na základě volného hledání smyslu ústavy. Přisvojením si této pravomoci se Nejvyšší soud USA stal skutečně nejmocnějším soudním orgánem na světě. Někteří američtí ústavněprávní znalci ovšem zastávají názor, že i v samé ústavě lze nalézt základ pro tuto pravomoc.[4] Pro naše právní myšlení zdá se to však být konstrukce násilná a domnívám se, že i nepřesvědčivá. Autorství Judicial Review nezáleží ovšem výlučně Marschallovu Nejvyššímu soudu, v hrubých rysech byl již anticipován v ústavněprávních traktátech „otců ústavy", zejména Alexandra Hamiltona a Johna Jaye.

Právní věda USA klasifikuje Judicial Review do tří sfér. Je to především Národní soudní dohled (National Judicial Review), který znamená právo všech amerických soudů přezkoumávat ústavnost zákonů Kongresu, dále federální soudní dohled (Federal Judicial Review), záležející v právu všech soudů rozhodovat, zda jsou zákony států v souladu s federální ústavou a federálním zákonodárstvím. Třetím odvětvím je pak státní soudní dohled (State Judicial Review), tj. právo státních soudů přezkoumávat, zda jsou zákony jednotlivých států Unie v souladu se státními ústavami.[5] Především Judicial Review tak vytváří z Nejvyššího soudu jakýsi třetí negativní zákonodárný sbor významně se podílející na tvorbě práva. Toto systematické rozčlenění Judical Review je vhodné především proto, že poskytuje vždy nejlepší možnost ukázat, kde v určité historické etapě je těžiště ústavního dohledu v USA. Jakou úlohu přisuzují američtí právníci soudnímu výkladu ústavy, vyplývá ze slov prof. Rostowa:

„Soudci samozřejmě nemají úplnou svobodu tvořit ústavu, když říkají co ústava je, a to vzdor jejím širokým formulacím. Ale to však nijak nesnižuje tu část jejich soudní funkce — jejich práci jako tvůrců práva

[3] 1 Cranch 137 (1803).

[4] Fergusson and McHenry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 63: „Constitutional Basis for Judicial Review. — One of the pertinent provisions is found in Article VI which reads, in part, "This Constitution and the Laws of the United States which shall be made in Pursuance thereof; and all Treaties made, or which shall be made, under the authority of the United states, shall be the supreme Law of the Land . . ." Another revelant provision is Article III, Section 2, which says, "The Judicial Power shall extend to all Cases, in Law and Equity, arising under this Constitution, the Laws of the United States, and Treaties made, or which shall be made under their Authority . . .".

[5] Blíže o jednotlivých sférách této nejvýznamnější soudní pravomoci viz Edward S. Corwin, *Judicial Review*, *Encyklopedia of the Social Sciences*, Vol. 8, p. 457 (1932) a rovněž F. A. Ogg and P. O. Ray, *Essentials of American Government*, New York 1952, p. 351 a násl.

při používání textu a historie ústavy v nových situacích, často zcela neznámých 18. století."[6]

Podle americké právní teorie tvoří soudní výklad a soudní rozhodnutí z federální ústavy živý dokument, který má pro státní život daleko větší význam než její skutečný — a jak se s oblibou říká — „mrtvý text". Není třeba zdůrazňovat, že snahou této koncepce je umožnit co nejpružnější výklad ústavních článků.

Soudy zaujímají stanovisko, že ústavní ustanovení je nutné pojímat pouze jako základní obecné principy, nikoli jako konkrétní závazná pravidla.[7] Toto pojetí vyjádřil Nejvyšší soud ve svém rozhodnutí Gompers v. United States[8] již v roce 1914. O tři roky později pak Nejvyšší soud výslovně prohlásil v rozhodnutí Southern Pac. Co. v. Jensen, že soudce musí tvořit právo i při výkladu ústavy.[9] Hodnotíme-li však z hlediska této pravomoci zejména úlohu Nejvyššího soudu, není možné si klást otázku tak, jak to činí profesor Rostow[10] — zda soudní výklad znamená sám o sobě oligarchické zkreslování ústavy či ne. Je třeba zdůraznit, že pouze dává k tomu možnost. Konkrétní odpověď však vždy záleží na celkové politické situaci a profilu soudců, kteří v dané době určitý případ posuzují. Správně viděl věc již třetí president Spojených států Thomas Jefferson, jenž nazval ústavu voskovou loutkou v rukách soudců, kteří mohou vykládat význam jejích ustanovení podle vlastního uvážení.[11] Velmi výstižná jsou i slova J. Bryce, který podle věcného významu římského „viva vox iuris civilis" nazývá Nejvyšší soud živým hlasem ústavy.[12] Tato myšlenka o „živém hlasu" byla v průběhu dvacátého století využita a zneužita v takovém rozsahu, o jakém se jejímu autorovi ani nesnilo,[13] a to zejména v éře, která je předmětem naší pozornosti.

[6] E. V. Rostow, *The Sovereign Prerogative;* The Supreme Court and the Quest for Law, New Haven and London, 1962, p. 131.

[7] W. Douglas, *We the Judges*, New York, 1956, p. 429.

[8] Gompers v. United States 233 U. S. 604, 610 (1914) "the provisions of the Constitution are not mathematical formulas having their essence in their form... Their significance is vital, not formal; it is to be gathered not simply by taking the words and a dictionary, but by considering their origin and the line of their growth."

[9] Southern Pac. Co. v. Jensen, 244 U. S. 205, 221 (1917).

[10] E. V. Rostow, *The Sovereign prerogative: The Supreme Court and the Quest for Law*, New Haven and London, 1962, p. 117.

[11] F. Rodell, Nine Men. *The Political History of Supreme Court from 1790 to 1955*, New York 1955, p: 5.

[12] "The Supreme Court is the living voice of the Constitution — that is of the will of the people expressed in the fundamental law they have enacted." J. Bryce, *The American Commonwealth*, New York 1913, p. 273.

[13] Pokud jde o výklad ústavy, existuje v USA kromě nastíněné problematiky ještě další otázka diskutovaná v právních kruzích již od 19. století, a to zda i Kon-

Během historického vývoje se v USA ustálil souhrn pravidel, na jejichž základě rozhoduje Nejvyšší soud o ústavnosti zákonů; z hlediska potřeby dalšího výkladu se zmíníme o pěti z nich.

1. Nejvyšší soud může rozhodovat o ústavnosti jedině tehdy, jestliže je mu v souladu s procesním právem předložen konkrétní případ, v němž jde o konflikt práv a zájmů soupeřících stran.

2. Při výkladu ústavy a rozhodování o ústavnosti zákonů nesmí být předmětem rozhodování politické otázky. Ovšem, jak je tento postulát uplatňován v praxi, vyplývá již z toho, že jediným rozhodčím o tom, co je politickou otázkou, je opět sám Nejvyšší soud. Za výlučně politické otázky se pokládají např. důvod, proč byl vydán určitý zákon nebo přijat ústavní dodatek, důvod, proč bylo určitým způsobem postupováno v zahraniční politice apod.[14] Je však třeba vidět, že zrovna tak, jako je politickým aktem přijetí určitého zákona, je politickým aktem i jeho prohlášení za neústavní. Zjevnou nesprávnost teze, stavějící do protikladu otázky ústavní a politické dobře chápou ve svých pracích někteří současní američtí právní znalci. Například E. V. Rostow správně vidí, že při přezkoumávání ústavnosti zákonů nemůže jít o čistě právní problémy, ale o otázky, kde je politický aspekt vždy zastoupen.[15]

Známý znalec ústavního práva USA Leo Pfeffer uvádí, že při rozhodování o ústavnosti působí Nejvyšší soud nikoli jako soudní, ale jako politický orgán vlády a že tato rozhodnutí se čtou spíše jako politické eseje než jako právní dokumenty.[15a]

Seznámíme-li se pak blíže s případy, kde zejména Nejvyšší soud USA

gres může podle svého uvážení vykládat ústavu či ne. Celý problém zvláště v nedávné době znovu rozvířily konzervativní reakční republikánské kruhy, které v souladu se starou Calhounovou teorií se znovu dovolávají toho, že federální ústava je smlouvou suverénních států a žádají, aby vztahy mezi federací a státy byly řešeny pouze na základě striktně pojímaných ustanovení ústavy a nikoli podle doktrín Nejvyššího soudu, vykládajícího extenzívně ustanovení a pravomoci federální vlády. Tyto požadavky byly vysloveny i na konferenci předsedů nejvyšších soudů jednotlivých států, konané v roce 1961. Naproti tomu progresívněji orientované směry zastávají názor, tradovaný ve 20. století zejména Rooseveltovou vládou, že Ústava Spojených států je právním aktem amerického lidu, nikoli právním aktem jednotlivých států zastoupených v Kongresu. Tato teorie slouží k zintenzívnění federalizace a z ní se též vyvozuje, že Kongres, vzhledem k tomu, že není tvůrcem ústavy, není ji také oprávněn podle svého uvážení vykládat.

K uvedené problematice srov. E. V. Rostow, *The Sovereign Prerogative: The Supreme Court and the Quest for Law*, New Haven and London, 1962, Yale University Press, pp. XXI, 91, 92, 95, 96, 118–122.

[14] Edward S. Corwin (editor), *The Constitution of the United States of America*, Government Printing Office, Washington 1953, p. 547.

[15] E. V. Rostow, *The Sovereign Prerogative: The Supreme Court and the Quest for Law*, New Haven and London, Yale University Press 1962, p. 93.

[15a] Leo Pfeffer, *This Honorable Court, A History of the United States*, Supreme Court, Boston 1965, pp. 7, 9.

použil své pravomoci rozhodovat o neústavnosti, vyvstane nám tato skutečnost zcela plasticky.

3. Dalším významným principem, platným zejména v průběhu devatenáctého a v první čtvrtině dvacátého století, bylo pravidlo, že Nejvyšší soud USA je při výkladu ústavy a rozhodování o ústavnosti vázán a omezen soudními precedenty. V podstatě od zásadního zvratu v Nejvyšším soudu, k němuž došlo v roce 1937, je toto pravidlo zavrhováno a popíráno, což bylo vyjádřeno i v rozhodnutí Nejvyššího soudu Smith v. Allwright.[16]

4. Mezi zmíněný souhrn pravidel patří rovněž presumpce ústavnosti, což znamená, že soud musí vždy předpokládat ústavnost zákona, pokud nedospěje svým rozhodnutím k názoru, že zákon zjevně a beze všech pochybností porušuje ústavu.

5. Podle posledního z uváděných pravidel pak mohou fyzické nebo právnické osoby navrhovat řízení o ústavnosti zákona pouze tehdy, jestliže jejich zákonná práva byla tímto zákonem dotčena. Toto stanovisko, již dříve jako teoretický postulát traktované, bylo formulováno Nejvyšším soudem v rozhodnutích Alabama Power Co. v. Ickes[17] a Tennessee Electric Power Co. v. Tennessee Valey Authority.[18]

Naposled uvedené pravidlo úzce souvisí s principem zmíněným již ad 1. Je však nutné uvést, že v současné době stále sílí tendence, aby soudy posuzovaly ústavnost zákonů i mimo rozhodování konkrétních případů.[19] Při bližším prozkoumání rozhodovací činnosti Nejvyššího soudu je třeba vidět, že jeho úkolem zdaleka není napravovat právní i skutková pochybení nižších soudních instancí, ale především usměrňovat výklad a aplikaci federálních zákonů a ústavy. Nelze však hovořit o tom, že by souhrn rozhodnutí Nejvyššího soudu USA vytvářel nějaký logicky skloubený a stále se doplňující komplex pravidel, zajišťujících jednotnost výkladu právních norem. Naopak, jednotlivá rozhodnutí Nejvyššího soudu si v mnoha případech značně odporují, což je způsobeno jednak tím, že během vývoje převládaly v Nejvyšším soudu v jednotlivých etapách různé politické směry, jednak i tím, že soudci, vycházející při své činnosti z pragmatických principů účelnosti, vyloží často v přibližně stejné době ve dvou nebo několika skutkově téměř stejných případech téměř protikladně nějaký problém ústavy nebo federálního zákonodárství. Tzv. „změna stanoviska“ soudců Nejvyššího soudu, za níž však téměř vždy stojí

[16] "...Supreme Court cases were being brought into the same class as a restricted railroad ticket, good for this day and train only." Smith v. Allwright, 321 U. S. 649, 669 (1944), Justice Roberts dissenting opinion.

[17] Alabama Power Co. v. Ickes 302 U. S. 464 (1938).

[18] Tennessee Electric Power Co. v. Tennessee Valey Authority 306 U. S. 118 (1934).

[19] William Douglas, *We the Judges*, New York 1956, p. 52.

nějaký hospodářský nebo politický nátlak, je v USA zcela obvyklým jevem. Tuto skutečnost však američtí právníci zjevně doznávají. Například E. V. Rostow přímo uvádí, že soudní výklad federální ústavy musí být podle potřeby v různých obdobích odlišný.[19a]

*

K dosud nejvážnějšímu ústavnímu konfliktu mezi dvěma nejvyššími orgány státní moci — presidentem na straně jedné a Nejvyšším soudem USA na straně druhé — došlo ve Spojených státech v období New Dealu.[20]

[19a] E. V. Rostow, *The Sovereign Prerogative: The Supreme Court and the Quest for Law*, New Haven and London 1964, Yale University Press p. 151.

[20] New Deal — Rooseveltův politický, hospodářský a sociální program byl rozsáhlým komplexem direktivních zásahů (značně variabilní intenzity) do téměř všech odvětví národního hospodářství. Jeho symbolem se staly tři velké R (Relief, Recovery, Reform — pomoc, obnova, reforma), které skutečně zdařile vystihovaly jeho podstatu. Mnohé zákony New Dealu byly jaksi krátkodeché a krátkodobé, měly pouze prozatímní výpomocný charakter, jiné pak byly již pokusem o hlubší reformu. Některá z opatření si často navzájem odporovala, a to nejen pro nedostatečnou koordinovanost, ale i pro zcela protikladné názory jednotlivých skupin Rooseveltových stoupenců, z jejichž podnětu vzešly a kteří je také v praxi prováděli. Není možné proto říci jednoznačně, že by New Deal byl založen na určitých vzájemně si blízkých národohospodářských teoriích, ale lze mluvit pouze o tom, které teorie a koncepce v něm převládaly. Například zatímco převážná část opatření měla inflační ráz, projevovaly se v některých i deflační tendence. Teoretik New Dealu a blízký Rooseveltův spolupracovník R. Moley o tom napsal, že New Deal připomínal orchestr, v němž různé skupiny hudebníků hrály zároveň něco zcela jiného (R. Moley, *After Seven Years*, New York 1939, p. 370). Nejvýrazněji se v projektech New Dealu projevoval keynesismus, který měl tehdy velkou popularitu i v odborovém hnutí, zčásti italský korporativismus a konečně byly v nepatrné míře využity i některé formy řízení socialistického plánovaného hospodářství. Řízení a plánovitost rozvoje ekonomiky zůstaly však za New Dealu, stejně jako později a i v současnosti, omezeny danou společenskou základnou, na níž tvůrci New Dealu nic podstatného nezměnili a ani změnit nezamýšleli. Sám Roosevelt napsal, že protikrizový program je „nástrojem pro záchranu a upevnění společenského řádu, nikoli nástrojem k provedení revoluce v hospodářském systému" (F. D. Roosevelt, *On Our Way*, London 1934, p. 107). V knize nazvané *Pohled kupředu* (F. D. Roosevelt, Looking Forward, New York, London 1933), která měla veřejnost obšírněji seznámit s projekty Nového údělu a jež byla vydána ještě před nástupem demokratů k moci, charakterizoval Roosevelt svůj postoj slovy „trochu doleva od středu (little left of center)" a svůj program jako střední cestu. Členka Rooseveltova kabinetu F. Perkinsová vede ve svých memoárech ostré dělítko mezi Rooseveltem a některými jeho levicovými stoupenci — tzv. radikály (jejich hlavním představitelem byl H. A. Wallace), kteří chtěli v reformách kapitalistického státu a jeho ekonomiky zajít mnohem dále než on. „Jsem si jista," píše F. Perkinsová, „že nikdy neuvažoval o velkých změnách v ekonomické nebo politické struktuře našeho života." (Francis Perkins, *The Roosevelt I knew*, New York 1946, p. 330). Právněhistorické a částečně i politické a hospodářské problematice New Dealu byla již věnována pozornost na jiném místě (viz Právněhistorické studie 9, Praha 1963, str. 51 a Právněhistorické studie 12, Praha 1966, str. 243 a 246).

Střetly se zde dvě vládní skupiny — progresívní reformisticky orientovaná skupina Rooseveltova, snažící se v maximální míře uplatňovat Keynesovy zásady řízeného hospodářství a státní kapitalismus[21] s krajně konzervativní a reakční skupinou, reprezentovanou v té době z hlediska zastoupení ve federálních orgánech většinou soudců a řadou kongresmanů a senátorů, jejichž čelnými představiteli byli Borah, Fish, Nye, Glass, Vandenberg, McCarran, Wheeler a další. Snahou této skupiny bylo konzervovat kapitalistický stát po stránce ekonomické, politické i právní v těch formách, v nichž se vyvíjel v osmdesátých a devadesátých letech devatenáctého století a v prvních dvou desetiletích století dvacátého. Z mocenského hlediska byla ovšem pozice konzervativních sil v Nejvyšším soudu USA daleko nejvýznamnější.

Rooseveltův protikrizový program, který v době nejhlubší krize přijaly vládnoucí kruhy jako jediné východisko, se již v roce 1934 počal chvět v samých základech. Základní příčinou bylo hospodářské ozdravění, k němuž docházelo jednak přirozeným vývojem ekonomiky, jednak působením opatření New Dealu. Soukromé podnikání se vracelo do normálních kolejí. Vládní regulaci národního hospodářství začali představitelé monopolů za této situace považovat stále více za neúnosné omezování. Zprvu se jejich odklon projevil v nedodržování a obcházení zákona o průmyslové obnově[22], který byl základem celého New Dealu.

[21] K zevrubné informaci o politických, ekonomických a právních aspektech opatření Rooseveltovy předválečné éry viz zejména F. D. Roosevelt, *On Our Way*, London 1934; A. M. Schlesinger, *The Age of Roosevelt*, Boston 1957—1960; W. E. Leuchtenburg, *Franklin D. Roosevelt and the New Deal 1932—1940*, New York 1963; D. Fusfeld, *The Economic Thought of Franklin D. Roosevelt and the Origins of the New Deal*, New York 1956; Mario Einaudi, *The Roosevelt Revolution*, New York 1959; J. Schumpeter, *Business Cycles*, New York 1939; R. Gilbert et al., *An Economic Programm for American Democracy*, New York 1938; B. Rauch, *The History of the New Deal 1933—1938*, New York 1944; E. Rozwenc, *The New Deal: Revolution or Evolution*, New York 1944; Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934; B. Stolberg, *The Economic Consequences of the New Deal*, London 1935; Chase Stuart, *Government in Business*, New York 1935.

[22] The National Industrial Recovery Act (NIRA), U. S. Statutes at Large Vol. XLVIII, p. 195. Na základě NIRA byla vytvořena jako řídící a centrální orgán Správa průmyslové obnovy (National Industrial Recovery Administration) s podřízenými správami ve státech a obcích. Nejdůležitějšími opatřeními zákona bylo stanovení výrobních kvót, které mělo omezit konkurenční boj, uznání práva zaměstnanců se odborově organizovat podle vlastní vůle a uzavírat kolektivní smlouvy, úprava mzdového minima a maximální pracovní doby (čl. 7a, odst. 3), čímž mělo být zlepšeno sociální postavení dělnictva. Zároveň zákon o průmyslové obnově suspendoval po dobu své platnosti zákon Shermanův a Claytonův, zakazující jakékoli formy monopolu (čl. 5 NIRA). Tím bylo dáno volné pole další monopolizaci amerického průmyslu a obchodu, a to pod dohledem federální vlády. Vláda se snažila zavést částečnou regulaci v kapitalistickém průmyslu a obchodu. Podle ustanovení článků 3—7 NIRA měla průmyslová a obchodní odvětví povinnost vyhotovit zvláštní soupis výrobních podmínek — kódy čestné konkurence (Code of

Zaměstnavatelé začínají z obav před narůstajícím dělnickým hnutím hromadně vytvářet vlastní odborové organizace tovární (Company Union), v nichž pod nátlakem organizují zaměstnance bez zřetele na pracovní obor. S těmito vlastními odborovými organizacemi jsou pak jedině ochotni vyjednávat o pracovních otázkách a uzavírat kolektivní smlouvy.

Během dalších měsíců se akce kapitálu zintenzívňují — přestávají být dodržovány předpisy o pracovní době a o mzdovém minimu. Tím ovšem byla zákonem zaručená práva pracujících značně narušena a dělnická třída se začala proti tomuto nezákonnému postupu bránit mohutným rozmachem stávkového hnutí.

Hospodářské ozdravění se zřetelně projevilo i v rozvrstvení politických sil. Velký kapitál přešel nyní do protiútoku. Současně ovšem vzrůstal i odpor levicových a demokraticky orientovaných sil proti některým negativním rysům akce průmyslové obnovy, vedené diktátorským generálem Johnsonem, a New Deal se tak octl ve dvojím ohni,[23] což útok reakce ještě více umožňovalo.

Na počátku roku 1935 pokračoval vzestup národního hospodářství USA. Tím silněji se ovšem vzmáhal odpor proti regulačním opatřením Rooseveltovy vlády ze strany monopolů a všech reakčních sil, které nyní našly významného a mocného spojence v Nejvyšším soudu Spojených států. Již od konce roku 1934 byly federální soudy a zejména pak Nejvyšší soud USA zavalovány žádostmi a návrhy, aby byla základní opatření Nového údělu prohlášena za neústavní. Protože justiční aparát byl v převažující většině — a zvláště pokud šlo o Nejvyšší soud — obsazen soudci ustanovenými do úřadů v době politického panství republikánů, byl již touto skutečností předem určen jeho záporný postoj k Novému údělu a především k zákonu o průmyslové obnově. Jeden z významných teore-

Fair Competition), které však musily být potvrzeny presidentem. Pro vypracování a kontrolu plnění kódů byl zřízen rozsáhlý federální úřednický aparát v čele s administrátorem, později Výborem pro průmyslovou obnovu (National Industrial Recovery Board). K problematice NIRA viz zejména Lyon, Homan, Terborg, Lopvin, Dearing, Marshal, *The National Recovery Administration*, Washington 1935; B. Kirsh, H. Shapiro, *The National Industrial Recovery Act*, New York 1933.

[23] K této problematice viz zejména projevy presidenta Roosevelta z března a září 1934, v nichž podrobil kritice činnost Správy pro průmyslovou obnovu preferující monopoly (*The Public Papers and Addresses of Franklin Delano Roosevelt*, 1934, Volume III, p. 123, 400, 405) a nařízení, jimiž president provedl změny v organizaci a činnosti tohoto orgánu (Executive Orders No. 6.569; 6.632; 6.770; 6.859). Bezprostředním podnětem pro reformu Správy průmyslové obnovy byly výsledky šetření zvláštního výboru (The National Recovery Review Board), jemuž stál v čele pokrokový právník Clarence Darrow. (K tomu viz *Report to the President by Chairman Clarence Darrow National Recovery Review Board*, May 4, 1934; a dále *Special and Supplementary Report to the President* by C. Darrow Chairman and William O. Thompson, Member of the National Recovery Review Board, May 20, 1934.)

tiků New Dealu Stuart Chase tehdy napsal, že „celá soudní soustava ovládaná Nejvyšším soudem řešila spory vznikající na základě ustanovení NIRA zásadně v neprospěch federální vlády nebo alespoň jejich řešení co nejvíc oddalovala a protahovala."[24]

Po celou hlavní éru Nového údělu — tj. v letech 1933—1937 — působil devítičlenný Nejvyšší soud USA v tomto složení: J. McReynolds, P. Butler, G. Sutherland, W. Van Devanter, L. Brandeis, H. Stone, B. Cardozo, O. Roberts a Ch. Hughes jako předseda.[25] Od počátku bylo zřejmé, že se jeho členové rozdělí, pokud jde o poměr k opatřením nové vlády, do třech skupin. Skupinu konzervativců — krajních odpůrců New Dealu — tvořili soudci Reynolds, Van Devanter, Sutherland a Butler. Butler a Sutherland byli jmenováni do Nejvyššího soudu republikánským presidentem Hardingem v roce 1922, Van Devanter pak presidentem Taftem (rovněž republikán) v roce 1910. Zmínění tři soudci byli od počátku své justiční dráhy stoupenci politiky laissez faire, pokud jde o ekonomickou a právní koncepci vztahů státu k národnímu hospodářství. Jejich hlavním politickým heslem byla ochrana tradičního pionýrského „drsného individualismu" (rugged individualism). Pokud jde o výklad ústavy, byli přívrženci striktního pojetí ústavou vymezených pravomocí federálních orgánů a v problematických případech se vždy stavěli za obranu práv jednotlivých států. Do uvedené skupiny konzervativců náležel též jako jeden z největších Rooseveltových odpůrců James Reynolds. Zasluhuje zvláštní zmínky z toho důvodu, že jeho politický profil se utvářel poněkud odlišněji než u ostatních tří. Do Nejvyššího soudu byl jmenován v roce 1914 presidentem Wilsonem. V té době byl známý jako pokrokový liberál, ostře zaměřený proti trustům. Později však své stanovisko zcela změnil a v období Nového údělu byl považován za oporu konzervativní skupiny.

Kolísající střed, který se v jednotlivých sporech o ústavnost zákonů New Dealu přikláněl zpočátku buď na stranu konzervativců, nebo liberálů (od roku 1935 však stále více ke konzervativcům) představovali předseda Nejvyššího soudu Hughes a soudce Roberts.

[24] Stuart Chase, *Government in Business*, New York 1935, p. 224.

[25] K charakteristice profilu a právních koncepcí jednotlivých soudců viz souborná díla C. Ewing, *The Judges of the Supreme Court*, 1789—1937, Minneapolis 1938; *F. Rodell*, Nine Men. The Political History of the Supreme Court from 1790 to 1955, New York 1955. Obšírné charakteristiky a detailní rozbor stanoviska jednotlivých soudců Nejvyššího soudu na počátku Rooseveltovy éry podávají práce E. S. Corwina, *The Twilight of the Supreme Court*, New York 1934 a D. Alfange, *The Supreme Court and the National Will*, New York 1937. Nejnovějším dílem obsahujícím podrobný rozbor právních názorů a činnosti soudců Hughesova Nejvyššího soudu je práce Leo Pfeffera, *This Honorable Court*, Boston 1965, pp. 248—344.

Charles E. Hughes[26] náleží mezi významné postavy amerického právnictví. Stranickou příslušností byl republikán. Dříve než byl v roce 1930 jmenován presidentem Hooverem předsedou Nejvyššího soudu, zastával řadu významných politických funkcí (1906 a 1908 zvolen guvernérem státu New York, 1910 se uchází neúspěšně o nominaci za republikánského kandidáta na presidentský úřad, v roce 1921 se stává státním sekretářem Hardingova kabinetu, kde působí i za Coolidgeova presidentství až do r. 1925). Ústavněprávními koncepcemi a volnou interpretací základního zákona země náležel spíše k liberální skupině. Do protirooseveltovské koalice jej zavedla zejména v letech 1935—36 jednak snaha o konzervování stávajícího uspořádání vztahů nejvyšších orgánů státní moci, jednak, a to především, úzké osobní spojení s čelnými představiteli republikánské opozice, které ovšem později přerušil. Druhý z reprezentantů kolísajícího středu, Owen J. Roberts[27], stranickou příslušností rovněž republikán, nevynikal zvláštními kvalitami. Do Nejvyššího soudu byl jmenován v roce 1930 presidentem Hooverem. Zvláště u soudce Robertse stojí za zmínku poměrně časté radikální změny v právních i politických názorech (jak o tom ještě níže budeme hovořit), jejichž podstata však dosud není spolehlivě objasněna.

Liberální prorooseveltovsky orientovanou skupinu pak tvořili soudci Brandeis, Cardozo a Stone. Mezi nimi zvlášť vyniká osobnost významného demokrata Louise D. Brandeise.[28] (Jen na okraj poznamenáváme, že Brandeisovi rodiče byli Češi, kteří se přistěhovali do USA krátce po nezdařené revoluci roku 1848. Jeho otec se revoluce činně zúčastnil a musel uprchnout před důsledky rakouské perzekuce.) V období New Dealu byl Brandeis nejstarším soudcem Nejvyššího soudu (při Rooseveltově nástupu do presidentského úřadu mu bylo 77 let). Do nejvyšší soudcovské funkce byl nominován presidentem Wilsonem v roce 1916. Až do uvedené doby nezastával nikdy žádný veřejný úřad, ani nepracoval v soudnictví. Provozoval jako dobře situovaný advokát rozmanitou a výnosnou právní praxi v Bostonu, při níž však často zastupoval zcela bezplatně dělníky a odborové organizace ve sporech se zaměstnavateli. Proto vyvolalo jeho jmenování do Nejvyššího

[26] K osobě a právním názorům Charlese E. Hughese viz zejména D. Perkins, *Charles Evans Hughes and American Democratic Statemanship*, Boston 1956; M. Pusey, *Charles Evans Hughes* (2 vols.), New York 1951; S. Hendel, *Charles Evans Hughes and the Supreme Court*, New York 1951. Významným dílem Ch. Hughese je *The Supreme Court of the United States. Its Foundations, Methods and Achievements*, New York 1928.

[27] K osobě a dílu soudce Robertse viz L. Frank, *Mr. Justice Roberts*, New York, 1947.

[28] Podrobnou studií o životě a díle soudce Brandeise je dílo A. Masona, *L. Brandeis, A Free Man's Life*, New York, 1946.

soudu USA bouři protestů z řad tehdejší justice a velkého businessu. Dokonce i nejvyšší organizace amerických justičních právníků American Bar Association protestovala. Pokud jde o politické zaměření a výklad ústavy, vycházel z koncepce státem řízeného hospodářství a důsledně prosazoval ochranu demokratických práv a svobod občanů. Proto mu konzervativní tisk mnohokrát spílal pro přílišný radikalismus a nazýval ho socialistou. Odborná literatura věnovaná rozboru činnosti L. Brandeise v Nejvyšším soudu srovnává často jeho ústavněprávní koncepce s názory a koncepcemi soudce O. W. Holmese[29], který byl zakladatelem amerického právního pragmatismu. Je nesporné, že L. Brandeis byl rovněž představitelem pragmatismu v americkém právnictví a že jeho právní názory se v podstatě shodovaly s Holmesem. Zatímco však Holmesův kladný postoj k reformám kapitalistického státu a kapitalistické ekonomiky vycházel pouze z nutnosti a osobně tyto reformy považoval za nezbytné zlo, kterého je třeba k záchraně stávajícího řádu,[30] projevoval se L. Brandeis v politických konfliktech po celou dobu své funkce jako přesvědčený a poctivý demokrat. Zejména se pak jeho demokratický profil vyhranil při prosazování Rooseveltových reforem v Nejvyšším soudu proti reakčním odpůrcům.[31]

Benjamin M. Cardozo byl jmenován soudcem Nejvyššího soudu presidentem Hooverem v roce 1932. Nahradil v úřadě O. W. Holmese, který odešel pro nemoc a vysoké stáří do výslužby. Pokud jde o právní kvalifikaci, byl skutečně důstojným Holmesovým nástupcem. Soudci Cardozovi náleží v americké právní a právně filosofické literatuře jedno z nejčelnějších míst.[32] Od počátku své právní kariéry působil především v oblasti obchodního práva. Politicky náležel Cardozo vždy k demokratické straně a od Rooseveltova nástupu do presidentského úřadu byl přesvědčeným zastáncem jeho programu. V ústavněprávních otázkách Cardozo

[29] Oliver W. Holmes působil jako soudce Nejvyššího soudu v letech 1902–1932. Pragmatické pojetí práva vyložil zejména ve svých pracech *Common Law*, Boston 1882 a *Collected Legal Papers*, New York 1921.

[30] Z dopisů vyměňovaných mezi O. W. Holmesem a Frederickem Pollockem vyplývá velmi jasně tento Holmesův vztah k reformám kapitalistického státu. Srov. Holmes–Pollock, *Letters*, ed. Mark De Wolf Howe, Cambridge, Mass., 1941, Vol. 1, p. 139.

[31] Politický postoj a právní názory soudce Brandeise jsou výstižně zpracovány v knize P. A. Freunda, *On Understanding the Supreme Court*, Boston 1950, Chapter II – Portrait of a Liberal Judge: Mr. Justice Brandeis, pp. 45–75; v díle Leo Pfeffera, *This Honorable Court*, Boston 1965, pp. 254–324 a zejména pak ve sborníku A. M. Bickela, *The Unpublished Opinions of Mr. Justice Brandeis: The Supreme Court at Work*, Cambridge 1957.

[32] Mezi jeho nejvýznamnější literární práce, které vynikají jak úrovní odbornou, tak i stylistickou, náleží *The Nature of the Judicial Process*, New Haven 1918; *The Growth of the Law*, New Haven 1924 a *Law and Literature and other Essays*, New York 1931.

dále rozvíjel Holmesovy pragmatické právní koncepce a zdůrazňoval nutnost co nejširšího výkladu ústavních článků, pojednávajících o pravomocích federace, zejména v oblasti hospodářské.[33]

Posledním z členů Rooseveltovi nakloněné menšiny v Nejvyšším soudu byl Harlan F. Stone. Na rozdíl od Brandeise a Cardoza nelze Stona považovat za vyhraněného liberála. Jeho politický vývoj předtím i potom co byl jmenován v roce 1923 presidentem Coolidgem členem Nejvyššího soudu, byl velmi kolísavý a přizpůsobivý vládnoucímu politickému trendu. Ačkoli původně stranickou příslušností republikán, zaujal brzy kladné stanovisko k Rooseveltovým reformním opatřením. Při výkladu ústavy zaujímal liberální stanovisko a velmi účinně podporoval Rooseveltova legislativní opatření ve sporech o jejich ústavnost před Nejvyšším soudem.[34]

Již během roku 1934[35] prohlásila většina Nejvyššího soudu za neústavní některé články zákonů New Dealu. Hlavní útok proti Rooseveltovu programu přichází ale až na jaře 1935[36] a pokračuje v roce 1936, kdy rozhodnutími Nejvyššího soudu USA padají mimo jiné[37] i samé základy Nového údělu — zákon o průmyslové obnově (National Industrial Recovery Act — NIRA) a zákon o ozdravění zemědělství (Agricultural Adjustment Act). K prohlášení NIRA za neústavní došlo při sporu vlády

[33] Podrobnou monografií o životě a díle a právních koncepcích soudce Cardoza je práce G. Hellmana, *Benjamin M. Cardozo — American Judge*, New York 1940. Výstižné jsou též právní názory a činnost soudce Cardoza zachyceny v práci Leo Pfeffera, *This Honorable Court*, Boston 1965, pp. 288—330.

[34] O osobnosti a právních názorech soudce Stona viz A. Mason, *Harlan Fiske Stone: Pillar of the Law*, New York 1956.

[35] Appropriations Act (48 Stat. 307, sec. 13). Ustanovení prohlášeno za neústavní 5. února 1934 rozhodnutím Booth v. United States (291 U. S. 339); Economy Act (48 Stat. 11 sec. 17). Ustanovení prohlášeno za neústavní 4. června 1934 rozhodnutím Lynch v. United States (292 U. S. 571).

[36] National Industrial Recovery Act, Clause of the oil regulation (48 Stat. 195, ch. 90, sec. 9c). Ustanovení prohlášeno za neústavní 7. 1. 1935 rozhodnutím Panama Refining Co. et al. v. Ryan et al (293 U. S. 388); Joint resolution (48 Stat. 113, sec. 1). Ustanovení prohlášeno za neústavní 18. února 1935 rozhodnutím Perry v. United States (294 U. S. 330); Railroad Retirement Act (48. Stat. 1283). Zákon prohlášen za neústavní 6. května 1935 rozhodnutím Railroad Retirement Board v. Alton R. R. et al. (295 U. S. 330); Frazier Lemke Act (48. Stat. 1289). Zákon prohlášen za neústavní 27. května 1935 rozhodnutím Louisville Joint Stock Land Bank v. Radford (295 U. S. 555); Federal Home Loan Act (48 Stat. 134, sec. 5[i]). Ustanovení prohlášeno za neústavní 9. prosince 1935 rozhodnutím Hopkins Federal Savings and Loan Association v. Cleary (296 U. S. 315).

[37] Agricultural Adjustment Act Amendments (44 Stat. 750). Dodatky prohlášeny za neústavní 13. ledna 1936 rozhodnutím Rickert Rice Mills v. Fontanet (297 U. S. 110); Bituminous Coal Conservation Act (49 Stat. 991). Zákon prohlášen za neústavní 18. května 1936 rozhodnutím Carter v. Carter Coal Company (298 U. S. 238); Bankruptcy Act (48 Stat. 798). Zákon prohlášen za neústavní 25. května 1936 rozhodnutím C. L. Ashton et al v. Cameron Country Water Improvement District No. 1 (298 U. S. 265).

s Schechterovou drůbežářskou firmou, kterou vláda zažalovala pro porušování kodexů čestné soutěže (neplacení přesčasové práce zaměstnancům, prodej zdravotně závadné drůbeže). Firma však proti žalobě namítala, že v tomto případě jde pouze o vnitrostátní obchod, do něhož se federální vláda nemá právo vměšovat. Spor, který se záhy dostal až před Nejvyšší soud USA, neobyčejně rozvířil hladinu politického života Spojených států a celá americká veřejnost s napětím očekávala rozhodnutí „strážců ústavy". Při rovnosti hlasů čtyři proti čtyřem se předseda Hughes přiklonil ke konzervativní skupině a zákon o průmyslové obnově byl tak většinou jednoho hlasu prohlášen za neústavní.[38] V odůvodnění rozsudku zdůraznil Nejvyšší soud, že zákon o průmyslové obnově přesunul ve značném rozsahu pravomoci Kongresu na presidenta, což porušilo rovnováhu státních mocí a dále pak, že federální vláda není oprávněna zasahovat do vnitrostátního obchodu, jak se to právě tímto zákonem stalo, ale může řídit jen obchod mezistátní a zahraniční.[39] Nejvyšší soud ve svém rozhodnutí vyjádřil, že „mimořádné podmínky nevytvářejí ani nerozšiřují ústavní pravomoci" (viz cit. rozhodnutí v poznámce 38).

V lednu 1936 prohlásil pak Nejvyšší soud USA za neústavní i zákon na ozdravění zemědělství.[40] Ústavněprávní argumentace Nejvyššího soudu se opírala v těchto rozhodnutích o zásadu, že „krize nevytváří pravomoci", formulovanou Nejvyšším soudem USA již v roce 1934 (Home Building and Loan Association v. Blaisdell, 290 U. S. 398) a zejména o narušování principu dělby moci nepřípustně širokou delegací legislativní pravomoci presidentovy, k níž četnými zákony New Dealu dochází (viz zejména Schechter Case). V mnoha případech bylo rovněž argumentováno ochranou práv jednotlivých států, do jejichž pravomocí federální státní moc zasahovala (opět zejména Schechter Case a Butler Case). V tomto směru měl Nejvyšší soud USA možnost oživit ožehavý ústavní problém — výklad tzv. Commerce Clause, tj. ustanovení (čl. I, odst. VIII, § 3) Ústavy USA, v němž se říká, že „Kongresu náleží pravomoc...

[38] Schechter Poultry Corporation v. United States 295 U. S. 495 (1935); *The Public Papers and Addresses of the F. D. Roosevelt*, IV, p. 9.

[39] K problému ústavnosti NIRA viz E. S. Corwin, *The Schechter Case — Landmark or What?* New York University Law Quarterly Review, XIII, January 1936; T. R. Powell, *Commerce, Pensions and Codes*, Harvard Law Review, XLIX November, December 1935; E. Leuchtenburg, *F. D. Roosevelt and the New Deal*, New York 1963, p. 135; Fergusson and McHenry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 359.

[40] United States v. Butler 297 U. S. 1 (1936); K problému ústavnosti AAA viz P. Murphy, *The New Deal Agricultural History*, October 1955; Ch. S. Collier, *Judicial Bootstraps and the General Welfare Clause: The AAA Opinion, George Washington Law Review*, IV — January 1936; E. Leuchtenburg, *F. D. Roosevelt and the New Deal*, New York 1963, p. 170.

řídit . . . mezistátní obchod“. Ze striktního výkladu tohoto ustanovení, za nějž se tehdy Nejvyšší soud postavil, vyplývá, že Kongres nemá právo zasahovat do obchodu vnitrostátního. Pokud pak šlo o pracovněprávní zákonodárství, upravující mzdové minimum, maximální pracovní dobu a jiné pracovní podmínky (zejména normy, upracující práci žen a mladistvých) a práva odborů, argumentoval Nejvyšší soud především tím, že tyto normy porušují smluvní svobodu jednotlivce (Alton Case) a v případě práv odborů, že zaměstnavatelé nejsou povinni trpět ve svých podnicích organizace, které narušují dispozici s jejich majetkem, čímž je porušováno právo soukromého vlastnictví, zaručené ústavou. Je nasnadě, že zvláště v tehdejší situaci — především argumentoval-li Nejvyšší soud porušováním principu dělby moci, k němuž se v uplynulých dvaceti letech postavil předtím naopak již několikrát velmi tolerantně — hrálo právo a právní doktríny v rukou federální justice úlohu pomocného prostředku a rozhodujícím činitelem zde byly motivy politické.

Roosevelta však porážka nezastavuje a přijímá hozenou rukavici. Od června 1935 nastává období, v němž se vláda usilovně snaží obnovit a posílit otřesené pozice Nového údělu. V krátkých intervalech uvádí Kongres v život nová opatření — zákon Guffey-Snyderův zvaný „malá NIRA“, částečně nahrazující zákon o průmyslové obnově, zákony o sociálním zabezpečení, o pojištění v nezaměstnanosti, o spravedlivých pracovních podmínkách, Wagnerův zákon o pracovních vztazích, který značně rozšířil práva dělníků, zákon proti holdingovým společnostem, a konečně nové daňové zákony, citelně postihující velký kapitál.

Do rámce těchto opatření spadá rovněž značné prohloubení programu veřejných prací, který president předložil Kongresu již v lednu 1935, a který měl zajistit trvalé zaměstnání pro tři a půl miliónu pracovníků.

Velké volební vítězství, kterého Roosevelt v listopadových volbách roku 1936 dosáhl, nasvědčovalo tomu, že bude nyní uskutečňovat svůj program daleko radikálněji než v prvním období, kdy se opozice zjevně zdála být mnohem silnější. A skutečně, první polovina roku 1937 ukazovala, že tomu tak bude. Šlo mu především o to, posílit presidentský úřad a vyrovnat se se svým tehdy nejmocnějším nepřítelem, který mařil jeho reformní program a stál v cestě dalším plánům vlády — Nejvyšším soudem. „Bylo mi tehdy zřejmé“, napsal Roosevelt později, „že se hlavní bitva přenese z kuloárů Kongresu do jednacích síní soudů“.[41] Již ve výročním poselství ke Kongresu z 6. ledna 1937 naznačil nutnost „reorganizovat exekutivu a soudní soustavu tak, aby se staly nástrojem sloužícím k prospěchu společnosti“.[42] President se v poselství rovněž velmi

[41] *The Public Papers and Addresses of F. D. Roosevelt*, Volume 1937 (VI) p. LIX. Dále bude citováno jen ve zkráceném znění, např. Public Papers VI, LIX.

[42] *Public Papers V*, 641.

ostře postavil proti úzkým zájmům monopolů, především proti jejich spekulacím s národním bohatstvím země a proti jejich nenávistnému boji s reformními opatřeními New Dealu. Kriticky se vyslovil o judikatuře Nejvyššího soudu USA v uplynulých letech, zejména o rozhodnutí Schechter Poultry Corp. v. USA, kterým zasadil Nejvyšší soud nejvážnější úder New Dealu. V závěru pak nastínil perspektivy dalších národohospodářských a sociálních reforem.[43]

K zásadnímu iniciativnímu kroku, který měl umožnit realizování periodických národohospodářských opatření federální moci jednou provždy, došlo hned následujícího dne, kdy kongresman za demokratickou stranu Ch. Faddis přednesl ve sněmovně reprezentantů návrh ústavního dodatku,[44] který stanovil, že Kongresu bude náležet právo přijímat zákony upravující zemědělství, obchod, průmysl a pracovní vztahy. Tato pravomoc měla náležet Kongresu v celofederálním měřítku, a to bez jakéhokoli omezení ze strany jednotlivých států Unie. Základní podmínkou ovšem bylo, aby projekt ústavního dodatku byl schválen jako společná rezoluce (joint resolution) senátu a sněmovny reprezentantů ještě dříve, než by byl zahájen složitý schvalovací proces předepsaný ke změně ústavy USA.[45] Ve Faddisově projevu při předložení návrhu společné rezoluce se zřetelně odrážela teorie řízeného hospodářství, požadující pro státní moc volnou ruku v této oblasti. K přijetí rezoluce však nedošlo, protože celý projekt byl pohřben při projednávání ve sněmovních výborech. Postavila se proti němu i řada Rooseveltových straníků, kteří se obávali podniknout tak zjevný útok na pravomoc jednotlivých států a považovali jakýkoli pokus v tomto směru za předem prohraný boj.

Rooseveltův boj o reformu Nejvyššího soudu neznamenal realizaci nějakého dříve přijatého programu, ale byl, stejně jako jeho všechna ostatní reformní opatření, výsledkem momentální praktické úvahy, která vyplynula ze současné situace.

Počátkem roku 1937 nastaly v Nejvyšším soudu poměry, jaké dosud neměly v dějinách USA obdoby. Především se ještě více vyhrotilo rozdělení členů Nejvyššího soudu do názorově protikladných bloků. Dále pak zde byla ta skutečnost, že pouze tři ze členů Nejvyššího soudu byli mladší než 70 let (Cardozo, Stone a Roberts). Právě vysoký věkový průměr soudců umožnil Rooseveltovi podniknout útok. Započal 5. února 1937. Toho dne přednesl president ve sněmovně reprezentantů poselství ke Kongresu, v němž doporučil reorganizaci soudní složky federální státní

[43] *House Miscellaneous Documents*, 75th Congr., 1st Sess., Doc. No. 1, Washington 1937.
[44] *Congressional Record*, 75th Congr., 1st Sess., Appendix, Washington 1937, p. 15.
[45] Srov. čl. 5 Ústavy USA.

moci.[46] V úvodu se Roosevelt odvolal na třetí oddíl druhého článku ústavy, v němž se stanoví, že „President podává vždy po určité době Kongresu zprávy o stavu Unie a doporučuje mu k uvážení taková opatření, která považuje za nutná a užitečná . . .“ Tato argumentace byla právním základem celého projektu. Poselství podrobně vypočítává důvody, proč je třeba přikročit k nové legislativní úpravě. Za hlavní z nich pokládá skutečnost, že „osoby zastávající místa ve federálním soudnictví jsou neschopné chápat současný hospodářský život“. Ukazuje rovněž, že změny v počtu členů Nejvyššího soudu byly v dějinách USA poměrně častým zjevem.[47] Roosevelt se v poselství velmi podrobně zabýval závažnými nedostatky v práci celé federální soudní soustavy, jež se velmi výrazně projevily ve veřejném životě země v posledních letech. Vysoký věk značného procenta soudců pokládal za jejich nejzávažnější příčinu. Dále Roosevelt charakterizoval současnou situaci v judikatuře. Poukázal zejména na problém ústavnosti zákonů New Dealu. Řada ustanovení těchto zákonů byla z hlediska ústavnosti v jednotlivých soudních obvodech různě posuzována podle toho, zda v určitém soudu převládali konzervativní nebo liberální soudci. Tak se často stalo, že týž zákon byl jedním distriktním soudem pokládán za neústavní, a v oblasti jeho působnosti neplatil, zatímco jiný distriktní soud jej uznával za ústavní a tedy v obvodu jeho působnosti platil. Uvedená situace vyvolávala samozřejmě nevýslovný zmatek nejen v samém právním řádu USA, ale v celém veřejném životě země.

Když se ovšem po určité době dostal sporný případ před Nejvyšší soud USA, došlo pak ve většině případů k rozhodnutí o neústavnosti příslušného zákona New Dealu.

Ve svém poselství se president Roosevelt postavil velmi ostře rovněž proti nadměrnému používání soudních zákazů, resp. příkazů (injunctions) federálními soudy vůči novým zákonům New Dealu. Aby se tomu pro příště zabránilo, navrhl uzákonit požadavek, podle něhož by žádný federální soud nemohl vynést rozhodnutí, příkaz nebo vydat posudek o ústav-

[46] Message from the President of the United States transmitting a recommendation to reorganize the judicial branch of the Federal Government, 75th Congr., 1st Sess., House of Representantives Doc. No. 142, House Document January 5 — — August 21, 1937, Miscellaneous, Washington 1937; Sen. Report 711; Public Papers, VI, 51—66.

[47] Když byl Nejvyšší soud poprvé organizován, skládal se z předsedy a pěti soudců (Associate Justices). V roce 1801 byl počet členů redukován na pět, v roce 1802 vzrostl opět na šest; v roce 1807 na sedm; o třicet let později pak vzrostl počet členů na devět a v roce 1863 dokonce na deset. V roce 1867 však již zase byl počet členů Nejvyššího soudu stanoven Kongresem na sedm a konečně v roce 1869 upravil Kongres počet soudců Nejvyššího soudu na devět. Tento stav zůstal nezměněn až do dnešní doby. Srov. R. J. Tresolini, *American Constitutional Law*, New York 1959, p. 30.

ní otázce (tedy i o ústavnosti zákona), dokud by celý případ náležitě neprokonzultoval s ministrem spravedlnosti. Doporučil také uzákonit pravidlo, podle něhož má být zavedeno přímé a bezprostřední odvolání k Nejvyššímu soudu v každém případě, v němž jakýkoli soud rozhoduje o ústavní otázce. Nejvyšší soud pak je povinen dát projednání tohoto případu přednost před všemi ostatními záležitostmi, kterými se zrovna zabývá (k přijetí tohoto pravidla samým Nejvyšším soudem došlo krátce po druhé světové válce).

V poselství Roosevelt výslovně uvedl, že zákonodárná i výkonná moc musí učinit vše pro zjednání nápravy v soudnictví, a to jak pokud jde o organizační, tak i personální stránku. Z toho zcela zjevně vysvítá Rooseveltova koncepce priority zákonodárné a především výkonné moci nad mocí soudní, což se stalo nejožehavějším bodem celého projektu, jak o tom ještě budeme hovořit. Roosevelt se ovšem snažil zastřít nepříznivý dojem, jaký musel nevyhnutelně vzniknout ve značné části americké veřejnosti z jeho útoku na tradiční složku státní moci, zdůrazňováním, že hlavním cílem celého návrhu je omladit Nejvyšší soud novou krví, aby se stal elastickým článkem nejvyšší státní moci, který bude s porozuměním podporovat činnost vlády na poli národního hospodářství.

Návrh zákona na reorganizaci federálního soudnictví[48], který president ve svém poselství Kongresu přednesl, záležel především v tom, aby v případě, kdy člen federálního soudu, starší než 70 let, neodejde do penze (s plným platem), obdržel president právo jmenovat náhradního soudce (čl. 1a). Návrh ovšem počítal s tím, že by personální početní složení soudců nemohlo tímto způsobem vzrůstat neomezeně a stanovil nepřekročitelné maximum soudců pro všechny články federální soudní soustavy. Pokud jde o Nejvyšší soud, stanovil návrh maximální počet členů na 15 (čl. 1b).

Při zdůvodňování legálnosti navrhovaného opatření argumentoval Roosevelt tím, že projekt není ničím novým, protože ke snahám prosadit obdobná opatření docházelo již v letech 1913—1916.

Realizace návrhu by byla znamenala naprostou porážku konzervativního bloku v Nejvyšším soudu, neboť vzhledem k vysokému věku většiny soudců by byl Roosevelt získal právo jmenovat šest náhradních soudců — samozřejmě z řad svých stoupenců.

Rooseveltovo poselství a předložený projekt zákona neobyčejně rozbouřily politickou hladinu USA. Ještě týž den přednesl ve sněmovně reprezentantů projev jeden z nejzuřivějších odpůrců Rooseveltovy politiky — člen sněmovny reprezentantů republikán Hamilton Fish. Napadl

[48] House Document January 5, August 21, 1937, Miscellaneous, 75th Congress 1st Sess., Doc. No. 142, pp. 9—10, Washington 1937.

presidentův návrh zejména proto, že by jeho uskutečnění mělo za následek dezorganizaci a zánik Nejvyššího soudu jako zvláštního nezávislého odvětví státní moci.[49] Fish, který ve svých pozdějších projevech, zaměřených proti vstupu USA do války, se nijak netajil svou přízní k nacistickému režimu v Německu a fašistickému režimu v Itálii, obvinil v tomto svém vystoupení Roosevelta z toho, že chce v USA zavést totalitní režim po vzoru fašistických států starého světa. (Na obranu stanoviska Nejvyššího soudu v jeho boji proti zákonodárství New Dealu vystoupil kromě toho H. Fish v rozhlasovém projevu krátce před Rooseveltovým reorganizačním návrhem. V projevu nazval Nejvyšší soud „živým hlasem ústavy, zajišťujícím zákonnost vlády".[50]

Proti návrhu vystoupil rovněž vzápětí vůdce izolacionistů v senátě William E. Borah, republikánský senátor za stát Idaho. Jeho řeč,[51] formálně i stylisticky skvělá a historicky fundovaná, svědčila o vynikajících kvalitách tohoto největšího Rooseveltova odpůrce v jeho druhém presidentském období.

Po těchto prvních hlasech krajní pravice promluvili proti návrhu ať již v Kongresu, rozhlase nebo na stránkách denního tisku další osobnosti politického a veřejného života. Mnozí z nich byli známí svým liberálním zaměřením a náleželi jinak dokonce i k horlivým Rooseveltovým stoupencům. Tak například zapůsobil velmi nepříznivě vůči reformnímu projektu kritický hlas významného amerického státovědce, profesora Princetonské university Edwarda S. Corwina. Ačkoli profesor Corwin aktivně podporoval Roosevelta v boji s reakcí po celou dobu jeho presidentství a vystupoval ostře proti reakční judikatuře Nejvyššího soudu, přesto byl jeho postoj k návrhu velmi kritický. Rovněž Rooseveltův přítel, známý komentátor listu New York Times Walter Lippmann, presidentův projekt kritizoval.[52]

S velmi ostrou kritikou vystoupil Walter Lippman na stránkách New York Times v článku „Čas uvažovat"[53] proti tzv. Madisonovu plánu, který byl Rooseveltovi velmi blízký. Tento plán měl být rovněž prostředkem k porážce Nejvyššího soudu. Jeho autorem byl Morris Ernst (rozpracoval jej ve své knize The Ultimate Power, New York 1936). Podstatou plánu byl požadavek, aby bylo uzákoněno právo Kongresu zrušit dvoutřetinovou

[49] Congressional Record, Vol. 81, Part 9, 75th Congress, 1st Session, Appendix, p. 160.

[50] Congressional Record, Vol. 81, Part 9, 75th Congress,, 1st Session, Appendix, p. 125.

[51] Congressional Record, Volume 81, Part 9, 75th Congress, 1st Session, Appendix, p. 131.

[52] Congressional Record, Volume 81, Part 9, 75th Congress, 1st Session, Appendix, p. 461.

[53] Walter Lippman, Time for Deliberation, New York Times of Feb. 19, 1937.

většinou hlasů, dosaženou v obou sněmovnách, rozhodnutí Nejvyššího soudu. Tím se měl stát Kongres konečným a nejvyšším vykladačem ústavy, který by pak mohl rozhodovat o ústavnosti nejen vlastních zákonů, ale i těch státních zákonů, o jejichž ústavnosti předtím Nejvyšší soud, ať již kladně nebo záporně, rozhodl. Odpor těch kruhů, jejichž stanovisko vůči New Dealu i celkové Rooseveltově politice bylo jinak velmi příznivé, vycházel z toho názoru, že provedení presidentova reorganizačního plánu by znamenalo úplné, a i formálně utvrzené vyřazení Nejvyššího soudu ze soustavy nejvyšších státních orgánů. Nejvyšší soud by se byl stal zcela bezvýznamnou institucí, zbavenou veškeré konečné rozhodovací pravomoci.

Z liberálních demokratických politiků, zastávajících celkově Rooseveltovu platformu, vystoupili během února 1937 veřejně proti návrhu na reorganizaci Nejvyššího soudu zejména senátor Edward Burke[54] z Nebrasky a senátor za Severní Karolinu Josiah W. Bailey.[55]

Během prvních týdnů po předložení návrhu Kongresu bylo zřejmé, že záměr reorganizovat Nejvyšší soud narazil na odpor představitelů nejrůznějších politických směrů — od krajní pravice až po liberální a na americké poměry levicově orientované politiky. Počáteční reakce byla tak nepříznivá, že Rooseveltovi nejbližší stoupenci a spolupracovníci (Harry Hopkins, Harold Ickes a zejména ministr spravedlnosti Homer S. Cummings, který měl rozhodující podíl na vypracování projektu reformy)[56] se museli soustředit nejen na obhajobu návrhu, ale i samého presidenta a jeho celkové politické a hospodářské koncepce. Cummings se ve své rozhlasové řeči ze dne 14. února snažil především vyvrátit tezi odpůrců z řad republikánské i demokratické strany, že Rooseveltův návrh směřuje k zavedení diktátorského režimu v zemi. V argumentaci se opíral o precedenty z Jeffersonovy a Lincolnovy éry, dokazoval ústavnost projektu a žádal jeho střízlivé a věcné projednání.[57]

Rozhodující měrou ovlivnilo vládnoucí politické kruhy vystoupení senátora za stát Michigan — Arthura H. Vandenberga, předního reprezentanta republikánské pravice, který byl v té době pokládán za jednu z nejvlivnějších politických osobností. Dne 2. března přednesl senátor Vandenberg, vzdělaný americký právník, velmi taktický a střízlivý projev,[58] v němž se z hlediska ústavního práva pokusil vyložit Rooseveltův

[54] Congressional Record, Volume 81, Part 9 75th Congr., 1st Sess., Appendix, pp. 607—608.

[55] Congressional Record, Volume 81, Part 9, 75th Congr., 1st Sess., Appendix, pp. 607—608.

[56] John T. Flynn, *The Roosevelth Myth*, New York 1948, p. 106.

[57] Congressional Record, Vol. 81, Part 9, 75th Congr., 1st Sess., Appendix, p. 219.

[58] Congressional Record, Vol. 81, Part 9, 75th Congr., 1st Sess., Appendix, pp. 384—391.

projekt. Mezi oběma vedoucími představiteli protirooseveltovské opozice — senátorem Borahem a senátorem Vandenbergem — došlo zřejmě k rozdělení úloh ve způsobech a taktice vystupování proti návrhu. Zatímco senátor Borah usiloval vyvolat odpor veřejnosti vůči Rooseveltovým snahám až hysterickým patosem a působením na city amerických občanů, senátor Vandenberg se snažil nasadit si masku nezávislého kritika a nezúčastněného právního znalce. Ve zmíněném projevu uvedl, že podstatou předloženého návrhu je presidentova snaha obsadit Nejvyšší soud svými stoupenci, kteří by akceptovali jeho hledisko ve všech otázkách, zejména hospodářské politiky. Zdůraznil, že návrh, tak jak je prezentován, není sám o sobě neústavní akcí. Ve svých důsledcích však vede k mohutnému posílení exekutivy a v této skutečnosti spatřoval Vandenberg ohrožení základních amerických institucí, zejména systému checks and balances. V podobném stylu vystoupil proti návrhu i republikánský senátor Pat Mc Carran.[59]

Boj o reformu Nejvyššího soudu rozdělil americké veřejné mínění do dvou protikladných táborů. Jejich seskupení však zdaleka neodpovídalo polarizaci sil pro a proti z Rooseveltova prvního presidentského období. Tábor odpůrců poskytoval neobyčejně různorodý obraz. Nezahrnoval nyní pouze republikánskou reakci a malou část demokratických konzervativců z Jihu jako dříve, ale byli v něm silně zastoupeni představitelé nejrůznějších a na Spojené státy velmi progresivních proudů demokratické strany — až po krajní levici — politikové, žurnalisté, právníci, národohospodáři a státovědci, kteří Roosevelta ve všech předchozích opatřeních bez výhrady podporovali.

Důvody odporu levice měly ovšem značně odlišný charakter. Zatímco republikánská pravice byla vedena snahou zachovat Nejvyšší soud v daném složení jako baštu protirooseveltovské reakce, bojovali naopak pokrokoví politici proti presidentem navrhované reformě, protože si uvědomovali, že tento útok na nejvyšší ústavní instituci by do budoucna otevřel cestu neomezené presidentské diktatuře, která by mohla být na rozdíl od Rooseveltova pokrokového režimu krajně reakční. Z vůdčích vědeckých osobností New Dealu byl to opět profesor E. S. Corwin, o němž jsme již mluvili, který ostře kritizoval Rooseveltův projekt z obav před pozdějším zneužitím presidentské moci. Názory reakční většiny Nejvyššího soudu přitom ovšem prof. Corwin odmítal, a zdůrazňoval, že „v USA nesmí platit, že ústavou je to, co Nejvyšší soud naposled uhádl".[60]

Shodně s prof. Corwinem psal i Walter Lippmann, který jinak také zaujímal velmi negativní stanovisko k reakční politice Nejvyššího soudu.

[59] Congressional Record, Vol. 81, Part 9, 75th Congr., 1st Sess., pp. 1146—1147.
[60] E. S. Corwin, *President and Court: A Crucial Issue*; New York Times Magazine of Feb. 14, 1937.

V době, kdy návrh počal být projednáván v právním výboru senátu, stál W. Lippman v čele pokrokových žurnalistů, kteří bojovali proti jeho přijetí. Ve zvláštní brožuře věnované tomuto problému tehdy napsal: „Jestliže se americký lid nepozvedne a nezabrání přijetí tohoto opatření, ztratí svůj instinkt pro svobodu a porozumění pro ústavní vládu... Podívejme, co se stane, nebude-li presidentův návrh odmítnut! Jestliže jeden president odstraní zákonem dvoutřetinovou většinu Nejvyššího soudu... jaká je záruka, že jiný president neučiní totéž? ... Jestliže president Roosevelt vyřadí soud vytvořený Wilsonem, Hardingem, Coolidgem a Hooverem, jeho nástupce bude mít usnadněnou cestu učinit totéž se soudem vytvořeným Rooseveltem.

A nový soud by měl velmi dobrou možnost k okleštění Listiny práv, protože Rooseveltův soud by připravil cestu k výlučné centralizaci zákonodárné moci..."[61]

Na počátku března, kdy se bitva dostala do plného proudu, shledal Roosevelt, že řady stoupenců značně prořídly. Nejvěrnější se ovšem s velkou vervou vrhli do boje po jeho boku. Mezi nimi to byl na prvním místě administrátor veřejných prací (WPA) Harry Hopkins, který vystoupil pro reformu v obsáhlém projevu 1. března.[62] Vášnivě propagoval Rooseveltův plán William H. Black,[63] soudce Nejvyššího soudu státu New York. Zvlášť iniciativně hájili také reformní projekt senátoři Robert La Follette jr., A. Barkley, H. Black, člen sněmovny reprezentantů J. Flannagan a zejména pak ministr vnitra Harold Ickes a ministr spravedlnosti Homer Cummings.[64] Někteří Rooseveltovi stoupenci zamýšleli jít v reformě ještě mnohem dál, např. navrhovali přijetí ústavního dodatku, podle něhož by každé prohlášení zákona Nejvyšším soudem za neústavní mělo být schváleno dvoutřetinovou většinou Kongresu.[65] Část liberálních demokratů, vedených zejména senátory B. Wheelerem a J. O. Mahoneyem, se však značně obávala důsledků, k nimž by Rooseveltem zamýšlená reforma vedla (porušení rovnováhy jednotlivých složek státní moci) a snažila se najít takové kompromisní řešení, které by sice zamezilo Nejvyššímu soudu USA, aby nadále působil jako reakční brzda vůči vládním opatřením, ale které by se zároveň v základě nedotýkalo postavení Nejvyššího soudu jako vyvažující složky státní moci. Tito senátoři navrhovali, aby byl přijat ústavní dodatek, podle něhož by Nejvyšší soud USA mohl rozhodnout o neústavnosti zákona pouze tehdy, vysloví-li se

[61] W. Lippmann, *The Supreme Court Independent or Controlled?* New York 1937, p. 7.

[62] Congressional Record, 75th Congr., Vol. 81, Part 9, 1st Sess., Appendix, pp. 444—445.

[63] Congressional Record, 75th Congr., Vol. 81, Part 9, lst Sess., Appendix, p. 411.

[64] Congressional Record, 75th Congr., Vol. 81, Part 9, lst Sess., Appendix, pp. 449—502, 604—605, 639, 787, 846.

pro to 6 jeho členů. Roosevelt a jeho nejbližší spolupracovníci však i tento návrh kategoricky odmítali. Jedním z významných problémů stoupenců reformy byla od počátku otázka, zda má být celý projekt přijat pouze jako zákon nebo jako ústavní dodatek. Vzhledem k složitému a zdlouhavému postupu, který je předepsán pro změnu ústavy, Roosevelt nakonec tuto alternativu odmítl. Chtěl-li president pokračovat v dalších opatřeních New Dealu, nebylo možné ztrácet čas.

Sám Roosevelt se stal ústřední postavou kampaně za reformu. Na četných tiskových konferencích[66] obhajoval její smysl a s obsáhlým zdůvodněním reformy vystoupil 9. března 1937 v rozhlasové besedě u krbu.[67] Útočil v ní proti reakční linii Nejvyššího soudu, obviňoval jej, že zneužívá své právo vetovat zákony Kongresu a překrucuje ve svém výkladu smysl ústavy. Snažil se rovněž dovodit rozborem ústavních článků, že projekt není v rozporu s žádným z nich: „Plán má dva hlavní cíle," zdůraznil, „za prvé, zavést do soudního systému trvalý příliv nové a mladé krve ... a za druhé, dosáhnout toho, aby rozhodnutí o sociálních a ekonomických problémech vytvářeli mladší muži, kteří mají osobní zkušenost a kontakt s moderními skutečnostmi a okolnostmi, v nichž dnešní průměrný člověk žije a pracuje ... Tento plán chce zbavit naši federální soustavu kornatění soudních tepen ..."[68]

Za velmi pohnuté politické situace začal koncem května jednat o předloze reorganizačního zákona právní výbor senátu, a potom i senátní plénum.[69] I když návrh narazil při projednávání od počátku na značný odpor, zdálo se zprvu, že bude přece jen přijat, bude-li president ochoten přistoupit na nějaký kompromis, který by původní projekt zeslabil. Byla předložena celá řada dodatků a pozměňovacích návrhů. Nejvíce stoupenců získával názor, aby Nejvyšší soud zůstal sice i nadále 9členný, ale aby bylo přijato pravidlo, že zákon může být prohlášen za neústavní jen tehdy, vysloví-li se pro to 6[70] podle jiného návrhu 7[71] členů Nejvyššího soudu. Rovněž věková hranice, při níž má soudce odejít na odpočinek, se v pozměňovacích návrzích posunovala na 72 až 75 let.[72] Roosevelt však nechtěl o nějakém kompromisu ani slyšet. Mezitím náhle zemřel vůdce demokratů v senátě Joe T. Robinson, oddaný Rooseveltův stoupe-

[65] *Public Papers VI*, LXIII.
[66] *Public Papers VI*, 35—50, 74—78.
[67] Congressional Record, 75th Congr., 1st Sess., Appendix, pp. 469—471; *Public Papers VI*, 122—132.
[68] Congressional Record, 75th Congr., 1st Sess., Appendix, p. 470.
[69] Congressional Record, 75th Congr., 1st Sess., Proceedings and Debates, Report of Committee on the Judiciary No. 711, p. 5639.
[70] Congressional Record, 75th Congr., 1st Sess., Appendix, p. 635.
[71] Congressional Record, 75th Congr., 1st Sess., p. 4896, H. R. 7154.
[72] Congressional Record, 75th Congr., 1st Sess., p. 5570.

nec a iniciativy zastánce reformy. To byla první předzvěst porážky.

Úporný boj v senátním výboru pokračoval a odpor opozice neustále sílil. Bylo již zřejmé, že návrh, tak jak byl předložen, schválen nebude. Za této situace předložili 2. července senátoři Logan, Hatch a Ashurst poslední pozměňovací dodatek[73] k presidentovu návrhu. Hlavním smyslem dodatku bylo návrh co nejvíce zmírnit, zvlášť pokud jde o jeho politický a ústavní efekt (zlikvidování opozice v Nejvyšším soudu a jeho faktické podřízení presidentovi). Dodatek především posunul věkovou hranici, kdy má dojít u soudců Nejvyššího soudu k jmenování soudce náhradního, ze 70 na 75 let a stanovil, že v kalendářním roce nesmí president jmenovat více než jednoho soudce. Obdobně pozměňoval dodatek i jmenování nižších federálních soudců. Pro Rooseveltovu skupinu byl však návrh nepřijatelný. Projednávání presidentova návrhu v senátě skončilo v podstatě dne 22. července 1937, kdy na návrh[74] demokratického senátora Logana z Kentucky byla předloha reorganizačního zákona vrácena právnímu výboru senátu. Pro Loganův návrh se při hlasování vyslovilo 70 senátorů proti 20. Tím byl Rooseveltův projekt prakticky pohřben. Tak vysoká porážka byla pro Roosevelta drtivá a osobně nečekaná. Plně se tím ovšem potvrdily předpovědi těch jeho politických stoupenců z vlastní strany, kteří ho nabádali k opatrnějšímu postupu, jenž by zjevně a trvale nenarušoval rovnováhu státních mocí. I když nový Kongres Roosevelta v boji s Nejvyšším soudem bez výhrady podporoval, přece jen naprostá většina jeho členů reorganizační návrh odmítala, protože nechtěla otřást základní ústavní koncepcí soudních funkcí. Tak se stalo, že nejdemokratičtější president USA byl poražen ještě demokratičtější opozicí, která se k tomu spojila s krajní reakcí. Obavy z diktátorských tendencí, lépe snad možností, jež návrh na reorganizaci Nejvyššího soudu do budoucna presidentskému úřadu otevíral, byly v demokratické politické veřejnosti USA plně oprávněné, a Roosevelt je krátkozrace přehlížel. Uzákonění návrhu by bylo skutečně přivedlo Nejvyšší soud do úplného područí presidenta a odstranilo ze státního zřízení USA instituci, která přes vážné oslabení své pozice touto tzv. „ústavní revolucí“ a přes všechny nedostatky, které se v její činnosti projevují, přece jen brání, zejména v období po druhé světové válce, antidemokratickým tendencím ze strany výkonné moci.

K Rooseveltově porážce v boji o reformu přispěly dvě významné okolnosti. Ještě v době, kdy bylo projednávání návrhu v plném proudu, změnilo se jak personální složení Nejvyššího soudu, tak postoj předsedy Nejvyššího soudu Hughese a soudce Robertse vůči zákonodárství New

[73] Congressional Record, 75th Congr., lst Sess., 6740.
[74] Congressional Record, 75th Congr., lst Sess., pp. 7375–7381.

Dealu. Vůdčí představitel konzervativního bloku soudce Van Devanter rezignoval,[75] což umožnilo Rooseveltovi jmenovat[76] „svého soudce". Stal se jím Hugo Black.[77] Devanterova demise a Hughesova a Robertsova změna stanoviska byly strategickými tahy, které vedly k záchraně Nejvyššího soudu jako ústavní instituce a které měly dokázat převážné většině stoupenců New Dealu v Kongresu, že reforma Nejvyššího soudu je vlastně již věcně neopodstatněná, protože soudní soustava přestala být brzdou řízeného hospodářství, a že Rooseveltovi jde v celé záležitosti jen o diktátorské posilování presidentského úřadu. To se jim skutečně podařilo. „Zda došlo ke změně stanoviska pod vlivem volebního vítězství v roce 1936," píše F. D. Roosevelt v předmluvě k šestému svazku svých projevů, „nebo pod vlivem mého poselství na reorganizaci Nejvyššího soudu — nebo pod vlivem velkých diskusí o jeho významu a funkci v naší společnosti — to je záležitostí historiků. Myslím však, že by ke změně nikdy nedošlo, kdyby nebyl podniknut frontální útok z mé strany na filosofii většiny Nejvyššího soudu."[78]

První významné rozhodnutí, ukazující na radikální změnu, přijímá Nejvyšší soud při řešení sporu mezi Federálním výborem pro pracovní vztahy[79] a ocelářskou společností.[80] V plném rozsahu v něm potvrzuje ústavnost Wagnerova zákona. Kromě toho již v dubnu prohlašuje za nepoužitelná rozhodnutí, v nichž vyslovil neústavnost zákona o průmyslové obnově a zákona Guffey-Snyderova. Krátce potom rozhoduje ve prospěch zákona o sociálním zabezpečení,[81] stvrzuje státní regulaci

[75] Congressional Record, 75th Congr., 1st Sess., p. 8074.

[76] Congressional Record 75th Congr., 1st Sess., p. 8867.

[77] O právních názorech soudce Blacka viz J. Frank, *Mr. Justice Black, the Man and His Opinion*, New York 1949.

[78] *Public Papers* VI, LXVI.

[79] Federální výbor pro pracovní vztahy (National Labor Relations Board) byl zřízen presidentem v srpnu 1933 k rychlému odstraňování nesrovnalostí a sporů, jež vznikaly zejména při výkladu a aplikaci norem pojednávajících o pracovních podmínkách. Federální výbor pro pracovní vztahy měl právo řešit: 1. všechny spory vznikající při výkladu a provádění presidentova nařízení Reemployment-Agreement, týkající se maxima pracovních hodin a mzdového minima; 2. spory vznikající při výkladu a provádění ustanovení o pracovních podmínkách, obsažených v kodexech čestné konkurence; 3. spory mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, jestliže se tyto dotýkaly ustanovení federálních zákonů, pojednávajících o pracovních podmínkách. Dále byl oprávněn vyšetřovat praktiky, činnost a skutečnosti, týkající se zaměstnanců a zaměstnavatelů v případech sporů, vzniklých při provádění čl. 7a NIRA (volba dělnických zástupců, kolektivní smlouvy, svoboda výběru odborových organizací, maximální pracovní doba, mzdové minimum).

(K této problematice srov. Executive Order No. 6511, December 16, 1933; Executive Order No. 6763, June 12, 1934; Public Resolution 44, 73rd Congress.)

[80] National Labor Relations Board v. Jones and Laughlin Steel Corporation 301 U. S. 1 (1937).

[81] Steward Machine Co. v. Davis, 301 U. S. 548 (1937).

mezd,[82] ukládání daní[83] a další zásahy Kongresu do národního hospodářství[84] a znovu potvrzuje Wagnerův zákon.[85] Zásadním rozhodnutím[86] podporuje rovněž presidenta v otázce uzavírání mezinárodních smluv formou vládních dohod, které nemusí být schvalovány senátem. V následujících letech, kdy odcházejí přestárlí členové Nejvyššího soudu na odpočinek a president dosazuje do uprázdněných míst přívržence státem řízeného hospodářství,[87] staví se celá soudní soustava téměř bez výjimky kladně k zásahům federální státní moci do ekonomiky země[88] (commerce clause je nyní vykládána co nejšířeji) a k zásahům do nejrůznějších otázek pracovních vztahů.[89] Naopak, v této oblasti prohlašuje Nejvyšší soud dokonce za neústavní mnoho rozličných státních zákonů, protože odporují intencím federálního pracovního zákonodárství. Podstatně se mění i stanovisko Nejvyššího soudu vůči odborovým organizacím, které až do roku 1937 považoval zcela v rozporu se skutečností za monopolistická sdružení podle ustanovení protitrustových zákonů. V rozhodnutí pře United States v. Hutchinson stanovil, že odbory jsou z tohoto hlediska nedotknutelné, a nelze vůči nim uplatňovat protitrustové zákonodárství, vyjma případy, kdy se spojují s neodborářskými skupinami k omezování obchodu.[90]

[82] West Coast Hotel Co. v. Parrish 300 U. S. 379 (1937).

[83] Helvering v. Davis 301 U. S. 619 (1937).

[84] Kentucky Whip and Collar Co. v. Illinois Central Railroad Co. 299 U. S. 334 (1937).

[85] Associated Press v. National Labor Relations Board 301 U. S. 103 (1937).

[86] United States v. Belmont 301 U. S. 327 (1937). Nejvyšší soud uznal tímto rozhodnutím vládní dohody za rovnocenné mezinárodním smlouvám schvalovaným senátem.

[87] V roce 1938 jmenoval Roosevelt do uprázdněného místa v Nejvyšším soudu Stanleye F. Reeda, v roce 1939 Felixe Frankfurtera a Williama O. Douglase, v roce 1940 Franka Murphyho, v roce 1941 Jamese F. Byrnese a Roberta H. Jacksona a v roce 1943 Wileye B. Rutledge.

[88] Mulford v. Smith 307 U. S. 38 (1939); Wickard v. Filburn 317 U. S. 111 (1942) — jimi byl prohlášen za ústavní nový zákon o úpravě zemědělství z roku 1938; Morgan v. Tennessee Valley Authority 115 F 2d (1940); United States v. South-Eastern Underwritters Association 322 U. S. 533 (1944) — v těchto rozhodnutích vyhlásil Nejvyšší soud doktrínu, že obchodní podnikání jakéhokoli druhu, jehož činnost přesahuje rámec státu, náleží do pravomoci Kongresu; Southern Pacific Co. v. Arizona 325 U. S. 761, 769 (1945) — zde vyjádřil předseda Nejvyššího soudu H. F. Stone doktrínu, že „všeobecně musí zájem na federálním řízení převládat nad zájmem o řízení místní". V rozhodnutí American Power and Light Co. v. Securities and Exchange Commission, 329 U. S. 90 (1946) pak Nejvyšší soud USA vyjádřil názor, že „federální pravomoc je ve sféře národního hospodářství tak široká, jak to vyžadují ekonomické zájmy států". Tato argumentace již překračuje meze extenzívního výkladu commerce clause a projevuje se v ní výrazně teorie welfare state odvozovaná z preambule a 1. čl. ústavy USA.

[89] United States v. Darby Lumber Co. 312 U. S. 100 (1941) — tímto rozhodnutím stvrdil Nejvyšší soud v plném rozsahu ústavnost zákona o čestných pracovních podmínkách z roku 1938 (Fair Labor Standard Act).

[90] United States v. Hutchinson 312 U. S. 219 (1940); Fergusson and Mc H e n r y, *The American Federal Government*, New York, Toronto, London 1947, p. 668.

Boj o Rooseveltovu reformu Nejvyššího soudu nebyl jen vzrušující událostí v době, kdy se odehrával, událostí, která vyvolala řadu nejrůznějších, zcela protichůdných názorů, ale zůstal dodnes jednou z nejpalčivějších otázek moderní americké historie, k jejímuž hodnocení se američtí politikové, vědci i žurnalisté často vracejí.[91] Někteří autoři se omezují na konstatování, že „Roosevelt sice prohrál bitvu, ale vyhrál válku"[92], protože nakonec Nejvyšší soud se stal jeho působením zastáncem politických a hospodářských koncepcí vlády. Jiní autoři navíc zdůrazňují, že Roosevelt dosáhl něčeho lepšího než zamýšlel; Nejvyšší soud prý zůstal stejně mocným — kdyby byl prosadil navrhovanou reformu, byl by jeho moc zlikvidoval — ale takhle ho jen ovlivnil demokratickými principy a dosáhl stejného cíle. Ve skutečnosti prý tak vyhrál válku víc než si vůbec sám přál.[93] John T. Flynn, soudobý americký pravicový publicista, hodnotí naproti tomu Rooseveltovu akci zcela negativně ze všech hledisek.[94] Za chybu, jejímž následkem byla značná ztráta prestiže, ji považuje i blízký presidentův spolupracovník Robert Sherwood.[95] Někteří autoři, a k nim patří především Eugene Rostow a Arthur Schlesinger, však pohlížejí na události kolem reformy Nejvyššího soudu a následující vývoj mnohem hlouběji a reálněji a jejich názory se v mnoha směrech kryjí i s našimi. Rostow vidí problematický význam tzv. ústavní revoluce z roku 1937 především v tom, že se jejím působením zcela vymklo z ru-

[91] Faktograficky výbornou prací, psanou z hledisek příznivých presidentovým reformním názorům, je práce H. Jacksona, *The Struggle for Judicial Supremacy*, New York 1941. Právní a politický rozbor průběhu a výsledků presidentova boje o reformu Nejvyššího soudu a rozbor změn ve stanoviskách rooseveltovského Nejvyššího soudu provádí E. S. Corvin v díle *Constitutional Revolution*, New York 1941 a A. H. Cope, *Franklin Delano Roosevelt and the Supreme Court*, New York 1952. Objektivní stanovisko k presidentovu projektu a k judikatuře rooseveltovského Nejvyššího soudu v letech 1937—1947 zaujímá C. H. Pritchett v díle *The Roosevelt Court: A Study in Judicial Politics and Values 1937—1947*, New York 1941. Z obecných historiků věnují velkou pozornost Rooseveltovu boji s Nejvyšším soudem zejména A. Schlesinger mladší ve své trilogii The age of Roosevelt, Boston 1957—1960; Ch. a M. Beardovi v díle *America in Mid-Passage*, New York 1939 a W. Leuchtenburg, *Franklin D. Roosevelt and the New Deal*, New York 1963. Vysokou literární úroveň má publicistická práce J. Alsopa a T. Cutledge, *The 168 Day*, Garden City, N. Y., 1938, věnovaná pouze Rooseveltovým snahám o reformu Nejvyššího soudu. Z pozic příznivých reformním snahám vychází jednoznačně dílo Ch. P. Curtise jr., *Lions Under the Throne*, Boston 1947, jehož autor zastává názor, že Nejvyšší soud musí být podřízen politickým složkám federální vlády — presidentu a Kongresu.

[92] Rocco Tresolini, *The American Constitutional Law*, New York 1959, pp. 18—21.

[93] William Leuchtenburg, *Franklin D. Roosevelt and The New Deal*, New York 1963, p. 238.

[94] John T. Flynn, *The Roosevelth Myth*, New York 1948, pp. 109—111.

[95] Robert Sherwood, *Roosevelt and Hopkins, An Intimate History*, New York 1950, p. 169.

kou Nejvyššího soudu posuzování otázky, zda Kongres nebo president překračují, resp. zneužívají svou pravomoc a správně zdůrazňuje, že byla impulsem pro nezměrný rozmach pravomoci federální vlády ve všech oblastech hospodářského a částečně i politického života země. „Od té doby," pokračuje dále Rostow, „se již americká veřejnost smířila s faktem, že federální legislativa i exekutiva mají enormní moc, kterou neustále posilují."[96] Stejný názor mají i státovědci Fergusson a Mc Henry.[97] Je ovšem třeba vidět, že soudní výklad ústavy po roce 1937 nemá význam pouze jako pasívní umožňovací expanze federální vlády, ale je i mocným aktivním činitelem, který vytváří doktríny, zdůvodňující nadvládu federální moci a zejména moci výkonné nad mocí soudní a zákonodárnou. Nejvyšší soud téměř zcela upouští od obrany práv jednotlivých států Unie a dojde-li ke střetu zájmů federace a států, rozhoduje v naprosté většině případů ve prospěch federace.[98]

Právníci jmenovaní Rooseveltem po roce 1937 do Nejvyššího soudu byli jednoznačnými zastánci pragmatické právní filosofie a Nejvyšší soud se od té doby stává centrem praktického uplatňování právního pragmatismu.[98a] Pragmatická právní filosofie nejenže se plně hlásí k centralismu, ale odmítá i podle ní přežilou teorii o dělbě státní moci, jak to pregnantně vyjádřil její zakladatel, soudce Nejvyššího soudu Oliver Wendell Holmes: „Nemyslím, že by Spojené státy zanikly, jestliže bychom ztratili naši (rozumí se Nejvyššího soudu) pravomoc prohlásit zákon Kongresu za neústavní. Myslím však, že by Unie byla ohrožena, jestliže bychom byli zbaveni práva prohlásit za neústavní zákony jednotlivých států."[99] Protože ovšem takový přístup je evidentně v rozporu se zněním ústavy, přijal Nejvyšší soud doktrínu, vyjádřenou soudcem F. Frankfurtem, podle níž „smysl slov ústavy musí být záměrně vykládán jen ze zkušenosti."[100]

Hlavní sférou expanze, k níž dává Nejvyšší soud od té doby federální vládě zcela volnou cestu, se tak stává především oblast národního hospodářství. Soudci Vinson, Jackson a Rutledge razí dokonce názor, že ochrana

[96] Eugene V. Rostow, *The Sovereign Prerogative: The Supreme Court and the Quest for Law*, New Haven and London 1962, pp. 159, 160.

[97] Fergusson and McHenry, *The American Federal Government*, New York, Toronto, London 1947, pp. 106, 144, 340.

[98] K této problematice srov. E. S. Corwin, *Disolving Structure of Our Constitutional Law*, New Jersey Law Journal, March 1946, LXIX.

[98a] Mezi teoretickými východisky těchto soudců je však nutné dále diferencovat — pragmatická právní filosofie, resp. empirická právní sociologie totiž zdaleka nepředstavuje monolitní celek. Její zastánci se v podstatě dělí na dva směry: právní realisty a sociologickou školu, které se opět rozpadají do několika podskupin. Mezi představitele právních realistů náležel zejména soudce Douglas, stoupenci sociologické školy byli soudci Cardozo a Stone.

[99] Fortune Magazine 38 (1948), p. 164.

[100] National Mat. Ins. Co. v. Fidewater Transfer Co. 337 U. S. 582, 646 (1949).

národního hospodářství ve federálním měřítku je nejvýznamnějším historickým posláním Nejvyššího soudu.[101]

Jakmile se podařilo Rooseveltovi Nejvyšší soud ovlivnit, projevil se nový, demokratický trend jeho rozhodovací činnosti i ve sféře ochrany občanských práv a svobod.[102] Zatímco do roku 1937 se Nejvyšší soud řídil v otázce omezování svobody slova, tisku a svobody shromažďovací doktrínou Clear and Present Danger,[103] která v podstatě hlásá, že k omezení těchto svobod může státní moc přikročit jedině tehdy, jestliže z konkrétního případu jejich praktického užití plyne zjevné a bezprostřední nebezpečí pro stát, Rooseveltův Nejvyšší soud uplatnění této doktríny podstatně omezoval a posléze ji nahradil pozitivní doktrínou ochrany občanských práv, zvanou Prefferred Position Doctrine. Tato doktrína[104] vyslovuje předem domněnku neústavnosti o každém zákonu omezujícím občanská práva a svobody. Za platnosti této doktríny podpořil Nejvyšší soud např. i členy KS USA v jejich snaze dokázat, že Komunistická strana neusiluje o násilné svržení vlády[105] a že účast a vystupování na komunistických shromážděních nelze posuzovat jako nezákonnou činnost.[106]

Za Trumanovy vlády se ovšem její platnost dlouho neudržela (zanikla po smrti soudce Murphyho a Rutledge). V ovzduší protikomunistické hysterie přijal Trumanův Nejvyšší soud nejhorší doktrínu oklešťování demokratických práv a svobod, jakou kdy americké soudnictví znalo — tzv. Bad Tendency Doctrine, podle níž je třeba potlačovat jakékoli projevy, tiskoviny a shromáždění, kde se projevují „špatné tendence". Nejasný pojem špatné tendence byl pak vykládán tak široce, že dával vládě možnost omezovat vše, co se jí zdálo nepohodlné. Teprve až Warrenův Nejvyšší soud se opět vrátil k předrooseveltovské doktríně Clear and Present Danger.[107]

[101] Podrobně k této problematice viz A. L. Humes, *Trend of Decisions Respecting Power of Congress to Regulate Interstate Commerce;* American Bar Association Journal, November 1940, XXVI.

[102] Této problematice jsou převážně věnovány práce R. Cushmana, *Leading Constitutional Decisions*, New York 1940; článek P. Freunda, *The Supreme Court and Civil Liberties*, Vanderbilt Law Review, April 1951, IV; a článek Ch. Blacka mladšího, *Mr. Justice Black, The Supreme Court and the Bill of Rights*, Harpers Magazine, February 1961.

[103] Prvně byla formulována v rozhodnutí Schenck v. United States 249 U. S. 47 (1919).

[104] Hague v. Committee for Industrial Organization 307 U. S. 496 (1939). Thomas v. Collins U. S. 516 (1944).

[105] Herndon v. Lowry, 301 U. S. 242 (1937).

[106] De Jonge v. Oregon 299 U. S. 353 (1937).

[107] Stručnou charakteristiku obou zmíněných doktrín viz Fergusson and McHenry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 90.

Podrobný rozbor doktrín a judikatury Nejvyššího soudu USA za uplynulých cca

K progresívnímu zvratu v rozhodování Nejvyššího soudu došlo po roce 1937 i v otázce občanských práv černochů. I když v té době považoval Nejvyšší soud segregaci dále za platnou, začal nesmlouvavě požadovat rovnost při jejím uplatňování (tzv. doktrína Separate but Equal)[108] a kategoricky prohlašovat za neústavní jakékoli diskriminační tendence.

Závěr

Hodnocení výsledků Rooseveltova boje o reformu Nejvyššího soudu USA skýtá v americké, a i v západoevropské literatuře velmi pestrý a rozmanitý obraz, jak již o tom bylo částečně výše hovořeno. Jedni autoři vidí pouze progresívní stránku Rooseveltových reformních snah,[109] jiní se opět přiklánějí k názoru, že důsledkem Rooseveltových bojů o soudní reformu bylo částečné oslabeni moci Nejvyššího soudu ve státním životě USA. Někteří z těchto autorů však jdou ve svých závěrech mnohem dále a zdůrazňují, že „Rooseveltovou revolucí" již navždy minuly velké dny Nejvyššího soudu, kdy působil jako superzákonodárce. Čelné místo mezi zastánci tohoto názoru zaujímá známý britský znalec ústavního práva USA profesor D. W. Brogan,[110] a již citovaný profesor

20 let, pokud jde o práva a svobody občanů, obsahuje v jednotlivých článcích sborník Civil Liberties — A Symposium, University of Chicago Law Review XX, Chicago 1953.

K judikatuře, týkající se občanských práv v padesátých letech a vůbec k činnosti Nejvyššího soudu v této době, viz podrobně C. B. Swisher, *The Supreme Court in Modern Role*, New York 1965.

[108] Zásadní rozhodnutí rooseveltovského Nejvyššího soudu v této otázce bylo vyneseno v záležitosti Missouri ex rel. Gaines v. Canada 305 U. S. 337 (1938). Stát (Missouri) odmítl připustit černocha Gainese na právnickou fakultu Missourijské university, kde studovali pouze bílí studenti. V Missouri samozřejmě neexistovala právnická fakulta pro černochy, ale státní zákon zde obsahoval ustanovení, podle něhož se stát zavazoval platit černochům výdaje, které jim vzniknou při studiu na vysokých školách ve vedlejším státě. Nejvyšší soud však vyslovil názor, že již tím je porušena doktrína Separate but Equal, protože rovné podmínky při oddělení ras by byly zajištěny pouze tehdy, kdyby ve státě existovala právnická fakulta rovněž pro černochy. Obdobná rozhodnutí podle tohoto precedentu vynesl Nejvyšší soud i v poválečné době (Sipuel v. University of Oklahoma 332 U. S. 631 [1948], McLaurin v. Oklahoma State Regents 339 U. S. 637 [1950], Henderson v. United States 339 U. S. 816 [1950]), ovšem vzhledem k celkovému oslabení jeho moci v politickém životě zůstala rozhodnutí na Jihu Spojených států v některých státech téměř nepovšimnuta. (Situace se však radikálně změnila po vydání zákonů o občanských právech, když již předtím odmítl Warrenův Nejvyšší soud aplikaci segregačních doktrín.)

[109] Viz C. B. Swisher, *The Supreme Court in Modern Role*, New York 1965, pp. 2—3, 28—30 a L. Pfeffer, *This Honorable Court*, New York 1965 (na mnoha místech svého obsáhlého díla, vycházejícího téměř jednoznačně z prorooseveltovských pozic).

[110] D. W. Brogan, *Politics and Law in the United States*, Cambridge 1945, pp. 113—123.

E. V. Rostow. K jejich hodnocení se pak zčásti přiklání i naše stanovisko. Soudní soustava v čele s Nejvyšším soudem, původně rovnocenná protiváha presidenta a Kongresu se skutečně stala od událostí roku 1937 značně závislou především na federální exekutivě. Vývoj Spojených států za uplynulých 30 let, a zejména stále rostoucí význam presidentského úřadu, ukazují, že zdaleka nešlo o závislost dočasnou, danou tím, že stávajícímu presidentovi se podařilo porazit reakční opozici v Nejvyšším soudu a dosadit na její místa své straníky. V době, kdy Rooseveltův boj o Nejvyšší soud probíhal a krátce po něm, zdál se být takový názor skutečně opodstatněný. Pozdější vývoj, který přinesl neadekvátní vzrůst presidentské moci, k němuž přispěla právě také „Rooseveltova revoluce", však dokázal, že již tehdy nešlo pouze o boj konzervativních a progresívních sil, ale že tento boj měl také zčásti institucionální povahu (president versus Nejvyšší soud). Bylo by samozřejmě nesprávné nadneseně akcentovat první nebo druhou stránku těchto Rooseveltových reformních snah, jak k tomu mnohdy dochází; při konkrétním pohledu na judikaturu Nejvyššího soudu USA od roku 1937 je však nutné si uvědomit, že k zásadním změnám skutečně došlo. Rozhodující měrou k tomu přispěla radikální změna stanoviska samotného Nejvyššího soudu v mnoha základních otázkách politické a státní moci. Tím se posuzování některých nejzávažnějších ústavních problémů vůbec vymklo z rukou Nejvyššího soudu. Jsou to otázky týkající se pravomocí presidenta a Kongresu při řízení národního hospodářství, které se stalo samozřejmostí amerického státního života, do značné míry otázky vztahů federace a států — vzhledem k jednoznačnému federalizačnímu trendu Nejvyššího soudu — a vůbec také do značné míry otázky hranic pravomocí presidenta a Kongresu, jak je v základních rysech — s mnoha nejasnostmi a „bílými místy" — vymezuje systémem dělby moci, doplněným zásadou "checks and balances" Ústava USA. Nejde již dnes jen o to, že v těchto otázkách rozhoduje Nejvyšší soud USA téměř jednoznačně ve prospěch federální moci a především moci presidentské, ale jde především o to, že daleko méně o nich rozhoduje vůbec. Příčina je zřejmě v tom, že stranám (resp. jejich právním zástupcům) vystupujícím před soudy, jsou natolik známa stanoviska Nejvyššího soudu (byť odporující ústavnímu textu) dávající federální vládě, a zejména presidentovi, volnou ruku v řízení ekonomiky, financí, zahraniční a státní politiky vůbec, že většinou považují za neúčelné a zbytečné protahování věci, namítat eventuální neústavnost např. určitého zákonného zásahu federální moci, když již předem mohou téměř stoprocentně odhadnout, jak by Nejvyšší soud rozhodl. Ale i takový pohled — byť sám o sobě správný — by byl do určité míry jednostranný. Je nutné mít na zřeteli, že i když na jedné straně z posuzování Nejvyššího soudu vymizely některé zásadní mocenské otázky, přesunulo

se na druhé straně těžiště jeho rozhodovací činnosti do jiné oblasti, v níž dosáhlo daleko větší intenzity a progresívního významu než kdykoli před tím. Jde o oblast občanských práv a svobod, v níž nynější Warrenův Nejvyšší soud (navazující na pokrokové tradice rooseveltovského Nejvyššího soudu) razí cestu velmi progresívním doktrínám. V tomto směru se naopak dnes opět někdy hovoří o částečné renesanci moci a postavení Nejvyššího soudu USA v americkém státním životě.[111] Nakolik však jde přitom pouze o odlesk celkového trendu federální výkonné moci, který začal být prosazován Johnem Fitzgeraldem Kennedym a nebyl dosud v této oblasti jeho nástupcem oficiálně zabrzděn, zůstává otevřenou problematikou. Uspokojivou odpověď dá až další vývoj.

Nesporné ovšem je, že i v oblasti ochrany občanských práv a svobod se projevuje částečné oslabení mocenského postavení Nejvyššího soudu, neboť mnohá jeho rozhodnutí nejsou zejména v praxi jednotlivých států respektována. Právem je proto možné konstatovat, že tendence „aby Nejvyšší soud usnadňoval současné vládě cestu" byla Rooseveltem v jeho reformních snahách přeexponována a měla v pozdějším vývoji některé negativní následky, především pokud jde o význam a váhu rozhodnutí Nejvyššího soudu USA vůbec a pokud jde o postavení Nejvyššího soudu USA jako třetí vyvažující složky státní moci zvláště.

Ústavní soudnictví představuje ve státním životě velmi významnou záruku zákonnosti, jejíž cena nebyla dosud, zejména v naší literatuře, náležitě — z hlediska své důležitosti pro funkci socialistické státní moci — zvažována. Nejvyšší soud (a soudní soustava vůbec) jako vrcholný nositel této prerogativy (v podmínkách USA) představuje vždy mocensky nejslabší článek v soustavě státních mocí. Proto je snáze přístupný tlaku ostatních mocí, z nichž nejsilnější je v daných podmínkách exekutiva. I když k tomuto tlaku dochází v zájmu pokrokových sil, jak tomu bylo bezesporu v Rooseveltově éře, přináší však téměř vždy uvedené snahy — z hlediska dlouhodobé perspektivy vývoje vzájemných vztahů nejvyšších orgánů státní moci — nepříznivé důsledky. V tomto směru má proto analýza popisovaného politického a institucionálního konfliktu širší ústavněprávní význam.

[111] Viz zejména Charles Warren, *The Supreme Court in United States History*, Boston 1960.

The Fight for the Reform of the U. S. Supreme Court and its Importance for the Constitutional Law of the United States

Josef Blahož

Summary

The era of the Thirties was most crucial for the modern constitutional history of the United States. During the Roosevelt's New Deal — there came the most vigorous constitutional conflict between the President and the U. S. Supreme Court. The forces of progressivism and reformism rallied behind Franklin Delano Roosevelt attempted to the utmost to assert the J. M. Keynes's principles of controled economy and clashed with the extreme conservative and reactionary group at that time represented in the governing bodies by a majority of the Justices and many senators and congressmen. These were only concerned with preserving in the U. S. A. the economical, political and legal order as it developed in the years before the turn of the century and in the first twenty years of the present century. In the years 1934—1936 the Supreme Court began to scrutinize some of the Roosevelt's New Deal enactments and decided that these were unconstitional and void. Roosevelt was re-elected in 1936 and the following year he proposed a bill which would have the effect of increasing the Court's membership sufficiently to provide a majority of liberal minded Justices (under the pretext that the average age of Justices was high) and thus would practically invaliditate the Supreme Court as one of the counterbalancing agents of the federal government. But his project found a vigorous criticism not only among the diehards but it was disliked even by liberal and leftist groups, by progressive scientists and journalists who had endorsed the President and his policies up till now. They feared — not without reason — that the executive power of the President would no more be subject to the restraints imposed by the Supreme Court and might well turn towards dictatorship. After a bitter struggle in Congress, the bill never went through, howerer this great Court battle left a permanent mark upon the American constitutional life. The Court's rulings began to show an important more liberal trend in favor of the President and partly Congress too. Thus the decisions on some most important constitutional questions in fact, got out of the hand of the Supreme Court. The power of the President and that of the Congress to control national economy, the relations between the national and state governments (especially the safeguards of the rights of states) and in general questions as to the limits of constitutional powers held by the executive and the legislature were the principal questions. The outcome of the battle which the President waged for the reform of the Supreme Court and the work of the Supreme Court itself during the last thirty years seem to confirm the following hypothesis: this was by far not a battle between progressive and conservative forces wherein afterwards the matter were restored to *status quo ante*, but that this conflict also had a prominent institutional character.

Roosevelt's "constitutional revolution" made possible an unusal aggrandizement of the power of the federal government (in the first place of the executive power) in all fields of the politic and public life. On the other hand it exerted a benificial influence on the work of the U. S. Supreme Court in the sphere of civil rights and liberties and brought about the formulation of many progressive constitutional doctrines.

Translation F. Jungwirth

Třídní základy římského procesního práva

Milan Bartošek

Obsah:

Úvod
Protiklad marxistického a buržoazního pojetí práva a jeho důsledky

I. *Římské právo v pojetí marxistických a buržoazních romanistů*
1. Základní ideologické rozpory mezi marxistickou a buržoazní romanistikou
2. Marxistické a buržoazní pojetí římského práva a hlavních úkolů romanistického bádání
3. Římští právníci, způsob jejich tvorby a povaha zachovaných pramenů

II. *Procesní právo v životě římské společnosti*
4. Některé vady buržoazního pojetí římského procesního práva
5. Otázky vedoucí ke správnému pochopení římského procesního práva
6. Třídní prvky uplatňující se v římském procesním právu
7. Společensky nejdůležitější soudní spory v Římské říši
8. Postavení stran při zahájení procesu

III. *Význam Ciceronových Verrin pro římské procesní právo*
9. Verres a Cicero
10. Verrova ediktální činnost na Sicílii
11. Ciceronův spis Orationes in C. Verrem
12. Dopad Ciceronových Verrin v oblasti práva

IV. *Praetor, iudex a římské soudní řízení*
13. Prétor, jeho pravomoc a skutečné postavení
14. Společenské postavení soudců a soudní praxe
15. Vnější podmínky římského procesu a řízení exekuční

Závěr
Římské právo v teorii a ve společenské praxi

Úvod

Protiklad marxistického a buržoazního pojetí práva a jeho důsledky

Třídní pojetí státu a práva[1] zůstává stále hlavním rozlišovacím kritériem a hlavní bojovou frontou mezi marxistickou a bur-

[1] Základem této práce jsou dva mé referáty na 15. a 16. sjezdu německých právních historiků, každý ovšem s poněkud jiným zaměřením, jak to naznačují již jejich názvy: *Romanistische Erwägungen über das Wesen des Rechts* (Vídeň 1964) a *Praetor iudexque im Lichte der Verrinen* (Basilej 1966).

žoazní právní vědou a tedy také mezi marxistickou a buržoazní romanistikou.[2]

Zatímco těžiště marxistické teorie státu a práva tkví v třídním chápání společnosti, to, co charakterizuje buržoazní právní vědu, je — alespoň v zásadě — stanovisko vysloveně pozitivistické a objektivistické se silným důrazem na formální stránku problémů. Odtud také buržoazní právní věda chápe právo samo jako pouhý soubor právních předpisů, upravujících lidské chování a vydávaných státem v obecném zájmu všech občanů. Buržoazní věda zdůrazňuje v právu moment formální „rovnosti" vedoucí k jakési všelidské „spravedlnosti"; marxistická věda naopak vyzdvihuje především momenty společenské, chápe právo v nejvyšší rovině jako výraz společenské nerovnosti a třídního útlaku, což přímo vylučuje jakoukoli univerzální „spravedlnost". Pro buržoazní vědu je právo — řečeno sportovně — sociální *fair play*, kdežto z hlediska marxistického je to zcela zřejmě *unfair play*, kde pod klamnou rouškou má jedna strana všechny možné výhody, druhá pak všechny možné nevýhody.[3]

Pod tlakem marxistické vědy jsou buržoazní vědci sice nuceni zabývat se též společenskými třídami[4], sledovat v souvislosti s výzkumem práva i četné momenty ekonomické a sociální a vůbec studovat rozmanitou problematiku mimoprávní,[5] ale to vše se děje víceméně izolovaně a odtrženě od skutečného života společnosti, chybí zde hlavní vnitřní souvislosti, to nejdůležitější, co právě vede k hlubokému pochopení skutečné podstaty státu a práva jakožto historicky podmíněných třídních jevů.[6]

[2] K velkému významu ideologického boje mezi oběma vědeckými tábory srov. např. N. G. Alexandrov a kolektiv, *Osnovy teorii gosudarstva i prava*, Moskva 1963, str. 510 a d.

[3] Toto zásadní pojetí práva v nejvyšší rovině ještě neznamená, samozřejmě, že by se každá právní norma musela zakládat na stejně ostrém třídním pojetí nebo — řečeno slovy Biondiho, *Diritto romano e marxismo*, IUS 1953 (nyní v Biondiho souborných spisech *Scritti giuridici* I, Milano 1965, str. 514) — že by bylo nutno ztotožňovat sociální vědomí doby, jakožto souhrn všech prvků ideových, mravních i hmotných s materiálními potřebami a „protivným třídním bojem" *(la stucchevole lotta di classe)*.

[4] K této otázce viz dále pozn. 13.

[5] Srv. ještě text k pozn. 25.

[6] Blíže k tomu viz mou studii *Římské právo a socialistická společnost*, Praha 1966, str. 10 a d.

I
Římské právo v pojetí marxistických a buržoazních romanistů

1. Základní ideologické rozpory mezi marxistickou a buržoazní romanistikou

Buržoazní romanisté hájí své pojetí státu a práva, shodné se základními východisky ostatní buržoazní právní vědy, stále týmiž tradičními způsoby, vyplývající z jejich „juristického" chápání práva; svá tvrzení odůvodňují četnými argumenty ze samotné oblasti římského práva, zvláště pak práva zv. soukromého, kde skutečně proti sobě stály — při nejmenším formálně — dvě strany jako veličiny vcelku rovné.[7] Ve skutečnosti však ani všechny situace toho druhu nedokazují zhola nic: jsou to pouze jevy, které se vyskytují na n e j n i ž š í rovině práva a které nemají nic společného s vlastním historickým a společenským významem práva, s jeho podstatou, jsou pouhým podružným produktem, který spíše zatemňuje než objasňuje skutečný stav věcí: při zásadním hodnocení práva přece nerozhodují speciální předpisy, týkající se nějaké právní instituce nebo dokonce předpisy ryze formální jako jsou např. soudní lhůty apod. Základní význam práva jakožto s p o l e č e n s k é h o j e v u (neboť právo musí sloužit společnosti, to je jeho hlavní funkce!) tkví totiž v prvku síly, násilí a potlačování. Ale právo v tomto zásadním smyslu neslouží celé společnosti stejným způsobem, nýbrž slouží především prospěchu vládnoucí třídy jako nástroj i zbraň, které jí pomáhají udržovat její privilegované postavení ve společnosti.

Buržoazní romanisté však pomíjejí tyto veliké a nejdůležitější souvislosti a odbývají je tím, že prý patří do oblasti nikoli práva, nýbrž — politiky[8]!

Dokonale ovládají faktografickou stránku oboru a znají i zevrubně římskoprávní texty, ale vykládají je výlučně v duchu vlastního jakoby „nadtřídního" a „mimotřídního" pojetí.[9] Marxistická romanistika, pro-

[7] Takovou typickou buržoaznímí romanisty běžně užívanou argumentací je např., že při prodeji, dejme tomu vína, nezáleželo na tom, zda je prodával římský boháč nebo venkovský chuďas, prodej zůstával stále prodejem a odbýval se podle obecných právních zásad a podle speciální úpravy platné pro *emptio-venditio*.

[8] Srv. B a r t o š e k, *Římské právo*, cit. str. 25, 30, 43 aj.

[9] Je pochopitelné, že buržoazní romanistika vidí podstatu práva jinde než romanistika marxistická, avšak, a to je příznačné, své z á s a d n í p o j e t í nijak nerozvíjí, nýbrž spíše jen je předpokládá jako něco daného. Odtud lze se těžko ubránit dojmu, že tak činí proto, že odhalit skutečnou podstatu římského práva znamená odhalit zároveň podstatu práva (třídní společnosti) vůbec a tedy i moderního práva kapitalistické společnosti.

Jen zcela výjimečně nacházíme v buržoazní literatuře realistická hodnocení římského práva, např. jakožto *„Inkarnation eines inhumanen Nationalismus und Klassenegoismus"* (Mitteis), jehož účelem bylo *„den Interessen der herrschenden Klassen zu dienen, ihnen den ruhigen Genuss des Erworbenen und die Aufrechterhaltung ihrer Macht zu sichern"* (Brassloff) — srov. K o l a ń c z y k, *O podchodze-*

nikající pod povrch právních jevů, nemůže ovšem přijímat takovýto výklad a proto musí v mnoha směrech začínat úplně znova, především „nově" číst prameny a nově vykládat římskoprávní texty. Přitom se z hlediska odborně romanistického opírá o pokrokové výsledky buržoazní romanistiky, z hlediska ideologického pak o celkový rozvoj marxistické vědy a zejména marxistické metodologie[10], jakož i o vynikající výsledky sovětské historické vědy[11].

2. Marxistické a buržoazní pojetí římského práva a hlavních úkolů romanistického bádání

Také na římské právo — jako na dílčí pojem — dopadají všechna obecná pojetí charakterizující právo vůbec. Proto buržoazní romanisté nacházejí v římském právu opět onen pouhý soubor norem, o němž již byla řeč, kdežto pro marxistické romanisty je římské právo — jako každé jiné právo vykořisťovatelské společnosti — zase jen jevem vysloveně třídním[12], tedy v nejvyšší rovině důležitým nástrojem, jímž římské vládnoucí třídy ovládaly třídy ostatní, zejména pak nejpočetnější a nejvíce utlačovanou třídu otroků.[13]

niu i stanowisku społecznym prawników rzymskich, Czasopismo Prawno-Historyczne 1/1955, str. 275. Nebo mnohem mírněji: „*oligarchische Herrschaft des im Senat vertretenen Patriziats, später der patrizisch-plebejischen Nobilität*, Kaser, *Prätor und Iudex im römischen Zivilprozessrecht*, Tijdschrift VR 1964, str. 332.

[10] Srov. např. neobyčejně důležitou publikaci *Metodologičeskije problemy nauki*, Moskva 1964, která přináší nejen zásadní referát L. F. Iljičeva, *Metodologičeskije problemy jestestvoznanija i obščestvennych nauk*, nýbrž i — kromě mnoha dalších důležitých referátů — dokonce ještě tři speciální referáty, týkající se přímo právní vědy (P. S. Romaškin, *O nekotorych problemach metodologii v juridičeskoj nauke*; M. S. Strogovič, *O preodolenii nedostatkov juridičeskich nauk*; D. A. Kerimov, *Metodologija i voprosy juridičeskoj nauki*).

[11] Jak vyplývá např. z každého sešitu časopisu Vestnik drevnej istorii (nehledě ani na četné monografie sovětských historiků), sovětská historická věda se velmi pozorně zabývá četnými problémy starověkého Říma vůbec, i problémy právně romanistickými zvláště. Stačí zde, za všechny ostatní, uvést známé a významné práce E. S. Štajermanové o problémech otroctví a otrokářství v antickém Římě (naposledy *Rabskij vopros v rimskoj istorii*, VDI 1/1965, 62—82).

[12] Zdůrazňovat třídní povahu římského práva neznamená ještě zanedbávat jiné jeho výrazné stránky, zvláště hledisko formálně logické a hledisko právně technické, o nichž se zde nehovoří; stejně tak to neznamená popírat jeho demokratickou a humanistickou funkci (neboť i toto právo s tak silnými prvky třídními omezovalo — *à la longue* — zvůli mocných), ale to vše se již vymyká z rámce této práce.

[13] Otázka tříd v antickém Římě není ještě dostatečně vysvětlena. Začasté se setkáváme s názorem, že tam existovaly jen dvě společenské třídy (otrokáři a otroci), nebo celá věc zůstává vůbec bez povšimnutí jako třebas ve *Světových dějinách státu a práva ve starověku*, Praha 1963. Podíváme-li se do věcného rejstříku, který sestavil Tureček, nalezneme tam třeba, že *fanarioté* byli původně obyvatelé Fanaru

a pak Řekové v tureckých službách vůbec, že *gúdhadža*, *gúthótpanna* byl syn zrozený z nemanželského styku v domě manželově, že *vabartum* bylo menší sídliště asyrských obchodníků a jiné pozoruhodné pojmy toho druhu, ale bez těch by se snad socialistický právník mohl obejít. Zato základní a nejdůležitější pojem vůbec, na němž spočívá marxistická nauka o státu a právu, totiž pojem společenské třídy, se v tomto rejstříku nevyskytuje a také v celé knize je zcela zanedbán (ačkoli některé příspěvky, zvláště příspěvek Kinclův, takový materiál obsahují a bylo jen třeba více jej rozpracovat). Kdyby *Světové dějiny*, tento soubor disparátních příspěvků, byl odborně redigován a věcný rejstřík pečlivě sestaven, nebylo by mohlo dojít k tak vážné chybě.

Tureček sám ve svém příspěvku rovněž zná jen otrokáře a otroky a dokonce jde tak daleko, že jasný právnický pojem vlastník nahrazuje společenským pojmem otrokář. (Např.: *„Otrok byl předmětem otrokářských právních úkonů jakéhokoliv druhu, zejména zcizovacích, v nejširším smyslu slova. Otrokář mohl ..."* str. 261).

Názor, že v antickém Římě byly jen dvě uvedené třídy, je jednak příliš zjednodušující (neboť to byly jen třídy hlavní, vedle nichž při bohaté diferenciaci tehdejší společnosti bylo ještě mnoho tříd vedlejších), jednak přímo nesprávný (neboť ne každý neotrok byl otrokářem, ba bylo mnoho svobodných, kteří měli blíže k otrokům než k otrokářům).

Na straně utlačovaných byli kromě otroků především drobní rolníci (jejichž postavení se častými válkami stále zhoršovalo), dále drobní řemeslníci, obchodníci a podnikatelé a zejména (ruku v ruce se zbídačováním rolníků) městský proletariát, zbavený jakýchkoli existenčních prostředků. Kromě toho zde byli ještě polosvobodní propuštěnci, klienti a později kolónové, kteří rovněž měli základní znaky společenských tříd, nehledě ani na velkou skupinu cizinců (srov. např. Alexandrov a kol., *Osnovy teorii gosudarstva i prava*, Moskva 1963, 69, kde se rovněž uznává existence různých tříd v otrokářské společnosti).

Rovněž není vyjasněno, která třída nebo které třídy byly v antickém Římě vládnoucí. V době, která nás v naší souvislosti nejvíce zajímá, totiž na sklonku republiky, si už stěží můžeme vystačit s pojetím jediné vládnoucí třídy uvnitř s některými vrstvami či skupinami. Podle mého názoru byly tyto vládnoucí třídy spíše dvě: nobilové, pozemková a úřednická aristokracie, která přímo obsazovala svými členy nejvyšší státní funkce a hodnosti, a jezdci, finanční a obchodní aristokracie, jejíž vliv pronikal do všech hospodářských a politických záležitostí prvého řádu, takže nobilita nemohla prosazovat svou vlastní politiku bez ohledu na jejich zájmy.

Obě tyto kategorie vyhovují základním náležitostem, které pro společenské třídy určuje historický materialismus (nejpřesněji Lenin, *Vybrané spisy*, Praha 1950, II, 468): zaujímaly vyhraněné a rozdílné místo v tehdejším systému společenské výroby, měly zcela jiný vztah k výrobním prostředkům, jinou úlohu ve společenské organizaci práce, jinak nabývaly svého podílu ze společenského bohatství. Obě pak měly schopnost vykořisťovat, obě si přisvojovaly výsledky práce jiných tříd, každá jiným způsobem. V poměru k utlačovaným třídám byly ovšem nečetné, ale to bylo dáno nízkou produktivitou práce otrokářské společnosti a tento ryze kvantitativní prvek nemůže být rozhodující pro kvalitativní otázku společenských tříd.

Pokud nešlo o společné zájmy nobilů a ekvitů proti antagonistickým, utlačovaným třídám, byly jejich zájmy zpravidla protichůdné, což se projevovalo ve všech zásadních otázkách, zvláště jasně při správě provincií, které obě tyto třídy vydatně drancovaly, každá ovšem jinými prostředky, jak bude patrno i v této práci.

Právní postavení všech společenských tříd bylo víceméně přesně určeno právními normami (jichž se ovšem nezachovalo mnoho). Za zvláštní zmínku stojí, že všechny tyto kategorie byly v zásadě dědičné, takže měly zároveň povahu

Z tohoto rozdílného teoretického pojetí vyplývají i četné důležité praktické rozdíly, především pak naprosto odlišné chápání p ř í s t u p u k římskému právu jako oboru, ú č e l u studia římského práva v dnešní společnosti i ú k o l ů romanistického bádání[14].

Buržoazní romanisté vycházejí z římského práva samého jakožto myšlenkového souboru, jeho poznávání v celém rozsahu je jim dostatečným účelem o sobě a odtud je studují do největší možné šířky ve všech možných i nemožných podrobnostech. Tím sice neobyčejně rozhojnili rejstřík romanistických výzkumů, zároveň však došli až k úplné a t o m i z a c i vědeckého bádání a k specializaci tak úzké, že nakonec způsobila dokonalou izolaci právní romanistiky od ostatních oborů, jmenovitě též od civilistiky[15]. A pak se nepřestávají divit, odkud se vzala „krize římského práva", která ve skutečnosti není ničím jiným než krizí jejich pojetí a jejich způsobů pěstování římského práva[16].

Marxistická romanistika vychází naopak z p o t ř e b s o u d o b é s p o l e č n o s t i. Nachází v římském právu významné hodnoty pro výchovu nastávajících právnických generací a proto mu věnuje svou pozornost. Je si vědoma toho, že její síly jsou omezené a proto pečlivě váží důležitost jednotlivých romanistických problémů na společenských vážkách. Jako hlavní úkoly romanistického bádání si staví takové klíčové problémy oboru, v nichž se projevují v e l k é h o d n o t y římského práva jako světového kulturního jevu.

Buržoazní romanisté nepovažují za svou povinnost dokazovat nějak své „juristické" pojetí římského práva, nýbrž prostě je předpokládají jako

s t a v o v s k o u. Proto je možno hovořit např. o jezdcích jednak jako o stavu, jednak jako o třídě.

Tolik jen na vysvětlenou, proč se v této práci užívá výrazu třída v tolika různých případech. Je ovšem pochopitelné, že těchto několik poznámek nemůže nahradit důkladné propracování této otázky, která toho opravdu zasluhuje.

[14] Přitom, pochopitelně, osou veškerého bádání pro marxistickou romanistiku musí být problémy dnešního významu římského práva pro soudobou společnost, tedy tematika: římské právo a socialistická společnost.

[15] Nejúčinnější protiváhou proti uvedenému přehnanému a škodlivému jevu je p e v n é s e p ě t í ř í m s k é h o p r á v a s nejobecnějším právním oborem, totiž s t e o r i í s t á t u a p r á v a.

Zdálo by se samozřejmé, že právní romanistika — stejně jako všechny ostatní speciální právní vědy — musí postupovat jen tímto způsobem, avšak skutečností zůstává, že tomu tak není (a také romanistická literatura o tom mlčí), že je veliký rozdíl, zda se badatel tu a tam dotkne některého problému z oblasti teorie státu a práva, nebo zda se celé studium římského práva postaví p r o g r a m o v ě v řečeném smyslu, a konečně že pevné sepětí obou oborů má pro veškeré další romanistické bádání dalekosáhlé důsledky teoretické i praktické.

Blíže se snažím rozvíjet tyto momenty a vůbec vztahy mezi právní romanistikou a teorií státu a práva ve studii *Diritto romano e Teoria dello Stato a del diritto* (Estudios en honor del profesor Sánchez del Río, Zaragoza 1967, 55—93).

[16] Podrobněji k těmto otázkám viz mé *Římské právo*, cit. str. 18 a d.

něco daného, majíce stále a výlučně na zřeteli jen vlastní oblast práva[17]. Ale pro pojetí opravdu vědecké je takového důkazu nevyhnutelně zapotřebí. Protože pak ve společenských vědách, jak známo, rozhodujícím důkazem každého tvrzení je společenská praxe, shoda či neshoda daného tvrzení se skutečným životem, musíme právě tímto směrem zaměřit svou pozornost.

Je však vůbec možné v historických vědách, jakou je též právní romanistika[18], opírat se o skutečný život, mezitím dávno uplynulý? Nejsou nesnáze, které zde stojí v cestě, především pak kusost a nespolehlivost pramenů, nepřekonatelnou překážkou? Domnívám se, že nikoli (ostatně v opačném případě bychom museli rezignovat na historii vůbec jako na vědecký obor!) a že právě v oblasti právní romanistiky existují, přes všechny závažné obtíže, četné a důležité důkazy o skutečné podstatě římského práva a tím i práva vůbec. Je jen třeba trpělivě je hledat a ovšem, jak už řečeno, často „nově" studovat a hodnotit zachované prameny[19].

Není ani nutno volat ku pomoci římské právo „veřejné", např. trestní, kde třídní povaha práva je mnohdy zcela zřejmá[20]. Stačí podívat se

[17] Tím se ovšem buržoazní romanistika víceméně uzavírá do vadného kruhu, neboť jako nelze vysvětlit pojem jím samým, tak ani právo nelze vysvětlit bez přihlédnutí k jeho protikladům, jakými jsou předprávo, neprávo a protiprávo. A že není možné římské právo vysvětlit bez vysvětlení základního pojmu právo, je na bíledni.

[18] Rozumí se v protikladu k vědám platného práva.

Pozoruhodné je — z hlediska zařazení právní romanistiky do širšího rámce dějin státu a práva — že někteří západní romanisté docházejí dokonce k názoru, že není podstatného rozdílu mezi právní historií a obecnou historií (oba obory se prý liší již jen tím, kde se jim vyučuje):

„Ora l'unica distinzione che rimane tra storici-storici e storici giuristi è l'ultima che ho ricordato: la separazione dell' insegnamento delle facoltà" (Momigliano, *Le conseguenze del rinnovamento della storia dei diritti antichi*, La storia del diritto nel quadro delle scienze storiche, Firenze 1966, str. 22).

Stejně tak by se však mohlo říci: Jediný rozdíl mezi poezií a prózou je v tom, že básníci píší ve verších. Ale to přece je to hlavní, rozhodující!

Proto Momigliano a ti, kdo s ním souhlasí, nemají pravdu. Dějiny mají pro právo kvalitativně odlišný význam než pro jiné obory a to právě odůvodňuje dějiny státu a práva jako samostatný vědní obor nebo jako samostatnou skupinu vědních oborů. Výsledky obecné historiografie jsou pro právní historiky východiskem, surovinou, kterou oni zpracovávají pro vlastní účely, jež jsou speciální, ryze právnické. Odtud právní historiografie je *„historiografií vyššího stupně"* (slova Bettiho, *Storia e dommatica del diritto*, La storia del diritto nel quadro delle scienze storiche, Firenze 1966, str. 106).

[19] Za ukázku takovéhoto nového a buržoaznímu pojetí diametrálně protichůdného výkladu pramenů může posloužit např. v této práci výklad ediktu SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO (viz oddíl 10. Verrova ediktální činnost na Sicílii).

[20] To se týká především otroků vydaných na milost a nemilost svým pánům, kteří jim ukládali i nejtěžší tresty jako pouhý projev jejich vlastnického práva. Dopustil-li se otrok činu, který se jakkoli dotýkal státních zájmů, podléhal zvláště

hlouběji do kteréhokoli odvětví římského právního řádu, kde všude, i když ne stejně silně, proniká na povrch vedle zdánlivé a formální rovnosti ohromující třídní nerovnost se všemi praktickými důsledky z toho plynoucími.

Je právě základním úkolem marxistické romanistiky odhalovat toto konkrétní třídní jádro v celém rozsahu římského právního řádu[21]. Splnění tohoto úkolu aspoň v hlavních rysech je — kromě jiného — jedním z nezbytných předpokladů, jak zdárně vyřešit problém opravdu marxistické učebnice římského práva[22].

3. Římští právníci, způsob jejich tvorby a povaha zachovaných pramenů

Ovšem obtíže, které je nutno překonávat, nejsou malé.

Tak hned pokud jde např. o římskoprávní normy[23], tu romanista nejenže je musí znát a umět vykládat (to vše je pouhý předpoklad a do

ostrým až krutým trestům, zcela neúměrným jejich provinění (např. svržení s Tarpejské skály za krádež). Vrcholu třídního útlaku dosáhlo sc. Silanianum z r. 10. n. l., podle něhož podléhali trestu smrti všichni otroci (jichž mohlo být i několik set najednou!) zavražděného pána, kteří s ním žili *„sub eodem tecto"*, pokud neprokázali, že mu s nasazením vlastního života spěchali na pomoc — k tomu srov. nejnověji Benedek, *A senatus consultum Silanianum*, Budapest 1963, 1—43; D'Ippolito, *Una presunta disposizione del Sc. Silaniano*, Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz, Napoli 1964, str. 717 a d.

[21] Takové prohloubené studium je ovšem velmi nesnadné, protože římské právní normy (a do značné míry i římskoprávní texty vůbec) jsou formulovány zpravidla neosobně, objektivně, i když skrývají sebedůležitější společenský obsah.

Rozhodující je již přístup k problému. Tak např. přistupuje-li De Marini Avonzo (*La funzione giurisdizionale del senato romano*, Milano 1957, str. 3 ad.) k otázce vzniku senátorské soudní pravomoci, zkoumá ji z hlediska senátu jako státní instituce, kde přirozeně je každé řešení možné (odtud tolik sporných názorů v literatuře). Ve skutečnosti je třeba přistupovat k tomuto problému zcela jinak, vycházet z hospodářské moci a politické váhy římské nobility, z hospodářských a politických dějin římského otrokářského řádu období přechodu od oligarchické republiky k vojenské diktatuře a teprve poté přejít k ryze právnickým textům. Rovněž nepostačí obecný odkaz na „principovu vůli" nebo na „větší či menší ochotu císařovu spolupracovat se senátem" (*tamže*, str. 10—11) apod. Příčiny jevu, o který zde jde, jsou mnohem hlubší, nedají se redukovat na prvek volní.

[22] To se dosud nikomu nepodařilo, ani ve znamenitém (na svou dobu a po mnoha stránkách) díle Pereterského *Starověký Řím* (vyšlo jako druhý díl Obecných dějin státu a práva). Moskva 1945, ani v hodnotných učebnicích soudobých marxistických romanistů (o pokusu Turečkově ve *Světových dějinách státu a práva ve starověku*, Praha 1963, ani nemluvě — viz ještě pozn. 13), protože k tomu chybí základní předpoklad, totiž dostatečný počet marxistických římskoprávních monografií. A odstranit tento nedostatek v dohledné době by mohla jen dobře zorganizovaná spolupráce marxistických romanistů.

[23] K rozdílu mezi římskými a moderními zákony srv. ještě druhou část pozn. 178.

značné míry jen formální stránka věci), on musí nadto a hlavně studovat, jak se tyto normy projevovaly v praxi, jak ve skutečnosti ovlivňovaly antický život a antickou „demokracii", o které se často lehkým perem píše ledacos poutavého, co však při hlubším rozboru neobstojí.

Ačkoli římští právníci pocházeli téměř výlučně ze špičky tehdejší společnosti a často zastávali důležité státní funkce, ve svých dobrých zdáních a ve svých spisech se zásadně omezovali na výklad ryze právnický; dokonce přímo programově se vyhýbali jakýmkoli úvahám o mimoprávních základech práva nebo o jakékoli společenské kritice, ať už právního řádu vcelku nebo jen jednotlivých právních norem[24].

Definitivní a právnicky vybroušené formulace, zachované v pramenech, ovšem neznamenají, že by římští právníci při svém rozhodování k mimoprávním prvkům vůbec nepřihlíželi, že by nedbali společenské funkce práva. Naopak, z toho, jak citlivě dovedli právními prostředky uspokojovat společenské potřeby své doby — nezapomínajíce arci na zájmy své a své vlastní třídy[25] —, je zřejmé, že rozhodovali s plnou znalostí celé společenské problematiky, i když se to vše v jejich spisech neprojevuje, alespoň nikoli v té podobě jejich spisů, která se nám zachovala (zůstává totiž stále určitá pochybnost, zda a do jaké míry kompilátoři vypustili ze spisů římských právníků historické údaje a zmínky o mimoprávních základech práva).

Za těchto okolností, když naprosto převažující část pramenů pochází z jejich děl, není ovšem snadné dokazovat v konkrétních případech rozhodující třídní momenty, tím spíše, že římští právníci nebyli a nemohli být objektivní a že nutně museli psát a také psali z hlediska vlastní třídy a vlastního třídního pojetí; a také v tomto smyslu je situace romanistů obtížnější než např. badatelů v oblasti moderního práva, kteří se většinou mohou opírat o svědectví úplná a nesporná. Přece však i tak nacházíme někdy ve spisech římských právníků zmínky z hlediska našeho tématu významné. Jindy zase pronikají třídní prvky přímo z povahy věci, jindy opět osvětlují třídní stránku spisovatelé neprávničtí. A tak teprve kombinací všech těchto možností se můžeme zpravidla dobrat žádoucího cíle, tj. poznání skutečné povahy a podstaty římského práva[26].

[24] Od vydání slavného Schulzova spisu *Prinzipien des römischen Rechts*, München 1934, bývá tento rys jejich tvorby běžně označován jako *Isolierung* (tamže str. 13 ad.).

[25] To je pravý důvod, proč tak podrobně propracovali tzv. soukromé právo, platné v Římě a Itálii (kde sami měli svůj majetek se všemožně se proplétajícími hmotnými zájmy), zatímco pomíjeli — nebo téměř pomíjeli — celé veliké oblasti práva, které se jejich majetkových zájmů málo dotýkaly, např. „veřejné" právo vůbec, partikulární provinční právo apod. — k tomu srv. Kolańczyk, *O pochodzeniu*, cit. str. 271.

[26] Vznikla nyní otázka, o který druh pramenů by bylo nejvhodnější opřít tuto

II
Procesní právo v životě římské společnosti

4. Některé vady buržoazního pojetí římského procesního práva

Jako i v jiných odvětvích římského práva, tak také v dějinách římského procesního práva (občanského i trestního) můžeme nalézt četné významné momenty, které nám mohou velmi pomoci při zkoumání toho, jak se asi římské právo projevovalo a prosazovalo v praktickém životě.

Nesmíme je ovšem pozorovat jen ve světle platných právních norem, nýbrž musíme je vidět též zvenčí, z pozic mimoprávních, společenských, musíme se podívat také trochu „pod pokličku" lesklých forem a také trochu pohledem zdola, těch sociálních skupin a vrstev, na jejichž práci závisel život tehdejší společnosti. Kdybychom naopak stále kladli hlavní váhu např. na znění procesních formulí, které nutně musely být neutrální[27], pak se ovšem ničeho nedopátráme, protože se budeme neustále točit v oblasti právních institucí (práva samého) a skutečný společenský smysl toho všeho nám docela unikne. Takovýto postup, zdánlivě „velmi právnický", je ve skutečnosti formalistický a ve svých důsledcích tím, že zdůrazňuje pouhý jev a zanedbává skutečnou podstatu práva, vlastně „málo právnický".

A právě takovým příliš pozitivistickým a příliš „juristickým" (tj. jen juristickým a tedy vlastně metajuristickým) přístupem se stále ještě vyznačuje buržoazní romanistika. Můžeme to pozorovat nejen v jejím pojetí práva materiálního, nýbrž i v celé problematice římského práva procesního. Odtud také buržoazní romanisté chápou zpravidla hlavní osoby, uplatňující se v procesu — prétora, rozhodčího a strany — víceméně neosobně. Tyto osoby vystupují u nich jen v jakýchsi objektivních rolích, činí jen to, co by podle teoretického právního stavu činit měly, ačkoli ve skutečném životě velmi záleželo právě na jejich třídní příslušnosti. Vrcholu takovéto abstrakce dosahují procesní formule (viz též pozn. 27) a komentáře právníků k prétorskému ediktu, začínající obratem: *Praetor ait*, pochopitelně bez jakéhokoli rozlišování osoby prétorovy, doby jeho zásahu a vůbec všech bližších okolností.

Kromě toho buržoazní romanisté samotné římské právo do značné míry absolutizují již tím, že mu často připisují nadměrný a skutečnosti neodpovídající význam a že za rozhodující považují namnoze pouhou

práci. Posléze z důvodů, o nichž bude dále řeč, a také proto, abych mohl výklad snáze sevřít, jsem zvolil jako hlavní pramen Ciceronovy Verriny, které buržoazní romanisté vykládají zcela odlišným způsobem. Srv. ještě pozn. 74.

[27] Počínaje již základními procesními formulemi: *Si paret dare oportere... condemna, si non paret... absolve.* Ve výjimečných případech mohly však být i formule pojaty zaujatě — viz např. Cic. In Verr. II/II, 12, 31 a k tomu pozn. 118.

existenci právních norem nezávisle na jejich obsahu a společenském dopadu[28]. To vše je postup velmi nebezpečný: nepřihlížíme-li k historičnosti a omezenosti práva, deformujeme vlastně jeho podstatu. Proto je třeba bojovat proti všem formalistickým pojetím toho druhu, jež — zastírajíce skutečnou povahu práva — svádějí naše bádání nesprávným směrem[29].

Ale buržoazní romanisté přikládají často římskému právu i jinak jakési víceméně absolutní hodnoty, tvrdí např., že toto právo bylo *iustum, verum, bonum, aequum*, že každému poskytovalo *suum cuique*, že usilovalo o rovnost a uskutečňovalo spravedlnost.[30]

Je však takovýto obraz správný, pravdivý? Byla skutečně podstatou římského práva rovnost a spravedlnost?

Nikoli, a především praktická skutečnost, o kterou nám zde hlavně jde, byla docela jiná, vždyť již z toho, co dnes víme o římském procesním právu, můžeme a musíme vyvozovat patřičné, tj. třídní závěry. Stačí, položíme-li si některé základní otázky, abychom viděli, kterým směrem máme postupovat.

5. Otázky vedoucí ke správnému pochopení římského procesního práva

Uvedu jen namátkou několik takových otázek:

Stačí hodnotit římské právo jen podle právních norem tehdy platných a podle spisů tehdejších právníků, nebo musíme přihlížet též k právní praxi, k výkladu práva a k aplikaci práva ve skutečném životě?

Kdo opravdu rozhodoval v antickém Římě o zákonodárství, kdo o výkladu práva a kdo o aplikaci práva?

Komu — vzhledem k minimálnímu počtu zákonů — prospívala právní nejistota z toho plynoucí, co platilo či neplatilo jako právo?

Proč probíhal tak urputný třídní boj (mezi patriciji a plebeji, mezi senátory a jezdci) o pozice, jakými byly funkce městského prétora a přísežného rozhodčího?

Jakou zvláštní odbornou kvalifikaci měl *praetor urbanus* a *iudex privatus*? A mohli vůbec *praetor* a *iudex* jednat jako nestranné orgány v soudním řízení?

Kdo měl prospěch z naprosto volné diskreční moci, jež náležela prétorovi?

V čím zájmu byl zaveden princip pekuniární kondemnace a zásada jediné soudní instance?

Které spory — z hlediska podstaty práva — byly rozhodující, spory

[28] Jak to až *ad absurdum* dovedla neblaze proslulá teorie normativní se svým státem-bodem; srv. k tomu N. G. Alexandrov a kolektiv, *Osnovy*, cit. str. 517 ad.

mezi příslušníky téže společenské vrstvy či třídy, anebo spory, kde proti sobě stáli členové antagonistických tříd, např. bohatý patricij proti chudému plebejovi?

Které hlavní procesní strany — stále z téhož zásadního hlediska — stály proti sobě v římské společnosti?

Odpovídala formální rovnosti také rovnost faktická?

Komu prospíval a koho poškozoval formalismus soudního řízení v Římě, momenty svépomoci a násilí, které se v procesu uplatňovaly, dále procesní sázky, záruky, kauce, existence prétorova a soudcova kondémia, intervence advokátů a vůbec všechny ostatní vnější podmínky římského občanského procesu?

Bylo tedy římské právo právem relativním, resp. v čem se projevovala jeho relativnost[31]?

Takové a podobné otázky by mohly pokračovat ještě dlouho a všechny (nehledě ani na to, že mohou vždy znamenitě posloužit jako metodologický korektiv) již samy o sobě vedou k hlubšímu pochopení římského práva jako společenského jevu. A správné odpovědi na takové otázky nás nutně musí přiblížit k lepšímu poznání toho, jak mocně zasahoval tento důležitý společenský jev ve své době do života římské společnosti. Jenomže my usilujeme o to, nalézt pravdu týkající se nejen oné početně nepatrné hrstky římských občanů, nýbrž celé římské společnosti vůbec. Nezbývá tedy než trpělivě hledat v romanistických pramenech takové momenty, kde autor vyjadřuje bezděky víc než snad sám původně zamýšlel.[32]

[29] Podobná formalistická pojetí nacházíme někdy i u vynikajících romanistů. Tak např., přes úplně zřejmou skutečnost, že opravdu plnoprávných římských občanů byl jen velmi omezený počet (z veškerého obyvatelstva — k tomu srv. B r ó s z, *Nem teljes jogú polgárok a Római jogforrásokban = [Neplnoprávní občané v římskoprávních pramenech]*, Budapest 1964), píše L é v y - B r u h l v článku *Le droit romain est-il égalitaire?* (Revue historique de droit français et étranger 1961, str. 651):

„*Le droit romain soumet tous les citoyens aux mêmes règles de droit privé et leur ouvre toutes les fonctions sans aucune discrimination.*" Srv. ještě pozn. 179.

[30] V buržoazní romanistice nacházíme, jak známo, nesčetné příklady takových názorů počínaje již výkladem základních úryvků, třebas Celsovy definice: *ius est ars boni et aequi* (D. 1, 1, 1pr) nebo Paulovy formulace naturálního práva: *id quod semper aequum et bonum est* (D. 1, 1, 11). Srv. za všechny ostatní skvělé (ale z našeho hlediska jednostranné) dílo Riccobonovo *La definizione del „ius" al tempo di Adriano*, zvláště jeho druhou část: *Aequitas — bonum et aequum*, BIDR 1948, 5 ad., 31 ad.

[31] Na většinu těchto otázek odpovídám v dalším průběhu této práce, na poslední z nich až v závěru.

[32] To je jeden z důvodů, proč jsem zvolil za hlavní pramen tohoto článku jeden z důležitých spisů Ciceronových, neboť právě v něm Cicero, napadaje úmyslně Verra, napadl mimovolně, ale velmi ostře celou špičku římské společnosti své doby.

6. Třídní prvky uplatňující se v římském procesním právu

Pod vlivem moderního pojetí procesního práva, chápaného jako jednu z oblastí práva „veřejného", se i buržoazní romanisté staví obdobně i k procesnímu právu římskému, hledajíce v něm odpovědi především na otázky práva formálního. A přece právě římský civilní proces — o trestním procesu ani nemluvě — se vyznačuje četnými rysy, které přímo nutí k vážnějšímu zamyšlení nad p o d s t a t o u celého římského právního řádu. Ostatně ani sami římští právníci až do sklonku doby klasické nikdy proti sobě nestavěli hlediska práva materiálního a práva formálního nýbrž usilovali o jejich jednotu, jejímž výrazem byla právě známá otázka *Qualis actio?*[33]

Do té doby klidné materiální právo se v soudním řízení náhle dostávalo do prudkého pohybu a ze středu protichůdných zájmů vznikal dramatický boj, v němž se „naprostá rovnost všech římských občanů" namnoze ukázala jako klamná iluze. Ovšemže zjišťovat bližší podrobnosti římské společenské praxe je nesmírně obtížné, ale to nás nijak neopravňuje k tomu, abychom odhlíželi právě od těch momentů, které nám mohou nejvíce pomoci do hloubky pochopit studovaný jev.

Často nejde ani tak o fakta samotná, ostatně buržoazním romanistům dobře známá a jimi uznávaná, jako o jejich správnou vnitřní souvislost a o jejich správné společenské h o d n o c e n í — v tomto směru se právě obě pojetí nejvíce rozcházejí.

Tak např. všichni buržoazní romanisté dobře vědí, že *iudex* byl po celá dlouhá staletí vybírán zásadně z řad senátorů[34], ale žádný z nich z toho nevyvozuje náležité (třídní) závěry[35]. A přece není ani možné, aby sama tato okolnost podstatně neovlivňovala celé římské soudnictví!

Ale takových a podobných momentů bylo mnoho a nebude proto jistě neužitečné (a to právě je hlavním účelem této práce) nashromáždit několik významných poznatků tohoto druhu, zvláště pak takových, které

[33] Tvorba buržoazních romanistů se z největší části točí právě okolo této otázky. Naproti tomu marxistická romanistika, jejíž zájem a záběr je podstatně hlubší, musí hledat odpovědi ještě na mnoho dalších a ne méně významných otázek. Tak např. zkoumáme-li hledisko mimoprávní, vyvstávají otázky *Quid ius?* a *Quia ius?* Nebo zabýváme-li se blíže hlediskem logickým a dialektickým, stojíme často před otázkami *Quo modo ius?* a *Quale ius?* A nelze pominout ani otázky *Qualis praetor?* *Qualis iudex?* (srov. Závěr).

[34] Viz dále počátek oddílu 15. Společenské postavení soudců a soudní praxe.

[35] V marxistické romanistice jsou však takovéto závěry naprosto nezbytné. Správně je zaměřena např. práce ukrajinského romanisty O. A. P i d o p r y h o r y, *Klasova rol sudovnych magistrativ v ochoroni prava vlastnosti v starodavňomu Rimi* (Visnyk Kijevskoho universitetu 3—1960, Serija ekonomiky ta prava, vyp. 2, 99—110), ale přináší, žel, hlediska spíše jen obecná a opírá se namnoze o velmi zastaralou literaturu.

všichni romanisté po stránce faktické uznávají, a uvést je navzájem do správné společenské souvislosti, aby jejich vnitřní podstata a jejich sociální funkce vynikly co nejvíce, aby se římské právo jako společenský jev objevilo v novém, správnějším a pravdivějším světle.

7. Společensky nejdůležitější soudní spory v Římské říši

Nejdříve však, navazujíce na jednu z předchozích otázek, si musíme položit předběžnou, ale zásadní otázku (kterou si ovšem buržoazní romanistika pro své odchylné metodologické hledisko nikdy nekladla a neklade): Co bylo — a zde pro názornost použijeme velmi zjednodušené situace — pro římské procesní právo jako společenský jev Římské říše té doby (a tedy z hlediska podstaty práva) rozhodující, spor jednoho senátora s druhým nebo spor bohatého patricije s chudým plebejem?

Je pravda, že naprosto převažující část pramenů, zejména v justiniánské kompilaci, se týká první skupiny případů, kdy proti sobě stály dvě strany v přibližně stejném společenském postavení, nebo aspoň kdy rozdílnost jejich společenského postavení nebyla podstatná pro posouzení dané právní otázky. Tato skutečnost — faktická hojnost výskytu právních situací toho druhu — má pochopitelně značný význam z mnoha různých hledisek a především z hlediska římské právní techniky. Je však rozhodující pro otázku zásadní povahy římského práva jako společenského jevu v Římské říši? Vždyť ve všech takových případech zde vlastně nebyly žádné společenské problémy ani potíže, zde mohlo záležet jedině na tom, aby podmínky sporu — ať už jakékoli — byly pro obě strany stejné, rovné. Nicméně dosavadní nauka vychází právě z takových případů a na nich dokazuje, jak bylo římské právo prodchnuto myšlenkami svobody, rovnosti, spravedlnosti apod.[36]

Ve skutečnosti — pokud jde o samu podstatu práva, kterou se zde zabýváme — mnohem významnější byla druhá skupina případů, spory bohatých patricijů s chudými plebeji, zvláště rolníky, a to ovšem jen v tom smyslu, že patricij byl žalobcem a plebej žalovaným (jak z dalšího vyplyne spory, v nichž by chudý rolník žaloval bohatého velkostatkáře, musely být velmi řídké a fakticky nepravděpodobné, protože dávaly žalobci nepatrnou naději na praktický úspěch). Důvod toho je docela pros-

[36] Srv. např. tuto formulaci:
„Mit der Gerechtigket ist die aequitas (ἐπιείκεια) im Sinne der Verhältnissmässigkeit von Rechtsursache und -folge eins, obwohl sie meist die Billigkeit als die schonende Gerechtigkeit bedeutet." (S i b e r, *Römisches Recht* II, Berlin 1928, str. 2.)

tý: v římské společnosti tou nejdůležitější věcí byl majetek[37] a bohatství římského patriciátu — a později římské nobility — nezáleželo ani tak na vztazích jednotlivých jejich členů mezi sebou jako na množství práce, kterou pro ně vykonali chudí svobodní, závislí klienti a otroci. Prosoudil-li jeden senátor pozemek ve prospěch jiného senátora, ze společenského hlediska se nestalo nic. Prosoudil-li však drobný rolník svůj pozemek s bohatým patricijem, ztratil i se svou rodinou existenci, upadl mezi proletáře nebo deklasované živly, což při více případech toho druhu měnilo sociální složení obyvatelstva a mělo vážné společenské důsledky.

Proto tedy — stále z téhož zásadního, společenského hlediska hlavními soudními stranami, které v římské společnosti té doby proti sobě stály, byli velkostatkář[38] a malorolník; velkostatek byl totiž zpravidla obklopen drobnými usedlostmi, připoutanými k němu nesčetnými pouty a závazky, takže jejich majitelé se zcela přirozeně — zhoršováním svých existenčních podmínek — dostávali do hospodářské závislosti na svých mocných sousedech a nebyli-li jim po vůli dobrovolně, byli k tomu nuceni soudně a v krajním případě, nemohli-li již dostát svým závazkům, svou usedlost ztratili[39]. Zpravidla byly tyto strany vůči sobě v postavení věřitele a dlužníka, do kteréhož vztahu se v dalším vývoji Římské říše promítaly i důsledky rozvíjející se činnosti řemeslné, obchodní a finanční[40].

8. Postavení stran při zahájení procesu

Římský civilní proces byl budován, jak známo, od prvopočátku a udržel se tak ještě po celou dobu klasického práva (nehledě ovšem na řízení

[37] Za mnohá jiná svědectví toho druhu viz např.
Liv. III, 26, 7: „*Operae pretium est audire qui omnia prae divitiis humana spernunt neque honori magno locum neque virtuti putant esse, nisi, ubi effusae affluant opes.*"
Jak ukázal další vývoj, toto hledisko zůstalo rozhodujícím pro celou třídní společnost.

[38] Latifundie v Itálii si nesmíme představovat jako nesmírně rozlehlá souvislá území, nýbrž spíše jako jednotu několika statků střední velikosti, kde byla ještě zemědělská výroba za použití otrocké pracovní síly rentabilní — srv. výzkumy V. I. Kuziščina, *O stepeni rasprostranenija latifundij v Italii v konce respubliki*, VDI 1—1957, str. 64 ad. (Viz též jeho referát *Normy i stepen' eksploatacii truda sel'skochozjajstvennych rabov v Italii II v. do n. e./I. v. n. e.*, Trudy dokladov konferencii po izučeniju problem antičnosti, Leningrad 1964.)

[39] Viz např. Sall. Jug. 41, 8—9: Appianus, Bell. civ. I, 7; Ps. Quintilianus, Decl. XIII, 2—3; Horatius, Odae II, 18, 23—28 — srv. Rading, *Ciceron i jego vremja. Social'no-političeskije otnošenija v Rime v epochu Cicerona* (uveřejněno v antologii *Ciceron*, věnované 2000. výročí Ciceronovy smrti), Moskva 1959, 13—15.

[40] K těmto problémům viz nyní Pólay, *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*, Budapest 1964, str. 22 ad. i *passim*.

kogniční, od principátu stále více se rozmáhající a v době poklasické zcela převládnuvší) jako *iudicium privatum*, což znamená, že o vlastním jádru sporu, který strany mezi sebou vedly, nerozhodoval orgán státu, nýbrž osoba soukromá, rozhodčí *(iudex)*, kterého si strany samy zvolily. Státní orgán *(praetor)* tuto volbu stran jen schvaloval a vydával přísežnému soudci příkaz, aby spor projednal a rozhodl. Ale již celé bližší uspořádání původního soudního řízení, vycházejícího z jednostranného útoku žalobcova proti žalovanému, dává tušit, kdo asi vystupoval hlavně v roli žalobce a kdo v roli žalovaného.

Původní stav, kdy „právo" si každý zjednával sám s v é p o m o c í, znamenitě vyhovoval mocným patricijům, takže zákon XII tabulí a soudní řízení jím nově upravené, které patricijskou zvůlí[41] přece jen omezovalo, byly výrazným politickým úspěchem plebejů. Jenomže právě tato historická souvislost jasně naznačuje, že i za platnosti zákona XII tabulí dřívější vztahy — naprostá převaha patricijů — fakticky pokračovaly a jen pozvolna a postupně se i v praxi měnily[42].

Zahájení sporu bylo upraveno poměrně podrobnými ustanoveními zákona XII tabulí, jež se vztahovala zejména na různé případy, za nichž se žalovaný nechtěl nebo nemohl dostavit k soudu. Podle těchto předpisů (o výzvě žalobcově ústně přednesené žalovanému a vzájemných oprávněních a povinnostech vyplývajících z toho pro obě strany) bylo na vše podstatné pamatováno: teoreticky bylo vše v pořádku a soudě podle litery zákona žalovaný se vůbec nemohl vyhnout sporu.

Jiná je otázka, jak tato ustanovení fungovala v praxi nebo přesněji, jaké byly skutečné mezery, které f a k t i c k y umožňovaly sociálně silnější straně sporu se vyhýbat nebo dokonce jej zmařit. Vezměme třebas jeden takový případ. Zákon XII tabulí nařídil mezi jiným žalovanému, aby se na žalobcovu výzvu dostavil k soudu a k tomu účelu vyhradil žalobci právo, užít proti zdráhajícímu se žalovanému i násilí. Je zřejmé, že mezi stranami hospodářsky rovnými zde nebylo problémů, ale co když mezi nimi byla příkrá sociální nerovnost? Bohatý patricij jako žalobce (opíraje se kromě své osobní moci ještě o znění zákona) snadno donutil

[41] *Libidinem ac licentiam*, jak praví Liv. III, 9, 5.

Slova, která Livius při této příležitosti vkládá do úst plebejskému tribunovi C. Terentiliovi Harsovi a městskému prefektovi Q. Fabiovi, dokládají velmi názorně nejen nesmiřitelné společenské protiklady té doby, zvláště pak postavení plebejů jako třídy utlačované *(omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem)*, nýbrž i metody, užívané oběma stranami, úsilí plebejů dosáhnout větší právní jistoty *(quod populus in se ius dederit, eo consulem usurum, non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros)* i politickou obratnost patricijů, kteří se i v tomto případě dovedli zachránit před vážným nebezpečím, jež ohrožovalo jejich nadvládu *(dilataque in speciem actione, re ipsa sublata)* — srv. celý úryvek Liv. III, 9, 1—13.

[42] To je ostatně obecný jev, s nímž se v právním životě setkáváme velmi často — např. viz dále pozn. 177.

chudého plebeje k poslušnosti, ale je více než pochybné, že zase ten mohl v opačném případě vztáhnout ruku na vznešeného patricije a vléci ho k soudu, když by se k němu prakticky ani nedostal, a kdyby, tedy by ho nalezl vždy jen bezpečně obklopeného vlastními sloužícími, klienty a otroky[43]. Jasný zákon tedy nesporně platil, ale v praxi účinkoval jen jednostranně.

III
Význam Ciceronových Verrin pro římské procesní právo

9. Verres a Cicero

Není pochyby o tom, že Verres byl jedním z nejhorších římských magistrátů, také z hlediska samotné římské nobility[44], ale na druhé straně je stejně tak jisté, že tři plné roky jeho sicilské prokonzulátury[45] nemohly tvořit jedinou nepřetržitou sérii zločinů všeho druhu, jak k tomu svádí i samo Ciceronovo líčení[46].

Verres koneckonců nebyl obludou spadlou s nebe ani zločincem z povolání, nýbrž byl to prostě organický produkt tehdejší římské společnosti, byl to římský senátor a magistrát, jemuž přála a jehož podporovala celá nobilita!

Rovněž nebyl Verres jediným římským místodržícím, který by loupil v římských provinciích a vykonával právo způsobem, který se podobal spíše zvůli, zneužívání a negaci práva[47], avšak o oněch ostatních případech nejsme informováni tak podrobně.

Římské provincie, dobyté ohněm a mečem, byly v očích Římanů určeny k tomu, aby jim sloužily, především aby vyživovaly přímo i nepřímo všechny římské občany, zvláště pak mnohasettisícový proletariát v hlav-

[43] Srv. Pereterskij, *Drevnij Rim* (Vseobščaja istorija gosudarstva i prava, č. I. Drevnij mir), Moskva 1945, str. 76.

[44] Nakolik totiž jeho výstřelky překračovaly všechny snesitelné meze a ve svých důsledcích ohrožovaly společenské postavení celé nobility — srv. ještě závěr oddílu 12. Dopad Ciceronových Verrin v oblasti práva.

[45] Je pravda, že Q. Arrius, určený jako Verrův nástupce pro r. 72 př. n. l., se nemohl ujmout svého úřadu, protože byl zaneprázdněn ještě důležitějšími úkoly ve válce proti Spartakovi, ale proč nebyl na jeho místě jmenován někdo jiný? A proč bylo Verrovo *imperium* prodlouženo ještě pro celý rok 71 př. n. l.? (Srv. Cic. In Verr. II/II, 15, 37; II/IV, 19, 42.)

[46] Za mnoho míst, v nichž Cicero barvitě popisuje výsledky Verrova řádění na Sicílii, viz ještě jednu jeho charakteristickou syntetickou formulaci Cic. In Verr. II/III, 26, 66/II.

[47] V Ciceronových spisech vůbec a ve Verrinách zvláště jsou o tom nesčetné doklady — viz. např. Cic. In Verr. II/I, 17, 44; II/II, 32, 78; II/III, 88, 205—206.

ním městě. A římští magistráti, kteří se za nákladných volebních kampaní zadlužili až po uši, tam přicházeli ne proto, aby se s provinciály mazlili, nýbrž proto, aby z bohatství provincií zaplatili své dluhy, aby tam nashromáždili co největší majetek a zaopatřili se tak na celý další život[48]. Skutečností také je, že téměř všichni místodržící se v provinciích pohádkově (a tedy vždycky víceméně nezákonně) obohatili, přičemž se od sebe lišili spíše jen metodami, jak postupovali. Takový byl římský systém a jen vedlejší byla již forma, zda místodržící jednal s provinciály v rukavičkách nebo s mečem v ruce[49].

Cicero[50] osobně byl muž nepochybně čestný, zejména ve finančních záležitostech[51], a proto dostatečně mravně legitimován k tomu, aby Verrovy zločiny odhalil a veřejně ho obžaloval. Nebyl to však typ hrdinský a v některých fázích svého života se choval až zbaběle[52].

V mládí byl velmi opatrný a neúčastnil se politického života. Do poloviny šedesátých let (v r. 64 př. n. l. byl zvolen konzulem) podporoval třídu jezdců, z níž pocházel, ale poté se přimkl k optimátům jako činitel umírněně konzervativní s výrazně intelektuálským zaměřením[53].

Neměl žádnou pevnou filosofickou linii (byl eklektikem, nikoli však kompilátorem[54]) ani vyhraněný a reálný politický program a často mu také unikal smysl soudobých událostí, jichž se sám účastnil, nebo vůbec hlavní rysy historického dění jeho doby. Ideál, jemuž zůstal věren po

[48] Notorickým a přímo klasickým příkladem je Caesar se svými obrovskými dluhy, které vyplynuly z jeho „štědrosti" (srv. Sall, Cat. 49, 3), ale s mnohonásobně větší kořistí z provincií, která mu i „s úroky" vynahradila všechny jeho dřívější „investice". Jako pádný doklad stačí jediný úryvek Suetoniův — Suet. Caes. 54, 1—5.

O tom, jak někteří jednotlivci nestoudně kořistili v provinciích, svědčí i Cic. In Verr. II/V, 48, 126—127).

[49] Verres podle svého osobního založení zvolil pochopitelně tuto druhou cestu, kombinovanou ještě přímým terorem — srv. Cic. In Verr. *passim*, zvláště pak knihu II/V *De suppliciis*.

[50] Je málo antických osobností, které by k sobě přitahovaly tolik pozornosti jako právě výmluvný Arpiňan: ciceronská literatura je tak obsáhlá, že by bylo velmi nesnadné jen ji sepsat, natož prostudovat (např. Michel, *Les rapports de la rhétorique et de la philosophie dans l'oeuvre de Ciceron*, Paris 1960, uvádí jen pro potřebu své práce 694 titulů).

Z posledních důležitých zejména právněhistorických děl toho druhu cituji:
Bolz, *Niewolnicy w pismach Cicerona*, Poznań 1963;
Braunert, *Verfassungsnorm und Verfassungswirklichkeit im spätrepublikanischen Rom (Eine Interpretation zu Ciceros Rede für Balbus)*, Der altsprachliche Unterricht 1966, 51—73;
Buchner, *Cicero: Bestand und Wandel seiner geistigen Welt*, Heidelberg 1964;
De Francisci, *Preannunzi del Principato d nelle Filippiche di Cicerone*, BIDR 1964, 1—37;
Perelli, *Il pensiero politico di Cicerone*, Torino 1965;
Utčenko, *Social'noje i političeskoje značenije termina „optimates" u Cicerona*, Drevnij mir, Moskva 1962, 627—635;
Wieacker, *Cicero als Advokat*, Berlin 1965.

celý život, totiž spolupráce všech vrstev římských občanů, hlavně pak senátorů a jezdců, na republikánské základně[55] (sám o sobě iluzorní, protože opomíjel zájmy jednotlivých tříd), byl v jeho době již zcela překonán, protože narážel na železnou nezbytnost epochy, v níž bylo nutno vyřešit hluboké rozpory vyplývající z trvalé krize římského otrokářského řádu pomocí vojenské diktatury[56].

10. Verrova ediktální činnost na Sicílii

V buržoazní romanistické literatuře se projevuje opravdu pozoruhodný rozpor: na jedné straně se Verrova prokonzulura na Sicílii považuje za období ryzí zvůle, ba dokonce za popření veškerého práva[57], na druhé straně se však pramene, který — jako jediný — se tímto obdobím podrobně zabývá a rozebírá různé stránky Verrovy praxe (totiž Ciceronova obžaloba Verra), velmi často a velmi vážně používá k důkazům nejrůz-

[51] Grabar-Passek, *Načalo političeskoj kariery Cicerona* (uveřejněno v antologii *Ciceron*), Moskva 1958, str. 11, uvádí, že Cicero ani kdykoli později, nikdy nebyl ani podezříván — natož obžalován — z nečestných činů.

[52] Tak shodně o něm svědčí Appianus, Bell. civ. II, 15 a Plut. Cic. 30: r. 59 př. n. l., po vyhlášení Klodiova zákona (proti magistrátům, kteří dali popravit římské občany bez soudního rozsudku (zákon tedy směřoval především proti Ciceronovi) prý Cicero ponížené prosil, zahalen do smutku, konzula Pisona a Pompeia o ochranu a Pompeiovi se dokonce vrhl k nohám — srv. Utčenko, *Politiko-filosofskije traktaty Cicerona* (otištěno v publikaci *Ciceron, Dialogi o gosudarstve — O zakonach*), Moskva 1966, 155—6.

[53] O optimátech se zde hovoří jako o nejreakčnější, ale také nejagresívnější složce senátorského stavu, nikoli jako o politické straně v moderním slova smyslu — srv. S. L. Utčenko, *K voprosu o rimskich političeskich partijach*, VDI 3—1963, str. 82—94.

Deratani se domnívá (v Úvodu k antologii *Ciceron*, citované zde v pozn. 39), že Cicero oponoval senátu až do přijetí agrárního zákona Servilia Rufa z r. 64 př. n. l. Naproti tomu tvrdí Utčenko ve spise, citovaném v předchozí poznámce, že již v řeči Pro Cluentio, tj. r. 66 př. n. l., na rozdíl od dřívějších jeho řečí, ostře zaměřených proti nobilitě, se u Cicerona objevuje myšlenka bloku mezi senátory a jezdci (tamže str. 173).

[54] Viz např. Utčenko, *Politiko-filosofskije traktaty*, cit. str. 168.

[55] Cicero je formuluje na mnoha místech (uvádí je Utčenko na str. 173 článku právě citovaného) jako *concordia ordinum* nebo *consensus bonorum omnium*.

[56] Srv. Rading, *Cicero i jego vremja*, cit. str. 9 ad.

Naproti tomu buržoazní vědci nehodnotí vždy Cicerona střízlivě a kriticky, přikládají mu někdy nejen věčnou slávu, nýbrž i — posvátnost (např. Zieliński, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, Leipzig—Berlin 1929):

[57] Úsudek Schulzův, *Prinzipien*, cit. str. 163:

„Die Rechtspflege des Verres war ein Skandal und für römische Justiz nicht repräsentativ."

je příliš příkrý a příliš — dogmatický. V dalším bude vysvětleno, že Verrova praxe nebyla — kvalitativně — pro Řím netypická, nýbrž typická.

nějších tvrzení ryze právnické povahy[58]. Věc má značný teoretický dosah, a proto uvedu hned jeden takový zřejmý příklad.

V poslední době byl opětovně — na základě výzkumů Wlassakových — a živě diskutován pověstný Verrův edikt

SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO[59]

a všichni diskutující se v této souvislosti zevrubně zabývali procesní činností rekuperátorů a snažili se zejména pomocí tohoto ediktu rozhodnout otázku, zda a kdy měly strany možnost volby mezi jednotlivým rozhodčím a rekuperátory[60]. A přece všechny úvahy tohoto druhu jsou zásadně vadné, protože daný text nemůže ničím přispět pro vyřešení otázky, kterou diskutující zkoumali. Úryvek je sice velmi důležitý, nikoli však z hlediska právně technického, o který jim šlo.

Čeho se však Verrův edikt týkal a jaké měl důsledky ve skutečném životě doby?

Již prvním svým ediktem na Sicílii nastolil Verres mezi pěstiteli obilí a výběrčími takový režim, že pěstitel byl povinen odevzdat výběrčímu nejen desetinu sklizně (v souhlase s předřímským uspořádáním této otázky v tzv. *lex Hieronica*[61]), nýbrž tolik, kolik výběrčí požadoval, jinak se pěstitel vystavoval *actio in quadruplum.*

Cic. In Verr. II/III, 10, 25: „*Primum edictum, iudices, audite praeclarum: Quantum decumanus edidisset aratorem sibi decumae dare oportere, ut tantum arator decumano dare cogeretur.*"

Dalšími opatřeními nutil pak Verres sicilské pěstitele, aby o tom uzavřeli s výběrčím zvláštní „dohodu" a tato povinnost se vztahovala nejen na Sicilany, nýbrž i na římské občany, usedlé na Sicílii, jak to dosvědčuje (možná smyšlený) případ Q. Septicia. Ten se se svým výběrčím nepohodl a odmítl přijmout jeho podmínky, ale když si pak chtěl odvézt obilí domů, zabránil mu v tom edikt, nařizující uvedenou „dohodu" —

[58] Stačí podívat se do ukazatele pramenů kteréhokoli většího romanistického díla nebo sborníku romanistických prací, abychom viděli, kam až zabíhá tato nesprávná metoda.

Hned v dalším textu uvedu jeden takový názorný případ, který zároveň dokládá, jak marxistická romanistika řeší problémy, které jsou pro buržoazní romanistiku nerešitelné.

[59] Cic. In Verr. II/III, 14, 35.

[60] Této diskuse se v poslední době účastnili zejména Bongertová, Broggini, Pugliese, Schmidlin (srv. SZ 1964, str. 191 ad., kde je i předchozí literatura) a Kaser (viz tamtéž str. 389).

[61] Podrobnou zprávu o *lex Hieronica* a o způsobech, jakými ji Verres obcházel, přináší Cic. In Verr. II/III, 6, 14 ad. Viz též Rostovcev, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig—Berlin 1910, 233 ad.; Carcopino, *La loi de Hiéron et les Romains*, Paris 1919; De Martino, *Storia della costituzione romana* II, Napoli 1954, 287 ad.

Cic. In Verr. II/III, 14, 37: *„Attendite enim cuius modi edicta sint.* NE TOLLAT, *inquit,* EX AREA, NISI ERIT PACTVS.“
Než by se dal tak nestoudným způsobem okrást, Septicius se rozhodl, že raději vydá obilí zkáze na dešti, ale nový edikt mu nařídil, aby do 1. srpna odvezl zrní do přístavu —

Cic. In Verr. II/III, 14, 36: *„. . . edictum repente uberrimum et quaestuosissimum nascitur, ut ante Kalendas Sextiles omnes decumas ad aquam deportatas haberent.“*
Přichystal se tedy, že odveze obilí *ad aquam*, ale ukázalo se, že tak nesmí učinit, dokud neuzavře dohodu s výběrčím —

Cic. In Verr. II/III, 14, 37: *„Nisi pactus eris, non commovebis.“*

Takové a podobné případy, jakož i celková špatná pověst Verrova způsobily, že procesů mezi výběrčími a pěstiteli bylo velmi málo a končily pro pěstitele nepříznivě, ba často tragicky —

Cic. In Verr. II/III, 29, 70: *„Si damnatus eris, atque adeo cum damnatus eris (nam dubitatio damnationis illis reciperatoribus quae poterat esse?), virgis te ad necem caedi necesse erit.“*
Vydal-li tedy Verres za této situace edikt, podle něhož stačilo přání jedné strany, aby spor rozhodli rekuperátoři —

Cic. In Verr. II/III, 14, 35: *„Illa vero praeclara est clausula edicti, quod omnium controversiarum quae essent inter aratorem et decumanum, si uter velit, edicit se reciperatores daturum,“,*
nemohlo to znamenat nic jiného než to, že kdyby došlo k takovému sporu, rekuperátoři z Verrovy kohorty by byli odsoudili pěstitele *in quadruplum*. Cicero přičiňuje k tomuto ediktu poznámku vskutku případnou:

Cic. In Verr. II/III, 14, 35: *„Quam lepide se furari putat! Utrique facit potestatem, sed utrum ita scripserit, ‚si uter volet‘ an ‚si decumanus volet‘, nihil interest; arator enim tuos istos reciperatores numquam volet.“*

Z hlediska právně společenského nebylo ani tak důležité, který soudní orgán rozhodoval o těchto sporech, jako spíše kdo ve skutečnosti byli oni výběrčí a oni soudcové a kdo je určoval. Nuže, výběrčí byli pouhou Verrovou prodlouženou rukou a rekuperátoři se rekrutovali výhradně z jeho pověstné kohorty, byli to kumpáni, z nichž ani jediný nebyl římským občanem —

Cic. In Verr. II/III, 28, 69: *„Ingerebat iste Artemidorum Cornelium medicum et Tlepolemum Cornelium pictorem et eius modi reciperatores, quorum civis Romanus nemo erat, sed Graeci sacrilegi iam pridem improbi, repente Cornelii.“*
Tito lidé — a částečně za přímé pomoci Verrovy — vydírali z místního obyvatelstva kromě daní ještě vydatné přídavky v podobě osobních darů

výběrčím, kteří je pak odevzdávali Verrovi[62]. Odtud je zřejmé, že výběrčí ve sporech s pěstiteli vždycky požadovali Verrovy rekuperátory a že tito rekuperátoři vždycky pěstitele odsuzovali.

Verrův edikt SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO byl tedy jen formálně normou vydanou zákonným způsobem, ve skutečnosti však je to doklad pouhé zvůle, který pod rouškou zákonnosti, právní normy, nastoloval hrubý teror[63].

Jak je tedy možné řešit na základě takovéhoto textu problémy ryze právnické, jak se o to pokoušejí výše uvedení vědci? Je jasné, že to možné není, že Ciceronův úryvek nutno vykládat v docela jiné rovině, nikoli v rovině právně technické, nýbrž v rovině právně společenské a právně politické.

Pro hlubší pochopení Verrova ediktu SI VTER VOLET uvádím ještě jeho další svérázné vyřešení otázek, které s tímto ediktem úzce souvisí.

Verres, vychloubaje se spravedlnosti svého sicilského režimu, uváděl jako doklad úpravu právních vztahů mezi pěstiteli a výběrčími: neplnil-li pěstitel své povinnosti, vystavoval se žalobě *in quadruplum*, kdežto výběrčímu, který by mu odňal příliš obilí, hrozilo *iudicium in octuplum*.

Takové byly vskutku normy, takové bylo formální právo. Ale jak se promítalo toto „právo" a tato „spravedlnost" do společenské praxe, jaká zde byla „skutečná skutečnost"? Cicero nás o tom informuje zcela přesvědčivě:

Podle uvedeného již ediktu[64] byl pěstitel povinen odevždat výběrčímu tolik obilí, kolik on požadoval, i kdyby to bylo více než činila sklizeň; pěstitel mohl protestovat, ale jen u Verrových rekuperátorů (Cic. In Verr. II/III, 29, 70). Odevzdal-li však méně, mohl ho výběrčí stíhat žalobou *in quadruplum*, o které rozhodovali titíž rekuperátoři (Cic. In Verr. II/III, 29, 70). Kromě toho mu hrozila další žaloba, že jednal proti znění ediktu (neoznámiv výměru některého obdělávaného pozemku) a v případě odsouzení — což v rukou Verrových rekuperátorů bylo jisté — ubičování (Cic. In Verr. II/III, 29, 70).

Za těchto okolností, kdy mnozí sicilští pěstitelé *multas cruces propositas effugere cupiebant*[65], ani jedinkráte za celé Verrovo místodržitelské tříletí se nestalo, že by některý výběrčí byl obžalován, natož odsouzen *in octuplum*, ačkoli všichni pěstitele nestydatě okrádali (Cic. In Verr.

[62] Cic. In Verr. II/III, 30, 71 (kde Cicero nazývá výběrčího daní *dominus ac rex aratorum!)* a četná další místa v pokračování tohoto textu.

[63] Je to jeden z mnoha případů, ukazujících velmi názorně, jak někteří prétoři zneužívali ediktu k prosazování svých osobních cílů. Ke společenskému dosahu takovéhoto zneužívání viz dále pozn 78 a text s ní související.

[64] Cic. In Verr. II/III, 10, 25.

[65] Cic. In Verr. II/III, 29, 70.

II/III, 12, 29). Bylo totiž již předem příliš jasné, že celý proces by byl jen výsměchem řádnému objektivnímu řízení a že odsouzeni by byli vždy jen pěstitelé sami (Cic. In Verr. II/III, 12, 30–31). Tedy, z hlediska formálního bylo všechno v pořádku, povinnostem odpovídala práva a obě strany byly chráněny účinnými právními prostředky, pěstitelé dokonce dvojnásob účinnými. Ale z hlediska materiálního, rozhodujícího pro praktický život sicilského obyvatelstva, byl pěstitel vydán na milost a nemilost výběrčímu bez jakékoli možnosti skutečné obrany.

Tak a ne jinak vypadaly opravdové právní vztahy mezi pěstitelem a výběrčím za Verrovy prokonzulátury, taková byla „skutečná skutečnost"[66].

11. Ciceronův spis Orationes in C. Verrem

Jak jsem uvedl a zhruba odůvodnil již dříve (v. pozn. 26), opírám argumentaci celého tohoto článku hlavně o známou Ciceronovu obžalobu proti sicilskému prokonzulovi C. Verrovi, jeden z antických spisů, který je sice velmi často citován, ale který stále ještě není dostatečně probádán, zvláště pokud jde o oblast státu a práva.

Při studiu Verrin musíme počítat s některými zvláštními momenty. Je to především zásadní povaha tohoto spisu jakožto politické obžaloby s pronikavým politickým dosahem[67]. Dále je to výjimečnost hlavní postavy spisu, Verra, který v sobě ztělesňoval souhrn různých negativních vlastností, jež se jinak porůznu vyskytovaly u římských magistrátů. A konečně je to mimořádná povaha autora samého trpícího tím, co by se dalo nazvat komplexem *hominis novi:* na jedné straně Cicero toužil dostat se mezi nobilitu a stát se jejím plnoprávným členem — odtud se dal silně ovlivňovat její ideologií; na druhé straně však si byl neustále vědom nižšího původu a utrpěných křivd (citelných jen v poměru k jeho obrovské ctižádosti) — odtud jeho snaha vyzdvihovat třídu jezdců, z níž vyšel, a jeho schopnost realisticky posuzovat třídu senátorskou, do níž přicházel.

Nelze samozřejmě věřit všemu, co Cicero napsal o Verrovi, v tom směru nebyl a nemohl být nestranný. Koeficient nejistoty obsahu, s nímž musíme pracovat v každém historickém prameni, není tedy ani

[66] Takto zběžně načrtnutý obraz „práva" a „spravedlnosti" v pojetí Verrově není však ničím absurdním nebo nereálným, nýbrž spíše jen drasticky karikovaným obrazem každého „práva" a každé „spravedlnosti" v třídní společnosti, a proto může znamenitě posloužit — mutatis mutandis — pro pochopení vztahů mezi jinými stranami, např. (podle našeho tématu) mezi bohatým patriciem a chudým plebejem.

[67] Právě takové politické momenty Verrin buržoazní romanistika, soustřeďujíc se na momenty právnické, zpravidla pomíjí nebo alespoň zeslabuje, jak je o tom v této práci na více místech řeč.

ve Verrinách zanedbatelný, ale s jeho složkami je možno snáze počítat, protože jsou ovlivněny činiteli známějšími, a proto celkové hodnocení Verrin může být spolehlivější než je tomu u jiných antických a zejména právnických spisů.

Musíme zde ovšem rozlišovat. Ciceronovy obecné úvahy, zejména idealistického a eklektického obsahu, mají pro nás nejmenší cenu a ostatně ve Verrinách je jich méně než v jiných jeho spisech. Jakmile však Cicero, a někdy i mimovolně, popisuje různá fakta ze současného života — a zde se pod přímou kritikou současníků nemohl příliš odchylovat od skutečnosti —, tu je velmi věrohodný (jen s jistou rezervou stran politických invektiv, známé to zbraně Cicerona-řečníka, jakož i vůbec stran řečnického prvku Verrin) a pozdvihuje se často jako veliký umělec až k realistickému pohledu na římské vládnoucí třídy, vytváří bezděky realistický autoportrét tehdejší římské společenské špičky, pravdivě svědčí o ní a proti ní. Ale mnohdy i jeho hodnocení takových fakt (jakkoli silně subjektivně zabarvená) jsou velmi cenná, protože vyplývají z rozporů mezi zájmy jednotlivých skupin římských vládnoucích tříd a tak odhalují pravdu o tehdejší společnosti.

V poměru k Verrovi nezůstal vždy Cicero — pochopitelně — v průběhu celé své dlouhé obžaloby zcela objektivní a jeho řeč nesla přirozeně s sebou zdůrazňování nebo zas naopak zeslabování různých momentů a okolností[68]. Vážnější jsou však případy, kdy se Ciceronovo hodnocení do-

[68] Zde můžeme uvést jako příklad příběh P. Gavia, kterého dal Verres, ačkoli Gavius byl římským občanem, ukřižovat na nejužším místě messinské úžiny, přímo u vjezdu do messinského přístavu, kde bylo možno vidět kříž i z pevniny. Tímto případem vrcholí a zároveň končí Ciceronova obžaloba Verra, pak následuje už jen řečnický závěr *(peroratio)*.

Cicero rozehrává při této příležitosti všechny citové struny svého velikého umění, aby vylíčil v nejživějších barvách hrůznost Verrova zločinu proti římské svobodě a proti římskému občanovi. Verres totiž dal Gavia — přes jeho opětovné volání *„Civis Romanus sum"*, které by ho bylo ochránilo v celém tehdejším světě — nejen uvrhnout do okovů, nýbrž i zbičovat, popravit a dokonce ukřižovat, kterážto potupná smrt byla vyhrazena jen otrokům. Vizme jen Ciceronovu nádhernou gradaci:

„Facinus est vincire civem Romanum, scelus verberare, prope parricidium necare; quid dicam in crucem tollere?" (Cic. In Verr. II/V, 66, 170).

A hned dále Cicero pranýřuje neobyčejnou krutost Verra, který dal kříž postavit tak, aby Gavius umíral dívaje se na svobodnou vlast, s těmito otrlými slovy:

„Spectet, inquit, patriam; in conspectu legum libertatisque moriatur." (Cic. In Verr. II/III, 66, 170.)

V téže souvislosti zazní také slavná Ciceronova pasáž opěvující svobodu:

„O nomen dulce libertatis! o ius eximium nostrae civitatis! o lex Porcia legesque Semproniae! o graviter desiderata et aliquando reddita plebi Romanae tribunicia potestas!" (Cic. In Verr. II/III, 63, 163.)

Nakonce však, přes to všechno, proti jímavému a dramatickému líčení Ciceronovu stojí holá skutečnost, že Verres dal P. Gavia popravit jako Spartakova vyzvědače, a to takovým způsobem, aby všichni otroci na pevnině dobře viděli, jaký osud by je čekal na Sicílii. Tuto možnost (a tím i Verrovu obhajobu) nelze vyvrátit, ale pak

stává do přímého rozporu s historickou realitou, tak zvláště když Cicero nepřiznává Verrovi žádné schopnosti a tím méně zásluhy vojenské, politické nebo administrativní. Stačí však uvést dvě okolnosti, abychom prokázali pravý opak a uvedli Ciceronovo líčení na pravou míru. Jednak byl Verres ponechán na Sicílii (ačkoli senát měl z této nejstarší, ale také nejbližší provincie neustále rychlé, hojné a přesné zprávy, takže se musel vždy co nejdříve dozvídat o všech Verrových činech i zločinech a tedy v tomto ohledu jistě vždy rozhodoval s dokonalou znalostí věci) plné tři roky[69], jednak tehdy skutečně zabránil — a to je podstatné — tomu, aby Spartak přenesl své mohutné povstání také na Sicílii[70]. Z toho musíme usuzovat, že Verres v hlavním a nejdůležitějším směru, tj. ve směru politickém a třídním, dobře plnil úkoly, které mu byly svěřeny a že proto senát nebral na tak přísnou váhu jeho lakotu a mravní výstřelky, jako se to ostatně v politice velmi často přihodilo a přihází[71]. Verres si byl zřejmě svých platných služeb pro římskou nobilitu dobře vědom a lze se domnívat, že tato okolnost značně posilovala jeho smělost, že jinak by si byl asi na Sicílii nebyl dovolil jednat tak otevřeně a tak bezohledně, jak je o tom zde na tolika místech řeč.

To byl vlastní důvod, pro který římská nobilita chránila Verra jako svého člověka i poté, co vyšly najevo všechny jeho zločiny, proč vyvinula všemožné úsilí, aby ho zachránila. Ve snaze zamlžit tak nepříjemný skandál, nabídla jako žalobce člověka zcela neškodného[72] a dala Verrovi ku pomoci jako advokáta Q. Hortensia, nejlepšího obhájce té doby, snažila se všemi prostředky řízení protahovat[73] a nakonec dokázala zabránit tomu nejhoršímu jak pro Verra, tak i pro sebe samu.

se ovšem celý případ dostává do docela jiného světla: z cynického zločince se stává obratný státník, který obezřetně střeží zájmy římského státu vůbec a římské nobility zvláště.

Ke Gaviovu případu zvláště srv. Maróti, *De suppliciis (Zur Frage der sizilianischen Zusammenhänge des Spartacus-Aufstandes)*, Acta antiqua Acad. Sc. Hung. 1961, 52 ad.

[69] Viz pozn. 45.

[70] Maróti, *De suppliciis*, cit. str. 49 ad. dochází při rozboru této otázky celkem k závěru, že hrozba přenesení války s otroky na Sicílii byla eminentní, že byl dokonce učiněn dvojí pokus přepravit Spartakovu armádu na Sicílii a že Verres učinil dostatečná opatření, aby tomu všemu zabránil.

[71] Verres byl natolik zkušený, že chápal, že mu jeho zločiny na Sicílii neprojdou bez procesu, a proto se na něj chladnokrevně připravoval: jak častěji říkal, první rok kořistil pro sebe, druhý pro své ochránce a třetí (který byl nejvydatnější) pro své budoucí soudce. (Cic. In Verr. I, 14, 40.)

[72] Byl jím Q. Caecilius Niger — srv. Cic. In Q. Caecilium VII, 22 ad.

[73] Verrovi ochránci si počínali vskutku obratně. Když už bylo zřejmé, že Verres Ciceronově obžalobě neujde, vyvolali napřed fingovaný proces proti achajskému prokonzulovi, čímž získali důležité tři měsíce (srv. Cic. In Verr. I, 2, 6). Pak už doufali, že Verrův proces se nutně bude muset vlivem dlouhých svátků a oslav *(ludi votivi, ludi romani, ludi Victoriae, ludi Plebeii)* protáhnout do příštího roku 69 př. n. l., kdy měli dostat všechny klíčové pozice do svých rukou — srv. pozn. 82.

12. Dopad Ciceronových Verrin v oblasti práva

Cicero se ve své obžalobě neomezoval jen na činnost Verrovu na Sicílii v letech 73—71 př. n. l., nýbrž šel mnohem dál, napadaje nespravedlivé činy četných prétorů a soudců, jakož i vůbec vykonávání „spravedlnosti" v Římské říši[74]. Nelze ovšem tvrdit, že by se veškeré římské soudnictví podobalo obrazu, který nám načrtl Cicero, ale na druhé straně např. korupce soudů byla v té době již tak zakořeněna, že tvořila určitý systém, který se nutně musel projevovat v praxi. Odtud se v Ciceronově líčení projevují často typické rysy celého římského státu jako takového. Je proto zřejmé, že ani Verrova činnost na Sicílii nebyla žádnou atypickou epizodou římského státního života, jak se nám to snaží namluvit buržoazní literatura.

Verrovo působení na Sicílii mělo kromě jiného i svérázný vliv na oblast práva. Tak jako Verrovi „psi" (jak on nazýval své věrné služebníky, kteří neúnavně a obětavě plnili všechny jeho příkazy) slídili a čenichali po celé Sicílii za všemi uměleckými poklady, aby se jich jejich pán mohl zmocnit, tak zase Verrovi právníci usilovně hledali kdejakou mezeru či skulinku v právním řádu, aby jí mohli využít k uskutečnění některého přání jejich chlebodárce, aby jeho nezákonným zásahům dodávali zdání jakési legality. Bylo by zajímavé a užitečné vyzkoumat, zda a do jaké míry se tato jejich činnost odrazila v dějinách římského práva.

Právě v době, kdy se Verrova proprétura chýlila ku konci a kdy již bylo zřejmo, že dojde k velikému procesu s Verrem, tj. na sklonku r. 71 a na počátku r. 70 př. n. l., se v Římě znovu projednávala otázka tzv. soudcovských seznamů, kde šlo v podstatě o to, která třída měla mít nadále soudnictví ve svých rukou.

Boj o soudcovská místa byl důležitou dílčí frontou celkového zápasu senátorů a jezdců o nadvládu v Římě a v provinciích. Zatímco reforma Gaia Graccha zlomila dřívější monopol senátorů v soudnictví, Sulla po politických bojích se střídavými úspěchy, jež se odrazily v kolísavých právních normách, jej obnovil[75]. Ale již za dalších 10 let se nadvláda senátorů v soudnictví stala (vinou jejich přílišného zneužívání a aspoň v té podobě, jakou jí dal Sulla) neudržitelnou a hledalo se nové řešení. A tu právě Verrovo působení na Sicílii a Ciceronova obžaloba, inspiro-

[74] Protože nám nejde o Verrovu osobu, nýbrž o stav římské společnosti té doby vcelku, jsou pro nás právě takové Ciceronovy zmínky — nezatížené tendenčním hlediskem — vlastně nejdůležitější — viz např. v dalším četné konkrétní údaje o prétorovi a o rozhodčím a jejich procesní činnosti, nebo dokonalý popis sicilského práva v Cic. In Verr. II/II, 13, 32 ad.

[75] Blíže k tomu viz pozn. 138 a text s ní související.

vaná tímto tak názorným praktickým příkladem, zmařily všechny naděje senátorů. Cicero, který v té době ještě naplno podporoval zájmy jezdců, k nimž původně náležel[76], neváhal ani ve Verrinách postavit se s plnou vahou za jejich požadavky a na mnoha místech otevřeně a nesmlouvavě kritizoval zlořády senátorů v soudní praxi[77].

Ještě v létě r. 70 př. n. l., kdy již probíhaly poslední přípravy k procesu, nebyl vyhlášen návrh příslušného zákona, který mezitím vypracoval prétor L. Aurelius Cotta. A tu Cicero, v jedné ze svých nádherných perzonifikací, kdy vinu celé třídy shrnuje do jediné postavy, praví výslovně, že to vlastně nebyl formální navrhovatel zákona, nýbrž on, Verres, kdo se postaral o formulování a vyhlášení nového zákona. Cicero zde také vhodně předesílá obecnou pravdu, jak někdy konkrétní události a okamžiky státního života velmi urychlí spád dějin. Skutečností je, že dokud se zdálo, že Verres se bez odmluv podrobí odsuzujícímu rozsudku, o novém zákonu se ani mnoho nemluvilo; jakmile se však ukázalo, že Verres nabyl odvahy a chystá se k odporu, návrh zákona byl neprodleně vyhlášen.

Vizme nyní celou tuto tak neobyčejně významnou a průkaznou pasáž Ciceronova textu:

Cic. In Verr. II/V, 69, 177–178: *„Reliquum iudicium iam non de mea fide, quae perspecta est, nec de istius vita, quae damnata est, sed de iudicibus, et vere ut dicam, de te futurum est.*

At quo tempore futurum est (nam id maxime providendum est; etenim cum omnibus in rebus tum in re publica permagni momenti est ratio atque inclinatio temporum)? Nempe eo cum populus Romanus aliud genus hominum atque alium ordinem ad res iudicandas requirit, nempe lege de iudiciis iudicibusque novis promulgata. Quam non is promulgavit quo nomine proscriptam videtis, sed hic reus, his, inquam, sua spe atque opinione quam de vobis habet, legem illam scribendam promulgandamque curavit. Itaque, cum primo agere coepimus, lex non erat promulgata; cum iste vestra severitate permotus multa signa dederat quamobrem responsurus non videretur, mentio de lege nulla fiebat. Posteaquam iste recreari et confirmari visus est, lex statim promulgata est.“

Verrovo řádění na Sicílii a Ciceronův mistrovský rozbor jeho zločinů se tak staly přímým dokladem k návrhu nového soudního zákona, který

[76] Ciceronův otec měl nevelikou usedlost blízko Arpina (asi 150 km od Říma), nebyl však spřízněn s patricijským rodem Tulliů (srv. Grabar-Passek, *Mark Tullij Ciceron*, otištěno v I. svazku Ciceronových řečí), Moskva 1962, 367.

[77] Dostatečné množství konkrétního materiálu přináší i tato práce, zvláště v oddílu 13 a 14 o činnosti senátorů v roli prétora a soudce.

nese název lex Aurelia iudiciaria z r. 70 př. n. l. Je to jeden z mimořádně názorných příkladů a nezvratných důkazů, jak nesprávné a neukázněné počínání jednoho příslušníka určité třídy (řečeno ovšem v daném případě z hlediska římských senátorů; objektivně vzato, šlo samozřejmě o přehánění osobních zájmů, o zvůli při výkonu moci, o zneužívání úředního postavení a o protiprávní jednání až zločiny všeho druhu) způsobilo vážnou škodu zájmům celé této společenské třídy[78].

O pouhé tři roky později, tj. v r. 67 př. n. l., prosadil tribun C. Cornelius plebiscitum (které dostalo v nauce název *lex Cornelia de iurisdictione* nebo *de edictis praetorum*), podle něhož byli prétoři napříště vázáni na vlastní edikt.

Protože jedním z velmi vážných obvinění Ciceronových bylo právě to, že Verres jednal často proti znění vlastního ediktu, lze považovat za jisté, že Verrův případ značně přispěl k vydání i tohoto zákona, který ve svých důsledcích nepochybně poškodil zájmy římské nobility, i když jeho praktický dosah nesmíme přeceňovat[79]; o tom svědčí i další Corneliův návrh, jímž (rovněž) *auctoritatem senatus minuebat*[80].

IV
Praetor, iudex a římské soudní řízení

13. Prétor, jeho pravomoc a skutečné postavení

Vraťme se nyní, po zásadním zhodnocení našeho hlavního pramene, Ciceronových Verrin, k řízení tak jak probíhalo po injusvokaci a připusťme, že obě strany se již k magistrátovi dostavily.

Kdo vlastně to byl praetor urbanus, který suverénně rozhodoval o tom, zda žaloba bude připuštěna či nikoli[81]? Zpravidla přece pa-

[78] Přísně vzato, každý Verrův přehmat nahánět vodu na mlýn jezdcům a poškozoval zájmy nobility, jak se to i normativně projevilo ve vydání soudních zákonů, směřujících jasně proti ní (*lex Aurelia iudiciaria a lex Cornelia de iuridictione* — srv. pozn. 81).

[79] Blíže k tomu viz pozn. 81. Srv. též text k pozn. 121 a 126.

[80] Ascon. In Corn. 56.

[81] Prétor, vykonávající jurisdikci, zdánlivě vydával jen procesní formule, tj. uváděl do chodu soudní řízení podle dřívějších vzorů, přidávaje jen tu a tam něco nového. Ve skutečnosti však měl, a to i ústavně — plnou moc rozhodovat naprosto volně, takže celé soudnictví pevně ovládal, neustále kontroloval a libovolně usměrňoval (Cic. In Verr. II/II, 12, 30). To se projevovalo nejvýrazněji tehdy, když prétor své obrovské moci zneužíval —

„Nulla res per triennium nisi ad nutum istius iudicata est, nulla res tam patria cuiusquam atque avita fuit quae non ab eo imperio istius abiudicaretur ..." (Cic. In Verr. I, 5, 13).

Také pokud jde o edikt, měl prétor naprostou volnost a někteří magistráti jí

tricijův příbuzný, kolega, přítel či dobrý známý, příslušník jeho společenské vrstvy, mající s ním v obdobných případech zcela shodné zájmy[82]. Lze za těchto okolností předpokládat přísně nestranný postup, hledání jakési „objektivní" spravedlnosti[83]? Vždyť prétor mohl i podle svého volného uvážení z kteréhokoli formálního či materiálního důvodu kteroukoli civilní nebo honorární žalobu prostě denegovat, čímž se spor — který pro drobného rolníka mohl mít existenční význam — odsunul v nejlepším případě do dalšího úředního období. Je možno si bez obtíží představit, jak asi vypadala v prétorových rukou v takových případech ekvita (kterou, poněkud přehnaně a tvrdě řečeno, bylo možno odůvodnit cokoli!), zejména tam, kde prétor měl na věci přímý společenský nebo

zneužívali natolik, že často rozhodovali i proti znění vlastního ediktu. Tomu se (marně) snažila čelit *lex Cornelia* z r. 67 př. n. l. zásadou

„ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent."

Zákon byl vydán zřejmě pod tlakem veřejného mínění (jistě vydatně živeného finanční šlechtou, jezdci, kteří zde měli znamenitou příležitost podlamovat senátorům půdu pod nohama), bouřícího se proti tomu, že edikt, který měl obsahovat obecné procesní normy, se stával prostředkem, jímž obratní prétoři řídili soudnictví libovolným směrem, hlavně ve svůj osobní prospěch, a dokonce, že to dělali nad snesitelnou míru. Je ovšem jasné, že ani tento zákon, jak už znění jeho hlavního ustanovení naznačuje, nijak neomezil dřívější prétorovu úplnou volnost jednání, nýbrž přiměl ho jen k tomu, aby napříště užíval svého *ius edicendi* s větší rozvahou.

Ostatně se zachovalo velmi charakteristické svědectví o vzniku této normy v Ascon. In Corn. 58: *„Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, multis tamen invitis tulit, ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent: quae res cunctam gratiam ambitiosis praetoribus, qui varie ius dicere assueverant, sustulit."* Proto Serrao, *La „iurisdictio" del pretore peregrino*, Milano 1954, str. 156 hovoří v této souvislosti o *„disposizione tendente a reagire e a porre un freno agli eccessi (del tipo di quelli che Cicerone attribuisce a Verre)"*.

Stojí za povšimnutí, že text hovoří o prétorech ambiciózních (toužících po hodnostech, ale také po penězích) a že bylo nutno velmi bojovat za tento zákon (*multis invitis*).

Vzhledem k tehdejší soudní praxi lze tedy předpokládat, že zákon (a tím spíše jeho výklad) byl pouhým opatřením pokryteckým, pískem hozeným masám do očí, normou vynucenou *ut aliquid fecisse videatur*, avšak s úmyslem pokračovat jinými prostředky v témže směru.

Viz též svědectví Dio Cass. 36, 40, že prétoři, o něž tam šlo, místo souladu s ekvitou jednali πρὸς χάριν ἢ καὶ κατ' ἔχθραν τινῶν.

Srv. ještě Cic. In Verr. II/I, 46, 119 a k tomuto místu Martini, *Il problema della causae cognitio pretoria*, Milano 1960, str. 38 ad.

[82] Na osobě prétorově tedy záleželo v dvojím smyslu, společenském (třídním) i osobním se zřetelem ke konkrétnímu sporu. Proto Cicero tolik pospíchal, aby dokončil Verrův proces ještě v r. 70 př. n. l., protože následujícího roku by byl musel čelit velmi nevýhodné konstelaci, kdy na rozhodujících místech měli být sami Verrovi přátelé (Cic. In Verr. I, 9, 26; I, 18, 53). Viz též text k pozn. 91 a 146.

[83] Zde by bylo na místě zmínit se o rozsáhlé korupci na sklonku republiky, týkající se voleb i další činnosti prétorů. Také Cicero shromáždil nesčetné doklady toho druhu jen za Verrovo sicilské tříletí (Cic. In Verr. II/I, 47, 125). Verres sám se nestyděl brát úplatky dokonce i z obou stran (II/II, 32/78). Srv. pozn. 105 a text s ní související.

osobní zájem[84]. Přitom odpovědnost, které se prétor při svém eventuálním stranickém rozhodování vystavoval, byla prakticky nepatrná, protože po skončení svého funkčního období neodpovídal všemu římskému lidu, nýbrž zase jen příslušníkům svého stavu, ať už vystupovali v kterékoli státní funkci[85]. —

A nyní se podívejme ještě blíže, jaký obraz o prétorovi, jakožto soudním magistrátovi (a tedy i proprétorovi, prokonzulovi), nám podává Cicero ve svých V e r r i n á c h ! Řeknu hned, že není nikterak růžový a že se velice liší od obrazu prétora, jakožto nestranného orgánu, jakéhosi symbolu spravedlnosti, za jaký bývá často považován.

Cicero především konstatuje[86] naprostou a prakticky rozhodující moc prétorovu v soudnictví: směl vydávat obecné edikty i konkrétní formule libovolného obsahu, připustit nebo nepřipustit kterékoli důkazy[87], docílit odsouzení nevinného nebo beztrestnost zločince[88]. Odtud řečník dospívá ke skeptické, ale o zkušenost opřené souhrnné formulaci:

„*Dubium nemini est quim o m n e s o m n i u m p e c u n i a e positae*

[84] Dostaly-li se bez nejmenších překážek do funkce prétora i typy přímo zločinecké jako Verres, Catilina a jim podobní, je zřejmě iluzorní vydávat prétora přímo či nepřímo (jak to právě buržoazní romanistika ráda činí) za „symbol spravedlnosti". Jak potom takoví magistráti vykonávali svou funkci, je snadné si představit. Podrobně nás o tom zpravuje Cicero ve Verrinách, méně podrobně a spíše jen sporadicky jiní římští spisovatelé. — Viz též pozn. 172.

[85] Jedním z významných důsledků, které pro boje senátorů s jezdci o moc v Římské říši měly reformy Gaia Graccha, byl soudní zákon (*lex Sempronia iudiciaria* z r. 122 př. n. l.), podle něhož jezdci nabyli možnosti rozhodovat v roli soudců o senátorech pohnaných před soud (tj. před stálé soudní komise pro vyšetřování zlořádů v provinciích tzv. *quaestiones perpetuae de repetundis*, zavedené *lege Calpurnia repetundarum* z r. 149 př. n. l.) Byla to mocná zbraň hlavně potencionálně, neboť i v dobách, kdy vydírání provincií místodržícími se stalo již docela běžným, tyto procesy, o sobě a absolutně dosti časté, zasahovaly prakticky jen m a l o u část provinilých osob a i z těch jen málokdy (tehdy, když byly ohroženy vážné zájmy vládnoucích tříd) došlo k odsouzení, ostatně velmi m í r n é m u: zpravidla ukončilo celou záležitost vyhnanství a pokuta, která bývala jen zlomkem nečestně nabytého majetku. Přitom nesmíme zapomínat, že často rozhodovala výpověď publikánů dané provincie a ta se řídila měrou, jak tam byly spjaty zájmy senátorů a jezdců.

Nejlépe je to vidět na osudu Verra samotného. Co vlastně se mu stalo za všechny jeho nesčetné zločiny, jimiž poškodil jak zájmy celé Římské říše, tak i zájmy Římanů jako vedoucí složky všeho jejího obyvatelstva? Zaplatil pokutu (číselně obrovskou, ale v poměru k jeho celkovému zisku nízkou a rozhodně mnohem nižší, než požadoval Cicero — srv. M a r ó t i, *De suppliciis*, cit. str. 43, p. 11) a odešel do „vyhnanství", kde pokračoval ve svém přepychovém a zahálčivém životě ještě skoro třicet let, až do r. 43 př. n. l., kdy Antonius, toužící po jeho uměleckých dílech, se postaral o to, aby ho zařadil mezi proskribované. A tak více než všechny jeho sicilské zločiny byly Verrovi osudné jeho nádherné korintské vázy, které se zdráhal odstoupit Antoniovi (Plin. Nat. hist. XXXIV, 6).

[86] V dalším, protože bude následovat mnoho textů z Verrin, budu užívat zkrácené citace bez označení Cic. In Verr.

[87] I, 4—5, 12—13; I, 7, 20.

[88] I, 4, 13; I, 9, 27.

sint in eorum potestate qui iudicia dant, et eorum, qui iudicant.“[89]

Pro občany byla proto vždy svrchovaně důležitá individuální osoba úřadujícího prétora, neboť na něm záleželo, jak ten který spor dopadne[90]. Odtud Ciceronova narážka *hoc praetore et hoc consilio*[91], proto rozhodně nemohl dopustit, aby se proces s Verrem protáhl a poté o něm rozhodoval jiný prétor a jiný soud[92]. Zůstává ovšem příznačnou skutečností, že i osoby s vyloženě zločineckými sklony, o nichž se vše důležité vědělo dopodrobna již předem[93], bývaly nicméně bez obtíží voleny do funkce prétora — tak Glaucia, Catilina, Verres nebo třebas Fabius Hadrianus, kterého jako proprétora stihl zasloužený trest: pro svou lakotu a krutost byl ve svém úředním sídle upálen[94].

Hlavním motivem jednání osob, které se prolíná celými Verrinami, jsou peníze, bohatství a moc z něho plynoucí, což ovšem nemohlo zůstat bez vlivu na soudnictví. Cicero sám vyslovuje obavu, aby ohromné Verrovo bohatství nenarušilo spravedlnosti soudu[95] a zaznamenává jeho opětovné výroky, že si může koupit všechno[96], i rozhodnutí v soudním sporu[97], že prostě za peníze lze dosáhnout všeho —

„*...nihil esse tam sanctum quod non violari, nihil tam munitum quod non expugnari pecunia possit*“[98].

Touha po dosažení nadměrného bohatství vedla u četných magistrátů k hrabivosti. Cicero, když hodnotí činnost sicilských censorů, kteří museli složit po 300 denárech na Verrovu sochu a kteří se pak hojili na svých spoluobčanech, praví výstižně:

„*Itaque illi censores fecerunt idem quod in nostra re publica solent ii qui per largitionen magistratus adepti sunt: dederunt operam ut ita potestatem gererent ut illam lacunam rei familiaris explerent*“[99], tj. stejně tak jako římští magistráti bezohledně využili své moci, aby se co nejdříve a co nejvíce obohatili. Na jiných místech pak Cicero rozvádí tyto své úvahy když praví, že dříve magistráti kradli co možná diskrétně (*occulte, obscurissime*[100]) a jen pro sebe a své děti

[89] II/II, 12, 30.
[90] I, 9, 26—27; I, 10, 30—32.
[91] I, 3, 10.
[92] I, 18, 53.
[93] II/II, 6, 18.
[94] II/I, 27, 70; II/V, 36, 94.
[95] I, 1, 3.
[96] II/III, 41, 144: „*...se putare posse emere quae ipse semper habuit venalia, fidem, ius iurandum veritatem, officium, religionem ...*“
[97] I, 3, 8; I, 3, 10; II/I, 47, 125.
[98] I, 2, 4. Viz též Sallustiovu formulaci „*...omnia Romae venalia esse*“ (Sall. Jug. 20, 1; srv. i 28, 1).
[99] II/II, 55, 138.
[100] II/IV, 24, 53.

(*quantum sibi ac liberis suis satis esse arbitretur*[101]), kdežto nyní kradou ještě pro své patrony, advokáty, prétora a soudce, což už jde do nekonečna —

„*. . . tantum unum quemque auferre quantum sibi, patronis, advocatis, praetori, iudicibus satis futurum sit; hoc profecto infinitum esse*“[102];

nebo že Sicilané byli již na podobné zlořády zvyklí[103] a že by byli celkem proti Verrovi nic nenamítali, kdyby byl kradl jen obvyklým způsobem nebo proviňoval se jen jedním směrem —

„*. . . hunc denique ipsum pertulissent, si humano modo, si usitato more, si denique uno aliquo in genere pecasset*“[104].

Ruku v ruce s hrabivostí, která se v tehdejší vznešené římské společnosti tolik rozmohla, šel i ostudný jev korupce, směřující k dosažení, rozmnožení nebo aspoň k záchraně neprávem nabytého bohatství, korupce všeho a všech počínaje již volbami magistrátů[105], korupce řečníků nevyjímaje ani pokusy o korupci Cicerona samého[106], korupce magistrátů, korupce žalobců[107] a zejména korupce soudců, o níž bude dále řeč. Množství případů toho druhu a důraz, který na ně Cicero klade, ukazují, že nešlo o pouhé výjimky, nýbrž spíše o systém, takže tento jev sám o sobě nutí k hlubokému zamyšlení nad špičkou tehdejší společnosti.

Ve Verrinách nacházíme četné zmínky o různých korupčních aférách s mnohými charakteristickými podrobnostmi. Cicero tvrdí, že může uvést nesčetné případy, kdy se Verres, který již dříve jako prétor v Římě rozhodoval podle výše úplatků, jež přijímala jeho milenka Chelidon[108], dal tak či onak podplatit —

„*Possum sescenta decreta proferre in quibus, ut ego non dicam, pecuniam intercessisse ipsa decretorum novitas iniquitasque declarat*[109].“

Tak vlastně prodával justici ve velkém, a to nejen na Sicílii, nýbrž již dříve v Římě samém —

„*An hoc dubitabit quisquam omnium, quin is venalem in Sicilia iuris dictionem habuerit, qui Romae totum edictum atque omnia decreta venderit*“?[110];

[101] 1, 14, 41.
[102] Tamže.
[103] II/II, 3, 8.
[104] II/II, 3, 9.
[105] I, 8, 23; I, 9, 24—26; II/IV, 20, 45. Srv. i Sall. Jug. 13, 7.
K tomu je třeba připomenout, že různé korupční machinace s volbami magistrátů sahají do doby mnohem dávnější, jak o tom svědčí *lex Cornelia Baebia* z r. 181 př. n. l., potírající *ambitus* — srv. De Martino, *Storia della costituzione romana* II, Napoli 1954, 370.
[106] II/I, 6, 17.
[107] II/IV, 20, 45.
[108] II/I, 46, 120. Srv. ještě pozn. 121.
[109] II/I, 47, 125.
[110] II/II, 48, 119.

jako svých nástrojů k tomu používal různých pochybných individuí (*interpretes*[111]). Na mnohých místech Cicero ovšem přiznává, že Verres nebyl jediný, že podobné zlořády páchali i jiní římští magistráti.[112]

Dlouhá je řada protiprávních zásahů Verrových do práva a do soudnictví. Především jsou to jeho e d i k t y, vypracované často až příliš průhledně *hominis causa*[113], např. jeho obmyslný výklad *legis Voconiae*[114] nebo dědických sporů vůbec[115], edikt, jímž si přisvojil všeobecnou soudní pravomoc na Sicílii[116] a pak a hlavně smutně proslulý edikt o odevzdávání obilí, o němž již byla řeč[117].

Dále jsou to procesní f o r m u l e, jejichž pouhé znění mohlo vést přímo k nespravedlivému rozsudku[118] nebo dokonce obecná formule „*Si*

[111] I, 12, 36; II/II, 22, 54; 44, 108.

[112] Viz dále pozn. 134.

[113] Podívejme se nyní na jeden názorný příklad z bohaté ediktální činnosti Verrovy, který ukazuje, jak norma, zdánlivě objektivní, obecná a „spravedlivá" byla v tehdejším životě společnosti zcela subjektivní, individuální a hluboce „nespravedlivá", vypracovaná doslova *hominis causa:*

Componit edictum his verbis ut quivis intellegere possit unius hominis causa conscriptum esse, tantum quod hominem non nominat; c a u s a m q u i d e m t o t a m p e r s c r i b i t, i u s, c o n s u e t u d i n e m, a e q u i t a t e m, e d i c t a o m n i u m n e g l e x i t. EX EDICTO VRBANO. SI DE HEREDITATE AMBIGITVR — SI POSSESSOR SPONSIONEM NON FACIET. *Iam quid id ad praetorem, uter possessor sit? nonne id quaeri oportet, utrum possessorem esse oporteat? Ergo, quia possessor est, non moves possessione: si possessor non esset, non dares? N u s q u a m e n i m s c r i b i s, n e q u e t u a l i u d q u i c q u a m e d i c t o a m p l e c t e r i s n i s i e a m c a u s a m p r o q u a p e c u n i a m a c c e p e r a s* (II/I, 45, 115—116).

Neméně názorný je i pověstný Verrův edikt SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO (viz zde jeho rozbor v oddíle 10. Verrova ediktální činnost na Sicílii).

[114] II/I, 106—114.

[115] II/I, 45, 116.

[116] II/II, 13, 33: „*Edictum enim hominis cognoscite, q u o e d i c t o o m n t a i u d i c i a r e d e g e r a t i n s u a m p o t e s t a t e m:* SI QVI PERPERAM IVDICASSET? SE COGNITVRVM; CVM COGNOSSET, ANIMADVERSVRVM. *Idque cum faciebat, nemo dubitabat quin, cum iudex alium de suo iudicio putaret iudicaturum seque in eo capitis periculum aditurum, voluntatem spectaret eius quem statim de capite suo putaret iudicaturum.*"

[117] Viz pozn. 61 a pokračující text.

[118] Uvedu zde jeden takový příklad:

II/II, 12, 31: „*Si vero illud quoque accedit, ut praetor in ea verba iudicium det ut v e l L. Octavius Balbus iudex, homo et iuris et offici p e r i t i s s i m u s, n o n p o s s i t a l i t e r i u d i c a r e — s i i u d i c i u m s i t e i u s m o d i:*

L. OCTAVIVS IVDEX ESTO. SI PARET FVNDVM CAPENATEM, QVO DE AGITVR EX IVRE QVIRITIVM P. SERVILI ESSE, NEQVE IS FVNDVS Q. CATVLO RESTITVETVR,

non necesse erit L. Octavio iudici cogere P. Servilium Q. Catulo fundum restituere, aut condemnare eum quem non oporteat? E i u s m o d i t o t u m i u s p r a e t o r i u m, o m n i s r e s i u d i c i a r i a f u i t i n S i c i l i a p e r t r i e n n i u m V e r r e p r a e t o r e. Decreta eius modi, SI NON ACCIPIT QVOD TE DEBERE DICIS ACCVSES; SI PETIT, DVCAS: C. *Fuficium duci iussit petitorem, L. Suettium, L. Racilium. Iudicia eius modi: q u i c i v e s R o m a n i e r a n t i u d i c a b a n t s i S i c u l i e s-*

pareret adversus edictum fecisse", která za takových podmínek, jaké nastolil Verres, byla přímým výsměchem právu[119].

A konečně sem patří celá řada jurisdikčních r o z h o d n u t í nejrůznějšího obsahu, počínaje již Verrovou činností jako římského prétora. Zatímco jako dezignovaný prétor připravoval svůj edikt podle toho, jak mu ten který zájemce zaplatil[120], jakmile vstoupil do funkce, necítil se svým vlastním ediktem nijak vázán a klidně rozhodoval i proti jeho přímému znění[121]. Když však poté strany patřičně zaplatily, nestyděl se své dřívější rozhodnutí zase zvrátit ve prospěch úplatkáře —

„*. . . alias revocabat eos inter quos iam decreverat, decretumque mutabat, alias inter aliquos contrarium sine ulla religione decernebat ac proximis paulo ante decreverat*"[122].

Tím ovšem nastolil hrubou zvůli a takový právní zmatek nebo lépe bezpráví[123], že se tím musel vážně zabývat senát[124].

Na Sicílii pak vymyslel nesčetné způsoby, jak co nejvydatněji kořistit z jurisdikce —

„*. . . tum illud i n f i n i t u m genus invenerat ad i n n u m e r a b i l e m pecuniam corripiendam*"[125].

sent, cum Siculos eorum legibus dari oporteret; qui Siculi, si cives Romani essent."

Zde bych chtěl jen stručně poznamenat, že Brogginiho výklad tohoto místa (Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz, Napoli 1964, str. 934 ad.), předložený na základě rozboru Arangio-Ruize a De Martina, je příliš úzký.

Pro Verra osobně byly formality všeho druhu nepochybně lhostejné, přece však musel alespoň na oko postupovat s nějakým zdáním zákonnosti. Proto jeho právníci užívali formy pokud možno „právnické". Verres sám se zajímal hlavně o právo materiální a hledal, zda v tom či onom konkrétním případě mu to či ono právo (římské či sicilské) dávalo naději na hmotný prospěch. Cicero zaznamenává jen příklady jeho obmyslných formulí (to právě vyjadřují jeho slova *iudicia eius modi*), tj. nejhorší příklady, ale to vůbec neznamená, že by Verres, pokud se mu to hodilo, nemohl postupovat také podle zákona Rupiliova.

Smyslem našeho místa tedy není zdůraznit jako „zásadu", že ve všech procesech se bude postupovat tak, jako by Římané byli Sicilany a naopak (což by bylo pro Verra nemělo význam), nýbrž ukázat, jak Verres si při výkonu spravedlnosti vždycky vyhrazoval naprostou volnost jednání podle nebo proti zákonu Rupiliovu (viz např. II/II, 13, 34) a tedy také užívat, pokud to uznal za vhodné, tzv. *fictio libertatis* (v. též P u g l i e s e, *Riflessioni sull' editto di Cicerone in Cicilia*, Synteleia V i n c e n z o A r a n g i o - R u i z, cit. p. 986: „. . . allora (ultimi decenni della repubblica) *il magistrato provinciale godeva di un potere discrezionale amplissimo, grazie a cui — teoricamente — ciascuna provincia, in ciascun anno, avrebbe potuto avere un proprio, distinto, sistema giuridico.*")

[119] II/III, 28, 69; srv. i In Q. Caes. 56.

[120] II/I, 46, 119.

[121] Takže jeho protiprávní zásahy musel napravovat jeho kolega L. Calpurnius Piso Frugi (viz tamže). Srv. i pozn. 81 a 108.

[122] II/I, 46, 120.

[123] II/III, 7, 16.

[124] II/I, 60, 156.

[125] II/II, 11, 30.

Nejenže rozhodoval v přímém rozporu s *lex Rupilia*, všemi předchozími místodržícími dodržovanou[126], nýbrž pošlapával i základní zásady právní[127], vykonával jurisdikci ne podle práva, nýbrž podle toho, jak dostal zaplaceno[128]. Proti jednomu jeho skandálnímu rozhodnutí vůči nepřítomnému[129] musel jednat římský senát a nakonec energicky zasáhli lidoví tribunové[130]. A přímo trestně právní teror spustil na bohaté občany —

„*Primum insimulatio est repentina capitalis atque invidiosi criminis... Deinde crimen sine accusatore, sententia sine consilio, damnatio sine defensione*“[131],

aby z nich vyždímal co nejvíce peněz.

Na velmi mnoha místech a v souvislosti s různými Verrovými zločiny připomíná Cicero přímo[132] nebo nepřímo[133], že i mnozí jiní římští magistráti jednali podobně jako Verres, třebaže nikoli stejným způsobem a nikoli v tolika různých směrech[134]. Cicero však zvláště zdůrazňuje, že tyto případy byly velmi časté[135], že mnozí magistráti byli skutečně odsouzeni[136], ale že přesto se bohatství celých provincií přestěhovalo do vil nečetných římských boháčů[137].

[126] II/II, 16, 39—41.

[127] II/II, 24, 59; 26, 66.

[128] „*...pretio, non aequitate iura discripserat*“ (II/V, 10, 27).

[129] II/II, 38, 92—94.

[130] II/II, 39, 95.

Senát v této věci nerozhodl z ohledu na Verrova otce, který obcházel vlivné senátory a úpěnlivě je prosil, aby ušetřili jeho syna. Když Sthenius poznal, že senát mu nepomůže, obrátil se na lidové tribuny a Cicero, který mu pomáhal, dosáhl toho, že tribunský edikt (podle něhož se nesměli v Římě zdržovat ti, kdo byli odsouzeni na smrt) se na Sthenia nevztahoval, což mu zachránilo aspoň holý život (rozhodnutí kolegia tribunů znělo: NON VIDERI STHENIVM IMPEDIRI EDICTO QVO MINVS EI ROMAE LICERET ESSE — II/II, 41, 100).

Aféra Stheniova je prvním případem, kdy se Cicero — zatím nepřímo — utkal s Verrem, a tedy jakousi předehrou k jeho pozdější slavné obžalobě sicilského místodržícího. Srv. ještě C i a c e r i, *Cicerone e suoi tempi* I, Milano—Roma-Napoli 1926, str. 44—45.

[131] II/V, 7, 17 a d., zvl. 23.

[132] Cituji zde jen II/I, 44, 91; II/II, 32, 78; 42, 102; 60, 146—147; 66, 160; II/III, 82, 190; 88, 205—206; 90, 211; 93, 217; 94, 221; II/IV, 4, 7.

[133] Např. v úvaze o sochách — II/II, 58, 142.

[134] Cicero praví obecně: „*...sunt alii quoque complures qui idem fecerint*“ (II/III, 94, 221) nebo speciálně o Sicílii: „*Tot praetores, tot consules in Sicilia... tot cupidi, tot improbi, tot audaces...*“ (II/IV, 4, 7) či o provinciích vůbec: „*Tot homines in Asia nocentes, tot in Africa, tot in Hispania, Gallia, Sardinia, tot in ipsa Sicilia fuerunt*“ (II/II, 65, 158), avšak tyto a podobné zmínky blíže nerozvádí, takže není snadné docenit, do jaké míry se tito jiní magistráti podobali Verrovi.

[135] II/II, 3, 8—9; 65, 158; II/III, 26, 64; 89, 207; 94, 221; II/IV, 30, 68.

[136] II/II, 64, 155.

[137] II/V, 48, 126—127. Srv. též Sall. Jug. 16, 3; 31, 9; 33, 2; viz i pozn. 48.

Soudnictví v Římě měla po celá dlouhá staletí pevně v rukou vládnoucí třída, přesněji senátoři a teprve od soudní reformy C. Graccha museli o tuto svou důležitou výsadu bojovat (se střídavým úspěchem) s jezdci[138]. To znamená, že — do té doby — i když obě strany směly zamítat jednotlivé osoby[139], ať už z *alba iudicum* vybraly kohokoli, vždycky to byl senátor, našemu patricijovi osoba blízká[140]. Jak mohl takový spor ve skutečnosti vypadat?[141]

[138] Prakticky šlo o to, které osoby směly být zapisovány do seznamu soudců. Původní monopol senátorů, odvozovaný ještě od Servia Tullia a královské rady, zlomila náhle *lex Sempronia iudiciaria* z r. 122 př. n. l. (monopol jezdců); po jistém kolísání (*lex Servilia Caepionis*, datovaná r. 107 a *lex Servilia Glauciae* z doby 102—100 př. n. l.) *lex Cornelia iudiciaria* z r. 81 př. n. l. (opět monopol senátu, rozšířeného o 300 jezdců); poté *lex Aurelia iudiciaria* z r. 70 a Caesarova *lex iudiciorum* z r. 46 př. n. l. (rozdělení míst mezi senátory a jezdce v poměru 1:2, neboť cenzus třetí skupiny, *tribuni aerarii*, se blížil cenzu jezdeckému) a konečně definitivní úprava Augustova (opět monopol jezdců). Kromě speciálních zákonů a výjimečných případů podílel se tedy na výkonu soudnictví výlučně *ordo uterque*, nejdříve senátoři, později stále více a konečně výhradně jezdci (srv. Pugliese, *Il processo civile romano* II/1, Milano 1963, str. 221 a d.; Kaser, *Prätor und iudex im römischen Zivilprozessrecht*, Tijdschrift VR 1964, str. 354—355; v. též Mommsen, *Staatsrecht* III, Leipzig 1887, str. 527 a d. Pokud jde o formální proces, domnívá se Pugliese (tamže str. 220 a d.) a nyní také Kaser (Tijdschrift VR 1965, str. 94), že strany měly svobodnou volbu soudce.

De Martino, *Storia della costituzione romana* II, Napoli 1954, 454 považuje *lex Sempronia iudiciaria* za normu obecnou, tj. neomezující se jen na quaestiones perpetuae, zavedené nejprve *lege Calpurnia* r. 149 př. n. l. (*quaestio repetundarum* — tamže str. 379 a d.). Ovšem význam soudcovských funkcí se po zavedení *quaestiones paerpetuae* podstatně zvýšil — srv. *tamže* str. 259.

Urputný boj o soudcovská místa ukazuje názorně, že šlo skutečně o oblast mimořádně důležitou pro oba stavy (srv. Rading, *Ciceron i jego vremja*) *Socialno-političeskije otnošenija v Rime v epochu Cicerona* (otištěno ve sborníku Ciceron), (Moskva 1959, str. 29), jímž se přinejmenším podařilo vyřadit členy nižších tříd z této významné politické pozice, třebas někdy pokrytecky zvané *iudicandi munus* (D. 5, 1, 78; Vat. fr. 197 aj.) nebo *onus* (Vat. fr. 194).

[139] Také v tomto směru pronikalo zřejmé třídní hledisko: zatímco občané všech ostatních tříd a vrstev směli — *podle lex Cornelia de reiectione iudicum* — zamítat jen tři soudce, osoby stavu senátorského nebyly takto omezeny.

[140] To platí naplno jen o předgracchovské době — srv. pozn. 138.

[141] Jak prétor, tak ani soudce neměli (tj. nemuseli mít) žádnou speciální právnickou kvalifikaci, nýbrž vykonávali svou funkci výlučně dík svému výsadnímu postavení společenskému. Již z toho vyplývá, co asi bylo pro ně jako jednotlivce (a pro ty, kdo jim tyto funkce svěřili, jako třídu) rozhodující, právnická stránka případu nebo stránka politická, třídní? Vždyť kdyby pro ně mělo hlavní význam uskutečňování ryzího „práva" a ryzí „spravedlnosti", byli by mohli klidně svěřit celé soudnictví do rukou odborníků-právníků. Proto před hlubší kritikou neobstojí odvolávat se na „vážnost", kterou tito členové vysoké aristokracie měli u lidu a která prý byla pro jejich funkci v soudnictví nepostradatelná (srv. n. p. Wieacker, *Vom römischen Recht*, Stuttgart 1961, str. 99: *„Der Iudex ist kein Volksmann, sondern ein Adelsrichter, dessen Wahrspruch vor allem auch durch seinen ausgezeichneten Rang in der civitas ins Gewicht fällt."* Nebo Kaser, *Prätor*

Zdánlivě byl soudcův úkol, totiž rozhodnout spor v rámci podmínek stanovených prétorem, velmi prostý, ale v živé praxi měl soudce dík celkové pružnosti římského právního řádu mnoho možností, jak rozhodnout ten či onen případ; jinými slovy „*ius incertum*" zahrnovalo velmi širokou oblast, v níž panovala značná nejistota o tom, co platilo jako právo. Jestliže pak prétor a soudce svorně spolupracovali, mohli snadno dosáhnout jakéhokoli žádoucího výsledku bez ohledu na platné „právo"[142].

I když byl soudce podle prétorova příkazu vázán rozhodnout ve smyslu ekvity, nijak ho to fakticky neomezovalo, protože stanovit, co v konkrétním případě bylo *aequum* nebo *iniquum*, spadalo stejně do oblasti zcela volného výkladu soudcova.

Senátoři jako soudcové si počínali na sklonku republiky víceméně otevřeně stranicky, často podle hmotného prospěchu, který jim ze sporu kynul a Cicero ve svých Verrinách k tomu přináší nesčetné doklady. Pokud jde o celkové posouzení, připomínám ještě citovaný úryvek, podle něhož majetek občanů závisí plně na soudcích, na tom, jak oni řeší soudní spory[143].

Rozhodující bylo, která třída měla soudnictví v rukou, protože ostatní třídy nemohly u soudů prosazovat náležitě svůj vliv. Cicero to ostatně říká bez obalu —

„*. . . quid enim iam nocere possunt quibus non licet iudicare?*"[144]

Někdy měl prétor (jako právě Verres) soudce do té míry v rukou, že se stávali přímo jeho nástrojem[145] a tu pak záleželo velmi mnoho na konkrétní osobě prétorově. Proto také Cicero, kterému vcelku vyhovovali soudci, určení pro proces proti Verrovi, velmi pospíchal, aby se spor neprotáhl a nedostal se před soudce jiné[146]. Nesmí se však zapomínat, že i Verres jako člen senátorského stavu i jiní jemu podobní senátoři byli soudci[147] — již z toho je vidět, že si nesmíme dělat nadměrné iluze o římském soudnictví.

und iudex. cit. str. 355: „*Damit lag die richterliche Aufgabe bei der Schicht, die durch ihre politische Machtstellung ebenso wie durch ihre Fähigkeiten und Leistungen höchste gesellschaftliche Autorität genoss.*"), ani na myšlenku reformovat tímto způsobem soukromé právo (srv. Schulz, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar 1961, str. 63). Skutečná pravda je prostě ta, že funkce prétora a soudce byly tak důležitými pozicemi politickými, že římská aristokracie se jich nevzdala po celé údobí republiky. K tomu srv. vývody De Martina, *Costituzione*, cit. II, 259 a d., 450 a d.

[142] Tato „spolupráce" se ovšem mohla dít i jemnějšími formami, než jak to činili za Verra jeho rekuperátoři s výběrčími daní a jím samým v pozadí.

[143] II/II, 12, 30.

[144] II/III, 41, 96; srv. i II/III, 72, 168 (velmi charakteristická pasáž *Quis enim* — fin.!).

[145] II/II, 17, 43.

[146] II/I, 11, 30.

[147] II/II, 32, 77—79.

Jako červená nit se celými Verrinami vine motiv k o r u p c e soudu a soudců a Cicero užívá v této souvislosti velmi ostrých výrazů jako *infamia iudiciorum* nebo *senatoria iudicia perdita profligataque esse*[148]. Verres se ve své cynické nestoudnosti často chvástal svou prozíravostí: zatímco hlavní chybou jeho předchůdců bylo, že hrabali jen pro sebe, on prý se pojistil tím, že pro sebe kořistil jen první rok, druhý rok pro své přátele a ochránce a třetí, který byl nejvydatnější, pro své budoucí soudce —

„. . . si unius anni quaestum in rem suam converteret, alterum patronis et defensoribus traderet, tertium illum uberrimum quaestuosissimumque annum totum iudicibus reservaret“[149].

Cicero sám neustále s takovou možností počítal, ba několikrát přímo Verra a jeho přátele obvinil z korumpování soudu, před kterým probíhal daný proces[150] a dokonce uvedl přesná čísla, kolik ten který soudce přijal jako úplatek, jeden 400, jiný dokonce 500, ale žádný méně než 300 tisíc sesterciů[151].

Často byla pro soudce směrodatná nikoli právní stránka sporu, nýbrž společenské postavení stran a jejich ochránců nebo dokonce výše úplatku, který dostali, takže boháče prakticky nebylo možno odsoudit.

„Etenim sic ratiocinabantur, sic honestissimi homines inter se et mecum loquebantur, aperte iam et perspicue n u l l a e s s e i u d i c i a. Qui reus pridie iam ipse se condemnatum putabat, is, postea quam defensor eius consul est factus, absolvitur?“[152]

„Inveteravit enim iam opinio perniciosa rei publicae vobisque periculosa, quae non modo apud nos sed apud exteras nationes omnium sermone percrebruit, h i s i u d i c i i s q u a e n u n c s u n t p e c u n i o s u m h o m i n e m q u a m v i s s i t n o c e n s, n e m i n e m p o s s e d a m n a r i“[153].

Za peníze byli osvobozeni i sebevětší vinící a naopak odsouzeni mužové nejčestnější.

[148] Z místa toho druhu viz např. In Q. Caec. 9; I, 1, 1; 1, 3; 2, 5; 3, 8; 6, 16—17; 7, 19; 10, 29; 12—12, 36—40; II/III, 138; 61, 145; II/V, 68, 174; 70, 179; 71, 183.

Při této korupci soudců se vytvořily delší praxí jakési „taxy“, tj. výše úplatků podle osoby obžalovaného a bližších okolností případu —

„. . . Q. Calidius damnatus dixerit m i n o r i s H S t r i c i e n s p r a e t o r i u m h o m i n e m h o n e s t e n o n p o s s e d a m n a r i; quid sit quod, P. Septimio senatore damnato Q. Hortensio praetore de pecuniis repetundis, lis aestimata sit eo nomine, quod ille ob rem iudicandam pecuniam accepisset (I, 13, 38); viz též I, 2, 5; 7, 19; II/I, 7, 20 a zejména II/III, 41, 145, o němž bude řeč dále.

[149] I, 14, 40.

[150] I, 6, 16; 7, 19.

[151] II/III, 41, 145.

[152] I, 7, 20.

[153] I, 1, 1.

„...homines nocentissimi propter pecunia iudicio liberati, honestissimi atque integerrimi absentes rei facti indicta causa damnati et eiecti...“[154].

Kromě toho však Cicero vyzdvihuje všeobecnou úplatnost soudců-senátorů v posledním desetiletí (tj. od reformy Sullovy, která senátorům vrátila jejich výsadní postavení v soudnictví) —

„...quae inter decem annos, postea quam iudicia ad senatum translata sunt, in rebus iudicandis nefarie flagitioseque facta sunt...“[155];

„aegrotae ac prope desperatae rei publicae iudiciisque corruptis et contaminatis paucorum vitio ac turpitudine[156]

a uvedl i některé skandální aféry, týkající se korupce soudů, např. kdy podplacení soudcové používali voskových tabulek různě zbarvených nebo jinak zevně označených, aby se úplatkář mohl přesvědčit, že hlasovali tak, jak slíbili —

„...hoc factum esse in hac civitate, cum senatorius ordo iudicaret, ut discoloribus signis iuratorum hominum sententiae notarentur?“[157];

vyskytl se i takový případ, kdy senátor v roli soudce bral úplatky z obou stran —

„...inventus est senator qui, cum iudex esset, in eodem iudicio et ab reo pecuniam acciperet quam iudicibus divideret, et ab accusatore ut reum condemnaret“[158].

Jednou však takový korupční skandál propukl neočekávaně tím, že jeden soudce pokus o korupci zveřejnil[159]. Cicero dobře znal všechny pletichy toho druhu, úspěšně proti nim zakročil ve Verrově procesu a pak si liboval —

„Libelli nominum vestrorum consilique huius in manibus erant omnium; nulla nota, nullus color, nullae sordes videbantur his sententiis allini posse...“[160]

Ale ani to mu nestačilo. Aby předešel dalšímu podplácení soudu, důtklivě a slavnostně vyzval Verrova obhájce Hortensia a všechny Verrovy příznivce, aby se již nepokoušeli jakkoli nezákonně ovlivňovat soud[161].

Je pochopitelné, že podplacení soudcové byli zpravidla zaujati, že soudili pole přání toho, kdo jim tak dobře zaplatil[162]. Byl-li prétor silnou

[154] I, 5, 13.
[155] I, 13, 37.
[156] In Q. Caec. 70.
[157] I, 13, 40; 6, 17.
[158] I, 13, 39.
[159] I, 10, 29.
[160] I, 6, 16—17.
[161] I, 12, 36.
[162] I, 13, 40.

osobností a záleželo-li mu osobně na výsledku sporu, bylo velmi nepravděpodobné, že by soudci rozhodli v opačném smyslu —

„. . . qui tantis erunt cervicibus reciperatores qui audeant in provincia, cum praetor adsit, non solum contra voluntatem eius sed etiam contra fortunas iudicare?“[163]

Zvláštním případem zaujatelnosti soudců byli „soudcové“ Verrovi a jemu podobných prétorů, kteří rozhodovali víceméně podle přímého příkazu magistrátova —

„. . . ex lege Rupilia sortiri dicas oportere. Educit ex urna tres; his ut absentem Heraclium condemnet imperat; itaque condemnant“[164].

To byla známá Verrova kohorta, složená ze samých „Kornéliů“, která se stala postrachem Sicílie, protože její rozsudky byly vyloženou zvůlí nemající s právem začasté nic společného, ba byly přímým výsměchem právu[165].

Není divu, že takový stav vyvolával obecnou kritiku a opovržení. Konzul Q. Lutatius Catulus to při jedné diskusi v senátě vyslovil naplno[166], podobně Cn. Pompeius v lidovém shromáždění[167]. Cicero pak spatřoval v těchto soudních zlořádech, v úplatnosti a nespravedlnosti senátorů jako soudců hlavní důvod nenávisti římského lidu vůči celému senátorskému stavu a ve Verrinách na ni často a naléhavě upozorňoval[168]. Přitom dával za příklad dřívější přísnost soudů[169] a neúplatnost soudců v době, kdy soudnictví vykonávali příslušníci stavu jezdeckého —

„. . . annos prope quinquaginta continuos in nullo, iudices, equite Romano iudicante ne tenuissima quidem suspicio acceptae pecuniae ob rem iudicandam constituta sit“[170].

[163] II/III, 59, 135.

[164] II/II, 16—17, 41—42; 30, 75.

[165] II/II, 30, 75; II/III, 12, 30—32; II/V, 53, 141—142.

[166] *„. . . patres conscriptos iudicia male et flagitiose tueri; quod si in rebus iudicandis populi Romani existimationi satis facere voluissent, non tanto opere homines fuisse tribuniciam potestatem desideraturos“* (I, 15, 44).

[167] *„. . . populatas vexatasque esse provincias, iudicia autem turpia ac flagitiosa fieri . . .“* (I, 15, 45).

[168] *„Quae cum ita sint, usque eo de omnibus bonis male existimat, usque eo senatoria iudicia perdita profligataque esse arbitratur, ut hoc palam dictitet, non sine causa se cupidum pecuniae fuisse, quoniam in pecunia tantum praesidium experiatur esse“* (I, 3, 8).

„Vos aliquot iam per annos conceptam huic ordini turpitudinem atque infamiam delere ac tollere potestis“ (I, 16, 49).

Takových, vůči senátu velmi kritických míst je ve Verrinách ještě mnoho, např. I, 6, 17; 7, 20; 10, 28—29; 12—14, 36—40; II/I, 2, 5; II/V, 68, 175. Srv. též In Q. Caec. 9.

[169] *„. . . cum et optimi mores erant et hominum existimatio gravis habebatur et iudicia severa fiebant“* (II/III, 90, 210; 41, 146; II/IV, 10, 22).

[170] I, 13, 38.

Cicero pochopitelně rád idealizuje svou společenskou třídu, ale v tomto směru

Z bohaté problematiky uvedu zde jen několik bodů.

Při hlavním druhu sporů, *legis actio sacramento*, musely strany uzavřít sázku 50 či 500 assů. Tato *poena sacramenti*, která byla pro patricije pouhou maličkostí, znamenala pro chudého plebeje zpravidla nepřekročitelnou překážku, do takového sporu se prostě vůbec nemohl pustit.[171] Ale i později při povolování žalobní formule mohl prétor na stranách požadovat různé jistoty nebo zase „přiměřenou" kauci, což byly rovněž momenty, které chudou protistranu prakticky zbavovaly soudní ochrany[172].

Ve stejném směru — ku prospěchu bohatých patricijů — působila instituce podpůrců stran *(patrones, advocati)* i *consilia iudicis* (nebo i *praetoris)* z řad vlivných, tj. velmi bohatých občanů; naproti tomu k tíži chudého rolníka, který se musel živit prací vlastních rukou, šly všechny další podmínky procesu, soudní místo[173], soudní čas[174], nemožnost procesního zastoupení apod.[175].

nebude asi daleko od pravdy, i když se nezmiňuje o hlavní příčině tohoto rozdílu: jezdci totiž měli peníze vždycky, senátoři jen někteří a mnoho jich bylo ve finanční tísni, buď proto, že různými způsoby přišli o majetek, nebo proto, že soustavně žili nad své poměry.

Jinak ovšem soudnictví vykonávané jezdci bylo stejně tak třídní, jako soudnictví vykonávané senátory, jenže v zájmu jiné společenské třídy. O tom, že jezdci měli v tomto směru stejně daleko od „spravedlnosti" jako senátoři, svědčí obrovský skandál s odsouzením bezúhonného P. Rutilia Rufa — srv. např. C i a c e r i, *Cicerone* cit., str. 8—9.

[171] Srv. P e r e t e r s k i j, *Drevnij Rim*, cit. str. 78.

[172] Není obtížné si představit, jak strašnou asi zbraní mohla být v rukou zaujatého prétora např. *missio in possessionem* (srv. např. I, 4, 12; II/II, 24, 59).

V této souvislosti zaujme neobyčejně živé líčení, jak Verres „vykonával" svou funkci ještě jako městský prétor (tj. jak za něho ve svém domě „úřadovala" jeho milenka Chelidon, vlaštovka) —

„Veniunt, ut dico, ad Chelidonem, Domus erat plena: nova iura, nova decreta, nova iudicia petebantur. ‚Mihi det possessionem, mihi ne adimat, in me iudicium ne det, mihi bona addicat.' Alii nummos numerabant, ab aliis tabellae obsignabantur; domus erat non meretricio conventu sed praetoria turba referta" (II/I, 52, 137).

[173] Verres dosáhl i v tomto bodu vrcholu projeviv důvtip (hodný lepší věci), ne-li nestoudnost, a nalezl způsob, jak pomocí prostého ustanovení o s o u d n í m m í s t ě naplno vystavit pěstitele své zvůli —

„Statuit iste ut arator decumano q u o v e l l e t d e c u m a n u s vadimonium promitteret, ut hic quoque Apronio, cum ex Leontino usque Lilybaeum aliquem vadaretur, et miseris aratoribus calumniandi quaestus accederet" (II/III, 15, 38).

A tak — protože Leontini a Lilybaeum byly na opačných koncích ostrova — mohl donutit pěstitele-dlužníka (také zde se jasně vidí, proti komu bylo zaostřeno „právo"), aby se odebral k soudu přes celou Sicílii.

Také se s o u d n í m č a s e m se prováděly pomocí peněz různé machinace, např.

„...sese, id quod dificillimum fuerit, tempus ipsum emisse iudici sui, quo cetera facilius emere postea posset; ut, quoniam criminum vim subterfugere nullo modo poterat, procellam temporis devitarent" (I, 3, 8).

Nelze zapomínat ani na to, že starší římské právo bylo značně formalistické. Postihovala tato okolnost stejně obě strany? Vždyť prostý rolník zde byl vydán tisícerému nebezpečí jakékoholi formálního prohřešku (který automaticky znamenal ztrátu celého procesu), nikoli však mocný patricij, který měl neustále po ruce nejlepší možnou právní pomoc odborníků-právníků, kteří se rovněž rekrutovali z jeho společenských kruhů[176].

Takto bychom mohli pokračovat dál a dál až do exekuce, kdy se spor znovu vracel k prétorovi se všemi nám již známými praktickými důsledky. Na koho asi dopadala slova zákona XII tabulí o soukromém uvěznění, prodeji do otroctví či usmrcení nezaplativšího dlužníka? Snad chudý rolník prodával bohatého patricije do otroctví nebo čtvrtil jeho mrtvolu na náměstí, či spíše bylo tomu naopak? Kdo asi musel podle pozdější *lex Poetelia* vlastníma rukama odpracovat svůj dluh, patricij či plebej?[177]

[174] Také se soudním časem se prováděly pomocí peněz různé machinace, např.

„...sese, id quad dificillimum fuerit, tempus ipsum emisse iudici sui, quo cetera facilius emere postea posset; ut, quoniam criminum vim subterfugere nullo modo poterat, procellam temporis devitaret" (I, 3, 8).

[175] Tak by nás zde mohla zajímat např. zásada peněžního odsouzení (výhodná pro bohaté a začasté zhoubná pro chudé) nebo zásada jediné instance bez možnosti odvolat se, která tolik posilovala moc soudců a třídy, k níž soudcové náleželi. Srv. k tomu realistický argument *a contrario:*

„...quid enim iam nocere possunt quibus non licet iudicare?" (II/III, 41, 96).

[176] Mnohé z toho, co zde bylo řečeno o prétorovi a soudci, platí také o právnících prvního řádu: týž byl jejich původ a společenské postavení a tedy — v zásadě — také jejich ideologie a praktické zaměření — srv. Kolańczyk, *O pochodzeniu*, cit. str. 262 a d.

Tito právníci měli rozhodující právo, pokud šlo o speciální právnickou stránku (v případech, které pro mocné neměly společenský význam), ale ostatní právníci (nesmíme zapomínat na to, že vedle právníků-koryfeů v Římě se již od archaického práva — srv. Schulz, *Geschichte*, cit. str. 15 — uplatňovali velmi početní právníci druhého a třetího řádu v právním životě Itálie i provincií) museli prostě vykonávat prétorovy příkazy. Kdo jiný než právníci vypracovávali Verrovi a jemu podobným magistrátům jejich podvodné edikty a formule? Právě z tohoto hlediska měli zmínění římští právníci postavení naprosto podřadné a málo záviděníhodné.

[177] Mimochodem, nejnovější bádání ukazuje, že i *lex Poetelia* — tak jako četné jiné římské zákony — byla v praxi již od počátku obcházena a že vůbec neměla tak pronikavý dosah, jak se nauka dříve domnívala — srv. Štajermanová, *Rascvet rabovladel'českich otnošenij v rimskoj respublike*, VDI 2 — 1963, str. 89. — Viz též Sall. Cat. 33, 1 a text k pozn. 42.

Ostatně obsah tohoto zákona není nesporný ani v romanistické nauce, např. Kaser, *Das römische Privatrecht* I, München 1955, str. 137—138 se domnívá, že l. P. *„die Schuldknechtschaft nicht eingeführt hat, sondern nur bestimmt, dass die Vollstreckungshäftlinge nicht mehr gefesselt werden dürfen, vielleicht mit Ausnahme der Deliktschuldner."*

A tak, i když zákonná norma[178] byla formálně a zdánlivě rovná, zásadní hospodářská nerovnost stran nutně vedla k jejich faktické nerovnosti právní[179].

[178] O komiciálních zákonech rozhodovali ve skutečnosti jen magistráti, senát a vůbec nejvyšší špička římské společnosti. To, čeho moderní státy docilují podvodnými volebními zákony (pomocí nichž třebas nejsilnější politická strana dostane jenom polovinu mandátů strany mnohem slabší), toho dosáhli Římané již v 6. stol. př. n. l.: 98 centurií první třídy a jezdců (z celkového počtu 193 centurií), tedy nepatrná hrstka plnoprávných římských občanů (k problému plno- a neplnoprávných občanů srv. Brószovu práci citovanou v pozn. 29) disponovala bezpečnou většinou hlasů, proti nimž veškeré ostatní občanstvo bylo bezmocné. V praxi dokonce, vyjádřily-li se privilegované centurie souhlasně (což v zásadních třídně významných otázkách bylo jistě pravidlem), ostatní centurie již ani nebyly dotazovány. Teoreticky se tedy o těchto zákonech usnášel *populus Romanus*, prakticky však o nich rozhodoval tucet nejbohatších římských rodin, takže si snadno lze představit, jak tyto zákony asi vypadaly a čí zájmy chránily.

Optimátská špička byla uzavřeným světem, který se vyvyšoval nejen nad lidem, nýbrž i nad ostatní aristokracií, jakoby tvořila zvláštní a nadřazenou rasu uvnitř státu. V poměru k jezdcům to znamenitě vystihuje Cicero —

II/V, 71, 182: *„Hominum nobilium non fere quisquam nostrae industriae favet; nullis nostris officiis benivolentiam illorum allicere possumus; quasi natura et genere diiuncti sint, ita dissident a nobis animo ac voluntate.*

Římské zákony měly zcela jinou povahu než zákony moderní, nebyly výrazem soustavné kodifikační činnosti, nýbrž spíše jen opatřeními *ad hoc* (srv. Wieacker, *Vom römischen Recht*, cit. str. 45—46). Odtud je vysvětlitelné, že velké množství takových zákonů se nezachovalo a že pro celkové hodnocení republikánského „zákonodárství" jsou významné zejména takové zákony, jimiž se vládnoucí vrstvy bránily proti tlaku tříd nižších, i když se nezachovalo jejich přesné znění nebo ani celý obsah.

Méně již záleželo na jejich vnější formě. Gaudemet (viz jeho práci citovanou v další poznámce, str. 173) zjišťuje, že z 80 plebiscit, vydaných v letech 220—133 př. n. l. byla jen čtyři přijata proti vůli senátu.

Z našeho hlediska má ještě zvláštní význam skutečnost, že velké množství zákonů bylo vydáno na ochranu poddaných, zejména v provinciích, proti vydírání ze strany římských magistrátů — srv.: Kunkel, *Römische Rechtsgeschichte*, Weimar 1964, str. 39.

[179] V tom právě spočívá tajemství a ideologická síla každého práva: objektivní znění právní normy dává totiž (tomu, kdo nezná pravý stav věcí) iluzi o „rovnosti" a „spravedlnosti".

Abychom zůstali v naší oblasti, právní řád antické římské republiky dovoloval každému občanovi, aby dosáhl nejvyšších státních funkcí. Faktické podmínky společenského života však způsobily, že tyto funkce zůstaly ve skutečnosti vyhrazeny společenské špičce, členům vládnoucí třídy (k mechanismu této *electio*, která byla fakticky spíše *creatio* ze strany předchůdcovy, srv. nyní Gaudemet, *Le peuple et le gouvernement de la république romaine*, Labeo 1965, str. 170). Jen zcela výjimečně (a po překonání nesmírných obtíží ve srovnání s členy nobility — II/V, 70, 181) pronikali do těchto funkcí *homines novi*, ale i ti náleželi zpravidla k zámožným vrstvám. V každém případě pro řadové masy občanů zůstal přístup k těmto funkcím — třebaže právně volný — fakticky uzavřen.

A tak bychom mohli, jen s drobnou parafrází, plně souhlasit s jasnou Ciceronovou formulací: *„His legibus, his conditionibus erit quisquam tam stultus qui (iura aequa esse) arbitretur?"* (II/III, 19, 70).

Závěr

Římské právo v teorii a ve společenské praxi

Právnické prameny, jakými jsou např. Digesta, obsahují římské právo takové, jaké mělo teoreticky být, ale v praktickém životě doby rozhodovalo právo takové, jak skutečně žilo, nebo přesněji, společenská praxe v oblasti práva. A právě náš hlavní pramen, Verriny, jsou jedním ze spisů, které výstižně zobrazují skutečné, tj. právní i faktické vztahy uvnitř římské společnosti. Ostatně tento zásadní rozpor ukazuje Cicero sám protikladem výrazů *verbo* (Verrův edikt) a *re vera* (společenská praxe) —

„Cum vero verbo iudicium sit in edicto, re quidem vera tuorum comitum, hominum nequissimorum, collusio cum decumanis, sociis tuis atque adeo procuratoribus . . .“[180].

Prétor figuruje v právnických textech víceméně jako činitel mechanický, automatický[181], ale ve skutečnosti i on byl živým člověkem s mnohostrannými zájmy a prakticky docela volnou rukou. O tom, jak v praxi skutečně rozhodoval, nás nemohou poučit Digesta, nýbrž jen tu a tam nějaké dílo „neprávnické“. Přitom jedno je jisté a Verriny jsou v tomto směru naprosto přesvědčivé: prétor jako příslušník římské společenské špičky i jako individuum s osobními zájmy rozhodoval v praxi velmi často jinak, než jak by se to od něho jakožto mechanického uskutečňovatele práva dalo očekávat.

Podobně pro posouzení skutečné společenské role soudcovy nemohou být rozhodující ani normy upravující soudní řízení, ani objektivně stylizované procesní formule, ani skvěle propracované materiální právo, které měl k dispozici, ani konečně okolnost, že jím byl soukromý občan a nikoli úřední osoba, v čemž se spatřuje záruka římské demokracie. Neboť jak soudce ve skutečnosti soudil, to nebyla otázka právní, nýbrž politická, mocenská, o tom se nedozvíme to hlavní ani v Digestech, ani u Gaia. Z třídního hlediska bylo důležité, že také *iudex* měl úplnou volnost rozhodování v rámci vymezeném prétorem. Nejistoty práva, která je tak charakteristickým znakem římského práva, využívala vládnoucí třída pochopitelně ve svůj prospěch. Tam, kde se jí to hodilo nebo aspoň kde jí to nevadilo, mohla ovšem navenek vyzdvihovat i „spravedlnost“ v obecnějším až i všelidském smyslu.

[180] II/III, 13, 33.

Podobný rozpor mezi právní normou a praktickým životem, ať už šlo o faktickou situaci nebo o konkrétní osoby zúčastněné při provádění normy, ukazuje např. též Verrův edikt SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO (viz zde oddíl 10. Verrova ediktální činnost na Sicílii).

[181] Zejména v komentářích k prétorskému ediktu, začínajících stereotypně obratem: *Praetor ait.*

Tedy řečeno elegantně: *iudex* musel být osobou, jež byla nad jakékoli podezření ze stranickosti, těšila se nejvyšší obecné vážnosti, což mohly být jen osoby vysoce postavené a na nikom nezávislé[182]. Řečeno historicky pravdivě vypadala věc poněkud jinak: soudnictví bylo tak důležitým úsekem státní činnosti, že jej římská vládnoucí třída pevně držela v rukou a měla jej proti nežádoucímu vlivu nižších tříd dokonale zabezpečen. Kdyby tomu tak nebylo, proč by se byl strhl tak urputný boj mezi senátory a jezdci o soudcovská místa, jaký trval od dob bratří Gracchů až po Césarovu tyranii?

Verriny názorně ukazují, jaké praktické možnosti dávala římská ústava při výkonu „spravedlnosti" do rukou magistrátům a soudcům. Uskutečňovali-li „právo" mezi sebou (tj. uvnitř své společenské třídy) tak, jak nám to někdy bezděky líčí Cicero, pak si můžeme snadno představit, jak je asi uskutečňovali vůči představitelům nepřátelských, antagonistických tříd! Zůstávaly-li jejich nezákonné přehmaty a výstřelky prakticky beztrestné, pak je jasné, jak si asi počínali tam, kde měli v rukou prostředky zcela zákonné, jak prosazovat svou třídní nadvládu!

V buržoazní romanistice se často zdůrazňuje, že nejdůležitější otázkou pro římské právníky a v římském právu vůbec byla otázka: *Qualis actio?* To však zdaleka nestačí. Chceme-li poznat hlouběji, jak se opravdu vyvíjel právní život doby, musíme se ptát ještě na mnoho bližších prvků a podmínek a především se musíme ještě vždycky zeptat: *Qualis praetor? Qualis iudex?*

A tak Ciceronovy Verriny přispívají přímo i nepřímo k důvodným a dalekosáhlým závěrům o skutečné právní praxi v jeho době a v dobách dřívějších, jakož i k důkazu, jak dokonale a do všech důsledků ovládaly římské vládnoucí třídy celé soudnictví. V tomto smyslu se mohly dokonce spoléhat na trojnásobné pojištění svých zájmů: v jejich rukou byla jak zákonodárná činnost, tak hodnost prétora, tak i funkce přísežného soudce. V každém případě byly za normálních okolností s to zabránit tomu, aby se výkon práva obrátil proti jejich životním zájmům.

Týž materiál, který kdysi posloužil Ciceronovi k usvědčení Verra, slouží nyní nám k odhalení pravé tváře nejen římské společnosti, nýbrž i práva, které tato společnost vytvořila. Římské právo, které formálně platilo stejným způsobem pro všechny římské občany, bylo ve skutečnosti velmi relativní: pokud se mezi sebou soudili členové společenské špičky, bylo absolutně rovné a spravedlivé; pokud se však dostali do sporu s členy nižších, pracujících vrstev, tu totéž „rovné" a „spravedlivé" právo

[182] Tak Kaser, *Prätor und iudex* cit. str. 355.

poskytovalo jim všechny praktické výhody, kdežto protistranu zatlačovalo do pozice zcela nevýhodné, ne-li zcela beznadějné[183].

Zatímco římští právníci vyzdvihovali do popředí etické hodnoty svého práva v čele s ekvitou, za touto zářivou dekorací se temně tyčila historická skutečnost, prostá a krutá: třídní společnost, v níž přepych hrstky boháčů byl vykoupen bídou miliónů ubožáků, a třídní právo, tvrdě sankcionující tento stav věcí.

[183] V provinciích, kde místodržící měl úplnou volnost bez jakéhokoliv omezení ústavního rázu, byla po této stránce právní praxe vždycky jasnější a prostší. Je to zřejmé i z citovaného již Ciceronova realistického zjištění, jak se v provinciích uskutečňovalo právo v případech, na nichž měl magistrát osobní zájem (II/III, 59, 135) — srv. text k pozn. 163.

Классовые основы римского процессуального права

Милан Бартошек

Резюме

Автор настоящей статьи поставил перед собой задачу установить правильное место некоторых общеизвестных фактов из области римского процессуального права в общественном контексте, чтобы максимально выявить их природу и социальную функцию, чтобы показать римское право, как общественное явление, в новом и более правильном свете.

Подавляющее большинство источников знакомит нас с такими случаями, когда в процессе противостоят стороны, занимающие приблизительно одинаковое общественное положение. Однако для более глубокого проникновения в природу римского права значительно более показательны споры между представителями антагонистических классов, например между богатым патрицием и бедным плебеем. Если в споре один сенатор потерял земельный участок в пользу другого сенатора, то с общественной точки зрения ничего страшного не произошло. Если же мелкий крестьянин в результате спора с богатым патрицием лишился своего земельного участка, то он терял вместе со своей семьей средства существования, а это, становясь массовым явлением, меняло общественную структуру римского населения.

Поэтому основными, стоящими в римском обществе друг против друга сторонами (обычно в роли кредитора и должника) были крупный землевладелей и малоземельный крестьянин.

Центральными фигурами в римской судебной системе были претор и юдекс, свободное усмотрение которых при вынесении решений практически ничем не было ограничено. Конечно, способ, каким эти должностные лица осуществляли свои функции, не носил характера вопроса права, а представлял собою вопрос политики и потому о нем нельзя найти сведений ни в Дигестах, ни у Гая; эти сведения надо скорее всего искать в источниках, не имеющих юридического характера.

Правовая неустойчивость, столь характерная для римского права (с его незначительным числом законов и огромным значением правовой доктрины), была весьма выгодна для господствующего класса; перед ним всегда были открытые возможности и они использовали их в свою пользу.

И претор и юдекс, обычно, принадлежали к римской общественной верхушке. Если их усмотрение не было ограничено при решении споров «между собой» (т. е. в рамках своего общественного класса), то легко себе представить, как они осуществляли «справедливость» в отношении представителей угнетаемых и эксплуатированных классов (поскольку последние вообще отваживались начать процесс с обладающими властью землевладельцами).

На склоне республики положение в области отправления правосудия весьма ухудшилось, а упадок правов вылился в стяжательство преторов и судей, в явное и скрытое взяточничество, которое по своим масштабам превзошло всяческие границы. Не редки были случаи, когда взятки брались с обеих тяжущихся сторон.

Особенно тяжелая обстановка создалась в провинциях, так как там население было совершенно беззащитно от произвола римских магистратов. Ярким доказательством служит пример сицилийского пропретора Г. Верреса, о котором до нас дошли подробные сведения, зафиксированные в речах Цицерона против Верреса (они послужили главным материалом для настоящей статьи).

Римский господствующий класс считал отправление правосудия столь важным участком государственной жизни, что никогда не выпустил его из своих рук. В этом отношении он

был застрахован в трех направлениях, владея законодательством и должностями претора и судей.

В науке римского права часто подчеркивается, что для римских юристов важнейшим был вопрос: Qualis actio? Если мы хотим познать глубже, как развивалась не только правовая жизнь, но и общественные отношения эпохи, мы должны поинтересоваться еще многими моментами и условиями и в первую очередь должны спросить — Qualis praetor? Qualis iudex?

Римское право, действие которого формально распространялось на всех римских граждан, в действительности было весьма односторонне: поскольку судились представители общественной верхушки, оно было абсолютно равным и справедливым; но поскольку в споре в качестве одной из сторон участвовали представители низших трудящихся слоев, то это «равное» и «справедливое» право предоставляло все практические выгоды первым, тогда как вторые оттесняло на невыгодные, чтобы не сказать безнадежные, позиции.

В то время как римские юристы выдвигали на первый план этические достоинства своего права во главе с «эквитой», за этой великолепной декорацией скрывалась срачная историческая действительность, простая и жестокая: классовое общество, в котором роскошь малочисленных богачей покупалась нищетой миллионов бедняков, и классовое право, неумолимо санкционирующее эту действительность.

Problémy studia české právní kultury v Uhrách do poloviny 19. století*

Václav Vaněček

Problematika tohoto příspěvku náleží do širšího kontextu otázek vlivu českého kulturního života v minulosti na vývoj jiných zemí a národů. Někteří z badatelů, kteří se touto tématikou zabývali, přiblížili se už dosti značně také aspektům právněhistorickým a jejich práce mohou sloužit i za východisko pro bádání o vyzařování české právní kultury za hranice vlastní české národní oblasti.

Tak pro západní Rus, Litvu a Ukrajinu máme studie Pervolfa, H. Jirečka, Jakovliva, Markova[1] a nejnověji zejména Macůrka[2]. Pro Polsko jsou tu práce B. Havránka, A. Brücknera, T. Lehra-Spławińského a Z. Stiebra.[3] Pro jiné země, vedle všeobecného díla Tadrova[4], jsou k dispozici zejména stati B. Mendla, J. Kaprasa, Fr. Čády a J. Cvetlera, jež se v některých směrech přímo dotýkají už našeho tématu.[5]

* Předloženo na IX. Československo-maďarské právněhistorické konferenci konané 10.—12. listopadu 1966 ve Smolenicích.

[1] Josef Markov, v časopise Bratislava, V, 1931, str. 111—123, kde se autor vyrovnává se spisem Jakovlivovým a uvádí i ostatní literaturu. Dodati jest snad jen H. Jirečka, *Život právnický*, 1903, str. 517.

[2] Josef Macůrek, Po stopách spisovné češtiny v jihozápadní Ukrajině koncem 14. a 1. pol. 15. stol., sborník Franku Wollmanovi, Praha 1958, str. 42 a d.; týž autor, *K dějinám česko-ukrajinských a česko-rumunských vztahů v 2. pol. 14. a 1. pol. 15. stol.*, Slovanské historické studie III, Praha 1960, str. 127 ad.: týž, *Působila česká listina na listinu moldavskou v 2. pol. 15. stol.?* Sborník prací fil. fak. brněnské university roč. XV, 1966, str. 25 ad.

[3] Macůrek, *Po stopách*, str. 53, pozn. 54. K tomu lze dodat i jména J. Kaprasa, R. Rauschra a J. Markova (o tom viz v pozn. 1.). — Jak zaznamenal B. Baxa (*Inkolát*, 1908, str. 17), předpisy a instituce českého státního práva obsažené v Obnoveném zřízení zemském z r. 1627 staly se vzorem pro pozdně feudální „zemskou ústavu" vydanou r. 1775 vídeňskou vládou pro polsko-ukrajinskou Halič.

[4] Ferdinand Tadra, *Kulturní styky Čech s cizinou*, Praha 1897.

[5] Ve sborníku *„Co daly naše země Evropě a lidstvu"*, Praha 1939, (B. Mendl, *České stříbro;* J. Kapras, *České právo za hranicemi Čech).* — Fr. Čáda, *Vzájemné vztahy mezi českým právem a cizími právními řády*, Věd. roč. Práv. fak. Mas. univ., XII, Brno 1933, zvl. str. 120. — Působení českého práva a právnictví v alpských zemích a v bývalé habsburské říši vůbec všímal si zvláště M. Stieber, *K vývoji správy, 1901*, zvl. str. 44, 58, 65, 68, 75—77, 81; B. Rieger, *Zřízení kraj-*

Pro oblast starého Uherského království začali sbírat už před sto lety materiál k otázkám, které jsou předmětem tohoto referátu, právníci Josef Beck a Hermenegild Jireček.[6] Avšak teprve 20. století řadou prací historiků-neprávníků a jazykozpytců, kteří podrobně budou uvedeni níže a z nichž je třeba zejména vyzvednout Václava Chaloupeckého, Josefa Macůrka a Branislava Varsika, připravilo půdu pro naši formulaci resp. postavení problému.

●

Jestliže chápeme *právní kulturu* jako soubor jevů charakterizujících daný právní řád v jeho vznikání, rozvíjení a působení, pak zde můžeme rozlišit zejména čtyři hlavní stránky: institucionální, pojmovou, jazykovou a aplikační čili procedurální. Všechny čtyři spolu úzce souvisí a jejich oddělování má cenu spíše pomocnou a praktickou než teoretickou.

Pro českou právní kulturu má zvláštní význam stránka jazyková, která už hluboko od středověku vykazuje svou kontinuitu a má ovšem po staletí své souvislosti institucionální, pojmové i aplikační. Stejně výrazná je v českém vývoji stránka pojmová, která se projevuje — mimo jiné — v existenci odborné právnické literatury psané už od 14. století zčásti českým jazykem, zpracovávající domácí i jiné (např. také římské a kanonické) právní instituce a mířící k usnadnění aplikace práva. Je sice nesporné, že druhá polovina 17. století a století 18. tuto stránku české právní kultury silně oslabují, ale 19. století přináší opět její obnovu v souvislosti s renesancí stránky jazykové. Stránka institucionální vykazuje v české právní kultuře stabilitu a kontinuitu jen pro dobu feudalismu, zvláště staršího. Století 17. přináší tu rovněž element diskontinuity a spolu se stoletím 18. převádí tuto stránku na linii širších souvislostí „rakouských". Století 20. korunuje tuto diskontinuitu přímo revolučním způsobem, uvádějíc institucionální stránku české, resp. už československé právní kultury na zcela nové cesty a do souvislostí právní kultury socialistického světa.

ské II., 1893, str. 6; dále E. Ott, A. Randa a j. v. — České právnické vlivy v novodobém Bulharsku sleduje nověji J. Cvetler in: *Slovanské historické studie*, IV, 1960, srov. o tom v Právněhistorických studiích XIII, str. 307.

[6] V. Chaloupecký, *Kniha žilinská*, 1934, str. VII; týž autor, *Středověké listy ze Slovenska*, 1937, str. XXV. — Některými institucionálními paralelami v minulosti českého a uherského práva zabýval se zvláště R. Rauscher (*O rodinném nedílu*, čas. Bratislava, 1928; týž, *O bratrské adopci*, Sborník věd právních a státních, roč. 28, 1928), který tu navazoval na dílo K. Kadlce, zejména na jeho Verböczyovo Tripartitum (1902). Pokud jde o právní kulturu, viz v tomto Kadlcově díle zvl. na str. 7. — Srov. také Št. Luby, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, 1946, str. 25—26.

Česká právní kultura vyvíjela se ve středověku pod velmi silnými vlivy jednak sousední mohutné právní kultury německé, jednak právní kultury, jejíž ohniska byla vzdálenější (v Itálii a Francii), totiž právní kultury učených práv, římského a kanonického. V novověku ovládla tuto duchovní sféru v českých zemích právní kultura rakouská s centrem ve Vídni, jejíž působení bylo silné zejména v 19. století a přestalo teprve v průběhu první poloviny 20. století.

V uherském státě, (na jehož někdejší půdě zde ve Smolenicích zasedáme), vznikla v průběhu středověku velmi svérázná domácí právní kultura, jejíž vývoj, kořeny a složky zde ani zdaleka nemíním analyzovat. Vlastním tématem tohoto referátu je totiž působení české právní kultury ve státu a právu starých Uher, tedy v oblasti teoreticky vlastně jí cizí, přičemž bych chtěl upozornit především na problematiku bádání o složitém komplexu otázek, které sem spadají a pokud možná se zdržet ukvapených všeobecných řešení a soudů. Co je možno všeobecně říci už dnes, je snad jen to, že česká právní kultura po dlouhá staletí pomáhala rozvíjet právní kulturu uherskou, a to zejména v její slovenské podobě, podobně asi (i když v rozměrech daleko menších) jako v českých zemích činila totéž právní kultura německá, právní kultura učených práv a později právní kultura rakouská. Až na některé výjimky týkající se městského práva na západním Slovensku a práva horního, nedošlo tu však pravděpodobně k rozsáhlejší recepci českých institucí, takže působení české právní kultury v Uhrách soustředilo se především na stránku jazykovou a zčásti i na stránku pojmovou, a to skoro výhradně v kulturní oblasti dnešního Slovenska. Není vyloučeno, že další bádání na základě materiálů, o nichž bude dále řeč, tyto poznatky poněkud rozšíří.

Jedním z nejdůležitějších předpokladů spolehlivého zjištění rozsahu a hloubky působení české právní kultury ve starých Uhrách je probádání právnických bohemik na uherské půdě. Při předběžném orientačním průzkumu, který jsem provedl, se ukázalo, že situace je zde dosti složitá. Ani zdaleka není nutno ve všech uherských „bohemikách", i když jsou právnického charakteru, vidět doklad pronikání české právní kultury. Holý fakt, že se v maďarských nebo rumunských (Sedmihrady) archívech, knihovnách a muzeích nacházejí právnické rukopisy a staré tisky českého původu, nic ještě v tomto směru neprokazuje.

Zaznamenává-li např. Macůrek[7] mezi rukopisy Maďarského národního muzea v Budapešti opis *Menšíkovy* známé monografie „O mezech" z r. 1600 nebo opis českého Obnoveného zřízení či výtah z českých sněmovních usnesení z let 1306—1620, mohou tyto české právní památky být dokladem také jen pozdní poměrně činnosti sběratelské anebo svě-

[7] Věstník České akademie věd a umění 59, 1950, str. 48—49.

dectvím jiných významných historických skutečností. Podobně, uvádí-li K a p r a s[8], že „zřízení opolsko-ratibořské bylo v 2. pol. 16. stol. přeloženo v Sedmihradsku do latiny", je třeba to opravit tak, že tento latinský překlad českého právnického textu z r. 1562 byl pořízen pro sedmihradského vévodu Gábora B e t h l e n a, který r. 1621 (v míru mikulovském) dostal od Ferdinanda II. vévodství Opolské a Ratibořské, takže vznik tohoto překladu (rukopis byl v době mezi oběma světovými válkami v Batthyaneu v Albě Julii)[9] měl svou specifickou, ba historicky osobní příčinu.

Jiné podobné příklady mohli bychom uvést ze Sibině (Sibiu, Herrmannstadt), z Jageru (Eger), opětovně z Alby Julie a koneckonců snad i z Báňské Štávnice na Slovensku, kde ovšem existence českého překladu (z roku 1528) horního zákoníka „Ius regale montanorum"[10] tvoří přece jen problém pro sebe. Jako naléhavý úkol vystává odtud před námi, pořídit spolehlivý soupis právnických bohemik z území Uher s přesnými údaji — pokud je lze získat — o jejich provenienci.

Jiným důležitým předběžným úkolem je dokončení soupisu, a to zejména ze Slovenska, vzdělanců, kteří ve stoletích pro působení české právní kultury v Uhrách rozhodujících studovali na školách v českých zemích, a to nejen na universitách, nýbrž i na školách nižších (partikulárních), kde se učili používání spisovné češtiny. Zvláštní pozornost je tu nutno věnovat pražské právnické fakultě. Cenné údaje shromáždili k tomuto tématu zatím už T a d r a, V a r s i k, M a c ů r e k, T r u c a K u č e r a. Vyplývá odtud, že na pražskou universitu přicházeli studenti z Uher — a zejména ze Slovenska — vlastně nepřetržitě. Bylo tomu tak v době, kdy Praha dočasně neměla právnickou fakultu (jen z let 1558 až 1618 je tu zjištěno 25 posluchačů z území dnešního Slovenska[11]) a tento jev pokračoval i v době pobělohorské, kdy jen v letech 1655—1696 bylo na p r á v n i c k é fakultě v Praze zjištěno 7 posluchačů z Uher, z toho asi polovina bezpečně z dnešního Slovenska.[12]

[8] J. K a p r a s, ve sborníku *Co dały naše země Evropě a lidstvu*, 1939, str. 139.

[9] M a c ů r e k, *Věstník Král. čes. spol. nauk*, 1924, tř. fil.-hist., VI, str. 70—72, tamtéž 1926, II, str. 44—47.

[10] J u n g m a n n, *Historie literatury české*, 1849, str. 36, č. 91; H. J i r e č e k, *Život právnický*, str. 64. Podle zprávy z dnešního SÚA — OH v Báňské Štávnici (J. G i n d l) nachází se celý konvolut příslušných rukopisů (Ius montanum cum traductione Slavica aliisque pertinentiis) buď ve Vídni (Hofkammerarchiv či Hofbibliothek?) anebo v knihovně báňské akademie v Lubně (Leoben). Z B. Štávnice byl podle tamních záznamů oddisponován již v r. 1779, a to zřejmě do vídeňské dvorské komory. Rukopis patřil původně do knihovny Peithnerovy, kterou báňská akademie ve Štávnici zakoupila.

[11] Podle materiálu dodaného mi laskavostí drů T r u c e a K u č e r y z Archívu Karlovy university.

[12] Podle téhož materiálu; srov. také M. T r u c a J. K u č e r a v Právněhistorických studiích XI, 1965, str. 53 a d.

Založení nové university v Bratislavě r. 1467 (Academia Istropolitana) bylo činem, který byl mezi jiným namířen právě proti vlivu Prahy, pražské university a české „husitské“ kultury, v Uhrách — podle názorů vládnoucích u dvora krále Matěje Korvína — nežádoucí.[13]

V bohatém materiálu textů napsaných „češtinou jako spisovným jazykem slovenské národnosti feudálního období“[14] je záhodno podrobiti soustavnému rozboru dokumenty, které mají právní charakter, resp. právní obsah. Jde tu o písemnosti jednak soukromoprávní (např. dlužní úpisy, dispozice na případ smrti, vindikace majetku), jednak hospodářskosprávní (o městském právu skladu, o záležitostech poddaných, různá osvědčení a potvrzení), jednak procesní (soudní nálezy), jednak konečně ze sféry veřejnoprávní resp. ze života politického, s obsahem státoprávním (např. z r. 1490 list o volbě uherského krále poslaný městu Trnavě). Z oblasti církevně právní patří sem zejména dokumenty organizačně právní z doby reformace.

Na výzkum českých písemností zachovaných v Trnavě pro práci právních historiků upozorňoval před 11 lety Varsik, který plným právem zdůraznil zvláště česky formulovaná soudní rozhodnutí trnavského práva.[15] Před ním věnovali těmto pramenům pozornost V. Sasinek, P. Križko, Št. Kniezsa a jiní.[16]

Uveďme zde jen nepatrné ukázky z materiálu shromážděného na základě předchozích edic naposledy u Varsika (Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia, I., Bratislava 1956). Omezujeme se přitom jen na prvých 66 textů z celkového počtu 277 pojatých do Varsikovy edice.

U sedmi (viz níže) z těchto 66 textů je právnická čeština, tak jak se vyvinula v českých zemích, zastoupena v čisté a téměř klasické formě. V ostatních buď nejde o výrazně právní záležitosti anebo — pokud o ně jde — čeština je tu právnicky méně vyvinutá, odborná a čistá.

Č. 2 (str. 93) dopis krále Matěje Korvína městu Trnavě z r. 1483 koncipovaný velmi pěknou právnickou češtinou.
Č. 9 (str. 101) přípis z r. 1509, v němž paní Žofie ze sv. Jura a Pezinku požaduje na městu Trnavě propuštění svého fojta.
Č. 13 (str. 104) dispozice na případ smrti Pavla Holého z Hradné z r. 1512.
Č. 26 (str. 119) královský hofmistr Peter Korlátský z Bučian píše r. 1522 městu Trnavě ohledně dluhů svých poddaných.
Č. 40 (str. 134) přípis města Skalice z r. 1529 do Trnavy ve věci placení mýta.

[13] Srov. Varsik, *Slovenské listy*, 1956, str. 31; *Přehled československých dějin*, I., Praha 1958, str. 260 (P. Ratkoš).

[14] E. Pauliny, ve sborníku *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*, SAV 1956, str. 117; srov. Varsik, *Husiti a reformácia*, Sborník Filosofické fakulty University Komenského, VIII, č. 62 (3), 1932, str. 38; tamtéž, str. 189, pozn. 257.

[15] Varsik, Slovenské listy, str. 7.

[16] Viz bližší údaje *tamtéž*, str. 21. — J. Macůrek — M. Rejnuš, *České země a Slovensko ve století před Bílou horou*, Spisy Fil. fak., Brno, 1957.

C. 65 (str. 162) žaloba skalického měšťana z r. 1534 na jednoho ze skalických Židů před městským soudem. Zvláště typické jsou tu např. věty: „A byl nám rok ku právu položen a potom, když sem s tím Židem před právem stál a žalobu sem vedl a tuto řeč sem mluvil ..... a tak já na tu řeč Králikovu položil sem právu ctnému památný.“ Srov. také dále č. 66, str. 163—164.

Vzniká tu nyní otázka po původu těchto právnicky dokonalých výrazových (jazykových) prostředků, jež — v českém rouše — nacházíme v dané době na nejrůznějších místech v Uhrách. Definitivní odpověď zajistě dnes nebudeme moci ještě dát. Je to úkol pro další právně historické bádání, které bude muset rozhodnout, zdali tu jde o samostatný slovenský vývoj paralelní vývoji v českých zemích, či o složitou kombinaci obojího. V obou dvou těchto případech bude zajisté záhodno blíže a konkrétněji určit cesty, jimiž se přenášení a recipování, byť i jen částečné, dálo. Navazovat lze přitom na některá zjištění Ryšánkova, jak na to dobře upozornil před deseti lety Eugen Pauliny.[17]

Předběžně vyslovil bych domněnku, že ve většině případů takto zjištěných stop české právní kultury jde o působení právníků náležejících k české škole domácího, neučeného (tj. bez právnické fakulty) právnictví, vzniklého živelně zvláště v českých městech a v kancelářích českých velmožů světských i duchovních, nanejvýše ještě za podpory artistické fakulty pražské university a českých škol partikulárních. Přehled dosavadní výměny názorů o tom má Varsik ve své edici z r. 1956.[18] Pražská právnická fakulta se svou výukou tzv. učených práv mohla tu zasáhnout jen krátce (do husitství) a nepřímo. Naproti tomu pražská artistická fakulta, zvláště od poloviny 15. století, působila tu asi přímo a trvale, zejména jestliže se na ní, což je pravděpodobné, vyučovalo už na konci středověku i české rétorice, jak to přijímal už Mareš.[19] Sám bych k tomu zdůrazňoval vliv české kancelářské praxe, aniž bych tím přistupoval na tezi Kniezsovu, že písemná čeština je na Slovensku výlučně „importem českých písařů“.

Soupis písařů pořizujících v Uhrách české právnické texty ve stoletích 15.—17. (do třicetileté války) je dnes, jak mám za to, na základě studií Chaloupeckého, Kniezsy, Varsika, Macůrka a jiných, úkolem celkem reálným. Jde tu o písaře nejrůznějších kategorií, ve službách králů, magnátů i měst, a pokud jde o jejich národnost, daleko tu nevystupují pouze Čechové, nýbrž také velmi četní Slováci a vedle nich i Poláci, Maďaři, Chorvati a Němci.

[17] E. Pauliny, *Čeština a její význam při rozvoji slovenského spisovného jazyka*, sborník „O vzájomných vzťahoch Č. a Sl.“, 1956, zvl. str. 107, 121.

[18] Slovenské listy, str. 19—20.

[19] *Tamtéž*, str. 20. — Fr. Mareš, *Prokopa písaře novoměstského česká „Ars dictandi“*, Praha, 1900, str. 15.

V českém jazyce jsou sepsány někdy i listy určené německým nebo maďarským adresátům. Tak pan Kašpar Svatojanský píše r. 1541 česky německému městu Levoči o plnění dluhu. Šlechtic František Nyáry z Bedeghu píše r. 1551 latinský testament o svých statcích v Uhrách, ale poznamenává, že o svých statcích na Moravě napsal testament český.[20]

Mezi nejrůznějšími úředními místy i osobnostmi českého a uherského státu byl od 16. století takřka nepřetržitý a velmi bohatý písemný právní styk. Stačí tu nahlédnout do Macůrkova soupisu bohemik v uherských archívech.[21] Zachovalo se tu dodnes množství spisového materiálu ukazujícího, abychom tak řekli, českou, resp. česko-moravskou a česko-moravsko-slezskou právní kulturu v akci vzhledem k nejrůznějším otázkám, jež se týkaly uhersko-českých záležitostí hospodářských, politických, sociálních, náboženských, kulturních i ryze právních. Značná část tohoto materiálu je i jazykově česká, všechen pak — ať už německý, latinský či český — je dokladem zásahů české právní kultury do právní oblasti významného souseda. Vystupují zde výsledky úřední činnosti nejrůznějších institucí ze zemí České koruny počínaje ústředními orgány (jako byla královská kancelář nebo česká komora), přes zemské instituce (např. moravské) až ke spisům pocházejícím z kanceláří pozemkových vrchností a k písemnostem ryze osobním.

Po této stránce jsou pozoruhodné i archívy některých významných uherských šlechtických rodů, jak na ně upozornil Macůrek na základě svého výzkumu z r. 1949.[22] Jako příklad lze tu jmenovat archív rodu Thurzů vykazující znamenitá bohemika zejména z doby uherského palatina Jiřího Thurza z poč. 17. stol. Závažné písemnosti, do značné míry právnického charakteru, vznikly z jeho styků s moravským hejtmanem Karlem starším ze Žerotína, výraznou osobností české právní kultury té doby. Bedlivého rozboru zaslouží např. skutečnost, že mnoho Thurzóových listin (sídlem tohoto magnáta byla Bytča na Slovensku) je psáno česky.[23] Vedle problémů české právní kultury v Uhrách a zvláště na Slovensku vzniká nám tu souběžný problém uherské právní kultury v českých zemích a zvláště na Moravě. Jde tu ne pouze o sféru státního práva českého a uherského, nýbrž i o otázky správy, zvláště na úrovni komitátů, krajů a měst i — což je rovněž slibné — na úrovni správy pozemkově vrchnostenské (panské, vesnické). Obsah četných bohemik v uherských archívech tvoří mezi jiným také pozemkově vrchnostenské urbáře a hospodářské inventáře.[24] Neméně závažná je ovšem otázka (jak

[20] Varsik, Sborník FFUK VIII, 62 (3), 1932, str. 513—514 (199—200).
[21] Macůrek, *Věstník České akademie*, 59, 1950, str. 20—34, 35—50.
[22] *Tamtéž*, str. 12 a d.
[23] Macůrek, *l. c.*, str. 14.
[24] *Tamtéž.*

jsme ostatně upozornili už výše) působení české právní kultury v dané době ve sféře soukromého a soudního práva, ať už šlechtického, městského nebo vesnického.

Reformace, která do Uher přichází zčásti z českého prostředí a „v českém rouchu", a to zvláště v 16. století, nemohla nemít i svou stránku právní kultury, a to zejména po stránce organizace evangelických církví. Je velmi naléhavé prozkoumat především organizačně právní principy reformace českých zemích a podniknout na tomto základě srovnání alespoň jejich základních rysů s obdobnou organizací v Uhrách. Mám za to, že principy evangelického (reformovaného) církevního práva byly v českých zemích a na Slovensku až do r. 1610 (žilinská synoda) a snad i později v některých směrech podobné a udržovaly se na Slovensku zčásti pak i po třicetileté válce, kdy v českých zemích byly již protireformací potlačeny. Je zbytečné zdůrazňovat, že přitom ani zdaleka nemíníme zmenšovat význam jiných vlivů, zejména přímých vzorů evangelických církví německých.

Nového zpracování vyžaduje, jak se zdá, i zjev zdánlivě již na počátku 20. století vyřešený, totiž recepce českého práva horního v Uhrách a zejména v oblasti dnešního Slovenska, s hlavními středisky v Báňské Štávnici (právo jihlavské) a v Kremnici (právo kutnohorské). Nové historické bádání[25] postavilo před nás řadu nových otázek. Možno říci, že dosavadní představy o vlivu české právní kultury na vývoj horního práva v Uhrách (zvláště do Maxmiliánova horního řádu z r. 1573) jsou velmi nepřesné a nejisté a potřebují revize a doplnění. Nesporné zůstává, že kultura horního práva přicházela do Uher od 13.—14. století právě z českých zemí.[26] Byla to, přirozeně, zpočátku kultura spíše regionálně než národně česká a velmi důležitou komponentou byly v ní prvky německého původu. Teprve v průběhu 15.—16. století se v ní snad i po stránce jazykové objevují české prvky.[27]

V některých směrech otevřena zůstává i nadále — alespoň z hledisek právní kultury uplatněných v tomto referátě — problematika Knihy Žilinské, která „patří mezi nejstarší české jazykové památky pocházející z území Slovenska", avšak současně je „i jazykovou památkou slovenskou"[28].

[25] P. Ratkoš, *Príspevok k dejinám banského práva a banictva na Slovensku*, 1951, zvl. str. 20 a d., 28 a d.

[26] B. Mendl, *České stříbro*, in: „Co daly naše země Evropě a lidstvu" (sborník). Praha 1939, str. 39—40. — R. Rauscher, *Přehled vývoje hodního práva na Slovensku*, Právny obzor, VII, 1924.

[27] O Češích a v souvislosti s tím i o české právní kultuře v Kremnici 15.—16. stol. zmiňuje se Varsik, *Sborník FFUK*, VIII., 62 (3), Bratislava 1932, str. 425. — D. A. Dubay, *Kremnické listy 1564—1569*, Linguistica Slovaca, 1939—40, str. 307—354.

[28] St. Peciar, v Doslovu k „*Slovníku k Žilinské knize*" Františka Ryšánka, Bratislava 1954, str. 796.

V Žilině, jak známo, bylo r. 1473 na přání Václava Pangráce, tehdejšího šlechtického držitele žilinského fojtství, a snad za jeho přímé spolupráce, přeloženo z němčiny do češtiny tamní právo, převzaté sto let před tím pravděpodobně z Krupiny.[29] Soudí se, že tu jde (v německém znění) o právní památku vzniklou „na podkladě magdeburského práva a saského zrcadla".[30] O autoru českého překladu byly vysloveny různé domněnky.[31] Avšak, ať již překlad pořídil kdokoliv, z hlediska právněhistorického je nutno zdůraznit, že tu nemáme před sebou typickou právnickou češtinu 15. století, nýbrž svérázný projev češtiny na okraji české právní kultury, charakteru spíše právnicky diletantského. Již Ryšánek správně poznamenal, že „překlad je namnoze naprosto chybný, často humorně nesmyslný"[32]. Srovnání se starším českým překladem roudnickým (podklad k tomu má zčásti V. Chaloupecký ve své edici, str. XL a d.) ukazuje jednak, že jde o překlady na sobě nezávislé, jednak — v obou případech — stejně málo podložené odbornou znalostí českého právnického jazyka. O „české právní kultuře" lze tu mluvit jen s velkou licencí, nehledě k tomu, že předloha jasně náleží do sféry právní kultury německé.

Poněkud jinak je tomu s českými, resp. slovensko-českými Zápisy, jež se v Žilinské knize nacházejí z let 1451—1524. Ty náleží, jak dobře poznali už Chaloupecký a Rauscher[33], jasně do oblasti české právní kultury, neboť vykazují (zvláště to platí o zápisech pozdějších) typické znaky klasické právnické češtiny.

●

Prvky české právní kultury udržely se na Slovensku — jak vše tomu nasvědčuje — i přes období protireformace po třicetileté válce. Na setrvání „ustálených formulí a zvratů" v českých písemnostech na Slovensku i ve stoletích 17.—19. poukázal dobře už Eugen Pauliny.[34] Avšak i zde je třeba velké kritičnosti a opatrnosti.

Téměř úplně negativním ukázalo se nám předběžné studium „Listů poddaných z rokov 1538—1848", které r. 1955 vydal v SAV Pavol Hor-

[29] V. Chaloupecký, *Kniha Žilinská*, 1934, str. XXII, 79; Br. Varsik, Slovenské listy, str. 43, 45.

[30] Chaloupecký, *Kniha Žilinská*, str. XXXIV; Rauscher, *tamtéž*, str. LX. — K původu magdeburského práva obsaženého v Žilinské knize viz také P. Ratkoš, Príspevok, 1951, str. 14 a d.

[31] Srov. k tomu zvláště Fr. Ryšánek, *Slovník k Žilinské knize*, Bratislava, 1954, str. 12—14.

[32] *Tamtéž*, str. 8, 14, 24.

[33] Chaloupecký, *Kniha Žilinská*, 1934, str. XLVII.

[34] Ve sborníku „O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov", SAV 1956, str. 121.

v á t h. Základní tradiční osnova českých písemností je sice i zde v řadě případů zachována, ale stává se — zejména od pol. 18. století — stále slabší, ustupujíc nezadržitelnému proudu lidové slovenštiny, která se tu velmi výrazně projevuje ostatně hned už v nejstarších textech ze 16. století. Pro vysloveně p r á v n í kulturu (kteroukoli) není zde prakticky místo. Je to dáno ostatně i tím, že tato kategorie slovenských textů má velkou převahou povahu p r o s e b a nikoliv formálního uplatňování práva.[35] Pisatelé listu, „rechtoři, kňazi, študenti, notári" atd. (srov. Úvod, str. 8) psali tyto listy převážně podle diktátu vesničanů, nikoliv podle svých vlastních konceptů.

Jiný zjev je ovšem, že hospodářské a zejména obchodní styky Moravy, ale také přímo Čech, s Uhrami a zvláště se Slovenskem této doby zanechaly bohaté stopy v českých písemnostech dodnes v Budapešti zachovaných. Upozornil na ně M a c ů r e k, který zdůraznil, že se tyto české písemnosti týkají věcí „majetkových, obchodních, vojenských, náboženských i pohraničních sporů",[36] tedy skoro vesměs záležitostí p r á v n í povahy. V archívu rodu Esterházy zjistil Macůrek „24 svazků spisů vztahujících se k hospodářským dějinám českých rodů, Šliků a Kinských", ze století 18.[37] Je jasné, že na působení české právní kultury ve vlastním smyslu slova lze odtud usuzovat zatím jen s rezervami a definitivní úsudek je nutno ponechat podrobnější analýze tohoto materiálu.

Zvláštní pozornosti zaslouží působení myšlenek Jana Ámose K o m e n s k é h o v Uhrách v polovině 17. století. Jak zdůraznil nověji F. P e c z e, poukázal tento pravděpodobně největší český právní myslitel barokního období „ve své řeči v Šaryšském Potoku z r. 1650 na důležitost vyučování právu", a to také v rámci „politického studia"[37a], o němž měl, jak známo, velmi pokrokové představy.

Otevřenou otázkou jsou i české vlivy na nové právnické fakultě, jež od r. 1667 existovala v rámci university v Trnavě. Profesory trnavské university, kteří byli českého původu, seznamenal už V a r s i k.[38] Pro nás je zajímavé, že jeden z nich přednášel tu o kanonickém právu. Speciální pozornost právnické fakultě a její vědecké produkci, o které psal už r. 1935 v českém právnickém časopise L u b y,[39] pokud vím, dosud věnována nebyla.

[35] Srov. také P. H o r v á t h, *Listy poddaných*, str. 7. — „Mnoho slovenských jazykových znaků" v češtině písemností 17. stol. zjišťoval už M a c ů r e k, ČMM, 70/1951, str. 42, 45.

[36] ČMM, roč. 70/1951, str. 41—42, 45.

[37] *Tamtéž*, str. 40.

[37a] F. P e c z e, *Einige Fragen des Rechtsunterrichts im 18. Jh. in Ungarn*, sborník z IX. Čsl.-maďarské právněhistorické konference konané v r. 1966 (v tisku).

[38] Br. V a r s i k, *Národnostní problém*, 1938, str. 212—213.

[39] St. L u b y, časopis Všehrd, XVI, 1934—1935, str. 404—409.

Kapitolou pro sebe je vývoj slovenského jazyka v oboru hornictví a horního práva. V tomto směru nemalým úkolem, významným zvláště právě pro století 17.—19., bylo by studium obou slovenských překladů Maxmiliánova Horního řádu z r. 1573, pořízených v letech 1699 a 1759 (tento od J. Vozáryho) a publikovaných (první jen ve výňatku) P. Ratkošem.[40]

Závažným předmětem právněhistorického bádání mohly by se po stránce, kterou sledujeme, stát pro tuto dobu „artikule" nejrůznějších kategorií, ať již zredigované slovenským či českým jazykem, počínaje nesčetnými místními artikuly řemeslnických cechů,[41] přes „Generálské artikule" pro cechy v království Uherském z r. 1813[42] až k edicím B. Tablice a J. Palkoviče „Artikulů sněmovních", jak vycházely tiskem v letech 1803, 1808 a 1809.[43] Otázky, jež existence těchto právních památek před nás staví, nebyly dosud řešeny.

Zatímco v edicích naposled uvedených (Tablic, Palkovič) zdá se přetrvávat tradice klasické právnické češtiny ze století předchozích, v ostatních „artikulích" jde, jak vše tomu nasvědčuje, kupředu proces vytváření administrativní a lidově právnické slovenštiny, stále více se odpoutávající od starého spisovného českého jazyka 16. stol.[44]

Pokud je mi známo, chybí nám stále ještě také právněhistorický rozbor slovenského překladu Urbáře Marie Terezie pořízeného r. 1767 Adamem Františkem Kollarem.[45]

Na linii klasické administrativní a právnické češtiny pokračuje, jak se zdá, na rozhraní 18. a 19. století populární formulářová pomůcka vydaná r. 1797 v Báňské Bystřici J. Wagnerem s názvem „Užitečná sebrání některých spisů, jako jsou: Wýtahy neb konty, kvitancí, upsání dluhu, svědectví etc.". Že jí bylo běžně používáno, o tom svědčí druhé vydání z r. 1827, rovněž v B. Bystřici, tentokráte však už s názvem „Listář slovenský".[46]

[40] Peter Ratkoš, *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Bratislava, 1951, str. 73—165.

[41] Viz příklady (od 16. stol.) v Riznerově *Bibliografii*, I—1, 1917, str. 48 a zejména v podrobném soupisu u St. Lubyho, *Dejiny súkromného práva*, 1946, str. 128—129.

[42] *Tamtéž.*

[43] Rizner, *tamtéž;* srov. také J. Jungmann, *Historie literatury české*, 1849, str. 487, č. 1688—1690.

[44] O postupném převládnutí „místní řeči" na východním Slovensku viz O. R. Halaga, Slavia XXVI/2, 1957, str. 238.

[45] R. Stanislav, *Príspevok k vývoju slovenskej právnickej terminologie*, Práce zo semináru, č. 4, Bratislava, 1938, str. 4—5. — Karol Rebro, *Urbárska regulácia Márie Terézie*, Bratislava 1959, srov. literaturu na str. 613—624. — J. V. Ormis, Linguistica Slovaca, 1939—40, str. 272 a d.

[46] J. Jungmann, *Historie literatury české*, str. 488, č. 1696.

Mimořádnou pozornost zaslouží si z hledisek, jež v této studii máme na mysli, „Kratičká summa práv Uherských, kterouž původně v Uherském jazyku P. Alex. Kövy sepsal, nyní pak do Slovenčiny přeložil Bohuslav Tablic", vyšlá ve Vacově v r. 1801.[47] Co k této otázce napsal R. Stanislav,[48] je sice velmi poučné, ale jádro věci to přece jen nepostihuje. Překvapujícím faktem zůstává, že ještě tento slovenský autor z konce 18. a z poč. 19. století výslovně se hlásí jako k prameni své slovenštiny-češtiny k významnému dílu české právní kultury 16. století, totiž ke Koldínovým Právům městským.

Na okraji vlastní právnické literatury, ale přece jen významný právněhistoricky — a snad i literárně — spisek vydal na počátku 19. století v Levoči Jan Krmann. Krásnou češtinou, jen s málo slovakismy, je tu populárně zveršován výklad o uherské ústavě, patrně první, a dnes zcela zapomenutý, slovensko-český výklad toho druhu, svou formou nadto zcela kuriózní.[48a]

Česká tradice spisovného jazyka pokračuje v první polovině 19. století i v odborné literatuře slovenských evangelíků. Patří sem například české texty Karla Adamiše (1813 až 1819) v brožurách o organizačních otázkách protestantských církví v Uhrách z let 1846 až 1847.[49]

Bylo by úkolem podrobné analýzy zjistiti, zda se tu navazuje více na domácí slovensko-českou tradici ze 16.—17. století či na obrozenskou právnickou češtinu z první polovice století 19. Totéž platí ovšem i o ostatní slovenské literatuře 19. století, pokud se zabývá právem, ať již je psána česky nebo slovensky. Její soupis nám bohužel rovněž dosud chybí.

V souvislosti s potlačenou maďarskou revolucí z let 1848—1849 pokusila se vídeňská vláda navázat na staré tradice české právní kultury v Uhrách tím, že český text nového tehdy „Říšského zákoníka (Reichsgesetzblatt)" prohlásila za spisovné znění také „moravské a slovenské". Došlo k tomu prováděcím nařízením z 2. dubna 1849 k patentu o zavedení Říšského zákoníka a v české právněhistorické literatuře vzpomněl této skutečnosti právě před 30 lety Josef Kliment.[50] Bylo by třeba vyjasnit, zdali a jakým opatřením zavedla tehdy rakouská vláda na Slo-

[47] Jungmann, l. c., str. 487, č. 1676; K. Kadlec, *Verböczyovo Tripartitum*, 1902, str. 109; Št. Luby, *Dejiny*, 1946, str. 112, pozn. 242.

[48] R. Stanislav, *Príspevok*, Bratislava 1938, zvl. str. 5.

[48a] *„Výťah z statistiky, práva a z geografii Uherské krajiny, veršovaně složený od* Jana Krmanna, *školy evangelické klenovské větších dítek učitele"*, v Levoči 1803, 50 str.

[49] Rizner, *Bibliografie*, I—1, 1917, str. 11.

[50] J. Kliment, *Laštovkova pocta*, 1936 (podle nestránkovaného separátu).

vensku spisovnou češtinu v š e o b e c n ě jako „úřední jazyk“, jak to uvádí P a u l i n y.[51]

Sledovati další vývoj, vybočovalo by již z časového rámce vytčeného organizátory této konference pro její základní tématiku.

D o d a t e č n á p o z n á m k a

Zatímco se XIV. svazek Právněhistorických studií nacházel v tiskárně, vyšla původní verse této práce v německém překladu ve sborníku „Acta Facultatis iuridicae Universitatis Comenianae, Die juristische Bildung in der Slowakei und Ungarn bis zum J. 1848, Materialien etc.“, Bratislava 1968, str. 286—299, a to s názvem „Forschungsprobleme des Wirkens der tschechischen Rechtskultur in Ungarn bis zur Mitte des 19. Jh.“. Korektury tohoto německého znění nebyly autorovi předloženy.

V této definitivní české podobě jsou proti původní versi některé doplňky, zvláště důležitý nový údaj o knížce Krmannově (na str. 176). K poznámce 2 (zde na str. 165) je nyní třeba ještě uvést Macůrkovu studii o shodách mezi ukrajinskou a českou středověkou listinou ve „Sborníku Filos. fakulty brněnské university“, XVII, 1968, řada hist., C 15, zvl. str. 136 a d.

[51] E. P a u l i n y, Sborník *O vzájomných vzťahoch*, SAV, 1956, str. 119. — Výrazu „slovanská reč“ („die slavische Sprache“) se pro Slovensko (distrikty prešpurský a košický) v padesátých letech v předpisech běžně užívalo na označení slovenštiny resp. češtiny. Viz řadu dokladů z pramenů v knize: Klaus F r o m m e l t, *Die Sprachenfrage im österreichischen Unterrichtswesen 1849—1859*, 1963, str. 145 a d.

Les problèmes des études de la culture juridique tchèque en Hongrie jusqu'au milieu du 19e siècle*

Václav Vaněček

Résumé

Si l'on conçoit la culture juridique comme un ensemble de phénomènes caractérisant un régime juridique donné lors de sa naissance, de son développement et de son action, on en peut discerner quatre aspects principaux: aspect institutionnel, conceptuel, linguistique et d'application (de procédure). Tous ces quatre aspects sont étroitement liés et plutôt que de nous servir dans la théorie, leur différenciation a la valeur d'un moyen auxiliaire dans la pratique.

Pour ce qui est de la culture juridique tchèque, c'est l'aspect linguistique qui revêt une importance toute particulière. En effet, dès le plus haut Moyen Age, cet aspect est caractérisé par sa continuité et au cours des siècles apparaissent aussi ses liaisons avec les autres aspects: institutionnel, conceptuel et d'application. Dans l'évolution de la culture juridique tchèque, l'aspect conceptuel ne manque pas non plus d'être très marqué. Il apparaît — entre autres — dans l'existence de la littérature juridique spécialisée traitant des institutions juridiques indigènes ainsi qu'étrangères (p. ex. aussi des institutions romaines et canonique). Il est vrai que pendant la seconde moitié du 17e siècle et surtout au cours du 18e siècle, cet aspect se montra fort affaibli, mais le 19e siècle vit son nouveau développement allant de pair avec la renaissance de l'aspect linguistique. Quant à l'aspect institutionnel, ce n'est que pendant la féodalité et surtout au cours de la haute féodalité que cet aspect de la culture juridique tchèque fait preuve de sa stabilité et continuité. Ici encore, le 17e siècle apporte un élément de discontinuité et fait passer cet aspect, le 18e siècle aidant, sur le plan des connexités „autrichiennes" plus larges.

Au Moyen Age, la culture juridique tchèque se développait sous de fortes influences exercées d'un côté par la puissante culture juridique allemande avoisinante et, de l'autre côté, par une culture juridique dont les foyers étaient plus éloignés (en Italie et en France), à savoir les droits savants, droit romain et droit canonique. A l'époque moderne, c'est la culture juridique autrichienne ayant eu son centre à Vienne qui a dominé dans les pays tchèques dans ce domaine spirituel. Son action fut très forte surtout pendant le 19e siècle et ne cessa qu'au cours de la première moitié du 20e siècle.

Pendant le Moyen Age, on vit naître dans l'Etat hongrois une culture juridique indigène de caractère original dont l'évolution a été très compliquée. Du voisinage le plus proche, outre la culture juridique allemande, ce fut aussi la culture juridique tchèque qui exerça sur lui son influence. Toutefois, les recherches scientifiques ont laissé, jusqu' à présent, tout à fait de côté l'ensemble complexe de problèmes que pose ce phénomène.

L'auteur étudie les diverses catégories de sources historiques susceptibles de nous faire connaître les influences exercées par la culture juridique tchéque sur la culture hongroise et soumet la littérature existante à la critique. Il en arrive à conclure que pendant de longs siècles, la culture juridique des pays tchèques contri-

* Rapport présenté à la 9e Conférence juridico-historique tchécoslovaco-magyare tenue du 10 au 12 novembre 1966 au château de Smolenice.

buait à développer la culture juridique hongroise, surtout en ce qui concerne la Slovaquie, tout comme (quoique dans une mesure bien moindre) la culture juridique allemande, la culture des droits savants et, plus tard, la culture juridique autrichienne, exercèrent leurs influences dans les pays tchèques. Cependant, à quelques exceptions près dans le domaine du droit municipal et du droit minier, il semble qu'il n'y ait pas eu de réception un peu importante d'institutions juridiques tchèques par le droit hongrois. L'action de la culture juridique tchèque en Hongrie se borna surtout à l'aspect linguistique et, en partie, aussi à l'aspect conceptuel, et encore, presque exclusivement, dans la zone culturelle de la Slovaquie d'aujourd'hui. Il est probable que d'autres recherches entreprises sur la base des sources indiquées dans le présent rapport ne manqueront pas d'élargir et d'approfondir substantiellement nos connaissances dans ce domaine. Dans le présent rapport, l'auteur n'a voulu qu'attirer l'attention sur l'importance des problèmes qui s'y posent.

Poříční právo na Novém Městě pražském (Příspěvek k dějinám městské správy v 16.—18. století)

František Holec

Počátkem druhé poloviny 15. stol. skončil v pražských městech dlouholetý zápas o moc mezi reprezentantem moci královské, dědičným rychtářem, a představitelem městské autonomie, městskou radou. Zahájené soudy, jimž předsedal královský rychtář, postupem času zanikly a z rychtáře se stal úředník zcela závislý na městské radě.[1] Soustředění rozsáhlé agendy správní a soudní v městské radě vedlo k značnému přetížení tohoto orgánu, který proto zřídil pro méně důležitou část své agendy zvláštní úřady, jimž byla svěřena nižší soudní pravomoc nad některými druhy obchodu. K úřadu šestipanskému a k úřadu mostu pražského,[2] jejichž vznik spadá do prvních desítiletí 15. stol., přibyly tak koncem téhož a počátkem 16. století úřad rychtáře uhlířského, úřad nad trhem senným a rybným, úřad desetipanský, osmipanský (nákladníků piv vaření), právo konířské a poříční. Do kompetence posledně jmenovaných práv — zřízených na Novém Městě — náležely spory, vzniklé z obchodu s koňmi a z obchodu s dřívím.

Vznik poříčního práva je v dosavadní literatuře kladen do různých dob. Schmidt von Bergenhold posunuje počátek práva již do druhé poloviny 14. století, aniž ovšem pro to uvádí nějaký doklad.[3] Emler věnoval poříčnímu právu již před sto lety obsáhlejší studii, v níž dokládá existenci tohoto práva k r. 1533.[4] Všeobecně se otázkou vzniku delegovaných

[1] Stručný přehled tohoto dlouholetého zápasu je obsažen v úvodní stati práce Jindřicha Šebánka, *Desetipanský úřad Starého Města pražského a jeho knihy*, Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy V., str. 767 a d. Tam je také uvedena nejdůležitější literatura.

[2] O šestipanském úřadu srov. Miloš Kratochvíl, *Šestipanské úřady v Starém a Novém Městě pražském do r. 1547 a jejich knihy*, Sborník příspěvků VI., str. 149—264. Úřadem mostu pražského se naposledy zabýval Milan Bílkovský, *Úřad mostu pražského v létech 1547—1628* (diplomová práce), Praha 1958.

[3] Johann F. Schmidt von Bergenhold, *Geschichte der Privats- Gesetzgebung und Gerichtsverfassung im Königreiche Böhmen*, Praha 1866, str. 146. — Ze starších autorů psali o organizaci pražského soudnictví také Wenceslaus Hildt (*Thesis historico-politico-iuridica de iure civitatum...*, Praha 1746, str. 114—115) a Emil F. Rössler (*Darstellung der vorbestandenen und gegenwertigen bürgerlichen Gerichtsstellen und der sogenannten Nebenrechte Prags*, Praha 1844, str. 19).

[4] Josef Emler, *Pořádek plavců a právo poříčné v Podskalí*, Památky archeologické VII. (1866), str. 1—15.

soudů zabýval ve svých studiích Václav Vojtíšek. Jejich vznik klade zprvu do doby po válkách husitských a odůvodňuje jej přetížeností městské rady. V pozdější své práci o samosprávě pražských měst uvedl Vojtíšek názor, že počátky jmenovaných soudů nutno klást až do posledních dvou desítiletí 16. století, do doby po vydání Koldínových Městských práv, která upevnila městskou správní organizaci a znemožnila správním složkám cokoli podnikat proti intencím městské rady. Za těchto okolností mohla prý rada přenést část své pravomoci na cechmistry některých řemesel a vytvořit z nich nižší delegované soudy.[5] Nejnověji se dobou vzniku poříčního práva zabývala Alena Šlechtová, jež vyslovila domněnku, že poříční právo vzniklo na přelomu 16. a 17. století.[6] S názorem na vznik pražských delegovaných soudů teprve v posledních desetiletích 16. století však nelze souhlasit, protože již z dřívějších let máme o jejich existenci dostatek zpráv.[7]

O vzniku poříčního práva najdeme zmínky i v jeho úředních spisech, ale tyto údaje nejsou věrohodné. Ve snaze dodat svému úřadu co největší starobylosti spojovali představitelé práva vznik této instituce již s Janem Lucemburským. Ve zprávě politické komisi z května r. 1776 se odvolávají na privilegium Jana Lucemburského z r. 1316, v žádosti Ferdinandovi III. z r. 1659 zase jiného Janova privilegia z r. 1325.[8] Avšak obě zmíněné královské listiny se týkají dřevního trhu v Podskalí, a o poříčním právu v nich není ani zmínky.[9] Věrohodnost obou zmíněných zpráv, kladoucích vznik práva do první poloviny 14. století, vyvrací společné nařízení rychtářů a konšelů Starého a Nového Města pražského z r. 1356 pro dřevní trh. Přestupníky tohoto nařízení z řad staroměstských obyvatel měl trestat rychtář a konšelé Starého Města, novoměstské obyvatele konšelé Nového Města pražského.[10] Ačkoliv se z uvedeného společného usnesení Staroměstských a Novoměstských dovídáme o úřed-

[5] Srov. Václav Vojtíšek, *Písaři manuálů radních Nového Města pražského z let 1548—1553*, ČSPS XIX. (1911), str. 18 a *O vývoji samosprávy pražských měst*, Praha 1927, str. 59.

[6] Alena Šlechtová, *Dřevní trh a plavecký pořádek v pražském Podskalí* (diplomová práce), Praha 1954, str. 70. Poříčnímu právu na počátku 17. století je věnována zejména 4. kapitola této práce.

[7] Srov. např. zprávu o poříčním právu k r. 1567 ve Sněmech českých III., str. 351. Také o konířském právu je z této doby dostatek pramenných zpráv, a to např. k létům 1569, 1572, 1578 (AMP, rkp. 1143, fol. 12, 12′; rkp. 103, fol. 25, 176′; rkp. 1121, fol. XXII a d.). Zmíněné údaje jsou dostatečným důkazem, že delegované soudy existovaly již před vydáním Koldínových práv.

[8] Srov. AMP, rkp. 253, fol. 59 a SÚA, ČDK — IV D 7 — žádost poříčního práva Ferdinandovi III., aby mu povolil vydávat zatykač proti těm, kteří se nechtějí podvolit jeho rozsudkům.

[9] Srov. Jaromír Čelakovský, *Privilegia měst pražských*, Praha 1886, str. 22 a d. a 28 a d.

[10] AMP, rkp. 993, fol. 1.

nících a strážných, kteří měli dohlížet na dodržování stanoveného tržního řádu, šlo o pouhé tržní dozorce bez soudní pravomoci. Kromě již zmíněných údajů nacházíme ve spisech vyšlých v 17. století z kanceláře tohoto delegovaného soudu ještě jiné, ale časově nepřesné zmínky, které přesto nejsou zcela bezcenné.[11] Jednak dokazují, že počátkem 17. století bylo poříční právo již dávno vžitou institucí, jednak nás nenechávají na pochybách, že už v této době neexistoval konkrétní doklad o zřízení práva.

Z toho, co bylo dosud řečeno, nedostáváme uspokojivou odpověď na základní otázku, v které době vzniklo poříční právo. Pokusme se proto o přesnější zjištění doby vzniku poříčního práva, neboť zodpovězení této otázky může mít širší platnost i pro vznik některých jiných pražských delegovaných soudů.

Nejstarší pramenné doklady o existenci poříčního práva, které se mi podařilo nalézt, jsou z let 1505—1511. Týkají se vesměs svědectví starších plavců před novoměstskou radou o sporech, které dříve sami rozsuzovali[12] a z jejichž rozhodnutí se potom jedna ze stran odvolala k městské radě. Obsahem všech těchto případů jsou spory o menší dlužné částky, které se nemohly týkat ničeho jiného než nezaplaceného nebo nedodaného dřeva. Kdyby šlo o pouhou půjčku (bez jakéhokoliv vztahu k dříví), musel by se takový spor projednávat u desetipanského úřadu. Pro sledovanou otázku má největší význam svědectví z r. 1511. Z něho lze zcela jednoznačně usuzovat, že výpověď svědka o složení přisouzených peněz „na právě před staršími" se bez vší pochyby týká práva poříčního.[13] Ačkoliv termín právo znamenal i v době mnohem pozdější nejen soud, ale i správní úřad — tedy jakoukoliv instituci, která sloužila k uplatňování a hájení práva — je velmi nepravděpodobné, že by starší plavci mohli ve svém rozsudku nařizovat, aby odsouzená strana složila peníze před nimi u některého jiného úřadu nebo u jiné soudní instance

[11] Tak se např. uvádí v přípise soudců poříčního práva novoměstské radě z roku 1604, že toto právo bylo radou vysazeno „před sta lety a více k rozsuzování lidských pří, kteréž se dříví anebo dluhův za ně dotýkají". (SÚA, Archív vyšehradské kapituly, scrin. XVI/2 ab.)

[12] AMP, rkp. 1046, fol. 29, 36, 64 a d.

[13] AMP, rkp. 1046, fol. 64 a d.: „Vondřej Krbec učiniv přísahu... svědčil takto: Jest mi svědomo, když se soudili vo les Jech s Baršem, tehdy Jech mluvil starším [plavcům], aby mu Bareš les ukázal. Pak páni starší rozkázali Baršovi, aby mu les ukázal. A když mu ukázal i rozkázali [starší plavci] Jechovi, aby položil penieze na právě před staršími a starší nic jsú nepřiřiekali. — Jan Dynda učiniv přísahu, svědčil takto: Sem toho svědom, když Jech učinil smlúvu vo vory, i měl Jech položiti penieze před staršími; i nepoložil, ale starší sú za to nic nepřiřiekali. — Vávra plavec... svědčil takto: Trefil sem se k tomu, když smlúvali starší plavci Jecha s Maršem. I smluvili se tak, že měl položiti III kopy ve dvú neděli. A neslibovali starší nic."

než u jejich práva. Přitom je zcela nepodstatné, že se v tomto zápise výslovně nejmenuje ani poříční právo, ani soudcové práva, neboť terminologie těchto a podobných orgánů nebyla v 15. ani v 16. století ustálena.[14] Mnohem důležitější je skutečnost, jakou při starší plavci rozsuzovali a že nemohlo jít o spor mezi příslušníky cechu. Právě přílišné lpění na terminologii (právo poříční, soudcové) odvádělo některé autory příliš daleko od doby skutečného vzniku delegovaného soudu starších plavců — poříčního práva. Konečně Emlerova zpráva z r. 1533, označená jako „svědectví starších plavců a úředníků práva poříčního“,[15] je zcela věrohodným dokladem pro existenci této soudní instance pro první polovinu 30. let 16. století.

Shrneme-li všechny uvedené poznatky, dospějeme k závěru, že instituce poříčního práva existovala již na samém počátku 16. století a že její vznik spadá pravděpodobně do konce 15. století. Přitom nelze vyloučit, že tato soudní pravomoc mohla přejít na starší plavce již při zřízení plaveckého cechu, k němuž došlo pravděpodobně v 60.—70. letech 15. století.[16] Můžeme tedy i na tuto soudní instanci vztáhnout shora zmíněný Vojtíškův názor o vzniku městských delegovaných soudů v pohusitské době.

Jak jsem již uvedl, byli představiteli poříčního práva starší (cechmistři) plaveckého pořádku, na něž novoměstská rada přenesla nižší soudní pravomoc ve sporech vzniklých při obchodu s dřívím. Byli tedy starší plavci stejně jako starší koníři a starší nákladníci piv současně cechmistry svých pořádků i soudci delegovaných soudů. Název právo poříční se hned nevžil; s tímto pojmenováním se častěji setkáváme až na zlomu 16. a 17. století. Do té doby bývá v pramenech označováno jako soud starších plavců.[17] Kolem poloviny 17. století se ustálil název výsadní právo poříčné. Jiné názvy byly velmi řídké, např. právo star-

[14] Srov. např. Jindřich Šebánek, *l. c.*, str. 771 a d. a Miloš Kratochvíl, *l. c.*, str. 151 a d.

[15] Josef Emler, *l. c.*, str. 3—4, pozn. 9. — Šlo o svědectví představitelů poříčního práva úředníkům Matky Boží na Louži, opatřené dokonce pečetí. Tato listina byla v Emlerově době uložena ve sbírce listů pražského zádušního úřadu. Přes veškeré úsilí se mi nepodařilo Emlerův pramen najít, protože registratura zádušního úřadu je stále ještě neuspořádaná. Přesto však o věrohodnosti Emlerova údaje netřeba pochybovat.

[16] Otázkou pravděpodobné doby vzniku plaveckého cechu jsem se podrobněji zabýval ve své kandidátské práci *Obchod s dřívím v Praze ve 14.—17. století*, Praha 1966, str. 21a a d.

[17] AMP, rkp. 1420, fol. B 82, 490 (B 36). Častěji se však píše o rozsudcích starších plavců. (AMP, rkp. 96, fol. 145′; rkp. 25, fol. 95, 121.) Podobně tomu bylo i s pojmenováním práva konířského (rkp. 1143, fol. 12 a d.), ale zvláště u starších nákladníků, pro jejichž soud se ještě ani počátkem 18. století zcela neujal název úřad osmipanský. V titulárních kalendářích z této doby bývají uváděni stále jen jako starší nákladníci, ač co do důležitosti jdou hned za úřadem šestipanským.

ších plavců, právo pořické nebo právo plavecké. V cizojazyčných textech se potkáváme s označením Flossgericht, Ausgesetztes Flossgericht, Podskaller Gericht, Podskaller Ufergericht, Ufergericht, Pragerisches Holzflössergericht, das ausgesetzte Wassergericht, das Porzitzer Flössergericht, das Porziczer Ufergericht, das Porzitscher Recht (nebo Gericht), officium nautarum, officium nauticum apod.

Členové tohoto delegovaného soudu se nazývali soudcové (výsadního) práva poříčného, starší plavci a soudcové, často jenom starší, Schöpfen und Eltisten des pragerischen Holzflössergerichts, Eltiste und Geschworene. V 18. století se ustálilo pro soudce pojmenování asesorové (assesores).

Počet starších plavců — soudců poříčního práva nebyl po celou dobu jeho trvání stejný. Ve dvacátých letech 16. století a v pozdějších desetiletích byli čtyři soudcové, ale v letech 1550—1567 se jejich počet zvýšil na šest.[18] Tento stav zůstal nezměněn pravděpodobně až do devadesátých let 16. století. K roku 1600 máme už zprávu o osmi soudcích poříčního práva,[19] kterýžto počet se udržel až do 18. století, kdy byli k osmi přísedícím přidáváni jeden nebo dva nadpočetní — supernumerarii, přijímaní na zkušenou. Podobně tomu bylo i v městské radě a u jiných delegovaných soudů. Toto opatření souviselo s tím, že se po radních a přísedících soudů vyžadovaly právnické nebo hospodářské zkušenosti.[20] Jedenkrát se v pramenech setkáváme s počtem devíti soudců, aniž je devátý označen jako supernumerarius.[21]

Poněvadž soudcové poříčního práva byli zároveň cechmistry plaveckého cechu, bývali voleni městskou radou současně s představenými ostatních cechů; stejně tomu bylo s osmipány i právem konířským. Pokud můžeme z dochovaných zpráv sledovat obnovy cechmistrů, zjišťujeme, že v první polovici 16. století docházelo k obnovám celkem pravidelně po dvou letech. V 17. století se doba mezi jednotlivými obnovami pro-

[18] AMP, rkp. 332, fol. A 3'. (Cituji z fotokopie části moderního opisu, uložené v Archívu hl. města Prahy, neboť originál shořel při požáru Staroměstské radnice v r. 1945.) Z obnovy cechmistrů v r. 1549 máme poslední zprávu o čtyřech starších plavcích (AMP, rkp. 1420, fol. B 53); o šesti starších se poprvé dovídáme k r. 1567. (Rkp. 25, fol. 4'.) Z období 1550—1566 se obnovy cechmistrů nezachovaly. Ve stejné době došlo také při právu konířském k zvýšení počtu soudců ze čtyř na šest, kdežto starších nákladníků bylo na Novém Městě osm už před r. 1549.

[19] Je zcela pravděpodobné, že počet soudců se ustálil na osmi už před r. 1600. V nejstarším manuálu poříčního práva je v seznamu přísedících u prvních sedmi soudců poznamenáno „byli již 1600" (AMP, rkp. 129, fol. 224). Osmým byl přední soudce — direktor. Poslední zpráva o obnově šesti přísedících je z r. 1584. (Tamtéž, rkp. 96, fol. 107.) Shodný počet soudců mělo v uvedeném roce i právo konířské, které zůstalo na počtu šesti ještě koncem sedmdesátých let 17. stol. (AMP, rkp. 97, fol. 345 — obnova z r. 1674.)

[20] Václav Vojtíšek, *O vývoji samosprávy pražských měst*, str. 74 a d.

dlužuje,[22] je nepravidelná a během první poloviny 18. století hromadné obnovování cechmistrů přestalo. Při obnově byli předvoláni soudcové poříčního práva na novoměstskou radnici, kde vykonali přísahu. Znění přísahy bylo stejné jak pro soudce nižších soudních instancí (osmipány, právo konířské a poříční), tak pro ostatní cechmistry.[23]

Za několik dnů (někdy i týdnů) po vykonání přísahy se dostavili inspektoři poříčního práva (tj. dozorem nad právem pověření členové městské rady) do jeho zasedání, aby nově jmenované soudce slavnostně instalovali. Slavnostnímu aktu byl přítomen radní písař, který předčítal jména soudců. Nemohl-li být instalaci přítomen, četl jména soudců písař práva poříčního.[24]

Uprázdnilo-li se místo některého soudce ať již úmrtím, rezignací nebo z jiného důvodu, podávali v 18. století uchazeči městské radě žádost, aby je jmenovala na volné místo. Svou žádost dokládali získanou způsobilostí k zastávání požadovaného úřadu. Rada si obvykle vyžádala u poříčního práva dobrozdání o žadateli a zprávu o jeho příbuzenském vztahu k ostatním soudcům;[25] podle došlých informací potom rozhodovala o jmenování nového soudce. Tím bylo delegovanému soudu umožněno zasáhnout alespoň částečně (byť jen nepřímo) do výběru nových přísedících. Proto se také právo plavecké snažilo, aby zavedená praxe při obsazování uprázdněných asesorských míst byla ze strany městské rady dodržována.[26] Soudcem poříčního práva se mohl stát jenom usedlý novoměstský měšťan, který byl příslušníkem plaveckého cechu.[27] Když roku

[21] AMP, rkp. 67, fol. 63. Podobně také v Novém titulárním kalendáři ... na rok 1711 ... od Petra z Grynwaldu, str. 33—34. Předpokládám, že devátého soudce můžeme považovat za „nadpočetného", i když tuto poznámku u něho postrádáme.

[22] AMP, rkp. 332 (fotokopie opisu), fol. A 3′ (r. 1528), fol. 20′ (r. 1530), fol. B 9 (r. 1532), fol. B 17 (r. 1534); rkp. 97 (kniha obnov Nového Města). Obnovy cechmistrů z let 1637, 1639, 1643, 1647, 1650, 1653, 1658, 1666, 1670, 1674, 1678. Obnovy rad a cechmistrů na Starém Městě (AMP, rkp. 70) téměř souhlasí s daty obnov na Novém Městě. V novoměstské knize obnov (rkp. 97) chybějí jen obnovy z let 1661 a 1671.

[23] Srov. AMP, rkp. 85, fol. 10 a d. Text přísahy z první poloviny 16. století uveden v rkp. 332, fol. A 3′.

[24] AMP, rkp. 67, fol. 63, 156′.

[25] AMP, rkp. 253, fol. 25 a d.

[26] AMP, rkp. 68, fol. 205; rkp. 250, fol. 127′.

[27] Do r. 1608 mohl být přijat do plaveckého pořádku za souseda (tj. mistra) kterýkoliv novoměstský měšťan. Od tohoto roku však byli ponecháni mezi sousedy jen ti, kteří vlastnili dům v Podskalí. (AMP, rkp. 129, fol. 230′.) V březnu 1680 vydala novoměstská rada nařízení, podle něhož nesměl provozovat plaveckou živnost, kdo neměl u svého domu v Podskalí také břeh k skládání dříví. Originál těchto radních rozhodnutí se sice nezachoval, ale známe je ze seznamu listin, týkajících se dřevního obchodu v Praze, který pořídil r. 1852 K. J. Erben. (AMP, sb. listin I — 684/4.) Důvodem těchto opatření bylo nepochybně omezování práva k dřevnímu obchodu, což bylo analogií omezování práva varu. (Srov. Josef Janáček, *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*, Praha 1959, str. 4 a d.)

1726 novoměstská rada jmenovala dva nové soudce, kteří nesplňovali tuto podmínku, plavecké právo proti tomu protestovalo. Svým protestem sice nezvrátilo rozhodnutí rady, ale nově jmenovaným soudcům bylo nařízeno, aby se během čtvrt roku zakoupili v Podskalí a požádali o přijetí do pořádku.[28] V jiném případě vykonával soudce František Neumann pět let funkci u poříčního práva, než se zakoupil v Podskalí. Ačkoliv sama rada Nového Města na jedné straně tuto podmínku pomijela, jindy ji sama vyžadovala.[29] Přestal-li soudce provozovat plaveckou živnost a začal s jiným druhem obchodního podnikání, měl se zříci svého úřadu.[30]

Od roku 1729 přestalo hromadné obnovování městských rad a úřad člena rady se stal doživotním,[31] pokud ovšem některý radní nerezignoval. Od té doby se obsazovala jenom uprázdněná místa. Podobná praxe přešla i k nižším soudním instancím a k cechům. Jestliže v dřívějších dobách jmenovala rada všechny soudce najednou, ustanovovala tím současně i jejich pořadí u soudu, jakýsi stupeň hodnosti či důležitosti. Jakmile se však začala obsazovat jen jednotlivá místa, stalo se zvykem, že na uprázdněné místo (doslova na uprázdněnou židli) dosedl v pořadí následující asesor a také další za ním zaujali postupně vyšší místo. Na poslední místo byl radou dosazen nový přísedící, obvykle „nadpočetný" — supernumerarius, který se tak stal skutečným soudcem.[32] V tom případě rada jmenovala nového „nadpočetného" asesora. Nebyla-li zmíněná praxe dodržena, docházelo mezi předstiženými k roztrpčení. Tak např. v r. 1740 jmenovala novoměstská rada dosavadního druhého písaře Josefa Jeronýsa za asesora práva poříčního „na to místo a stolici, na kterém jeho pan bratr, již nyní radní, seděl" a „předsadila" ho soudcům Mixovi a Kosovi. Přísedící Mixa se tím cítil poškozen a požádal primátora

[28] AMP, rkp. 68, fol. 205.

[29] Tamtéž, fol. 135′: „podáno na ruku (primátorem), že p. Ant. Hämberle, jsa asesorem, dosavade že usedlý nejni. Respondit, že jest usedlý na Poříčí a že žádné živnosti nevede. A dálej se odvolával na p. Františka Neumona, že týž pět let bez usedlosti asesorem byl". — V r. 1764 soudce Velinský prodal v Podskalí dům, a tím ztratil právo k plavecké živnosti. Ostatní soudcové práva mu nařídili, aby se znovu zakoupil a než tak učiní, aby nevedl živnost, k níž pozbyl oprávnění, „z ohledů kterých ostatní páni asesores s ním seděti nechtějí." Doporučili mu také, aby nenavštěvoval zasedání práva až do dalšího rozhodnutí. (AMP, rkp. 251, fol. 151.)

[30] V r. 1724 oznámilo právo přísedícímu Balabánovi, že po jeho resignaci na plaveckou živnost „nesrovnalé jest, aby jeden extraneus, jakožto on nyní skutečný nákladník piv vaření jest, zde u soudu seděl a požádalo jej, aby na své asesorství u práva resignoval. Soudce Balabán však odmítl s poukazem, že neupustí od svého úřadu, dokud ho z funkce nepropustí novoměstský magistrát. (AMP, rkp. 68, fol. 163.) V příštím roce přece jen na své soudcovství u poříčního práva resignoval. (Tamtéž, fol. 182′.)

[31] Václav Vojtíšek, *O vývoji samosprávy*, str. 69. U práva poříčního máme zprávu o poslední hromadné obnově z r. 1729. (AMP, rkp. 250, fol. 317′.)

[32] AMP, rkp. 67, fol. 179, 237; rkp. 68, fol. 182′, 205; rkp. 250, fol. 224.

o zproštění své funkce; novoměstská rada jeho žádosti vyhověla a místo Mixy byl zvolen nový soudce, tentokrát však „tou posloupností", tj. zaujal poslední, osmé místo mezi soudci.[33] Ze zachovaných protokolů práva jsme zpraveni o trojím, pravděpodobně dočasném zbavení asesorské funkce.[34]

Nejčestnější a nejdůležitější místo mezi soudci náleželo prvně jmenovanému při obnově práva. Byl nazýván přední, přední starší (tituly cechovní), přední soudce a později direktor. Stejně jako při úřadě desetipanském[35] byl i u práva poříčního před r. 1729 úřad předního soudce úřadem trvalým po celé funkční období, od jedné obnovy do druhé. Tím se lišily delegované soudy od městské rady, v níž se ve funkci purkmistra střídali konšelé po měsíci. Když se po roce 1729 přestalo s obnovami, stával se direktorský úřad doživotním, nedošlo-li k direktorově rezignaci nebo k jeho sesazení. Uprázdnilo-li se místo předního soudce, byla už před rokem 1729 zavedena praxe, že soudcové práva navrhovali radě ze svého středu tři schopné kandidáty, z nichž rada jednoho ustanovila direktorem. Proti této zavedené zvyklosti jmenovala novoměstská rada v roce 1713 na místo direktora poříčního práva dosavadního písaře téhož práva Františka Dvořáka.[36] Nově jmenovanému přednímu soudci byla předávána velká pečeť práva, privilegia plaveckého cechu a klíče od pokladnice.[37] K zastupování direktora býval městskou radou ustanoven některý z přísedících, který byl teprve od r. 1737 nazýván vicedirektorem.[38] Stejně jako všichni přísedící musel být i direktor plavcem. Výjimku najdeme jenom u posledního, Jana Kryštofa Elgera (1770—1783). Přestože direktor požíval u ostatních soudců vážnosti, musel i on respektovat usnesení práva, jestliže před ním stanul jako žalobce nebo obžalovaný.[39] Z celé doby existence tohoto delegovaného soudu je znám jeden případ, kdy byl direktor městskou radou sesazen, a to pro zpronevěru úředních peněz.[40]

[33] AMP, rkp. 250, fol. 179′.
[34] AMP, rkp. 129, fol. 181 a d.; rkp. 251, fol. 151′; rkp. 252, fol. 11′.
[35] Srov. Jindřich Šebánek, l. c., str. 786.
[36] Když r. 1713 zemřel direktor Matěj Kubice, „jest za příčinou smrti jeho k slavnému magistrátu zpráva odeslána, v kteréžto obyčejným způsobem tři subjekta k zastávání té povinnosti, totiž p. František Hämberle, p. Benjamin Balabán a p. Jiří Borecký za způsobné jmenované byly." Rada však nejmenovala nikoho z nich, nýbrž Františka Dvořáka. Nespokojenost s nově jmenovaným direktorem byla asi městské radě známa, a proto inspektoři práva využili instalace k napomenutí všech přítomných soudců i ostatních plavců. (AMP, rkp. 67, fol. 111.)
[37] AMP, rkp. 67, fol. 46′; rkp. 250, fol. 209; rkp. 251, fol. 226.
[38] AMP, rkp. 250, fol. 59′, 103; rkp. 252, fol. 69; rkp. 67, fol. 46.
[39] AMP, sb. listin I — 150/36; rkp. 59, fol. 12 a d.
[40] Jde o direktora Františka Dvořáka. Za důvod jeho propuštění se uvádí „sběhlost velkých dluhů a jiných případností". (AMP, rkp. 250, fol. 127′.) Týden po propuštění požádal Dvořák právo, aby mu vydalo potvrzení, že řádně zastával své

Přes nedostatek zpráv o působnosti direktora lze soudit, že jeho činnost byla patrně v mnohém podobná činnosti předního soudce desetipanského.[41] I on jistě přijímal ohlášení stran, které chtěly být obeslány, aby mohly podat žalobu, nebo přijal písemnou žalobu, „když se na právních věcech nesedělo". Vykonával dozor na jednání práva a od roku 1773 kontroloval soudní zápisy v knize protokolů.[42] Direktor vedl počty poříčního práva, které předkládal ke kontrole ostatním soudcům. Počty schvalovali inspektoři práva, před rokem 1729 obvykle při hromadné instalaci, později v nestejných lhůtách.[43] Působnost direktora se projevovala také v dozoru na dodržování tržních řádů pro podskalský dřevní trh. O tuto agendu se ovšem dělil s ostatními soudci v různých komisích.[44] Direktorovi však příslušel vrchní dozor nad všemi komisemi, neboť ne ve všech byl přímým členem. To však už velmi úzce souviselo s činností, vyplývající z jejich současné funkce představených plaveckého cechu.

V době, kdy právo poříční nezasedalo, přijímal za nepřítomného direktora různá ohlášení u práva některý z přítomných soudců.[45] Někdy rada Nového Města přímo jmenovala direktorova zástupce, který potom přejímal buď část, nebo za určitých okolností všechnu agendu předního soudce.[46] Občas zjišťujeme, že právo doporučilo sporným stranám, aby se porovnaly o dluh, a v takovém případě jmenovalo jednoho nebo dva z přísedících jako smlouvce,[47] kteří pak podávali v zasedání zprávu o stavu jednání mezi stranami. K povinnostem soudců náleželo také odhadování dříví, tzv. šacunky.[48]

funkce. Právo mu odpovědělo, že vyhoví jeho žádosti, až složí počty a až bude projednáno jistých 43 zl. (Tamtéž, fol. 131.) Ještě za úřadování direktora Dvořáka se projednávala otázka, co učinil s jistou částkou získaných peněz. Protože direktor nemohl tuto částku nikde vyúčtovat, poznamenal písař do protokolu: „ty [peníze] pan direktor propil." (Tamtéž, fol. 121′.)

[41] Srov. Jindřich Šebánek, *l. c.*, str. 787 a d.

[42] AMP, rkp. 252, fol. 1′. Na konci zápisů každého zasedání je od počátku r. 1773 připsáno vlastní rukou direktora: „Perlegi Johann Christoph Elger, Direktor."

[43] AMP, rkp. 67, fol. 63, 83, 156′; rkp. 68, fol. 135, 323′. — V r. 1729 podal soudce Mixa na místodržitelství stížnost, že direktor Dvořák po 17 let svého úřadování nepředložil nikomu počty práva. Místodržící nařídili direktorovi, aby tak učinil. K překvapení celého práva byly počty v pořádku. (Rkp. 68, fol. 313.) O necelých deset let později byl však pro nepořádné vedení počtů sesazen. (Srov. pozn. č. 40.)

[44] Srov. např. AMP, rkp. 67, fol. 114′ a 159. — Z titulu vrchního inspektorství nad komisemi zmocnil se o své újmě poslední direktor práva Elger rozhodování ve všech komisích. Opomíjení soudcové se proto rozhodli oznámit direktorovi, „by on sám osobně bez přitažení concomissarii et actuarii komise nedržel, ant že stížebně na příslušející místo se to přednésti má". (AMP, rkp. 252, fol. 78′.)

[45] AMP, rkp. 129, fol. 180′, 183.

[46] AMP, rkp. 67, fol. 46; rkp. 250, fol. 209.

[47] Srov. např. AMP, rkp. 1046, fol. 29; rkp. 129, fol. 58, 106′, 169, 205′ a d.

[48] AMP, rkp. 59 (kniha dekretů, šacunků atd.); rkp. 250, fol. 227′.

Současně se soudci práva poříčního býval instalován jejich písař, zvaný také notář, notarius, actuarius, Amtsschreiber. První zprávu o úředním písaři poříčního práva máme z r. 1550.[49] Stejně jako písaři radní a jiných městských úřadů, byl i písař tohoto práva přijímán a propouštěn městskou radou. V 18. století si uchazeči o místo písaře podávali žádosti k novoměstské radě, která je odeslala k vyjádření plaveckému právu a teprve na základě jeho dobrozdání jmenovala rada nového písaře.[50] Od konce 17. století bývali u poříčního práva dva písaři, první a druhý, který býval také nazýván vicenotarius.[51]

Nebylo výjimkou, že písař poříčního práva zastával současně funkci písaře ještě u jiného soudu nebo u jiného městského úřadu.[52] Písař mohl být současně i supernumerárním asesorem téhož práva.[53] Ačkoli se po písaři nežádalo, aby byl členem plaveckého pořádku, nebylo přesto žádnou zvláštností, že písař starších plavců byl tovaryšem nebo sousedem plaveckého pořádku.[54] Všechny tyto okolnosti souvisely nepochybně se špatnými platy písařů v 18. století, o nichž bude pojednáno později.

Hlavním úkolem úředního písaře (v pozdější době prvního písaře) bylo zapisovat právní jednání do knihy protokolů a vést jiné úřední knihy. Na požádání stran pořizoval různé výpisy z těchto knih, zejména rozhodnutí (dicta), kterých bývalo zapotřebí, když se jedna strana odvolávala k vyšší soudní instanci. Písař vyřizoval všechnu písemnou agendu

[49] AMP, rkp. 1421, fol. A 14′. Ještě v roce 1549 neměli soudcové poříčního práva přísežného písaře, jak vyplývá z odpovědi rady novoměstské starším plavcům. (Rkp. 1420, fol. 460.) — Není vyloučeno, že v dřívější době vykonával nezbytné písařské práce jeden ze soudců práva. V r. 1537 se jeden soudce jmenuje Matouš písák (rkp. 332, fol. 50); v r. 1549 byl dokonce předním soudcem. (Rkp. 1420, fol. B 53 .)

[50] Tamtéž, rkp. 250, fol. 128′.

[51] Tamtéž, rkp. 129, fol. 228. Ojedinělá zpráva z r. 1616 uvádí druhého písaře již v této době. (Tamtéž, fol. 121 .) Byl jím Řehoř Tentera, ačkoli podle seznamu písařů i mnoha dalších zmínek z manuálů byl písařem poříčního práva Lukáš Šebestián. Jde-li o zjev přechodný nebo existoval-li druhý písař již od této doby, nelze pro nedostatek písemných zpráv zjistit.

[52] Tak byl např. písař a pozdější direktor práva František Ant. Dvořák zároveň ingrosátorem u novoměstského magistrátu v letech 1695—1738 (SÚA, SM — H 83/9; AMP, rkp. 85, fol. 4 ; Nové titulární kalendáře na rok 1706 a další léta). Písař Jan Václav Marle byl v letech 1718—1722 také adjunktem při právě rychářském (srov. Nové titulární kalendáře pro tato léta), v letech 1722—1723 písařem na Výtoni (AMP, rkp. 68, fol. 108, 117, 124). Nejzaměstnanějším písařem však byl Jan Faltin, který působil u poříčního práva v letech 1749—1769, radním písařem na Vyšehradě byl v letech 1755—1764 (rkp. 1924, fol. 1—54) a ještě písařem novoměstských desetipánů v období 1756—1771 (rkp. 1410, fol. 104 ; rkp. 1411, rkp. 1412, fol. 183). Když v roce 1769 odešel od plaveckého práva, stal se písařem práva konířského. (Rkp. 251, fol. 219 .)

[53] AMP, rkp. 67, fol. 186. Srov. též Nový titulární kalendář na rok 1721 a d.

[54] AMP, rkp. 67, fol. 87 ; rkp. 68, fol. 76. Srov. též v katalogu výsadního práva poříčního seznamy písařů, sousedů a tovaryšů. (Rkp. 129, fol. 228, 230—234′, 253—256.)

práva a v nepřítomnosti soudců přijimal různá ohlášení stran.[55] Zapisoval do register dříví připlavené na prodej k podskalskému trhu a týdně o tom podával zprávu novoměstským šestipánům, vedl záznamy o dříví, které bylo prodáno a splaveno za Prahu. Se staršími plavci se písař zúčastňoval oceňování vorů (tzv. šacunků) nebo býval právem pověřen k vyšetření různých údajů v úředních knihách jiných úřadů.[56] Písař měl v opatrování menší pečeť práva.[57] Z úředních knih poříčního práva můžeme postihnout i činnost druhého písaře, který byl někdy nazýván mladším. Také on býval přítomen zasedání práva a za nepřítomnosti prvního písaře zaznamenával jednání soudu, která téměř pravidelně přepisoval do manuálu první písař.[58] Stál-li první písař před poříčním právem jako žalobce nebo obžalovaný, potom psal zápis v knize protokolů mladší písař, aby byla zajištěna nestrannost zápisu.[59] Je samozřejmé, že vedle agendy poříčního práva připadlo oběma písařům i vyřizování různých písemností, týkajících se plaveckého cechu, zejména privilegovaného obchodu s dřívím v městech pražských. I když jejich činnost v tomto směru nebyla bezvýznamná, nebudeme se jí na tomto místě zabývat, neboť se vymyká z rámce této studie.

Jedinou úřední osobou, kterou poříční právo samo přijímalo a propouštělo, byl sluha, ponejvíce nazývaný úřední služebník, řidčeji servus nebo posel, německy Amtsdiener. O „služebnictví" se zájemci ucházeli u práva buď ústně nebo písemně. Přijatý posel byl napomenut k řádnému vykonávání svých povinností a nato složil právu přísahu.[60] Od počátku 18. století zjišťujeme v některých dobách dva služebníky, staršího a mladšího, prvního a druhého. Z rozdílnosti německého pojmenování vyplývá, že první (Amtsdiener) byl sluhou práva, kdežto druhý (Zechbote) byl sluhou plaveckého cechu.[61] Některé sluhy nacházíme mezi tovaryši plaveckého pořádku, v jednom případě byl posel dokonce jmenován starším plaveckým tovaryšem.[62] Úřední sluha dostával do

[55] AMP, rkp. 129, fol. 141′: „Pavel Weis, když bylo po vyvstání pánů starších, ohlášení učinil, že Ludmilu Motyčkovou ... ku právu panu Václavovi Smolíkovi staví, žádaje toto za poznamenání."

[56] AMP, rkp. 59, fol. 97, rkp. 67, fol. 166 a rkp. 68, fol. 273′.

[57] AMP, rkp. 250, fol. 349.

[58] AMP, rkp. 68, fol. 50, 55′, 57, 57′, 58′, 147′, 173, 196′, 202, 215′, 228, 229′, 231, 232, 233, 233′, 274′, 276′, 279, 304, 347 a d. O povinné přítomnosti druhého písaře svědčí, že bývá jeho nepřítomnost zapisována v manuálu. (AMP, rkp. 67, fol. 106.)

[59] AMP, rkp. 68, fol. 45, 96, 107′, 117, 124′.

[60] AMP, rkp. 129, fol. 1′, 134; rkp. 67, fol. 39, 95, 124′; rkp. 68, fol. 259; rkp. 250, fol. 209; rkp. 251, fol. 89.

[61] AMP, rkp. 67, fol. 39; rkp. 250, fol. 111, 140′; rkp. 251, fol. 89, 147; rkp. 129, fol. 222. — Výjimečně se stalo, že byli přijati dva poslové se stejnými právy a povinnostmi. (Rkp. 250, fol. 209.)

[62] AMP, rkp. 67, fol. 95; rkp. 250, fol. 111, 341′; rkp. 251, fol. 147. Srov. též rkp. 129, fol. 229 a 253 a d.

opatrování klíče od místnosti, v níž se konalo zasedání práva, a tím i dozor nad vším, co bylo v kanceláři. K nejdůležitější povinnosti služebníka náleželo obesílání stran k soudnímu jednání; rozkazy k obesílání dostával od direktora nebo od jeho zástupce. Proto se měl dostavit každý den ráno i v poledne k direktorovi, nemá-li pro něj představený práva nějakou pochůzku.[63] Protože se stávalo, že plavci neudávali správný počet vorů, které plavili z Podskalí dále k městům pražským, měl posel práva za úkol zapisovat jméno plavce, počet vorů a komu se plaví. Své zápisy měl denně odevzdávat písaři, jenž je kontroloval se svými výkazy. Kromě toho býval právem někdy pověřován, aby v městech pražských zjistil neoprávněné překupníky a obchodníky s dřívím, jindy byl posílán upomínat strany o zaplacení dlužných částek.[64]

Podobně jako jiné městské úřady bylo i právo poříční úřadem čestným a soudcové práva neměli žádný stálý plat. Náležely jim jenom poplatky za úřední výkon a taxy.[65] Teprve z počátku 18. století máme několik zpráv o nestálých platech soudců poříčního práva, ale o jejich výši se z nich nedovídáme nic konkrétního. V té době náležela soudcům třetina pokut u jejich práva přisouzených.[66] Také o pravidelném deputátu máme několik zmínek a ojediněle se dovídáme i o existenci mimořádných odměn.[67] Roku 1711 si vyžádalo místodržitelství od všech pražských magistrátů a ostatních úřadů výkaz poplatků, které tyto úřady vybíraly za různé úřední výkony. V tzv. úřední taxe, kterou plavecké právo odeslalo na místodržitelskou kancelář, byla uvedena výše poplatků, jež strany platily asesorům práva za odhad dříví (šacunk) a za různé komise, k nimž byli starší plavci jednak dožádáni, jednak delegováni novoměstskou radou. Zmíněná taxa obsahuje i platy, které náležely starším plavcům jako představitelům plaveckého pořádku.[68]

Poměrně lépe jsme informováni o platech písařů, kteří pobírali stálý plat, jehož výši však v 16. a 17. století neznáme. Z pozdějších údajů můžeme usuzovat, že plat písaře plaveckého práva nebyl v té době nijak vysoký. Z počátku 17. století se zachovalo několik zmínek o taxách,

[63] AMP, rkp. 250, fol. 103, 209.

[64] AMP, rkp. 67, fol. 123′; rkp. 68, fol. 42′, 47, 49′, 52′, 77′, 85, 267.

[65] Václav Vojtíšek, *Z minulosti naší Prahy*, Praha 1919, str. 90 a Jindřich Šebánek, *l. c.*, str. 783.

[66] AMP, rkp. 67, fol. 184′, 224; rkp. 68, fol. 6. — Ještě v r. 1776 — tedy sedm let před zrušením práva — se uvádí ve zprávě policejní komisi, že soudcové poříčního práva nemají žádný fixní plat. (AMP, rkp. 253, fol. 59′.)

[67] AMP, rkp. 67, fol. 237′ (20 zl. direktorovi práva); rkp. 68, fol. 104′ (12 zl. direktorovi); rkp. 250, fol. 141′ (prominutí dluhu téměř 20 zl. přísedícímu). Místo pořádání obvyklé hostiny při obnově práva rozhodnuto, aby každému ze soudců bylo vyplaceno z důchodu práva po 3 zl. (rkp. 68, fol. 317′). — Srov. také rkp. 129, fol. 367; rkp. 67, fol. 224; rkp. 250, fol. 38.

[68] AMP, rkp. 129, fol. 365 a d.

které strany platily písaři za různé výpisy z úředních knih (rozsudky práva čili dicta, obstavení vorů) nebo naopak za záznam do knih (plnomocenství, stanné právo, ohlášení).[69] O stálém ročním platu písaře jsme zpraveni teprve k r. 1708, kdy byl zvýšen na 10 kop míš. Úřední taxa plaveckého práva z r. 1711 přiznává písaři 10 zl. ročního platu a deputát v hodnotě 6 zl. 30 kr.; podává také obraz o tom, kolik a za který úřední výkon platily strany písaři.[70] V listopadu téhož roku byla vydána tzv. Eleonorská taxa, která kromě sjednocení soudního řádu v městech pražských zaváděla jednotné taxy u pražských magistrátů a jim podléhajících nižších soudních instancí.[71] Častěji než ojedinělé zvyšování služného se objevuje mimořádná odměna za práce, které nepříslušely k úřední písařské agendě.[72] Několik zpráv nasvědčuje tomu, že při vyměřování pokut za přestupky proti tržním řádům nebo plaveckým privilegiím nařizovalo poříční právo i určitou částku, kterou měl pokutovaný zaplatit písaři.[73] Kromě některého nově zavedeného poplatku dostával i různé odměny, jež mu náležely z funkce písaře plaveckého cechu.[74] Byl-li tento první čili úřední písař placen převážně z peněz poříčního práva, dostával naproti tomu druhý písař odměnu větším dílem z pokladny nižších pořádků plaveckého cechu.[75]

Z uvedeného výkladu vyplývá, že písař byl za svou práci málo placen. I když můžeme v některých případech pozorovat nepatrné zvýšení ročního platu, svědčí o špatném sociálním postavení písařů v 18. století už ta okolnost, že někteří zastávali úřad písaře u dvou i více městských úřadů současně (např. František Dvořák, Jan Marle, Jan Faltin). Nedostatek zpráv z předchozího století nám znemožňuje učinit srovnání, ale jak zjistil Šebánek u písařů desetipanských, můžeme už v 17. století postihnout proces, jímž dochází k zhoršení sociálních poměrů písařů.[76]

O platu sluhů plaveckého práva jsme zpraveni teprve v první polovině 18. století, kdy jejich celoroční plat činil 6 zl. Výše platu se nezměnila až do zániku práva, avšak v některých dobách jim byly přidávány další 4 zl., snad za řádné plnění povinností či za práci, kterou vykonávali pro

[69] AMP, rkp. 129, fol. 114, 131′, 141′, 152′, 167, 168, 171′, 175′.
[70] Tamtéž, fol. 365 a d.; rkp. 67, fol. 34.
[71] AMP, rkp. 1835.
[72] AMP, rkp. 67, fol. 87′. Písaři Dvořákovi zvýšena r. 1712 roční služba o 2 kopy míš. Někdy se setkáváme s nářkem písaře na špatný plat a se žádostí o nějaké nadlepšení. (Rkp. 67, fol. 87′, 112′, 125.) — Rkp. 68, fol. 8′, 107′, 173, 239; rkp. 251, fol. 5′, 154′.
[73] AMP, rkp. 129, fol. 122; rkp. 250, fol. 126′, 144.
[74] AMP, rkp. 129, fol. 366′ a d.; rkp. 251, fol. 137′.
[75] AMP, rkp. 250, fol. 270′; rkp. 129, fol. 367.
[76] Jindřich Šebánek, l. c., str. 784.

plavecký cech.[77] Za součást platu nutno považovat i bezplatný byt v domě starších plavců. Nemohl-li sluha bydlet ve svém „úředním" bytě, dostával od práva příplatek na činži.[78] Kromě stálého platu, který byl velmi malý, náležely úřednímu sluhovi i nepravidelné poplatky za úřední výkon, jak jsou zaznamenány v úřední taxe. Ačkoli uvedená taxa pochází až z roku 1711, lze se právem domnívat, že obsahuje souhrn poplatků, vžitých již koncem 17. století.[79] O platu druhého sluhy nejsme dostatečně zpraveni. Jisté je, že první sluha měl větší příjem, nebylo-li výjimečně výslovně nařízeno, že oběma náleží stejný plat.[80]

O místě zasedání poříčního práva nemáme z počátku žádné zprávy. Soud starších plavců zasedal patrně u předního soudce nebo v některém najatém domě. Když r. 1582 odkázal plavec Jan Nygelius Litomyšlský svůj dům (čp. 383 na Novém Městě) „starším plavcům i všemu pořádku plaveckému",[81] byla sem přenesena i zasedání práva, která se konala v jedné světnici v prvním patře. Ostatní místnosti bývaly pronajímány,[82] s výjimkou těch, které byly v 18. století vyhrazeny za byt úředního sluhy. Tento dům, nazývaný „dům radní" nebo „výsadní", byl sídlem poříčního práva až do jeho zrušení r. 1783.

Z počátku 17. století jsme zpraveni z nejstaršího manuálu práva poříčního,[83] že právo zasedalo dvakrát týdně v pondělí a ve čtvrtek; také privilegia plaveckého pořádku ustanovovala zasedání soudu v těchto dnech. Jen zcela výjimečně se v 17. a počátkem 18. století konalo mimořádné zasedání práva (tzv. extraordinaria sessio).[84] S poklesem soudní agendy práva souviselo, že v 18. století najdeme termín mimořádné zasedání u schůzí konaných v pondělí a ve čtvrtek.[85] V druhé polovici 18. století nebývalo řídkým zjevem, že v zasedání soudu starších plavců nebyl projednáván žádný spor. Právo se sice sešlo k pravidelnému zasedání, ale nemělo o čem jednat. Takový stav označil písař pod jmény přítomných soudců

[77] AMP, rkp. 250, fol. 254′. V sedmdesátých letech 18. století usilovali služebníci o zvýšení platu, ale jejich úsilí bylo marné (rkp. 252, fol. 10); dále rkp. 250, fol. 140′, 170′, 254′.

[78] AMP, rkp. 67, fol. 47; rkp. 250, fol. 88.

[79] AMP, rkp. 129, fol. 365 a d.

[80] AMP, rkp. 250, fol. 111, 209; rkp. 251, fol. 147.

[81] O domě starších plavců srov. Václav Vojtíšek — Karel Guth, *Radnice podskalská*, Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlavního města Prahy VI. (1915), str. 61—67 a Václav Vojtíšek, *Podskalská radnice*, Národní listy 27. 7. 1910, č. 205.

[82] AMP, rkp. 129, fol. 131′; rkp. 67, fol. 132; rkp. 68, fol. 176′. — V přízemí domu byl od první poloviny 18. století pivní šenk. (AMP, rkp. 68, fol. 254′.) Dům byl zbořen v r. 1911.

[83] AMP, rkp. 129, srov. též privilegia plaveckého pořádku art. 1, § 2. (AMP, perg. I—75.)

[84] AMP, rkp. 67, fol. 175, 197′, 206; rkp. 250, fol. 142′, 149.

[85] AMP, rkp. 67, fol. 215, 236′, 249′, 252; rkp. 68, fol. 233; rkp. 250, fol. 2′.

nulou, nebo uvedl, že nebylo nic k zaznamenání.[86] K r. 1714 se zachovala ojedinělá zpráva, že pravidelná sezení začínala v této době v 10 hodin.[87]

O soudních prázdninách poříčního práva nemáme pro 17. století dostatek zpráv. Podle nejstaršího soudního manuálu starších plavců lze usuzovat, že v letech 1612–1617 právo již nezasedalo v druhé polovině prosince. Vánoční prázdniny končily po Třech králích.[88] Také kolem velikonoc bývaly delší prázdniny. Počátkem 18. století byly již soudní „ferie" poříčního práva pevně stanoveny. O vánocích se nekonala soudní zasedání od 17. prosince do 7. ledna, o velikonocích čtrnáct dnů, v době žní a vinobraní také po dvou týdnech a stejně tak ve stanovených dnech, připadl-li na ně některý z četných církevních svátků.[89]

Pokud se týče kompetence soudu starších plavců, byla poprvé formulována v prvním článku statut plaveckého cechu vydaných novoměstskou radou v r. 1645. Podle něho náležely k této soudní instanci všechny spory „v příčině dříví všelijakého vorového neb otýpkového, též strany prken a latí a těm podobných dřevěných věcí k městům pražským dodávaných, skrze obstavuňky od ouřadu ... purkmistrského pořádně vyžádané a povolené, skrze jistou attestati jim starším ukázané, jako také o dluhy, odhady ..., což jim vlastně rozsuzovati ... náleží."[90] Do působnosti poříčního práva náležel však také dozor na dodržování tržních řádů a jiných nařízení, vydávaných novoměstskou radou a vládními úřady pro pražský dřevní trh. Uvedený rozsah kompetence zůstal bez podstatných změn až do zrušení práva v r. 1783.

Přestože poříční právo bylo soudní institucí Nového Města pražského, vztahovala se jeho pravomoc nejen na novoměstské obyvatele, ale i na obyvatelstvo ostatních pražských měst, postranních práv, na obyvatele venkovských měst, poddané i příslušníky vyšších stavů, pokud šlo ovšem o spor týkající se dříví, které bylo nebo mělo být dodáno k prodeji do pražských měst.

Monopolní postavení příslušníků plaveckého cechu v pražském dřevním obchodě bylo částečně narušeno za třicetileté války, kdy se pokoutním dřevním obchodem začali zabývat také někteří obyvatelé Starého Města i anežského postranního práva. Staroměstská rada tento pokoutní obchod ve svém městě přímo i nepřímo podporovala, a proto všechna snaha plaveckého cechu a novoměstské rady o jeho likvidaci neměla

[86] AMP, rkp. 251, fol. 86, 88′, 100′, 101′, 116′, 117, 125′ a jiné; rkp. 252, fol. 6′, 8, 9, 13, 48′, 58, 63′, 68, 79, 85, 86, 87, 90′, 91, 92, 100′.
[87] AMP, rkp. 67, fol. 124′.
[88] Srov. AMP, rkp. 129.
[89] Nový titulární kalendář... sepsaný od Petra z Grynwaldu. K létu... 1706, str. 29–30, 34.
[90] AMP, perg. II–28.

úspěch. Jinou podporu poskytovala tomuto mimocechovnímu obchodu také šlechta, která byla hlavním dodavatelem dřeva neoprávněným obchodníkům.[91] Přímým důsledkem tohoto stavu musela být skutečnost, že se obyvatelé Starého Města i šlechta často odmítali podrobovat rozhodnutím poříčního práva s tím odůvodněním, že se jeho působnost na ně nevztahuje, neboť jde o soudní orgán Nového Města. Neměla-li být otřesena autorita soudu staších plavců, bylo zapotřebí, aby jeho pravomoc vytvořená zvykovým právem byla potvrzena císařem. Proto se r. 1648 plavecký cech rozhodl požádat Ferdinanda III. o potvrzení svých práv ve formě cechovních privilegií. V této žádosti šlo nejen o potvrzení plaveckých statut z r. 1645, ale představitelé plaveckého cechu k nim připojili ještě několik dalších článků, z nichž pátý se týkal poříčního práva a ve stručném výtahu zněl: „Jestliže by osoba stavu vyššího na rozkaz jich (tj. soudců poříčního práva) nic dáti nechtěla, tedy aby jim na vyhledávání jich toho od úřadu ... nejvyššího purkrabství pražského na takovou osobu zatykač právní (tak jakž právo konířské toho užívá) vydán byl."[92] Přestože proti tomuto článku nebyly žádné připomínky, nebyl (stejně jako ostatní požadované doplňky) pojat do privilegií plaveckého cechu, která r. 1649 Ferdinand III. schválil.[93]

Protože se situace nezlepšila ani po vydání cechovních privilegií, začalo poříční právo r. 1657 znovu prosazovat svůj dřívější požadavek. Jejich úsilí bylo tentokrát úspěšné. V r. 1660 rozhodl císař Leopold, aby místodržící poskytovali právu všemožnou pomoc při vykonávání jeho rozsudků a aby odsouzené přiměli k tomu, aby se podřídili rozsudkům poříčního práva, jestliže o to soud starších plavců požádá.[94] Tak poříční právo uhájilo dosavadní rozsah své pravomoci i nad feudály.

Ačkoliv by nebylo nezajímavé sledovat podle zachovaných soudních protokolů také vývoj soudního řízení u poříčního práva, stanovený rozsah této studie to bohužel nedovoluje. Proto se musím v závěru omezit jen na pouhé konstatování, že se soudní řízení konalo na základě Koldínových Městských práv a od poloviny 17. století také Obnoveného zřízení zemského, ale Koldínovo právo zůstávalo i nadále v platnosti.[95] Z rozhodnutí poříčního práva se mohly strany odvolat k vyšší soudní instanci. Původně byla jediným odvolacím místem novoměstská rada. Ještě v plaveckých statutech z r. 1645 se uváděla jako jediná možnost

[91] Podrobnější rozbor této situace jsem provedl ve své zmíněné práci, str. 70 a d.
[92] SÚA, SM — P 106/P 140.
[93] AMP, perg. I–75; SÚA SM — S 370/1.
[94] SÚA, ČKD — IV D 7, SM — P 106/P 140; AMP, rkp. 206, fol. 11 a d., sb. listin I–150/12d.
[95] Vyplývá to jak z 1. článku plaveckých privilegií, tak i z pozdějších soudních protokolů (rkp. 67 a 68). — Obdobně tomu bylo se soudním řízením u desetipanského úřadu. Srov. Jindřich Šebánek, l. c., str. 801 a d.

odvolání k radě Nového Města,[96] ale od padesátých let 17. století bylo povoleno také přímé odvolání od poříčního práva k apelačnímu soudu s pominutím městské rady.[97]

Poříční právo bylo spolu s ostatními městskými delegovanými soudy zrušeno dvorským dekretem ze dne 14. dubna 1783, kterým císař Josef II. vyhlásil nové jednotné soudní zřízení pro České království. Poslední zasedání soudu starších plavců se konalo 22. května 1783.[98] Až do zrušení poříčního práva měla čeština zdrcující převahu při jednání tohoto soudu, a proto také německé zápisy v jeho úředních knihách jsou výjimkou.

[96] AMP, perg. II–28. V art. I. § 2 se uvádí: „Na kterýchžto rozsudcích a vejpovědech od nich [tj. soudců poříčního práva] vynešených, pokudž by některá strana přestati nechtěla a tudy sobě zkrácení učiněné míti pokládala, před nimi se časně — že odvolání před nás bere — ohlásila a v tom ve všem vedle obnovené instrukci J. M. král. apelati na hradě Pražském, pod datum v Linci 26. Novembris Anno 1644, se zachovala, též důklad obyčejný na penězích dvě kopy gr. č. a jeden tolar říšský k apelaci složila, tehdy všeckna ta akta při nich vzešlá náležitě spořádati, stranám je vykázati, ty také u přítomnosti jich zpečetiti a nám [tj. radě Nového Města] je odeslati nařídí."

[97] Srov. např. AMP, rkp. 59, fol. 11 a d., 15, 61 a d., 112, 125′; rkp. 67, fol. 204′; rkp. 250, fol. 61 aj.; Jindřich Šebánek, *l. c.*, str. 810.

[98] AMP, rkp. 252, fol. 121. Za posledním zápisem ukončil právní písař JUDr. Ferdinand Blumentritt záznamy v protokolu: „et Sic Finitus Cursus Judicialis Exempti Officii Seniorum Nautarum in Regno Bohemiae in conformitate clementissime emanati Caesareo-Regii Rescripti de dato 24. Aprilis 1783". Potom následovala jména posledního direktora, soudců, písaře a sluhů.

Das Flossgericht in der Prager Neustadt (Ein Beitrag zur Geschichte der Stadtverwaltung im 16.—18.Jh.)

František Holec

Zusammenfassung

Die Entstehung des Flossgerichtes ist in dem bisherigen Schrifttum in verschiedene Zeiten verlegt worden, wobei die einzelnen Zeitangaben in die Zeitspanne von der zweiten Hälfte des 14. Jhs bis zum Beginn des 17. Jhs fallen. Die ältesten Quellenberichte von dem Bestand des Flossgerichtes, welche mir festzustellen gelungen ist, stammen aus den Jahren 1505—1511. Es sind dies durchwegs Zeugenaussagen der Ältesten der Flösserzunft vor dem Stadtrat und betreffen Streitigkeiten, welche die Ältesten früher selbst entschieden und gegen ihre Entscheidung stand dann der Partei die Berufung an den Stadtrat frei. Auf Grund der aufgefundenen Nachrichten kann nun mit Sicherheit geschlossen werden, dass die Institution des Flossgerichtes schon beim Anbruch des 16. Jhs bestand und dass seine Entstehung wahrscheinlich in das Ende des 15. Jhs. zu setzen ist. Dabei kann nicht ausgeschlossen werden, dass die Gerichtsgewalt auf die Ältesten schon bei der Errichtung der Flösserzunft überging, welche aller Wahrscheinlichkeit nach in die sechziger Jahre des 15. Jhs fällt. In den fremdsprachigen Hinweisen finden wir für diese Institution am häufigsten die Bezeichnung Flossgericht, Ausgesetztes Flossgericht, Podskaller Gericht, Podskaller Ufergericht, Ufergericht, Pragerisches Holzflössergericht, das ausgesetzte Wassergericht, das Porzitzer Flössergericht, das Porzitzer Ufergericht, das Porzitzer Recht (oder Gericht), officium nautarum, officium nauticum u. ä.

Während des ganzen Bestandes des Flossgerichtes waren Repräsentanten des Flossgerichtes die Ältesten (d. h. die Zunftmeister des Flösserzunftes), auf die der Stadtrat die niedrigere Gerichtsgewalt in den aus Holzgeschäften entstehenden Streitigkeiten übertrug. Mitglieder dieses delegierten Gerichts hiessen Schöpfen und Eltisten des pragerischen Holzflössergerichts, Eltiste und Geschworene. Im 18. Jh. hat sich für sie die Bezeichnung von Assessoren (assessores) festgesetzt. Die Anzahl der Gerichtsmitglieder stieg in dem Masse an, wie die Zahl der Ältesten zunahm. Zu den ursprünglichen vier Richtern kamen zu Beginn der zweiten Hälfte des 16. Jhs weitere zwei hinzu und am Ende desselben Jahrhunderts waren ihrer schon achte. Ähnlich wie bei den Stadträten und den anderen niedrigeren Gerichtsinstanzen waren zu Beginn des 18. Jhs zu den acht Beisitzern ein oder zwei überzählige — supernumerarii — hinzugefügt, welche zur Einarbeitung aufgenommen wurden. Die Richter des Flossgerichtes wurden vom Stadtrat zugleich mit den Vorstehern der anderen Zünfte gewählt. Im Verlauf der ersten Hälfte des 18. Jhs hörte die haufenweise Erneuerung der Zunftmeister auf und das Richteramt beim Flossgericht wurde zum lebenslänglichen. An der Spitze des Flossgerichtes stand der sog. leitende Richter, später Direktor genannt. Er war als solcher dauernd für die ganze Funktionsperiode bestellt. Nach dem J. 1729 wurde das Direktoramt lebenslänglich, sofern er eben nicht resignierte oder abgesetzt wurde. Zum Stellvertreter des Direktors wurde vom Stadtrat einer der Beisitzer bestellt, der nach dem J. 1737 Vizedirektor genannt wurde.

Das Flossgericht hatte seinen eigenen Amtsschreiber, über den wir das erste Bericht vom J. 1550 besitzen, vom Ende des 17. Jhs an sogar zwei Amtsschreiber.

Den Amtsschreiber ernannte der Stadtrat der Neustadt. Dagegen bestellte und entliess den Amtsdiener, dessen vornehmste Pflicht die Ladung der Parteien war, das Gericht selbst.

Die Kompetenz des Flossgerichtes wurde erstmalig im Art. 1 des Statutes der Flösserzunft vom J. 1645 formuliert. Gemäss dieser Vorschrift war das Gericht der Ältesten für alle Streitigkeiten über das in die Prager Städte gelieferte aller Art Holz, Flossholz, Bündelholz, Bretter, Latten und andere Holzwaren, weiter für Streitigkeiten über Holzschulden, für Holzschätzungen u. ä. zuständig und seine Gerichtsgewalt bezog sich nicht nur auf die Einwohner der Neustadt, sondern auch auf die Einwohner der anderen Prager Städte, sowie der Landstädte, weiter der sog. Nebenrechte (eximierten Landstriche), und auch auf Mitglieder der höheren Stände, wenn es um Streitigkeiten ging, die das in die Prager Städte gelieferte Holz betrafen. Das Gerichtsverfahren verlief auf Grund von Koldíns Stadtrechte und der Erneuerten Landesordnung. Gegen die Entscheidung des Flossgerichtes konnten die Parteien Berufung zum Stadtrat der Neustadt und nach dem J. 1647 auch zum Appellationsgericht auf der Prager Burg einlegen.

Das Flossgericht wurde zugleich mit den anderen delegierten Gerichten durch das Hofdekret vom 14. April 1783 aufgehoben, mit welchem Kaiser Joseph II. eine einheitliche Gerichtsverfassung für das Königreich Böhmen verkündete.

Osvícenství a ekonomická ideologie v Čechách

Valentin Urfus

Význam období, ve kterém se v naší minulosti uplatnily osvícenské ideje a s nimž je spojen i počátek českého národního obrození je sotva zapotřebí zdůrazňovat. Společenský pohyb, který dotčené jevy vyznačoval byl ovšem podmíněn i hlubokými ekonomickými změnami, jejichž ráz měnil hospodářskou tvářnost našich zemí způsobem, jaký staletí předchozího vývoje nepoznala. Je proto jistě na místě klást si otázku, jak dalece tato stránka vývoje došla svého vlastního vyjádření v ideologických proudech dotčeného období; a to nepochybně tím spíše, že právě tento zřetel ustupoval v dosavadních pohledech jakoby do pozadí, neboť problematika národního obrození obracela v prvé řadě pozornost k otázkám jazykové a literární kultury.

Obrovský rozmach ekonomických sil i techniky, který s sebou přinášely počátky kapitalistické industrializace, působil, že naznačené souvislosti, jejichž průběh v našich domácích poměrech je třeba začasté teprve pracně odkrývat, byly jinde, v hospodářsky pokročilejších zemích evropského západu naprosto zřejmé. Ostatně nic o tom nesvědčí lépe než právě skutečnost, že do této doby spadá v soudobé Francii a Anglii počátek nauk, jejichž uplatnění neznamenalo nic menšího než vznik klasické politické ekonomie.

Feudální ekonomika našich zemí, v níž převládala zemědělská výroba, jakož i určitá zaostalost celé střední Evropy, pokud šlo o rozvoj průmyslu, vedly ovšem k tomu, že vývoj tu šel jinými cestami, než v průmyslově pokročilých zemích. V poměrech, jaké panovaly u nás, to znamenalo především zdůraznění úlohy státu a zvláště pak jeho hospodářské politiky, která v průběhu 18. století se stala vlastně nejdůležitějším faktorem, ovlivňujícím rozvoj průmyslové výroby. Jak známo, kotvila tato hospodářská politika ideově v merkantilismu. V poslední třetině století, tedy v období, ke kterému směřuje především náš zájem, nalezla pak svoje ideologické zdůvodnění v tzv. policejní vědě, jejímž tvůrcem byl známý vídeňský osvícenec Josef Sonnenfels. Sonnenfelsova policejní věda vycházela, pokud šlo o koncepci hospodářské politiky, rovněž z merkantilismu, jehož původně úzká kameralistická měřítka doplňovala svým

učením o úkolech absolutistického státu a svými populacionistickými zřeteli. Propůjčovala tak vlastně v jistém smyslu nová křídla starým ideám, což jistě přispělo k tomu, že se poměrně rychle a na dlouhou dobu stala oficiální doktrínou, z níž vycházela veškerá — nebo alespoň — většina praktických hospodářskopolitických akcí. Vůči jednotlivým zemím, které tvořily ve svém souhrnu tehdy habsburské soustátí byl Sonnenfelsův systém v podstatě jen aplikací vídeňského státoprávního a administrativního centralismu s některými hospodářskopolitickými aspekty.

Jak známo, byly to především josefinské reformy, které této centralistické linii dodaly konečného důrazu. Reakce, kterou dotčený směr vládní politiky probudil, vytvářela mimo jiné i v našich zemích příznivé podmínky pro práci prvé generace národních buditelů. Nejen však administrativní centralismus spojený s úřední germanisací, nýbrž i hospodářská politika, jež byla stejně významným nástrojem těchže tendencí, vyvolávala v tehdejších Čechách rozmanité odezvy. Proto také každý pokus zaujmout k ní vlastní stanovisko, nabývá tak v dobovém kontextu značného významu. K tomu je snad třeba dodat jen ještě tolik, že podobné projevy se neobešly bez určitých obecných ideologických forem, jimž ovšem také specifické poměry, jaké tehdy v Čechách na rozmezí osmdesátých a devadesátých let 18. století panovaly, propůjčovaly i určité svérázné místní zabarvení.

●

Chronologický celek, jakým ve vývoji našich zemí bylo 18. století, neměl jednotnou povahu. Jedním z mezníků, ke kterým je třeba se vracet při sledování historických souvislostí, jež u nás připravovaly půdu pro josefínskou epochu a události z konce století, byla nepochybně šedesátá léta. Platí to zejména o hospodářské a hospodářskopolitické oblasti. Na počátku tohoto desetiletí byla situace v Čechách charakterizována několika základními rysy: především je možno říci, že sedmiletá válka vyčerpala hospodářsky nejen české země, nýbrž celé habsburské impérium; v navázání na to skončil definitivně i reformní optimismus, kterým byly neseny změny ve státním aparátě uskutečněné v průběhu čtyřicátých let a padesátých.[1] V ekonomické oblasti podmiňoval zklamání z této prvé vlny tereziánských reforem špatný stav státních financí, který byl

[1] K tomu: J. Prokeš, *Boj o Haugvicovo „Directorium in publicis et cameralibus" r. 1761*, Věstník Královské české společnosti nauk, tř. fil.-hist.-jaz., roč. 1926, IV., týž, Instrukce vydaná r. 1762 pro českou a rakouskou dvorní kancelář, tamtéž, V.

kritičtější než kdykoliv předtím. Jednoduchý kameralismus, jenž byl hlavním znakem dosavadní fiskální politiky, přestal očividně dostačovat. Odrazem toho byla určitá bezradnost na vedoucích místech, jež vedla k tomu, že jednoznačně centralistická linie dočasně zakolísala. V Čechách se to projevilo především tím, že starý feudálně stavovský živel se počal přechodně znovu více uplatňovat ve správě zemských záležitostí.[2] A tak, ač na jedné straně se pokračovalo dále v centralistických opatřeních finanční politiky — z nichž nejvýznamnější bylo vydání prvých papírových peněz a vypsání některých nových daní, které ignorovalo finanční pravomoc stavovského sněmu — byla na druhé straně právě v této době znovu zdůrazněna stavovská práva tím, že ručení za úvěrovou operaci spojenou se zavedením papírové měny převzali stavové. Není snad třeba ani říkat, že většina těchto akcí nesplnila naděje v ně kladené a ke konsolidaci poměrů nepřispěla. V Čechách pak zvláště neúroda v prvých letech dalšího desetiletí přinesla hotové zbídačení širokých vrstev venkovského obyvatelstva, spojené s vyhrocením všech dosavadních sociálních rozporů, které vedlo přímo k velkému selskému povstání v r. 1775.

Na vedoucích místech v Čechách nevládla však jen indolence a tupost. Byli tu i lidé, kteří si uvědomovali, kam věci spějí a snažili se jim — i když ovšem marně — čelit. A tak ještě dříve než došlo k bouři, vznikl pozoruhodný dokument o českých poměrech, jehož autorem byl krátce před tím nově jmenovaný nejvyšší purkrabí kn. Karel Egon Fürstenberk[3], tedy osoba, bez níž si vývoj v Čechách v poslední třetině století dovedeme těžko představit. Již starší bádání po zásluze zdůraznilo celou řadu rozporných stránek jeho osobnosti: Fürstenberk byl v jádře osvícený feudální velmož, který otevřeně stranil novým administrativním metodám, jež s sebou přinášela správní praxe tereziánské byrokracie. Zároveň měl však i daleko k bezvýhradnému centralismu, jak také nejednou ve své funkci náčelníka zemské správy dokázal, odmítaje podrobiti instituce staré české zemské ústavy jednostranné administrativní šabloně. Přes svůj cizí původ — cizí i v kosmopolitním prostředí tehdejších aristokratických kruhů v Čechách — dovedl nalézt určitý poměr k zemi, kam jej přivedly především rodové majetkové zájmy. Těmto hmotným interesům dal však svými intelektuálními sklony jisté oduševnění, jak o tom svědčí zejména jeho součinnost při vzniku České společnosti nauk, tolik významné pro rozvoj kulturních snah a rozmach osvícenských myšlenek. Fürstenberk osvědčil však i značné hospodářskoorganizační schopnosti, které jej vysoko vynesly nad tehdy v Čechách běžný průměr. Jsa dědicem a vnukem zakladatele hornolitvínovské manufaktury Jana Josefa Vald-

[2] B. Rieger, *Zřízení krajské v Čechách*, část II., Praha 1892, str. 327 a násl.
[3] K životopisným datům srv. J. Prokeš, *Počátky České společnosti nauk do konce XVIII. století*, I., Praha 1938, str. 154.

štejna, vytvořil ze svých statků na Křivoklátsku dobře prosperující hospodářský celek, uplatňuje tu nejen nové postupy agrotechnické, nýbrž rozvíjeje i pozoruhodné průmyslové podnikání.

Není proto se třeba divit, že i v memoriálech[4], jež o hospodářském stavu Čech ve své úřední funkci vypracoval, je dodnes zřejmý jeho pozorovací talent i bystrý úsudek, takže dotčený dokument je nejen otřesným svědectvím o tehdejších poměrech v Čechách, nýbrž i prvořadým historickým pramenem, plným nejrozmanitějších kulturně historických podrobností. Jeho autor se však neomezil jen na konstatování a sbírání dokladů o nízké životní úrovni venkovského obyvatelstva, nýbrž snažil se nalézt i východisko a prostředky, jež by mohly posloužit k nápravě.

Ke cti Fürstenberkově je třeba říci, že tu uplatnil myšlenky opravdu nové. Již starší literatura — zejm. J. Prokeš — ukázala, že za hlavní přínos jeho memoriálů je nutno považovat návrhy inspirované fyziokratickými idejemi, kterými se otevřeně rozcházel s dosavadními tradicemi rakouské hospodářské politiky. Nebyl to ovšem radikální fyziokratismus, který uplatňoval, spíše umírněný odstín tohoto učení, blízký po věcné stránce směru, jaký uvnitř fysiokratické školy představoval Turgot.[5] S fyziokraty Fürstenberka sbližoval zřejmě i společný obdiv k osvícenským metodám vlády, který na počátku sedmdesátých let nebyl v Čechách zřejmě ještě obecně spojen s představami bezvýhradné centralizace. Pokud šlo o konkrétní povahu opatření Fürstenberkem navrhovaných, spočíval jejich ráz v určité liberalizaci hospodářského života. Značná pozornost byla mimo jiné věnována zemědělství, jakož i některým na prvý pohled vysloveně velkostatkářským zájmům; v tomto směru je nutno se zmínit o návrhu na rozvinutí hypothekárního úvěru pomocí zvláštního bankovního ústavu, kterým Fürstenberk předjímal jiné podobné snahy opakující se v pozdějších letech ještě několikrát.[6]

Nejvýraznějším rysem Fürstenberkových propozic bylo však nepochybně to, že lze s nimi spojovat obnovení určité hospodářskopolitické aktivity v měřítku českých zemí. Tato okolnost zapadá ostatně i jinak dobře do celkového ovzduší sedmdesátých let, do něhož vedle již zmíněného založení České učené společnosti, spadají i prvé kroky Vlastenecké hospodářské společnosti, vzniklé předtím již v r. 1769, jejímž úkolem bylo — podle záměrů s nimiž byl spojen její vznik — propagovat nové výrobní

[4] J. Prokeš, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří r. 1775*, Časopis pro dějiny venkova, roč. XI. (1924) a XII. (1925).

[5] J. Prokeš, *Memoriály*, str. 160—165, týž, *Počátky*, str. 155; jinak k pronikání fyziokratismu do Čech obecně srv. i Fr. Kutnar, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*, Praha 1948, str. 60 a 68.

[6] Srv. např. B. Rieger, *Návrh české zemské banky r. 1790*, Drobné spisy B. sv. p. Riegra, Praha 1914, I., str. 322 a násl., jakož i později v 19. století úsilí o založení Hypoteční banky.

metody v zemědělství a spolupracovat v tomto směru se státním aparátem.[7] Rozmach určité kulturní aktivity šel tak tedy v tehdejších Čechách ruku v ruce i s úsilím, jež bylo na prvý pohled těmto krokům dosti vzdáleno.

Skutečnost, že dotčená obnova hospodářskopolitické aktivity se dála ve stínu tehdy progresívních a nových fysiokratických názorů svědčí jistě o snaze po opravdu odborném, ba možno říci vědeckém přístupu k naznačeným otázkám. Kromě toho v osobě Fürstenberkově je zřejmě možno spatřovat i doklad toho, že tento způsob řešení byl v souladu se zájmy některých kruhů uvnitř velkostatkářské šlechty, které si uvědomovaly nutnost pozvednout celkovou úroveň hospodářských poměrů i patrimoniálního hospodářství samého. Možná, že je tu lze cítit i určitý opoziční rys namířený proti sonnenfelsovským doktrínám, uplatňovaným v Čechách tehdy prostřednictvím nedávno předtím zřízené katedry politických věd na pražské universitě.

Okolnost, že ve Fürstenberkových memoriálech se ozvaly myšlenky odvozené z fyziokratismu, je však třeba posuzovat i v širších historických souvislostech. V předchozích odstavcích byla již několikráte příležitost dotknouti se toho, že hospodářská politika habsburského státu se opírala ideově o merkantilismus, ať již v jeho původní podobě, jak ji znala prvá polovina století, či v jeho pozdější aplikaci v rámci státovědeckých nauk tzv. policejní vědy. Stejně se tak naskytla již vícekráte příležitost zdůrazniti, že tento ráz rakouské hospodářské politiky náležel k jejím trvalým znakům. Je proto téměř zbytečné podtrhávat, že takovéto principy byly v příkrém protikladu s názory hlásanými představiteli fyziokratické školy. Tím ovšem větší pozornost je třeba věnovat všem takovým projevům, které se obsahově k fyziokratismu hlásily. Platí to jistě v prvé řadě o těch, jež odrážely takovéto vlivy v měřítku českých zemí, platí to však nepochybně tím spíše, že právě následující desetiletí, tedy desetiletí vlády Josefa II., bylo dobou, kdy fyziokratické ideje pronikly i do vídeňských dvorských kruhů a kdy k jejich vyznavačům tu náležel, jak známo, i sám panovník. Sympatie k této národohospodářské škole se však přesto nestaly ve Vídni obecnými a Josef II. narazil v tomto směru dokonce na tvrdý odpor i svých nejužších rádců[8], když chtěl dát v souladu se svými názory hospodářské politice nový kurs. Výmluvným dokladem toho bylo kupříkladu josefínské úsilí směřující k likvidaci ce-

[7] Starší literatura srv. P r o k e š, *Počátky*, str. 296; dále J. B e r a n, *O poměru mezi Učenou společností a Hospodářskou společností před rokem 1788*, Historický časopis IX., 1961, jakož i J. H a n z a l, *Studium zemědělství na pražské universitě*, Acta Universitatis Carolinae — Historia Univ. Car. Prag., Tom. IV., Fasc. 2 (1963), str. 139 a násl.

[8] C. v. H o c k — H. Ign. B i d e r m a n n, *Der oesterreichische Staatsrath* (1760—1848), Wien 1879, str. 599 a násl.

chovní soustavy, půlstoletí předtím reformované podle merkantilistických představ, které se stalo pouhou epizodou, omezivše se vlastně jen na zrušení cechů u některých potravinářských živností (tzv. policejních, jak byly pro svůj místní význam nazývány), a to ještě bez jakýchkoliv dalších účinků na liberalizaci rakouského živnostenského práva.[9] I tak však zůstává josefínské období v hospodářskopolitickém vývoji našich zemí — snad jedině s výjimkou krátké etapy po r. 1809, kdy orgány státní správy podle vzoru francounzské živnostenské politiky měly příkaz postupovat zvláště „liberálně" při udílení živnostenských koncesí[10] — jediným obdobím, ve kterém došlo k přechodnému pokusu opustit vyježdění tradiční cesty.

Všechny právě vykreslené souvislosti by tvořily sice možná zajímavé, ale přece jen poněkud odlehlé pozadí Fürstenberkových memoriálů, nebýt toho, že hospodářskopolitická aktivita, kterou nejvyšší purkrabí, jak se zdá, v Čechách probudil, nabyla až překvapivě rychle zcela nového rázu, který neměl nic společného s úředními akty a byrokratickou zdlouhavostí. Hospodářskopolitických otázek zmocnilo se tehdy v Čechách totiž veřejné mínění, podnícené uvolněním cenzurních opatření, které na ně počalo reagovat formou brožurové publicistiky. V 18. století nebylo ovšem o letáky a rozmanité pamflety literárního i vědeckého obsahu nouze a jejich vydávání patřilo k běžným denním událostem. To však zdaleka neplatilo o poměrech v našich zemích.

Prvá z brožur, které v průběhu dalších let byly těmto věcem věnovány, náleží datem svého vydání ještě sedmdesátým letům. V jistém smyslu, jak bude ještě příležitost ukázat, tvoří jakýsi pendant k Fürstenberkovým memoriálům, i když pochopitelně, jak to vyplývá již z dané publicistické podoby, řeší zvolené otázky stylisticky i věcně odchylným způsobem. Již její název je příznačný: *Briefwechsel zweener Böhmen über einige die Staatsverfassung ihres Vaterlandes betreffende Gegenstände* (1777)[11] právě tím, jak se dovolává vlasteneckých pocitů. Jde, jak patrno o brožuru psanou epistulograficky, tedy formou dopisů, což bylo tehdy v publicistice tohoto druhu, zvláště v té, která vycházela anonymně, a to byla většina, naprosto běžné literární klišé. Celkový tón je kritický, jak snad není ani třeba zdůrazňovat, ač, jak ještě uvidíme, to není kritika bezvýhradná a jednoznačná. Svými motivy se brožura hlásí k témuž

[9] K. Přibram, *Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860*, I., Leipzig 1907, str. 412 a násl.

[10] Zejm. na podkladě dv. dekretu z 28. V. 1809; jinak k obecnému rámci srv. nejnověji — Al. Brusatti, *Oesterreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat*, Wien 1965, str. 23 a n.

[11] K obsahu brožury srv. Al. Bráf, *Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v prvé polovici devatenáctého*, Almanach České akademie, roč. 17 (Praha 1907), str. 195.

ovzduší, které dalo vzniknout i Fürstenberkovým memoriálům: byly to tedy neutěšené hospodářské poměry v Čechách, o nichž si spolu dopisovali dva „vlastenci", z nichž jeden píše z Čech a podepisuje se jako „Hladovín" — zřejmě s průhlednou narážkou na soudobou situaci v Čechách — a druhý mu odpovídá z ciziny a je označen bez bližšího vysvětlení jako „Moravec". Patriotismus brožury je třeba přirozeně chápat jako patriotismus obracející se k Čechám jako k určitému územnímu — ani ne státoprávnímu — celku bez jakýchkoliv atributů jazykových. I to však stojí nepochybně za zdůraznění, neboť brožura se tím v podstatě okázale distancuje od osvícenského patriotismu, který se obracel k „širší vlasti" rakouské a počal být právě tehdy i oficiálně hlásán.[12]

Jinak v popředí pozornosti stály otázky související se zemědělskou výrobou, mimo jiné zejména s obchodem obilím, čímž se brožura hlásila nepochybně do širšího okruhu podobné publicistiky, která o těchto věcech a zvláště pak speciálně o obilním obchodu byla vydávána v Německu.[13] Zajímavým rysem brožury však je, že naznačené otázky chtěla řešit na obecnějším pozadí, jmenovitě ve vztahu k rozvoji průmyslu. V tomto směru přinášela vskutku mnoho zajímavých úvah o průmyslové a celní politice a nevyhýbala se ani věcem zdánlivě tak detailním jako bylo např. úřední značkování průmyslového, zejm. textilního zboží, které náleželo k hlavním nástrojům merkantilistického dohledu nad výrobou.[14] Pro dnešního čtenáře se tu ozývají dokonce i tak radikální soudy, jako že rozvoj výroby, tj. v prvé řadě výroby průmyslové a řemeslné, je prý jiný ve státech s monarchickou a jiný ve státech s republikánskou formou vlády (v monarchiích prý přílišný rozdíl mezi stavy demoralizuje úspěšné jednotlivce z produkčních tříd obyvatelstva a ti pak věnují veškerou energii na honbu za nobilitacemi a společenským vzestupem).[15] Jenomže způsob, jakým si oba dopisující vyměňují tyto názory, láme všemu tomu, co zní zdánlivě tak ostře, hrot: v dopisech „Hladovínových", tedy v dopisech toho z partnerů této fiktivní korespondence, který referoval svému příteli o poměrech v Čechách, převládaly stížnosti a nářky plné pochybností o dosavadní hospodářské politice; naopak Moravec, který se chlubí, že během svého pobytu v cizině nashromáždil cenné zkušenosti, jej uklidňuje a dokazuje, že, pokud jde o principy, je vlastně všechno v pořádku

[12] V tomto ohledu velký význam měla Sonnenfelsova rozprava *Von der Liebe für Vaterland;* k jejímu obsahu v Čechách srv. zajímavou reakci soudobé žurnalistiky — *Prager Gelehrte Nachrichten*, 1772, sv. 10 (2. VI.), II., str. 155.

[13] Např. brožury: *Das Aufschütten des Getreides nach Politic und Moral*, Bresslau 1772, *Beurtheilung der wichtigen Fragen, ob es für einen Ackerbau treibenden Staat gerathener sei einen gesetzlichen Korn-Preis auf ein oder mehrere Jahre einzuführen*, Frankfurt—Leipzig 1772 — obojí Nár. museum — oddělení zámeckých knihoven, Křivoklát I. L 32.

[14] Str. 11.

[15] Str. 40.

a že jde jen o to odstranit některé nedostatky. I když připustíme, že tato forma byla zvolena z taktických důvodů, přece jen nelze nevidět, že závěry, ke kterým se tu dospívá, jsou v podstatě konzervativní a tradiční. I v tom je tedy zásadní rozdíl — můžeme-li tak říci — od memoriálů; že tomu tak skutečně je, to dokazuje i ráz konkrétních opatření, která se tu navrhují: v Čechách měl být podle představ autora dopisové brožury vybudován jakýsi monopol obilního obchodu, který po finanční stránce měl být kryt akciovým kapitálem[16] a který měl zaručit, že část přebytků z úrodných let bude zajištěna pro období neúrody. Tento projekt spojený s požadavky celní uzavřenosti hranic a zákazem vývozu surovin, ukazuje jasně, že stanovisko autora dotčené brožury bylo podstatně jiné, než myšlenky odrážející se ve Fürstenberkových memoriálech. I když oběma dokumentům byla například společnou snaha pozvednout úroveň peněžního a kreditního styku, přece jen není možno pochybovat, že brožura složená z patriotických dopisů užívala jako lék proti hospodářským těžkostem, ve kterých se tehdejší Čechy ocitly, schemat odvozených v podstatě z klasického merkantilismu. Velmi jasně tímto směrem ukazuje i myšlenka použít jako nástroj hospodářské politiky ekonomickou kategorii monopolu. Zájem o venkovské poměry, jakož i přesvědčení, že zemědělství jediné může zemi pozvednout k blahobytu, naznačuje však zároveň i to, že autor si byl vědom i podnětů vycházejících z fyziokratismu.[17]

Tyto okolnosti spolu ještě s jinými — tak zejm. skutečnost, že nejzávažnější názory pronáší v brožuře nikoliv „Hladovín", ale „Moravec" — přivedla již starší literaturu na myšlenku hledat autora v osobě prvého profesora tzv. politických věd na pražské universitě Josefa Ignáce Bučka z Heraltic, který skutečně z Moravy pocházel.[18] Působila tu zřejmě i snaha nalézt určitou spojnici mezi veřejným míněním a mezi akademickou vědou. Leccos, jak se zdá, by mohlo vskutku tuto domněnku potvrzovat: Buček byl sice sonnenfelsiánem, je však o něm zároveň i známo, že měl určitý vztah k domácímu prostředí. Přesto však je třeba být opatrným; ostatně i skutečnost, že zájem autora se obrací především k venkovským poměrům, ukazuje asi nejspíše na někoho, komu venkovské, či snad

[16] Str. 57: „. . . dass man die durch diese Verbesserung vermehrten Früchte, welche oft vier auch fünf Jahre ausser Lands unverkäuflich zu sein pflegen, bis zu einer wohlentgeldlichen Verkäuflichkeit aufbehalten, und das ganze Land in Absicht auf die Ausfuhr nur in einen einzigen Verkäufer verwandeln könnte, und dieses würde leicht durch Aktien angehen . . .; k tomu i B r á f, *l. c.*

[17] Str. 56—57: „. . . . hindern die Verbesserung des Ackerbaues als des einzigen und wesentlichsten Mittels, wodurch sich das Land wieder erholen könnte . . ."; naproti tomu ale srv. např. na str. 16: „. . . Eben so sehr irrest du, wenn du zu behaupten suchst, dass die Ausfuhr roher Materialen unsern Fabrikunternehmungen unschädlich sei . . ."

[18] B r á f, *l. c.* str. 195.

lépe řečeno velkostatkářské prostření bylo bližší než Bučkovi.[19] Ať však tak či onak je v každém případě brožura patriotických dopisů prvořadým dokladem o zájmu veřejného mínění v tehdejších Čechách o hospodářskopolitické otázky.

Jak se tento zájem v průběhu dalších let nejen nezmenšoval, nýbrž jak naopak rostl, to naznačují dobře další publicistické projevy, mající rovněž brožurovou podobu a spadající časově již do josefínského období, tedy do osmdesátých let. Jejich obsah pak dokresluje ještě výrazněji určité názorové rozpětí, které se objevilo na předchozích stránkách mezi Fürstenberkovými memoriály a brožurou patriotických dopisů.

Cechy a otázky spojené s jejich organizací patřily v 18. století k předmětům hospodářskopolitického zájmu na všech stranách. Výše byla již několikráte příležitost dotknout se toho, že to bylo právě josefínské období, které tyto věci uvedlo znovu do pohybu. Rovněž krátká zmínka byla již věnována tomu, že k podstatným proměnám v cechovní organizaci řemeslné výroby došlo již předtím v průběhu prvé poloviny 18. století. Hlavní smysl těchto změn inspirovaných merkantilisticky spočíval v útoku na starou, možno říci ještě středověkou cechovní autonomii, která z cechů činila v místním měřítku neomezené pány rozvoje řemeslné a živnostenské výroby. Dotčenými změnami byl tento stav odstraněn natolik, že cechy byly podrobeny státnímu dozoru a donuceny spravovat své záležitosti podle jednotných hledisek státního zákonodárství. Staly se tak však současně i jakousi prodlouženou rukou státních orgánů, které jejich prostřednictvím se snažily uplatňovat i nejedno svoje hospodářskopolitické opatření. Zásadně však z hospodářského života nezmizely; a tak, ač v některých směrech došlo k určitému uvolnění cechovní organizace ve prospěch vznikajícího průmyslu a tovární výroby, v celkovém svém výsledku tato stránka hospodářské politiky rakouského merkantilismu cechovní soustavu spíše konzervovala, než aby její existenci nahrazovala živnostenskou svobodou, jak ji znal co by programový postulát pozdější liberalismus. V dikci dobových pramenů se tu zpravidla hovořilo o odstraňování cechovních „zlořádů“ nebo také o potírání cechovního monopolismu; zejména pokud šlo o tento druhý pojem, nepostrádala hospodářská politika absolutistického státu zároveň i určitého — lze říci — až paradoxního rysu, neboť, odstraňujíc místní monopolismus autonomních cechovních korporací, zaváděla naopak s oblibou privilegované

[19] Buček měl ovšem smysl i pro tyto otázky, jak o tom svědčí dobrozdání, které vypracoval o parcelaci velkostatků — *Prager Gelehrte Nachrichten*, 1772, č. 18 (18. I.), str. 278; k protifyziokratickým názorům uplatněným v patriotických dopisech srv. z dobové publicistiky i o něco mladší brožuru *Der Antiphysiokrat oder umständliche Untersuchung des... Physiokratischen Systems*; Frankfurt a. M. 1780 (Nár. museum — zám. kn. — Křivoklát I. g 32).

monopoly ve prospěch manufakturní výroby, takže monopol jako obecná ekonomická kategorie byl pro ní zároveň i prostředkem hospodářsko-politických opatření.

Z širšího rámce této problematiky vycházela drobná brožura o ceších, vydaná v Praze r. 1782; naznačuje to ostatně velmi dobře i její plný titul: *Gedanken über die Innungen, in welchen die Bedenklichkeit eröffnet wird, ob mit menschlichen Fertigkeiten ein Monopol getrieben werden kann* — s emfatickým dovětkem „Der Freiheit gewidmet".[20] Čteme-li však tento útlý spisek, zdá se nám, jako bychom se vraceli z osmdesátých let do doby nejméně o půl století starší, tedy do doby, kdy na pořadu dne bylo uzákonění generálních cechovních artikulí a řemeslnického patentu z r. 1731. A přece tento návrat je do značné míry jen zdánlivý. Již sama okolnost, že se tu kritizují spíše ideální než bezprostředně materiální důsledky cechovního monopolismu leccos naznačuje. Sled hlavní argumentace je přitom takový, že autor si nejvíce stěžuje na způsob, jakým mistři a jejich rodiny ovládají cechy, takže zdatný adept řemeslnického umění, pokud nepatří náhodou k příbuzenstvu některého mistra, či není sám dostatečně zámožný, aby si mohl svoje učení zaplatit, má jen malou naději, že si osvojí všechny k výkonu řemesla potřebné dovednosti. Řešení, které se tu navrhuje je v podstatě prosté: péče o řemeslnický dorost a výuka v jednotlivých profesích nemá být svěřena výlučně jen cechům, nýbrž i jakémusi veřejnému ústavu — tedy jakési průmyslové škole, jak by bylo snad možno říci — který by zajišťoval, že technologické postupy i řemeslnou zručnost si bude moci osvojit každý, kdo prokáže potřebné schopnosti a který by zároveň i vykonával jakýsi všeobecný dozor nad řemeslnou výrobou. Co pak je třeba zvláště zdůrazniti, je skutečnost, že proponovaný ústav neměl být vybudován ze státních prostředků, nýbrž z prostředků získaných soukromou dobročinností. Měla to být tedy instituce svépomocná, jejíž ráz měl být nepochyně v prvé řadě místní.[21]

[20] Katalog pražské univ. knihovny přičítá autorství podle ruk. poznámky na titul. listě sign. NUK 13 I 396 Josefu Schiffnerovi, jenž byl na počátku minulého století hojně čteným a vydávaným autorem několika německy psaných prací zaměřených k českým dějinám a regionální historii posvátných a poutních míst; tato jeho pozdější literární činnost však neukazuje na žádnou myšlenkovou příbuznost s brožurou o ceších, která by tedy byla dílem Schiffnerova mládí (nar. kol. 1760); brožuru registroval spolu s dalšími publ. projevy (níže v textu) J. Nožička, *Hospodářský a měnový vývoj našich zemí*, Praha 1946, str. 139, který ji však nepodrobil podrobnému rozboru.

[21] Str. 6: „... Unsere Mitbürger hatten sich jederzeit in Errichtung mancherley milden Stiftungen vor andern ausgezeichnet, würden ihre heilsamen Gesinnungen nicht um so mehr erhoben? wenn ein Institut zu Stande käme, dessen Zweck dahin gienge, den Auswürflingen des Glücks Aushilfe zur Emporbringung ihrer Talente zu verschaffen? eine Handlung, welche ihnen gewiss Ehre machte und bey der Nachkommenschaft unser Jahrhundert verewigte...".

To, co bylo právě uvedeno, stačí jistě k tomu, abychom poznali, že brožura zapadá dobře do celkového kritického tónu, který na adresu cechů přinášelo s sebou josefínské desetiletí a který vyvrcholil ve snaze cechy odstranit. V tomto ohledu kotví nepochybně i tato brožura v širším rámci liberalistické kritiky cechů, která odpovídala duchu fyziokratického učení. Ovšem je tu stejně tak mnoho, co upomíná na dobu starší. Již sama představa onoho řemeslnického institutu, se kterou autor operuje, vychází spíše z koncepce vzorových státních manufaktur a „manufakturních domů"[22] klasického merkantilismu než z nových a progresívních myšlenek. Rovněž i očividná snaha autorova omezit se jen na konkrétní úvahy, ukazuje, ne-li na určitou nechuť k teoretizování, tedy zcela jistě na malou rozvinutost ekonomického myšlení v tehdejších Čechách.

Oba dosud dotčené dokumenty — Fürstenberkovy memoriály i dopisová brožura — měly nepochybně svým zájmem o českou problematiku vyhraněně „patriotický" ráz, což v druhém případě bylo i zdůrazněno v názvu brožury. Je možno se tedy zajisté ptát, jaký vztah v tomto ohledu měly myšlenky vyslovené v brožuře o češích. Na prvý pohled ne valný. Pozornému čtenáři však sotva ujdou některé závažné podrobnosti, které dovolují hovořit o cechovní brožuře rovněž jako o publicistickém projevu, který se hlásí k specifickým otázkám, jež zaměstnávaly tehdy veřejné mínění v Čechách. Nejvíce pro to mluví celkový charakter navrhovaných opatření: řemeslnický institut a jeho svépomocná povaha, která ignoruje státní orgány, ukazuje tímto směrem zcela jednoznačně; běžné návrhy na hospodářskopolitická opatření měla v tomto ohledu také zpravidla zcela jiný ráz. A naopak apel na svépomoc, který v osmdesátých letech dobře odpovídal osvícenské zálibě v soukromé dobročinnosti a filantropismu, byl ještě dlouho potom oblíbeným prostředkem, s jehož pomocí docházela v našich zemích uplatnění řada progresívních hospodářskopolitických záměrů. Stačí snad vzpomenout Průmyslové jednoty v prvé polovině 19. století, jejíž činnost se opírala především o soukromou iniciativu a stejně tak je možno odkázat i na hospodářskopolitický program českého měšťanstva v předbřeznové době a ještě i po revoluci z r. 1848.[23]

K dosavadnímu obrazu, který bylo o veřejném mínění v Čechách, pokud šlo o hospodářskopolitické otázky, možno získat, přibývá tak tedy třetí činitel. Jestliže Fürstenberkovy memoriály a brožura patriotických dopisů naznačily určitou ideovou polarizaci mezi tradičními názory a

[22] H. J. Hatschek, *Das Manufakturhaus auf dem Tabor in Wien*, Leipzig 1886, Schmoller's staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen, Bd. VI.

[23] V. Urfus, *Průmyslový liberalismus a české měšťanstvo v období národního obrození*, Právněhistorické studie X., Praha 1964.

pronikajícím fyziokratismem, pak nepochybně cechovní brožura ukazuje, jak významné místo v tehdejším veřejném mínění měly snahy obracející se k organizační svépomoci. Pochybíme asi sotva, budeme-li v nich spatřovat jakési vlastní jádro tohoto hospodářskopolitického patriotismu, nezávislé v širším smyslu na konzervativním či progresívním ideovém pozadí, i když původ těchto myšlenek je třeba asi hledat spíše v prostředí liberálního fyziokratismu než kameralistické tradice dosavadního vývoje.

O tom, jak těžko jde v poslední třetině století rozmotat spletitý uzel názorů, jimiž veřejné mínění reagovalo v Čechách na hospodářskopolitické otázky, svědčí snad ještě lépe, než vše, o čem byla doposud řeč, představy spojené s dalším publicistickým projevem, který měl i tentokráte podobu brožury, vydané v Praze a ve Vídni rovněž v r. 1782 pod obšírným záhlavím „*Merkwürdige Schriften von der Freyheit des Handels aus dem Französischen übersetzt und mit interessanten patriotischen Anmerkungen begleitet . . .*“ (herausgegeben von I. M. D. Faumont). Po formální stránce tvořil brožuru překlad několika statí publikovaných v r. 1751 v pařížském *Journal economique*. Věcně nešlo o myšlenky původní: francouzský časopis nereprodukoval totiž vlastní názory, nýbrž snažil se seznámit své čtenáře s názory italského národohospodáře markýze Gerolama Belloniho (zemř. 1760), jenž měl v té době za sebou již pohnutou životní kariéru, která jej z obchodníka učinila nositelem vysokého šlechtického titulu a finančním poradcem Benedikta XIV.[24] Ač byl původně merkantilistou, snažil se ve svých literárních projevech, publikovaných r. 1750[25] obhajovat zásady svobodného obchodu, což samozřejmě vzbudilo zájem a vedlo k tomu, že si jich povšiml i francouzský odborný tisk. Již tento formální ráz brožury — sám o sobě dostatečně složitý — ukazuje, že pozornost je třeba věnovat v prvé řadě komentáři, kterým je opatřen překlad cizích příspěvků a v němž se nepochybně ozývá stanovisko našeho domácího prostředí. Vše, co se tu dovídáme, ukazuje, že komentátor byl vším jen ne bezvýhradným obdivovatelem přejatých názorů. Základní principy svobodného obchodu byly pro něho sice zajímavým a záslužným přínosem, jenomže způsob, jakým Belloniho názory, resp. názory jeho francouzských tlumočitelů, osvětloval ve svých poznámkách, vedl vlastně k opačnému výsledku — totiž k jejich relativizaci.[26] Velmi dobře je to patrno všude tam, kde se v brožuře uvažovalo o pojmu svobody a kde se zároveň dospívalo k jednoznačnému závěru, že pravá svoboda může spočívat jen na dobrých zákonech a tudíž i na

[24] Srv. *Dizionario enciclopedico Italiano*, Roma 1955.
[25] Šlo o jeho „Dissertazione sul Commercio“ (1750).
[26] Str. 58—59 a ještě jasněji snad na str. 46.
[27] Str. 58—59.

dobrém a prospěšném řízení národního hospodářství státem. I argumentace je tu zajímavá a v jistém smyslu až demagogicky příznačná: kdo prý měl větší svobodu než Poláci a přece nelze v jejich zemi pozorovat zvláštní rozkvět průmyslové výroby.[27] Autor tohoto komentáře byl však přes tyto výhrady nepochybně člověkem, jenž s novými proudy hospodářského myšlení sympatizoval, jenomže si stejně tak uvědomoval, že krajní liberální doktrínu je sotva možno uplatnit v poměrech, jaké vyznačovaly vývoj v našich zemích. Proniká tu tedy přesvědčení, že nejdříve je třeba — ať již s pomocí státu či jinak — uvést do pohybu ekonomický život a pak je teprve možno uvažovat o velkorysých liberálních plánech. To však není nic jiného než opět jádro onoho patriotického zájmu o české poměry, se kterým jsme se setkali již několikráte výše.

Tato stanoviska sama o sobě by patrně stačila k tomu, aby dotčené brožuře bylo zajištěno čestné místo v naší tehdejší publicistice, nemluvě ani o tom, že našemu domácímu prostředí se tu dostávalo informací o italském ekonomickém liberalismu, který byl starší než podobné názory vycházející z francouzského fysiokratismu a který dodnes tvoří málo známou kapitolu z dějin ekonomického myšlení.[28] Svým způsobem však ještě cennější než to, je konečná finesa, ke které autor komentáře dospěl: byl jí návrh na zřízení „manufakturního domu", jenž měl plnit současně úlohu jakéhosi technického učiliště i instituce, jejímž prostřednictvím mohli získat naději na investiční úvěr jednotlivci toužící po podnikatelských úspěších.[29] Opakuje se tu tedy doslova podobný návrat k tradičním představám, jakého jsme byli již svědky v brožuře o češích. A platí tu nepochybně i vše ostatní, co bylo řečeno o vztahu těchto názorů k českým poměrům, zvláště připočteme-li k tomu, že autor brožury přes svůj jinak zamítavý postoj k obchodníkům, byl ochoten učinit výjimku tam, kde šlo o obchodníka — „patriotického".[30]

Kromě brožury složené z patriotických dopisů měly všechny dosud sledované publicistické projevy určitý vztah k fyziokratismu, i když se v nich stejnou měrou objevovaly i stopy tradičních názorů. Jak intenzívní byly i tyto vlivy na formování veřejného mínění, dokládá ještě jiný literární projev pocházející tentokráte z Moravy. Byla jím brožura o splavnění Moravy,[31] jejímž autorem byl moravský osvícený učenec Jan

[28] R. de Roover, *Joseph A. Schumpeter and Scholastic Economics*, *Kyklos-Internationale Zeitschrift für Sozialwissenschaften*, Vol. X., fasc. 2 (1957), str. 141—3.

[29] Str. 47—48: „... jeder sein Geld lieber um ein geringes jedoch sicheres Interesse dahin placiret, als dass er dasselbe mit so vieler Gefahr zu Errichtung oder Unterstützung einer Landesmanufaktur anwenden sollte... wo es sich am besten schicket ein Manufakturhaus mit verschiedenen Gelegenheiten zu errichten, wohin derley sich anmeldende Künstler, wenn man sie sonst geschickt zu sein glaubet, anzuweisen sind, damit sie von dem daselbst aufzustellenden Aufseher beobachtet werden, und man sicher seie, dass sie die ihnen aufzugebenden Probwaaren selbst verfertiget... und wo sie folglich einige Zeit für sich arbeiten und mittelst ihrer

Alois Hanke z Hankenštejna, známý i z dějin české literatury jako autor jedné z obran českého jazyka. Meritorní obsah jeho spisku, jenž se dočkal několika vydání, je prostý: splavněním Moravy má být vytvořena levná dopravní trasa směřující na jihovýchod, která by poskytovala pro moravský průmysl snadné možnosti obchodních spojení. Zajímavým rysem je velké porozumění věnované hospodářským zájmům moravských měst, z nichž středem této dopravní osy, opírající se na jedné straně o Litovel a na druhé straně o Uherské Hradiště, měla být Olomouc nebo Kroměříž. Svým celkovým rázem nesouvisí Hankeho brožura v ničem s výměnou názorů, jež byla vedena v brožurové publicistice v Čechách. Není to v podstatě nic jiného než jakási pozdní repríza podobných návrhů spadajících v Čechách, pokud šlo o Vltavu již do 17. století a pokračujících pak ještě v širším měřítku v 18. století. Ideově byl však její ráz vyznačen myšlenkami typickými pro merkantilistickou amtosféru.

●

Z celkového obrazu, který se tu počíná rýsovat, lze tedy soudit, že veřejné mínění v Čechách v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let reagovalo na hospodářskopolitické problémy způsobem, pro nějž příznačnou nebyla ani tolik výměna názorů spojená s pronikáním fyziokratických idejí, ale daleko spíše probuzení zájmu o české země jako samostatný objekt hospodářskopolitické iniciativy. To vyjadřovalo ostatně nejlépe patriotické odstínění rozmanitých názorů, které se přitom uplatňovaly. Je ovšem přirozené, že tento hospodářskopolitický patriotismus musil mít i svoje širší zázemí. Nalézt je není těžké: jak si nelze ani jinak představit, existovaly tu zřejmě i přímé a bezprostřední vztahy k počátkům našeho kulturního a národního obrození.

Je známo, jak velkou úlohu právě v těchto dobových proudech sehrála žurnalistika, jejíž rozvoj spadal v Čechách rovněž do sedmdesátých let. Není rovněž tajemstvím, že na stránkách literárních a naučných časopisů, které se tehdy ve stále se zvětšující míře objevovaly, počala se formovat názorová stanoviska, která se nedlouho poté stala vlastní zakladatelské generaci českých buditelů. Jedním z významných dílčích jevů bylo přitom odlišení těchto názorů od stanovisek, která mezi pražskými osvícenci uplatňovali a šířili žáci a epigoni Sonnenfelsovi. Je samozřejmé, že tu nešlo zdaleka o problematiku jen ekonomickou. Ostatně Sonnenfels —

qualificirten Arbeit und Erzeugnisse desto leichter eigene Verleger finden können . . .".

[30] Str. 46 a 49.

[31] *Versuch über die Schiffbarmachung der March und Handlung der Mährer*, Prag—Wien 1784.

kromě své úřední a akademické činnosti — byl současníkům znám především jako literát a estetik, který zasahoval i do vývoje jevištních forem. Právě rozpory, které v názorech na jeho dílo existovaly v pražském učeném a osvíceném světě, měly značný podíl na rozmachu oněch sil, jež vedly jednak k založení učené společnosti a jednak k probuzení vlastenecky českých pocitů mezi pražskými osvícenci. V konkrétní podobě je možno toto názorové tříbení sledovat v osvícenských časopisech *Neue Literatur* a *Prager Gelehrte Nachrichten*, kolem kterých se shromáždil výkvět tehdejší pražské osvícenské inteligence. Jestliže v prvém z nich šli spolu ruku v ruce ještě jak představitelé německého kulturního obrození (přívrženci a žáci prof. Seibta), tak i ostatní frakce osvícených intelektuálů, zůstávají v druhém z nich pospolu již jen „Dobneriáni" a „Sonnenfelsiáni" (označení, která jistě nepotřebují vysvětlení), aby i ti se posléze rozešli a vytvořili tak předpoklady pro vznik nového organizačního seskupení pražského učeného světa.[32]

Jistě ne bezvýznamnou podrobností přitom byla skutečnost, že dotčené žurnály propagovaly nejen Sonnenfelsovy literární a estetické názory, nýbrž že se staly i nástrojem obhajoby Sonnenfelsových názorů hospodářskopolitických. Na stránkách PGN setkáváme se tak s pozoruhodnou apologií Sonnenfelsovy policejní vědy, jejímž autorem byl pražský sonnenfelsián Christian (Philip Gabriel) Löper, hlavní oponent Voigtův, jenž, jak netřeba snad ani dodávat, náležel k přívržencům Dobnerovým, tedy k oné skupině pražských učenců, jež připravovala již národně obroditelské snahy. Löprovy referáty[33] neoplývaly jen devotními sentencemi, nýbrž snažily se obhajovat svého mistra i velmi konkrétním způsobem: snažily se totiž čelit výtkám vzneseným na adresu jeho koncepce policejní vědy, které Sonnenfelsovu systému měly za zlé, že se zpronevěřuje dobrým tradicím kameralistiky a že svým pojetím — příliš širokým prý — nevychází vstříc potřebám reálného státu, nýbrž jakési ideální „platonské republiky". Způsob, kterým Löper svého učitele hájí je takový, že mu opravdu nelze upřít značné znalosti a i určitý rozhled po soudobé kameralistické a ekonomické literatuře. Tato podrobnost jistě dobře doplňuje Löprovu osobní charakteristiku, která jinak, pokud šlo o jeho literární činnost, nebyla vynikající. Zajímavé je i to, že teoretický ráz Sonnenfelsova systému je tu obhajován poukazem na fyziokraty.

●

[32] Arn. Kraus, *Pražské časopisy 1770—1774 a české probuzení*, Praha 1909, Rozpravy Čes. ak., tř. III., č. 31, str. 19 a násl.; J. Hanuš, *Mikuláš Adaukt Voigt, český buditel a historik*, Praha 1910, *tamtéž*, č. 32, str. 42; týž, *Národní museum a naše národní obrození*, Praha 1921, I., str. 122—123.

[33] *Prager Gelehrte Nachrichten*, 1771, č. 14 (31. XII.), str. 209 — recense 2. rozmn. vydání Sonnenfelsových *Grundsätze der Policey;* (pokračování) 1772, č. 14 (30. VI.); o tom, že šifra „P" náleží Löprovi — Kraus, *l. c.*, str. 47.

Je tedy sotva se možno ubránit překvapení nad výsledky, které přináší zkoumání publicistických projevů v Čechách zaměřených v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let k hospodářskopolitickým otázkám. To, co se zdálo být na počátku tohoto období nejvýznamnějším — totiž určitá názorová polarita mezi fyziokratickým a tradičním stanoviskem — ztrácí v průběhu dalších let očividně na své síle a do popředí vystupuje naopak něco zcela jiného: tímto novým prvkem je hospodářskopolitická aktivita veřejného mínění, která se obrací čím dále tím zřetelněji k tradičním, tedy jedním slovem vlastně merkantilistickým východiskům. Přitom však tento názorový tradicionalismus není prost i některých nových rysů, které lze patrně spatřovat především v tom, že ti, kdož jej uplatňují, se distancují od centralistických myšlenek sonnenfelsovské policejní vědy. Je to tedy jinak řečeno jistá vlastenecky česká (samozřejmě jen s akcentem teritoriálním) reakce na centralistickou doktrínu Sonnenfelsovu. Vůči liberálnímu fyziokratismu je tento patriotismus vyznačen naopak obavami, aby nevhodně riskantní hospodářskopolitické zásahy neohrozily další úspěšný vývoj Čech.

Konec josefinského období však všechny tyto takto se rýsující souvislosti uvedl do nového proudu. Přední zásluhu o to měly politické události, se kterými byl vývoj v Čechách na přelomu osmdesátých a devadesátých let spojen. Protijosefinsky a proticentralisticky orientovaná velkostatkářská šlechta, která se snažila v těchto letech hrát úlohu rozhodujícího činitele, nemohla ovšem nechat nepovšimnuty ani otázky hospodářské. Doklady pro to není nutno pracně shledávat: nad jiné výrazně na to ukazuje hospodářská výstava uspořádaná u příležitosti korunovace Leopolda II., jež byla nejen ojedinělým zjevem ve své době, nýbrž založila i tradici, ke které se hlásila ještě v minulém století Jubilejní výstava z r. 1891, demonstrující již sílu českého měšťanstva.[34] Jak známo, stavovská opozice vystoupila se svými požadavky na půdě českého sněmu. Dokument vzešlý z těchto jednání — desideria z r. 1790 — však hospodářskopolitickým otázkám mnoho pozornosti nevěnoval.[35] Svůj hlavní zřetel obracel k postulátům ústavním; zásady hospodářské politiky, pokud byly vůbec dotčeny, tedy jen letmo. Proč tomu tak bylo, je těžko jednoznačně povědět. Můžeme se jen domýšlet, že určitou úlohu tu mohly hrát i rozpory mezi stavovskými zájmy a interesy měst; šlechtičtí sněmovníci, kteří právě tehdy ostře vystoupili proti rozšíření sněmovních práv měst, nepovažovali zřejmě za vhodné uvádět na přetřes další otázky. Snažili se zřejmě proto jen navázat na konzervativně cechovní nálady ve městech a širší perspektivy ponechali stranou.

[34] Nožička, *l. c.*, str. 144; o tom, jak pokračovala dále tradice průmyslových výstav — *„Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách"*, Praha 1934, str. 25.
[35] K. Přibram, *l. c.*, str. 518; srv. i výše pozn. č. 6.

O hospodářské výstavě byla již řeč. Ještě výmluvnějším však byl literární ohlas vzpomenutých událostí. Hlavním jeho představitelem byl komerční rada Josef Schreyer, autor dvou spisů o českém obchodu a průmyslu, jež vyšly krátce po sobě v prvých letech posledního desetileti 18. století. Prvý z nich[36] je jakousi informativní encyklopedií nejdůležitějších dat, vyznačujících stav průmyslového potenciálu Čech, která Schreyer nashromáždil, když ve funkci manufakturního inspektora konal pravidelné inspekční cesty po Čechách. Byl to tedy jakýsi literární doprovod k hospodářské výstavě a exponátům tam vystaveným. Z hlediska názorů a představ, které ovládaly tehdy v Čechách veřejné mínění, je však významnější druhá Schreyerova práce *Über Commerz, Fabriken und Manufakturen im Königreich Böhmen* (Praha–Lipsko 1793), která, pokud jde o hospodářskopolitické perspektivy, jednoznačně akcentuje ochranářsky merkantilistickou tradiční linii; že Schreyer byl v tomto ohledu především tlumočitelem hospodářskopolitických názorů opozičních stavovských kruhů, je asi sotva možno pochybovat.[37]

Schreyer, jak již o tom byla řeč, byl především empirik, který vycházel z vlastního pozorování a z detailní znalosti místních poměrů. Svým tradičním stanoviskem se nikterak netajil a vyjadřoval je celkem nepokrytě. Teoretické otázky pro něho nebyly problémem. Ve své práci, shora dotčené, jež byla vlastně také brožurou, zachovávající dokonce i schéma fiktivní korespondence, odmítal naprosto jednoznačně jakékoliv opačné hledisko; situace v jeho podání byla jasná: český průmysl zaznamenal v posledních desetiletích mimořádný rozmach, tudíž i hospodářskopolitické podmínky, které k němu přispěly, nemohly být špatné.[38] Tomuto způsobu nazírání nebylo však cizí ani určité vědomí základních histo-

[36] *Kommerz, Fabriken und Manufakturen des Königreichs Böhmen, theils, wie sie schon sind, theils, wie sie es werden könnten* — Ein nützliches Handbuch für teutsche Kaufleute, I.–II., Prag–Leipzig 1790.

[37] B r á f, l. c., str. 199 a N o ž i č k a, l. c., str. 144, který o průmyslové výstavě správně říká, že to byla „manifestace šlechty pro merkantilistickou politiku"; reakce šlechty tu byla dána jistě i odporem k urbariální reformě, jež se opírala o fyziokratické myšlenky; tento proud byl patrně tak silný, že mu ve svých statistických dílech podléhá i známý josefinista Riegger; rovněž ostatní topograficko-statistická literatura z konce století je na mnoha místech poznamenána hospodářskopolitickým zájmem. — Pražský akademický svět šel ale jinými cestami: Ad. Mar. Kopetz, žák Bučkův, tu právě na konci osmdesátých let rozvíjel dále myšlenky Sonnenfelsovy — k celkové situaci J. K l a b o u c h, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958.

[38] Vyplývá to z jednotlivých dopisů a odpovědí na ně: cizí korespondent píše o tom, že v Čechách kvetl dříve obchod se Saskem a sympatizuje zřejmě i se svobodou obchodu (str. 3–4); naopak odpovědi z Čech to vyvracejí a poukazují na velký rozvoj průmyslu v posledních letech (str. 5 a násl.); — o Schreyerově tradicionalismu svědčí i to, že kritizuje liberální projevy státní hospodářské politiky — str. 47–48.

rických souvislostí, ke kterému mu dopomáhaly zřejmě rozsáhlé konkrétní znalosti. A právě v tomto zorném úhlu vystupovalo ještě něco jiného než jen hospodářskopolitické úvahy; byl tu především důkaz na vlastní podnikatelskou iniciativu a dovednost obyvatelstva, tedy stanovisko na prvý pohled patriotické, v pravém slova smyslu jakási oslava českého selfmademanství (a zároveň asi i jistý zrcadlový odraz podobných úvah o svépomocných prostředcích známých z publicistiky osmdesátých let). Přesto však Schreyer nebyl přímočarým optimistou. Jeho respekt k státní hospodářské politice nebyl tím nikterak zviklán, spíše naopak.[39] Sotva je tu možno pochybovat, že nešlo o nic jiného, než o variantu podobných názorů, které — v ovzduší stavovské protijosefinské opozice — poukazovaly tehdy na státoprávní minulost českého království. Schreyerovy spisy byly tu pak jakýmsi novodobým dodatkem k tomu, který naznačoval, že nejen historicky, nýbrž i hospodářsky Čechy cosi znamenají.

A právě tato stránka jeho názorů dovoluje patrně lépe než cokoliv jiného porozumět onomu zdánlivě těžko pochopitelnému obratu, který, pokud šlo o hospodářskopolitické otázky, charakterizoval v Čechách vývoj veřejného mínění a v němž se od sympatií k fyziokratismu dospělo posléze na opačnou stranu. Schreyerovo patriotické ochranářství spojené s vírou v sílu českého průmyslu a ignorující širší centralistické zřetele rýsuje však zřejmě ještě další souvislosti. V jejich sledování je třeba se vrátit ještě jednou do počátku století. Již tehdy, v prvé třetině 18. století, byly naše země svědky pozoruhodného hospodářskopolitického úsilí,[40] které, i když vycházelo do značné míry z vídeňské centrály, nalézalo určitý ohlas i v našich domácích poměrech. Jeho výrazným znakem byla kromě toho i skutečnost, že hospodářskopolitické záměry, které byly předmětem vleklých úředních jednání, byly zásadně zamýšleny jen v rámci Čech jako určitého ekonomického i státoprávního celku. Ač tedy svými důsledky připravovaly nepochybně i tyto plány pozdější centralismus, přece jen na počátku 18. století tyto vztahy, zřejmé z historického odstupu, dostatečně patrny nebyly; bezpochyby tím spíše, že právě do této doby spadalo i určité oživení zemské stavovské samosprávy. Je proto těžko se ubránit myšlence, že určité vzpomínky na tyto události, od kterých byli Schreyerovy současníci odděleni jen pouhým půlstoletím — a snad i vzpomínky na ně jako na jistou promarněnou příležitost mohly ožívat ve vědomí tehdejší protijosefínské opozice. Opravdu také shoda

[39] K oslavě českého průmyslového podnikání srv. zejm. čtvrtý dopis; jinak o respektu k hospodářské politice viz zejm. dopis osmý až desátý (str. 25—31), kde jsou vyměňovány názory na státní dozor nad textilní výrobou.

[40] A. F. Pribram, *Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit*, Prag 1898.

s tímto raným českým „zemským merkantilismem" je tu v něčem až zarážející.

Lze-li pomýšlet na takovéto začlenění do předchozího vývoje, je ovšem třeba pomýšlet stejně tak i na vliv této hospodářskopolitické aktivity v Čechách na konci 18. století opačným směrem. Z toho, co bylo až dosud řečeno, vyplývá celkem jednoznačně, že osvícenství v Čechách, pokud jde o ekonomickou ideologii samu, příliš produktivní nebylo. To je fakt, který sbližuje vývoj u nás s vývojem v našem bezprostředním sousedství, kde tomu bylo nejinak. Ilustruje to nejlépe souvislost Sonnenfelsova systému s tradiční kameralistikou. Zato tím větší byl význam tohoto období, pokud šlo o hospodářskopolitickou aplikaci jednotlivých idejí odvozených často z různých ideových zdrojů. V tomto směru je třeba ještě jednou zdůraznit, že obnova zájmu o hospodářskou budoucnost Čech byla v sedmdesátých letech vedena podněty, vzešlými z fyziokratické inspirace. Přitom nás nesmí mýlit skutečnost, že konečné stanovisko, které k nim naše domácí prostředí zaujalo, bylo ve svém výsledku negativní. A to tím spíše, že názorovou diferenciaci, ke které tu tehdy docházelo mezi tradičním a fyziokratickým stanoviskem, není možno redukovat na prosté schéma pokroku a reakce. Nedovoluje to především patriotický zřetel, který se uplatnil na obou stranách. Tato okolnost, která nastíněný obraz činí snad zdánlivě složitějším, však staví zároveň mosty k dalšímu průběhu vývoje. Když totiž na konci druhého desetiletí 19. století po letech vyplněných napoleonskými válkami a poválečnou depresí, se znovu v Čechách vzedmula vlna patriotického hospodářskopolitického zájmu, setkáváme se tu s jevy, které připomínají v mnohém stanoviska z konce století. Je to týž zájem o Čechy jako o výlučný objekt samostatných hospodářskopolitických perspektiv a je tu i týž důraz na vlastní svépomocné prostředky, jaký vyznačoval naše ekonomické myšlení v poslední třetině předchozího století. Rozdíl je jen v tom, že je tu více liberalistického optimismu a sebedůvěry a méně ochranářských obav.

Die Aufklärung und die ökonomische Ideologie in Böhmen

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Die Aufklärung fand im Mitteleuropa keinen eindeutigen Ausdruck im Bereich der ökonomischen Ideologie. Während der ganzen zweiten Hälfte des 18. Jhs bestand das Übergewicht der herkömmlichen, auf dem Merkantilismus basierenden und in Österreich vornähmlich in der Form der sog. Polizeiwissenschaft traktierten Lehre. Die neuen, von dem französischen Physiokratismus ausgehenden Ansichten drangen hier verhältnismässig langsam ein und im ganzen spärlich genug. Im Böhmen waren ihre ersten Spuren mit dem Anbruch der siebziger Jahre verbunden, als sich um ihre Durchsetzung der aufgeklärte Oberste Burggraf Fürst Fürstenberg bemühte. Verhältnismässig rasch begann auf sie auch das heimische anonyme Broschürenschrifttum zu reagieren. Auf den Seiten dieser Broschüren begegnen wir in der siebziger und achtziger Jahren einer gewissen Polarität der Meinungen zwischen den herkömmlichen wirtschaftspolitischen Standpunkten und den neuen Anschauungen physiokratischer Prägung, welche auf die Liberalisierung des ökonomischen Lebens Gewicht legten. Bezeichnend für die weitere Entwicklug war jedoch nicht der auf dieser Linie verlaufende Meinungsaustausch, sondern weit eher die Erwachung einer gewissen wirtschaftspolitischen Aktivität, welche mit ihm einherging. Diese neue wirtschaftspolitische Aktivität beharrte auf der heimischen böhmischen Einstellung und wandte sich insofern gegen den Wiener Zentralismus. Es kann daher von ihr als vom Ausdruck eines gewissen böhmischen wirtschaftspolitischen Patriotismus (selbstverständlich nur in territorialem Sinne) gesprochen werden. Inhaltlich war für diese wirtschaftspolitische Aktivität bezeichnend, dass sie die von dem Physiokratismus ausgehenden Anregungen zwar nicht ganz ablehnte, doch brachte sie ihnen ein beträchtliches Misstrauen entgegen. Es wurde hier z. B. die Besorgnis laut, dass die Durchsetzung von liberalisierenden Tendenzen, welche dem Physiokratismus innewohnten, die ökonomische Lage in Böhmen beeinträchtigen könnte. Der markanteste Wesenszug der wirtschaftpolitischen Aktivität war jedoch das Bestreben, das ökonomische Leben in Böhmen durch Selbsthilfe zu heben. Gerade dieser Umstand war der eigentliche Kern ihrer antizentralistischen Zuspitzung. Die Meinungsdiskussion über diese Fragen mündete dann zu Beginn der neunziger Jahre in das wirtschaftspolitische Bestreben, welches die Opposition der böhmischen Stände gegen den Josephinismus begleitete. Durch ihre Vermittlung können auch breitere Zusammenhänge zwischen der Entwicklung während des letzten Drittels des 18. Jhs und zwischen der neuen Welle des wirtschaftspolitischen Patriotismus ermittelt werden, welcher in Böhmen für die erste Hälfte des nachfolgenden Jahrhunderts bezeichnend war.

Vznik národních útvarů po VŘSR a jejich vývoj do konce občanské války

Eduard Vlček

I
Vznik a vývoj nezávislých sovětských republik

Carské Rusko bylo unitární, byrokratický a centralizovaný stát. Carismus zabrzdil neruský národní rozvoj a nedovolil rozvíjet jakékoliv prvky státnosti národa, který byl součástí carské říše. Únorová buržoazně demokratická revoluce nepřinesla podstatných změn v postavení národů Ruska, stejně jako v jeho státním zřízení. Svobodný a úplný rozvoj národů byl započat až VŘSR, která vytvořila nejen nové společenské zřízení, ale položila základy výstavby i nové formy státního zřízení. Vznik sovětského státu je nerozlučně spjat s II. Všeruským sjezdem sovětů dělnických a vojenských zástupců. Ve svém prvním aktu, v provolání „Dělníkům, vojákům, rolníkům"! oznamuje II. Všeruský sjezd sovětů, že přebírá do svých rukou veškerou státní moc. II. Všeruský sjezd sovětů se tedy stává nejvyšším orgánem státu, který po provedení revoluce nemá ještě oficiální název.[1]

Zajímavá je rovněž otázka území nového státu. Z obsahu aktů II. Všeruského sjezdu sovětů je možno dovodit, že sjezd se považoval za nejvyšší orgán státu, který byl teritoriálně shodný s územím předrevolučního Ruska. Základním kritériem toho, zda určité území je považováno (nebo se považuje) za součást nového státu, je vítězství socialistické revoluce. Poněvadž k nastolení sovětské moci dochází v různých oblastech postupně, neustále se mění teritorium (obvykle rozšiřuje, ale někdy i zmenšuje), na němž je uplatňována pravomoc centrální sovětské moci, představované II. Všeruským sjezdem, jeho VÚVV a Radou lidových komisařů.

Daleko důležitější (a do jisté míry související s problémem území) je pak otázka vztahu neruských národů k nové sovětské moci. Z toho, co bylo uvedeno výše, logicky vyplývá, že Ruská sovětská republika zahrnovala i všechna neruská, okrajová území, obývaná různými národy. Na II. Všeruském sjezdu byli přítomni delegáti ze sovětů celé země.[2]

[1] V nejdůležitějších aktech sovětské moci se často pro označení státu používá termín „Rusko" (např. v Dekretu o míru, v Deklaraci práv národů Ruska), jindy též označení „Ruská republika". Je nesporné, že nový stát byl typem soicalistické republiky, založené na systému sovětů jako orgánů státní moci. Nejvhodnějším názvem pro nový stát by tedy asi byla Ruská sovětská socialistická republika.

[2] Sjezd byl „všeruský" ve smyslu bývalého Ruska. Byli na něj zvoleni tedy delegáti i z neruských sovětů.

Sovětský autor O. I. Čisťakov uvádí,[3] že se sice nezachoval žádný přesný seznam delegátů II. sjezdu, takže nelze nijak určit zastoupení jednotlivých národů na sjezdu, že však je nesporné (a to lze dovodit z dochovaných útržkovitých záznamů), že na sjezdu byli přítomni zástupci všech poněkud významných národů a národností Ruska. Na základě toho týž autor v jiné své práci píše: „. . . rozhodnutí II. sjezdu sovětů jsou výrazem vůle pracujících mas všech národů k vytvoření jednotné Ruské sovětské republiky v historicky se vytvořivších hranicích. Na sjezdu ani jeden národ nevyjádřil svou vůli k odtržení, autonomii, nezávislosti atd., ačkoliv právo na sebeurčení bylo vyhlášeno prvním aktem sjezdu — provoláním „Dělníkům, vojákům, rolníkům".[4] Myslím, že s tímto citovaným závěrem nelze zcela souhlasit. V provolání „Dělníkům, vojákům, rolníkům" ze 7. listopadu (25. října) 1917 II. sjezd stanovil, že sovětská moc zabezpečí všem národům, obývajícím Rusko, skutečné právo na sebeurčení. Toto provolání má zřejmý programový charakter. Nelze si dost dobře představit, že by už na II. sjezdu zástupci některého národa v revoluční situaci, komplikované světovou válkou, mnohdy bez spojení s orgány vlastního národa prohlásili jménem svého národa, že tento bude realizovat právo na sebeurčení ať už v jakékoli formě. Domnívám se, že v období II. sjezdu, tj. v období provedení revoluce žádný národ nemohl realizovat právo na sebeurčení v tak krátké době od jeho vyhlášení nejvyšším státním orgánem.

Poněkud složitější je i otázka podpory nové sovětské moci všemi národy Ruska. Je jasné, že usnesení II. sjezdu byla objektivně v souladu se zájmy všech národů Ruska; není však zcela zřejmé, zda jimi takto vždy byla přijímána. Vznik místních nacionalistických vlád se separatistickými tendencemi v různých oblastech svědčí o tom, že myšlenku jednotného proletářského státu s nejvyšší autoritou sovětů jako státních orgánů bylo třeba postupně probojovat.

V prvních týdnech své existence byla Ruská republika unitárním státem. Jak známo, národnostní otázkou ani problémem státního zřízení se II. sjezd sovětů nezabýval, ačkoliv podle návrhu ÚV bolševické strany měly tyto problémy být na pořadu jednání.[5] Přestože tedy sjezd meritorně neprojednal národnostní problémy, přece už v některých aktech II. Všeruského sjezdu je možno shledat opatření, která mají národnostní

[3] *Obrazovanije Rosijskoj federacii, Sovětskoje gosudarstvo i pravo*, č. 10/1957 str. 3—12.

[4] O. I. Čisťakov: *Vzaimootnošenija sovetskych respublik do obrazovanija SSSR*, Moskva 1955, str. 34.

[5] Z původního návrhu programu sjezdu: 1. otázka války; 2. otázka moci; 3. dělnická kontrola; 4. národnostní otázka; 5. otázky půdy vzhledem k revoluční situaci byly projednávány jen momentálně nejdůležitější problémy, a tak k projednání bodů 3. a 4. nedošlo.

dosah. Za nejdůležitější v tomto smyslu je třeba označit Dekret o vytvoření dělnickorolnické vlády, jímž byl zřízen též lidový komisariát pro národnostní věci. V dekretu z 26. října (8. listopadu) 1917 je tento lidový komisariát v seznamu ostatních lidových komisariátů sice uveden na posledním místě,[6] v žádném případě to ale neznamená, že by sovětská vláda považovala národnostní otázku za podřadnou; naopak, z další její činnosti je zřejmé, že řešení národnostního problému bylo jedním z prvořadých úkolů sovětské moci.

Důkazem toho je i Deklarace práv národů Ruska, vydaná sovětskou vládou — Radou lidových komisařů 2. (15.) listopadu 1917. V tomto dekretu se zdůrazňovalo, že jedině vytvořením pevného, trvalého a dokonalého svazku národů mohou být dělníci a rolníci Ruska spojeni v jedinou revoluční sílu, schopnou odolávat všem útokům domácí i zahraniční reakce. Proto byly v Deklaraci vyhlášeny hlavní zásady národnostní politiky sovětského státu:

„1. rovnost a svrchovanost národů Ruska
2. právo národů Ruska na svobodné sebeurčení až do úplného oddělení a vytvoření samostatného státu
3. zrušení všech a jakýchkoliv národních a národnostně náboženských výsad a omezení
4. svobodný rozvoj národnostních menšin a etnografických skupin, obývajících území Ruska."

O tom, že principy národnostní politiky obsažené v Deklaraci práv národů Ruska neměly zůstat jen na papíře, svědčí jiný významný dokument — provolání vlády „Ke všem pracujícím musulmanům Ruska a východu" z 20. listopadu (3. prosince) 1917, v němž je obsažena výzva k budování vlastního národnostního života. Provolání svědčí o tom, že sovětská vláda měla skutečný zájem na tom, aby dříve utiskované národy rozhodovaly samostatně o své národní budoucnosti: „Zařiďte si svůj národní život svobodně a bez překážek. Máte na to plné právo. Vaše práva, jakož i práva všech národů Ruska, jsou chráněna veškerou revoluční mocí a jejich orgánů sovětů dělnických, vojenských a rolnických zástupců. Podporujte tuto revoluci a její zplnomocněnou vládu!"[7]

Deklarace práv národů Ruska poskytuje národům právo na sebeurčení až do oddělení a stává se tak počátkem „zboření" onoho „žaláře národů", jak bylo často nazýváno carské Rusko pro svou národnostní politiku.

Prvním národem, který právo na sebeurčení realizoval, byl ukrajinský národ. Vytváření národní státnosti ukrajinského národa je komplikováno

[6] Viz Dekret II. Všeruského sjezdu sovětů o vytvoření dělnicko-rolnické vlády; *Dekrety sovetskoj vlasti*, díl I, str. 20—21.

[7] Dekrety sovetskoj vlasti, díl I, str. 114.

bojem o moc, který na Ukrajině probíhá mezi Centrální radou a sověty. Kontrarevoluční Centrální rada vyhlásila Ukrajinskou lidovou republiku a sama sebe prohlásila jejím nejvyšším státním orgánem. Státní nezávislost Ukrajiny byla uznána 4. (17.) prosince 1917 Radou lidových komisařů aktem nazývaným Manifest ukrajinskému lidu.[8] V něm se znovu potvrzuje právo Ukrajiny úplně se oddělit od Ruské republiky nebo zahájit s ní jednání o federativních nebo jiných vzájemných vztazích mezi oběma republikami.[9] V „Manifestu" tedy nacházíme poprvé konkrétní návrh na spojení Ukrajiny s Ruskem na federativním principu. První Všeukrajinský sjezd sovětů, který se konal v Charkově, vyhlásil 12. (25.) prosince 1917 v souladu s vůlí ukrajinského lidu Ukrajinskou sovětskou republiku jako federativní součást Ruské republiky.[10] Tak byla Ukrajina prohlášena federativní součástí Ruska v době, kdy samotné Rusko bylo ještě považováno za unitární stát. Konkrétní charakter tohoto vztahu nebyl ještě znám a byly hledány nejvhodnější formy spolupráce. Faktem však zůstává, že sovětské Rusko nejen uznalo právo Ukrajiny na nezávislost, ale už v tom období materiálně zabezpečilo realizaci tohoto práva. Na zasedáních Nejvyšší rady národního hospodářství v prosinci 1917 bylo rozhodnuto, že Ukrajina má právo na takovou část celostátního majetku, která odpovídá počtu obyvatel Ukrajiny.[11]

Přibližně ve stejné době realizoval právo na sebeurčení ve smyslu oddělení a vytvoření samostatného státu též finský národ. Finský sněm přijal 6. (19.) prosince 1917 usnesení o nezávislosti Finska.[12] Státní nezávislost Finska byla pak uznána dekretem RLK z 18. (31.) prosince 1917.[13] Na základě ozbrojeného povstání proletariátu v lednu 1918 vznikla Finská socialistická dělnická republika, která zanikla v dubnu 1918, kdy byla ve Finsku nastolena vláda buržoazie.

Zvláštním dekretem RLK z 29. prosince (11. ledna) 1918 bylo uznáno rovněž právo na sebeurčení Arménů, obývajících území Arménie.[14]

V dekretu RLK z 29. srpna 1918 o přiznání práva na sebeurčení polským oblastem, které byly součástí bývalého Ruska, byly anulovány vše-

[8] Přesný název aktu je „Manifest ukrajinskému lidu s ultimativními požadavky Centrální radě vzhledem k její kontrarevoluční činnosti", Sobranije uzakoněnij RSFSR 1917, str. 90, čís. 6.

[9] Dekrety sovetskoj vlasti, díl I, str. 178.

[10] Rezoluce I. Všeruského sjezdu sovětů o sebeurčení Ukrajiny; *Obrazovanije SSSR 1917—1924*, Sborník dokumentů pod redakcí E. B. Genkinové, Moskva, Leningrad 1949; str. 73—74.

[11] Sobranije uzakoněnij RSFSR, čís. 10, str. 159.

[12] Ključnikov, Sabanin: *Meždunarodnaja politika novějšego vremeni v dogovorach, notach i deklaracijach*, část II, Moskva 1926, str. 94.

[13] Dekrety sovetskoj vlasti, díl I, str. 250.

[14] Dekrety sovetskoj vlasti, díl I, str. 298.

chny smlouvy o dělení Polska, uzavřené carským Ruskem s vládami Pruska a Rakousko-Uherska.[15]

V lednu 1918 se schází III. Všeruský sjezd sovětů, který na svém třetím zasedání 12. (25.) ledna 1918 přijal Deklaraci práv pracujícího a vykořisťovaného lidu. V druhém odstavci prvé části Deklarace stálo: „Sovětská Ruská republika se zřizuje na základě svobodného svazku svobodných národů jako federace sovětských národních republik."[16] Třetí sjezd sovětů vyřešil tedy s konečnou platností otázku státního zřízení, když v Deklaraci stanovil jeho federativní formu. Vedena úsilím vytvořit skutečně svobodný a dobrovolný svaz národů Ruska, udělovala Deklarace dělníkům a rolníkům každého národa právo, aby schválili samostatné usnesení na svém vlastním právoplatném sovětském sjezdu, přejí-li si být zastoupeni ve federální vládě a ostatních federálních sovětských institucích, a na jakých zásadách.[17] Z výše citovaného odstavce prvé části Deklarace jasně vyplývá, že za subjekty Ruské federace byly považovány sovětské národní republiky. V době vydání Deklarace existovala však pouze jediná národní sovětská republika — Ukrajinská, která už před vydáním Deklarace vyjádřila přání ustavit s Ruskem federativní vztah.

Podle O. I. Čisťakova existují už od vzniku sovětské Ukrajiny praktické kroky, směřující k federativnímu spojení Ukrajiny s Ruskem. Je to předně určitá jednota nejvyšších orgánů státní moci USSR a RSFSR na základě odpovídajících orgánů Ruské federace. Na III. a IV. Všeruském sjezdu sovětů byli přítomni vedle delegátů ruských sovětů i delegáti z ukrajinských gubernií se stejným rozhodujícím hlasem. V lednu 1918 se stal představitel USSR členem RLK RSFSR. V tomto období začíná vznikat i určitá jednota orgánů státní správy v jednotlivých odvětvích. Tak se například vytvořila organizační jednota orgánů NRNH. Mezi USSR a RSFSR existovala těsná finanční spolupráce, která se projevovala v tom, že Ruská federace financovala Ukrajinu. O těsných svazcích obou republik svědčí rovněž skutečnost, že na území Ukrajinské republiky byla stanovena platnost dekretů RSFSR. I. Všeukrajinský sjezd sovětů zrušil všechny normativní akty, vydané Centrální radou a uložil svému ÚVV, aby rozšířil platnost dekretů sovětského Ruska i na území USSR.[18]

Válečné události a dočasná okupace Ukrajiny Německem po podepsání Brestlitevského míru[19] způsobily, že nedošlo k přesné dohodě o zásadách,

[15] Sobranije uzakonění RSFSR 1918, č. 64, str. 698.
[16] Dekrety sovetskoj vlasti, díl I, str. 341.
[17] Dekrety sovetskoj vlasti, díl I, str. 343.
[18] O. I. Čisťakov: *Vzaimotnošenija sovetskych respublik do obrazovanija SSSR*, Moskva 1955, str. 39.
[19] Mír byl podepsán 3. března 1918. VÚVV jej 13. listopadu anuloval.

na nichž má být založen federativní vztah Ukrajiny k RSFSR, jak to předpokládala Deklarace práv pracujícího a vykořisťovaného lidu.

Obnovení sovětské moci na Ukrajině po anulování brestlitevské mírové smlouvy bylo vyhlášeno Manifestem prozatímní dělnicko-rolnické vlády Ukrajiny 29. listopadu 1918. Vztah Ukrajiny k RSFSR zůstal i po obnovení sovětské moci nezměněn[20] a s konečnou platností byl pak vyřešen IV. Všeukrajinským sjezdem sovětů, který přijal usnesení „O státních vztazích mezi USSR a RSFSR.[21] V něm je zakotveno, že USSR je členem Všeruské socialistické sovětské republiky, přičemž si zachovává svou státní samostatnost. V závěru usnesení je vyjádřeno přesvědčení, že k federaci sovětských republik Ruské a Ukrajinské se připojí noví spojenci a vytvoří velkou mezinárodní republiku sovětů. IV. Všeukrajinský sjezd sovětů zvolil 30 delegátů, kteří se jako zástupci Ukrajiny stali členy VÚVV RSFSR.[22]

III. Všeruský sjezd sovětů přijal rovněž usnesení o základních zásadách ústavy RSFSR, čímž byl dán podnět k zahájení prací na první sovětské ústavě. V červnu 1918 byla V. Všeruským sjezdem sovětů přijata první ústava RSFSR, jejíž nedílnou součástí se stala Deklarace práv pracujícího a vykořisťovaného lidu. Zatímco Deklarace prohlašuje za subjekty federace sovětské národní republiky, podle čl. 11 Ústavy je možno za subjekty federace považovat i tzv. autonomní oblastní svazy, v nichž se spojují sověty oblastí, které se vyznačují zvláštním způsobem života a národnostním složením obyvatelstva. Ústava sama zakotvuje tedy dvojí charakter RSFSR, která má být jednak centrem, kolem něhož se spojují národy, které vytvořily nebo lépe v budoucnu vytvoří své vlastní republiky, a dále v sobě sjednotí národy, které se budou konstituovat do autonomních jednotek. Tento dvojí charakter RSFSR nejlépe demonstruje činnost lidového komisariátu pro národnostní věci, při RLK

[20] Tak např. v Deklaraci ÚVV sovětů Ukrajiny adresované IV. Všeruskému mimořádnému sjezdu sovětů se říká: „... my (VÚVV Ukrajiny — E. V.) jako představitelé jedné ze součástí Ruské federace ...", *Obrazovanije SSSR*, sborník dokumentů, str. 76.

Velmi jasně je vztah Ukrajiny a RSFSR charakterizován v Rezoluci I. sjezdu komunistické strany (bolševiků) Ukrajiny o vzájemných vztazích mezi Ukrajinou a Ruskem: „... První sjezd komunistické strany má za to, že úkolem naší strany na Ukrajině je... bojovat za revoluční sjednocení Ukrajiny s Ruskem na zásadách proletářského internacionalismu v rámci RSFSR ...". *Obrazovanije SSSR*, str. 78.

V deklaraci prozatímní dělnicko-rolnické vlády Ukrajiny o úkolech sovětské moci na Ukrajině stojí: „To vše předpokládá sjednocení Ukrajinské sovětské republiky se sovětským Ruskem na zásadách socialistické federace, jejíž formy budou stanoveny zplnomocněnými zástupci na Všeukrajinském sjezdu." *Obrazovanije SSSR*, str. 81.

[21] *Obrazovanije SSSR*, str. 151—153.

[22] Usnesení VÚVV o přijetí 30 členů ÚVV Ukrajiny do VÚVV RSFSR, *Obrazovanije SSSR*, str. 153.

RSFSR. Od samého počátku vystupoval tento komisariát nejen jako orgán uskutečňující národnostní politiku sovětské vlády uvnitř RSFSR, ale i jako orgán, jehož činnost se rozprostírala na všechna území bývalého carského Ruska.

V období přijetí první sovětské ústavy podařilo se vytvořit svůj národní stát pouze ukrajinskému, finskému a polskému národu, přičemž poslední dva zpřetrhaly s Ruskem veškerá pouta a konstituovaly se zcela samostatně. Ostatní národy nedovedly ještě v té době realizovat právo na sebeurčení v žádné formě. Příčiny této skutečnosti tkví v zaostalosti těchto národů, složitosti národnostních vztahů, vojenské situaci na konci světové války a v probíhajícím ostrém třídním boji za sovětskou moc.

Už v období provedení revoluce mnohé národy (zejména běloruský, pobaltské a zakavkazské) jasně vyjádřily svou vůli konstituovat se v národně státní útvar, ale výše uvedené příčiny zabránily dovést snahu těchto národů do konce. Tak např. v Bělorusku převzaly místní sověty moc do svých rukou už během října a začátkem listopadu 1917. Projevila se nutnost koordinace činnosti místních sovětů, a proto v druhé polovině listopadu 1917 se konaly tři sjezdy sovětů: sjezd dělnických a vojenských delegátů západní oblasti, jehož delegáti vyjádřili snahu po těsném spojení se sovětským Ruskem, sjezd rolnických sovětů Minské a Vilenské gubernie a sjezd vojenských organizací z fronty. Všechny tři sjezdy se usnesly na vytvoření oblastních orgánů sovětské moci. Za tím účelem si každý sjezd zvolil svůj výkonný výbor; tyto tři výkonné výbory se potom spojily a vytvořily Výkonný výbor sovětů dělnických, vojenských a rolnických zástupců severozápadní oblasti a fronty jako nejvyšší orgán správy na příslušném území. Na svém prvním zasedání zvolil výkonný výbor své presidium a vytvořil též oblastní Radu lidových komisařů. Tak byly vytvořeny orgány, uskutečňující státní moc na území Běloruska. Nebyly to ovšem orgány vyjadřující státní suverenitu běloruského národa, ale pouze orgány Západní oblasti Ruské republiky.[23]

Rovněž v Estonsku byla sovětská moc nastolena téměř současně s centrálním Ruskem. V polovině listopadu 1917 byl vytvořen Estonský krajský výkonný výbor jako nejvyšší orgán státní správy na území Estonska. Ihned po ustavení sovětské moci začíná v Estonsku proces konstituování v národní stát. Byl vypracován návrh Řádu Estonské pracovní komuny, který zakotvoval statut Estonska. Podle tohoto návrhu se Estonsko považovalo za autonomní součást RSFSR s právem z ní vystoupit na základě vlastní vůle. Tento návrh nemohl být už realizován, neboť v dubnu

[23] Fakta o formování běloruských orgánů převzata z knihy N. V. Kamenské *Obrazovanije Běloruskogo sovetskogo gosudarstva*, Minsk 1948, str. 20—30.

1918 bylo Estonsko obsazeno německými vojsky a sovětská vláda dočasně poražena.[24]

Ještě složitější byla situace v Litvě a Lotyšsku. V období revoluce byla Litva pod německou okupací. Buržoazní litevský sněm, využívající práva na sebeurčení daného sovětskou vládou, přijal Manifest o nezávislosti Litvy, který hovořil o zrušení všech státních svazků litevského národa s jinými národy a navázání těsného přátelství mezi litevským státem a německou říší.[25]

Lotyšsko bylo v době revoluce okupováno německými vojsky jen zčásti. V neokupovaných oblastech převzaly moc do svých rukou sověty. V prosinci 1917 se konal II. sjezd sovětů Lotyšska, na němž byl vytvořen Spojený sovět Lotyšska, který vytvořil svůj výkonný výbor. Už v polovině února 1918 byla postupem německých vojsk poražena sovětská moc i na zbylé části lotyšského území.[26]

Uzavřením brestlitevského míru dosáhla sovětská vláda krátkého oddechu, který se ukázal nezbytným pro vnitřní konsolidaci. Během dubna až června vysadili zahraniční interventi svá vojska v různých oblastech Ruska. Současně na různých místech uvnitř země vznikly kontrarevoluční vzpoury, takže v polovině roku 1918 se sovětská moc udržela pouze v centru Ruska. Občanská válka a zahraniční vojenská intervence mají za následek, že sovětské národy jsou nuceny proti nepříteli spojit své síly a vytvářejí vojenský svazek sovětských republik. Někteří autoři označují formu spojení sovětských republik v letech občanské války jako svazek vojensko-politický.[27] Za základ charakteristiky formy tohoto svazku je třeba vzít rezoluci XII. sjezdu RKS(b) o národnostní otázce: „V prvním období revoluce... když hrozba cizí intervence nebyla ještě tak reálná, spolupráce národů nenabyla ještě určité, přesně stanovené formy. V období občanské války a cizí intervence, kdy zájmy sebeobrany národních republik hrály prvořadou roli... spolupráce sovětských republik nabyla formy vojenského svazku.[28] Revoluce charakterizuje tedy formu spojení sovětských republik během občanské války jako vojenský

[24] Fakta o Estonsku převzata z knihy O. I. Čistakova *Vzájemné vztahy sovětských republik do vytvoření SSSR*, Moskva 1955, str. 48—49, rusky.

[25] Viz A. M. Andreev — *Borba litevskogo naroda za sovetskuju vlast*, 1918 až 1919; Moskva 1954, str. 33.

[26] Viz O. I. Čistakov: *Vzaimootnošenija sovetskych respublik do obrazovanija SSSR*, Moskva 1955, str. 47.

[27] Např. autoři sborníku *Obrazovanije SSSR*, pod redakcí E. B. Genkinové, str. 123, název třetí hlavy: Vojensko-politický svazek sovětských národů během občanské války a cizí intervence. Nebo S. L. Rodin v práci *„K istorii Konstituciji SSSR 1924*, Moskva 1949, str. 36—37 a E. B. Genkina: *Obrazovanije SSSR*, Moskva 1947, str. 47—53.

[28] KSSS v resolucích usneseních sjezdů, konferencí a plén ÚV díl I., 1953, str. 712, rusky.

svazek; poválečná forma spolupráce je pak v rezoluci označena jako vojensko-hospodářský svazek a teprve poslední etapa sjednocovacího hnutí nabývá formy vojensko-hospodářského a politického sjednocení národů.[29]

Rovněž nejednotně je v sovětské literatuře pojímána otázka počátku vojenského svazku republik. Tak E. B. Genkina v práci Obrazovanije SSSR spojuje vojenský svazek pouze s přijetím dekretu z 1. června 1919 o sjednocení sovětských republik.[30] S. I. Jakubovská klade počátek vojenského svazku do doby přijetí tohoto dekretu.[31] Zcela jinak chápe tuto otázku O. I. Čisťakov: „. . . v prvním období intervence a občanské války vzniká a rozvíjí se vojenský svazek sovětských republik. Svérázná forma tohoto svazku spočívá v tom, že v daném období to nebyl v podstatě svazek republik, ale svazek národů, bojujících s interventy za svobodu, za vytvoření národních republik a za sjednocení kolem RSFSR, kolem ruského národa. Tato svéráznost byla vyvolána tím, že v daný okamžik existovala pouze jedna nezávislá sovětská republika — RSFSR.[32] Klade tedy O. I. Čisťakov vznik vojenského svazku asi do poloviny r. 1918, tedy do počátku vzniku občanské války a cizí vojenské intervence.

Podle mého názoru je třeba vznik vojenského svazku sovětských republik[33] položit asi do konce r. 1918 a začátku r. 1919, kdy dochází k obnovení sovětské moci na Ukrajině, Bílé Rusi a v Pobaltí, přičemž v Bělorusku, Litvě, Lotyšsku a Estonsku vede tento proces obnovení sovětské moci až ke zřízení vlastních národních sovětských republik (viz níže).[34] Nelze tedy za vojenský svazek považovat touhu národů po osvobození od interventů či bělogvardějců, třebas se projevuje i v ozbrojeném boji, dokud ten který národ nevytvořil vlastní stát a dokud spolupráce mezi republikami nenabyla určitých forem.

Koncem r. 1918 byla znovu obnovena sovětská moc v pobaltských re-

[29] Této periodizace se přidržují např. O. I. Čistakov v práci *Vzaimotnošenija sovetskych respublik do obrazovanija SSSR*, Moskva 1955, nebo D. L. Zlatoposkij v knize *Obrazovanije i rozvitije SSSR kak sojuznogo gosudarstva*. Moskva 1954. Na kritiku Zlatopolského, obsaženou v této práci, odpovídá S. Jakubovská, která připomíná, že v rezoluci XII. sjezdu jde o rozvoj forem spolupráce republik, kdežto v periodizaci sjednocovacího hnutí podle Stalina (ke které se hlásí) se hovoří o fázích sjednocovacího hnutí. S. I. Jakubovská: *Výstavba svazového sovětského socialistického státu 1922—1925*, str. 20—21, rusky.

[30] E. B. Genkina, *Obrazovanije SSSR*, Moskva 1947, str. 47—53.

[31] S. I. Jakubovská, *K voprosu ob obrazovanii SSSR*, Voprosy istorii 1947, čís. 1, str. 4.

[32] O. I. Čistakov: *Vzaimootnošenija sovetskych respublik do obrazovanija SSSR*, Moskva 1955, str. 59.

[33] V rezoluci XII. sjezdu strany o národnostní otázce se mluví o vojenském svazku sovětských republik.

[34] Ukrajina jako jediná se konstituovala v sovětskou republiku už před občanskou válkou.

publikách — Estonsku, Litvě a Lotyšsku; samostatnost těchto republik byla okamžitě uznána RLK a VÚVV RSFSR.[35] V prvních aktech dělnickorolnických vlád pobaltských republik se neřeší státně právní formy vztahu těchto republik k RSFSR. Hovoří se zde ale o přátelských vztazích, bratrské spolupráci a společných úkolech s RSFSR. Tak např. v Manifestu Prozatímní dělnickorolnické vlády Litvy o zřízení sovětské moci v Litvě čteme: „. . . Budujíce náš nový život na stejných zásadách, které jsou základem RSFSR, půjdeme vpřed ruku v ruce se sovětským Ruskem a se všemi ostatními zeměmi, které jdou cestou světové socialistické revoluce."[36]

Přibližně ve stejnou dobu začíná proces formování samostatné státní existence třetího největšího národa bývalého Ruska — Bělorusů. Koncem roku 1918, kdy běloruský národ za pomoci ruského národa vyhnal německé okupanty, se vytvořily podmínky pro ustavení Běloruské sovětské socialistické republiky. Významnou roli při tvoření BSSR sehrála šestá severozápadní oblastní konference bolševické strany, která 30. prosince 1918 přijala usnesení o vytvoření samostatné BSSR a prohlásila se prvním sjezdem komunistické strany Běloruska. Jednání a závěry těchto stranických konferencí svědčí o tom, že komunistická strana byla vedoucí silou při vytváření sovětského Běloruska.

Dne 1. ledna 1919 vydala Prozatímní revoluční dělnickorolnická vláda Běloruska manifest, který položil základy existence BSSR. Nezávislost BSSR byla uznána usnesením VÚVV ze 4. února 1919.[37]

Dne 2. února 1919 byl v Minsku zahájen I. sjezd Sovětů Běloruska. Sjezd vyhlásil Bělorusko nezávislou sovětskou socialistickou republikou, přijal ústavu BSSR a deklaraci o vytvoření federativních svazků mezi BSSR a RSFSR,[38] v níž se stanoví zřízení komise, která povede s představiteli RSFSR jednání o vytvoření federativního spojení mezi oběma republikami. V závěru deklarace se sjezd obrací s výzvou ke všem bratrským nezávislým sovětským republikám, aby následovaly příkladu Běloruska a zahájily s RSFSR jednání o vytvoření federativních svazků.

Probíhající občanská válka a zahraniční vojenská intervence urychlují sjednocovací proces nezávislých sovětských republik. Nové sovětské státy si uvědomují smrtelné nebezpečí plynoucí z jejich izolace. Ekonomické,

[35] Dekret RLK o uznání nezávislosti Estonské sovětské soc. rep. ze 7. 12. 1918, *Obrazovanije SSSR*, str. 95. Dekret RLK o uznání nezávislosti Litevské SSSR ze dne 22. 12. 1918. *Obrazovanije SSSR*, Sborník dokumentů, str. 103. Dekret RLK o uznání nezávislosti Lotyšské SSSR ze dne 22. 12. 1918, tamtéž, str. 102. Usnesení VÚVV o uznání sov. soc. rep. Estonské, Litevské a Lotyšské z 25. prosince 1918, tamtéž, str. 103.

[36] *Tamtéž*, str. 98.

[37] *Obrazovanije SSSR*, Sborník dokumentů, str. 118.

[38] *Tamtéž*, str. 119—120.

mezinárodně i vnitřně politické okolnosti způsobují, že velmi brzy si národy uvědomují nemožnost existence samostatných národních republik bez pevných svazků s ostatními a hlavně s RSFSR. Proces vytváření samostatných republik je proto harmonicky doplňován snahou po spojení a sjednocení.

Prvním konkrétním výrazem těchto snah je spojení Běloruské SSR a Litevské SSR, což bylo potvrzeno sjezdy sovětů obou republik. Tak I. Všeběloruský sjezd sovětů přijal Deklaraci o sjednocení sovětských socialistických republik Litvy a Běloruska, v níž se usnesl na neodkladném spojení obou republik.[39] Otázkou spojení Běloruska a Litvy se poté zabýval též první sjezd sovětů Litvy. V Rezoluci o sjednocení sovětských socialistických republik Litvy a Běloruska tento sjezd přijal rozhodnutí o „. . . splynutí Litvy a Běloruska v jednu republiku. Sjezd slavnostně prohlašuje vytvoření jednotné socialistické sovětské republiky Litvy a Běloruska, ukládá jím zvolenému ÚVV sovětů dělnických bezzemků, malorolnických a vojenských zástupců Litvy spojit se s Ústředním výborem sovětů dělnických, rolnických a vojenských zástupců Běloruska a vytvořit dělnickorolnickou vládu socialistické sovětské republiky Litvy a Běloruska".[40] Citace a usnesení obou sjezdů svědčí o zřejmé vůli vytvořit jednotnou, spojenou republiku Litvy a Běloruska s jednotným systémem nejvyšších státních orgánů. Z tohoto hlediska je třeba považovat za nesprávné označení vojenskoobranný svazek Běloruska a Litvy,[41] nebo Bělorusko-litevský vojenský svazek,[42] kterých používá D. L. Zlatopolský.

V polovině r. 1919 je dovršena etapa vytváření vojenského svazku, jenž je vyjádřením úsilí všech sovětských republik společnými silami vést boj proti domácí kontrarevoluci a cizí vojenské intervenci. Nejdůležitějším právním aktem období vojenského svazku sovětských republik je dekret VÚVV z 1. června 1919 o sjednocení sovětských republik — Ruské, Ukrajinské, Běloruské, Lotyšské, Litevské za účelem boje se světovým imperialismem. Podkladem k tomuto dekretu bylo přání všech do té doby vzniklých sovětských republik, které v právních aktech o vytvoření svých republik přijatých na sjezdech sovětů vyjádřily jasně vůli svých národů nastolit s RSFSR federativní vztahy.[43] Tak se vojenský svazek

[39] *Obrazovanije SSSR*, Sborník dokumentů, str. 120—121.

[40] *Obrazovanije SSSR*, Sborník dokumentů, str. 121.

[41] D. L. Zlatopolský: *Obrazovanije i rozvitije SSSR kak sojuznovo gosudarstva*, Moskva 1954, str. 82.

[42] *Tamtéž*, str. 83.

[43] V lednu 1919 se konal I. sjezd sovětů Lotyšska. V rezoluci sjezdu se poukazovalo na nutnost těsného svazku Lotyšska se Sovětským Ruskem. Sjezd zmocnil RLK Lotyšska, aby vypracovala základní zásady vzájemných vztahů s RSFSR.
18.—20. února 1919 se konal ve Vilniusu I. sjezd sovětů Litvy, který se rovněž vyslovil pro federativní vztahy s RSFSR. *Obrazovanije SSSR*, Sborník dok., str. 121—122.

sovětských republik, diktovaný hrozbou zničení sovětské moci, stal prvním krokem k ustavení těchto federativních vztahů.

O přesné povaze federativních vztahů mezi republikami nebylo zřejmě v té době zcela jasno. O tom svědčí např. usnesení I. sjezdu sovětů Litvy o nutnosti vytvoření federativních svazků s RSFSR. V rezoluci k této otázce sjezd uložil dělnickorolnické vládě sovětské socialistické republiky Litvy a Běloruska (předtím vznikl dvoustranný svazek Běloruska a Litvy) zahájit rozhovory s dělnickorolnickými vládami RSFSR, Lotyšska, Ukrajiny a Estonska o vytvoření jednotné RSFSR ze všech těchto republik. Není přitom jasný vztah této „jednotné RSFSR" k stávající RSFSR jako jedné ze sovětských republik. Uvedená formulace opravňuje k závěru, že podle představ Litevského sjezdu sovětů mělo být sjednocení republik uskutečněno tak, že ostatní republiky vstoupí do RSFSR jako její součásti.

Vytvoření vojenského svazku sovětských republik znamenalo těsné sjednocení: „1. vojenské organizace a vojenského velení; 2. rad národního hospodářství; 3. železniční správy a hospodářství; 4. financí; 5. komisariátů práce sovětských soc. rep.: Ruské, Ukrajinské, Lotyšské, Litevské, Běloruské a Krymské[44] s tím, že vedení těmito odvětvími národního života bude soustředěno v rukou jednotlivých kolegií." Vojenský svazek sovětských republik tedy znamenal jejich dobrovolné spojení kolem jednoho centra — RSFSR, což bylo výrazem přiznání historických zásluh ruskému proletariátu v boji za vítězství socialistické revoluce.

Proces vytváření národních státních útvarů pokračoval i v r. 1920. V tomto roce byly ve střední Asii na území Chivinského a Bucharského chánství vytvořeny dvě samostatné sovětské republiky po svržení moci emirů: v únoru byla vyhlášena Chorezmská lidová sovětská republika a v září Bucharská lidová sovětská republika.[45]

Dlouhý boj proti buržoazním nacionalistům a zahraničním interventům skončil vítězstvím sovětské moci i v Zakavkazsku. Tak 28. dubna 1920 byla vyhlášena Azerbajdžánská sovětská socialistická republika, 29. listopadu 1920 Arménská SSR a 25. února 1921 vznikla Gruzínská SSR.[46]

[44] Okolnost, že Krymská republika je zde jmenována mezi samostatnými republikami, svědčí o tom, že nebyl přesně určen její právní statut a její postavení. Obecně je Krymská republika považována za autonomní součást RSFSR, ale právně nevznikla jako jediná z aut. rep. aktem centrální moci RSFSR. V tom byl možná spatřován určitý prvek její samostatnosti. Je dále zajímavé, že v názvu dokumentu, z něhož je citováno — se Krymská republika neobjevuje — Dekret VÚVV o sjednocení sovětských republik: Ruské, Ukrajinské, Lotyšské, Litevské, Běloruské pro boj se světovým imperialismem; *Obrazovanije SSSR*, str. 126.

[45] Viz V. K. Kozlov — *O formirovaniji i rozvitiji socialističeských nacij v SSSR*, Moskva 1954, str. 57.

[46] Viz V. K. Kozlov — *O formirovaniji i rozvitiji socialističeskych nacij v SSSR*, Moskva 1954, str. 57.

Nakonec je třeba se ještě zmínit o republice Dálného východu. Vznikla 6. dubna 1920 jako tzv. „nárazníkový" stát, jehož úkolem bylo předejít srážce sovětské moci s Japonskem. Republika zaujímala území na východ od Bajkalského jezera k Tichému oceánu. Nejvyšším orgánem tohoto buržoazně demokratického státu bylo Národní lidové shromáždění. Dne 14. listopadu 1922 byla Republika Dálného východu svým vlastním rozhodnutím připojena k RSFSR v souvislosti s nastolením sovětské moci. Toto připojení bylo potvrzeno dekretem VÚVV RSFSR z 15. listopadu 1922.[47]

●

V období občanské války vznikají nezávislé sovětské republiky na Západě a Jihu bývalého Ruska a jejich vznik je vždy těsně spjat s porážkou zahraničních interventů a domácích bělogvardějců. Nezávislé republiky si vytvářejí národy, které obývaly okrajové oblasti carské říše a jsou tedy dosti vzdáleny od ruského centra. To má za následek, že jejich politický, ekonomický a kulturní život probíhá mnohem samostatněji a bez větší možnosti zásahů z centra. Kromě toho se vesměs jedná o národy velké a v poměrech bývalého Ruska na značném stupni ekonomického a kulturního rozvoje. Jde vesměs o národy, které již ukončily proces národního konstituování a v ekonomické oblasti dosáhly většinou kapitalistického vývojového stupně, nebo stanuly na jeho prahu.

V procesu vytváření samostatných sovětských republik je možno postihnout některé shodné rysy. Nezávislost republik je obvykle vyhlašována prozatímními dělnickorolnickými vládami a je okamžitě uznána se strany RSFSR. Na prvních sjezdech sovětů republik jsou přijímány právní akty o vytvoření příslušných republik. Systém nejvyšších státních orgánů je stejný ve všech republikách podle vzoru RSFSR (sjezd sovětů, ÚVV, RLK, komisariáty). Nezávislé republiky přijímají své vlastní ústavy, na nichž je pochopitelně patrný vliv ústavy RSFSR.

Inspirátorem a organizátorem procesu vytváření nezávislých republik je komunistická strana. Podporujíc vznik nezávislých republik, strana vždy bedlivě střežila svoji jednotu. VIII. sjezd RKS(b) v rezoluci k organizačním otázkám stanovil v březnu 1919: „. . . všechna usnesení RKS a jejich vedoucích orgánů jsou bezpodmínečně závazná pro všechny součásti strany, nezávisle na národnostním složení . . ."[48] Komunistické strany v republikách se podřizovaly ÚV RKS(b), což mělo za následek, že na

[47] Viz *Dějiny sovětského státu a práva*, Orbis 1963, pozn. na str. 82.
[48] *KSSS v resolucích a usneseních*, 1953, str. 443, rusky.

území všech republik se prováděla jednotná stranická politika. Politika komunistické strany se tak stala jednotícím momentem v procesu vzniku samostatných republik.

II
Vznik a vývoj autonomních národních útvarů uvnitř RSFSR

Velký vliv na utváření národních útvarů uvnitř RSFSR má občanská válka; v jejím průběhu se většina neruských národních oblastí nachází v rukou nepřátel sovětské moci — interventů a bělogvardějců. Tím je možno vysvětlit, že proces utváření národních jednotek se omezuje zhruba do konce občanské války (do r. 1920) pouze na evropskou část RSFSR, neboť některé části Ruska, např. Dálný východ byly osvobozeny ještě mnohem později.

První autonomní republiky uvnitř RSFSR — Terská, Donská, Kubáňsko-Černomořská a Tavrická — byly utvořeny ještě v období Říjnové revoluce. Je známo, že vesměs zanikly. Příčiny jejich zániku tkví v tom, že neodpovídaly národně státnímu principu; byly totiž vyhlášeny na území bývalých administrativních jednotek (oblastí a gubernií), jejichž hranice neodpovídaly skutečnému národnostnímu osídlení obyvatelstva. Kromě toho tyto republiky neměly svůj přesný právní statut a také nebyly jasné jejich vztahy s Ruskem. Po osvobození jihu Ruska od bělogvardějců a interventů vznikají zde národní útvary, které jsou oproštěny od výše uvedených chyb.[1]

První autonomní republika vytvořená v RSFSR před občanskou válkou byla Turkestánská ASSR[2]. Už na 5. sjezdu sovětů Turkestanu v dubnu 1918 bylo vyhlášeno její vytvoření a na mimořádném 6. sjezdu sovětů byla přijata ústava Turkestanské republiky. V září 1920 IX. sjezd sovětů Turkestanu schválil návrh nové ústavy republiky, v níž byly odstraněny nedostatky předcházející ústavy a také zde byly přesně zakotveny principy výstavby Turkestanské ASSR a její vztah k centrálním orgánům RSFSR. Dne 26. srpna 1920 bylo publikováno usnesení VÚVV, kterým se Turkestan prohlašoval za autonomní součást RSFSR. Právně byl vznik Turkestanské SSR zakotven až v Dekretu VÚVV o vytvoření TSSR 11. dubna 1921.[3]

[1] Viz O. I. Čisťakov: *Nacionalno-gosudarstvenoje strojitelstvo v RSFSR v gody graždanskoj vojny*, Moskva 1964, str. 5—6.

[2] Blíže o vzniku Turkestanské ASSR viz Š. Z. Urazajev: *Turkestánská ASSR — první socialistický stát ve Střední Asii*, Moskva 1961, rusky.

[3] Obrazovanije SSSR, str. 138.

Necelý rok po VŘSR byla dekretem RLK[4] stanovena autonomie Němců v Povolží. V dekretu se stanoví, že z oblastí v Povolží, které obývají němečtí kolonisté, vytváří se pracovní komuna Němců Povolží jako oblastní svaz na základě čl. 11 ústavy RSFSR. Vychází se tak vstříc přání I. sjezdu sovětských delegátů německých oblastí Povolží.

Na území bývalé Tavrické republiky vznikla po porážce interventů Krymská republika. Byla vyhlášena 6. května 1919, kdy Prozatímní dělnickorolnická vláda vydala deklaraci, v níž byl Krym prohlášen socialistickou sovětskou republikou.[5] Krymská republika jako jediná z autonomních jednotek byla organizována čistě na teritoriálním principu.

V r. 1918 vznikla myšlenka vytvoření Tatarsko-baškirské republiky, ve které by se kromě dvou základních národů sjednotily i některé menší národy Povolží a uralské oblasti. Válečné události zabránily tomu, aby se konal ustavující sjezd sovětů Tatarsko-baškirské republiky. Během občanské války se ukázalo, že výstavba národních útvarů národů Povolží a oblasti Uralu se bude vyvíjet jinak, než se původně předpokládalo. Myšlenka jednotného mnohonárodního státu na Volze a při Uralu se ukázala být neživotnou. Zvláště v Baškirii, kde přežívaly silné nacionalistické tendence, se projevil odpor proti vytvoření Tatarsko-baškirské republiky.[6] O této složité situaci jednaly centrální orgány a 20. března 1919 RLK RSFSR schválila vytvoření Baškirské republiky,[7] tentýž den VÚVV potvrdil dohodu ústřední sovětské moci s baškirskou vládou o sovětské autonomní Baškirii, v níž se Baškirská autonomní sovětská republika prohlašovala za federativní součást RSFSR.[8]

Vytvoření autonomie v Baškirii vyvolalo nutnost řešit formu národní organizace tatarského národa. V tatarských kruzích ještě v r. 1919 přežívala myšlenka jednotné Tatarsko-baškirské republiky. Otázka byla s konečnou platností vyřešena centrálními orgány; 27. 5. 1920 vydaly VÚVV a RLK dekret o vytvoření autonomní Tatarské sovětské socialistické republiky,[9] v němž rozhodly vytvořit Tatarskou republiku jako autonomní

[4] Dekret o vytvoření oblasti Němců Povolží z 19. října 1918 — Dekrety sovětskoj vlasti, díl III., str. 438.

[5] Zajímavá je rovněž otázka vztahu Krymu k RSFSR, resp. Ukrajině. Bývalá Tavrická republika se jednoznačně považovala za autonomní součást RSFSR. V průběhu boje s interventy byl pak posílen svazek Krymu s Ukrajinou. Výše uvedená deklarace hovoří o pevných a nerozborných vztazích s USSR a RSFSR a rozhodnutí o formě těchto svazků odkládá až do svolání sjezdu sovětů Krymu.

[6] O tom více viz B. Juldašbajev: *Obrazovanije Baškirskoj ASSR*, 1958.

[7] Dohoda Ruské dělnicko-rolnické vlády s Baškirskou vládou o sovětské autonomii Baškirie. *Obrazovanije SSSR*, str. 164.

[8] Dekretem VÚVV z května 1920 o státním zřízení autonomní Baškirské sovět. soc. republiky se vymezoval počet baškirských lidových komisariátů, jejich pravomoc a vzájemný vztah k příslušným orgánům RSFSR, tamtéž, str. 170.

[9] *Obrazovanije SSSR*, sborník dokumentů, str. 171—173.

součást RSFSR. V říjnu 1920 se pak konal sjezd sovětů Tatarské ASSR, který vytvořil její orgány.[10]

V roce 1920 byl rovněž dovršen proces utvoření jedné z největších autonomních republik — Kirgizské, která byla formou národní organizace především kazašského národa. První kroky vedoucí k autonomii kazašského národa se uskutečnily už v r. 1918, v jehož první polovině byl svolán Všekazašský sjezd sovětů, který se ovšem nemohl konat vzhledem k válečné situaci. RLK RSFSR svým dekretem vytvořila v r. 1919 revoluční výbor Kirgizského kraje jako dočasný nejvyšší orgán do svolání sjezdu.[11] Dne 26. srpna 1920 byla Kirgizská republika vyhlášena jako autonomie.[12] Dne 4. srpna téhož roku byl zahájen I. Všekirgizský sjezd sovětů, který potvrdil vyhlášení Kirgizské autonomní sovětské socialistické republiky v rámci RSFSR.

Po vytvoření autonomních republik Baškirské a Tatarské, bylo třeba řešit otázku autonomie národů, které původně hodlaly vstoupit do připravované Tatarsko-baškirské mnohonárodní republiky. Nejvhodnější formou pro národní organizaci těchto národů byla shledána autonomní oblast v rámci RSFSR. Tak byly vytvořeny Čuvašská[13], Votská[14] a Marijská[15] autonomní oblasti.

V Povolží byla pak ještě vytvořena Kalmycká autonomní oblast. Jejím základem se stal dekret VÚVV a RLK „O vytvoření autonomní oblasti kalmyckého národa", přijatý 4. listopadu 1920.

Výsledkem vítězného boje sovětské moci s buržoaznímí nacionalisty je v Karelii vytvoření Karelské pracovní komuny jako autonomní jednotky karelského národa, která byla vyhlášena dekretem VÚVV z 8. června 1920.[16] Počátkem roku 1921 vznikly pak ještě dvě autonomní republiky: Horská a Dagestánská. Právně byl jejich vznik utvrzen v dekretech VÚVV, které byly oba vydány 20. ledna 1921.[17]

Významným prvkem období po VŘSR ve výstavbě národně státních útvarů je rozšíření forem autonomie. Vedle autonomních republik nyní vznikají i autonomní oblasti a pracovní komuny; všechny tři formy jsou

[10] O vzniku Tatarské ASSR podrobněji Š. Š. Chafizov: *Obrazovanije Tatarskoj ASSR*, Kazaň 1960.

[11] Mezi jeho úkoly patřila rovněž příprava sjezdu.

[12] Dekret VÚVV o vytvoření autonomní Kirgiské (Kazašské) SSR, *Obrazovanije SSSR*, str. 175.

[13] Dekret VÚVV a RLK z 24. června 1920, *tamtéž*, str. 173.

[14] Dekret VÚVV a RLK ze 4. listopadu 1920, O vytvoření autonomní oblasti Voltského (Udmurtského) národa, *tamtéž*, str. 181.

[15] Dekret VÚVV a RLK, ze 4. listopadu 1920, *tamtéž*, str. 181.

[16] Viz Dekret VÚVV o vytvoření Karelské pracovní komuny, tamtéž, str. 173; Dekret VÚVV a RLK o Organizaci Karelské pracovní komuny, *tamtéž*, str. 175.

[17] Dekret VÚVV o vytvoření autonomní Horské sov. soc. rep., *tamtéž*, str. 193. Dekret VÚVV o vytvoření autonomní Dagestanské sov. soc. rep., *tamtéž*, str. 195.

pak druhy oněch „autonomních oblastních svazů“, předvídaných čl. 11 ústavy RSFSR.

Vytvoření různých forem autonomie mělo velký vliv na probuzení národního uvědomění národů. Složitost poměrů byla umocněna značnou zaostalostí pracujících neruských národů, kterou nebylo možno odstranit najednou. Tato zaostalost dovolovala místním nacionalistům získávat důvěru a autoritu v národních kruzích. Dělnická třída byla početně slabá a byl také omezen počet pracovníků, které bylo možno poslat z centra na pomoc jiným národům. Proto bylo nutno využít i národní inteligence, která se rekrutovala většinou z dříve vykořisťovatelských tříd a která zdaleka ne vždy stála plně na pozicích sovětské moci.

Výstavba národně státních útvarů probíhá v tomto období pod vedením strany. Stranické orgány jsou iniciátory vzniku nových národních jednotek. Centrální stranické orgány vysílají do národních jednotek své představitele za účelem pomoci a kontroly místních kádrů, ale také vysílají pracovníky na stálou práci do těchto oblastí, aby tak pomohly nahradit nedostatek vlastních pracovníků.

Jiným významným rysem procesu výstavby autonomních útvarů je posílení jejich centrálního řízení. Všechny autonomní formy právně vznikají akty VÚVV nebo RLK, nebo společnými dekrety obou těchto orgánů. V těchto aktech centrální státní moci se především určuje o jakou formu autonomie se jedná, vymezuje se území autonomie, stanoví se struktura orgánů státní moci a správy a základy právního statutu. Po vytvoření autonomních jednotek jsou pak vydávány další akty ústřední moci, které stanoví některé konkrétní otázky, zejména jsou v nich upřesňovány vztahy autonomie k centru. Tato činnost ústředních orgánů je pak doplněna místními národními orgány v tom smyslu, že jejich sjezdy sovětů, na základě aktů nejvyšších státních orgánů, přijímají vlastní akty o utvoření autonomních republik, autonomních oblastí nebo pracovních komun a potvrzují normy VÚVV a RLK, které se týkají ostatních otázek souvisejících s autonomií.

V únoru 1920 byla při presidiu VÚVV zřízena zvláštní Komise pro rozpracování otázek federativního zřízení RSFSR, jejímž úkolem bylo zabývat se vztahy mezi centrálními a autonomními orgány, vypracovat formy státních vztahů mezi RSFSR a jejími součástmi, zkoumat federální zřízení RSFSR, stanovit rozsah pravomoci jednotlivých částí federace, studovat vztahy mezi ústředními a místními orgány moci apod.[18]

Charakteristickou zvláštností výstavby autonomních republik, autonomních oblastí a pracovních komun je, že všechny vznikají na zá-

[18] Usnesení VÚVV o vytvoření komise pro rozpracování otázek federativního zřízení RSFSR, *Obrazovanije SSSR*, str. 170.

kladě národního principu. Vznik všech autonomních jednotek má za následek porušení starého administrativně územního členění, neboť bylo z něho třeba vydělit oblasti, obývané určitým národem. Nejvyšší orgány RSFSR přistupovaly k řešení tohoto problému s velkou uvážlivostí a v některých případech se ani ústřední orgány neodvážily s konečnou platností stanovit hranice mezi jednotlivými jednotkami a řešení ponechaly na dohodě zainteresovaných místních orgánů. Za účelem určení území národních jednotek a jejich hranic se vytvářely zvláštní komise, složené ze zástupců lidových komisariátů pro národnostní otázky a vnitra a z představitelů příslušného národa. Tyto komise musely často řešit obtížné problémy, související s tím, že během dlouhého historického období dochází k určitému smíšení národností a stanovení hranice mezi nimi je pak dosti obtížné. Příslušníci neruských národů byli většinou zemědělci a žili tedy na venkově a ve městech pak tvořil většinu obyvatelstva ruský proletariát, a to i v těch, která byla středisky neruského národa.[19]

Jedinou autonomií, která nebyla budována na principu národnostním, byla Krymská autonomní republika. Podle názoru jejích představitelů zůstala sdružením čistě teritoriálním.

Jiným rysem výstavby sovětské autonomie, který do značné míry souvisí s centralizací v jejím řízení, je určitá unifikace právního režimu jednotlivých autonomních forem. Už akty o utvoření autonomních republik jsou co do svého obsahu podobné a v řadě některých konkrétních ustanovení zcela shodné. Totéž ještě ve větší míře platí o aktech vytvářejících autonomní oblasti. Tři z nich (o vytvoření Kalmycké, Marijské a Votské) byly přijaty v jeden den 4. listopadu 1920 a jsou zcela shodné.

Všechny formy autonomie (kromě Krymské ASSR) právně vznikly dekrety VÚVV a RLK. Podle těchto dekretů nejvyššími orgány státní moci v autonomiích byly sjezdy sovětů. Ve všech republikách existovaly též Ústřední výkonné výbory a Rady lidových komisařů. V Turkestanské republice, která jediná měla svou ústavu, bylo též presidium ÚVV. Vrcholnými orgány státní správy v jednotlivých odvětvích byly lidové komisariáty.

Pokud se týká kompetence autonomních republik, bylo těžké v letech občanské války najít nějaké velké rozdíly mezi autonomními republikami a ostatními nezávislými sovětskými republikami. Zahraniční styky, i obchodní, navazovaly některé autonomní republiky s cizími státy přímo (např. Turkestan a Krym) a měly k tomu i příslušné lidové komisariáty. Turkestánská, Baškirská a Krymská autonomní republika měly své vlast-

[19] Viz O. I. Cistakov: *Nacionalno-gosudarstvennoje stroitělstvo v RSFSR v gody graždanskoj vojny*, Moskva 1964, str. 61—62.

ní vojenské kontingenty a lidové komisariáty vojenství. Podobně některé autonomní republiky měly svou vlastní peněžní soustavu a tiskly vlastní peníze. Teprve v r. 1920 bylo v Statutu autonomní republiky zakotveno, že zahraniční styky, zahraniční obchod, vojenství i stanovení peněžní soustavy patří do výlučné kompetence centrálních orgánů RSFSR.

Mnohost autonomních forem je výsledkem historicky podmíněných zvláštností každého národa a snahy sovětské vlády respektovat tyto zvláštnosti. Přesně stanovit rozdíl mezi jednotlivými formami autonomie ani nelze, neboť chybí normativní materiál, na jehož základě by bylo možno tuto diferenciaci provést. Národy větší počtem obyvatel, obývající větší území, obvykle se formovaly do autonomních republik, kdežto menší národy tvořily autonomní oblasti nebo pracovní komuny. Tento znak je možno uvést jako kritérium vzniku autonomních republik na jedné straně a autonomních oblastí a pracovních komun na straně druhé. Mezi oběma posledními v tomto smyslu pak žádný rozdíl nelze tak lehce stanovit. Na zvolenou formu autonomie měly pak zřejmě největší vliv takové faktory jako kulturní, sociální a ekonomická úroveň národa, stupeň jeho diferenciace, síla vlastní dělnické třídy a rozvoj národní inteligence i to, nakolik ten který národ byl schopen řídit si sám svůj vlastní národní život a jeho rozvoj.

●

Nová sovětská moc věnovala řešení národnostních problémů velkou pozornost od prvních dnů své existence. Komunistická strana a sovětská vláda musely řešit národnostní problémy za velmi obtížných podmínek, neboť v zemi existovalo mnoho národů, národností a národnostních menšin, které byly na různých stupních ekonomického, sociálního a kulturního rozvoje.

Sovětská vláda uskutečňovala první důležitá opatření na poli národnostním v podmínkách ostrého třídního boje a občanské války. Linii proletářského internacionalismu v řešení národnostních problémů bylo třeba probojovat proti dvěma nepřátelským tendencím — proti velkoruskému šovinismu a místnímu nacionalismu.

Ze strany sovětské moci byl sveden vítězný boj za likvidaci nepřátelství a nedůvěry mezi národy, národnostních třenic a různic, které mají svůj původ v období vykořisťování a které přežívaly u některých národů i za existence sovětské moci.

Překonat těžkosti a dosáhnout úspěchů v řešení národnostní otázky bylo možné pouze důsledným uskutečněním leninského práva na sebeurčení národů, zakotveného v programu komunistické strany.

Возникновение национальных образований после Великой Октябрской социалистической революции и их развитие до конца гражданской войны

Эдуард Влчек

Резюме

Великая Октябрьская социалистическая революция заложила основы свободного и всестороннего развития всех народов, ранее угнетаемых в рамках царской России. В «Декларации прав народов России», опубликованной вскоре после победы революции, Советское правительство провозгласило, что оно признает право каждого народа на свободное самоопределение вплоть до возможности образовать собственное национальное государство.

На III Всероссийском съезде советов в январе 1918 г. Российская Республика была провозглашена федерацией советских национальных республик и тем самым был разрешен вопрос государственной формы советского государства, федеративный характер которого был в том же году закреплен в первой советской конституции.

Первая нация, которая реализовала право на самоопределение в смысле образования собственного государства, была украинская. Ожесточенная классовая борьба между советами и Центральной радой закончилась победой советской власти на Украине, в результате чего между Украиной и РСФСР установились федеративные отношения.

Следующие две нации, которые в конце 1917 г. и в начале 1918 г. воспользовались правом на самоопределение, поляки и фины — образовали свои государства совершенно самостоятельно и порвали ранее существовавшие связи и РСФСР.

Тотчас же после революции начинается процесс создания национальных государств и у иных народов (белорусского, прибалтийских, закавказских). Эти их стремления однако не были доведены до конца. Причины следует искать в первую очередь в отсталости этих народов, учитывая одновременно острую классовую борбу и военную обстановку в конце первой мировой войны.

Весной 1918 г. начинается иностранная военная интервенция против советской власти. Одновременно в разных местах страны вспыхивают контреволюционный восстания. В середине 1918 г. советская власть удерживалась только в центре России. Нерусские окраинные районы были в руках иностранных интервентов или белогвардейцев. Только с постепенным освобождением этих областей завершается процесс формирования государственности народов Белоруссии, Литвы, Латвии и Эстонии путем создания собственных советских республик. Новые советские республики тотчас же после своего возникновения сознают смертельную опасность, угрожающую им в случае изоляции, и потому все они поочередно высказаются за тесную федеративную связь в РСФСР. Постоянная угроза новой иностранной военной интервенции приводит к установлению военного союза всех советских республик, чем и завершается первый этап их объединения. объединения

Согласно ст. 11 Конституции РСФСР 1918 г. советы областей, отличающихся особым бытом и национальным составом могут объединяться в автономные областные союзы. Конституция характеризует РСФСР как федерацию, в основе которой лежит автономия. Период иностранной военной интервенции характерен тем, что расширяетц число автономных форм. Наряду с автономными республиками в этот период возникают автономные области и трудовые коммуны. Все формы автономии юридически возникают в порядке актов (декретов) центральных органов; в виду внутренней и внешней политической обстановке укрепяется центральноес руководство ими. Насмотря на это создание различных форм автономии имело значительное влияние на пробуждение национального самосознания.

MATERIÁLY

K privilegiu knížete Soběslava II. pro pražské Němce

Jiří Kejř

Maje nedávno příležitost zabývat se zevrubně proslulým privilegiem knížete Soběslava II. pro pražské Němce[1] byl jsem nucen samozřejmě velmi pečlivě sledovat nejen historické okolnosti jeho vzniku a jeho právní povahu a obsah, nýbrž i složitou otázku jeho textu a spolehlivosti jeho dochování. Dosavadnímu bádání působila mnoho potíží nejistota o znění privilegia, které neznáme z originálu, nýbrž až z trojí postupné konfirmace králů Václava I., Přemysla II. a Jana, a to teprve ve dvou pozdních opisech patnáctého století. Pokusy rekonstruovat původní znění listiny zůstaly prakticky bez výjimky neprůkazné, ať se snažily privilegium hájit proti všem vysloveným pochybám a dokazovat autenticitu zachovaného znění, nebo ať odmítaly známý text jako vzniklý teprve dodatečnými zásahy do originálu a tudíž pokažený četnými interpolacemi.

Historické bádání si nemůže naříkat na nedostatek edic listiny, která byla otištěna ne méně než třináctkrát. Všechny edice se mohly při tom opírat toliko o zmíněné dva opisy. Starší editoři měli k dispozici jen jeden či druhý z nich, pozdější pak se opírali o oba. Měly by tedy být odstraněny veškeré pochybnosti o textu v jeho zachované podobě, když už není jistoty o znění původním. Nicméně uživatel textu stále naráží na některé problémy, kterým je proto třeba věnovat novou pozornost. Než se tak dále stane, bude vhodno resumovat v nejstručnější podobě, jak je listina zachována a které edice jsou k dispozici.

Není zachován ani originál listiny Soběslavovy ani žádné ze tří konfirmací. Oba opisy sice poskytují text zhruba shodný, nicméně v jednotlivostech a variantách natolik se lišící, že je jisto, že nevznikly ani ze společné předlohy ani jeden z druhého. Již pro ně existovaly tedy dvě různé předlohy. To znamená, že žádný ze známých opisů nelze s jistotou odvodit od originálu (tj. od originálu třetí — Janovy — konfirmace),

[1] J. Kejř, *Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den böhmischen Ländern*, Abh. 2, *Das Privileg des Herzogs Sobieslaw II. für die Prager Deutschen*, Historica (1968). (V tisku.)

nýbrž jen ze dvou poněkud se lišících opisů starších, dnes nezvěstných.

Oba opisy jsou zachovány v právních památkách vzniklých v Praze, starší z nich na Starém Městě, mladší na Novém.

B) Opis je zapsán v *Liber vetustissimus privilegiorum, statutorum et decretorum Veteris urbis Pragensis*, která se chová v Archívu hl. města Prahy pod č. 993, na str. 96–97. Jde o knihu úřední povahy; zápisem do ní se privilegium stalo dokumentem města. Usuzovalo se, že privilegium sem bylo vepsáno mezi lety 1407–1408, neboť bezprostředně předchází zápis z r. 1407 a následuje zápis z r. 1408. Zápisy v knize však nejdou za sebou přesně chronologicky,[2] objevují se v ní i dokumenty mnohem starší, které byly zapisovány až s odstupem mnoha let. Ze zápisů vyplývá, že již na několika předcházejících stránkách jsou opisy listů a listin datovaných rokem 1408, mezi nimiž se objeví i pramen starší, naproti tomu za privilegiem — zase s určitými vsuvkami — následuje už jen jeden zápis k r. 1408 a potom seriál dokumentů z r. 1409. Umístění v knize tedy dává důvod klást zápis privilegia spíše na konec r. 1408 nebo na pomezí let 1408–1409. Text je jasně a čitelně psán, na několika málo místech jsou provedeny pozdější opravy. Nejde však při tom o zásahy tak pronikavé, aby bylo možno soudit na opravy podle lepší předlohy; byly tu jen opraveny některé chyby, které našel v textu o málo pozdější písař. Kromě jediné z nich, o níž bude dále řeč,[3] jde o změny celkem bezvýznamné a o doplňování vynechaných slov bez závažnosti pro obsah ustanovení. Vynecháno je v konfirmacích, ne však v listině Soběslavově, několik nevýznamných vět, jako je řada titulů u panovníků-vydavatelů listin nebo běžné obraty listin, nejde však nikde o porušení obsahu či smyslu pramene.[4] Datovací formule Janovy konfirmace neuvádí rok, nýbrž praví: „. . .anno domini ut supra ec.“. Z toho lze usuzovat, že předlohou nebyl asi samostatný opis listiny, nýbrž spíše její text z nějaké neznámé knihy, jež se pro úsporu místa a práce odvolala na datum předcházejícího zápisu, což si mechanicky opisující písař neuvědomil.[5]

C) Opis v právním rukopisu někdy novoměstském, vzniklém v roce 1448, nyní rkp. Knihovny Národního muzea v Praze č. V C 9, fol. 185ra

[2] Děkuji za upozornění na tuto skutečnost dr. J. Mezníkovi. Podrobnější zkoumání zápisů v knize potvrdilo, že lze sledovat časový postup zápisů, ale vždy se v ní objevují zápisy starší a také mezi zápisy zhruba z téže doby bývá jejich časové pořadí často porušeno. Lze tedy určit přibližnou dobu zápisu, ale nikoli zcela bezpečné datum.

[3] Jde o změnu slova *Presbiterum* v *Plebanum* v čl. 3. Zásahy pozdější ruky v textu B jsou vyznačeny dále v příloze v edici.

[4] Není třeba tyto mezery vypočítávat, jsou na první pohled zřejmé v příloze v edici.

[5] Nemůže jít o odkaz na samu knihu staroměstskou, v níž předchází, jak již řečeno, zápis z r. 1407.

až 187ra. Privilegium je zapsáno mezi památkami zemského a městského práva a nelze určit, z jakého důvodu se tak stalo, ani odkud byl text přejat. Ve skladbě podobných právních rukopisů je vložení této listiny naprostou výjimkou. Text je však psán zřetelně, pečlivě, téměř bez oprav a někteří jej pokládají za lepší než B. Nevynechal žádnou z běžných formulí listin, jako se stalo v B, a zdá se, že vzdor jistým modernizacím na některých místech ponechal naopak jinde formy starší.

K dispozici jsou tyto edice:

1. Dobner G., *Annalium Hagecianorum pars VI.*, Pragae 1782, s. 523 až 525.

První zmínka v literatuře vůbec a první edice. Editor vyňal z textu C toliko privilegium Soběslavovo a otiskl je sice s několika nepřesnostmi, ale vcelku spolehlivě, a připojil řadu vysvětlivek.

2. Pelzel F. M., *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen*, in *Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften auf das Jahr 1788*, s. 380—383.

Úplný přepis z B.

3. Tzschoppe G. A. — Stenzel G. A., *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte ... in Schlesien und der Oberlausitz*, Hamburg 1832, s. 384—388.

Základem edice 2, Pelzelova, z níž je otištěna konfirmace Otakarova; je tedy pominuta konfirmace Janova. Uvedeno pod datem 27. prosince 1273, odvozeným nesprávně z datovací formule. Připojená poznámka uvádí, že práva vznikla již v době Vratislavově; Soběslavovo privilegium se totiž pokládá za konfirmaci práv, udělených Vratislavem. — Vlastní text privilegia se dělí na 25 paragrafů, z nichž první je umístěn dle našeho počítání u čl. 3, když předcházející odstavce editoři pokládají za úvodní část listiny a nedělí je. Následující konfirmace Václavova s připojením dalších předpisů zahrnuje pak paragrafy 26—28, je tudíž pokládána za přímé pokračování listiny.

4. Boczek A., *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I*, Olomucii 1836, č. 324, s. 298—300.

Otisk dle edice 1, Dobnerovy.

5. Rössler E. F., *Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren I*, Prag 1845, s. 187—191.

Editor klade do doby kolem r. 1065, maje na mysli již práva Němců, udělená Vratislavem. Základem edice je text B s některými variantami z C; to znamená, že je poprvé přihlédnuto k oběma rukopisům. Členění privilegia na paragrafy dle edice 3, Tzschoppeho a Stenzela.

6. Erben K. J., *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I*, Pragae 1855, č. 365, s. 161—162.

Základem je C s odvoláním na edice 1 a 4, ale úpravy provedeny již

i podle B. Text vydán bez členění a bez odkazu na varianty. Privilegium je vyňato z rámce potvrzujících listin, které přicházejí na svých místech, tj. Reg. II, č. 914, s. 382; Reg. III., č. 511, s. 209. Chybí tedy konfirmace Václava I.

7. Jireček H., *Codex iuris Bohemici I*, Pragae 1867, č. 17, s. 28—30.

Není uveden žádný z obou rukopisů, avšak prohlédnutí textu ukáže, že základem je B a doplněny některé obraty z C, nejsou však uváděny varianty. Text rozčleněn vhodně na 24 článků. Edice textu privilegia bez konfirmací, které jsou uvedeny pak dále; Václavova, tamtéž, č. 35, s. 67—68; Otakarova č. 65, s. 184—185. Dodatky konfirmace Václavovy rozděleny jako čl. 25—27.

8. Čelakovský J., *Codex iuris municipalis regni Bohemiae I*, Praha 1886, č. 1, s. 1—3.

Edice textu Soběslavova privilegia, vyňatého ze svých konfirmací, jež jsou otištěny dále tamtéž, č. 2, s. 3—5; č. 5, s. 12—13; č. 12, s. 27—28. Základem text B, uvedena různočtení a doplňky dle C. Text otištěn bez dělení na články.

9. Friedrich G., *Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae I*, Praha 1904, č. 290, s. 255—257.

Kritické vydání z obou textů, při čemž základem je B, místy též varianta z C. Vydán sám text privilegia Soběslavova, zatímco jeho konfirmace následují, resp. budou následovat na svých místech (zatím CDB III/1, č. 58, s. 61—63). Privilegium vydáno v souvislém sledu bez rozdělení na články či paragrafy.

10. Kristen Z., *Privilegium Němců pražských*, ČČH 28 (1922), s. 160—165.

Kritická edice, která předstihuje i edici Friedrichovu, zachycuje v naprosté úplnosti všechny varianty obou rukopisů. Jako základu je dána přednost textu C, kde však má lepší znění B, je užito tohoto rukopisu. Edice velmi přesně ukazuje, jaké množství drobných písařských variant od sebe oba texty obsahují; jejich úplné zahrnutí v poznámkách v kritickém aparátu má však nevýhodu, že v mase odchylek je třeba velmi pozorně sledovat kontinuitu jednotlivých rukopisů. — Úplná edice se všemi konfirmacemi, nemá dělení na odstavce či články. Nejpřesnější a nejspolehlivější z edic.

11. Weizsäcker W., *Die älteste Urkunde der Prager Deutschen*, Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 1 (1937), s. 180—182.

Základem je edice 9, Friedrichova, dělení na články dle Jirečka. Paralelně je text doprovázen německým překladem. V textu jsou kurzívou vyznačena místa, pokládaná do té doby v literatuře za podezřelá a interpovolaná (Vojtíškem, Hrubým a Mendlem). Jen v nejnutnější míře jsou připojeny poznámky textově kritické.

12. Vaněček V, *Prameny k dějinám státu a práva v Československu (Chrestomatie), část I.*, Praha 1957, s. 54—57.

Vydání pro studijní potřeby posluchačů práv se opírá o edici Friedrichovu a je doprovázeno českým překladem, ve kterém na třech místech jsou vyznačena podezřelá místa. Účel publikace nedovoloval připojení podrobnějšího kritického aparátu, který je zčásti nahrazen instruktivním úvodem. Text je členěn na 20 článků.

13. B. Diestelkamp, Ma Martens, C. van de Kieft, Ba Fritz, *Acta collegii historiae urbanae societatis hostoricorum internationalis. Elenchus fontium historiae urbanae*, quam edendum curavent C. van de Kieft et J. F. Niermeijer; volumen primum, Leiden 1967, č. 84, s. 143—145.

Základem je edice 9, Friedrichova; privilegium je rozděleno na 27 článků. Nekomentovaný text je doprovozen poznámkou, že české bádání pochybuje o pravosti listiny.

Privilegium bylo přeloženo do češtiny a do němčiny.

České překlady jsou k dispozici tři:

1. Zoubek F. J., *O zakládání měst v Čechách v třináctém století*, Knihovna Besedy učitelské II., Praha 1878, s. 52—54.

Překlad se opírá o edici Jirečkovu a zachovává jeho dělení na články.

2. Šimeček Z., in *Naše národní minulost v dokumentech I*, (red. V. Husa), Praha 1954, s. 40—42.

Členění podle edice Jirečkovy na 24 článků.

3. Vaněček V., — viz edici č. 12.

Německé překlady jsou dva:

1. Bretholz B., *Lese- und Quellenbuch zur böhmisch-mährischen Geschichte*, Augsburg und Kassel 1927, s. 56—60.

Překladatel se řídil pořadím článku dle Rösslera a užil názvu: Privilegium krále Vratislava pro Němce ve znění potvrzení knížete Soběslava.

2. Weizsäcker W., — viz edici č. 11.

Obsah privilegia není ovšem v rukopisech nijak členěn, jde jedno ustanovení za druhým, a tudíž není nikterak snadno přehledný. To vedlo již i starší vydavatele k tomu, že se snažili celé privilegium rozčlenit na články a paragrafy, při čemž volili různá kritéria, a neshoduje se tedy počet článků v edicích.[6] Sám se přidržím v následujících výkladech dělení Jirečkova, které převzal Weizsäcker, neboť je v nové literatuře nejčastěji citováno a tudíž nejběžnější.[7] Opakuji pro přesnost, že jde jen o pomůcku k usnadnění práce, zavedenou editory pro lepší přehlednost

[6] Viz výše v seznamu edic č. 3, 5, 7, 11, 12, 13.

[7] Stačí uvést např., že se ho přidržel český překlad Zoubkův i Šimečkův, že ho použil i Mendl v důležité recenzi článku Weizsäckerova, ČČH 44 (1938), s. 357ns, i jiné práce.

listiny, a nikoli o původní vnější členění privilegia, které bylo samozřejmě jednolité a na články nerozdělené.

Bylo již řečeno, že privilegium Soběslavovo se zachovalo toliko v trojí postupné konfirmaci. To znamená, že je nacházíme zarámováno ve třech dalších listinách a je tedy třeba otisknout celý text v jeho úplnosti. Je tedy vydáváno vlastně privilegium krále Jana z r. 1329, do kterého jsou inserovány listiny Přemyslova, Václavova a Soběslavova.[8]

Všechny edice, které pracovaly s oběma texty, se pokusily sestavit z obou jediné znění, které by nejlépe odpovídalo pravděpodobnému originálu. I když zaznamenávali varianty, museli se editoři rozhodnout vždy, který text budou pokládat za základní a které obraty snad doplní z druhého. Nad tímto postupem je však třeba se poněkud pozastavit.

Privilegium bylo samozřejmě uděleno jeho adresátu v jediném znění a v jediné listině, ale čteme-li oba zachované opisy, pak lze konstatovat jejich vzájemné odchylky, které byly obsaženy s největší pravděpodobností již v neznámých předlohách. Pokud jde o varianty písařské, či o pouhé porušení gramatické správnosti, lze jistě přiznat oprávnění postupu, který zvolil za základ edice text na tom či onom místě lepší. Ovšem odchylky jsou na několika místech i povahy věcné, když se v každém z textů ukazuje jiný smysl ustanovení. Třeba říci, že nejsou takové rozdíly příliš četné, ani neporušují celkovu výstavbu listiny, ale přece jen jsou takové, že je nutno mít k nim pozorný zřetel a brát obě znění v úvahu při práci.[9]

Je za takových okolností správné rozhodovat se v edici pro určité znění a druhé uvádět jen snad jako variantu v poznámce, tím spíše, že někde je třeba sáhnout k tomu, jinde však ke druhému opisu? Zde editor, i když varianty uvádí, tím, že zvolí jediný text, provádí sám vlastně interpretaci, ovlivňuje uživatele a nepřímo tak zaviňuje váhání a zmatky v literatuře.[10] Budiž tu uvedeno několik příkladů:

V čl. 3, tedy vůbec nejspornějším a nejčastěji citovaném v literatuře jako příklad nejistoty o textu, povoluje kníže Němcům právo svobodně

[8] Tak to činily také edice č. 2, 5, 10; zatím co jiní vydavatelé buď podle skladby své sbírky listin tiskli každý kus na svém místě odděleně, tak č. 6, 7, 8, 9, nebo se spokojili prostým vynětím privilegia Soběslavova samotného, tak č. 1, 4, 11, 12, 13, nebo v širším rámci konfirmace Otakarovy, tak č. 3.

[9] Nesnáze nevzniknou asi s odchylkou v článku 7, kde výše pokuty v C je stanovena na 12 hřiven, kdežto v B na deset. Protože v následujícím čl. 8 je stanovena stejná pokuta a v obou rukopisech je určena částkou 10 hřiven, bude možno opravit odchylnou částku v prvním případě v C rovněž na 10 hřiven, tím spíše, že jde o taxu i jinde naprosto běžnou. V C nebo v jeho předloze došlo k prosté písařské chybě.

[10] Nadto je třeba podotknout, že i nejpečlivější práce editora, jakou je např. edice Kristenova, musí přetížit poznámkový aparát takovým množstvím variant, že je v nich možno jen s obtížemi získat přehled a jen s námahou rekonstruovat souvislost toho či onoho textu.

volit vlastního rychtáře a vlastního kněze. Nejprve přihlédneme k textaci předpisu o volbě kněze.

Text C praví zřetelně: *Presbiterum, quem ipsi libenter elegerint ad ecclesiam eorum, concedo . . .*; naproti tomu v B čteme: *Plebanum, quem ipsi libenter eligerint . . .* Ovšem zde byla původně zapsána rovněž zkratka pro *presbiterium* (p̄brum) a teprve dodatečnou opravou byla změněna na *plebanum* (pl̄bum). Ovšem *presbiter* nemusí znamenat již sám o sobě faráře, nýbrž prostě kněze,[11] a nemusel být tudíž kostel Němců kostelem farním. Tímto zjištěním ovšem odpadá nejistota literatury, ke kterému kostelu měli Němci právo volby faráře, když prý to nemohl být kostel sv. Petra, před kterým podle čl. 23. měli přísahat.[12] Jsem dalek toho, abych vůbec popíral, že by již v době vydání privilegia měli Němci vlastní kostel farní, ale z textu privilegia to neplyne a nelze to tedy v takovém smyslu jednoznačně vykládat.

V témže článku 3 zůstával dlouho sporný i passus o volbě vlastního německého rychtáře. Odstranit spornost tohoto ustanovení, které bývalo pokládáno za pozdější vsuvku, mělo jiné sestavení věty na základě textu C, které dalo podnět k rekonstrukci textu v této podobě: . . . *concedo et iudicem. Similiter episcopus . . .*[13] Tímto způsobem by byla odstraněna spornost volby rychtáře, kníže by tak byl dal pražským Němcům právo volit toliko kněze a ustanovoval by jen stručně, že jim dává i vlastní soudnictví, aniž by se pravilo, jakým způsobem je rychtář dosazován do svého úřadu. Avšak i proti této duchaplné interpretaci lze vznést námitky, které ji podlamují, ne-li dokonce úplně vyvracejí. Pečlivě psaný text C zachovává velmi zřetelně počátky vět, takže nemohou na daném místě vzniknout pochyby o jeho členění, a zde je kritický passus uveden v této podobě: . . . *concedo et iudicem similiter. Episcopus* . . . I v této podobě, skutečně rukopisem doložené, je jasné, že soudce je volitelný.[14] Nadto by nebylo vůbec pochopitelné, proč by následující věta měla za-

[11] Podobný obrat je v proslulém zakládacím privilegiu pro město Freiburg im Breisgau z r. 1120, kde v čl. 5 je zaručena měšťanům svobodná volba kněze a užitý tam termín *sacerdotem* nemusí ještě nutně znamenat faráře, jak správně upozornil W. Schlesinger, *Das älteste Freiburger Stadtrecht*, ZRG GA 83 (1966), s. 101, navazuje na podobné mínění T. Mayera. Přesnou rekonstrukci listiny provedl Schlesinger v cit. článku, s. 97.

[12] B. Mendl, *„Vici Theutonicorum" a „civitas circa s. Gallum"*, ČČH 38 (1932), s. 250 ns., dokazuje, že kostel sv. Petra nebyl kostelem německé obce, a znovu to zdůraznil v recenzi článku Weizsäckerova, ČČH 44 (1938), s. 360—361, kde praví též: „Věřím, že němečtí osadníci vskutku dosazovali faráře ke svému kostelu . . ."

[13] Na základě návrhu A. Blaschky tak rekonstruoval W. Weizsäcker, *Die älteste Urkunde der Prager Deutschen*, Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 1 (1937), s. 167—168.

[14] Ani zmíněná rekonstrukce Blaschkova a Weizsäckerova to sama o sobě nevylučuje, jak namítl správně B. Mendl v cit. ČČH 44 (1938).

činat slovem *Similiter*. Tímto slovem sice v privilegiu začíná čl. 10 a opakuje se i v čl. 11, ale tam jde o případ skutečného přirovnání tam obsažených ustanovení s předcházejícím čl. 9, který je tam rozváděn a tvoří s následujícími logický celek procesních předpisů. Takový případ ovšem v čl. 3 v podobě rekonstrukce nenastává, naopak slovo *Similiter* na začátku věty ruší souvislost ustanovení. Připojíme-li k tomu poznatek, že není asi vůbec důvodů pochybovat o právu německé obce volit svého rychtáře,[15] pak můžeme ponechat text docela klidně bez jakéhokoli zásahu.

V čl. 6, který obsahuje předpis, jakým způsobem se mají Němci podílet na obraně Prahy v době, když je panovník na výpravě mimo Čechy, přinášejí oba texty čtení různé. V B se praví, že Němci mají Prahu střežit se 12 štíty, C však přináší důležitý dodatek, že tak mají činiti *circa quamlibet walvam*. Je to značný rozdíl. Byl-li správný text B, pak nešlo o závazek zvláště obtížný, neboť dvanáct ozbrojenců pro strážní službu bylo možno sehnat snadno. Jestliže však by autentické bylo znění druhé, C, pak to znamenalo tolikrát dvanáct strážných, kolik bylo bran, a tu byla tato povinnost již velmi tíživá. I zde se tedy ukazuje, že není možno se rozhodnout jednoduše pro jedno či druhé znění a že je třeba mít na zřeteli obě možnosti.[16]

Stejný případ nejistoty o textu nastává v čl. 23, kde se mluví o přísaze Němců, kterou mají konat před kostelem sv. Petra, nejde-li o určenou výjimku. Ta zní v B: *. . . nisi principis sit mandatum*, v C: *. . . nisi principi sit iurandum*. V obou případech jde sice o povinnost vůči panovníku, ale formulace je různá. Jde o dva možné případy od sebe odchylné, které je vyloučeno rozhodnout pouhým zvolením toho či onoho textu za základ.

Nelze určit ani datum privilegia Otakarova, neboť se v obou rukopisech liší o jeden den, když podle B je vydáno 25. listopadu 1274, podle C však až 26. listopadu. I zde volba jediné varianty neodpovídá zachovaným zněním.[17]

[15] Viz K e j ř, u. d.

[16] V. V o j t í š e k, *O privilegiu knížete Soběslava pro pražské Němce a jeho konfirmacích*, in *Výbor rozprav a studií*, Praha 1953, s. 314, pokládal slova *circa quamlibet walvam* za pozdější vsuvku, ovšem nelze to ani doložit ani vyvrátit. Jakékoli hledání interpolací bylo nakonec jen arbitrární a nelze je pokládat za rozřešení kritického místa. Nadto pečlivé srovnání s jinými podobnými privilegiemi pro národnostní skupiny ukázalo, že prakticky všechna ustanovení mají své obdoby jinde — arci s místními odchylkami — a bude tedy asi třeba ve výkladu privilegia zcela opustit cestu, která s domněnkou pozdějších vsuvek pracovala.

[17] Protože však 25. listopad připadl tehdy na neděli, lze klást vydání spíše na 26. listopad, tj. pondělí, ale pracovat s tím jako s jistotou nelze. Jinak proti datování nelze asi míti námitek a autenticitu konfirmace Otakarovy potvrzuje i skutečnost, že je stylisticky dílem protonotáře Jindřicha, viz J. Š e b á n e k — S. D u š k o v á, *Listina v českém státě doby Václava I*, Praha 1963, s. 132, pozn. 4.

Při nejistotě o textu privilegia i o cestě, kterou se nám zachovalo, nabývá nám známé znění na důležitosti tím více, čím opatrněji je s ním nutno pracovat. Soudím proto, že není úkolem edice volbou té či oné varianty rekonstruovat a tím již vlastně interpretovat text a že je tedy třeba dát uživateli do rukou paralelně znění obě, třeba i se všemi jejich nepřesnostmi písařskými či gramatickými. Teprve pak vyniknou na první pohled jejich shody a rozdíly. Památka, která již po téměř 200 let je historickému bádání dobře známá a po více než 120 let je předmětem výzkumu, učených kombinací a velmi živých polemik a sporů, stále vzdoruje úsilí o definitivní rozřešení.[18] Bude proto snad vítán i tento skromný příspěvek pro příští nové pokusy, jež se mají opírat o pokud možno přesné texty, jak je dnes známe.

Příloha

Král Jan potvrzuje výsady Němců pražských, udělené jim jeho předchůdci králi Přemyslem Otakarem II., Václavem I. a knížetem Soběslavem II.

Praha, 27. července 1319.

B) Archiv hl. m. Prahy, Liber vetustissimus privilegiorum, statutorum et decretorum Veteris urbis Pragensis, nr. 993, str. 96–97.

C) Knihovna Národního muzea v Praze, rkp. V C 9, fol. 185ra–187ra.

	B		C	
96	Iura Theutonicorum differencia a iuribus Boemorum.[a]		Privilegium Iohannis regis.[a]	*185ra*
	<Ny>empci[b]			
	Nos Iohannes, dei gracia Boemie et Polonie rex ac Luczenburgensis comes ec., ad universorum ec.	quot consti-	Nos Iohannes, dei gracia Boemie et Polonie rex ac Lucenburgensis comes, ad universorum tam presencium quam futurorum noticiam volumus perve-	

[18] Ani výše citovaný můj pokus si tento nárok nekladl, neboť teprve uvádí na nové cesty, které budou potřebovat dalšího přezkoušení. Aby to bylo usnadněno, vznikla i tato přítomná práce nad textem privilegia. Bylo by v této souvislosti nadbytečné uvádět zde literaturu k předmětu; hlavní díla jsou citována v mém uvedeném článku.

B

tuti in nostra presencia fideles nostri[c] cives Maioris civitatis nostre Pragensis nobis exhibuerunt quoddam privilegium illustris domini Ottakari, quondam regis Boemie, predecessoris[d] nostri, cum instancia postulantes, ut privilegium ipsum et singula contenta sub ipso dignaremur de innata nobis clemencia confirmare. Tenor vero privilegii ipsius, quem de verbo ad verbum inseri fecimus presentibus, per omnia talis est:

Nos Ottakarus ec.,

tenore presencium devenire cupimus in publicam nocionem, quod nos quoddam privilegium Theotunicis Pragensibus a patre olim nostro, domino Wen., illis[e] quondam rege Boemie, concessum vidimus[f] in hec verba:

In nomine domini dei Amen. Wenczesslaus, dei gracia Boemorum rex IIII[us], omnibus fidelibus regni sui, quibus hec litere ostense fuerint, graciam et omne bonum. Noverint universi tam presentes quam futuri, quod Thotunici Pragenses, cives nostri, ad presenciam nostram accedentes, predecessorum nostrorum, videlicet Sobyzlay, illustris ducis Boemie,

C

nire, quod constituti in presencia nostra fideles nostri cives Maioris civitatis nostre Pragensis nobis exhibuerunt quoddam privilegium illustris principis domini Othocari, quondam regis Boemie, predecessoris nostri, cum instancia postulantes supplicaverunt, ut privilegium ipsum et singula contenta in eodem dignaremur de innata nobis clemencia confirmare. Tenor vero ipsius privilegii, quem de verbo ad verbum inseri fecimus, per omnia in hec verba:

Nos Othocarus, dei gracia rex Boemie, dux Austrie, Stirie, Carinthie, marchio Moravie, dominus Carniole et Portus Naonis, tenore presencium venire cupimus in publicam noticiam, quod nos quoddam privilegium Theutunicis Pragensibus a patre olim domino nostro, domino Wenceslao, illustri quondam rege Boemie, concessum vidimus in hec verba:// *185rb*

In nomine domini Amen. Nos Wenceslaus, dei gracia Boemorum rex quartus, omnibus et singulis fidelibus regni sui, quibus hec litere ostense fuerint, graciam suam et omne bonum. Noverint universi tam presentes quam futuri, quod Theutunici Pragenses, cives nostri, ad presenciam nostram accedentes, predecessorum nostrorum, videlicet Sobieslai, illustris ducis

B

et patris nostri recolende[g] memorie eiusdem regni incliti regis Primizil, privilegia[h] demonstrantes, a nobis humiliter postularunt, ut ea, que in privilegiis ipsis fuerant indulta et concessa, sub regimine nostri temporis dignaremur renovare et similiter confirmare. Nos vero statuta antecessorum nostrorum dinoscentes ex pia deliberacione et gracia processisse, litera ad literam, verbo ad verbum petimus renovari, precibus eorum humilibus exauditis, nichil de hiis inmutantes nec dementes, que a primis ipsorum vocacione in Boemiam[i] obtinere per principes meruerunt. Incipiunt autem sic:

<1> Ego Sobyzlaus, dux Boemorum, notum omnibus presentibus et futuris, quod in graciam meam et defensionem suscipio Theutonicos, qui manent in Suburbio Pragensi, et placet michi, quod iidem Theutonici sunt de Boemis nacione diversi, sic eciam a Boemis eorum lege vel conswetudine sunt divisi.

<2> Concedo itaque eisdem Theutonicis vivere secundum legem et iusticiam Theutonicorum, quem habuerunt a tempore avi mei regis Wraczlay.

<3> Plebanum[j], quem ipsi li-
97 benter eligerint ad ecclesiam // eorum concedo et iudicem similiter et episcopus peticioni

C

Boemie, et patris nostri recolende memorie regni incliti regis Prziemysl, privilegia demonstrantes, humiliter a nobis postularunt, ut ea, que in privilegiis ipsis fuerant indulta et concessa, sub regimine nostri temporis dignaremur renovare et similiter confirmare. Nos vero statuta antecessorum nostrorum dinoscentes ex pia deliberacione et gracia processisse, litera ad literam, verbo ad verbum fecimus renovari, precibus eorum humiliter exauditis, nichil dementes nec inmutantes, que a prima vocacione in Boemia obtinere per principes meruerunt. Incipiunt autem sic:

<1> Ego Sobieslaus, dux Boemorum, presentibus omnibus // *185va*
et futuris notum facio, quod in graciam et defensionem meam suscipio Theutunicos, qui manent in suburbio Pragensi, et placet michi, quod sicut iidem Theutunici sunt a Boemis nacione divisi, sic eciam a Boemis eorumque lege et conswetudine sint divisi.

<2> Concedo itaque eisdem Theutunicis vivere secundum legem et iusticiam Theutunicorum, quam habuerunt a tempore avi mei regis Wratyslai.

<3> Presbiterum, quem ipsi libenter elegerint ad ecclesiam eorum concedo et iudicem similiter. Episcopus peticioni eo-

B

eorum nullomodo contradicat.
<4> Debent iurare septem manibus pro furto vel pro eo, quod dicitur nadwore.
<5> Ad nullam expedicionem pergere debent, nisi sit pugnandum pro[k] patria.
<6> Si dux est extra Boemiam in expedicione, tunc debent Theutonici Pragam custodire cum duodecim scutis.

<7> De homicidio iudicare pertinet ad principem, pro quo scilicet homicidio solvantur principi decem talenta Ratisponensis monete vel dextera manus[l] interfectoris vel secundum graciam ordinetur.
<8> Qui pacem inter eos fregerit, X talenta principi solvat, qui reus est.
<9> Si causam habet Boemus cum Theotunico, que testibus debeant conprobari, Boemus habeat erga Theutonicum[m] Theotunicos duos et unum Boemum, fideles omnes.
<10> Similiter si causam habet Theutonicus cum Boemo, tunc Theutonicus habeat erga Boemum duos Boemos et unum Theutonicum, set fideles.
<11> De Romanis et Iudeis similiter.
<12> Item si Boemus vel Romanus vel quiscunque inculpaverit, tunc camerarius summus debet mittere nunccium ad iudicem Theotunicorum et ipse iudex Theotunicorum iudicabit

C

rum nullomodo contradicat.
<4> Debent iurare septem manibus pro furto vel pro eo, quod dicitur nadworzie.
<5> Ad nullam expedicionem pergere debent, nisi sit pugnandum pro patria.
<6> Si dux est extra terram Boemie in expedicione, tunc Theutunici debent Pragam custodire circa quamlibet walvam cum XII scutis.
<7> Pro homicidio iudicare pertinet ad principem, pro quoquidem homicidio solvantur principi XII thalenta denariorum Ratisponensis mo//nete vel *185vb*
dextra manus interfectoris secundum graciam ordinetur.
<8> Qui pacem inter eos fregerit, X thalenta principi solvat, qui reus est.
<9> Si causam Boemus habet cum Theutunico, qui testibus debeat probari, Boemus habeat erga Theutunicum duos Theutunicos et unum Boemum, fideles omnes.
<10> Similiter si causam Theutunicus habet cum Boemo, tunc Theutunicus habeat erga Boemum duos Boemos et unum Theutunicum, sic fideles.
<11> De Romanis et Iudeis similiter.
<12> Item si Boemus vel Romanus vel quiscunque inculpaverit Theutunicum, tunc camerarius summus debet mittere nunccium suum ad iudicem Theutunicorum et ipse iudex

B

causam illam et ibi nichil plus pertinet ad camerarium.

<13> Et eciam concedo Theutonicis, quod liberi sint ab hospitibus et peregrinis et advenis. Noveritis, quod Theutonici liberi homines sunt.

<14> Quicunque advena vel hospes de quacunque terra veniens cum Theotunicis voluerit manere in civitate, legem et consuetudinem Theotunicorum habeat.

<15> Furtum si ad Theutonicum est, debet excipi presente iudice Theutonicorum.

<16> Si fur Theutonicus est, tunc princeps eum iudicabit.

<17> Si fur in nocte capitur, suspenditur. Si in die capitur, excoriatur in publico et civitatem abiurabit; postea si capitur, suspenditur.

<18> Quidquid faciunt Theutonici, non capiuntur nec in carcerem ponuntur, si habuerint fideiussores vel domum propriam.

<19> In quacunque re culpabiles erunt vel rei Theutonici, nichil dampni nichil dampni vel verecundie paciantur eorum pueri et oxores.

<20> Si per vicos Theutonicorum aliquis irent in nocte et facem non habuerit, si ille occiditur, Theutonici inculpabiles".

<21> Si falsa moneta vel ferra inventa fuerit in cista Theuto-

C

Theutunicorum iudicabit causam illam et ibi nichil plus pertinet ad camerarium.

<13> Et eciam concedo Theutunicis, quod ipsi liberi homines sint ab hospitibus et peregrinis ac advenis. Noveritis, quod homines liberi sint.

<14> Quicunque advena vel hospes de quacunque terra veniens cum // Theuthunicis voluerit manere in civitate, legem et conswetudinem Theutunicorum habeat. *186ra*

<15> Furtum si ad Theuthunicum est, debet excipi presente iudice Theutunicorum.

<16> Si fur Theutunicus est, princeps eum iudicabit.

<17> Si fur in nocte capitur, suspenditur. Si in die capitur, excoriatur in publico et civitatem abiurabit; postea si capitur, suspenditur.

<18> Quidquid faciunt Theutunici, non capiuntur nec in carcerem ponuntur, si habuerint fideiussores vel domum propriam.

<19> In quacunque re culpabiles erunt vel rei Theutunici, nichil dampni vel verecundie paciuntur eorum pueri et uxores.

<20> Si per vicos Theutunicorum aliquis in nocte ierit et facem non habuerit, si ille moritur, Theutunici sunt inculpabiles.

<21> Si falsa vel fracta moneta fuerit in cista inventa Theu-

B

nici, reus est ille, cuius est cista. Si vero in curia vel in domo inveniuntur, inculpabilis est, cuius domus est vel curia, propter iniquos et malignos, qui talia solent proicere in domos vel in curia.

<22> Si furtivus equi apud Theutonicum fuerit recognitus, ille, qui equm congnoscit, prius iurabit rem amisisse furtive, postea Theutonicus iurabit stans in circulo facto cum gladio in terra, se non furatum esse equm vel rem illam, sed emisse et se non congnoscere illum venditorem vel domum eius.

<23> Nusquam iurare debent Theutonici nisi ante ecclesiam sancti Petri, nisi principis sit mandatum.

<24> Si taberna collecta fuerit in domo Theutonici inventa, ipse dominus domus capiatur presente iudice Theutonicorum vel eius nunccio et nullus alter.

Ad hec nos Wen. predictus, rex Boemorum, concedimus et irrefragabiliter[a] decernimus observandum, ut eandem libertatem nostris temporibus obtineant, quas hactenus habuerunt.

Possessiones emptas vel expositas seu eciam a principibus eis collatas, quas tribus annis et tribus diebus absque querimonio tenuerunt, eas libere omni contradicione postposita possideant cum quiete.

Domos eorum et stratam seu

C

tunici, reus est ille, cuius est cista. Si vero in curia vel in domo inveniatur, inculpabilis est, cuius est domus vel curia, propter iniquos vel malignos homines, qui talia solent proicere in domos // vel in curias. *186rb*

<22> Si furtivus equs aput aliquem Theutunicum recognitus fuerit et ille, qui recognoscit equm, iurabit prius se amisisse equm furtive, postea Theutunicus iurabit stans in circulo facto cum gladio in terra, se non furaturum equm vel rem illam, sed emisse et non cognoscere illum venditorem vel domum eius.

<23> Nusquam debent iurare Theutunici nisi ante ecclesiam sancti Petri, nisi principi sit iurandum.

<24> Si thaberna occulta fuerit in domo Theutunici inventa, ipse dominus domus capiatur presente iudice Theutunicorum vel eius nunccio et nullus alter.

Ad hec nos Wenceslaus, rex Boemorum, concedimus et irrefragabiliter decernimus observandum, ut ipsam libertatem nostris temporibus obtineant, quam hactenus tenuerunt.

Possessiones emptas et expositas seu eis a principibus collatas, quas tribus annis et tribus diebus absque omni querimonia tenuerunt, eas libere et[b] contradiccione postposita possideant // cum quiete. *186va*

Domos eorum et substanciam

B

in suburbio sive in villis, si aliquam culpam inciderint, nullus ausu temerario invadere vel diripere audeat nec attemptet nec in ipsos manus violentas quisquam iniciat, sed fideiussoribus exquisitis coram nobis vel nostro camerario conpareant iudicandi.

Tributum, quod mir vocatur, et alias exacciones, que terre incolis inferri consueverunt[p], et pernoctaciones, sicut eis a primordio sunt concesse, sic eis in perpetuum indulgemus.

Qui vero concessionem nostrorum ausus fuerit forsitan violare, prefatos Theutonicos ultra iura, statuta contumaciter aggravando, tamquam reum lese maiestatis regie se noverit poniendum; insuper maledictionem dei omnipotentis cum Datan et Abiron obtineant sempiterno.

Nos autem Ott., dei gracia rex Boemie, hoc privilegium iam prescriptum, sicut rite et racionabiliter factum est, sic ipsum auctoritate regia confirmamus. In cuius confirmacionis nostre testimonium[q] et robur presenes scriptum fieri ec. ec. ec.

Actum et datum Prage per manus magistri Henrici, prothonotarii regni nostri et plebani in Chors, anno domini millesimo CC°LXXIIII°, VI° kalendas decembris, III° indiccionis.

C

in suburbio sive in villis, si aliquam culpam inciderint Theutunici, nullus ausu temerario invadere vel diripere audeat nec attemptet nec in ipsos manus violentas quispiam hominum iniciat, sed fideiussoribus exquisitis coram nobis vel nostro camerario pareant iudicandi.

Tributum, quod mir vocatur, et alias exacciones, que terre et incolis inseri consweverunt, et pernoctaciones, sicut eis a primordio sunt concesse, sic eis in perpetuum indulgemus.

Qui vero concessionem nostram ausus fuerit forsitan violare, prefatos Theutunicos ultra iura et statuta contumaciter agravando, tanquam reum lese maiestatis regie se noverit puniendum; insuper maledictionem dei omnipotentis cum Dathan et Abyron obtineat sempiternam.

Nos autem Othocarus, dei gracia rex Boemie, hoc privilegium iam prescriptum, sicut rite et racionabiliter est factum, sic ipsum auctoritate regia confirmamus. In cuius confirmacionis nostre testimonium // et robur *186vb* presens scriptum fieri sigillo maiestatis nostre iussimus communiri. Actum et datum Prage per manus magistri Henrici, prothonotarii regni nostri et plebani in Gors, anno domini M°CC°LXXIIII°, VII. kalendas decembris, tercie indiccionis.

B

Nos quoque Iohannes, dei gracia ec., presens privilegium et singula contenta in ipso, sicut rite et racionabiliter concessa et provide facta sunt, innovamus, approbamus et auctoritatis nostre regie patrocinio confirmamus. Et ut cives predicti eciam per nos consolacionem recipiant ampliorem, subscripta premissis graciis adicimus, promittentes rara et firma habere ac observare, quecunque ipsis in nostris literis promisimus quibuscunque. Spondemus denique omnes eos nobiles et alios, qui civibus ipsis suas patentes super debitis et aliis rebus quibuscunque dederint literas, ad observacionem eorum, ad que ipsi se obligaverunt, sine strepitu iudicii conpellere et tenere volentes, ut si civium aliquis, quod absit, captivatus fuerit, quod nisi pro tredecim parvis debeat liberari. In cuius ec. concessionis, innovacionis, approbacionis et confirmacionis nostre testimonium et robur presentes fieri ec.

Actum et datum Prage per manus venerabilis Iohannis, wissegradensis prepositi ec.

C

Nos quoque Iohannes, dei gracia Boemie et Polonie rex ac Lucenburgensis comes, presens privilegium et singula contenta in ipso, sicut rite et racionabiliter concessa et provide facta sunt, innovamus, approbamus, ratificamus et auctoritatis nostre regie patrocinio confirmamus. Et ut cives nostri predicti eciam per nos consolacionem suscipiant ampliorem, ad subscripta premissis graciis adicimus, promittentes rata et firma tenere et inviolabiliter observare, quecunque ipsis in nostris literis promisimus quibuscunque, et spondemus denique omnes quosque nobiles et alios nostros, qui civibus nostris suas patentes super debitis obligacionibus et aliis rebus quibuscunque dederint literas, ad observacionem eorum atque ipsi se obligaverint, sine // strepitu *187ra* iudicii conpellere et tenere volentes, ut si aliquis civium, quod absit, captivus fuerit, quod nisi pro XIII parvis denariis debeat liberari. In cuius concessionis, innovacionis, approbacionis, ratificacionis et confirmacionis nostre testimonium et robur presentes fieri sigillo maiestatis nostre iussimus conmuniri. Actum et datum Prage per manus venerabilis Iohannis, Wyssegradensis ecclesie prepositi, regni Boemie cancelarii, principis nostri di-

B

VI° kalendas augusti anno domini ut supra ec.

C

lecti, VI kalendas augusti anno domini M°CCC°XIX°, regnorum nostrorum anno nono.

B:

a Nadpis vepsán dodatečně rukou jen o málo mladší.
b Zapsáno po straně; slabika <Ny> odříznuta.
c Psáno na razuře.
d Rkp.: *predecessis*, nad řádkou dodatečně vepsáno *o'*.
e Tak rkp., není vyznačena zkratka.
f Koncovka *-imus* opravena na razuře.
g Slova *et patris nostri recolende* připsána dodatečně nad řádkou.
h Opraveno z *privilegiis*.
i *Boemiam* — psáno *bōm*.
j *Pĩbum* opraveno z *P̄brum*.
k *pro* připsáno dodatečně nad řádkou.
l *manus* — dodatečně připsána koncovka *us*.
m *Theutonicum* — písmeno *u* opraveno na razuře.
n *inculpabiles* — psáno *culpabiles in* a připojeno znamení, kam předložka patří.
o Dodatečně opravena písmena *rr*.
p Přepsáno rukou textu — původní slovo nečitelné.
q Psáno *testetimonium*.

C:

a Nadpis červeně rukou textu.
b Za *et* škrtnuto *sine*.

Zum Privileg des Herzogs Sobieslaus II. für die Prager Deutschen

Jiří Kejř

Zusammenfassung

Der bekannte und in der historischen Literatur oft diskutierte Freibrief des Herzogs Sobieslaus II. für die Prager Deutschen aus den Jahren 1174—1178 ist nur in zwei späten Abschriften des 15. Jahrhunderts erhalten. Ihr Wortlaut ist nicht ganz identisch und obwohl die Abweichungen und Varianten nicht zu auffallend sind, findet man an einigen Stellen Differenzen, die nur durch sorgfältige wissenschaftliche Analysen lösbar sind. Die bisherigen Editionen (insgesamt dreizehn) haben sich bemüht, dem Leser immer einen einzigen Text zu bieten, der aus den beiden Abschriften zusammengestellt war und in welchem entweder diese oder jene Abschrift als Grundlage diente und die Varianten aus der anderen nur als Bemerkungen verzeichnet waren. Infolgedessen war der Text nicht nur mit einem schwerfälligen Fussnotenapparat überlastet, sondern ein solcher Zutritt bedeutete, trotz der sorgfältigsten Arbeit der Editoren, schon eine Interpretation der unklaren Stellen der Urkunde. — Der Verfasser ist der Meinung, dass dies keine Aufgabe einer Edition ist, und ediert darum im Anhang beide erhaltenen Texte, deren Unterschiede in den Juxtapositionen klarer auftreten.

Ohlas českého hnutí v uherském parlamentě na začátku sedmdesátých let*

Pecze Ferenc (Budapešť)

Politické události týkající se českého státního práva, které se odehrály v českých zemích před stoletím a které znamenaly kritiku rakousko-uherského dualismu, měly ohlas v Uhrách a daly podnět k debatě v uherském parlamentě o tehdy sporných otázkách uherské konstituce.[1]

Státní zřízení monarchie a etnické složení jejího obyvatestva vedly často k tomu, že zastupitelské orgány jedné země projednávaly problémy jiné země a že státní orgány udržovaly kontakt mezi sebou. Události v Čechách měly široký ohlas v prvé řadě v rakouské části monarchie, ve vídeňských státních orgánech, v dalmatském saboru atd.[2] Odlišná ústavní struktura obou částí monarchie nepřekážela tomu, aby i uherský nebo charvátský parlament se zabýval otázkami, týkajícími se předlitavských zemí.[3] Tyto vzájemné vztahy byly patrny i z toho, že např. skupiny poslanců různých českých stran, poslanci polští i jiných národností se obraceli pamětními spisy k saboru Bosny a Hercegoviny atd.[4] Zájem o státoprávní otázky byl i u představitelů právní vědy, k nimž patřil i Karel Kramář, jehož studie „České státní právo" vyšla na přelomu století v časopise Uj Magyar Szemle. Příspěvky, které uveřejnil Karel Krejčí v časopise Filológiai Közlöny (ročník 1957) pod titulem Episody o maďarsko-českých vztazích v šedesátých letech XIX. století, patří převážně do oblasti politiky, ale též beletrie a umění. Ještě do ranějšího období nás zavádí dílo Richarda Pražáka, Maďarská *reformovaná*

* Pod tímto titulem proslovil autor přednášku v Ústavu státu a práva ČSAV dne 24. srpna 1966.

[1] Srv. k tomu Molnár Erik, *Magyarország története*. Budapest, 1964. II. str. 90. a n.; Václav Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*. Praha, 1964: Valentin Urfus, *Český státoprávní program a české dělnické hnutí*... Právněhistorické studie (č. 9) 1963.

[2] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates. Wien, 1871; Izvješča brzopisna i analitična X. (XI.) zasjedanja Zemaljskog Sabora Dalmatinskog. U Zadru, 1871.

[3] Országgyülés Nyomtatványai. Képviselőház — Napló 1869—72. XI.

[4] Stenografski izveštaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog Sabora. Sarajevo, 1910. I. str. 4. a n.; dopis Slováku k charvátském saboru viz Dnevnik sabora trojedne kr. DHS. U Zagrebu, 1862. str. 529—31. ?

inteligence v českém obrození. O společných památkách obou národů podává nám souhrnný přehled kniha Ondřeje Kovácse, Maďarskočeské dějinné vztahy.[5]

Vyrovnáváním z roku 1867 nebyla zaručena úplná nezávislost feudálně kapitalistického Maďarska vůči Rakousku. Tehdejší maďarská vláda pak aktivně spolupůsobila při rdoušení hnutí utlačovaných národů dualistické monarchie. Pod vlivem těchto negativních jevů pokrokové politické strany postavily se ostře proti vládě jednak v parlamentě, jednak i mimo parlament. Dělnické hnutí maďarské a velcí opoziční myslitelé podporovali pokrokové snahy druhých národů. V tomto ohledu prameny uherských parlamentních právních institucí svědčí také o pomoci, poskytnuté Čechům. (Velká část těchto projevů objektivně podporovala osvobození všech národů, ale mezi různými proudy byly někdy podstatné jindy jen nepatrné rozdíly. Docházelo k tomu, že v projevu proneseném ve prospěch jednoho národa, chybělo uznání práv druhého národa, bylo rozlišováno mezi historickými a nehistorickými národy, byla přejímána Renanova koncepce národa atd.)

II.

Zřetel k českým státoprávním požadavkům se mohl uplatnit zejména v průběhu boje o revizi zákona, o vyrovnání ve směru posílení nezávislosti Maďarska byl pro státoprávní české požadavky zvláště příznivý. O tom svědčí četné návrhy rezolucí, interpelace a jiné projevy pronesené v uherském parlamentě. Byl to onen zákonodárný sněm, o němž psal r. 1870 velmi příznivě Jan Neruda (Karel Krejčí, Epizody o maďarsko-českých vztazích, Fiológiai Közlöny, 1957, zvl. výtisk).

Jedním z nejvýznačnějších projevů byl návrh rezoluce z října r. 1870, jehož iniciátory byli levicoví poslanci. Tento návrh rezoluce obsahoval tři hlavní teze a sice: a) zákon čl. XII z r. 1867 (zákon o vyrovnání) omezuje samostatnost Uherska, brzdí jeho vývoj, ohrožuje jeho státní existenci i budoucnost; b) zákon o vyrovnání vyvolává odpor u národů, které žijí v zemích, pod habsburskou nadvládou a poškozuje jejich práva;

[5] Kramář Karel, *A cseh közjog*. Uj Magyar Szemle 1900, č. 4; Kovács Endre, *Magyar-Cseh történelmi kapcsolatok*. Budapest, 1952; Endre Kovács — Jan Novotný, *Z dějin maďarsko-československých vztahů*. Praha, 1959. Jinak je záhodno připomínat si dávné předchůdce vzájemných právně vědeckých vztahů. Ve XIV. století Janos Budai nechal opsat právnickou knihu Tamásem Peeszcen-em, posluchačem pražské university. László Szalay, významný historik a právovědec přejížděje (r. 1839) Prahou naznačil si zlomek o vpádu Tatarů, které pokládal za důležité pro dějepisce. Szalay dal detailní souhrn o svých vědeckých zážitcích v Praze ve svém deníku, publikovaném v soudobém vynikajícím časopise Athenaeum. Viz Szalay László, *Uti naplómból*. Athenaeum 1839, č. 6, str. 84 a n.

c) vztahy mezi Uhrami a ostatními zeměmi je nutno upravit novým zákonem cestou zrušení zákona o vyrovnání.[6]

Při podrobném prodebatování dvou posledních bodů během parlamentních jednání byly opět zdůrazňovány paralelní stránky, analogické črty v státoprávním postavení Uher a českých zemí. Poslanec Daniel Iranyi, který působil při vypracování a odůvodnění návrhu rezoluce, srovnávajíc mezinárodní poměry, poukázal ve svém rozboru na to, že Rumunsko a Srbsko mají mnohem širší autonomii než Uhry. Při jednáních o právních omezeních u národů, připojených k Rakousku, zabýval se důkladně historickou minulostí českých zemí. Konstatoval, že požadavky českého národa na samostatnou státní existenci jsou zcela oprávněné. Jeho závěr, že bitva na Bílé hoře nezrušila práva českého státu, nalezl živý ohlas u opozičních poslanců. Iranyi zvlášť zdůrazňoval, že tomuto projevu ve prospěch českého státu nelze upírat kompetenci, stejně jako ji nebylo možno upírat projevu Kossuthovu, pronesenému ve prospěch ústavnosti zemí, ležících v *Zalitavsku*.[7]

Z historických a právních výkladů vyznívala sympatie pro českou otázku, když se např. zdůrazňovalo, že vedle haličských a slovinských politických představitelů, kteří byli proti vyslání delegace do vídeňského parlamentu, se také Češi rozhodně postavili na zamítavé stanovisko ve věci vyslání delegátů.[8]

Proti vystoupení opozice vláda nenašla dostatečně hájitelné argumenty a neodvažovala se vstoupit do otevřené debaty. Vládní většina se snažila mlčením umenšit význam otázky a hlasovala proti tomu, aby se jednalo o návrhu rezoluce. (Data o číselném výsledku hlasování nejsou k dispozici, ale při podobném návrhu rezoluce ze 426 poslanců 92 hlasovalo „ano“ a 149 „ne“, ostatní nebyli přítomni nebo se zdrželi hlasování.)[9]

V solidaritě s čestnými požadavky byla úplná shoda mezi členy opozice maďarské národnosti a jiných národností. V tomto sněmu hrál vynikající úlohu kromě Daniela Iranyiho a jeho společníků i Svetozar Miletić. Od něho také pocházejí návrhy rezoluce, které přímo nebo nepřímo se vzta-

[6] Képviselőház — Irományok 1869—72. VII. str. 14 a n.

[7] Srv. Bartha István, *Kossuth Lajos 1848/49-ben*. Budapest, 1951. I. str. 53., 614. Kossuth v r. 1871 vyzdvihl, že „Čechy nejsou patrimoniem . . ., nejsou pouhým přívěškem Rakouska“, ale státem, který se může odvolávati na dvoustrannou smlouvu, stejně jako Uhersko. Viz Kossuth Lajos Iratai. Budapest, 1900. VIII. str. 226., 381—391.; Szekfü Gyula, *Az öreg Kossuth 1867—1894* (Emlékkönyv). Budapest, 1952.; Adolf Srb, *Ludwig Kossuth a česká otázka r. 1871*. Osvěta 1893.

[8] Országgyülés Nyomtatványai. Képviselőház — Napló 1869—72. Východiště Kossuthovy koncepce viz např. Dániel Irányi et Charles-Louis Chassin, *Histoire politique de la révolution de Hongrie*. Paris, 1859—60. I. str. 365., 379.; Mérei Gyula, *Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia*. Budapest, 1965.

[9] Országgyülés Nyomtatványai. Képviselőház — Napló 1869—72.

hovaly na českou otázku. Při jedné příležitosti naléhal Miletić na to, aby všechny vojenské útvary umístěné v Předlitavsku a pocházející z Uher, byly poslány domů. V dalším návrhu rezoluce pak dokazoval, že conditio sine qua non zákona o vyrovnání je, aby také v jiných královstvích a zemích byla uvedena v platnost úplná ústavnost. Poukázal na to, že tato podmínka nebyla splněna a že čeští a haličští poslanci jeden za druhým protestovali proti tzv. prosincovým zákonům. Přímým důsledkem toho všeho bylo, že „Češi v Čechách a na Moravě neberou účast na inaugurovaném ústavním životě . . . a ani v budoucnu nemíní účastniti se oktrojovaného konstituonalismu a říšské rady". Poslanec navrhoval, aby sněmovna vyzvala panovníka učinit opatření pro uskutečnění úplné ústavnosti ke spokojenosti všech národů. Tyto projevy nebyly včleněny do návrhu rezoluce, právě tak jako ostatní návrhy podobného obsahu. Začátkem roku 1870 začaly pak útoky na Miletiće nejdříve tiskovým procesem, potom odnětím práva imunity.[10]

Projevy poslanců v české otázce nejsou však obsaženy jen v parlamentních rezolucích. V několika případech jsou tato stanoviska poslanců zjevna i v jejich interpelacích. Interpelace v uherském sněmu měla jinou povahu než rezoluce. Návrhy rezolucí bylo možno zamítnout bez projednání, kdežto na interpelaci byla vláda povinna dáti odpověď s odůvodněním. To zvyšovalo váhu interpelací.

III.

Asi po roce poté, co byly podány změněné návrhy rezolucí poslance Daniela Iranyiho a jeho druhů, došlo k řadě interpelací o české otázce a sice na podzim roku 1871. Jedna z nich a sice poslance Ignáce Helfyho obviňovala členy maďarské vlády, že se zúčastnili ve Vídni jednání o memorandu českého sněmu a že projevili přitom názory proti tomuto memorandu. Interpelant tvrdil, že tím vznikla veliká nespokojenost u Čechů proti Maďarsku, ač bylo politicky žádoucí žíti v dobré harmonii se sousedními národy. Zdůrazňoval přitom hlavní zásadu každého národa. Zasahování ze strany maďarského ministerského předsedy do české otázky bylo prý v rozporu se zákony z roku 1867, které byly vládou přijaty za základ ústavních poměrů. Těžiště kritiky interpelanta spočívalo v tom, že uherský předseda vlády projevil svůj názor před panovníkem bez vědomí a bez předcházejícího schválení parlamentem a že zasáhl protizákonně do vnitřních záležitostí bratrského národa.[11]

[10] Képviselőház — Irományok 1869—72. II. str. 30—35, 166. a n. O otázce imunitního práva v tehdejší době srv. Pecze Ferenc, *A mentelmi jig a dualizmus korában. Jogtudományi Közlöny 1960*, č. 11.

[11] Képviselőház — Napló 1869—72.

České politické události daly rovněž podnět k interpelaci poslance Kolomana Tiszy, která byla co do tónu mnohem zdrženlivější než předešlá. V rozsáhlém výkladu hájil interpelant zásadu nezasahování do rakouských záležitostí. Kritizoval uherskou vládu, že její členové se ve Vídni zúčastnili jednání o české otázce. Poslanec odůvodňoval svůj nesouhlas jednak tím, že projednávání rakouských záležitostí na úředním fóru může být vítaným precedentem pro rakouskou vládu, aby se vměšovala do maďarských vnitřních záležitostí a dále též tím, že postup uherské vlády může vyvolat proti ní animozitu.[12]

Kritická část interpelace na rozdíl od předešlé byla poněkud mírnější. Nepopírala správnost či nesprávnost rozhodnutí uherské vlády, kritizovala však, že její člen se ve věci angažoval. Interpelant uváděl, že „není naší věcí abychom soudili, zda čeští deklaranti anebo rakouští Němci mají pravdu". Nekritizoval přitom směrnici vlády, nepokládal však za správné vyslovovat soud.

Závěr interpelace vyzněl v tom smyslu, že je třeba státi na stanovisku personální unie, čímž je možno vyhnouti se tomu, aby oba státy vzájemně si zasahovaly do vnitřních záležitostí. Při vší zdrženlivosti a opatrnosti přece jen interpelant konstatoval, že spornou českou otázku je třeba řešit na základě široké autonomie, uspokojující země a stály při zachování nezbytného spojení mezi částmi státu.[13]

Další poslanec Alexandr Mocsonyi vyzdvihl ve své interpelaci jiné poměry v Zalitavsku. Souhlasil s kritikou na adresu ministerského předsedy i se zásadou plného provádění personální unie, ale připojil, že to pokládá za nedostatečné. Krize, ke které došlo v translajtánské části monarchie není prý ministerskou krizí, nýbrž skutečnou státní krizí, jejíž příčinou je umělá převaha jednoho národa nad druhými. Také on odsuzoval zásah ministerského předsedy do rakouských záležitostí. Zároveň vyvodil dalekosáhlé důsledky a navrhoval nové řešení národnostní otázky pro Uhry.[14]

[12] *Tamtéž.* V uherském parlamentě v této době byly tři hlavní strany: vládní strana (tzv. Deákova) levý střed (Kálmán Tisza) a krajní levice. Programově měl levý střed blíže k vládní straně než krajní levice. V polovině sedmdesátých let fúzoval levý střed s vládní stranou. Tak se vytvořila základna pro ministerstvo Kálmána Tiszy; tím se potvrdila kompromisní tendence této strany. Srv. M. Kondor Viktória, *Az 1875-ös pártfuzió.* Budapest, 1959. Představitelé krajní levice (Dániel Irányi, Simonyi, Helfy) se zajímali vážně o sociální a nacionální otázky. Mezi Irányiovou krajní levicí a národnostními (Srb, Rumun atd.) poslanci byla v tomto směru úzká spolupráce.

[13] Tentýž poslanec (K. Tisza) při prodiskutování interpelace tento výrok vysvětloval tak, že pod autonomií v případě Čech nerozuměl právo na samostatný stát. Viz Képviselőház — Napló 1869—72.

[14] *Tamtéž.* Srv. Péter Hanák, *Probleme der Krise des Dualismus am Ende des 19. Jahrhunderts.* Studia Historica Academiae Scientiarium Hungaricae. Budapest,

Předseda vlády Julius Andrássy namítal ve své odpovědi na interpelace týkající se české otázky, že interpelující sáhli k závažným parlamentárním prostředkům na základě informací některých pražských listů. Poukazoval na rozpory v kritice opozice, která dříve tvrdila, že uherští ministři jsou bezmocní vykonavatelé společného vídeňského ministerstva a dnes vytýká, že maďarská vláda má rozhodující vliv i v druhé polovici monarchie. Prohlásil za nesprávné tvrzení, že uherská vláda přerušila jednání v Zalitavsku. Bránil se tím, že se jednání zúčastnil nikoliv jménem uherské vlády, nýbrž jako jeden z poradců koruny a že se jen připojil ke stanovisku společného ministerstva. Rozhodně zamítl koncepci s personální unií, protože ta by prý nebyla výhodou. Dodal, že personální unie by neodstranila ani jednu z těžkostí v Zalitavsku a tu že nepožadovaly ani fundamentální články českého sněmu.[15]

Rozpor mezi stanovisky opozice a vlády je patrný z toho, že odpovědí Andrássyovou nebylo jednání skončeno a že poslanci použili práva na repliku. Použili velmi ostré formulace o tom, že podle vládní politiky „jsme Rakušany pro sebe a že budeme nuceni být Rakušany též pro Čechy a pro jiné národy". České memorandum nedalo maďarské straně důvod k útokům. Je prý zájmem Uher, aby o Čechách byla uskutečněna co nejširší autonomie. Některé téze ve vzpomenuté Kramářově studii mají mnoho příbuzných rysů s názory opozičních poslanců. Andrássy, jenž byl rozhodným odpůrcem přestavby monarchie na trialistickém základě, učinil vše, aby jeho stanovisko bylo přijato parlamentem. Z toho důvodu ujal se po replice opozičních poslanců znovu slova a znovu ještě šířeji zdůvodňoval své názory. Jeho odpověď na interpelace se setkala se souhlasem jen u jedné části poslanců. Četní opoziční poslanci hlasovali proti přijetí odpovědi.[16]

IV.

Návrhy rezolucí a projevy ve formě interpelací, jež byly podány v poměrně krátké době jednoho roku, vycházely ze zásady samostatnosti Uher. Prameny dokazují kromě toho, že ve výrocích mnohých poslanců odsuzujících vládní politiku byla obsažena i myšlenka sebeurčení národů jakož i pochopení pro oprávněné požadavky českého národa. Je však z nich též patrno, že kritika vládní politiky byla u různých opozičních

1961.; I. P. Trajnin, *Nationalnie protivrecia v Avstro-Vengrii.* Moskva, 1947.; Hodimir Sirotković, *Državnopravni položaj hrvatskog sabora u razdoblju hrvatsko-ugarske nagodbe.* Zbornik radova iz pravne istorije. Beograd, 1966.

[15] Képviselőház — Napló 1869—72. Viz ještě Eduard von Wertheimer, *Graf Julius Andrássy — sein Leben und seine Zeit.* Stuttgart, 1910. I. str. 592. a n.; Kónyi Manó, *Beust és Andrássy 1870- és 1871-ben.* Budapest, 1890, str. 73—128.

[16] *Tamtéž.*

proudů rozdílná. Irányi a s ním podobně smýšlející poslanci byli proti utlačování českého národa a odsuzovali veškerou účast na protičeské politice. Koloman Tisza neodsuzoval však směr vládní politiky, nýbrž jenom její metody. Rozdíly mezi stanoviskem, které zaujaly opoziční strany k české otázce jsou právě tak dobře pokusy, jak tomu bylo v parlamentárních debatách o všeobecném volebním právu.[17]

Souběžně s jednáním o české otázce v uherském parlamentě a *na jiném fóru* vynořily se návrhy zákonů a programy stran na změnu zákona o uhersko-chorvátské dohodě z roku 1868, jakož i na změnu národnostních zákonů. V dubnu r. 1870 došlo k dalekosáhlé dohodě levicových poslanců, bojujících za nezávislost země (Daniel Irányi, Ernest Simonyi, Edmund Kállay, Josef Madarász) a skupin národnostních poslanců (rumunsko-srbský klub: Hodoşiu, Miletić a jiní). Návrh národnostního zákona, jako výsledek těchto jednání, byl publikován poprvé v pražském časopise Correspondance Slave (viz Gabriel G. Kemény, Iratak a nemzetiségi kerdéshez Magyarországou a dualismus korábou I. (Dokumenty k národnostní otázce v Uhrách v dobách dualismu 1867—1892, Budapest, 1952, 225 str.).[18] Tentýž časopis publikoval později také program Národní strany chorvátské z května r. 1871. Dále v říjnu r. 1870 vypracoval Slovák Paulinyi Tóth svůj návrh zákona o zrovnoprávnění národností, který se vztahoval na užívání úředního jazyka (ve školské správě).[19] V této době se v uherském parlamentě hovořilo o otázce sebeurčení národů.

Boj, jenž probíhal v parlamentě v souvislosti s českou otázkou, nebyl odtržen od hnutí mimo parlament. Na postoj opozičních stran v parlamentě působila politická veřejnost. Dělnická třída budovala v této době své organizační základy a na schůzích podporovala opozici proti vládě a kritizovala vládu pro její postoj. Z archívních pramenů vysvítá, že dělnictvo se masově zúčastnilo zemské schůze parlamentární opozice.[20] V odůvodnění, proč je nutna tato účast, poukazovalo se na to, že pro důsledný postoj buržoazních stran, dělnická třída, jež neměla v parlamentě zastoupení, je povinna všemi prostředky ovlivňovat činnost sněmu. Na zemském shromáždění opozice byla shoda v otázce, že je třeba naléhat na zrušení zákona o vyrovnání. Současně zástupci dělnictva vytýkali parlamentní opozici, že je shovívavá ve věci zásady sebeurčení národů.

[17] Viz (Red. Andor Csizmadia) *Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus.* Materialen der VII. ungarisch-tschechoslowakischen Rechtshistorikerkonferenz in Pécs. Budapest, 1966, str. 27—35.

[18] Kemény G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* I. 1867—1892. Budapest 1952, str. 225.

[19] Srv. *K otázke národnej.* Národnie Noviny 1870, č. 95.

[20] Országos Levéltár Bmin. eln. 22. 1871. IV/a 311; 37. 1874. IV/d 2465.; Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. I. 1848—1917. Budapest, 1954, str. 16.

Později se ve shromáždění lidu, podobně jako v Čechách, posílaly petice a memoranda parlamentu, jenž o nich buď nejednal anebo je odmítl většinou hlasů.[21] Slovensky psané varianty provolání, jež byly rozšiřovány na lidových shromážděních, odvolávaly se na četné pražské listy, jako na Časopis stavebního dělnictva, Nazdar, Sociální demokrat, Heslo atd.[22] Podrobný rozbor těchto otázek bude tématem další studie.

[21] Képviselőház — Napló 1869—72.

[22] Országos Levéltár Bmin. res. 1891, č. 472. V Pestu chtěly organizovati (r. 1871) Robotnický spolok česko-slovanský. Viz Tibor Erényi, *Parižska komúna a jej vplyv na robotnicke hnutie v Uhorsku*. Bratislava, 1951, str. 6.

Sociální dějiny, právní historie a některé aktuální metodologické otázky historie v NSR

Miloslav Doležal

Západoněmecká historiografie prožívá v posledních letech zajímavý proces, v němž dochází ke znovuvzkříšení tzv. sociálních dějin — Sozialgeschichte. Jak tomu však vždycky bývá, znovuzrozená sociální historie se po svém zmrtvýchvstání nepodobá zcela své zesnulé předchůdkyni. Přináší si do svého nového života poznamenání současnou dobou, jejími — v prvé řadě ideologickými — problémy a odráží vlastně už svým vznikem a existencí všechno to, co ovlivňuje ve specifických podmínkách západního Německa jeho historickou vědu ve všech jejích odvětvích.

Již ve svém názvu — ačkoliv ten je skutečně již značně starý — přináší si přihlášku k tendenci dnes hlásané a módní i u nás, k tendenci (kterou však, přes různé výhrady, není možno jen jednoznačně odsoudit) rozšířit obzory historiografie přes dosud obvyklé hranice aplikací sociologických metod, popřípadě vzájemným prostoupením aplikace pracovní metody historické a sociologické. Definuje-li jeden z předních současných představitelů německé sociální historie heidelberský profesor Werner Conze sociální dějiny jako „dějiny společnosti, přesněji sociálních struktur, procesů a hnutí", které „jsou spojeny s historiografií stejně jako se sociologií",[1] je zcela zřejmé, že právě sociální dějiny v tomto pojetí zahrnují do sebe i oblasti zkoumání, které jsme zvyklí tradičně zahrnovat např. do sféry právní historie, nebo lépe do dějin státu a práva, u nichž není možno pochybovat o tom, že patří jak do dějin společnosti (Gesellschaft), tak se zabývají vývojem společenských struktur, procesů a hnutí, jimiž jsou nesporně jak státní instituce, tak právo stejně jako jsou na průběh společenských procesů vázány způsoby jejich bezprostřední aplikace v konkrétní historické situaci.

Pro naši právní historii[2] pak — a platí to zřejmě i o historii vůbec — přináší souhrn problémů okolo Sozialgeschichte i řadu podnětů k úvahám

[1] Autor říká, že sociální dějiny jsou „Geschichte der Gesellschaft, genauer der sozialen Strukturen, Abläufe, Bewegungen", a tím „sowohl der Geschichtswissenschaft wie der Soziologie verbunden." — W. Conze, *Sozialgeschichte* v „*Religion in Geschichte und Gegenwart*", Bd. 6, Tübingen 1963, str. 169.

[2] Nepokládám za nutné používat pro ni konstantního přívlastku „marxistická".

o zúrodňujícím, podnětném vlivu marxismu, marxistické ideologie na buržoazní vědu — v tomto případě historickou — a vůbec o otázkách vztahu metod historické práce aplikovaných u nás a současných pracovních metod buržoazní historiografie, inclusive historie právní.[3]

Sborník prací autorů, kteří se k nové škole sociálních dějin v Německu hlásí,[4] je zároveň programovým vyhlášením a při tom i jakýmsi souhrnem příkladů, obrazem dosavadní produkce této školy a tím i reprezentativním vzorkem názorů a zásad, které moderní sociální historie uvádí do života. Čtenář zde najde mnoho zajímavého a, myslím, že zvláště čtenáři v socialistických státech. Jistě je zaujme velmi široké pojetí oboru sociální historie. Autoři zcela programaticky ustupují od zužujícího pohledu dřívější „sociální historie", která předmět svého zájmu omezovala na sociální problematiku, na dějiny dělnického hnutí a dělnické otázky. Nespokojují se ani s širším pojetím známým z díla Trevelyanova považujícím sociální dějiny za „the history of a people with the politics left out" (dějiny lidu s ponecháním politických dějin stranou).[5] Nová představa o sociálních dějinách jako o dějinách událostí a rozhodnutí přibližuje neméně než v politických dějinách — sledujících však i společenskou objektivaci těchto událostí a její sociální determinanty — pracovní metody sociálních dějin právě těm způsobům práce, které jako směrnice závazné pro sebe vytýčila marxistická historická věda, bez ohledu na to, zda a do jaké míry je dokázala v konkrétních případech opravdu plnit.

Je jistě závažnou otázkou, co vlastně — v tomto pojetí sociální historie — zůstává vně jejích hranic; v jakém vztahu jsou tedy sociální dějiny k obecným dějinám i k jednotlivým speciálním odvětvím historie, když vlastně všechny tyto oblasti zcela zákonitě tendují k osvětlení jednotlivých událostí i k objasnění „struktur a procesů", které jsou součástí jedné, nedělitelné historie.[6]

Rozdělení historie na „histoire évenementielle" (dějiny událostí) a „histoire des structures" (dějiny struktur), jak je provedl francouzský historik Fernand Braudel,[7] ke kterému se tvůrci nové německé Sozial-

[3] Je jistě vhodné připomenout na tomto místě dva pokusy zahrnout výuku sociální historie do historického vzdělání právníků. Před druhou světovou válkou byl na pražské fakultě právnické přednášen souvislý kurs „českých sociálních dějin" nynějším profesorem právních dějin V. Vaněčkem. Po druhé světové válce byl pak při první reformě právnického studia zařazen do obsahu právnického studia kurs hospodářských a sociálních dějin, přednášený historiky J. Říhou a A. Klímou.

[4] *Moderne deutsche Sozialgeschichte*, herausgegeben von Hans Ulrich Wehler. Neue wissenschaftliche Bibliothek, Kiepemhauer et Witsch, Köln-Berlin 1966 (dále MDS).

[5] George M. Trevelyan, *Illustrated English Social History*, New York, 1962, S XI.

[6] MDS, str. 24.

[7] F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde méditérranéen*, Paris, 1949.

geschichte hlásí, přičemž do druhé kategorie jsou zahrnovány procesy, které mají „longue durée“ (dlouhé trvání), koneckonců podtrhuje spojení jednotlivých, časově omezených prvků, s dlouhodobě působícími vlivy a zdůrazňuje právě jednotu historických procesů. Braudelovo rozdělení historie navazuje těsně na novokantovskou koncepci dějin, jak byla formulována Windelbandem v jeho díle „Geschichte und Naturwissenschaft“,[8] kde rozlišil vědy o zákonitostech (Gesetzwissenschaften) a vědy o událostech (Ereigniswissenschaften), přičemž u první předpokládal, že učí o tom, co je vždy; což není opět nic jiného, než „longue durée“ Braudelovo.

Zdá se tedy, že nové pojetí sociálních dějin je svým způsobem prostým pokusem buržoazní historické vědy dosáhnout syntézy, celkového pohledu na historický vývoj společnosti, snahou reagující a zároveň navazující na marxismus, který člověku našeho věku nabídl ucelený světový názor a který i historikovi nové doby poskytl filosofickou, ideologickou výstroj pro komplexní pohled na široký tok dějinných událostí.

Západoněmečtí sociální historikové se nehlásí programově k marxismu; ale zabývají se už dlouho vážně a důkladně Marxem i jeho učením,[9] kořeny jeho vzniku a vším, co rozvoj marxismu a socialismu ovlivňovalo. Vrací se tedy zcela záměrně k Lorenzovi von Steinovi, který obdobně jako Marx pokládal historii za „dějiny třídních bojů a bojů společenských forem“, zvláště proto, aby mohla pochopit a vysvětlit dynamiku současného vývoje a dojít na jejím základě „k vyšší abstrakci a zároveň k vyššímu stupni racionální přezkoumatelnosti“[10] při líčení dějinných událostí. Je to zvláště požadavek vyšší abstrakce, možnosti zařadit průběh jednotlivých historických dějů do komplexu událostí a tím i do hmatatelně poznatelných souvislostí světového názoru, kterým se snaží dosáhnout nová „sociální historie“ v západoněmecké podobě rozhodnějších ideologických úspěchů. Je v ní rozumná reakce na dědictví historického pozitivismu, na „individualizující historiografii“, která stála v mnohostranném

[8] W. Windelband, *Geschichte und Naturwissenschaft*, Präludien, sv. 2, str. 145.

[9] Svědčí o tom řadą míst v citovaném sborníku, ale mnohem více soustavná péče, která je studiu Marxe a socialismu v západním Německu i v dalších státech věnována. Na seriózní přístup k této problematice nás upozorňuje např. účast vedoucích teoretiků sociální historie při vydávání Marxových manuskriptů, kterým se zabývá amsterodamský ústav Marxe a Engelse, v němž např. výše citovaný prof. Conze připravil zasvěcenou edici Marxových rukopisů k polské otázce. I řada dalších vydavatelství (např. Dietz-Verlag v Hannoveru) pokračuje v soustavném komentovaném vydávání, jak děl zakladatelů marxismu — v letošním roce se např. objevuje nové vydání Engelsovy práce „Postavení pracujících tříd v Anglii“ s rozsáhlým úvodem H. W. Hendersona —, tak dalších prací marxistů — revizionistů Bernsteina, Kautského a dalších.

[10] Viz Hans Mommsen, *Sozialgeschichte* v uvedeném sborníku MDSg, str. 23.

nebezpečí roztříštit se na jednotlivé disciplíny[11] a poučit se u syntetické síly, kterou ukázal v oblasti společenských věd právě marxismus.

Programové prohlášení cílů sociálních dějin a jejich odlišení od „obecné" historie; podtržení odlišného pohledu, směřujícího k překonání generalizujících i individualizujících tendencí tím, že zdůrazní syntézu strukturálního pohledu na historii, zůstává jen programovým prohlášením, pokud není konfrontováno s bezprostředními výsledky historické práce této školy. Ale i tak je zřejmé, nakolik se poučovalo na marxismu, nakolik si přisvojuje určité pracovní metody a postupy, které do historických událostí vnesli klasikové marxismu a které — rozvinuty v dalším vývoji do celého systému — staly se metodou, označovanou běžně jako marxistická.

Sozialgeschichte marxistická být nechce. Na západě se stalo dobrým zvykem studovat Marxe a jeho pracovní metody, ale nemluvit o tom, i když jich vědec používá, právě tak, jako se stalo u nás zvykem dovolávat se Marxe a marxismu i tam, kde pracovní metody jsou mu na hony vzdáleny. Marx a marxismus jsou studováni jako nepřátelská ideologie; účelem studia je odhalování jejich slabin, kritika používaných metod a často i dokazování jejich neoriginálnosti a toho, že jsou vlastně už překonány.

Přitom je však možno konstatovat, že vliv Marxe a jeho následovníků je jedním z neoddiskutovatelných motivů vzniku „Sozialgeschichte". Sám vznik tohoto vědeckého odvětví je neoddělitelně spojen s vlivem rozmachu industriální společnosti v Německu, s důsledky nedovršené měšťanské revoluce v roce 1848 i s růstem vlivu marxismu jako politické ideologie dělnické třídy. Růst proletariátu i jeho politické úkoly vyvolal potřebu zabývat se jeho problematikou i jeho historií. Marxův pohled na dějiny jako na složitý proces, v němž podstatnou a určující roli hrají ekonomické faktory, rozvoj materiálních sil společnosti, přinášel nesporně do procesu poznání vývoje společnosti nové a cenné prvky. Celé XIX. století je poznamenáno bojem proti historii jako prostému popisu faktů.[12] Řada historických škol hledá cestu, jak zobecnit tato fakta a vyvodit z nich určité zákonnosti, které by jim pomohly poznat vlastní podstatu historických procesů a odhalit hnací síly dějin lidské společnosti. Přínos marxismu pro poznání zákonitostí vývoje společnosti je dnes obecně uznáván. Seriózní buržoazní historická věda jej nemůže odmítnout jen proto, že se vždy neshoduje s jejími názory na jednotlivé otázky a není dnes snad státu, v němž by se alespoň malá část vážných badatelů k jeho pracovním metodám nehlásila a nesnažila se je aplikovat.

[11] *Tamtéž*, str. 29.

[12] I. S. Kon, *Kritický nástin filosofie dějin 20. století*, Praha 1963, str. 63.

Marxismus nebo historický materialismus se svou zásadou o úkolu těch, kdo ho používají, „správně a přesně zobrazit skutečný historický proces“[13] a se svou snahou studovat tento proces, přičemž za jediné kritérium správnosti užité teorie je pokládána „její shoda se skutečností“,[14] byl od samého svého vzniku seriózní vědeckou metodou a přinášel obohacení pohledů na celkovou problematiku vývoje společnosti. Marxovo zdůraznění role ekonomických momentů pro vývoj společnosti znamenalo impuls pro zkoumání hospodářských dějin a v souvislosti s nimi i pro bádání nad problematikou sociálních vztahů. Svět společenských vztahů byl objeven pro seriózní vědu v celé své šíři, heuristický význam přišel i do oblasti sociálních teorií. Nová sociální historie si postavila jako jeden ze svých velkých cílů zobrazení dějinných událostí při použití sociálních teorií a typizování základních procesů tak, aby byla umožněna „větší abstrakce, zároveň však vyšší stupeň možnosti racionálního přezkoumání“.[15] Jejím heslem se stal požadavek vyjádřený historikem J. Huizingou, „Formverwandlung der Geschichte zum spezifischen Gegenstand forschenden Analyse“,[16] tedy nic jiného, než použití metod analytického zkoumání, které jsou obvyklé v oblasti sociálních procesů i na průběh historických událostí, snaha vystihnout výzkum vývoje, který odlišuje vývoj sociálních struktur od průběhu politických dějin, a který z nich činí jev charakterizovaný vlastními specifickými znaky.

Ve jménu těchto specifik žádá pro sebe nová Sozialgeschichte uznání za samostatný obor, odlišný od obecných dějin, užívající především statistické pracovní metody a sledující strukturální změny. Zvláštní význam těchto metod pro práci v období industriální společnosti, kde převažuje kvantum informací nad kvalitou předcházejících epoch, není pokládán za hlavní charakterizující rys. „Sozialgeschichte není historií technicko-industriálního období, ale žádá pro sebe univerzální platnost,“ tvrdí Hans Mommsen,[17] jeden z jejích zakladatelů a hlavních ideologů a dovolává se Pirenna, Rostovceva a Braudela jako těch, kdo používali sociálně historických pracovních metod i pro práce ve starší historii a dokázali jejich použitelnost. Staví však vedle použití nových metod jako nezbytný požadavek proniknutí (Durchdringen) těchto metod obecnými dějinami a neopouštění práce s prameny (Quellennähe).[18]

Shrneme-li tedy všechny metodologické zásady moderní sociální historie, tak jak je reprezentováno shora uváděným sborníkem prací, vi-

[13] Lenin, *Spisy I.*, str. 173.
[14] Engels, *Antidüring* ..., str. ...
[15] MDS, str. 33.
[16] *Tamtéž.*
[17] Hans Mommsen, Sozialgeschichte, heslo ve Fischer-Lexikon, Bd. 24, Frankfurth 1961, str. 313–22.
[18] MDS, str. 34.

díme, že to nové, co přináší a pro co si dává do svého názvu honosný titul „moderne“, je vlastně jen požadavek aplikace dnes moderních (někdy jen módních) pracovních metod sociologie na práci historika a to vlastně převážně historika nového, industriálního období, který díky množství faktického materiálu ve své práci tuto metodu aplikovat může. Pro ty, kdo namáhavě kombinují a vyplňují široké mezery mezi jednotlivými zachovanými údaji nejstarších dějin často bez možnosti prověřit, zda zachovaný vzorek je skutečně „reprezentativní“, zůstane vyhlášení nových pracovních metod pouhou proklamací bez možností ji kdykoliv aplikovat. Ostatní požadavky a to, jak práce s prameny, tak sledování obecněhistorického vývoje zůstávají a měly by trvale zůstat rysy jakékoliv historické práce, která chce zachovat úctu sama sobě.

Další snaha sledovat rozvoj a změny hospodářských i společenských struktur a vytváření metodicky exaktních typů a teoretických obrazů je — myslím — požadavek, na který se snažili odpovědět svou prací marxisté, od zakladatelů marxismu, přes pokračovatele a šiřitele jeho zásad a koneckonců v této snaze pokračují stále. Snaha rozdělit vývoj lidské společnosti na hospodářskospolečenské formace, ať už pochází od kohokoliv a je původně Marxova nebo v té nejvypreparovanější podobě Stalinova, sleduje v podstatě jiné mezníky, než „velké události“ a vychází z vnitřní struktury lidské společnosti. Diskuse o asijském způsobu výroby a tím i o potřebě a vhodnosti užívat označení „otrokářský“ pro jednu z epoch, které se staly obecně užívanými v socialistických státech, svědčí o tom, že i zde běží úspěšně proces zpřesnění a prohloubení skutečně vědeckého pohledu na průběh vývoje lidské společnosti. Conzeho stanovisko, že je nepochybné, že v marxistickém dělení jsou obsaženy správné nebo alespoň možné typy (Typenbegriffe)[19] ukazuje výmluvně, jak se stýkají problémy, které chce řešit Socialgeschichte a problémy, které řeší, chce řešit a koneckonců musí řešit naše současná historiografie.

Hlubokým potvrzením této skutečnosti je pak nahlédnutí do vlastního vzorku sociálněhistorické produkce, obsažené ve sborníku. Pro právního historika je zvláště zajímavé a důležité, kolik místa je věnováno otázkám státu a práva a jak právě na tuto problematiku je aplikována nová metoda, sledující znaky společenských struktur a tím i růst konfliktů mezi státní mocí a zákony, které nezbytně petrifikují a upevňují stávající řád a novými momenty, které pronikají hospodářskými a sociálními změnami společnosti.

Ať už je to Eckart Kehr,[20] který svou stať, zde otištěnou publikoval

[19] MDS, str. 24.

[20] Eckart Kehr, *Zur Genesis der preussischen Bürokratie und des Rechtsstaates*, MDS, str. 37 a n.

poprvé už v r. 1932, nebo Reinhart Koselleck,[21] nebo velmi zajímavý příspěvek Jürgena Habermase,[22] zabývající se otázkami, které právního historika musí zajímat nejen svým obsahem, ale právě svým metodologickým přístupem. Habermas provádí analýzu působení občanského práva a celého buržoazního systému právních norem na strukturu „veřejnosti" na buržoazním státě velmi solidně a odpovědně. Lze samozřejmě najít místa, o nichž by bylo možno polemizovat (např. srovnání situace v Anglii druhé poloviny 18. století s revoluční Francií a josefinským Rakouskem), ale pracovní metody a způsoby zkoumání, včetně znalosti marxistické literatury jsou skutečně seriózní a neseny snahou dopátrat se pravdy o vlastním vývoji sociální struktury ekonomického období, postihnout všechny vlivy, které v tomto vývoji hrají podstatnou roli.

Zajímavou statí, i když její význam pro právní historii není bezprostřední, je otištěná práce Wolfganga Sauera,[23] sledující osudy konstitucionalismu v Německu na pozadí přeměn v sociální a politické struktuře země. Bismarck a jeho politika vytvoření německého nacionálního státu po vzoru států západní Evropy je tu podroben modernímu zásadnímu výzkumu, který dokazuje vnitřní složitost vývoje ve specifických podmínkách země, která dovršila svou buržoazní revoluci a celým svým dalším vývojem se blížila hitlerovskému dobrodružství.

V každém případě je snaha provádět nové, seriózní metody zkoumání historie velmi záslužná. Německá Socialgeschichte ve své nové podobě směřuje a snaží se směřovat k hlubšímu poznání dějin. Mobilizuje proto všechny prostředky a neváhá posloužit si i těmi, které pocházejí z duchovního arsenálu ideologie, ke které se Sozialgeschichte nehlásí a nechce hlásit. Mám za to, že v jejich pracovních metodách najdeme velmi mnoho z toho, co jsme my sami zvyklí pokládat za metodologické znaky vlastní marxistickému, vědeckému světovému názoru. Sozialgeschichte se hlásí k významné roli rozvoje hospodářských sil i vztahů na vývoj společnosti, zkoumá závislost nadstavbových jevů na hospodářské základně i zpětné působení nadstavby na základnu, aniž by přitom užívala marxistického slovníku, obratů a slovních klišé, které se staly charakteristickými pro historickou vědu socialistických zemí. Nehlásí se k Marxovi; otec dítěte, které se nazývá Sozialgeschichte, není dnes dost „salonfähig"; Sozialgeschichte Marxe výslovně a zásadně neodmítá — alespoň ne ústy těch, kdo ji v našem sborníku reprezentují. Dostává se tak do situace, kdy v podstatě pracuje „marxisticky", aniž by se k tomu hlásila.

[21] Reinhardt Koselleck, *Staat u. Gesellschaft in Preussen 1815—1848*, MDS, str. 55.

[22] *Strukturwandel der Öffentlichkeit, Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, MDS, str. 197.

[23] *Das Problem des deutschen Nationalstaates*, MDS, str. 425 a n.

Je pravděpodobné, že by se někteří z autorů cítili dokonce dotčeni, kdyby jim chtěl někdo tento přívlastek přiznat. V našem rozděleném světě dochází tedy ke zvláštní situaci, kdy ideologické rozdíly a politické postuláty ovlivňují rozvoj vědecké práce takovým způsobem, že pro určitou část vědců není pravděpodobně možné otevřeně své pracovní metody označit. Západoněmečtí vědci z oblasti Sozialgeschichte nechtějí být tedy označeni za badatele, kteří převzali řadu pracovních metod, které byly poprvé použity marxistickou vědou. Stejně jako řada vědeckých pracovníků v socialistických státech se hlásí k marxistické pracovní metodě, i když jejich způsob práce zůstal marxismu na hony vzdálen a spokojuje se obyčejně jen umístěním vhodného citátu na vhodném místě.

Nová německá sociální historie prokazuje nespornou snahu německé historické vědy dostat se dál, kupředu, aplikovat ve vědeckém bádání moderní pracovní metody, čerpat přitom třeba i ze zkušeností marxistické historické vědy, pod jedinou podmínkou, že to nebude za marxismus považováno a prohlašováno, protože marxismus je v dnešní buržoazní vědě pokládán jaksi za překonaný. V každém případě je však i pro nás jejich snaha poučná a důležitá, vždyť i naše historická věda ve všech svých oborech musí aplikovat moderní pracovní metody, chce-li se dostat kupředu a dál.

Nakonec těchto úvah by snad stálo za to, citovat poznámku, kterou ve svých Filosofických sešitech[24] přičinil Lenin na okraj studia Hegelových Dějin filosofie: „Rozumný idealismus je rozumnému materialismu bližší než hloupý materialismus", což může být i vážným kritériem při posuzování snahy historické vědy o pravdivé zobrazení vývoje lidské společnosti.

[24] Lenin, *Filosofické sešity*, Praha 1933, str. 249.

Archívne pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku v období budovania socializmu (1945—1960)

Ladislav Hubenák

Zvýšený záujem o štúdium dejín štátu a práva v najnovšom období, v období národnej a demokratickej revolúcie a v období budovania základov socializmu v našej vlasti núti aj právnych historikov vo zvýšenej miere obracať svoju pozornosť i k pramennému archívnemu materiálu. Nie je to však úloha ľahká, pretože väčšina archívnych fondov nie je ešte odborne archívne spracovaná a sprístupnená analytickými archívnymi pomôckami (inventármi, katalógmi) a na rozdiel od archívnych fondov z obdobia do roku 1945 nie sú sprístupnené ani formou sprievodcu po fondoch.

Chceli by sme preto v našej štúdii podať aspoň prehľad základných archívnych fondov k dejinám štátu a práva v slovenských archívoch s úmyslom informovať podrobnejšie českých a slovenských právnych historikov pracujúcich na témach z obdobia po roku 1945 o možnostiach štúdia týchto materiálov v archívoch na Slovensku. Uvedomujeme si, že tento prehľad archívnych fondov k dejinám štátu a práva z obdobia rokov 1945—1960 je priekopnícka práca a má ďaleko k dokonalosti. Nie je iste ani možné uviesť v našej štúdii vyčerpávajúco všetky fondy slovenských archívov vzťahujúcich sa k skúmanému obdobiu. Domnievame sa však, že charakteristika fondov a upozornenie aspoň na najdôležitelšie z nich pomôže právnym historikom v ďalšej práci ako dobrá orientačná pomôcka.

Naša štúdia organicky nadväzuje na naše predchádzajúce dve štúdie o archívnych prameňoch k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu.[1]

Archívne fondy k skúmanému obdobiu nachádzajú sa v Štátnom slovenskom ústrednom archíve v Bratislave, v Štátnych archívoch v Bratislave (a jeho pobočke v Nitre), Radvani (pobočka v Bytči) a v Košiciach (s pobočkami v Prešove a Levoči) a v okresných archívoch. Štátny slo-

[1] Pozri: 1. L. Hubenák, Archívne pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu (1918—1945) (časť I. — do r. 1918), Právnehistorické štúdie roč. 11 (str. 229—250). 2. L. Hubenák, Pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu (časť II., III. r. 1918—1945), Právnehistorické štúdie roč. 12 (str. 159—176).

venský ústredný archív opatruje, odborne spracováva a sprístupňuje archívne fondy slovenských ústredných orgánov, organizácií a inštitúcií, štátne archívny materiál krajskej a okresné archívny materiál okresnej proveniencie a významu.

Je len pochopiteľné, že aj centrálne fondy sú nepostrádateľné pre štúdium otázok vývoja štátu a práva na Slovensku. Tieto fondy (ide o archívny materiál ministerstiev, Predsedníctva vlády, Kancelárie prezidenta republiky a ďalších centrálnych orgánov a inštitúcií) sú sčasti sústredené v Štátnom ústrednom archíve v Prahe, sčasti sú ešte v opatrovaní svojich pôvodcov, ďalej v Archíve Kancelárie prezidenta republiky, Archíve Ministerstva zahraničných vecí, Archíve Národného zhromaždenia a Vojenskom historickom archíve. Významný materiál opatruje aj Archív Ústavu dejín KSČ v Prahe a Ústav dejín KSS v Bratislave a záverom treba spomenúť aj fondy Archívu Ústrednej rady odborov v Prahe.

•

Najdôležitejšie a najzávažnejšie materiály k štúdiu otázok vývoja štátu a práva v období po roku 1945 na Slovensku opatruje a sprístupňuje Štátny slovenský ústredný archív (ďalej ŠSÚA) v Bratislave. Základný materiál poskytujú najmä zachované písomnosti slovenských národných orgánov: 1. Slovenská národná rada (1944—1960), 2. Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov (1945—1953), 3. Povereníctvo vnútra (1945—1960), 4. Povereníctvo financií (1945—1960), 5. Povereníctvo školstva a kultúry (1945—1960), 6. Povereníctvo informácií a osvety (1944—1952), 7. Povereníctvo kultúry (1953—1956), 8. Povereníctvo spravodlivosti (1945—1960), 9. Povereníctvo priemyslu a obchodu (1945—1953), 10. Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (1945—1960), 11. Povereníctvo dopravy (1945—1960), 12. Povereníctvo techniky (1945—1960), 13. Povereníctvo spojov (1945—1960), 14. Povereníctvo pracovných síl (1945—1950), 15. Povereníctvo zdravotníctva (1945—1960), 16. Povereníctvo výživy (1945—1949), 17. Povereníctvo lesov a drevárskeho priemyslu (1945 až 1958), 18. Povereníctvo miestneho hospodárstva (1953—1958), 19. Povereníctvo obchodu (1947—1960), 20. Povereníctvo ľahkého priemyslu (1946 až 1958), 21. Povereníctvo potravinárskeho priemyslu (1945—1960), 22. Povereníctvo spotrebného priemyslu (1949—1960), 23. Povereníctvo stavebníctva (1948—1960), 24. Povereníctvo štátnej kontroly (1945—1960). Archívne fondy ďalších úradov a inštitúcií, ktorých materiál má vzťah k našej problematike uvedieme v ďalšej časti štúdie.

Základnym pramenným materiálom k dejinám štátu a práva na Slovensku v období rokov 1945—1960 sú písomnosti archívneho fondu Slo-

venská národná rada (1944—1960). Slovenská národná rada konštituovaná „Vianočnou dohodou“ v roku 1943 prevzala úlohu vedenia domáceho ilegálneho protifašistického odboja. Legálne fungovala SNR v Banskej Bystrici počas Slovenského národného povstania ako vrcholný orgán štátnej moci na Slovensku, potom od februára 1945, po oslobodení východného územia Slovenska učinkovala v Košiciach do apríla 1945, kedy sa presťahovala do Bratislavy.

Prvým zákonným opatrením Slovenskej národnej rady bolo nariadenie č. 1 zo dňa 1. septembra 1944, ktorým SNR ako politická predstaviteľka domáceho odboja prevzala výkon všetkej zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku. Túto činnosť vykonávala SNR prostredníctvom troch svojich základných orgánov, 1. pléna SNR, 2. predsedníctva SNR a 3. poverenníctiev SNR. Predsedníctvo SNR ako vedúci politický orgán zriadilo nariadením SNR č. 2 z 21. februára 1945 Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady, ktorý mal aj funkciu sekretariátu. Organizácia Kancelárie SNR prešla niekoľkokrát reorganizáciou, preto jej organizačnú štruktúru neuvádzame. Archívnym usporiadaním materiálu vznikla nasledujúca štruktúra archívneho fondu: I. Písomnosti z košického obdobia, II. Písomnosti zvlášť protokolované (t. j. dôverné), III. Písomnosti obyčajne protokolované, IV. Písomnosti neprotokolované a V. Vyznamenania Rádom SNP. Samostatnú skupinu tvorí spisový materiál predsedov SNR.

Veľmi dôležitý materiál obsahuje skupina spisov predsedov SNR (J. Lettrich, K. Šmidke, Fr. Kubač, Ľ. Benada). Okrem korešpondencie k najdôležitejším otázkam politického vývoja na Slovensku nachádza sa v tejto skupine: Osnovy dekrétov prezidenta republiky (1945), materiál z obžaloby proti vedúcim činiteľom Slovenského štátu pred Národným súdom, materiál dôvernej informačnej služby zo zahraničnej tlače a výstrižky z domácej tlače (1945—1948), rezolúcie pracujúcich k riešeniu politickej krízy na Slovensku v novembri 1947; Osnovy zákonov, vládnych nariadení z úseku všetkých ministerstiev, nariadení Sboru povereníkov a osnovy zákonov SNR ako aj pripomienky k nim. Významné sú materiály a zápisnice zo zasadnutí Predsedníctva SNR, materiály zo zasadnutí pléna SNR, materiály a uznesenia predsedníctva i pléna Sboru povereníkov a uznesenia vlády, materiál zo zasadnutí výborov SNR. Nachádzajú sa tu ďalej rôzne zprávy centrálnych úradov a inštitúcií, poverenníctiev, zprávy o vývine poľnohospodárstva a postupe kolektivizácie. V materiáloch z obdobia predsedu K. Šmidkeho sa zachovala korešpondencia o záležitostiach Sväzu slovenských partizánov, Sväzu ľudových protifašistických bojovníkov a záležitosti Komunistickej strany Slovenska.

Dôležité materiály obsahuje skupina písomností z Košického obdobia činnosti SNR. Je to obdobie, kedy sa na oslobodenom území začína orga-

nizovať nová štátna moc, ľudovodemokratické zriadenie v Československu. Aj keď toto obdobie činnosti SNR je krátke, je nesmierne významné. V týchto materiáloch nachádzajú sa písomnosti delegácie pre oslobodené územie, menovania a poverovania vedením verejnej správy na oslobodenom území, vytváranie posádkových veliteľstiev a správ, materiály pre jednanie v spojeneckej a kontrolnej komisii, osnovy prvých nariadení SNR, obnova hospodáskeho života, úprava súdnictva, zprávy o rokovaniach hospodárskej delegácie SNR s veliteľstvom II. ukrajinského frontu, osnovy nariadení o národných výboroch, a prevzatí štátnej správy, o uvalení národnej správy na majetok Nemcov, Maďarov a zradcov; prevzatie správy na oslobodenom území od Červenej armády, spolupráca vlády so SNR, ohlas SNR k českému národu, návrhy na úpravu hraníc, rezolúcie obcí, zprávy o pomeroch vo východoslovenských okresoch, zprávy expozitúr poverenníctiev a rekonštrukčné práce vojnou zničených miest a dedín.

Významnú skupinu tvoria písomnosti zvlášť protokolované (dôverné a tajné), v ktorých sa odráža všestranný pohľad na vývoj politických i hospodárskych udalostí a vývoj štátneho aparátu na Slovensku.

Písomnosti neprotokolované zahrňujú materiál: osnovy a návrhy nariadení, uznesení a zprávy k nariadeniam SNR, zprávy výborov SNR, interpelácie poslancov SNR, zprávy imunitného výboru, stenografické zápisy o priebehu zasadnutí plenárnych schôdzí SNR, zápisnice legislatívneho výboru, zprávy (expozé) prednesené na zasadnutiach pléna a výborov SNR, materiály z činnosti Sboru povereníkov, zápisnice zo zasadnutí pléna Sboru povereníkov, materiály a uznesenia zo schôdze vlády týkajúce sa Slovenska, tesnopisecké zprávy zo schôdzí Dočasného národného zhromaždenia, Ústavodarného národného zhromaždenia, Národného zhromaždenia, dohody medzi vládou a SNR, materiál týkajúci sa Ústavy ČSR a informačné zprávy pre poslancov Slovenskej národnej rady.

Poslednú skupinu písomností SNR tvoria spisy týkajúce sa vyznamenaní „Rádom SNP" a „Za hrdinstvo v práci".

Archívny fond Slovenskej národnej rady, ako vrcholného orgánu je pre právneho historika základným prameňom k štúdiu vývoja štátu a práva na Slovensku v skúmanom období, pretože v jeho písomnostiach sa odráža všestranný pohľad na politický, hospodársky i kultúrny život na Slovensku.

Spisový materiál bývalého Sboru povereníkov nie je zatiaľ sústredený do ŠSÚA všetok. Archívny fond Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov zahrňuje písomný materiál z rokov 1945—1953 a je sprístupnený archívnou pomôckou. V súčasnom období preberá ŠSÚA do svojej opatery aj ďalší materiál z činnosti Sboru povereníkov.

Nariadením SNR č. 27 zo dňa 7. apríla 1945 o zriadení ústredných

úradov byl zriadený aj Sbor povereníkov Slovenskej národnej rady, na ktorý prešla moc vládna a výkonná. Nariadením Slovenskej národnej rady č. 111 zo dňa 14. septembra 1945 bol zriadený pre obstarávanie agendy Sboru povereníkov Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov. Slovenská národná rada nar. č. 105/46 premenovala Sbor povereníkov SNR na „Sbor povereníkov" a kompetencia úradu bola doplnená nar. č. 45/46.

Na čele zriadeného Úradu Predsedníctva Sboru povereníkov bol prednosta úradu, ktorý spravoval a zastupoval úrad. Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov sa členil na štyri odbory, a to: I. prezidiálny, II. legislatívny a správny, III. národohospodársky a IV. tlačový. Okrem toho bola učtáreň a správa pomocných úradov.

V spisovnom materiáli Sboru povereníkov najcennejšie sú materiály zo zasadnutí Predsedníctva Sboru povereníkov a zo zasadnutí pléna Sboru povereníkov. Tento spisový materiál podáva všestranný pohľad na vývoj na Slovensku v uvedenom období, pretože spomenuté orgány riešili všetky závažné otázky politického, hospodárskeho, sociálneho i kultúrneho vývoja Slovenska.

Z materiálov archívneho fondu Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov (1945—1953) je najcennejší materiál prezídia, ktorý obsahuje záležitosti organizácie slovenských národných orgánov, Predsedníctva Sboru povereníkov a úradov a inštitúcií jemu podriadených, styk so SNF, s politickými stranami a inštitúciami. V písomnostiach odráža sa styk Sboru povereníkov s vládou, SNR, poverenictvami a inými ústrednými organizáciami, styk s diplomatickými a konzulárnymi zástupcami cudzích štátov. Sú tu ďalej materiály k problematike budovania a práce národných výborov, k industrializácii Slovenska, k výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom, k problematike združstevňovania a memorandá a rezolúcie kultúrnych a verejnych inštitúcií.

V písomnostiach jednotlivých odborov nachádza sa materiál k príprave zasadnutí a programu rokovaní Sboru povereníkov, evidencia jeho uznesení, intimovanie uznesení SP a interpelácia týkajúca sa Sboru povereníkov. Nachádza sa tu ďalej materiál z legislatívnej práce, prípravy legislatívnych osnov v rámci príslušnosti ÚPSP, interpelácia právnych noriem a právne posudky, materiál z účasti na medzirezortných poradách legislatívneho rázu, materiál zo sledovania legislatívnych prác v SNR a Národnom zhromaždení.

Z ďalších dôležitých materiálov uvedieme písomnosti o spolupráci so Štátnym plánovacím a štatistickým úradom, najmä so zreteľom na plánovanie, styk s ústrednou plánovacou komisiou. Sledovanie a koordinácia prác v stavebníctve a doprave, styk s poverenictvom dopravy, techniky a pôšt, s Povereníctvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a ďalšími poverenictvami. Sledovanie otázok pracovných síl, výstavbu nového

priemyslu, sledovanie premiestňovania priemyslu z českých zemí na Slovensko. Nachádza sa tu ďalej materiál najdôležitejších úradných komuniké a politické zprávy mimoriadnej dôležitosti a z poriadania a vedenia tlačových konferencií, o organizácii zpravodajstva, povoľovaní a kontrole tlače. Zachoval sa aj materiál o návštevách politických a kultúrnych osobností zo zahraničia a o sprostredkovaní zpráv politických, hospodárskych i kultúrnych pre domácich i zahraničných zpravodajov.

Záverom možno teda zhrnúť, že tento fond poskytuje bohatý pramenný materiál pre poznanie štátoprávneho vývoja v najnovších dejinách Slovenska.

Z písomného materialu povereníctiev k otázkám vývoje štátu a práva je najcennejší archívny fond Povereníctva vnútra (1945—1960). Slovenská národná rada ako zákonodárný, vládny a výkonný orgán hneď v prvé dni SNP vydala nariadenie č. 3 zo dňa 3. septembra 1944 o zriadení ústredných úradov — povereníctiev, ktorým bolo zriadené aj Povereníctvo SNR pre veci vnútorné.

Po potlačení SNP povereníctva prerušili svoju činnosť a znovu obnovili svoju prácu na základe nariadenia Predsedníctva SNR č. 1 z 21. februára 1945 o zriadení ústredných úradov na oslobodenom území. Po úplnom oslobodení Slovenska vydalo Predsedníctvo SNR nové nariadenie č. 27 za dňa 7. apríla 1945 o zriadení ústredných úradov.

Hlavnou úlohou Povereníctva vnútra od jeho začiatku bolo vybudovanie a upevnenie štátneho aparátu, ľudovodemokratickej verejnej správy a jej orgánov, zaistenie právneho poriadku a občianskej slobody. Povereníctvo vnútra prešlo viacerými zmenami, pričom niektoré znamenali podstatný zásah do jeho kompetencie. K prvej zásadnej reorganizácii došlo po zriadení krajských národných výborov v roku 1949. Riadenie národných výborov nižších stupňov v niektorých veciach bolo odčlenené z agendy Povereníctva vnútra a naopak, pribudli záležitosti KNV.

Z agendy Povereníctva vnútra boli po zriadení Ministerstva národnej bezpečnosti (vl. nar. č. 48 Zb. z. a n. z 23. mája 1950) odčlenené veci bezpečnostnej povahy. Reorganizácia Povereníctva vnútra bola uskutočnená v súlade s Ministerstvom vnútra, aby sa zjednodušil styk medzi ministerstvom a povereníctvom. Od 1. II. 1952 v rámci novej reorganizácie bola vytvorená skupina miestneho hospodárstva, ktorá však zanikla 1. októbra 1953, kedy bola prevedená ďalšia reorganizácia Povereníctva vnútra. Táto reorganizácia bola uskutočnená na základe delimitácie v zmysle ústavného zákona č. 81/53 Zb. z. a nariadení národných výborov vládou, pričom došlo k delimitácii agendy. V roku 1956 bol pripravený návrh o rozšírení právomoci povereníka vnútra a k decentralizácii, realizovaný však nebol. Aj v rokoch 1957 a 1958 bolo pripravených viacero návrhov na decentralizáciu úloh a právomoci na národné výbory

nižších stupňov. Povereníctvo vnútra zaniklo 30. júna 1960 na základe novej úpravy slovenských národných orgánov.

Písomnosti Povereníctva vnútra sú vytriedené a uložené na štyri časti: sekretariát, prezídium, administratívne odbory a požiarna ochrana. Spisový materiál podáva najúplnejší obraz o vývine správy na Slovensku v rokoch 1945–1960 a možno v ňom skúmať hlavne otázky riadenia a hospodárenia národných výborov a ich vývoja.

V písomnostiach sekretariátu nachádzajú sa materialy a návrhy na vymedzenie kompetencie medzi ministerstvami a povereníctvami; materiál k štátnym občianstvám a osvedčeniam o národnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti; povoľovanie vydávania časopisov, situačné zprávy, zásobovacia situácia, vojnové škody, záležitosti presídľovania a osídľovania, zprávy o odsune Nemcov, zprávy o demonštráciách robotníkov a roľníkov za znárodnenie tovární a parceláciu veľkostatkov; zoznamy osôb odsúdených ľudovými súdmi; trestné veci protištátne, odsun Maďarov a Nemcov; zprávy o finančnom stave obcí a miest; materiály k ukrajinskej otázke na Slovensku; zoznamy povolených a likvidovaných spolkov; materiál o krajskom zriadení na Slovensku; o reorganizácii okresov; prehľady a materiály o ekonomickej situácii na Slovensku; zprávy o vybudovaní štátneho aparátu a verejnej správy; smernice PV k vykonávaniu kontrol a inštruktáží NV; výkazy činnosti policajných trestných súdov; návrhy a zápisy z porád tajomníkov a predsedov KNV, ONV; návrhy na zmeny vo vnútornej organizácii NV; materiály k premenovaniu obcí a pod.

V skupine prezidiálnych písomností nachádza sa dokumentačný materiál k štátnemu rozpočtu, návrhy na organizáciu obcí, miest a MNV ako orgánov štátnej a verejnej správy; osnovy nariadení a pripomienky k nim; materiál k úprave čsl. štátneho občianstva osôb nemeckej a maďarskej národnosti; záležitosti okresných národných výborov; zprávy z revízií MNV; materiál o likvidácii bývalých župných úradov; opatrenia súvisiace s výmenou a odsunom obyvateľstva maďarskej národnosti zo Slovenska, bezpečnostné opatrenia v južnom pohraničí; prehľady organizácie verejnej správy na Slovensku; všeobecná agenda spolkov, rozpustenie, zánik, zlúčenie a majetkové záležitosti spolkov, zastavenie a povolenie k vydávaniu časopisov, zprávy KNV, rozbory agendy ONV, zprávy z prieskumu reorganizácie MNV; zprávy o činnosti Osídľovacieho úradu a FNO; záležitosti pracovných táborov atd.

Najväčšiu skupinu tvoria písomnosti administratívnych odborov. V tejto skupine sa nachádza materiál o organizácii, ustanovovaní a inštruovaní MNV, ONV, menovaní miestnych komisárov a miestnych správnych komisií v národnostne miešaných obciach a okresoch, voľby do NV, ONV a SNR. Zachoval sa aj materiál z celoslovenského sjazdu národných vý-

borov v auguste 1945 v Banskej Bystrici. Významnú skupinu tvoria zápisnice NV a zprávy o činnosti NV uložené podľa okresov. Nachádza sa tu materiál k úprave dlhov obcí, základinám, priestupková agenda, veci spolkové, cenzúra časopisov, voličské zoznamy; legislatíva a veci ústavné; obecné a okresné, rozpočty a záverečné účty; materiál k dvojročnému plánu výstavby na Slovensku, k elektrifikácii Slovenska; materiál o činnosti politických strán na Slovensku, územná organizácia národných výborov; veci matričné; plánovacie a rozpočtové a pod.

Nie je možné vyčerpávajúco podať obsah písomností archívneho fondu Povereníctva vnútra v tomto článku, avšak už aj z uvedeného vyplýva, že obsahuje veľmi cenný materiál pre dejiny štátu a práva na Slovensku.

Organicky na fond Povereníctva vnútra nadväzuje materiál fondu „Expozitúra Povereníctva SNR pre veci vnútorné v Banskej Bystrici (1945)" a „Úradovňa Revízneho odd. Povereníctva vnútra Košice (1945 až 1948)".

Povereníctvo SNR pre veci vnútorné zriadilo svoje expozitúry v Banskej Bystrici a v Košiciach. Expozitúra Povereníctva SNR pre veci vnútorné v Banskej Bystrici začala svoju činnosť na základe vyhlášky Povereníctva SNR č. 65/45 Ú. v. zo dňa 5. mája 1945. Bola zriadená len na dobu prechodnú, dokiaľ sa neskonsoliduje povojnová situácia. Oblasť expozitúry v Banskej Bystrici siahala na okresy: Námestovo, Trstená, Dolný Kubín, Turčiansky Martin, Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Kremnica, Brezno nad Hronom, Banská Bystrica, Nová Baňa, Levice, Žeiezovce, Banská Štiavnica, Krupina, Modrý Kameň, Lučenec, Rimavská Sobota, Jesenské, Šafárikovo, Rožnava a Revúca.

Expozitúra bola zrušená dňom 1. augusta 1945 na základe vyhlášky Povereníctva SNR pre veci vnútorné č. 121/45 zo dňa 25. júna 1945; avšak fakticky expozitúra vykonávala svoju činnosť až do 31. decembra 1945, dokiaľ celá agenda nebola odovzdaná povereníctvu. Spisový materiál sa delí na prezidiálny a administratívny a dáva obraz o povojnovej situácii, o činnosti národných výborov a verejnej správy vôbec. Významný je hlavne materiál o budovaní štátneho aparátu, o zriaďovaní národných výborov, výmene zamestnancov a úradníctva, nachádzajú sa v ňom zoznamy úradov a zamestnancov združených miestnych národných výborov, menovanie členov a predsedov správnych komisií, oznámenie o voľbách do ONV, reorganizácia národných výborov, menovanie funkcionárov NV, zprávy o zásobovacej situácii v okresoch, pokyny o organizačných smerniciach pre tvorenie NV a ONV, zprávy o škodách spôsobených Nemcami, záležitosti týkajúce sa stavby a opráv vicinálnych ciest, zoznamy žiadostí o náhradu vojnových škôd z okresov a pod.

Úradovňa revízneho oddelenia Povereníctva SNR pre veci vnútorné

v Košiciach bola zriadená vyhláškou povereníka vnútra ako súčasť Povereníctva pre veci vnútorné vo veciach dohľadu nad okresnými národnými výbormi (okresnými správnymi komisiami, okresnými komisármi), miestnymi národnými výbormi (NSK). Pôsobnosť úradovne sa vzťahovala na nasledujúce okresy: Bardejov, Gelnica, Giraltovce, Humenné, Kráľovský Chlmec, Veľké Kapušany, Kežmarok, Košice-mesto, Košice-vidiek, Levoča, Stará Ľubovňa, Medzilaborce, Michalovce, Moldava nad Bodvou, Poprad, Prešov, Rožňava, Sabinov, Snina, Stropkov, Svidník, Tornaľa, Trebišov, Spišská Stará Ves, Spišská Nová Ves a Vranov. Úradovňa pracovala až do roku 1948.

Písomnosti z jej činnosti tvoria hlavne zápisnice z revíznych prehliadok úradov národných výborov (správnych komisií) s hláseniami o zistení, prípadne odstránení závad v práci národných výborov, zápisnice o prevzatí, prípadne odovzdaní úradu či funkcie na úrade národného výboru, obežníky Povereníctva vnútra, Hlavného veliteľstva NB, štatistické údaje o obsadení úradov ONV a MNV, mesačné a týždenné situačné zprávy ONV, materiál o súpise Nemcov a Maďarov, výkazy prác policajného trestného súdnictva pri ONV, záznamy o hospodárskom stave obcí, počte obyvateľov obcí, obnova NV, kontrola voličských zoznamov, materiál o vojnových škodách, zprávy o rekonštrukčných prácach v okresoch, o obnove a výstavbe východného Slovenska, materiál o konfiškácii nepriateľského majetku, hlásenie o výsledku volieb v roku 1948, ako aj ďalší materiál poskytujúci obraz o práci národných výborov v rokoch 1945–1948.

Z oblasti riadenia školstva a kultúry sú sprístupnené archívne fondy Povereníctvo školstva (1945–1960), Povereníctvo informácií a osvety (1945–1952) a Povereníctvo kultúry (1953–1956).

Po oslobodení vykonávalo riadenie školstva a osvety na Slovensku Povereníctvo školstva a osvety. Činnosť započalo ešte v čase SNP v roku 1944 a neskôr obnovením činnosti povstaleckých slovenských národných orgánov pokračovalo v prerušenej činnosti. K prvým úlohám Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu patrila účasť na príprave nariadení Slovenskej národnej rady na úseku školstva a zabezpečenie riadneho chodu vyučovania na školách všetkých druhov a smerov. Organizácia povereníctva sa v priebehu rokov 1945–1960 niekoľkokrát menila a menil sa i názov povereníctva.

K dôležitej zmene v úprave právomoci povereníctva došlo v roku 1953, keď vl. nar. č. 7 zo dňa 31. januára 1953 bolo zrušené Povereníctvo informácií a osvety a osveta prešla na Povereníctvo školstva a osvety, čo však trvalo len veľmi krátku dobu.

K vážnej reorganizácii povereníctiev došlo v roku 1956, kedy bolo zrušené Povereníctvo kultúry, Slovenský úrad pre veci cirkevné a ich

pôsobnosť prešla na Povereníctvo školstva a kultúry. V oblasti decentralizácie riadenia na nižšie zložky vykonalo Povereníctvo školstva a kultúry od 1. septembra 1956 opatrenia, ktoré znamenali presun veľkej časti pedagogicko-organizačnej agendy na podriadené odbory rád národných výborov. Povereníctvu ostalo zabezpečovanie zásadnej normotvornej úpravy škôl a školských zariadení, otázky metodické, zriadovanie a zrušovanie škôl odborných a pedagogických, odborná inšpekcia a plány výkonov na týchto školách. Decentralizácia sa dotýkala aj oblasti osvety, umenia, filmu a cirkevných vecí. Povereníctvu však pribudli nové úlohy. Z Ministerstva školstva prevzalo agendu Správy vysokých škôl na Slovensku a z bývalého Ministerstva kultúry starostlivosť o rozhlas a televíziu na Slovensku.

Písomný materiál je po archívnom spracovaní rozdelený a uložený na tieto časti: 1. písomnosti povereníkov (L. Novomeský, E. Sýkora, O. Klokoč), 2. sekretariát, 3. prezídium, 4. administratívne odbory, 5. Hlavná správa vydavateľstiev, 6. Preverovacia komisia, 7. Štátne kurzy pre prípravu pracujúcich na vysoké školy. Napriek tomu, že časť spisového materiálu bola ešte pred odovzdaním do úschovy archívu zničená, poskytujú písomnosti pramenný materiál k otázkam vývoja školstva na Slovensku v rokoch 1945—1960.

Písomnosti archívneho fondu Povereníctvo informácií a osvety (1945 až 1952) obsahujú najmä osnovy zákonov a nariadení SNR, zprávy o návštevách zahraničných novinárov a kultúrnych pracovníkov z cudziny, záležitosti krajanov v cudzine, materiál k organizácii a problematike čsl. filmu, rozhlasu, polygrafického priemyslu, štatistický materiál. Celkove možno povedať, že fond obsahuje pramene politického, spoločenského, osvetového a kultúrneho charakteru, organizácií a zložiek riadiaceho štátneho aparátu v oblasti kultúry a osvety.

K týmto fondom obsahovo patria aj písomnosti Povereníctva kultúry (1953—1956), ktoré na území Slovenska vykonávalo pôsobnosť na úseku umenia, osvety, filmu, vydavateľskej činnosti, polygrafickej výroby a knižnej distribúcie. Jeho poslaním bolo zabezpečovať, organizovať a usmerňovať rozvoj kultúrneho diania na Slovensku.

Z archívneho fondu Povereníctvo priemyslu a obchodu je sprístupnený VII. reštitučný odbor. Vznik a činnosť restitučného odboru PPO bola súčasťou demokratizácie povojnového života u nás, ako výraz snáh o hospodárske, spoločenské a morálne prekonanie predchádzajúcich fašizačných tendencí Slovenského štátu.

V záujme konsolidácie pomerov po vojne bola nutná všestranná rehabilitácia tej časti obyvateľstva, ktorú predchádzajúci režim Slovenského štátu z dôvodov rasových a politických vyradil z verejného a hospodárskeho života. Majetková reštitúcia, ktorú uzákonila SNR vydaním rešti-

tučného zákona v roku 1946, sledovala cieľ prekonania krívd fašizmu aspoň v oblasti hospodárskej.

Písomný materiál reštitučného odboru PPO má teda svoje špecifické miesto v systéme štátnej správy. Jeho úlohou bolo jednak zlikvidovať bývalý Ústredný hospodársky úrad a zároveň postarať sa o právne zakotvenie reštitučných nárokov osôb národne, politicky a rasove prenasledovaných vo forme zákona a dbať o jeho dodržiavanie a praktické uplatnenie. Zachované písomnosti sú bohatým prameňom k štúdiu riešenia najmä židovskej otázky.

Archívny fond Povereníctvo zdravotníctva poskytuje pramenný materiál k normatívnej a riadiacej činnosti povereníctva na úseku zdravotníctva, k otázkam týkajúcich sa činností zdravotníckych ústavov, výstavby zdravotníckych zariadení, organizácie lekárnictva a hlavne problematiky vytvárania a budovania nového systému zdravotníctva na Slovensku.

Ostatné archívne fondy bývalých povereníctiev nie sú doteraz odborne archívne spracované a sprístupnené analytickou pomôckou. Sčasti sú však usporiadané (najmä sekretariát) a možno v niektorých z nich študovať, avšak vyžaduje si to od bádateľa oveľa viac času a úsilia ako u fondov spracovaných.

Z ďalších doteraz archívne nespracovaných, ale dôležitých archívnych fondov celoslovenských úradov a inštitúcií uvádzame: Slovenský plánovací a štatistický úrad (1945—1952), Slovenský štatistický úrad (1952 až 1960), Slovenský výbor pre výstavbu (1950—1960), Slovenský náboženský fond (1950—1959), Slovenský sväz výrobných družstiev (1952—1958), Slovenský výbor spotrebných družstiev (1953—1960), Správa pre rozvoj miestneho hospodárstva (1960), Správa geodézie a kartografie (1954 až 1960), Správa majetkov pre pozemkovú reformu (1945—1949), Osídľovací úrad pre Slovensko (1945—1950).

Z ďalších odborne archívne spracovaných a sprístupnených fondov ŠSÚA uvádzame: Jednotný sväz slovenských roľníkov (1945—1953), Slovenský výbor telesnej výchovy a športu (1947—1957), Slovenský živnostenský sväz (1949—1952), Československé štátne lesy, n. p. OR, Riaditeľstvo drevospracujúcich závodov štátnych lesov v Bratislave (1946 až 1948), Československé závody ťažkého strojárenstva, n. p., Oblastná správa pre Slovensko (1950—1951).

Zvláštnu pozornosť právnych historikov zasluhujú písomnosti fondu Národný súd v Bratislave, ktorý bol zriadený na potrestanie fašistických zločincov, okupantov, zradcov, kolaborantov a previnilcov fašistického režimu v rokoch 1939—1945. K tomuto fondu svojim obsahom patria aj fondy okresných ľudových súdov a miestnych ľudových súdov, ktoré sú opatrované v príslušných Štátnych archívoch.

Archívny fond Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (1945–1959) je ďalším významným fondom k dejinám štátu a práva. V Národnom fronte ako najvyššom politickom fóre po oslobodení zasadali zástupcovia komunistickej i demokratickej strany a prejednávali sa v ňom zásadné otázky politického i hospodárskeho vývoja ľudovodemokratického štátu. V rozhodujúcom stretnutí s reakciou vo februári 1948 zohral dôležitú úlohu i Národný front. Už 25. februára 1848 zišiel sa Prípravný akčný výbor Slovenského národného frontu na prvú schôdzu, kde zástupcovia všetkých politických strán vyslovili plnú podporu Gottwaldovej vláde a úprimnú spoluprácu v obrodenom národnom fronte. Akčné výbory stali sa najvyššími orgánmi verejného života v obvode svojej pôsobnosti a tvorili sa zo zástupcov politických strán i masových organizácií. Ich činnosť smerovala k potlačeniu reakcie, k odstráneniu reakčných živlov z verejného života, k upevneniu režimu ľudovej demokracie a k mobilizácii ľudu k politickému a budovateľskému úsiliu.

Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu zahájil svoju činnosť vo februári 1948 a členmi jeho predsedníctva sa stali vedúci predstavitelia politického života na Slovensku. Písomný materiál Slovenského národného frontu možno rozdeliť na dve obdobia. K prvému obdobiu patria písomnosti z rokov 1945–1948, kedy SNF existoval len ako orgán bez podriadených zložiek. V druhom období (1948–1959) došlo k zmene v organizačnej štruktúre SNF, čo sa odráža i v zachovaných písomnostiach. Ústredné vedenie obstarával ÚAV-SNF, ktorému podliehali nižšie orgány podľa krajov a okresov, čo sa odráža i v štruktúre usporiadaného a odborne spracovaného fondu.

Písomnosti fondu sa členia na tieto vecné skupiny: 1. Zápisnice: ÚAV-SNF, KAV-SNF, OAV-SNF. 2. Zprávy o činnosti: ÚAV-SNF, KAV-SNF, OAV-SNF, zložiek SNF o priebehu a prípravách štátnych akcií a osláv, o činnosti Krajských výborov obrancov mieru, o voľbách do Národného zhromaždenia a SNR a činnosti spolkov. 3. Obežníky ÚAV-SNF. 4. Zoznamy akčných výborov: ÚAV-SNF, MAV-SNF. 5. Časové plány ÚAV-SNF. 6. Spisy: tajné, obyčajné, Klubu poslancov, cirkevné, telovýchovné, Hviezdoslavovho fondu a národných výborov.

Najcennejším materiálom sú zápisnice ÚAV-SNF, KAV-SNF a OAV-SNF. Tieto zápisnice boli zasielané zo všetkých akčných výborov ústrediu a odzrkadľuje sa v nich pracovná náplň a činnosť akčných výborov z celého Slovenska. Zprávy o činnosti akčných výborov a uvedených zložiek podávajú podrobný záznam o situácii a priebehu rôznych udalostí, ktoré akčné výbory zabezpečovali. V písomnostiach sa nachádza materiál k činnosti politických strán, najmä v rokoch 1945–1948, k osnovám zákonov, činnosti Slovenskej národnej rady, k otázke povoľovania a zákazu vytvárania spolkov, vydávania časopisov, cirkevné záležitosti, atd. Pre práv-

nych historikov sú písomnosti tohto archívneho fondu nesmierne cenným prameňom, pretože odrážajú nielen situáciu na centrálnych orgánoch, ale dávajú nahliadnuť aj do verejného a politického života miest a obcí na Slovensku.

Materiál k banskej správe na Slovensku po roku 1945 poskytujú písomnosti fondu Banská administratíva v Bratislave (1939—1951). Sú to písomnosti VIII. odboru Povereníctva priemyslu a obchodu, do kompetencie ktorého patrilo: všeobecná legislatíva v baníctve a súčinnosť s iným zákonodarstvom, organizácia a dozor nad banskými úradmi, banská polícia, inšpekcia banských závodov, bezpečnostné predpisy, banské školstvo, banícke rozhodčie súdy, trestná právomoc a pod. K tomuto fondu možno tematicky priradiť aj archívny fond Štátne banské a hutnícke závody v Bratislave (1938—1951) a Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici (1919—1947), Bane a huty na Slovensku n. p. OR (1946—1953), Štátna ústredná banská inšpekcia pre Slovensko v Bratislave (1952—1954), Obvodný banský úrad v Košiciach (1945—1950), Obvodný banský úrad v Bratislave (1954—1956).

Dôležitý materiál k dejinám štátu a práva na Slovensku v období po roku 1945 opatrujú aj Štátne a okresné archívy. Základnými fondami sú písomnosti krajských národných výborov (1949—1960) a okresných národných výborov, ktoré sa dostali do správy archívov po územnej reorganizácii v roku 1960. Dôležitý pramenný materiál najmä k problematike hospodárstva, plánovania a štatistiky obsahujú písomnosti Zmocnencov Štátneho úradu plánovacieho (1949—1953) v jednotlivých krajoch. V Štátnych archívoch opatrujú aj písomnosti Osídľovacích komisií a úradovní z rokov 1945—1951.

Z oblasti súdnictva sú to fondy krajských súdov, v ktorých sa nachádza materiál súvisle od roku 1871 do roku 1951, ďalej sú to fondy okresných ľudových súdov (1945—1948); poisťovacích súdov; Hlavné štátne zastupiteľstvo (1901—1951) v ŠSÚA, Štátne zastupiteľstvá (1900—1949) v ŠA.

Z archívnych fondov finančnej správy sú tu písomnosti daňovej správy, daňových úradov a okresných finančných riaditeľstiev.

K problematike pozemkovej reformy sú to fondy pracovných skupín pre pozemkovú reformu.

Zo skupiny fondov politických strán a spoločenských organizácií sa nachádzajú fondy: Demokratická strana, oblastné, okresné a miestne zložky na východnom Slovensku (1945—1948), Strana práce v Košiciach (krajské, okresné a mistne zložky) (1946—1948), krajské a okresné zložky Jednotného zväzu slovenských roľníkov (1945—1953), Krajské, okresné výboru Slovenského národného frontu, Krajské výbory ČSM, Krajské výbory obrancov mieru, Krajské sekretariáty Zväzu protifašistických bo-

jovníkov, Krajské výbory Živeny — Sväzu československých žien, Čsl. červeného kríža, Sväzarmu.

Obdobne v okresných archívoch sa nachádzajú archívne fondy okresnej proveniencie a významu, ktoré sa v dôsledku novej územnej organizácie, resp. i ďalších reorganizácií dostali do správy okresných archívov. Tieto materiály podávajú detailný pohľad na vývin v jednotlivých okresoch. Vypočítavanie jednotlivých archívnych fondov by bolo zdĺhavé a snáď aj neúčelné a preto sme sa obmedzili nie na detailný výpočet všetkých fondov, ale sme poukázali len na skupiny fondov, pretože sa opakujú vo všetkých štátnych, resp. okresných archívov. (napr. fondy KNV, ONV, MNV, atď.).[2] Materiál štátnych a okresných archívov je však dôležitý pre poznanie vývoja štátu a práva a realizácie právnych noriem v živote a pre poznanie výstavby štátneho aparátu a verejnej správy na všetkých stupňoch riadenia.

●

Dúfame, že naša informatívna štúdia o prehľade archívnych fondov k dejinám štátu a práva na Slovensku v období budovania socializmu (1945—1960) splní svoj účel a stane sa pomôckou všetkým, ktorí pri svojej vedeckej práci budú používať pramenný materiál našich archívov.

[2] Prehľad o fondoch štátnych archívov podávajú publikácie: Štátny archív v Košiciach. Sprievodca po fondoch II, SAS, Bratislava 1965.
Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka v Bytči, Sprievodca po archívnych fondoch II, SAS, Bratislava, 1965, Štátny archív v Bratislave, Sprievodca po archívnych fondoch III, SAS, Bratislava, 1966.

Podrobný prehľad o všetkých doteraz vyhotovených archívnych pomôckach k jednotlivým archívnym fondom podáva zpráva: „Archívne pomôcky štátnych a okresných archívov na Slovensku za desaťročie 1956—1965 uverejnená v časopise Slovenská archivistika roč. I. (1966), č. 2, str. 296—356.

Архивные источники до истории государства и права в Словакии в период строительства социализма (1945—1960 гг.)

Ладислав Губенак

Резюме

В статье дается обзор архивных фондов государственных и районных архивов в Словакии по вопросам истории государства и права в Словакии в период строительства социализма (1945—1960 гг.). Работа является органическим предложением предшествующих двух исследований об архивных источниках по истории государства и права в период капитализма, опубликованных в сборнике «Правнегисторицке штудие» («Исследования по истории права») №№ 11 и 12.

Более подробно рассматриваются архивные фонды словацких национальных органов и общесловацких учреждений, хранящиеся в Государственном словацком центральном архиве и являющиеся основными и главными источниками изучения развития государства и права в Словакии.

В статье приводятся и фонды районных и государственных архивов, содержащие материалы по развитию государства, главным образом по вопросам развития управления в Словакии в рассматриваемый период.

Статья, являясь пионерской работой, не может исчерпывающе перечислить все архивные фонди, относящиеся к указанной проблематике, а дает общую картину архивных фондов и групп фондов, представляющих значение для ориентации исследователей, работающих в области истории государства и права в этот период.

RECENZE

Hans Julius Wolff, Die Attische Paragraphe

Ein Beitrag zum Problem der Auflockerung archaischer Prozessformen, Weimar 1966, 158 stran.

Tento spis vyšel jako druhý svazek nové řady monografií „Gräzistische Abhandlungen", kterou se odborné veřejnosti představuje právně historické pracoviště vysoké úrovně a světové pověsti, „Arbeitsstelle für Griechisches Recht im Institut für Rechtsgeschichte und Geschichtliche Rechtsvergleichung" university ve Freiburgu im Breisgau v Německé spolkové republice.

V současném bádání o řeckém právu lze pozorovat dva hlavní proudy. Jeden těží z papyrových nálezů pro studium helénistického práva, a i když stále ještě nalézá dost nevyřešených problémů, přece jen se zdá, že další nálezy sotva podstatně rozmnoží naše dosavadní znalosti. Proto se zájem badatelů obrací znatelně více k druhému směru, k právu řecké mateřské země. Prameny, z nichž je poznáváme, spisy starověkých autorů a nápisy, byly ovšem dříve a lépe známé než papyry, ale při jejich studiu se zpravidla uplatňovali spíše filologové, historikové a jiní, i když významní, přece jen právnicky neškolení pracovníci. Posuzovaný spis ukazuje, že lze novým přístupem k těmto pramenům a juristickými metodami dospět i zde k novým výsledkům.

Převážná část dokladů práva starého Řecka se týká práva platného v athénské republice a nalézáme je zejména v soudních řečech. Autor spisu naznačuje pravděpodobnost, že i jinde v Řecku než v Athénách se vyvinulo paragrafní řízení, ale je veden tímto stavem pramenů k tomu, že zkoumá a t t i c k o u, tj. před athénskými soudy projednávanou paragrafé. H. J. Wolff není ovšem ve studiu attického procesního práva osamocen. Byl to především U. E. Paoli (Studi sul processo attico, 1933), a nyní je to jeho žák A. Biscardi, dále W. Hellebrand (Realenzykl. XVIII 3, 1171 ns.), E. Schönbauer, R. J. Bonner a G. Smith-ová a konečně Louis Gernet, kteří se zabývali otázkami attického soudního řízení. Autor se vypořádává na četných stránkách spisu s jejich závěry, častěji kriticky a nezřídka odmítavě, ale kde lze, s uznáním.

Tyto polemiky však zdaleka nejsou hlavním obsahem a vědeckým přínosem spisu. Jeho cílem je pronikavou kritikou a výkladem pramenů řešit některé, dosud nezkoumané otázky. Platí to zvláště o hlavním úkolu, objasnit roli paragrafé v průběhu soudního procesu. Autor dospěl k novým řešením a výstižně je formuloval. Některé lze souhlasně s ním pokládat za bezpečně zjištěná, jiná považuje sám za pouhé hypotézy, pro něž mluví tu větší, jinde menší pravděpodobnost. Jako *paragrafé* se označuje v pramenech samých prostředek, jímž se žalovaný v soudním řízení brání žalobě. V dosavadní literatuře bývá p-fé tradičně srovnávána či dokonce ztotožňována s exceptio římského práva

a s podobnými formálně procesními obranami moderních právních řádů. Autorovým cílem je vyložit rozdílnou od nich juristickou povahu p-fé, její vznik a dogmatickou stránku. Prameny pro to shledal v soudních řečech, z nichž ony, které pocházejí od proslulých řečníků anebo jim byly připisovány, se zachovaly.

Spis je rozdělen v tyto kapitoly: I. Stanovení problému, II. Paragrafní proces, III.. Původ a právní základ p-fé, IV. První stupeň k p-fé: Od diamartyrie k p-fé, V. Dogmatika p-fé a VI. Závěrečná poznámka. Orientaci usnadňují rejstříky, pramenný a věcný. V I. kap. se líčí, jak od poč. 4. stol. př. n. l. bylo žalovanému možné, aby za jistých předpokladů vznesl proti žalobě námitku a tím odepřel pustit se do jednání o věci hlavní. Jednání, které se nato rozvinulo, vyznačovalo se tím, že se soud musel především zabývat námitkou a že v řízení nepromluvil jako první žalobce, nýbrž žalovaný, aby odůvodnil nepřípustnost žaloby. Autorovým záměrem je vyšetřit důvody pro toto řízení „s obrácenými úlohami stran", pro řízení paragrafní.

V II. kap. následuje podrobné zkoumání pramenů, jež ukazuje vznik a funkci p-fé k odůvodnění autorových tézí. Jsou to předně řeči, které se samy tak označují (paragrafé), pak řeči, které byly přednášeny proti nim. K oněm náleží řeč proti Kallimachovi, sepsaná Isokratem, zajímavá tím, že šlo o první případ užití p-fé v praxi jako důsledek zákona o amnestii, který navrhl Archinos. Dále jsou to paragrafní řeči tradované v démosthenovském Corpus (proti Apatúriovi, Zénothemidovi, Pantainetovi, pro Formióna, proti Nausimachovi a Xenopeithovi). K replikám na p-fé náleží dvě řeči téhož Corpus (proti Formiónovi a proti Lakritovi). V podrobném rozboru těchto pramenů (str. 23–81) tkví hlavní význam spisu a tato kapitola je jeho těžištěm. Autor se střeží používat obvyklých představ o procesních obranách. Zjišťuje z pramenů, že uvedené řeči se neomezují na formální překážky, nýbrž že se často dotýkají merita sporu, ale že se to neděje vždy v kategoriích našeho právního myšlení. Spíše jsou tyto řeči vypočítány na to, aby vzbudily u soudců z lidu náladu příznivou žalovanému, aby připravily půdu pro rozsudek příznivý řečníku (tj. žalovanému), odmítající žalobu jako nehodící se na soud, jako nepřípustnou. Autor dospívá též k výsledku, že netoliko lidoví soudci, ale ani řečníci neměli v Athénách právnických hlubších znalostí. Tím se vysvětlují místa v řečech, která nejsou vždy logická a zarážejí právníka. Jejich výklad působí mimořádné potíže a někdy se nám vůbec nedaří.

O původu paragrafé pojednává III. kap. Podnět k zmíněnému zákonu Archinovu dalo všeobecné smíření politických protivníků, ke kterému došlo v Athénách po vítězství strany pirejské r. 403/2 př. n. l., která obnovila demokratické řády v obci. Všichni občané se zavázali, že se nebudou navzájem stíhat pro škody či bezpráví, které utrpěli v předešlé době, jež znamenala dozvuky prohrané peloponéské války v Attice. Kdyby tedy proti Archinovu zákonu uplatňoval žalobce náhradu takové škody, mohl mu žalovaný paragrafou, tím zákonem zavedenou, namítnout, že žalobě brání amnestie.

Autor sleduje otázku, jaký byl právní základ p-fé v jiných případech než podle zákona Archinova. Dochází k závěru, že i v nich bylo třeba výslovného zákonného ustanovení, jak nám je také v jednom případě zachoval pramen (Demosthenes, Corpus, oratio 36,25) o nepřípustnosti agere bis in idem. Podobné zákony vznikaly jako leges singulares, nějaké obecné normy, stanovící přípustnost p-fé nebylo. Jako jiné procesní překážky uvádí autor promlčení, nepříslušnost soudu anebo nepřípustnost zvoleného druhu řízení.

V jiných případech nemohl žalovaný použít ke své obraně p-fé, nýbrž byl nucen jednat k meritu věci, a řízení mělo pak normální podobu přímé rozepře, euthydikiá.

Ve IV. kap. se popisuje právní stav před Archinovým zákonem. Jistě i tehdy byly důvody, ze kterých se žaloba jevila nepřípustnou. Autor vykládá zejména Antifonovu řeč o vraždě, jejíž obětí byl Athéňan Herodes, aby ukázal, že o zdárném výsledku procesu rozhodovalo použití náležitého způsobu řízení. Zdůrazňuje, že rozhodnutí, zda může být připuštěna nějaká žaloba k projednání před soudem, záleželo v době před Archinovým zákonem na soudním magistrátu (archontovi). Poté, a v tom autor právem spatřuje vskutku „revoluční" význam onoho zákona, i tato předběžná otázka byla vyhražena soudu samému. Historicky předchozím stupněm k p-fé je diamartyriá. Má původ v dědickém právu a došla později obecnějšího uplatnění v procesním právu. Spočívala ve složení svědectví o skutečnosti, která bránila přivedení žaloby na soud. Používaje diamartyrie, mohl žalovaný dosáhnout v předarchinovské době, že magistrát bez soudního řízení odmítl žalobu jako nehodící se před soud, ježto byl vázán složeným svědectvím. Když tedy p-fé nahradila diamartyrii, znamenalo to uvolnění strohého formalismu, jenž svazoval magistrátu ruce. A poněvadž v paragrafním řízení měly obě strany možnost mluvit a vést důkazy o otázce, zda je žaloba přípustná, znamenalo zavedení p-fé do soudního řízení také věcný pokrok. Diamartyriá sice neztratila svůj význam, ale zůstala omezena na právo dědické. Umírněný demokrat Archinos nebyl ovšem při svém návrhu veden snahou reformovat soudní řízení, nýbrž důvody politickými. Chtěl zabránit procesům pro křivé svědectví (diké pseudomartyrión), jejichž množství po návratu normálních poměrů se dalo očekávat a bylo by bývalo ohrozilo těžce dosažený klid ve státě.

V kap. V. rozebírá autor dogmatickou stránku p-fé. Zdůrazňuje, že nelze přitom vycházet z našich představ, že žaloba se projednává před soudem jako uplatňování subjektivního práva. Archaické právní myšlení, a o ně jde i v attickém právu té doby, považuje právní péči za úřední kontrolu původní svépomoci „stran". Soudní úředník (magistrát) je zde proto, aby bděl nad úkony svépomoci, ať chystanými, ať již provedenými, aby je pro zachování míru v obci dopouštěl anebo jim čelil. V Athénách existoval ovšem již dávno před zavedením p-fé lidový soud, a jemu, nikoli úřadu, příslušelo rozhodovat o meritu sporu. Jenže otázku, zda spor se vůbec rozvine, rozhodoval úřad, vázán ovšem popřípadě diamartyrií. Tato otázka byla nyní odňata rozhodování úřadu, i když orgánu justiční správy. Jednání o ní stalo se součástí řízení před soudem a jeho věcí bylo v tomto předběžném, paragrafním řízení, rozhodovat i o ní. Zvláštností tohoto řízení bylo, jak již uvedeno, že se obě strany pouštěly i do merita sporu, ale jen jaksi na jeho okraj, aby si naklonily soudce.

Wolffova studie není jen výsledkem na ni zaměřeného, několikaletého bádání v řeckém procesním právu. Je i shrnutím závěrů, uveřejněných již dříve, a to někdy i před drahnou dobou. Úkol, který si zde vytkl, byl zvláště hledíc na stav a povahu pramenů velmi obtížný. Autor k němu mohl přistoupit, protože ovládá do úctyhodné hloubky řecké i helénistické právo v celé jeho šíři (viz moji recenzi o jeho článcích z Lexikon der Alten Welt v Listech filologických 90, 1967 str. 87 88 a platí za jednoho z nejlepších jeho současných znalců.

Na rozdíl od většiny interpretů attických soudních řečí, i když bereme

v úvahu, že to byli namnoze neprávníci, podařilo se H. J. Wolffovi lépe než se dosud dálo, rekonstruovat spletité skutkové děje, jež byly podkladem výkladů, řečníky stran často úmyslně zmatených. Obdivuhodný je zejména způsob, jak ony skutkové děje přibližuje našemu nazírání. Také v tom je nemalá cena jeho práce. Jak naznačeno, je v ní mnoho hypotetického, ale to není při povaze a stavu pramenů jinak možné. Je v ní také mnoho diskusního, ale ty výsledky, které jsou nesporné, zaručují jí trvalé místo v dějinách poznávání řeckého práva. Proto a pro vzornou metodickou cestu prameny je nutno tento příspěvek k attickému právu procesnímu označit za mistrovské dílo.

Jiří Cvetler

Milan Bartošek, Římské právo a socialistická společnost, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, ročník 76, sešit 12 Academia 1966, 106 stran

Hluboký zájem o studium římského práva ve starších i moderních státech má své historické opodstatnění; zkušenost římského práva se nejen v jednotlivých stádiích jeho recepce objektivizuje v daném pozitivním právu, ale i věda o římském právu, právní romanistika, se stává neodlučitelným faktem každé novější a moderní právní kultury.

Ani specifický přístup k římskému právu v jednotlivých zemích tuto romanistickou tradici nikterak neoslabuje, neboť je určován především rozdílnými historickými a sociálně politickými podmínkami, v nichž se římské právo uplatňuje. Socialistické právo, jehož nynější znaky nemají zdaleka ještě konečnou historickou podobu, víceméně od počátku své existence mj. hledá ony vlastnosti římského práva, které mají pro moderní právní kulturu nikoliv dočasnou, nýbrž trvalou a objektivní hodnotu, a usiluje o jejich organické využití v nových sociálně politických poměrech. Tento postoj k římskému právu posléze zaujímá socialistické právo a právní věda přesto, že v určitém období převládající dogmatické hledisko marxistické právní vědy i praxe v podstatě tradici římského práva v socialistické společnosti zamítlo a tématika římského práva se stala nivelizovanou součástí obecných právních dějin.

Bartoškova studie o úloze římského práva v socialistické společnosti je jednou z nečetných prací, které usilují uchovat římskému právu jeho skutečnou hodnotu a stanovit v nových podmínkách směr jeho studia popř. využití, tj. přispět také k rozvoji marxistické romanistiky. Autorství Milana Bartoška nepřekvapuje, poněvadž Bartošek už dávno předtím, v létech 1945—49, dal najevo svůj velký vědecký zájem a znalosti v tomto oboru několika statěmi. Ve svých úvahách o nynější romanistice mohl tedy autor čerpat z rozsáhlých znalostí dosavadní romanistické literatury, v tom také znalosti sporů, které se kdy o římské právo mezi romanisty vedly a které samy o sobě představovaly důležité problémy využití římského práva v nejnovější době. Bartošek správně pochopil, že ovšem nepůjde o prosté uplatnění kontinuity tohoto vědního oboru, nýbrž o zásadnější metodologickou konfrontaci, která by se měla pokusit jednak o překonání dogmatického negativismu marxistické vědy a jednak stanovit — mnohdy poprvé — hlavní směry marxistického studia římského práva. Záměr práce chce mít principiální charakter, a to jak při kritice buržoazní romanistiky (tj. i při polemice se západními autory) tak

i při budování nového oboru tzv. marxistické romanistiky, který ještě nemá v marxistické vědě hlubší tradici.[1]

Úkol, který si autor ve své práci vytyčil, je současně velmi obtížný, protože jeho řešení nemá v marxistické literatuře obdobu a konfrontace nejširších filosofických, ideologických a sociálních souvislostí při zkoumání římského práva předpokládá hodnotné dílčí práce a ujasněné metodologické stanovisko příbuzných oborů právní vědy; přitom je známo, že např. předchozí stagnace vědecké práce v teorii práva, dějinách státu a práva, občanském právu i v jiných oborech dodnes znemožňuje dospět v mnohých otázkách k hlubším a relativně konečným zobecněním.

Je jen s podivem, že M. Bartošek se uchýlil k tak značnému zjednodušení tématiky tím, že větší část své práce věnoval schematické polemice s tzv. buržoaznímí romanisty a zásady nového romanistického výzkumu traktoval na základě dávno překonané mechanické aplikace zastaralých pouček historického materialismu, jimiž prokládal sporné pozitivní údaje o studiu římského práva. I když je nutno podporovat záměr, s nímž Bartošek přišel, sotva lze souhlasit s jeho metodou zpracování, která v době, kdy práce vyšla, úsilí o renesanci romanistiky v marxistické právní vědě spíše ztěžuje. V šedesátých létech a tím spíše kolem r. 1965 bylo ovzduší v právní vědě již do té míry příznivé, že nikdo ve snaze podnítit zájem o soustavné studium či rehabilitaci římského práva nebyl nucen sáhnout k nadsazeným útokům vůči buržoazní romanistice a používat namísto věcného rozboru institucí a vývoje (resp. recepce) římského práva propagandistického klišé dogmatické literatury, jež se pokoušela neodůvodněně aplikovat na romanistiku vypjaté kategorie ideologie a politiky, ačkoliv jde již o obor z větší části indiferentní, jak lze také vyvodit z hierarchie věd.

Takový postup volí Bartošek v celé první části své studie a teprve v posledním menším oddílu (zejména kapitoly o předmětu právní romanistiky a metodách studia římského práva) přechází k věcné analýze, která také podle mého názoru má opravdovou vědeckou hodnotu a opět plně dosvědčuje nepochybnou autorovu romanistickou erudici.

Je jen litovat, že se v úvodu práce Bartošek nezabývá hlouběji pojmem a předmětem vědecké discipliny označované marxistická romanistika a ulpívá ve svém hodnocení buržoazní vědy o římském právu na ideologickém schematu třídní podstaty práva a právní vědy, jejího reakčního či pokrokového zaměření, idealistického nebo materialistického filosofického základu atd. Buržoazní romanistika není přece exponovanou politizující vědou, v jejíž souvislosti by se mělo mluvit o „krachu" buržoazní vědy (str. 14), Říjnovou socialistickou revoluci charakterizovat jako „tvrdý úder zleva" (aniž je zmíněna zvláštní povaha carského práva) a zdůrazňovat, že marxistická romanistika, na rozdíl od buržoazní, je ideově pevná, otevřeně ideologická, politická a třídní. Otázka postavení a stanoviska otroků je jistě důležitou součástí historie otrokářského státu a práva a byla mnohdy buržoaznímí autory přehlížena (zejména pokud jde o studium jednotlivých institutů římského práva), avšak nelze souhlasit s Bartoškem, když ji pokládá za jedno ze základních kritérií při hodnocení „vědeckosti" a „třídnosti" buržoazní romanistiky (např. str. 15

[1] V třídění práce se objevují témata základní povahy, např. Celková charakteristika buržoazní romanistiky, Metodologické vady buržoazní romanistiky, Povšechné rysy marx. romanistiky apod.

a 61); z tohoto hlediska lze spíše západním romanistům vytýkat, že zanedbali teoretické zkoumání otázky, jak je možné, že v klasickém římském právu a později v recepčním procesu se eliminují právní instituty a principy, které se v buržoazních státech nejen vymaňují z ekonomických a politických institutů otroctví, nýbrž začínají mít nadčasový a třídně indiferentní charakter resp. slouží jako logickotechnická pomůcka, kterou akceptuje i socialistická právní technika. Ostatně určitý proud dnešní romanistiky se soustřeďuje na tuto apklikovanou oblast římského práva v moderních právních systémech bez ohledu na zmíněné sociální podmínky. I pro dnešní vyspělý buržoazní stát je otroctví anachronismem a západní věda se nemusí obávat jeho širší analýzy. Ani výtka buržoazní romanistice, že se zajímá převážně o římské ius privatum, není v tomto směru případná. Obecné právní pojmy jako je spravedlnost, subjektivní právo apod., rozpracované v západní romanistice, mají své opodstatnění, pokud v římském právu a nauce byly náznakem právních vztahů, které se vymykaly rámci jinak brutální třídní společnosti, a v dalším vývoji právního myšlení sehrály demokratizující úlohu stejně jako v politické vědě např. ideje platonského komunismu a antický pojem demokracie a přirozeného práva.

V tzv. velké polemice se západními romanisty ztrácí smysl Bartoškův důraz na tézi, v níž právo je chápáno jako výsledek třídního boje a podle níž právo i vyučování právu spadá do oblasti ideologie. Je-li vhodné připomenout marxistické vymezení obecného pojmu práva, může obstát jen všestrannější pojetí, které zaujímá kritické stanovisko k Vyšinského definici práva a které konstatuje i třídně značně zprostředkované sféry práva popř. politicky indiferentní právní instituty spadající do sféry techniky apod. Rozdíl mezi otrokářským a prvotně pospolným zřízením Bartošek chápe zbytečně příkře nejen z hlediska celkového společenského pokroku (ač otrokářský systém představuje vyšší stupeň vývoje společnosti), nýbrž i z hlediska pravidel chování bez ohledu na to, že římské právo přejímá obrovské množství dřívějších obyčejů.

Toto neprávem zúžené metodologické hledisko pak zkresluje jinak správný autorův požadavek, aby při výkladu římského práva nauka přihlížela i k tzv. mimoprávním prvkům, zejména pokud v jeho světle převážně hodnotí nejnovější buržoazní právní nauku vcelku. Z téhož důvodu pokládám za povrchní poznámky, které autor uvedl vůči normativní teorii a při hodnocení role právního formalismu a dogmatiky vůbec (str. 23), jež zdaleka nelze pokládat jen za „lék proti krizi“ tehdejší buržoazní společnosti. Ani krize interpolační metody se nedá bez dalšího srovnávat s osudem romanistiky v nacismu.

Obdobným způsobem M. Bartošek rozvíjí tzv. velkou metodologickou polemiku (str. 34 a dal.), jíž se několik let předtím účastnil na stránkách zahraničních časopisů a kterou v této recenzované studii uzavírá. Zvláštní a neobvyklé je na této pasáži to, že Bartošek ostře kritizuje hlavního, ne-li jediného představitele západní romanistiky F. Biondiho (kromě F. Collotiho) za jeho názory na marxistickou romanistiku, jejíž ztrnulá hlediska tlumočil předtím v podstatě sám Bartošek (srov. str. 34—67). Biondi samozřejmě není marxista a k marxismu má podstatné výhrady, což by u nás nemělo zůstat bez odpovědi, avšak domnívám se, že Bartoškova schématická a zjednodušující interpretace marxistického hlediska v otázkách romanistiky nemohla na mezinárodním vědeckém fóru přinést mnoho pozitivního a nepochybně vyvolala zbytečně podrážděnou odezvu západních romanistů, která v některých otázkách měla po mnoho let tendenci k dorozumění nebo alespoň toleranci. Je

také při nejmenším sporné, zda při utváření samostatného marxistického pojetí má čs. romanistika opomíjet dosavadní pozoruhodné polské a jugoslávské práce z tohoto oboru a přejímat všechny závěry sovětských autorů z padesátých let.

Poslední část Bartoškovy studie zkoumá, jak už řečeno, vlastní předmět marxistické romanistiky a poukazuje na zvlášť důležité problémy studia a výuky římského práva v socialistických zemích. Zde naopak autor dle mého názoru uplatnil své rozsáhlé znalosti z oboru romanistiky v plné šíři a poskytl řadu cenných úvah o římském právu, na které by naše romanistická věda měla navázat. I když vymezuje předmět romanistického studia poměrně stručně, vyjádřil velmi závažné hledisko marxistické romanistiky spočívající v tom že je nezbytné i dnes hlouběji zkoumat samotné římské právo, jeho periodizaci a systematiku, abychom tím spíše mohli porozumět recepcím (zejména také jevu, jakým je pandektní právo) a jeho vlivu na nejnovější právní systémy, tj. zároveň zjistit, co z římského práva bylo omezeno rámcem otrokářské společnosti a dalších předsocialistických formací, jakým způsobem došlo k zprostředkování kontinuity římského práva právem buržoazním a z čehc mohou čerpat socialistické právní systémy a marxistická právní věda.

V této souvislosti autor správně upozorňuje na to, že součástí vědy o římském právu bude studium římského státu a jeho vztahy s právem stejně jako etické kategorie a římská „právní ideologie", tj. názory římských právníků, kteří právo tvořili, vykládali a aplikovali. (Zdá se, že z tohoto důvodu se v práci používá jednak pojmu romanistika a jednak specializovaná právní romanistika.)[2] Uvádí i zajímavý politologický námět o vztahu státu a dokonalého práva, který umožňuje i paralelní srovnání s úlohou práva v totalitních státech.[3] Vyvstane tím i otázka zkoumání římského práva veřejného, které bylo v romanistice podceňováno, ale které Bartošek nedostatečně odůvodňuje.

Při zkoumání úlohy římského práva v socialistické společnosti se však autor více zaměřil na cíle didaktické a otázku výuky římského práva, takže ve své studii nedořešil problém, proč a v jakém smyslu má být navrhované rozšířené studium římského práva zařazováno do historie státu a práva, ani otázku historizace či aktualizace (praktického využití v pozitivním právu), kde se snad rozpačitost marxistické právní vědy projevila nejvýrazněji. Nicméně kdyby vhodnou formou (podobně jako v Polsku a Jugoslávii) se metodicky propracovaly a realizovaly Bartoškovy náměty o výuce římského práva tak, aby studenti zvládli vynikající právní logiku, obsaženou v kazuistice římského práva, naučili se při tom řešit právní problémy v legislativě i aplikační praxi a získali všechny předpoklady právnického myšlení, splnila by poslední část posuzované práce i jeden z důležitých praktických úkolů právní romanistiky v socialistických zemích.

Vladimir Veverka

[2] Bartošek věnuje této otázce pozornost i tím, že na jiném místě opět zdůrazňuje studium nejen římského práva, ale i vědecké tradice a způsob nalézání práva (třebaže kazuistického) jakožto vědecké operace, jež umožní zkoumat i vlastnost práva jakou je jeho pružnost a přizpůsobivost.

[3] Srov. i poznámky o osudu romanistiky ve fašistických státech.

Cultus Pacis, Études et documents du „Symposium Pragense Cultus Pacis 1464—1964" — Commemoratio pacis generalis ante quingentos annos a Georgio Bohemiae rege propositae, publiés par les soins de V. Vaněček, Prague 1966, str. 200

Poslední léta nebyla v naší historiografii právě chudá, pokud šlo o zřetel věnovaný osobě Jiřího z Poděbrad. Plné oficiálnosti nabyl pak tento zájem v souvislosti s oslavami mírových návrhů, které český král učinil před 500 léty. Jubilea a výročí nebývají ovšem vždy tou nejlepší příležitostí k tomu, aby bylo možno vskutku odpovědně vyhovět společenské objednávce, kterou přinášejí. Přesto však poděbradovské výročí toto pravidlo nepotvrzuje. Vedle řady opravdu jen příležitostných a žurnalistických prací tu byla naše věda obohacena i o výsledky trvalé hodnoty. V širším kontextu uveďme alespoň pokračování monumentálního Urbánkova Věku poděbradského — vyšlé ovšem ještě před jubileem — jakož i některé další práce, tak zejm. novou edici mírových návrhů, studie Mackovy, Mikulkovy aj. Tím spíše je ovšem třeba uvítat, že bohatá literární žeň, kterou jubileum s sebou přineslo, byla doplněna i sborníkem shrnujícím závěry mezinárodního sympozia, které pod označením „Cultus pacis 1464—1964" se konalo ve dnech 28. září až 1. října 1964 v Praze a v Poděbradech a jímž dotčené oslavy vyvrcholily.

Sborník má tedy v prvé řadě dokumentární hodnotu, neboť jde v podstatě o publikaci sympoziálního protokolu, která obsahuje všechny referáty na sympoziu pronesené, jakož i některé další materiály. Svým obsahem podává sborník zdařilý obraz o průběhu tohoto vědeckého zasedání a bude jistě úspěšně sloužit trvalé informaci o něm, a to jak pro naše domácí, tak zahraniční zájemce.

Jak to nese s sebou již mezinárodní ráz příspěvků ve sborníku otištěných, je jejich tematická paleta poměrně různorodá. Většina referátů zařazuje události vycházející z našeho domácího vývoje do obecných mezinárodněpolitických a ideových souvislostí a dává tomuto způsobu traktování očividně přednost před detailní analýzou faktů. Tento pohled zvenčí přes daleké obzory není ovšem nedostatkem, spíše naopak; zvláště český čtenář tu může nalézt mnohý podnět k dalším úvahám.

Příspěvky jsou ve sborníku publikovány v podstatě v tom pořadí, v jakém byly na sympoziu předneseny. Svým věcným zaměřením se ovšem rozpadají do několika samostatných okruhů, z nichž na prvém místě je třeba jmenovat referáty orientované k obecné problematice husitského revolučního hnutí a poměru poděbradovské epochy k němu. Platí to jmenovitě o souhrnných referátech Fr. Kavky a R. Kalivody, z nichž prvý byl věnován poměru husitských Čech k mírovým návrhům, druhý pak poměru poděbradovského období k husitskému dědictví. Do tohoto širšího obecného rámce náleží i souborný příspěvek mnichovského Ferd. Seibta, vyznačující se pozoruhodným úsilím vypořádat se samostatně s výsledky československé marxistické husitologie. Do určité míry patří sem i zajímavá stať sovětské historičky L. P. Laptěvy, hodnotící názory starší ruské (předrevoluční) historiografie na tyto otázky.

Z ovzduší politických dějin, jež bezprostředně podmiňovaly vznik mírových návrhů, čerpá, pokud jde o poměr polské politiky k Jiřího návrhům, příspěvek vratislavského Rom. Hecka, známého svými pracemi o těchto otázkách již z dřívějších let. V této souvislosti přichází pak ve sborníku i jméno, které v historii mezinárodních styků čs. historické vědy náleží jistě k nejznámějším:

Victor L. Tapié se tu ve svém příspěvku zabývá podílem francouzské politiky na mírových jednáních českého krále, který — jak známo — byl zvláště významný. S politováním je třeba konstatovat, že tyto dílčí studie nemohly být doplněny (srov. o tom i v závěrečném slově V. Vaněčka) i o samostatný zřetel k soudobé uherské a benátské politice, tedy o osvětlení činitelů, které pro pozadí Jiřího projektů nebyly rovněž bez významu. Jakýsi širší rámec těmto příspěvkům dává pak referát amerického badatele F. G. Heymanna o politických dějinách Evropy v polovině 15. století.

Poměrně nejpočetnější a i obsahem nejvýraznější složku tvoří ve sborníku referáty obracející pozornost k vlastnímu právněhistorickému rozboru mírových návrhů a k jejich zasazení do širokých souvislostí evropského ideového vývoje. V prvém směru je třeba jmenovat především obsažný příspěvek V. Vaněčka, který v něm shrnul výsledky svých dřívějších referátů a studií o mírových projektech, doplněné některými dalšími aspekty, mimo jiné např. odkazem na souvislosti mezi mírovými návrhy a tak řečeným landfridním hnutím. V druhém směru nabízí pak sborník zvláště bohatý výběr, který zahajuje svým referátem o politicko-sociálních složkách mírového návrhu R. Bierzanek z Łódže. Daleké souvislosti vycházející až od Defensora pacis Marsilia z Padovy tu pak nastiňuje české veřejnosti rovněž dobře známý německý badatel Ed. Winter. Do této oblasti zasahuje i obecně pojatý příspěvek budapešťského Ti. Kardose o idejích humanismu a všeobecného míru, jakož i srovnání, které činí mezi projekty, jež Jiřího plánům předcházely nebo naopak na ně časově navazovaly, M. Horvat ze Záhřebu. Obráceným postupem — tedy nikoliv z širokých obecných aspektů, ale z obsahu návrhu samotného a z rozmanitých mínění, která v souvislosti s jeho hodnocením byla vyslovena — jde za svým cílem podnětně a zajímavě Fr. Šmahel. Nejrůznější směry, jež tyto referáty sledují, doplňuje pak svým způsobem i literárněvědný příspěvek jiného známého berlínského badatele J. Irmschera o zpodobnění Jiřího postavy v německé historické písni.

V jistém smyslu zvláště pozoruhodnou složku ve sborníku tvoří příspěvky představitelů soudobé vědy mezinárodního práva; zvláště pozoruhodnou proto, poněvadž to byla právě věda mezinárodního práva, které je třeba v prvé řadě děkovat za to, že na mírové návrhy českého krále byla obrácena pozornost, nemluvě již o tom, že jsou to internacionalisté, kteří dodnes náležejí k nejhorlivějším propagátorům popularity mírových projektů. Proto s uspokojením je možno kvitovat okolnost, že k sympoziu a tedy i do sborníku přispěli dva významní z představitelů tohoto odvětví právní vědy, totiž sovětský internacionalista V. M. Koreckij a pražský profesor Outrata.

Tato bohatá tematika je pak doplněna příspěvkem J. Kejře, který podává přehled rukopisů, v nichž se mírové návrhy dochovaly, jakož i přehled edic a překladů Jiřího projektu. Z diskusní části sympozia je ve sborníku publikován příspěvek A. Blaschky (Lipsko) o zajímavém chronogrammu, který informaci o letopočtu Jiřího smrti spojuje se vzpomínkou na jeho mírové úsilí.

Sborník „Cultus pacis" zachycuje nejen průběh vědeckého sympozia, nýbrž shrnuje nepochybně i výsledky určité etapy v bádání o mírových projektech českého krále. Na takto získaném základě bude tedy možno ještě dále rozšiřovat historické poznání o této významné události českých i světových dějin. Autentická publikace sympoziálních materiálů je v tomto ohledu — jak třeba znovu zdůrazniti — skutečným přínosem, neboť z ní vzejdou i nové podněty

a nová výměna názorů. Skutečnost, že sympozium vyznělo především ve snaze začlenit mírové návrhy českého krále do celkového ideového a politického profilu doby, ve které vznikaly, je třeba zaznamenat i proto, že hodnocení Jiřího návrhů, sledovaných dosud v literatuře převážně z hledisek institucionálního rozboru, se tím dostalo na novou a bezpochyby i vyšší úroveň.

I když nebývá zvykem obracet pozornost v odborných posudcích k estetické stránce publikace, je to přece jen v daném případě podle recenzentova názoru nezbytné. Sborník svoji pěknou knižně výtvarnou úpravou chce nepochybně náležet k tak řečeným krásným knihám. Zdá se, že tato snaha nevyznívá opravdu naplano a je proto možno zajisté vyslovit i přesvědčení, že sborník Cultus pacis bude v zahraničí propagovat i dobrou úroveň české polygrafické práce.

V. Urfus

János Beér — Andor Csizmadia Naše dejiny vo svetle právnej tvorby; z našich kardinálnych zákonov r. 1001—1949
(Történelmünk a jogalkotás tükrében: sarkalatos honi törvényeinkből 1001—1949, Budapest 1966)

Zaujímavá 745 stránková popularizačná publikácia neb. prof. J. Beéra, popredného maďarského štátoprávnika a prof. A. Csizmadia, právneho historika na univerzite v Pécsi sa zakladá na pozoruhodnej myšlienke: Na podklade vhodne vybraného textu zákonov podáva sa prehľad spoločenských, štátnych a právnych pomerov Uhorska poť. Maďarska od vzniku feudálneho štátu až do ústavy ľudovej republiky. Pri výbere sa zamerali autori na zákony, ktoré obsahovali najmä ustanovenia štátoprávneho významu, ktoré odzrkadľovali vývoj uhorského feudálneho a kapitalistického štátu, ktoré vytvárali koncepciu „tisícročnej ústavy" Uhorska. Osobitne vyzdvihujú však na ich čas pokrokové ústavné návrhy, elaboráty jakobínov, reformného obdobia, republiky rád. Historický význam jednotlivých zákonov, súvislosť štátnych a právnych inštitútov vysvetľujú autori v obšírnejšom úvode jednotlivých kapitol, ktorými rozdeľujú látku na tyto úseky: rano feudálny štát 11. a 12. st.; feudálny štát do r. 1526; feudálny štát 1526—1848; buržoázny štát 1848—1918; buržoázno-demokratická revolúcia 1918/1919; štát a právo Republiky rád 1919; kontrarevolučný maďarský štát 1919—1944; od oslobodenia do ústavy 1945—1949. V prílohe zverejňujú autori zaujímavé ústavné návrhy Hajnóczyho (1790), Martinovicsa (1793), Berzeviczyho (1809), Táncsicsa (1848, 1849) a Kossutha (1851), ktoré sa síce neuskutočnili, ale osvetľujú názory opozičných pokrokových skupín v dejinách Uhorska.

Pozoruhodné sú prehľadné tabuľky o hospodárskom vývoji, o vývoji legislatívy, ústrednej a vidieckej správy, súdnictva, vojska, financií, školstva vo svetle právnej tvorby. Ďalej orginálny prehľad vývoja jednotlivých spoločenských činností od legislatívy, školstva, zdravotníctva, športu atď. po sociálne služby a od finančnej správy, baníctva, priemyslu, dopravy, poľnohospodárstva, cestovného ruchu atď., až po roľnícke družstvá, čo sa týka ich vzniku, osamostatnenia sa, inštitucionalizácie, v r. 1001—1965. Nejedná sa teda o učebnú pomôcku, o zbierku právnych prameňov, ale o publikáciu určenú pre širšiu verejnosť; o publikáciu, ktorá má čitateľom ukázať, že zákonodarstvo slúžilo vždy panujúcim triedam, že výsady panujúcich tried boli v rozpore

s bezprávnym poť. nerovnoprávnym postavením pracujúcich tried a súčasne poúčať čitateľov o význame štátu a práva v dejinách Uhorska.

Na konci úvodu zdôrazňujú autori, že publikácia má len takúto informatívnu úlohu a „nie je cieľom knihy posúdiť otvorené a diskutabilné otázky" (str. 38). Z nášho československého hľadiska je však táto výhrada neprijateľná. Práve preto, že ide o popularizačnú prácu popredných maďarských socialistických právnikov, ktorá môže a chce ovplyvniť maďarskú verejnosť, pokiaľ ide o správne marxistické pohľady na dejiny Uhorska poť. Maďarska, mohli sme očakávať, že sa nevyhne národnostnej problematike, menovite národnostnej politike buržoázneho Uhorska. Žiaľ, v tomto smere ani recenzovaná kniha neprekročila všade úzkym maďarským nacionálnym aspektom vymedzené hranice. V úvode, ktorý má viesť čitateľa k porozumeniu textu zákonov a ich významu, vyznieva to tak, že pri zdôrazňovaní pokrokovosti boja Maďarov o národnú nezávislosť sa nepodčiarkuje dostatočne, že boje proti rakúskemu absolutizmu (17.—18. stol.) mali konzervovať stavovské výsady maďarskej šľachty, pričom však stavovstvo v porovnaní s absolutizmom ako poslednej fázy feudalizmu nemôže byť pokrokom, prinajmenšom z hľadiska ekonomického vývoja; že „sloboda a nezávislosť" Uhorska (1791:10) sa nevzťahovala len na Maďarov, že za maďarskú nezávislosť (1848—1867) sa bojovalo na ťarchu a účet nemaďarských národov Uhorska (str. 10, 14).

Myslím, že pri hodnotení r. 1848 mohli autori povedať, že národnostný zákon 1849:7 prišiel neskoro, a preto bol neúčinný, že v r. 1849—1867 bola fikcia maďarského národného štátu hlavnou príčinou komplikácií a ťažkostí a táto fikcia presadzovaná vo vyrovnaní, stala sa základňou národnostného útlaku do r. 1918 (str. 320, 321). Takisto sa mohli v popularizačnej práci vysvetliť príčiny vzniku nástupnických štátov a nie tvrdiť, že Károlyiho vláda „sľúbila Rusinom autonómiu", keď ich zem bola pripojena k ČSR a že „v poslednom okamžiku" priznala autonómiu Slovákom (zák. čl. 1919:30) v Uhorsku, t. j. tri mesiace po vzniku ČSR! Tieto zákony neboli v žiadnom prípade pokrokové (str. 30) a prísľub autonómie dokonca v januári 1919 bola prázdna a zameškaná propaganda, pretože nemaďarské národy uplatnili a uskutočnili svoje práva na úplnú štátnu nezávislosť už pred vznikom Maďarskej republiky. Takýto nesprávny výklad vznikol tým, že pohľad autorov úvodu je úzky a izolovaný od medzinárodných udalostí doby, v ktorej posudzované zákony vznikli. Škoda, že práve v tomto smere nedomyslená koncepcia úvodných partií zníži správny popularizačný efekt — inak vzorne zostavenej publikácie — práve v dôležitej oblasti zhodnotenia našich národných vzťahov v minulosti. Správny a jednotný pohľad by bol predsa v obojstrannom záujme našich bratských socialistických krajín, i v záujme tak plodne sa vyvíjajúcej spolupráce československých a maďarských právnych historikov.

Martin Vietor

Karel Malý, Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách, Academia — NČSAV, Praha 1967, 284 str. (Právněhistorická knižnice, sv. 8).

Tímto spisem, který je zároveň docentskou habilitační prací autorovou, splácí naše právní historie do značné míry svůj dosavadní dluh závažnému tématu, jímž se velkou převahou, ba téměř výlučně zabývali zatím historikové

neprávníci. Jde tu o konfliktní situace vyvolané revolučním bojem dělnické třídy za kapitalismu u nás a o jejich právní, resp. právněhistorickou, v podstatě tedy institucionální, stránku.

Cíle práce jsou dobře vytčeny v devítistránkovém úvodu, kde se zároveň zjišťuje současný stav vědeckého poznání této problematiky a podává se výklad o metodách, jichž autor použil. Upozorňuje se tu zejména, že „právní problematika, se kterou se tady setkáváme, je po technické stránce zpracována, avšak zpracována buržoazní oficiální vědou v zájmu a pro potřeby buržoazie" a že v tomto směru „poprvé se na právní instituce díváme nikoli z hlediska ‚veřejného zájmu' společnosti, kterou měly chránit, ale z hlediska těch, které měly držet na uzdě" (str. 6).

Přímým pokračováním Úvodu je na konci spisu „Závěrečné shrnutí". Upozorňuje se tu na problémy, jež zůstaly otevřeny a rekapitulují se hlavní výsledky, k nimž studium autorovo ve všech třech hlavních oddílech práce dospělo. Věcně, klidně a jasně podává v těchto dvou partiích (úvodní i závěrečná) autor jakési své právněhistorické kredo. Oprávněně poukazuje na to, že plný historický obraz bojů dělnické třídy za kapitalismu bez odborného právněhistorického pohledu není možný, ba že se bez něho v mnohém směru stává nejasným, mlhavým a nesrozumitelným. Přesvědčivě ukazuje — konkrétní důkaz podává pak o tom práce sama —, jak významné archivní prameny zůstaly zatím stranou pozornosti badatelů a jak cenné je jejich zpracování právě pro klíčovou otázku třídního rázu buržoazního státu vůbec; státu navenek liberálního, jako bylo staré Rakousko, zvláště; a jeho státního aparátu, soudního a policejního pak zcela speciálně. Jedním z hlavních úkolů práce zřejmě bylo, odhalit třídní jádro každodenního fungování tohoto státního aparátu, prokázat jeho ostře potlačovatelské třídní rysy a odkrýt zároveň totéž jádro, to jest zásadní zaměření proti dělnické třídě, i v zákonodárství (opět na pohled liberálním) habsburské monarchie druhé poloviny 19. století. „Není rozsudku a policejního opatření nad příslušníky dělnické třídy, který by nebyl jasným a přesvědčivým důkazem třídní aplikace zákona, aplikace prováděné soudci, sloužícími buržoaznímu státu," říká autor výstižně na str. 6. A právě tak by ovšem mohl říci, že není právní normy, jež se mohla vztahovat na boj dělnické třídy, aby v ní nebyla zadní dvířka, umožňující pravý opak toho, co halasně proklamovaly platné buržoazně-demokratické ústavní zákony, totiž pravý opak buržoazně demokratických ústavních a občanských „svobod".

Byla to administrativní a soudní praxe spolu s odbornou tehdejší interpretací platných právních norem, co se stávalo pro skutečnou tvář státního aparátu a vlastní smysl a obsah platného práva rozhodující. Rozbor toho všeho pak přirozeně nemůže dnes dát nikdo jiný než marxisticky poučený historik-právník, k n ě m u ž j e d i n ě hovoří řečí dokonale živou jak zachovaný materiál soudních a policejních registratur, tak materiál legislativy na všech jejích stupních i konečně bohatá látka — neprávníkovi zcela uzavřená — soudobého rakouského a zvláště českého právnictví.

Říká-li autor na str. 13 Úvodu, že jeho práce „nemůže být z hlediska právněhistorického než první pokusnou sondou", pak je to teze příliš skromná: ve skutečnosti jde tu o práci základní, do široka otevírající dveře našemu poznání a umožňující na velmi rozsáhlé frontě, historické i právněhistorické, další bádání. Je to tím významnější, že i časový záběr této práce je dosti široký, neboť sahá od samých revolučních let 1848—1849 do let devadesátých

předchozího století, čímž jsou podchyceny velmi bohaté, složité a pestré dějiny rakouské poloviny habsburské monarchie, tvořící této práci celkový rámec.

V první kapitole, věnované perzekuční odezvě stávek, se autor správně soustředil především na akce soudního aparátu, které dosud zůstaly mimo pozornost literatury. Výkladu o soudní perzekuci stávkového hnutí předchází ještě poutavě podaná partie o vývoji předpisů o stávkách a o potlačování stávek policií, četnictvem a armádou, vesměs spočívající na bohatém a nevyužitém dosud archívním materiálu, v němž zvláště vynikají údaje o zásazích četnictva a armády podané na str. 31—57. Vůči těmto úsekům jeví se pak ovšem § 5 „Soudní formy perzekuce stávkujících", v němž rovněž mohlo být těžiště nových poznatků, poněkud hubeným, neboť čítá jen 11 stránek textu a 21 poznámek. Je to však nahrazeno tím, že výklad je zde zdařile zhuštěn a poznatky více zobecněny než u poněkud kasuistického paragrafu předchozího.

Kapitola II, přibližně stejně rozsáhlá jako první, je věnována „Perzekuci dělnických spolků a shromáždění".

Dobrý přehled vývoje na základě právních pramenů — ač ovšem poněkud historicky bezproblémový — přináší její § 2, sahající až k prosincové ústavě a k prvním dvěma rokům její platnosti. Přímo na něj navazuje § 3, líčící — převážně na základě literatury (L. Brügel a materiály jim shromážděné) — novou situaci po r. 1869, kdy cíle a snahy sociální demokracie byly prohlášeny v Rakousku za „státně nebezpečné".

K archívnímu materiálu se naproti tomu zase vrací a je převahou na něm vybudován § 4 výtečně rozebírající praxi při povolování dělnických spolků. Totéž platí o třech dalších paragrafech, jimiž je tato kapitola zakončena. Osvětluje se v nich jednak režim dohledu nad dělnickými schůzemi a shromážděními (§ 5), jednak soudní perzekuce účastníků dělnických schůzí (§ 6) a demonstrací (§ 7). Těžiště práce přesouvá se zde i pro čtenáře do velmi rozsáhlého, bohatého a pestrého systému poznámek, kde je uložen poutavý, poučný a ilustrativní materiál faktografický, cenný zvláště také — mimo jiné — pro poznání mentality našeho pracujícího lidu v době před sto lety. Klasickým dokladem toho je rozsáhlá poznámka 151 (na str. 127—128) nově osvětlující ze soudních spisů známou kladenskou bouři z 20. 6. 1889.

Perzekuci sociálně demokratické strany samé je věnována největší část spisu Karla Malého, totiž III. kap. zaujímající str. 132—263 textu, provázená 324 poznámkami a představující tedy vlastně samostatnou, velmi užitečnou monografii.

Po dvou prvních paragrafech, v nichž jsme uváděni na základě rozsáhlé dosavadní literatury do problematiky vzniku sociálně demokratické strany u nás, přichází první větší problém tohoto oddílu, totiž postavení politických stran v rakouském právním řádu, a to jako soubor otázek, vystupujících pak v podstatě stejně i v předmnichovské republice. Po jeho — převahou právnickém — vyjasnění věnuje se autor opět historickému líčení jednotlivých kategorií perzekučních opatření, které skoro vesměs podává na základě dosud nezpracovaného spisového materiálu Ústř. stát. archívu.

Na str. 142—159 nacházíme tu především jednu z nejzajímavějších statí celého spisu, totiž výklad o policejních opatřeních proti I. Internacionále a jejímu vlivu v Čechách. Na to následuje neméně zajímavá a velmi dobře politicky promyšlená i historicky propracovaná kapitola o cílech a metodách policejní perzekuce po založení rakouské sociálně demokratické strany a bystře

právnicky propracovaná partie (§ 6) o perzekuci dělnického tisku, obtížná tím, že klade nároky na zvládnutí různých teoretických i praktických nuancí značně složitého rakouského tiskového práva.

Zatímco následující § 7 tvoří jen jakýsi přechod k dalšímu výkladu, počíná paragrafem 8, (nazvaným „Pokusy mezinárodní reakce o vytvoření aliance k boji proti dělnickému hnutí") opět pro posuzovatele četba nová, plná originálních pozorování a podnětů, a to jak historických, tak právnických. Jejím rámcem jsou pletichy reakčních vlád rozestřené skoro po celé Evropě a jejím jádrem jsou protidělnická opatření rakouské vlády za éry Taaffeovy v osmdesátých letech minulého století (§§ 9—10). Vylíčením soudní perzekuce soc. dem. strany a konkrétně některými obzvláště typickými trestnými činy (např. urážka císaře) pak celý výklad vyvrcholuje a končí, přičemž tyto poslední dva paragrafy jsou doprovázeny fotografickými reprodukcemi ze soudních spisů a dvěma grafickými přehledy s daty o počtu osob odsouzených pro přečin tajného spolčování.

Jak již tento přehled ukazuje, jde o práci nesporných vědeckých kvalit, a to zejména v kapitole třetí, která představuje nejzdařilejší a jaksi reprezentativní partii celého spisu. V této práci podařilo se autorovi spojit výsledky předchozí badatelské průpravy právnické i historické, prokázat vysoký stupeň heuristické erudice, zaujmout kritické stanovisko k dosavadnímu bádání, vhodně uplatnit marxistické politické vzdělání a konečně i propůjčit slovesnému vyjádření vědecké práce dobrou formální úroveň a působivou vnější podobu (toto poslední se týká jak vlastního textu, tak jeho nerozlučného doprovodu v poznámkovém aparátu).

Určitou stinnou stránkou práce je, že třídní boj, jemuž je v podstatě knížka věnována, je jaksi uměle oddělen, ba někde až odpreparován od ostatního života české společnosti, jehož přece byl nedílnou součástí a v němž jinak do popředí vystupovaly a s třídním bojem se různě prolínaly a kombinovaly otázky tak závažné, jako byly boj za národní existenci Čechů v komplikované a měnivé konstelaci tehdejší Evropy, pro kterou byl charakteristickým vzestup sjednoceného Německa; boj o politické postavení českého národa v mnohonárodním habsburském soustátí a v Předlitavsku zvláště; dovršení procesu vzniku novodobého českého národa; boj české buržoazie za hegemonii v národě a její snahy o hospodářské, politické i kulturní uplatnění ve světě atd.

Vůbec vyvolává zdařilá kniha K. Malého myšlenku, že by bylo záhodno stejným způsobem podrobit vědeckému rozboru a vylíčit v novém pojetí perzekuci českého národně osvobozovacího hnutí v druhé polovině 19. století, pro niž zatím jsme odkázáni jen na zastaralé — ač stále cenné — spisy rázu Arbesova *Pláče koruny České neboli Perzekuce lidu českého* (2. vyd. 1894).

Po stránce ryze vnějškové jsou kazem knihy neopravené tiskové chyby, např. na str. 23 „Sborník" místo správného „Slovník" (veřejného práva), nebo na str. 70 (o straně sociálně demokratické) „československá" místo správného „československanská" (zde hned třikrát).

Václav Vaněček

Karol Laco, Ústava predmnichovskej ČSR a Ústava ČSSR, I, Bratislava 1966, str. 654.

Naše dosavadní marxistická literatura o státu a právu postrádala, až na stručnou práci Rattingerovu,[1] souhrnné zpracování ústavního uspořádání čsl. republiky, i když její ústavní vývoj v buržoazní a zvláště socialistické etapě by měl pro svoji aktuálnost stát ve středu pozornosti badatelů oboru právní historie i ústavního práva. Pokud jde o právní historii, je tento fakt pochopitelný, uvážíme-li rozsáhlost úkolů, před nimiž právní historikové stojí. Lacova práce, přestože má podle specializace autora ústavněprávní zaměření, zaplňuje zčásti i mezery ve zmíněném úseku právněhistorického bádání. Už z tohoto důvodu je třeba ji uvítat. Její zkušený autor si klade za cíl ukázat principy, smysl a dosah ústavní organizace a ústavních institucí jednotlivých vývojových fází republiky a rozdíly mezi buržoazní a socialistickou ústavou. V dosud publikované části analyzuje ústavní uspořádání doby před Mnichovem — prvního ze tří období ústavního vývoje Československa. Přechod od kapitalismu k socialismu, reprezentovaný ústavou 9. května a ústava z r. 1960, odrážející etapu budování vyspělé socialistické společnosti, mají být předmětem dalšího dílu práce.

Kniha je rozdělena do pěti kapitol s hlavním těžištěm v kapitole čtvrté a páté. Na počátku, v nejkratším oddíle, se stručně charakterizuje politika české buržoazie a činnost jejího orgánu — Národního výboru — do 28. října 1918. Tento oddíl má úvodní ráz; Laco v něm podává přehled známých skutečností o vzniku Národního výboru, o záměrech a možnostech českých buržoazních politiků, opřený o příslušnou marxistickou i buržoazní literaturu, přitom se však dopouští některých zjednodušení a nepřesností. Tak např. na str. 13 v souvislosti s germanizačními záměry německých politiků (Německý nacionální svaz rakouských poslanců) uvádí, že platnost rakousko-uherského vyrovnání z r. 1867 měla skončit r. 1917 a že se připravovalo nové rakousko-uherské vyrovnání, což je zřejmý omyl. Platnost státoprávního vyrovnání nebyla nijak časově omezena a Laco je patrně zaměňuje se smlouvami hospodářského charakteru (úprava cel a pod.), které se obnovovaly vždy po 10 letech. Zjednodušení obsahuje např. charakteristika politiky slovenské buržoazie v době po 1. máji 1918 (str. 33). Vedle strachu z bolševismu při odklonu politiky slovenské buržoazie z prouherské platformy sehrál svou roli i národnostní růst Slováků, který zde Laco opomíjí.

Ve druhém, rovněž krátkém oddíle, autor probírá jednotlivé teorie o datu právního vzniku našeho státu. Hodnotí hlavně význam uznávacích a konstitutivních aktů adresovaných mocnostmi dohody československé Národní radě, přičemž vychází z ustanovení mezinárodního práva a známých záměrů politiky západních států. Uznání samostatnosti československého národa neznamenalo ipso facto uznání jeho státu a vlády. Teorie „uznání národa" se objevila, až když se nesplnily původní plány dohodových mocností na poválečné státní uspořádání Rakouska-Uherska a západní spojenci museli pod tíhou skutečnosti vzít vznik československého státu na vědomí. Laco odmítá též stanoviska (a dokládá jejich nesprávnost), podle nichž čsl. státu daly vznik mírové smlouvy. Všechna tvrzení kladoucí vznik našeho státu mimo den 28. října 1918 měla politické pozadí, nepřátelské naší státní samostatnosti

[1] Rattinger B., *Nástin ústavního vývoje předmnichovské republiky*, Praha 1954.

stejně jako rozlišování data faktického vzniku státu ode dne počátku jeho existence právní.

Autor vedle uvedených teorií měl alespoň stručně v této souvislosti zhodnotit též význam lidových hnutí a akcí v českých zemích a na Slovensku před 28. říjnem 1918. Také v tomto oddíle je možno Lacovi vytknout dílčí nedůslednosti a zjednodušení. Např. na str. 81, kde říká, že nelze pochybovat o tom, že Beneš v říjnu 1918 „vedel o sile, boji a odhodlaní revolučného ludu na čele s robotnickou triedou" a své tvrzení ničím nedokládá.

Rozsáhlejší je třetí oddíl Lacovy práce, ve kterém už přistupuje k vlastnímu tématu. Zákon o zřízení samostatného státu československého ze dne 28. 10. 1918 je vlastně první (nedokonalou) ústavou našeho novodobého státu. Autor se nejdříve stručně zabývá přijetím a vyhlášením této recepční normy a rozebírá její obsah. Zdůrazňuje také dosah převzetí právního řádu rozbité habsburské říše a jejího státního aparátu novým československým státem. Postavení, práva a povinnosti občana v novém státě se nezměnila, stále byl vázán starými rakouskými nebo uherskými právními předpisy a nadále stál proti němu starý, byrokratický státní aparát (str. 111).

Zde je neorganicky zařazena kratičká stať „Československé zákonodárství a judikatura o době vzniku čsl. státu", která potvrzuje autorovo správné stanovisko k otázce data vzniku našeho státu uváděné ve druhém oddíle, v jehož závěru by byla umístěna daleko lépe.

Otázka, na jaké území se od počátku vztahovala suverenita našeho státu, spadající do oboru státního práva, je zkoumána v další části tohoto oddílu. Autor se dotýká problematiky státních hranic, rozebírá právní formy uplatňování státní suverenity na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině zejména na základě judikatury Nejvyššího správního soudu. Podle názoru Nejvyššího správního soudu vznikala totiž čsl. státní moc na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině postupně faktickou okupací. Tato koncepce, opomíjející právo Zakarpatských Ukrajinců na sebeurčení, do budoucna umožňovala posunutí československých hranic a zvětšení státního území.

Stati o státní sukcesi právně vyjádřené recepční normou, jejímž důsledkem bylo, že buržoazní Československo převzalo některé závazky zaniklého Rakouska-Uherska, o otázce čsl. státního občanství a otázce převzetí rakousko-uherských mezinárodních smluv tento oddíl uzavírají.

Prozatímní ústavě je věnován oddíl čtvrtý. V jeho úvodu Laco stručně nastiňuje různé koncepce příprav prozatímní ústavy, jak je prosazovali někteří členové Národního výboru a jeho předsednictva. Prvních 6 paragrafů prozatímní ústavy, týkajících se Národního shromáždění v souvislosti s jeho jednacím řádem je předmětem rozboru obsaženého v další části tohoto oddílu. Zde autor zkoumá otázky vzniku Národního shromáždění, jeho členství a doplňování, práv a povinností občanů, kompetence Národního shromáždění, jeho orgánů a činnosti. Dále zde v souladu s dalšími ustanoveními zák. č. 37/1918 Sb. fundovaně rozebírá postavení a pravomoc presidenta a vlády. V závěru oddílu po seznámení s politickou situací ve státě se zabývá přijetím a vlastním obsahem druhé novely prozatímní ústavy.

V celém oddíle vyniká autorova zběhlost v otázkách ústavního práva, s níž podrobuje rozboru jednotlivé instituce zakotvené v prozatímní ústavě. Avšak v úvodní části, kde líčí politickou situaci ve státě, plány a záměry buržoazie, při kterých vznikal návrh prozatímní ústavy, chybí hlubší, o fakta opřená analýza situace. Větší pozornost věnovaná zde historii vzniku prozatímní

ústavy by upřesnila některé autorovy příliš obecné a spekulativní závěry (např. na str. 185).

Laco např. podceňuje fakt, že Národní výbor byl při vypracovávání a schvalování prozatímní ústavy v časové tísni, která ovlivnila kvalitu návrhu. Při způsobu práce Národního výboru je třeba přihlížet i k tomu, že určitou roli hrála náhodná shoda okolností. Z tohoto hlediska se jeví jako spekulativní jednoznačná úvaha o přechodnosti ústavních úprav, jejichž skutečným smyslem, jak tvrdí autor, bylo neprejudikovat definitivní úpravě ústavy (str. 186).

Prospěšné pro historii státu a práva by bylo alespoň ve stručnosti uvést zásady některých ústavních návrhů, které byly připravovány během války (Hoetzel, Weyr — nikoli Weyer, jak nesprávně píše Laco — a jiné), a věnovat větší pozornost např. jednání mezi politickými stranami o počtu členů vlády (str. 196). Nesprávný je závěr uvedený na str. 223, v pozn. č. 51 o tom, že pro poslance Národního shromáždění — Slováky neplatilo jako důvod ke ztrátě členství v Národním shromáždění odsouzení pro trestný čin působící ztrátu volitelnosti v Čechách. Poslanec ze Slovenska mohl být např. odsouzen v Čechách a pak by se na něho toto ustanovení prozatímní ústavy vztahovalo.

S ohledem na cíl, který si autor vytyčil v úvodu práce, lze tyto nedostatky přejít. Mají většinou charakter historickoprávní, jejich odstranění by ovšem zvýšilo hodnotu díla.

Poslední, největší oddíl knihy pojednává o přípravě a přijetí definitivní ústavy předmnichovské republiky, o jejím politickém a právním významu. Přináší dále podrobnou analýzu jednotlivých ústavních institutů, jak jsou uvedeny v ústavní listině a v zákonech s ní souvisejících. Nejpodrobnější je část věnovaná Národnímu shromáždění (str. 440—508), v níž autor rozebírá způsob voleb do Národního shromáždění a jeho doplňování, ztrátu mandátu, právní postavení parlamentu, jeho kompetenci a další otázky.

Tento oddíl je právněhistorický jen tím, že se zabývá problematikou dnes už historickou. Pro právního historika je zde nejcennější partie „Příprava a schválení definitivní ústavy" (str. 323—381) a lze jen litovat, že není rozsáhlejší a podrobnější.

L. Soukup

Z NOVÉ LITERATURY

Encyklopedické studie o společnosti a právu starého Předního východu

Nové encyklopedické studie o společnosti a právu starého Předního východu přináší 4. sešit III. dílu Reallexikon der Assyriologie (Berlin 1966) pod hesly *Gesellschaft* (str. 233–243) a *Gesetze* (str. 243–297). První heslo věnuje všeobecnou pozornost společenským třídám z hlediska mezopotamského nazírání (§ 1. Die Menschenklassen), státu, chrámovým i palácovým vladařům (§ 2. Der Staat) a dědičné šlechtě, která se vyskytovala zejména v okrajových oblastech klínopisné kultury (§ 3. Erblicher Adel); dále je probrána třída plnoprávných občanů, tzv. awīlum (§ 4. Bürger), poté poloprávní příslušníci skupiny mezi plnoprávnými a otroky, tzv. muškēnum (§ 5.). Velmi stručná pozornost je věnována otrokům (§ 6.), zmínka je učiněna o kočovnících (§ 7.) a několik řádek patří mezopotamské rodině (§ 8.), které ovšem již bylo věnováno v této encyklopedii samostatné heslo (Familie). Každý z jednotlivých oddílů je doprovázen přehledem příslušné bibliografie, na sovětskou je poukázáno nepřímo, pokud ji cituje dílo A. L. Oppenheima, Ancient Mesopotamia, přímo je citována pouze anglicky psaná práce A. L. Lipina, The Assyrian Family in the second Half of the Second Millenium. Autorem tohoto oddílu o společnosti je W. Röllig (profesor assyriologie na universitě v Tübingen). — Složitost zpracování téhož hesla pro chetitskou společnost zdůraznil ve své části jí věnované berlínský orientalista E. von Schuler; zpracovává ji podle obdobných hledisk jako jsme poznali při společnosti mezopotamské, navíc věnuje pozornost nejvyšší šlechtě, správnímu úřednictvu, kněžstvu, jakož i příslušníkům aparátu, vybudovaném na služební odvislosti. Také otrokům, zajatcům a deportovaným masám autor přiznal větší rozsah, než tomu bylo v obdobném případě u společnosti mezopotamské.

Heslo, věnované klínopisným právům, je koncipováno z hlediska čtyř nestejně rozsáhlých oblastí (geograficky i materiálově), v nich pak je postupováno chronologicky. První úsek představuje Babylónie (A.), kde se především pojednává o významu prologů a epilogů u zákonodárných děl, načež následují zákony z doby předstarobabylónské (reformy Urukaginovy, Gudeovy, zákony Ur-Nammua), zákony ze starobabylónské doby (tj. zákony Lipitištarovy, fragmenty sumerských právních předpisů, série zv. ana ittišu, akkadské zákony z Ešnunny), které popisuje a stručně po obsahové stránce vykládá J. Klíma (fragmenty sumerských předpisů, vydané ve Studies Landsberger, nemohly být již zahrnuty, jejich interpretace byla pojata do pozdějšího článku téhož autora v Archivu Orientálním 35, 1967, str. 121–127). H. Petschow (mnichovský romanista a specialista v klínopisných právech) podává výklad a rozbor zákonů Chammurabiho s upozorněním jednak na konvencionelní označování mezopotamských legislativních děl jako zákony, kodifikace, resp. zákoníky,

jednak na problém aplikace mezopotamských zákonů v právní praxi (odkazuje na bližší propracování této problematiky pod heslem „Recht" v příslušném budoucím svazku); velmi cennou statí je soubor příslušné literatury o Chammurabiho právním díle. Následuje od téhož autora výklad o tzv. mišarum-aktech a o ediktech starobabylónských vladařů Ammisaduqy a Samsuiluny. Konečně týž autor pojednává ještě o fragmentech tzv. pozdněbabylónských zákonů a dokladech o zákonodárné činnosti některých panovníků z této doby, jakož i z doby perské okupace Babylónie. — Zpracování staro- a středoasyrských zákonů podává pařížský specialista G. Cardascia, jenž také zpracoval část věnovanou sbírce dvorních instrukcí asyrského vladaře Tiglatpilesara, týkajících se poměrů v paláci a v harému. Po stručné zmínce o právních pramenech z churritské oblasti Nuzi-Arrapha (od H. Petschowa) je heslo uzavřeno velmi obšírným pojednáním o chetitské právní sbírce i ostatních chetitských právních pramenech, za něž vděčíme lublaňskému odborníkovi V. Koroščovi. Velmi důležitý je i soupis pramenů a příslušné literatury, pořízený týmž autorem.

J. Klíma

G. Cardascia — J. Klíma, Droits cunéiformes (Introduction bibliographique a l'Histoire du droit et à l'Ethnologie juridique publiée sous la direction de John Gilissen, A—2), Éditions de l'Institut de Sociologie (fondé par Ernest Solvay), Université Libre de Bruxelles, 1966, 142 str.

Studium klínopisných práv (původcem tohoto označení — Keilschriftrecht — byl před téměř čtyřiceti lety Paul Koschaker) představuje onen úsek právněhistorických bádání, který se obrací k poznání a zkoumání právních pramenů, dochovaných v klínovém písmu. Toto písmo je jakýmsi společným jmenovatelem, takže pojem klínopisných práv se vztahuje na právo platné nejen v Mezopotámii, ale též v Malé Asii, jakož i v řadě tzv. okrajových oblastí, jako např. v Sýrii, Urartu, Hurri aj.

Předmětná publikace zahrnuje převážnou část bibliografie vztahující se ke klínopisným právům; mimo její rámec zůstává především Elam, zpracovaný polským odborníkem J. Wolskim (jako A-5) a právo maloasijských Hethitů, zpracované, dosud však nepublikované, od německého hethitologa R. Haaseho (jako A-3).

Po úvodní části, obsahující seznam zkratek, mapu Starého Předního východu a předmluvu s příslušnými pokyny pro právní historiky, kteří hodlají používat tuto publikaci, následuje její vlastní masa, která se rozděluje na dvě hlavní části: v první najdeme všeobecná díla a pracovní příručky, bibliografie, úvody, učebnice, linguistická díla, slovníky a významná periodica. Druhá část zahrnuje bibliografii, vztahující se především k právním pramenům (zvykovým a psaným právním předpisům, jakož i dokladům z právní praxe, úředním dopisům a královským nápisům), jednak k jednotlivým právním institucím (správa finance, soudnictví, trestní právo, soukromé právo, právní věda, hospodářství). V druhé části najdeme pak rozsáhlou bibliografii klínopisných práv, rozdělenou podle zemí a časového vývoje: První kapitola platí Mezopotámii (1. Babylónii, 2. Asýrii), druhá okrajovým oblastem mimo Elam a Hethity, tedy zahrnuje Hurri, Urartu (dnešní Arménii) a Sýrii (někdejší Ugarit a Alalach). Celkem obsahuje tato bibliografie klínopisných práv 1027 čísel,

z čehož na část obecnou připadá 266, na vlastní Mezopotámii 564 a na okrajové oblasti 197. Zahrnuty jsou zejména publikace z posledních tří desetiletí (pokud nejde o starší základní díla zvláštního významu), uzávěrka je dána k 31. XII. 1965.

J. Klíma

Hans Julius Wolff, Organisation der Rechtspflege und Rechtskontrolle der Verwaltung im Ptolemäisch-römischen Ägypten bis Diokletian. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis — Revue d'Histoire du Droit, Tome XXXIV, 1966, 1—40

V rámci XII. Mezinárodního historického kongresu ve Vídni přednesl H. J. Wolff v zasedání Mezinárodního sdružení pro dějiny práva a institucí dne 31. 8. 1965 referát na téma „L'organisation judiciaire et la justice administrative dans les royaumes hellénistiques et dans l'Empire romain". Tento referát, soustředěný však jen na ptolemajsko-římský Egypt, vydal pod hořejším názvem. Autor rozvádí v něm hlavní téze své přednášky. Zdůrazňuje rozdílnost situace pokud jde o prameny, bohaté pro Egypt, velice chudé pro jiné helénistické státy, a varuje před nahrazováním nedostatku pramenů analogiemi z Egypta. Článek přináší především přehled justiční organizace v ptolemajském Egyptě. Tento přehled se opírá o autorův spis „Das Justizwesen der Ptolemäer", 1962.

Obsahuje nově jednak autorovy reakce na kritické připomínky recenzentů spisu, hlavně však vyzvedá politické tendence a síly, které v historickém procesu působily na vznik a zánik soudních institucí. Autor zdůrazňuje význam justiční reformy krále Ptolemaia II. Filadelfa (283—246 př. n. l.) jako zakladatele právního řádu a upozorňuje na složitou soustavu zřízených soudních orgánů.

Jsou to především privilegované autonomní soudy (Eigengerichte), dikastéria, složená z místních kolonistů, zejména vojenských. Jejich protějškem pro domorodé obyvatelstvo jsou soudy egyptských kněží, zvané soudy laokritů. Jako představitel krále fungoval jak u diskatérií, tak u laokritů jeho úředník (eisagógeus), aby dohlížel na zachovávání právních předpisů. Dále to byly úřady, na které bylo možné komukoli se obrátit, kdo se dovolával ochrany u krále. V praxi ukládal král výkon této pravomoci svým úředníkům, kteří tedy — absolutní monarchie neznala dělby státních mocí — rozhodovali i v soudních věcech.

Později, asi rovněž za zmíněného panovníka, došlo ke zřízení soudních kolegií, která se měla zabývat věcmi, s nimiž se dosud obyvatelstvo obracelo na královské úředníky. Tato kolegia na rozdíl od autonomních soudů byla ustavena přímo králem a jemu podléhala. Sem nutno řadit také soud chrématistů, který se časem stal nejdůležitější součástí celé justiční soustavy. Jurisdikce chrématistů se vztahovala na všechny panovníkovy poddané bez rozdílu, zda šlo o Řeky či Egypťany. V tom lze spatřovat čin státnické moudrosti a značného právněhistorického významu, poněvadž i po právní stránce skýtalo rozhodování chrématistů větší záruku zachovávání předpisů proti volnému uvažování úředníků. Byl to ovšem jen krůček na cestě k státu skutečně právnímu. Úměrně s růstem královských institucí (úřadů i chrématistů) upadal význam obojího druhu autonomních soudů, až zanikly.

Když se r. 30 př. n. l. ujali vlády nad Egyptem Římané, nedošlo k nějakému

zlomu v justiční správě, naopak ještě celá desítiletí fungovali chrématisté. Vyhovovali římskému pojetí centralistické vlády nad znivelizovanými peregriny. Ponenáhlu však nahrazuje chrématisty archidikastés, původně jen kontrolní jejich orgán. Římané provádějí také centralistický princip důsledněji, když místo ptolemajského krále zaujal praefectus Aegypti jako představitel vší moci, také soudní. Jurisdikce jeho a konventů, které konal, je ryze vrchnostenská a řízení je kogniční. Kdežto toto je neformální, utváří se prefektův dozor na nižší úřady rigoróznější než tomu bylo dříve.

V líčení poměrů za římské vlády (principátu) se autor opírá o řadu nových monografií, pro ptolemajskou dobu přináší nové poznatky zejména k otázkám chrématistů, jež zvyšují cenu článku, psaného s výborným přehledem po celém oboru helénistického práva.

J. Cvetler

C. Kunderewicz: Zbiór praw z Esznunny. Czasopismo prawno-historyczne XVIII 1—1966, S. 9—29

Přední polský badatel v oboru staroorientálního práva, známý také jako překladatel nápisů Urukaginových a zákoníku Lipit-Ištařina, podává — i českému čtenáři srozumitelný — překlad a komentář závažné sbírky právních předpisů z Ešnunny, starší než kodex Chamurapiho. Překlad přináší zároveň novou interpretaci některých míst a příspěvky ke kritice dochovaných exemplářů textu. Ešnunnská sbírka je příliš fragmentární, než aby bylo možno usuzovat s jistotou na ekonomickou a sociální strukturu společnosti, jíž měla sloužit. Zdá se však, že se tato v podstatě nelišila od poměrů, které potom došly výrazu v Chamurappiho zákoníku.

J. Klabouch

Carlo Alberto Maschi, Il diritto romano I. La prospettiva storica della giurisprudenza classica, Milano 1966, 828 stran

Je mnoho způsobů, jimiž se romanisté, vykládajíce římskoprávní jevy, zmocňují studované látky. Autor zvolil metodu zcela novou, totiž ukázat základní instituty římského práva nikoli z hlediska našeho, moderního, nýbrž v pohledu zanechaném nám římskými právníky samotnými, a tím ještě lépe osvětlit jejich dogmatickou stavbu. Vychází přitom z předpokladu, že římská právověda vytvářela dané instituty na základě hlubokého zkoumání a hodnocení minulosti, poučena historickou zkušeností, které si byla dobře vědoma. Nejde mu o úplný systém, nýbrž spíše jen o některé vůdčí principy, o důkaz správnosti této jeho hlavní myšlenky (kniha je již druhým, podstatně přepracovaným a více než trojnásob rozšířeným vydáním oproti původnímu z r. 1957). V tom se jeví určitá duchovní spřízněnost s některými syntetickými romanistickými díly, jmenovitě s Jheringovým *Geist des römischen Rechts* a Schulzovými *Prinzipien des römischen Rechts.*

Autor, i když jeho práce — programově — nemá být polemická, se nicméně na mnoha místech stejně nemohl vyhnout vědecké polemice s protichůdnými názory. Svému spisu — vzhledem k jeho osobitému zaměření — předeslal metodologické poznámky o původnosti římskoprávních textů a o znalosti

historie antických právníků ve vztahu k historickým znalostem našim (jejich byly sice velmi omezené, oni však stáli mnohem blíže dřívějšímu právu, na něž navazovali).

Kniha obsahuje poměrně rozsáhlá prologomena a dvě zvláštní části.

Prologomena (str. 5–116) v devíti oddílech rozvíjejí a blíže vysvětlují hlavní autorovu myšlenku a jeho zásadní postoj ke stěžejním romanistickým problémům; zejména se zde vypořádává s běžně zastávaným názorem, že ve spisech klasických právníků zcela chyběly historické úvahy, a naopak, mezi jiným, přímo z těchto spisů vyvozuje, že znali vrstvu ještě předkviritského neformálního práva (tzv. antické *ius gentium*).

V první části (str. 117–154) nazvané *Enunciazioni programmatiche romane e universalità del metodo storico* se autor zabývá nejprve historicko-programovými výroky Pomponiovými a Gaiovými a poté obecností historické metody klasických právníků, kterou spatřuje v jejich tvorbě vůbec a v jejich komentářích k zákonu XII desek a k dílům nejstarší římské pravovědy zvláště.

Jádrem celé knihy je však její druhá část (str. 155–769) pod názvem *Costruzione romana degli instituti giuridici attraverso l'esperienza storica*. Historická zkušenost, o kterou se opírají klasičtí právníci, je patrna zejména ve dvou druzích jejich spisů, totiž v *institutiones* (souhrnná, i když jen základní pojednání o *ius civile* a *ius honorarium*, ale též s odkazy na právo císařské) a *libri ad edictum* hlubší výklad zahrnující jak dosud platné právo civilní, tak i právo prétorské bez omezení na jednotlivé jeho partie. Historické momenty nejsou v takových spisech pouhou ozdobou nebo didaktickou pomůckou, nýbrž mají zde význam funkční při stavbě soudobého práva; především je tomu tak v *libri ad edictum*, protože po dlouhou dobu nové právo vyvěralo v podstatě právě z prétorského ediktu.

Z institucionálních děl rozebírá autor v celé šíři (v 32 oddílech) Gaiovy *Institutionum commentarii quattuor* ani ne tak proto, že toto dílo je v daném smyslu obdobné jiným spisům tohoto druhu, jako spíše proto, že z oněch se zachovaly pouhé zlomky; přitom se autor nijak netají svým přesvědčením, že Gaiovy Instituce jsou přes všechny kritické připomínky moderních badatelů a přes možná dílčí porušení a nesporné mezery textu stále ještě nejbezpečnějším pramenem pro poznání římského klasického práva. Gaiovo dílo má ovšem některé své zvláštnosti a historický prvek převládá v něm spíše jako doklad a popis dřívějších dějů; nicméně Gaiovo původní historické pojetí se projevuje zejména tam, kde se z minulosti pozdvihuje k souhrnnému pohledu na právo, jež překonává. Historické části jsou u Gaia tak četné, že prostupují celými jeho Institucemi a je zcela nesprávné podceňovat je, jak se to někdy v literatuře děje.

Pro zkoumání druhého souboru děl si autor zvolil nejrozsáhlejší zachované komentáře k prétorskému ediktu, totiž Paulovy a Ulpiánovy *libri ad edictum*. Pomíjí přitom přečetné jejich zprávy zachycující pouhou *occasio legis*, byť sebezajímavější, a soustřeďuje se na hlubší hodnocení, jmenovitě na vztah mezi stávající a dřívější stavbou ediktu a na zmínky o pojednáních dřívějších spisovatelů, kteří i na půdě ediktu přihlíželi k zásadám civilistickým, zvláště pak k civilním žalobám. *Libri ad edictum* přinášejí již právo civilní a prétorské dokonale propracované, tak jak bylo aplikováno v soudobé praxi, v prétorské jurisdikci, jež roztavila dřívější mnohost právních řádů. A právě Paulův a Ulpiánův komentář představují nejvyšší a nejbohatší stupeň tohoto vývoje. Tyto své výsledky autor rozvádí a dokazuje na četných římskoprávních insti-

tutech (*possessio, furtum, emptio-venditio, manumissio, edictum quod metus causa* nebo dispozice *mortis causa* aj.).

Již z uvedených několika poznámek je jistě zřejmé, jak záslužným a podnětným dílem je Maschiho práce a s jakým užitkem k ní budou často sahat romanisté, ať už přijímají její hlavní tézi či nikoliv.

M. Bartošek

Gerardo Broggini, Coniectanea. Studi di diritto romano, Milano 1966, 697 stran

Nebývá-li zvykem, aby badatel vydal již po prvních deseti letech své vědecké činnosti soubor svých prací, pak tato kniha dokazuje, že takový čin může být velmi užitečný, zvláště jde-li o autora, jehož těžištěm tvorby jsou právě články a studie, roztroušené v rozmanitých sbornících a časopisech, a majícího takovou vědeckou erudici a takové vědecké aspirace jako Broggini, jeden z plejády mladých romanistů, kteří téměř jednou vlnou nastoupili na uprázdněné a nově vytvořené stolice v NSR. Pochází ze Švýcarska, kde studoval ve Fribourgu a poté působil na právnických fakultách v Miláně, ve Fribourgu a nyní v Heidelbergu; kromě římského práva se zabývá též právem švýcarským a mezinárodním právem soukromým.

Soubor spisů, psaných německy, italsky a francouzsky, je rozvržen do tří velikých oddílů, z nichž nejdůležitější a nejrozsáhlejší, nazvaný *Studia* (str. 3 až 412), obsahuje všechny jeho závažné práce s výjimkou monografie *Iudex arbiterve* z r. 1957 a studie o Ciceronově Oratio pro M. Tullio z r. 1964. Uvnitř tohoto oddílu můžeme podle badatelského zájmu autorova rozeznávat tři zřetelně ohraničené oblasti: oblast obecně historickoprávní, oblast římského procesního práva a oblast ciceronských studií.

Do první oblasti patří přehledná úvaha *Sulla conoscenza storica* z r. 1958, ryze romanistická stať *Ius lexque esto* (1959) o významu tohoto obratu z pozdní republiky, a hlavně hluboce fundovaná, ale velmi odtažitá a příliš idealistická studie *Dauer und Wandel im Recht* (1956) a na ni z části navazující dosud nepublikovaná, velmi konkrétní a zásadně pojatá studie *La retroattività della legge nella prospettiva romanistica.*

Druhá oblast — procesněprávní — je předmětem hlavního vědeckého zájmu autorova. Nacházíme zde již jeho prvotiny z r. 1956 *Der Ursprung der römischen iurisdictio* a *D. 12, 6, 23, 3: transactio post litem contestatam*, a pak stále vyzrálejší práce v tomto chronologickém pořádku (který ovšem sborník nezachovává): *Vindex und Iudex. Zum Ursprung des römischen Zivilprozesses* (1959), *A propos de mutatio iudicis et de translatio iudicii* (1959), *La prova nel processo romano arcaico* (1960), *Sulle origini del iusiurandum in litem* (1962) a *Introduction au sequester* (1963).

Posléze třetí oblast (ciceronových studií), která se ovšem těsně přimyká k pracím procesněprávním, je zastoupena dvěma krátkými, ale zasvěcenými příspěvky *Aus Ciceros Anwalstätigkeit* (1962) a *Fictio civitatis, strumento dell'arbitrio giurisdizionale di Verre?* (1964), v nichž se autor představuje jako skutečný znalec ciceronské problematiky, jež ostatně proniká velmi často i v jiných jeho spisech.

Druhý a velmi sevřený oddíl prací shrnul autor pod společný název *Testimonia* (str. 413—464). Jsou zde jeho vzpomínky ze studentských let *(Pierre Aeby (1884—1957). Souvenir de son enseignement)* a rovněž zcela osobně la-

děné kompozice na vynikající romanisty *(Testimonianza di Contardo Ferrini)*, zejména nekrology *(Peter Tour e August Simonius, Vincenzo Arangio-Ruiz* a *Henri Lévy-Bruhl)*. K nim se druží orientační články o studiu římského práva ve Švýcarsku a o Société Jean Bodin. Testimonia jsou cenným svědectvím doby a přiznáním citlivého člověka, který své vědecké činnosti, pěstované s opravdovým zanícením, věnuje veškerou svou energii.

Konečně třetí oddíl, *Lecturae* (str. 465—668), přináší 15 rozmanitých úvah podnětných až polemických článků, vyvolaných četbou soudobé literatury (nejen romanistické). Autorovi tu nejde o recenze ve vlastním smyslu, nýbrž spíše se jen volně zamýšlí nad některými důležitými problémy, vyjadřuje se kriticky k názorům vysloveným v nejnovějších dílech a vysvětluje a dokazuje mínění vlastní. Jsou to stručné a vesměs ostře pointované studie, některé velmi závažné, ale všechny podnětné: je to forma, která je v dnešním shonu života velmi vhodná a která autorovi znamenitě vyhovuje. Z těchto prací vyjímám zvláště dvě výrazné črty o soudnictví římského senátu, *La funzione giurisdizionale del Senato* (1958) a *Senatsgericht und Kaisergericht* (1964), dvě procesněprávní studie *Legis actiones I* (1962) a *Legis actiones II* (1965) a *Obligatio naturalis* (1965), což ovšem nikterak neznamená, že by ostatní příspěvky tohoto oddílu nebyly rovněž zajímavé a poučné. Pro svou důležitost by však celý tento oddíl patřil — podle mého názoru — spíše na druhé než na třetí místo.

Brogginiho soubor je věrným obrazem nynější úrovně západní romanistiky s jejími charakteristickými přednostmi i stinnými stránkami. Autor v něm řekl své osobité a výrazné slovo a lze očekávat, že přes své značné přetížení (je mu svěřen též náročný úkol řídit další práce na Indexu interpolací) promluví v dalších desetiletích ještě výrazněji.

M. Bartošek

Dora Alba Musca, Apuliae et Calabriae Latinarum inscriptionum lexicon, Bari 1966, 269 stran a mapa

Nejsou to jen velké nápisové komplexy, jako je Monumentum Ancyranum anebo Antiochenum s výpočtem činů císaře Augusta, které jsou cenným pramenem pro dějiny římského státu a práva. Také v kratších a i zcela krátkých nápisech obrazí se tu velké události, významné pro dějiny státu, dokreslují se tu právní normy, z jiných pramenů známé. Platí to zejména o náhrobních nápisech, jak jsou roztroušeny po všech končinách někdejšího impéria. Mezi základní vydání těchto nápisů platří Corpus inscriptionum latinarum (CIL) a běžně doplňované Notizie degli Scavi di Antichitá.

Hořejší publikace sleduje usnadnění orientace v nápisech, které pocházejí anebo se nacházejí v Kalabrii a Apulii, a byly uveřejněny v IX. svazku CIL a v různých ročnících zmíněné italské edice až do r. 1959. Autorka, která je asistentkou právnické epigrafiky a papyrologie Ústavu římského práva university v Bari, zpracovala během desíti let pro tento slovník tisíce nápisů. Její dílo již svým rozsahem dává tušit namáhavost práce, přičemž třeba uvážit, že čtení četných nápisů bylo nutno ověřit na originálech a edice opravovat.

Lexikon má dvě části. V první (Index omnium verborum, str. 1—116) jsou abecedně seřazena všechna slova, vyskytující se na nápisech zmíněné zeměpisné oblasti, s údajem, kde nápis byl uveřejněn, a s kritickým aparátem.

Jako dodatek jsou zvlášť seřazena slova, vyskytující se v Lex Tarentina, nápisu vydaném H. Dessauem (Inscriptiones latinae selectae, 6068). Druhá část (str. 117—269) obsahuje deset rejstříků, ve kterých jsou vedena hesla z první, všeobecné části, ale nyní jsou uspořádána do skupin podle věcných hledisek. K údaji místa vydání přistupuje zde ještě místo, kde byl nápis nalezen, a pro lepší přehled je přiložena mapa, reprodukovaná z CIL.

Z těchto osobních i věcných rejstříků (prosopografického, císařů, konsulů a jiných určení času, vojenského, věcí kultovních, rodových, zeměpisných, spolků a zaměstnání) zajímá právnického používatele zejména VIII. index (Res publica Populi Romani et res municipales). Obsahuje a komentuje údaje, které se týkají římského státu, jeho právního řádu, institucí, úředníků a podobně. Avšak také index II. (Imperatores et domus eorum), kde jsme dodatečným vyhlazením jmen některých císařů v nápisech upozorňováni na státoprávní změny, budí náš zájem.

Tato lexikálně epigrafická monografie patří mezi ony pomůcky, které lze srovnat s návody k přípravě barev anebo ke grafickým technikám. Jsou nezbytné pro další, tradičně výše hodnocenou činnost umělcovu, jež by však bez nich nebyla možná. Podobně díla tohoto druhu nepoutají originálností myšlenek nebo hypotézami, jež čas ukáže často zcestnými, ani neokouzlují formami vyjádření. Podivujeme se u nich svědomitosti, trpělivosti a obětavosti autorů a jsme rádi tomu, že na rozdíl od oněch duchaplných postřehů bývá i jejich praktická hodnota mnohem trvalejší povahy. Tento lexikon bude ještě dlouhá desítiletí konat, těm kdo pracují na kterémkoli úseku římských studií, velmi platné služby.

J. Cvetler

Edoardo Volterra, La costituzione di Diocleziano e Massimiano contro i Manichei Roma, Accademia Nazionale dei Lincei, Anno CCCLXIII—1966, Quaderno N. 76, pp. 1—26

Autor uveřejňuje svůj příspěvek v Mezinárodním sympoziu, konaném v Římě 1965 na téma „Persie a řecko-římský svět". Jde o konstituci posledních pohanských císařů proti vyznavačům nábožensko-filosofického učení Mániho, pronásledovaným postupně vládnoucími náboženskými společnostmi, pohanskou, křesťanskou, moslimskou a jinými. Autor se zabývá předně autentičností konstituce, kterou nám zachovala známá sbírka pramenů římského práva, konvenčně zvaná Collatio legum Mosaicarum et Romanarum. Je to reskript císařů prokonsulovi Afriky Juliánovi, který autor otiskuje, dospívá k uznání jeho pravosti a zdůrazňuje, že na rozdíl od jiných konstitucí obsahuje či zachovává motivaci svých dispozitivních opatření, trestních sankcí na přívržence mánismu, manichejské. Na otázku, kdo byl autorem Collatio a jaký byl její účel, nemůže dát odpověď ani nové bádání, i když se díky nově objeveným pramenům podařilo proniknout hlouběji k podstatě mánismu.

Autor se raději zaměřil na zkoumání, proč reskript, zařazený mezi konstituce kodexu Gregoriánova, ale ne do pozdějších, sáhá k tak drastickým trestům jako upálení, popravy a nucené práce v dolech. Dospívá k závěru, že to byly důvody státněpolitické povahy, jednak trvalého rázu, jednak dané současnou mezinárodní situací. V této padá na váhu, že v době vydání reskriptu byl Řím ve válečném stavu s Persií, odkud mánismus přicházel. Manichejští byli — i když jen potenciálně — pokládáni za jakousi, řekl bych „pátou kolonu" ne-

přátelského státu. V římské provincii Egyptě došlo dokonce k revoltě, na které snad měli účast. Ale Máního učení se příčilo svým poměrem k světským institucím, spojeným v pohanském Římě s náboženskými představami a kulty, trvale samé podstatě římského státu. Proto byli manichejští stíháni jako podvratníci tohoto řádu a v dané chvíli nadto jako podezřelí z úkladů o stát, jako spojenci nepřítele.

Autor, který již r. 1930 uveřejnil studii o Colllatio, přispěl zde, i když za použití výsledků jiných odborníků, zejména historiků, také k otázce, proč nejen manichejští, nýbrž i křesťané byli Diokleciánem pronásledováni. To rozšiřuje podstatně zájem o jeho zdánlivě úzké téma.

J. Cvetler

Klaus Mäding, Chinesisches traditionelles Erbrecht. Unter besonderer Berücksichtigung südostchinesischen Gewohnheitsrechtes vom Ende des 19. Jahrhunderts. Neue Kölner Rechtswissenschaftliche Abhandlungen, Heft 40. Berlin, de Gruyter & Co., 1966. Ss. xi, 110

Tradičním čínským dědickým právem se míní součást práva poslední dynastie Čching, která je v různé míře a v různých oblastech Východní a Jihovýchodní Asie dosud právem platným a jehož znalost je nezbytná pro pochopení základů práva v celém bývalém čínském kulturním okruhu. Nejvíce se uplatňuje v britsky konzervativním Hong Kongu, zčásti i v ČLR a na Tchaj-wanu.

Knížka se zakládá na srovnání tradičních a moderních zákoníků, ale i na rozsáhlé sbírce zvykového soukromého práva na Tchaj-wanu, kterou provedli Japonci na začátku 20. století po záboru ostrova. V úvodu rozebírá i strukturu čínské rodiny a zejména spornou i zajímavou otázku její velikosti, která měla přirozeně značný dosah v komplikovanosti dědického práva; pozoruhodný je i výklad dědického práva ve vztahu k majetku určenému ke kultu předků a pro udržování zchudlých členů rodiny. Podrobně pojednává majetkové dědické právo vydědění, určení dědiců ap. Tři doplňky obsahují přehled dynastií, nástin právního stavu v Hong Kongu a konečně se poukazuje na zmenšující se platnost tradičního dědického práva na Tchaj-wanu. Autor ukazuje, že Hong Kong je nakonec posledním místem, kde ještě — byť i toliko omezeně — platí zásadně právo dynastie Čching, není-li anglické právo použitelné.

Kniha poskytuje dobrý přehled problematiky a umožňuje pochopit i některé širší souvislosti mezi tradicí a modernizací. Je velmi dobře dokumentována a uvádí rozsáhlou bibliografii.

T. Pokora

David C. Buxbaum, Chinese Family Law in a Common Law Setting. A Note on the Institutional Environment and the Substantive Family Law of the Chinese in Singapore and Malaysia, Journal of Asian Studies XXV (1966), 4, str. 621—644

Studie se nezabývá platným právem, jak by se mohlo zdát podle názvu, nýbrž historií upadajícího vlivu práva čínských přistěhovalců v Malajsii v kontextu tamějšího anglického zákonodárství a poskytuje tak metodicky mimořádně zajímavý příklad kontaktu dvou naprosto odlišných právních systémů.

Za čínské právo je v této oblasti považováno právo poslední čínské dynastie

Čching (1644–1911), bez ohledu na nové zákonodárství v Číně z let třicátých a po roce 1949, kdy byla zřízena Čínská lidová republika, protože obojí neodpovídalo konzervativním formám malajského právního stavu. I anglické právo se v Malajsku uplatňovalo s jakýmsi zpožděním, jsouc obvykle přejímáno v době, kdy v mateřské zemi bylo již považováno za anachronické (naposledy 1961).

Anglické právo nicméně soustavně zatlačovalo právo čínské mj. i proto, že se jeho studiu nevěnoval téměř nikdo. V řadě jiných asijských zemí probíhá ovšem opačný vývoj, protože spolu se získáním nezávislosti dochází k záměrnému, byť i jen k dílčímu návratu k domácím právním specifickým formám.

Protože i v takové podobě odpovídá anglické právo málo skutečným podmínkám života Číňanů v Malajsii, vzrůstá jak úloha zvykového práva, tak i zároveň klesá prestiž anglického systému v celku.

T. Pokora

Eduard J. M. Kroker, Die amtliche Sammlung chinesischer Rechtsgewohnheiten. Untersuchungsbericht über Gewohnheiten in Zivil — und Handelssachen. I.—III. Ss. 282, 280, 162. Bergen-Enkheim b. Frankfurt/M., Verlag Gerhard Kaffke, 1965

Jde o rozsáhlý a důkladně komentovaný překlad sbírky čínského zvykového práva Min-šang š' si-kuan tchiao-čcha pao-kao-lu (Sbírka zvykového občanského a obchodního práva na základě zprávy o jeho průzkumu), kterou vydalo v čínském originálu ministerstvo spravedlnosti Čínské republiky v roce 1930 v Nankingu.

Sbírka je ovšem podstatně staršího původu, protože sběr materiálu začal podle vládního rozhodnutí již počátkem 20. století a pokračoval pak i po roce 1911, aby se zjistily existující právní zvyklosti, které ovšem již svou povahou nebyly pro celou Čínu jednotné. Sbírka byla vydána v souvislosti s přípravou moderního občanského zákoníka, jehož poslední část vstoupila v platnost 5. 5. 1931, aniž by ovšem dokázala nahradit zvykové právo. Nový zákoník přejal totiž tak radikálně evropské (tj. především francouzské) právní koncepce, že se mohl uplatnit spíše jen výjimečně tam, kde již v hospodářství došlo k nastolení moderních kapitalistických vztahů.

Sbírka je tedy nejen dokumentem historickým, nýbrž i ze značné části představuje platné právo, zejména poté, co po založení ČLR byl občanský zákoník z období vlády Kuomintangu zrušen. Jde o první soustavné zpracování v evropském jazyce; ovšem i Japonci věnovali sbírce značnou pozornost, zejména Niida Noboru. První díl kromě úvodu a komentáře obsahuje zpracování právních zvyklostí vztahujících se k obecné části občanského zákoníka, kdežto jeho další část, jakož i oba další díly jsou věnovány věcnému právu. Kniha je doplněna premedem paralelních textů, jmenným a věcným indexem, jakož i přehledem zeměpisných označení.

V celku jde tedy o rozsáhlý úvod do historického i platného zvykového práva v úplném a důkladném překladu s velmi četnými komentáři, které usnadňují pochopení sinologovi i srovnávacímu právníkovi. Profesor Kroker z Filosoficko-teologické vysoké školy v Königsteinu u Frankfurtu žil dlouho v Číně a uveřejnil řadu knih a článků o dějinách čínského práva, takže měl velmi dobré předpoklady pro sestavení obsáhlé recensované knihy.

T. Pokora

Významné kulturní výročí v dějinách Velké Moravy, příchod byzantské mise r. 863, zavdalo podnět k vydání řady velkých kolektivních prací u nás i v zahraničí, které jednak shrnují, jednak novými poznatky obohacují znalosti tohoto důležitého období evropského politického i kulturního vývoje.

Z hlediska právních dějin je beze sporu z nich nejvýznamnější sborník *Das Grossmährische Reich*, red. Fr. Graus, J. Filip a A. Dostál, Praha 1966 (Academia), 443 str., 16 příl. Je to rozšířený a poznámkovým aparátem opatřený záznam mezinárodní konference, pořádané ve dnech 1.—4. října 1963 archeologickými ústavy ČSAV a SAV v Brně a Nitře. Vedle archeologických referátů, které tvoří solidní základnu i pro závěry právněhistorické (J. Poulík, *Archäologische Entdeckungen und Grossmähren*, A. Točík, *Die vorgrossmährische Periode in der Slowakei*, B. Chropovský, *Die grossmährische Periode in der Slowakei)* je tu především osou historického oddílu sborníku vyčerpávající přehled hlavní problematiky a literatury, jejž podal Fr. Graus, pod názvem *L'Empire de Grande Moravie, sa situation dans l'Europe de l'époque et sa structure sociale* a v němž vedle rozboru literatury (mj. rezignace na přesné vymezení feudalismu) sumarizuje politický vývoj, posuzuje sociální diferenciaci (zejména historická klasifikace archeologických dokladů), líčí postup christianizace a konečně určuje státní povahu velkomoravského útvaru jako „říši" těsně předfeudálního charakteru. V druhém hlavním referátu historického oddílu zasedání nastínil V. Vaněček přehled moravské zahraniční politiky *(Über die Aussenpolitik des mährischen Staates in den vierziger- bis achziger Jahren des IX. Jh.)* a zejména zdůraznil některé rysy podtrhující její samostatnost — ve výkladu *fidem servare* z r. 864 mu oponoval B. Grafenauer. Třetí oddíl rozpravy byl věnován otázkám jazykovým a literárním.

V bohatých diskusních příspěvcích došlo zejména ke srážce stoupenců názoru o feudální povaze velkomoravské říše (archeologové, Vaněček, Havlík, Ratkoš), převažujícího zvláště v padesátých letech, s rostoucím názorem o její povaze ještě protofeudální (Dvorník, Kaczmarczyk, Grafenauer, Graus, Fiala, Procházka). Znovu se objevily názory o vzniku z kmenového základu (Chropovský, Graus, Dvorník). Kritizován byl územní rozsah, značně rozsáhlý jen po dobu velmi omezenou (Graus, Fiala, Grafenauer). Předpokládá se sice existence družiny (Graus), ale nelze mluvit o nějakém lenním právu (Procházka). Neexistovaly feudální dvorce (Graus, Fiala), vlastnické kostely mohou být i předfeudální (Grafenauer). Byl podán přehled dat, dokazujících velkomoravský původ nejstarší slovanské právní památky, *Zakona sudného ljudem* (Procházka) a klasifikace měnlivé orientace v rámci organizace církevní (Vavřínek, Bulín).

Ostatní sborníky k tomuto významnému výročí v naší minulosti věnovaly svůj zájem právněhistorickým otázkám měrou daleko skrovnější, ba spíše zcela skoupou.

Relativně nejbohatší je v tomto směru sborník *O počiatkoch slovenských dejín*, red. P. Ratkoš, Bratislava 1965 (VSAV), 296 str., rozšířený záznam materiálů z konference o počátcích feudalismu na Slovensku, konané 12.—14. listopadu 1963 ve Smolenicích. Redaktor sborníku tu v článku *Problematika raného feudalismu* vymezuje pojem raného feudalismu (široká koncepce, zahrnující i protofeudální počátky; „hradská města" velkomoravského typu jsou

jeho součástí), jenž od „rozvitého" feudalismu se liší družinou jako základní institucí. V příspěvku *Podmanenie Slovenska Maďarmi* předpokládá stažení slovenského obyvatelstva do severní horské oblasti a upřesňuje územní vývoj politických útvarů Přemyslovců, Piastovců a Arpádovců v této styčné oblasti. L. Havlík, *O politických osudech a zahraničních vztazích státu a říše Moravanů* podává dobrý přehled látky; v 10. stol. prohlašuje státoprávní celistvost Moravy i v rámci českého a polského státního tělesa. E. Pauliny v článku *Nárečové členenie slovenčiny v 9.—11. stor.* zjišťuje jazyková specifika širší (tj. i slovenské) velkomoravské oblasti a v práci *Západoslovanské výpožičky v staromaďarskej lexike* odporuje Kniezsovu lišení česko-polské a chorvatsko-bulharsko-ruské (domněle koncovka *-bnik*) státní terminologie a prokazuje mj. slovanskost výrazu *župan*. R. Krajčovič studií *Z historickej typológie služobnických osadných názvov v Podunajsku* shrnuje řadu starších svých prací. Služební vsi se charakteristicky koncentrují kolem Nitry, Ostřihomu a Blatenského jezera, avšak původem patří většinou až do 10.—11. stol.

Brněnskou filosofickou fakultou vydaný sborník *Magna Moravia*, red. J. Macůrek, Praha 1965 (SNP), 640 str., představuje dobrou syntézu velkomoravské problematiky politické a kulturní. Tím nepochopitelnější je, proč tam vůbec nebyly dotčeny otázky státního zřízení. Z oblasti státoprávní především J. Ludvíkovský ve vrcholné položce sborníku *The Great-Moravian Tradition in the 10 cent. Bohemia and Legenda Christiani* vedle přehledu problematiky dovozuje proti Grausovi existenci velkomoravské tradice v Čechách (Kristián, *Privilegium Moraviensis ecclesie, Epilogus Moravie atque Boemie*; nikoli translace, nýbrž jednotná koncepce v rámci *historia ecclesiastica*). *Campus* řečené legendy ve významu „sněmovní pole" převzal Dalimil jako „soudní pole, místo souboje". Tunna a Gommon nebudou asi mythickými severskými jmény (Walter), nýbrž Drahomířivými družinníky. Také R. Hošek, *Antique Traditions in Great Moravia* předpokládá účast antických právních forem na Moravě — jako že vůbec podíl antiky je zde na rozdíl od germánského světa podceněn. Pokud pro svou tézi čerpá oporu z Popa Duklana, je to málo průkazné. Fr. Hejl, *Vizantijskoje posolstvo itd.* podtrhuje Rostislavovy snahy o politickou samostatnost. J. Kolejka a Vl. Šťastný, přinášejí v článku *Die cyrillo-methodische und grossmährische Tradition in tschechischen politischen Geschehen im 19. u. 20. Jh.* řadu údajů pro vývoj ideové sféry našeho státoprávního života nové doby. J. Macůrek, *La mission byzantine etc.* zdůrazňuje význam Velké Moravy jako kulturní symbiózy („pokus o obnovení kulturní jednoty většiny Slovanstva").

Podobně i druhý brněnský sborník, populárně vědecký *Almanach Velká Morava*, red. O. Bárta, Brno 1965 (Mor. muzeum), 159 str., ač se dotýká prakticky všech otázek velkomoravské říše, zcela opomíjí problematiku právněhistorickou. Jedině L. Havlík v příspěvku *Postavení a význam Velké Moravy v evropském prostředí* letmo konstatuje, že „Velká Morava byla ve svém jádru vlastně jedním z prvních vyspělých státních útvarů" u Slovanů. V článku *Zakon sudnyj ljudem* parafrázuje tuto nejstarší slovanskou právní památku, z jejíhož znění chce vyčíst údaje pro moravský sociální vývoj. Překlad ukázek St. Herodesa se částečně liší od překladu Vašicova.

Prakticky vůbec se právněhistorických otázek nedotkly práce zahraniční. Ve sborníku *Chiljada i sto godini slavjanska pismennost — 863—1963*, Sofija 1963, 545 str. jen M. Andreev v příspěvku *V Makedonija li e bil sъzdalen „Zakonъ soudnyj ljudьmъ" i slavjanskijat pъrvočinitel Metodij li e negov avtor?*

odpovídá na obě tvrzení S. Trojického v tomto smyslu negativně a opakuje svou starou, z české strany několikrát už popřenou argumentaci ve prospěch bulharského původu ZSL. V publikaci *Grossmähren, Slawenreich zwischen Byzantinern und Franken*, Mainz 1956, 280 str., vydané u příležitosti mohučské výstavy (10/6—4/9 1966), jedině okrajově H. Koller v článku *Das grossmährische Reich* vidí v církevních proudech snahu o nové sjednocení po rozpadu západní jednoty v 7. století a Slovany, Germány a Romány v duchu novějších badatelských směrů nechce pokládat za jednotné skupiny. Ve sborníku *Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart*, Wiesbaden 1966, jejž tvoří materiály z 1. solnohradského kongresu slovanské historie (1963), jen Fr. Graus v příspěvku *Das Grossmährische Reich in der böhmischen mittelalterischen Tradition* odmítá kontinuitu velkomoravského a dalšího českého vývoje. Vůbec nic z oblasti právních dějin nepřinesl sborník *Cyrillo-Methodiana. Zur Geschichte des Christentums bei den Slawen 863 bis 1963*, Köln—Graz 1964, 505 str.

Vl. Procházka

Etudes d'Histoire du Droit Canonique dédiées à Gabriel Le Bras, 2 svazky, 1491 stran, Paříž 1965

Je zcela vyloučeno podat v omezeném rozsahu krátké anotace třeba jen obsah 102 článků učenců ze dvanácti států, kteří se spojili, aby podali impozantní poctu významnému pařížskému profesoru kanonického a římského práva G. Le Brasovi. Rozhodující většina prací se týká období středověku, část přechodu od antiky k rannému středověku, část pak dějin novějších. Tematicky je celé dílo rozděleno na čtyři části: Prameny práva kanonického, Církev a světská moc, Kanonické a římské právo ve středověku, Osoba, rodina a společnost. Ve všech částech čteme příspěvky významných osobností dnešní světové historie práva a značná část jejich prací je výsledkem vážného badatelského úsilí, jež přineslo buď zcela nové poznatky nebo posunulo kupředu dosavadní vědění.

Při všeobecnosti tematiky z obojího práva zajímá značná část uveřejněných prací i historika českého, i když českých právních dějin či pramenů zachovaných v našich knihovnách a archívech se speciálně nedotýká žádná z nich. Nicméně několik prací bude napříště i pro dějiny české nezbytných. Aspoň jako příklad budiž uvedeno několik článků, z nichž plyne nepřímé poučení zejména pro dějiny husitství, jeho právních učení a hospodářských názorů. R. C. Cheney, *Aspect de la législation diocésaine en Angleterre au XIIIe siècle*, str. 41—54) podává mj. i informaci o prvních stopách omezování přijímání pod obojí v Anglii v r. 1281, P. Ourliac, *Les sources du droit canonique au XVe siècle: le solstice de 1440*, (str. 293—305) uvádí do právních názorů počínající reformace, do učení velkých kanonistů 15. století a zmiňuje se i o Husovi a jeho poměru k Dekretu Gratianovu. Palčivé otázky rent a lichvy se dotýkají dvě práce: B. Schapper, *Les rentes chez les théologiens et les canonistes du XIIIe au XVIe siècle*, (str. 965—995), a G. Sicard, *L'usure en milieu rural: notes sur le bail à cheptel dans la doctrine de la fin du Moyen Age*, (str. 1395—1405). Zvláště první z nich je poučným přehledem různých teoretických mínění o otázce tak závažné pro husitskou teorii i praxi, kde

zaujmou časově i místně blízké traktáty Oytův a Langensteinův, nelze však nelitovat, že autorovi unikla celá velká literatura husitská; zde bude muset odborník český jeho vývody doplnit. Z článku P. Huizinga, *Alcuni testi dei decretisti sulla scomunica ingiusta e l'esclusione dalla Chiesa*, (str. 1243 až 1256), lze získat poučení o vzniku a dotváření podobných názorů husitských ve srovnání s učením decretistů a vůbec starší kanonistiky.

Jisto je, že i další články mohou být pro právní dějiny našeho území cennou inspirací, nicméně jejich výpočet už přesahuje meze možností.

Sborník je uveden rozsáhlou bibliografií G. Le Brase, která je rozdělena do 18 tematických okruhů, a třebaže zaujímá plných 24 stran, je jen výběrem hlavních autorových prací.

Pořadatele sborníku nelze ušetřit výtky, že nepořídili, jak je při podobných publikacích zvykem a samozřejmou potřebou pro čtenáře, seznam užitých a citovaných rukopisů a aspoň jmenný rejstřík. Takto je práce s tak nesmírně bohatým a členitým materiálem velmi znesnadněna obtížnou orientací, kterou pouhý obsah nemůže nahradit.

J. Kejř

P. Radoměřský — V. Ryneš: Politický význam svatováclavského motivu na českých mincích doby gotické a renesanční (Časopis Národního Muzea 134/1965, S. 185—196); V. Ryneš: Babenberský erb na českých mincích a medailích (Numismatické listy 1966, č. 3, S. 1—7)

Dvě pro právního historika mimořádně cenná numismatická pojednání, která jsou věnována právnímu a politickému významu symbolů na mincích starého českého státu. Zejména druhé z nich přináší daleko více, než naznačuje název.

Vnější úprava mincí nebyla ve starém českém státě normována všeobecnými předpisy; přesto se v ní citlivě obrážela ideová nadstavba i politicko-právní situace příslušného období. Náboženské náměty (obrazy světců atp.) měly původně převahu, ustupují však od 13. století do pozadí. Vyobrazení sv. Václava se na českých mincích udržuje dále, protože vedle náboženského nabylo i státněpolitického významu. Podle názoru autorů bylo svatováclavského portrétu užíváno na mincích jako symbolu, který manifestoval nárok na korunu svatováclavskou. Nenacházíme ho sice na pražských groších, objevuje se však příznačně na rubu parvů od prvních emisí Jana Lucemburského, což autoři vykládají jako vlídné gesto k české šlechtě s proticizineckým ostřím (v téže době se Jan zavazuje, že nebude do úřadu povolávat cizince). V husitském období obraz sv. Václava z českých mincí dočasně mizí (pochyby Táborů o světcích vůbec), ale objevuje se znovu na ražbách z doby jagelonské. Příležitost, přihlásit se na mincích k svatováclavské tradici, nenechali nevyužitu ani první Habsburkové. Ještě Matyáš, když dosáhl po dlouhých bojích korunovace za českého krále, neopomněl zdůraznit svou legitimitu ražbou dukátů s obrazem sv. Václava. Teprve s Bílou horou svatováclavský portrét z českých mincí definitivně zmizel.

Projevem toho, že se počíná přehlížet státoprávní individualita českého království, bylo, že se od Maxmiliána II. počal na ražbách českých mincí objevovat erb uhersko-český na prsou říšského orla. V té době pronikl na české mince, spolu s erby ostatních zemí Habsburků, i původně babenberský

erb Rakouska (červený štítek s vodorovným bílým pruhem). Zato český lev po Bílé hoře nakrátko vůbec z českých mincí zmizel (tzv. dlouhá mince). Objevoval se pak až do měděných grešlí Josefa II. jen na orlově prsním štítku, aby koncem 18. století z českých mincí úplně ustoupil.

Autoři využili pramene, kterého dosud pro charakteristiku státoprávního postavení českého státu v různých dějinných epochách nebylo systematicky použito. Jak je patrno, odrážely se změny státoprávní i přímo jen politické situace na mincích velmi citlivě. Velmi pracná zjištění obou článků mají tak značný nepřímý význam pro ocenění síly české státnosti v jednotlivých epochách dějin.

J. Klabouch

Rostislav Zelený, The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice, Apollinaris 38 (1965), str. 108—122, 236—283, 372—405, (Zvl. otisk Roma 1966, str. 99)

Známé a v literatuře často uváděné dílo *Quaestiunculae* Štěpána z Roudnice se dostává do rukou odborných čtenářů poprvé v úplnosti ve znamenité kritické edici Rostislava Zeleného, který opatřil text i podrobným úvodem. Ukazuje se, že starší autoři pokládali *Quaestiunculae* zcela mylně za komentář ke Statutům Arnoštovým z r. 1349, zatímco jde o penitenciální příručku, určenou pro duchovní a zpovědní praxi, která svou povahou patří do velmi vlivného okruhu tzv. *Summae confessorum* neboli *Summae de casibus conscientiae.* Jedním z hlavních vodítek autora byla také mezinárodně hojně užívaná *Summa de casibus* Astesanova, jejíž rukopis, zachovaný dodnes v Knihovně Národního muzea v Praze XVII A 4, náležející někdy roudnickému klášteru, sloužil autorovi asi jako přímá pomůcka. Kromě jiných pramenů byla pak autorovi cennou pomocí i jeho vlastní zkušenost a znalost domácích českých poměrů, na které opětovně naráží, čímž se dílo stává i závažným zdrojem poznání českého duchovního milieu v době Karla IV.

Pestrý obsah díla, zahrnujícího celkem 263 otázek, zasahuje do velké řady institucí kanonického práva, morálky a liturgie a není proto divu, že *Quaestiunculae* si získaly vliv i mimo pražskou diecézi a značně byly rozšířeny rukopisně, jak o tom svědčí 29 zachovaných textů. Z nich editor zvolil pět nejdůležitějších jako podklad pro svou edici, když ostatní již další textové varianty ani upřesnění neobsahují.

Quaestiunculae jsou rozděleny zhruba do dvou hlavních částí, z nichž první zahrnuje prvních 200 otázek, týkajících se různých problémů duchovní správy a uspořádaných podle abecedního pořádku. Druhá část pak obsahuje ještě dva dosti samostatně oddíly, když otázky 201—242 jsou věnovány především morálním aspektům obchodu a peněz, čerpají poučení především zase v *Summě* Astesanově a tvoří celek blízký různým traktátům *De contractibus.* Bylo by jistě vhodné zkoumat, zda některá pozdější díla takového obsahu nečerpala své impulsy i ze Štěpánových *Quaestiunculae.* Tato část má také otázky nejširší a nejpodrobněji zpracované. Závěr pak konečně se týká rozptýlené různé materie.

Edice tak přibližuje záslužné dílo, které zasluhuje svrchované pozornosti českých badatelů, je uspořádána velmi přehledně, poskytuje spolehlivý text i potřebné vysvětlivky v poznámkovém aparátu, který však zůstává kvanti-

tativně na únosné míře a vyhýbá se přílišnému zatížení detailními odkazy na pouhé písařské varianty či jiné věci nepodstatné.

Můžeme-li tedy konstatovat, že v úvodní studii i v edici samé získáváme vítaný přínos pro studium právních pramenů českého středověku, je to tím radostnější i proto, že v autorovi R. Zeleném vstupuje do naší právní historie nová osobnost, na jejíž příští práce budeme se zájmem čekat tím spíše, že pracuje na poli dějin práva kanonického, ještě do nedávna u nás tak žalostně opuštěného,

Jen jedinou závěrečnou poznámku si nelze odpustit. Zeleného práci se dostává vážného místa a mezinárodního rozšíření ve vlivném časopise *Apollinaris*, který však právě u nás je jen těžko přístupný. Budou tak mít v ruce k pravidelnému studiu text jen ti badatelé, kteří laskavostí autora dostali zvláštní otisk. Je to situace velmi bolestná, která hrozí, že se bude opakovat i při jiných dílech, když autoři se při nemožných lhůtách v našem vydávání vědecké literatury budou raději obracet k orgánům cizím, aby jejich práce vyšla včas.

J. Kejř

Tadeusz Lalik, Marchie w Polsce w XII wieku. Kwartalnik Historyczny 73, 1966, str. 817—832

Polský stát měl v raněfeudálním období (do 12. století) administrativu, která se vyznačovala dvěma stupni: nižším stupněm byly kastelánie, vyšším provincie. Na konci 11. století bylo přibližně 8 provincií a přes 100 kastelánií. Dosavadní historiografie nevěnovala pozornost existenci marek, o nichž se zmiňují polské prameny ve 12. století. R. 1134 vystupuje ve shromáždění v Meseburku „Henricus marchio de Glogou" (MGH-DL III č. 66). Kronika Kadłubkova zná marku hlohovskou a gdanskou. Těmto markám věnoval autor svou studii. Soudí, že gdanskou marku vytvořil Boleslav Křivoústý po výbojích v Pomoří. Také hlohovská marka je podle Lalika asi výtvorem téhož knížete, neboť ještě Gallus Anonym o ní nic neví, ba staví Hlohov přímo do protivy k pojmu „marchiones" (= obyvatelé pohraničního pásma). Autor se pokusil určit přesněji dobu vzniku obou těchto polských marek. Byly založeny na sklonku třetího desítiletí 12. století v rámci organizačních reforem Křivoústého. Zaujímaly území strategicky a politicky důležitá. Stejně jako provincie marky podléhaly přímo panovníkovi a byly rozděleny na kastelánie. Ve 2. polovině 12. století byly obě marky přetvořeny na knížecí provincie (autor se tu dovolává svědectví Kadłubkova, podle něhož Kazimír Spravedlivý jako suverén „glogoviensis marchie principem creat"). Zdá se, že existence obou marek je bezpečně doložena prameny. Platí to zejména o marce hlohovské, jejíž tradice přežívá ještě v pozdější historiografii. Naproti tomu autorovo mínění, že Boleslav Křivoústý založil ještě třetí marku, totiž lubušskou, je zatím jen domněnkou. Lalik ji opírá o strategickou důležitost této pohraniční země a o existenci lubušského biskupství. Obojí (biskupství — marka) nemusí však být v souvislosti. Sporná je také otázka německých vlivů (vzorů) při zakládání polských marek.

H. Bulín

Vladimír Procházka, L'évolution du système de preuves dans le droit des peuples slaves jusqu'au XVe siècle. Extrait des Recueils de la Société Jean Bodin, tome XVII: La Preuve, Bruxelles 1965 (Les Editions de la Librairie encyclopédique), str. 547—589

Studie sleduje vývoj soustavy soudních důkazů a tzv. průvodního (důkazního) řízení v procesním právu slovanských národů do počátku 15. století. Tento vývoj se vyznačuje povšechně tím, že soudní důkazy založené na víře v zákroky nadpřirozených sil — tzv. důkazy formální a irracionální (přísaha, ordály, soudní souboj) — byly postupně nahrazovány důkazy objektivními a racionálními (svědci, listiny). Není to ovšem nějaká specialita právě jen slovanských práv. Podobně probíhal vývoj v evropském měřítku. Autor jej sleduje jen u Slovanů, a to ve třech etapách: 1. v závěrečném období patriarchální společnosti (do 9. století); 2. v počáteční epoše feudálního státu (10.—13. století); 3. v období „státní centralizace" (14.—15. století). Domnívá se, že druhému období odpovídají důkazy formální, kdežto pro třetí je typické zavádění důkazů racionálních. Toto bezprostřední spojování vývoje politického s vývojem soudního procesu a jeho soustavy důkazů zdá se mně při nejmenším diskusní. Hlavní význam studie je ovšem v oblasti komparativní. Autor soudí, že změny v Čechách a v Polsku předcházely asi o půl století podobným změnám v jiných zemích slovanských. Na Balkáně rozlišuje sféru přímé recepce byzantského práva (Bulharsko), oblast „národních institucí" (Chorvatsko a Srbsko) a pásmo pobřežních měst, která recipovala poměrně pokročilé právo italské.

H. Bulín

Dva cenné příspěvky k dějinám státu v Rumunsku

V „Revue roumaine d'histoire" za rok 1966 (tome V, č. 2 a 5) vyšly dvě studie, jejichž obsah a metodické zaměření jsou dány soudobým úsilím „Mezinárodní komise pro dějiny stavovských shromáždění", organizovaně probádat vývoj feudálního stavovství ve všech zemích, kde se tento jev vyskytl. V první studii („Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie", str. 197—233) poskytuje Damaschin M i o c výtečné uvedení do problematiky stavů a jejich shromáždění na půdě starého Rumunska, počínaje přehledem dosavadních výsledků, historickou terminologií, přes otázky složení a funkcí stavovských sněmů až k pravidlům, jež upravovaly jejich jednání. Zvláště se zabývá stavovskými sněmy a jejich jednáním o finančních otázkách od konce 16. století.

V druhé studii („L'assemblée d'états ou la grande assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie", str. 781—808) se Valentin Al. G e o r g e s c u zabývá speciálně soudní funkcí valašských a moldavských stavovských shromáždění ve stoletích 17. a 18., kdy tento zjev — tehdy, zdá se, rumunská zvláštnost (srov. na str. 807) — významně doplňuje autonomní postavení rumunských knížectví.

V. Vaněček

Jiří Kejř, Les impôts dans les villes médiévales de Bohême, in L'impôt dans le cadre de la Ville et de l'Etat, Collection Histoire, n. 13, Bruxelles 1966, s. 208—31

Berně jako technický termín se v českých pramenech objevuje v souvislosti s rozvojem finančnictví centralizující se středověké monarchie. Základem daňové soustavy je tu *berna generalis*, ukládaná jen v stanovených, ale pro nejstarší dobu blíže neznámých případech, přesně upravených až privilegii Jana Lucemburského z let 1310—1311. Je to daň pozemková. Zvláštní dávku *(delencionales)* dostávají její výběrčí *(bernarii)*, vymáhající často větší než příslušné obnosy daně a vedoucí podvodně dvojí účetnictví (pro panovníka a potvrzení plátcům). *Berna specialis* je zvláštní daní královského majetku, tj. měst a klášterů. Církev v Čechách nemá *privilegium immunitatis*. Městská dávka je většinou nazývána *losunga* a její výběrčí *losungarii*. Je to dávka majetková, postihující s výjimkou Starého Města pražského a Českých Budějovic tíživěji movitosti. Není známa progrese a stanovení minimální dávky a zásada proporcionality poškozující plátce méně majetné. V Litoměřicích neexistence povinnosti oceňovací přísahy při platu nad 40 kop grošů zbavuje větší jmění daňového břemene prakticky vůbec. Dávka se vybírá několikrát ročně a dosahuje 10 % i více, tedy převyšuje reálný výnos. Jsou však běžná dočasná osvobození (např. při pohromách). Královská daňová politika, podrobující zároveň i zájmy měst, zavedla zdanění městského majetku i u osob stavovských, majetku předměstského a mimoměstského (svobodného) majetku měšťanů. Při převodu na kláštery platil z nemovitosti klášter (jeho daň králi je vyšší a tedy pro pokladnu výhodnější). Správu královských příjmů z měst vedl *podkomoří*.

Vl. Procházka

Albert Vermeesch, Essai sur les origines et la signification de la commune dans le nord de la France, Heule 1966, 198 str.

Krásně vypravená kniha, zařazená jako sv. XXX do edice Mezinárodní komise pro dějiny stavovských shromáždění, představuje příspěvek k nové vlně literatury o počátcích a podstatě evropských měst v raném feudalismu, v tomto případě připjatý územně k dnešní severní Francii a časově vymezený stoletími 11. a 12. Pokud jde o kritiku historických metod, je to zároveň příspěvek k dějinám historiografie a zvláště k analýze výchozích hledisek historiků práva při studiu problémů středověku (srov. např. na str. 20 a 135 a d. kritiku výkladů termínu a instituce „pax").

Jádro knihy tvoří revize dosavadních koncepcí, pokud jde o podstatu pojmu „la commune" a o diferenci spatřovanou někdy mezi „commune" a „jinými městy". Autor dospívá k závěru, že „la commune est une institution de paix" (str. 175). Diecézní i městské „obce" (komuny) se vytvářely souběžně od konce 11. a v průběhu 12. století. Lze připustit hypotézu, že obojí mělo týž kořen, totiž místní organizaci zájemců o „mír", která, ač podpírána světskou feudalitou i církví, přece nakonec se octla převahou v rukách nešlechtických a necírkevních a „dala vznik více typům obcí-komun" (str. 177), zvláště také obci m ě s t s k é.

K těmto tezím, značně korigujícím zejména pojetí Ch. Petit-Dutaillise z let 1944—1945 (viz v Revue HDFE) dochází Vermeesch postupem, v němž synte-

tizuje výsledky pečlivého rozboru všech závažných pramenných textů, jež jsou k daným otázkám po ruce. Nicméně jeho závěry ve své obecnosti zanechávají stále ještě řadu problémů otevřených a budou jistě podnětem k dalším diskusím, zejména pokud jde o jasnost použitých právních pojmů (autor právníkem není) a jejich vzájemný historický i logický vztah.

V. Vaněček

Dragomir Stojčević, La preuve dans le droit médiéval de la Serbie, Recueils de la Société Jean Bodin 17, Bruxelles 1965, 645—90

Minimální pramenná základna (je podán její výstižný přehled) důkazů v srbském středověkém právu dovolila je autorovi vyčerpat v obsáhlých překladech prakticky všechny. Na druhé straně jejich skrovný výskyt při nepoužití srovnávacího hlediska zabránil zjištění širších vývojových tendencí. Ve shodě s většinou srbské literatury se Stojčević domnívá, že hlavní kádr středověkých důkazů si srbské kmeny přinesly z pravlasti, v tom prý i ordál. Jako rozhodný moment pro posouzení úspěšnosti ordálu železem se s upozorněním na anglickou, nikoli však českou analogii předpokládá výsledek nikoli bezprostřední, nýbrž po ošetření ran po třech dnech. Pokud se na existenci souboje soudí z analogie českého *vzdání*, je třeba zdůraznit, že právě ta mluví ve prospěch povahy *uzdanije* jako sázkového procesu, ne důkazu. Ve starém sporu o *porotu* staví se Stojčević na umírněné prostředkující stanovisko. Podle novelly z r. 1354 prý tendovala k tomu, stát se *jury* anglického typu. Ze všech jiných dokladů však jednoznačně vyplývá, že tu šlo o *přísežníky*. Argumentace možností aplikace řady jiných tipů důkazu neobstojí. Užití přísežníků stavovsky rovných a poloviční počet dvou národností při sporech mezi příslušníky dvou národů představují klasický přísežnický důkaz. Odlišení od porotníků v ryzím smyslu přísahami porotníků nezávisle na stranách nepředstavuje však důkaz jiného typu, nýbrž jeho jiný vývojový stupeň. Přísaha Dubrovničanů samotných (bez přísežníků) je formou privilegovanou. Neuspění při formálním důkazu není možno pokládat za usvědčení na úrovni dopadení při činu. Významně se uplatňuje *svod*. Veřejnou vírou je nadáno svědectví soudního úředníka, úředníka panovnických donací a výběrčího daní *(pristav, milosnik, carinik)*.

Vl. Procházka

Katarzyna Sójka-Zielińska, Prawne problemy podziału gruntów chłopskich w Galicji na tle austriackiego ustawodawstwa agrarnego, Warszawa 1966, Rozprawy Uniwersytetu warszawskiego 14, str. 199

Kniha varšavské právní historičky uvádí čtenáře do málo známé, pro agrární dějiny minulého století však významné oblasti předpisů určujících majetkové dispozice selskou půdou. Obecně k její tématice lze říci, že se v ní odráží určitý přesun zájmu, kterým se soudobé bádání odlišuje od starší historiografie, jejíž zorný úhel byl upjat k otázkám zrušení poddanství a vyvážení feudálních břemen. Drobení selské půdy spojené s ochuzováním širokých vrstev vesnického obyvatelstva a s vytvářením nových kapitalisticky organizovaných velkostatků náleželo k nejvýraznějším rysům vývoje na venkově v minulém století. Zvláště

charakteristické podoby nabyl tento proces v polské Haliči, kde drobení selské půdy dospělo místy do stadia úplné atomizace. Tento prudký rozpad selských usedlostí byl tu podmíněn některými zvláštnostmi, jejichž podstatu tvořila — jak Sójka-Zielińska dovozuje — ve všech případech objektivní realita ekonomického vývoje a nikoliv psychické vlastnosti haličského zemědělce, což byl názor v literatuře nejednou zastávaný. Drobení selské půdy nebylo ovšem problematikou jen lokálně omezenou. Lze je sledovat v celém Rakousku-Uhersku a samozřejmě i v našich zemích. Autorka je si také tohoto širokého rámce svých výzkumů vědoma a ke kladům její práce lze nepochybně přičíst, že se mu nejen nikde nevyhýbá, nýbrž všude jej vždy i náležitě zdůrazňuje. Obtíž dotčených otázek spočívá mimo jiné v tom, že drobení selské půdy nebylo zdaleka omezeno jen na období po r. 1848. Jeho kořeny je možno sledovat hluboko do starší doby: již v 18. století se mu snažil čelit osvícený absolutismus zvláštními předpisy o dědickém selském právu, čerpaje z fyziokratických idejí. Rozpornost dalšího vývoje pak dokresluje nejlépe skutečnost, že právě proti těmto zábranám, jež vytvořilo osvícenství, se v minulém století obracel jako proti feudálním přežitkům ekonomický liberalismus. Vleklá agrární krize propuknuvší v průběhu sedmdesátých let minulého století obrátila však znovu pozornost k zákonným prostředkům, jimiž mělo být omezeno drobení selské půdy. Výsledkem těchto snah nesených politicky konzervativními silami byl v Rakousku rámcový říšský zákon o zvláštní dědické posloupnosti k rolnickým statkům střední velikosti z r. 1889. K němu a k hospodářskopolitickému vývoji, který na tento zákon navazoval, soustřeďuje se pak autorčin zájem především. Výklad o agrární ideologii haličských neokonzervativců z devadesátých let minulého století, jakož i vylíčení celého složitého ideového pozadí rozmanitých pokusů o legislativní realizaci těchto rámcových předpisů, náleží nepochybně k nejcennějším partiím knihy (zejm. příprava návrhu tak řečené „lex Hupka"). Z dílčích otázek je tu pak zvláštní pozornost věnována zákonodárným akcím, jimiž mělo být odstraněno zadlužení selské půdy jako nejvlastnější příčiny vedoucí k jejímu majetkovému drobení. I tady se pohybuje Sójka-Zielińska převážně v celorakouských souvislostech a její líčení si nezadá co do zajímavosti v ničem s předchozími kapitolami. Naznačené snahy šly v podstatě dvojí cestou: v prvé řadě příznačné bylo pro ně úsilí, jež směřovalo k revizi platného obligačního práva a exekučních předpisů, na druhém místě pak tytéž snahy vyúsťovaly v návrhy na vytvoření tzv. rentových statků (haličský zákon z r. 1905), jež se opíraly o myšlenky Rodbertusovy (šlo tu o pokus využít starou středověkou instituci prodeje renty jako novodobého úvěrového prostředku) a o křesťanský solidarismus. Pro naše poměry je významné i to, co autorka uvádí o podílu schönerrerovského hnutí na těchto agrárně politických tendencích, zejm. pak to, co je tu řečeno o jeho snaze podchytit selské vrstvy návrhem na vytvoření rodinných selských statků (Heimstätte). Závěrem není snad třeba ani zdůrazňovat, že práce Sójky-Zielińské si zaslouží pozornost české odborné veřejnosti jak pro svoji tématiku, jež se úzce dotýká našich zemí, tak nepochybně i pro svou dobrou odbornou úroveň.

Urfus

Jaroslav Pošvář, Studie o moravském viničném právu

Výsledkem autorova soustavného studia moravského viničného (horenského) práva byla především souborná práce „Moravské právo hor viničných" (Časopis Matice moravské 1951, str. 120—165), obsahující soupis a stručný výklad dochovaných asi 90 viničných řádů a soupis 160 horenských knih. Moravské viničné právo charakterizuje tu autor jako regální právo, analogické právu hornímu. Současně s touto základní prací otiskl kratší pojednání „O právu brněnských viničných hor" (Vlastivědný věstník moravský 1951, str. 121—123). Kruté tresty, vyskytující se zejména ve skupině práv židlochovických, jež nemají obdoby v jiných viničných řádech, přivedly Pošváře k otázce původu moravského viničného práva. Poněvadž tyto tresty se dají srovnat jedině se sankcemi byzantského zemědělského zákona (nomos georgikos), považuje autor za možné, že tyto řády souvisí s byzantskými právními zvyklostmi, jež byly na Moravu přineseny s byzantskou věroučnou misií; soudí, že křesťanství přispělo k rozšíření pěstování révy z důvodů kultových. Tyto názory publikoval ve stati „Vizantijskie elementy v moravskom vinogradarskom prave" (Byzantinoslavica 1956, str. 120—124). O pěstování révy v okolí Vyškova, jež nepochybně souviselo s vinařstvím na Kroměřížsku, odkud je znám nejstarší dochovaný vzor viničného práva, otiskl článek „O vinicích na Vyškovsku" (Zprávy Okr. vlastivěd. muzea ve Vyškově, č. 14/1958, str. 1—4). Jeho studie „Ustanovení o víně a vinicích ve statutech dalmatských měst" (Slovenské historické štúdie III/1960, str. 83—126) si všímá četných analogií mezi těmito předpisy a moravskými viničnými řády a vysvětluje tyto podobnosti mimo jiné i společnými byzantskými vlivy. Dějiny a topografii brněnských vinic otiskl Pošvář ve studii „Z historie brněnských vinic" (Vinařství 1962). S touto studií souvisí článek „Brněnské viničné právo" (Právněhistorické studie 9, 1963, str. 273—284), kde autor srovnává jednotlivé horenské řády. Na základě ustanovení jundrovského řádu zjišťuje, že kruté tresty, ač byly ještě i v 17. století formálně uváděny, se již nepraktikovaly a byly nahrazovány peněžitými pokutami. Z této okolnosti soudí na starobylost a houževnatost těchto sankcí. Podrobným studiem obsahu moravských horenských řádů Pošvář dospěl k závěru, že je lze dělit zásadně na 2 kategorie: práva židlochovická a mikulovská. Práva mikulovská byla zaměřena spíše na udržování vinic a dohled nad nimi; tresty smrti se tu vyskytovaly jen ojediněle a trestní sankce byly většinou peněžité. Z toho autor soudí, že tato práva, blížící se svým obsahem dolnorakouským právům, podléhala jinému vývoji než mikulovská v souvislosti s vinařstvím v Dolních Rakousích, kde žili v 9. století rovněž Slované. O tom píše v článku „Viničné řády na Mikulovsku" (Ročenka 1965 Okr. archívu v Mikulově, str. 53—59). Podrobněji propracoval tyto myšlenky ve studii „O původu viničných právních zvyklostí na jižní Moravě" (Slovácko 1965, str. 82—89), kde poukázal na možnost ovlivnění práv skupiny židlochovické byzantskými zemědělskými předpisy, zatímco práva skupiny mikulovské se řídila spíše tradicemi západořímskými. Horenské právo židlochovické je předmětem jeho stati „Horenské řády na Břeclavsku" (Ročenka Okr. archívu v Mikulově, Jižní Morava, 1966, str. 25—33). Soubor těchto studií přináší cenná poučení a četné podněty k dalšímu studiu.

H. Bulín

Wilkierze Poznańskie, Cześc I — Administracja i sadownictwo Statuta civitatis Posnaniensis, Pars I — Administratio et iurisdictio, opracowal i wydal Witold Maisel, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, Starodawne prawa polskiego pomniki, seria II, dział III, tom III 1, str. 166

Známý a pilný poznaňský právní historik, jehož jméno je v posledních letech spojeno již s několika výbornými publikacemi o právních dějinách města, ve kterém působí i o obecné problematice vývoje městského práva v Polsku, předkládá v dotčeném svazku odborné veřejnosti první díl své nové edice poznaňských městských statut. I v editorské práci není Maisel nováčkem a má za sebou již rozsáhlé zkušenosti, o kterých podává opětně příznivé svědectví jeho nejnovější kniha. Maiselova publikace obsahuje vydání městských statut poznaňských v rozmezí let 1462–1793. Již toto časové rozpětí je samo o sobě pozoruhodné: skutečnost, že vydání městských statut není omezeno jen na nejstarší období, je třeba jistě považovat za významný badatelský počin. Edice poznaňských statut se v tomto směru příznivě odlišuje od jiných podobných děl, jež se zpravidla soustřeďují jen na nejstarší dobu městského vývoje. Časový rozsah edice nutí ovšem tím spíše oceniti editorskou práci autorovu, která byla postavena před řadu složitých a náročných úkolů, jaké s sebou přináší vydávání dokumentů z časově odlišných období. Heuristicky tvoří základ edice vedle jiných rukopisů především kniha poznaňských statut, kterou na konci 15. století založil městský písař Lukáš a v níž byly zachyceny i starší normativní akty vydané orgány městské samosprávy dávno před tímto datem. Nová Maiselova edice shrnuje tedy v organickém sledu starší i novější městský vývoj a dává tak opravdu ucelený pohled na právní minulost Poznaně. Tento její ráz ji nepochybně povznáší nad úroveň pouhého lokálního významu a činí z ní i vítanou pomůcku pro potřeby badatelů, jejichž zájem se nebude výlučně obracet jen k metropoli západního Polska.

V. Urfus

L. Bianchi — V. Urfus, Stát, právo a tzv. ekonomická etika v minulosti. Právnické štúdie XIV/4 — 1966, S. 616—648

Zvýšené zasahování státu do hospodářského života vyvolalo od konce minulého století nový zájem o studium ekonomické etiky (tj. specializované oblasti etických norem, jichž účelem je morálně hodnotit lidské jednání v hospodářském životě), a s ním rozsáhlou literaturu, věnovanou jejím dějinám. Autoři podávají její přehled a zhodnocení, při čemž rekapitulují hlavní výsledky, ke kterým bádání o ekonomické etice dospělo.

Práce si všímá vývoje ekonomické etiky jen v novověku. Partie o scholastických ekonomických naukách je věnována nikoli klasické, středověké scholastice, nýbrž scholastice pozdní, jejíž posuzování prošlo v posledních desetiletích podstatnými proměnami. Dnešní bádání stojí na stanovisku, že u španělských pozdních scholastiků nejde (jak tomu bylo ostatně i v jiných otázkách) o prostou reprodukci ekonomických nauk středověku, protože jejich spisy reagují v 16. a 17. století na problémy, které středověk neznal. Teoretická stanoviska pozdních scholastiků podle názorů literatury nebrzdila rozvoj úvěrových vztahů, ale měla naopak pozitivní vliv na počátky teoretické literatury o technice obchodního a peněžního styku (symbióza pozdní scholastiky s literaturou tohoto druhu je dobře patrná i u našich autorů 1. pol.

18. století, např. u Neumanna, u něhož jsou vlivy italské a španělské literatury z tohoto oboru dominantní). Pozdní scholastika tak svou ekonomickou etikou vytvořila v katolickém světě pendant protestantské etiky, jíž býval částí literatury připisován rozhodující význam pro stimulaci kapitalistického podnikání. Nikoli protikladem, nýbrž organickým pokračováním pozdní scholastiky je potom merkantilismus, který přejímá od španělských autorů zejména učení o škodlivosti monopolů, a dotváří program zasahování státu do hospodářského života svou teorií oligopolu, jež má zabránit škodlivým důsledkům monopolizace (zejm. při tvorbě cen). S merkantilismem pronikly prvky učení pozdní scholastiky dokonce i do zemí protestantských, a ovlivnily jejich vývoj. Ani v období liberalismu nepřestala hrát ekonomická etika jako ideový faktor zákonodárství svou úlohu. Liberalistické principy, které formuloval Adam Smith, vznikly do jisté míry pod inspirujícím vlivem ekonomicko-etických představ. Z nich zejména učení pozdní scholastiky o škodlivosti monopolů hrálo tu svou roli, protože jeho vlastním cílem bylo zajistit, aby byla na trhu přirozená rovnováha mezi nabídkou a poptávkou. Ve středoevropských zemích, kde se nástup kapitalismu ve srovnání se západní Evropou opozdil, nehrál stát v ekonomice ani v liberální éře podřadnou úlohu. Pokračovala tu tradice hospodářské politiky absolutistického státu, a ještě na konci 19. století se odpůrci kartelů v řadách vysoké byrokracie odvolávali na protimonopolistické poučky z 18. století. Proces koncentrace kapitálu v Rakousku proto proběhl převážně bez přímých zásahů státu do hospodářského života (str. 640), kteráž situace se změnila teprve za předmnichovské republiky.

Studie je myšlenkově neobyčejně obsažná a závažná, takže není možno tu všechny její téze do detailů reprodukovat. Na různých místech je různě založena. Vývoj ekonomické etiky v 16.—18. století je podáván v měřítku evropském na základě literatury. Pokud jde o 19. století, jsou rysy obecného doktrinárního vývoje podány naopak jen v konkretizaci pro naše země resp. širší středoevropskou oblast. Pro starší období obdobnou konkretizaci nedovolil zlomkovitý stav našich vědomostí o tomto předmětu. Myslím, že by bylo účelné sledovat i odraz těchto myšlenkových proudů v sousedních zemích, zejm. v Polsku, kde je literatura ve zpracování ekonomické ideologie již pokročilejší (srv. E. Lipiński, Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej, Warszawa 1956, PWN).

J. Klabouch

Conrad Hermann a iní, Recht und Verfassung des Reiches in der Zeit Maria Theresias. Die Vorträge zum Unterricht des Erzherzogs Joseph im Natur - und Völkerrecht sowie im Deutschen Staats — und Lehnrecht. (Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein—Westfalen, Bd. 28.) Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag, 1964, XII—800

Veľmi užitočné vydanie, ktoré pripravil prof. H. Conrad s radom svojich spolupracovníkov a ktoré doprovodil dôkladnou úvodnou štúdiou. V nej sám prof. Conrad zoznamuje nás s otázkou právnického vzdelávania Jozefa II. v rokoch 1754—59, s osobou jeho vychovávateľa a učiteľa Chr. A. Becka a najmä tiež s náplňou jeho prednášok a používanými stručnými príručkami pre tieto ciele o nemeckom štátnom a lennom práve (s. 1—25). Prof. Conrad ďalej pripravil vydanie Beckových prednášok o Deutsches Staatsrecht (s. 397

až 610). Natur- und Völkerrecht pripravil G. Kleinheyer (s. 143–396), Th. Buyken zasa Deutsches Lehnrecht. Edíciu doplňuje register osobný i vecný, ďalej prehľad prameňov, príloha listín a zoznam spisov, ktoré Ch. A. Beck používal k prednáškam. Listinný dodatok zhrňuje dokumenty, ktoré sa týkajú organizácie, priebehu vyučovania, odmeny učiteľa apod.

Celé toto vydanie dokumentov je významným dokladom a podkladom pre sledovanie prenikania osvietenstva na dvore pruskom i rakúskom, i o jeho ideových základoch a spojitostiach. Veľmi zaujímavé je tiež sledovať, kto všetko vedľa Becka, resp. jeho spisov bol používaný pre vyučovacie potreby. V tejto súvislosti zdá sa byť jednoznačne doložené aj Beckovo autorstvo príručky používanej Jozefom II. „Kern des Natur- und Völkerrechts, zum Unterricht eines grossen Prinzen", vedľa priručiek pre Deutsches Staats- u. Lehnrecht. Popredné miesto vo výučbe zastával Grotius, Pufendorf, Heineccius, Burlaquami a Holberg. Zdá sa tiež doložený záver, že nástupca Beckov Martini nevychovával Jozefa, ale len Leopolda, Ferdinanda a Maxmiliána.

K. Rebro

Conrad, Hermann: Deutsche Rechtsgeschichte. Band II: Neuzeit bis 1806. Karlsruhe, Verlag F. Müller, 1966, strán XIX — 552

Ide o pokračovanie osvedčenej učebnice. Zaoberá sa vývojom štátu a práva na nemeckom území vcelku cez 3 storočia, od 1495 až do 1806, do rozpadu Sv. rímskej ríše nemeckého národa, ktorej moc bola od westfalského mieru 1648 stále viac zatláčaná a obmedzovaná rastom nemeckých územných štátov. V nich, ale najmä v Rakúsku a Prusku vyvinul sa základ moderného buržoázneho štátu pod vplyvom štátnej teorie absolutizmu a osvietenstva. Výklad štátneho a právneho vývoja v 19. storočí je rezervovaný pre III. a zároveň posledný zväzok diela.

Výklad je rozdelený do troch oddielov, v ktorých je spracovaná matéria o Sv. ríši rímskej, potom o územných nemeckých štátoch a konečne oblasť právnej vedy a právnej výchovy (vzdelania). Pokiaľ ide o prvé dva oddiely veľmi plasticky sú rozvinuté otázky štátneho zriadenia, ústavy a celého štátneho mechanizmu, v 3. oddieli zasa problematika ideového vývoja práva a právnej vedy, najmä rímskoprávne vplyvy a neskôr vplyv prirodzenoprávnej náuky a osvietenstva v jednotlivých štátoch a rozvoj trestného práva hmotného a procesu trestného i civilného, a podiel humanizmu a racionalizmu v nich.

Dielo síce nesie záhlavie, že ide o učebnicu, ale v skutočnosti ide o výbornú prehľadnú príručku. Ráta sa v nej nielen so študentom ako čitateľom, ale v podstate aj s vedeckým pracovníkom. Matéria je takmer v úplnosti rozvedená v problémoch, vždy doloných pramenným a literárnym materiálom. Dielo doplňujú prehľady zkratiek, ďalej registre menné a vecné. Mnoho cenného môže z nej čerpať aj náš pracovník v dejinách štátu a práva.

K. Rebro

Jiří Klabouch, Staré české soudnictví (Jak se dříve soudívalo), Praha, Orbis 1967, 417 str.

Naše nejen právnická, ale celá kulturní veřejnost dostává touto knihou možnost seznámit se s institucí feudálních soudů u nás, s jejich složením, organizací, se soudním řízením a vlastně se vším, co s činností těchto soudů souviselo.

Tématicky se kniha dělí na tři části. První „Soudnictví v českých dějinách" je výběrem důležitých soudních procesů podávaných chronologicky, počínaje od nejstarších pověstí (Libušin soud) přes procesy doby předhusitské, Husův soud, památné procesy předbělohorské doby (soud Dalibora z Kozojed), potrestání účastníků českého povstání za třicetileté války včetně procesů konfiskačních, čarodějnické a jiné procesy doby temna až k zániku starého českého soudnictví období tereziánského (Vilém Máchova Máje). Jednotlivé procesy jsou líčeny vědecky přesně s pozadím dějinného vývoje.

Druhá část nese název „Organizace jurisdikce a procesní řízení ve starém českém státě". Seznamuje se soustavou soudů, s jejich kompetencí a s reformami soudnictví. V samostatných kapitolách popisuje přípravné stadium procesního řízení, průběh vlastního jednání u soudu a tzv. písemný proces, který je zde zpracován souborně vůbec poprvé v naší literatuře. Další oddíly této části pojednávají o exekuci, řízení před městskými soudy, o trestním řízení zvláště a o výkonu trestu.

Závěrečná část popisuje soudní praxi starých časů. Vedle oddílu o soudním personálu, sporných stranách a jejich zastupování obsahuje atraktivní kapitoly o důkazním řízení a mučení, k němuž se připíná i pojednání o materiálním vybavení soudů, o vězeňství a o úpadku a konci starého českého soudnictví. Připojeno je seznámení s prameny a literaturou spolu s osobním a věcným rejstříkem.

Kniha je psána poutavou beletristickou formou, je doplněna soudobými ilustracemi a podává odborné právněhistorické otázky srozumitelně pro široké čtenářské vrstvy. Nepochybně ji proto uvítá zejména každý právník, historik i osvětový a kulturní pracovník.

L. Soukup

Henryk Olszowski, Sejm rzecypospolitej epoki oligarchii 1652—1763, pravo — praxe — historie — programy, Poznaň 1966, 461 str.

Tato rozsáhlá monografie je závažným příspěvkem k dějinám evropského parlamentarismu v období po třicetileté válce, na které se nyní soustřeďuje pozornost právních historiků různých zemí. Autor se v 11 kapitolách práce s úspěchem pokouší nejen o nový pohled na polské sněmovnictví v době úpadku státu, na postavení sněmu mezi ostatními státními orgány, na mechanismus jeho činnosti, ale i na ideologické otázky parlamentarismu v souvislosti s hlavními tendencemi historického vývoje. Tím svou prací zasahuje i do oblasti politických a právních ideologií.

V úvodní kapitole autor charakterizuje zkoumané období let 1652—1763, které tvoří v historii polského státu zvláštní, samostatnou, ne však izolovanou etapu. Její specifičnost byla dána krizí feudalismu, trvající od poloviny 16.

století a projevující se úpadkem hospodářskospolečenských a politických vztahů i úpadkem ideologie. Všeobecný úpadek se v polovině 17. století odrazil v činnosti sněmu a ovlivnil jeho úlohu ve státě.

V další kapitole se důkladně a podrobně pojednává o přípravě sněmů, o době a místu jejich konání a o praxi svolávání sněmů. V následující části „Sněmíky předsněmové" informuje autor o organizaci a činnosti sněmíků a připojuje tabulku volebních okruhů i počtu zástupců a míst, kde byly konány sněmíky v letech 1692–1769.

Místa konání sněmíků se nekryla s administrativně územním uspořádáním Polska (vojvodství, země, okresy). Ne všechny sněmíky měly právo volit posly na sněm a dávat jim instrukce pro jednání na sněmu. Další podrobná kapitola je věnována zástupcům — poslům sněmíků a instrukcím, které dostávali. Seznamuje se zásadami výběru poslů, jejich postavením (zvl. imunita) a vztahem ke sněmíku.

V kapitole páté autor probírá vývoj postavení krále na sněmu a jeho vliv na sněmovní jednání. Králi byla v měnících se politických podmínkách stále více ponechávána jen role představitele autority a důstojnosti sněmu.

Následují oddíly o sněmovně a senátorském stavu, osvětlující praxi sněmovních jednání. Sněm se postupně stal tribunou frakčního politického boje.

Závěrečné kapitoly jsou věnovány zásadě jednomyslnosti při rozhodování na sněmu, zákonodárné funkci sněmu a mimořádným sněmům. Zákonodárství se omezovalo na velmi obecné direktivy posloupnosti stanovených etap sněmování a nedokázalo přesně vymezit charakter a průběh závěrečných zasedání za účasti všech stavů. Z celkového počtu 80 sněmů svolaných v létech 1652 až 1763 bylo 22 sněmů mimořádných, svolaných mezi sněmy řádnými podle potřeby.

Kniha Olszewského je důkladné dílo, založené na bohatém pramenném materiálu, které opravdu zasluhuje pozornost.

L. Soukup

XIIe Congrès international des sciences historiques. Études présentées à la Commission internationale pour l'histoire des assemblées d'états, sv. XXXI, Louvain-Paris, 1966, 198 + XII + 42 str.

S předmluvou čestné předsedkyně H. M. Camové a s přílohou materiálů o činnosti Komise obsahuje tento svazek 13 příspěvků předložených na téma „Stavovská shromáždění a zdanění" u příležitosti zasedání Komise v rámci posledního Mezinárodního historického kongresu. Dvě z těchto studií mají obecný resp. srovnávací charakter, čtyři se zabývají Anglií, dvě Francií, po jedné je věnováno Uhrám, Byzanci, středověké církvi, Rakousku a Čechám. Tato poslední (z pera V. Urfusa) zabývá se v německé řeči berní pravomocí stavů za absolutismu (str. 179–187).

Pro danou problematiku, včetně rozsáhlé sítě otázek konnexních, je v této knize podán bohatý materiál. Jsou tu vítané příspěvky např. i k problému středověkých imunit a exemcí, k problému absolutismu a ovšem i k starším i novějším dějinám financí, mincovnictví apod.

V. Vaněček

Stanisław Grodziski, Ustrój polityczno-prawny Śląska Austriackiego w latach 1742—1848, Studia historyczne 36/37 (1967) 5—21

Práce podává v úvodu stručný přehled vývoje zemí rakouské části Slezska. Po odstoupení většího jeho dílu Prusku r. 1742 byly zde pak aplikovány unifikační a centralizační zásady teriziánsko-josefinských reforem. Už předtím omezili tu Habsburkové moc šlechty (oblast daňová). Zvláštní skupiny poddaných tvoří *fojti*, zanikající až v 19. století. Slezsko spravuje *Königliches Amt* v Opavě, podléhající české dvorské kanceláři. V jednotlivých knížectvích byly zřízeny *Fürstliche Ämter und Regierungen*, jimiž knížata ztratila pravomoc v politických a berních věcech. R. 1782 byl král. úřad zrušen a Slezsko podřízeno moravskému zemskému *guberniu*. Z jeho osmi kruhů jsou slezské dva (Opava, Těšín). Rovněž vojensky podléhalo Slezsko Brnu *(General-Militär-Kommando)*, proti tomu decentralizována zůstala správa daní *(Generalsteueramtsbuchhalterei, Generalsteueramtscasse)*, policejní ředitelství (později komisariát) a církevní organizace (biskupství ve Vratislavi, ale místní gen. vikariát). Soudnictví bylo dominiální, magistrátní (města) a zemské (šlechta), druhou instancí byl pro všechny apelační soud v Brně, kde pro Slezsko působilo i *Judicium delegatum militare mixtum*. Horní právo spadalo pod Kutnou horu, proti tomu Slezsko mělo vlastní *Wechsel- und Merkantilgericht*. Už od počátku 18. století začalo být zaváděno ústřední zákonodárství.

Vl. Procházka

Karel Malý — Zur Problematik der Einschränkung der Tätigkeit der Schwurgerichte in Österreich, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Jahrgang VXI, 1967, Heft 2, str. 207—213

Článek představuje hlavní body přednášky přednesené na Humboldtově universitě a osvětluje význam účasti laiků v soudním řízení jako důležité součásti buržoazně demokratických práv a svobod v 19. století. Soustřeďuje se zejména na rakouskou problematiku po r. 1873, kdy byly na základě čl. 6 trestního řádu zavedeny porotní soudy. Autor hodnotí tuto skutečnost jako významnou součást postupného dokončování buržoazně demokratické revoluce a popisuje faktické postavení porotních soudů. Vývoj rakouských porot potvrzuje zcela pravidlo, že zároveň se zavedením buržoazních svobod jsou vydávány právní normy umožňující jejich omezení nebo dokonce úplné odstranění. Zásluha studie spočívá v tom, že Malý podrobně analyzuje důvody, které vedly rakouskou vládnoucí třídu k tomu, že již v r. 1873 spěchala s vydáním zákona 120/1873 Sb. ř. z., který umožnil, i když časově a územně omezeně, zastavit činnost porot. Hlavní důvody vidí autor v českém národnostním hnutí a pak především v rostoucím vlivu sociálně demokratické strany a dělnického hnutí, které nakonec ovlivnilo i vydání zákona proti anarchistům. Závěry článku jsou dokumentovány řadou archívního materiálu, stenografickými záznamy z říšské rady a názory rakouských právníků a politiků.

K. Litsch

Slováci a ich národný vývin (Sborník materiálovv z V. sjazdu historikov v Bnskej Bystrici), Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Bratislava, 1966, strán 290

Sborník obsahuje jedenásť príspevkov, ktoré časove na seba nadväzujú a podávajú v priereze obraz o národnom vývine slovenského národa od časov stredovekého Uhorska (P. Ratkoš) až po najnovšie časy v období národnej a demokratickej revolúcie (J. Jablonický). Pretože v práci nechýbajú ani právnohistorické príspevky o štátoprávnych požiadovkoch Slovákov od rokov 1848 do r. 1918 (K. Rebro a J. Mésároš), treba na túto publikáciu upozornif. Cenné sú najmä príspevky o národnostných bojoch v mestách na Slovensku za feudalizmu (B. Varsík a J. Vlachovič). Pozoruhodnú teoretickú otázku rieši J. Tibenský v príspevku o ideológii slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrodením. Celkový nový prístup volí Zd. Holotíková pri konfrontovaní slovenskej otázky s politikou KSČ za predmnichovskej republiky.

L. Bianchi

Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus. Redakteur Andor Csizmadia, Budapešť 1966, 158 str.

Sborník Právnickej fakulty Univerzity v Pécsi obsahuje materiály VII. československo-maďarskej konferencie právnych historikov, ktorá sa konala 23. až 25. septembra 1965 v Pécsi. Uverejnené referáty sú rozdelené do dvoch skupín, podľa členenia diskusie.

V prvej časti sú referáty, ktoré sa zaoberali občianskymi právami a slobodami za dualizmu. Prof. E. Melichar (Viedeň) rozoberá občianske slobody v decembrovej ústave r. 1867 v Rakúsku a ich vývoj v judikatúre ríšskeho súdu. Koreferát doc. L. Bianchiho (Bratislava) obsahuje výklad občianskych práv a slobôd za dualizmu v Uhorsku. Doc. F. Pecze (Budapešť) sa zaoberá s reformou volebného práva za dualizmu. Referát doc. K. Malého (Praha: Poznámky k problematike občianskych slobôd za dualizmu), doc. A. Degrého (Zalaegerszeg: Úprava osobnej slobody v trestnom poriadku Uhorska za dualizmu), Gy. Szabada (Budapešť: Otázka politických slobôd v maďarských ústavných návrhoch za absolutizmu), R. J. Kneukera (Viedeň: Spolčovacie a zhromažďovacie právo v judikatúre rakúskeho ríšskeho súdu), A. Totha (Budapešť: Spojenie výnimočnej moci a občianskych slobôd za dualizmu) doplnili nadhodené otázky. Diskusiu zhrnul prof. K. Kovács (Budapešť).

V druhej časti publikácie sú uverejnené referáty na tematiku teórie štátu za dualizmu. Úvodný referát prof. K. Grzybowského (Krakow) o historickom vývoji, politickej teórii a politickej funkcii dualizmu doplnili viaceré koreferáty a diskusné príspevky. Prof. H. Lentze (Viedeň) píše o stavovských základoch dualizmu. Prof. M. Vietor (Bratislava) o samospráve v teórii a praxi dualizmu v Uhorsku, prof. M. Sarlós (Budapešť) o občianskom pokroku a roľníckej otázke v názoroch Fr. Deáka po vyrovnaní. V. Urfus (Praha) sa zaoberá s programom českého historického štátneho práva v šesťdesiatych rokoch 19. st.; Z. Péteri (Budapešť) s teóriou štátu za dualizmu. Z diskusných príspevkov sú uverejnené príspevky J. Mésároša (Bratislava:

O vplyve národnostnej otázky v Uhorsku na vznik a zánik dualizmu), J. Buzása (Budapešť: O štátoprávnych otázkach rozkladu monarchie), Gy. Vargyaiho (Pécs: O činnosti politických strán za dualizmu), H. Kuntschkeho (Berlín: Porovnanie dualizmu s vývojom v Nemecku) a prof. K. Rebru (Bratislava: O základoch vyrovnania). Druhú časť diskusie zhrnul prof. A. Csizmadia (Pécs).

Publikácia podáva dobrý obraz o priebehu konferencie a je prínosom pre dejiny Rakúsko-uhorskej monarchie.

M. Vietor

Andrzej Ajnenkiel, Od „rzadow ludowych" do przewrotu majowego, Zarys dziejów politycznych Polski 1918—1926, Warszawa (bez udania roku), strán 340

Poľský právny historik, ktorého poznáme z jeho prác o medzivojnovom Polsku, sa tentoraz podujal na syntetické historické dielo o úseku dejín Poľska, od jeho obnovenia r. 1918 do r. 1926. Treba však poznamenať, že knižka obsahuje oveľa viac než hovorí jej nadpis, lebo autor sa zaoberá aj s revolučným robotníckym hnutím, s hospodárskymi a kultúrnami dejinami — a prirodzene — dáva vo svojej práci primerané miesto a právnej histórii, t. j. ústavodarnému snemu, prvým zákonným opatreniam, Ústave z marca r. 1921, systému politických strán, vládam a pod. Knižka obsahuje menný register, vhodne volené početné obrázkové ilustrácie a bohatý prehľad literatury.

L. Bianchi

Questions de l'état et du droit en époque de la naissance des démocraties populaires, Acta facultatis juridicae Universitatis Comenianae (Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1966, 160 str.)

Od r. 1959 stretávajú sa československí a maďarskí historici pravidelne na spoločných vedeckých konferenciach — striedavo na Slovensku a v Maďarsku. V posledných rokoch sa týchto konferencií zúčastňujú aj právni historici ďalších socialistických krajín a tak priebeh i výsledky týchto konferencií v nejednom smere poskytujú veľmi zaujímavý obraz stavu právnehistorickej bádateľskej práce v jednotlivých tematických oblastiach v širšom meradle.

V r. 1965 sa konali dokonca dve konferencie. V marci v Moravanoch u Piešťan a v septembri v Pésci.

Zborník, ktorý vydala bratislavská právnická fakulta obsahuje najdôležitejšie diskusné príspevky v poradí už šiestej spoločnej konferencie v Moravanoch. Obsahuje 11 diskusných príspevkov: Prof. dr. Martin Vietor: Prvá etapa vývoja ľudovodemokratického Československa, Prof. dr. Andor Czismadia: Význam revolučných orgánov pri riešení úloh ľudovodemokratického štátu (1944—1945), Doc. dr. Jozef Fišer: Národný front v období oslobodenia Československa, Prof. dr. Dragoslav Janković: Otázky pôvodu a vývoja orgánov moci v Juhoslávii, Prof. dr. Karol Rebro: Národné výbory počas Slovenského národného povstania, Dr. Ferenc Pecze: Vybudovanie spoločenských orgánov pre uskutočnenie premeny agrárnej štruktúry v ľudovodemokratickom štáte,

Dr. Vladimír Čarvaga: Význam roľníckych komisií pre uskutočňovanie prvej etapy povojnovej pozemkovej reformy na Slovensku, Dr. Gertrúda Železkovová: Význam Dočasného národného zhromaždenia pre prerastanie národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú, Prof. dr. Kálmán Kovács: Ustanovenie ľudových súdov a ich význam z hľadiska upevnenia ľudovodemokratického režimu v Maďarsku, Doc. dr. Leonard Bianchi: Ľudové súdnictvo na Slovensku v r. 1945—1947 a Dr. József Buzás: Zasahovanie kléru do ľudového súdnictva a prvý zákon proti vojnovým zločincom v Maďarsku.

Tématika jednotlivých diskusných príspevkov svedčí o tom, že zborník obsahuje veľmi zaujímavý — a pokiaľ ide o Maďarsko a Juhosláviu tiež v mnohom pre nás nový — faktografický materiál a pozoruhodné teoretické úvahy, ktoré sú nesporne prínosom do skúmania najnovších dejín socialistických krajín.

J. Gronský

Leo Pfeffer, This Honorable Court, a History of the United States Supreme Court, Beacon Press Boston, 1965, pp. 470

Kniha Leo Pfeffera je obsáhlým a souborným vylíčením dějin Nejvyššího soudu USA od vzniku Spojených států, až po současnou dobu. Autorova práce daleko překračuje rámec bádání v oblasti práva. Všímá si podrobně a zasvěceně také historických, politických, hospodářských a sociálních souvislostí a v jejich kontextu zkoumá judikaturu Nejvyššího soudu v jednotlivých etapách vývoje. Autor se v podstatě přidržuje tradiční systematiky výkladu dějin Nejvyššího soudu podle funkčních období jeho předsedů.

Těžištěm autorova výkladu je rozbor všech zásadních ústavněprávních doktrín Nejvyššího soudu USA. V popředí jeho zájmu stojí úloha a funkce Judicial Review — pravomoci amerických soudů vykládat ústavu a rozhodovat o ústavnosti zákonů, která je prakticky koncentrována v rukou Nejvyššího soudu. Pfeffer charakterizuje Nejvyšší soud jako zákonodárný sbor nadaný právem veta vůči aktům Kongresu. Velmi reálně a pravdivě uvádí, že „rozhodnutí o ústavnosti jsou spíše politickou esejí než právním dokumentem" a že při rozhodování o těchto otázkách jedná „nejvyšší soud USA nikoli jako soudní, ale jako politický orgán státní moci". Je velmi cenné, že autorovo líčení je nejpodrobnější a skutečně vyčerpávající při výkladu všech klíčových historických etap, které zpravidla znamenaly důležitý předěl v politických, ekonomických a právních vzhledech Nejvyššího soudu. Detailně se v knize L. Pfeffer zabývá i osobním, politickým, právním a filosofickým profilem členů Nejvyššího soudu USA, jejichž činnost znamenala významný přínos v dějinách této nejmocnější americké soudní instituce. Jejich názory navzájem konfrontuje. Z dávnější historie věnuje pozornost zejména předsedům Nejvyššího soudu USA J. Marshallovi a R. B. Taneyovi, z významných osobností dvacátého století pak především soudcům O. W. Holmesovi a L. D. Brandeisovi, tvůrcům pragmatické právní filosofie, z nichž oba však v ní reprezentovali odlišné směry.

Autorův celkový pohled na zkoumanou problematiku je velmi realistický, vychází z pozic pokrokového liberála. Velmi ostrá kritická slova věnuje např. Pfeffer éře mac-carthysmu, kterou nazývá tragickou dobou, v níž Američané ztratili svou schopnost racionálně uvažovat.

Leo Pfeffer je naturalizovaným občanem USA maďarského původu. V současné době náleží k předním americkým odborníkům v oboru politických věd a dějin ústavního práva. Působí jako profesor politických věd v newyorské Long Island University. Je autorem četných článků a několika monografií. Jeho druhým nejvýznamnějším dílem je práce Church, State and Freedom, zabývající se dějinami poměru státu a církve.

J. Blahož

Morris D. Forkosch, Attacks on the Constitution, Violence and the Necessity for Disobedience, Fordham Law Review, October 1966, pp. 71—110
Morris D. Forkosch, What is Legal History? Essays in Legal History in Honor of Felix Frankfurter, The Bobbs Meril Company, Inc. 1966, pp. 22

V první z uvedených studií se M. D. Forkosch — profesor právnické fakulty v Brooklynu — zabývá problematikou porušování ústavy USA, tématem, jehož palčivé otázky vystupují již od počátku dvacátého století v americkém právním životě stále více do popředí. Svůj zasvěcený výklad zahajuje reálným konstatováním, že útok na ústavu (tehdy ze strany jednotlivých států) započal ještě dříve, než byla ratifikována. Autor zdůrazňuje nutnost co nejpružnějšího pojímání právní závažnosti ústavního textu. Podle jeho názoru obsahuje ústava základní principy, které mají být chápány spíše jako tradice amerického práva a lidu, než jako konkrétní závazné právní normy. V obecném úvodu se autor stručně zabývá historickými periodami, v nichž docházelo k vlnám útoků na federální ústavu. Za nejvýznamnější z nich považuje období Rooseveltova New Dealu. Jeho pohled na porušování ústavy však zdaleka není odsuzující. „Pokřik, že je porušována ústava" — jak říká — „se strhne vždy, když nastoupí silný president a chce dělat něco jiného, než dělali ti druzí". V této souvislosti zdůrazňuje, že nelze útoky na ústavu řešit juristicky, ale politicky — zvláště dnes, byla-li již jednou přijata doktrína skrytých pravomocí, žádný čistě právnědogmatický výklad neobstojí. Hlavní příčiny porušování ústavy spatřuje M. D. Forkosch jednak v principech, na nichž je ústava založena (dělba moci a systém Checks and Balances) — odtud vyplývá stálá potencionální hrozba střetu nejvyšších orgánů státní moci — jednak v celkovém společenském vývoji, který mění stávající skutečnost natolik, že je nemožné vtěsnat ji do rámce existujících ústavních pravidel. Útoky proti ústavě autor detailně klasifikuje na obecné, federální (ze strany soudní soustavy, exekutivy a zákonodárné moci), státní a soukromé (ze strany jednotlivců). Progresívní je autorovo stanovisko při výkladu protiústavních útoků ze strany jednotlivých států, za něž v současné době považuje především rasistické zákonodárství.

Forkoschova studie je velmi reálná, ústavněprávní problematika je však zkoumána a klasifikována pozitivisticky, vesměs bez přihlédnutí k jejím základním příčinám. V závěru se autor staví za pragmatický přístup k jevům označovaným mnohdy striktně za porušování ústavy a zdůrazňuje, že neexistuje žádný princip Rule of Law, který by platil navždy a za všech okolností. Jeho studie v podstatě reprezentuje snahy o přizpůsobení ústavního textu a ústavněprávních precedentů současným podmínkám řízení moderní kapitalistické industriální společnosti Spojených států.

V podnětném, pozoruhodném a skvěle fundovaném článku *What is Legal History* se F. D. Forkosch zamýšlí nad pojmem a posláním právní historie. O ideovém přístupu autora platí v podstatě to, co již bylo řečeno k výše zmiňované studii. Textová část článku zahrnuje pouze jednu třetinu celého rozsahu — ostatní tvoří neobyčejně rozsáhlý a cenný poznámkový aparát, do něhož autor snesl velké bohatství angloamerického materiálu vztahujícího se k tomuto tématu. Článek se nesnaží dát vyčerpávající odpověď na otázku — co je právní historie — spíše jen vytyčuje problémy. Autor zdůrazňuje, že právní historie není uzavřenou oblastí studia, která náleží pouze právníkům — její sféra působnosti daleko přesahuje i do historie obecné, je disciplinou zároveň právní, historickou a filosofickou a v tom se výrazně odlišuje od pozitivních právních oborů. F. D. Forkosch se staví proti příliš utilitaristickému pojímání právní historie, které je v USA velmi rozšířené a z něhož vychází názor, že bádání v oblasti právních dějin je opodstatněné pouze tam, kde může přispět k osvětlení nějakého konkrétního problému pozitivního práva nebo právní teorie. Velmi skeptický je rovněž vůči vnášení jakýchkoli metafyzických metod do historické vědy. Považuje za zcela nesprávné a škodlivé, je-li historik již předem než přistoupí ke zkoumání určitého jevu spoután nějakým dogmatem, metafyzickou představou nebo metodologickou doktrínou.

J. Blahož

Robert F. Kennedy, The Pursuit of Justice, Harper and Row, New York 1965, pp. 148

Kennedyho kniha je určena širší veřejnosti a podle toho je i koncipována. Spektrum autorova záběru je velmi široké — od vylíčení vlastní činnosti v úřadě ministra spravedlnosti v letech 1961—1964 až po široce pojaté otázky vnitřní i zahraniční politiky. V knize se obráží výjimečné postavení Roberta Kennedyho v kabinetu Johna Kennedyho, kde jeho působení daleko překračovalo resort ministerstva spravedlnosti. Partie věnovaná problematice, kterou řešilo Kennedyho ministerstvo v uvedené éře, jsou velmi cenným pramenným materiálem pro právního historika. Jsou zpracovány vcelku velmi realisticky a objektivně.

Za nejzávažnější celostátní problém, s nímž se v úřadě ministra spravedlnosti setkal, pokládá R. Kennedy organizovanou zločinnost — rackets. Rozebírá detailně její formy, vzájemné vztahy a její spojení s legálními profesemi businessu na straně jedné a se špičkami odborářské aristokracie na straně druhé. Podle názoru autora tyto kontakty neustále sílí a splývání organizované zločinnosti s legitimním podnikáním dává tak zvláštní ráz některým sférám amerického businessu a výrazně ovlivňuje metody v nich používané. Rachets mají v současné době zajištěny „své" pozice i v místní správě, což jim umožňuje mnohdy téměř nerušenou činnost.

Kniha informuje o tajných sjezdech racheteerů, kterých se běžně účastní i mnoho významnějších osobností podnikatelského světa, jak o tom získala přehled FBI na základě rozsáhlého vyšetřování, které v této sféře podnikla za Kennedyho éry.

Neméně naléhavou otázkou je podle autorova názoru trestná činnost mladistvých, která má v USA stoupající tendenci. Velmi realisticky zdůrazňuje

její hlavní příčiny — odcizení vyvolávané celým komplexem společenských podmínek, nedostatek života v rodině a vysoký počet nezaměstnaných mladistvých (v roce 1960 bylo 450 000 nezaměstnaných mladistvých mezi 16 až 21 lety, v roce 1961 jich bylo již 700 000). Zdůrazňuje, že policie, soudy a nápravná zařízení nejsou zdaleka v takovém stavu, aby mohly vzrůstající zločinnosti úspěšně čelit. Výkon trestu nepůsobí ve většině případů výchovně — rovněž podmíněné odsouzení a podmíněné propouštění z trestu odnětí svobody se uplatňuje velmi nejednotně. Přitom počet vězněných mladistvých stále stoupá (v době Kennedyho působení více než polovina všech vězněných byla mladší než 21 let). Z podnětu Roberta Kennedyho ustavil president v roce 1961 Komisi pro zločinnost mladistvých složenou z ministrů práce, zdravotnictví, školství, sociálního zabezpečení a spravedlnosti, která byla pověřena vypracováním rozsáhlého programu boje se zločinností mládeže, založeném na vědecké bázi. Mnohá opatření, která navrhla, byla pak zakotvena v Zákoně o trestné činnosti mladistvých (Juvenile Deliquency Act), jehož projekt převážně připravilo Kennedyho ministerstvo.

Další sférou, k níž Kennedyho správa zaměřila své úsilí, bylo především trestní soudnictví a vězeňství. V r. 1961 jmenoval ministr spravedlnosti rozsáhlou komisi soudců, advokátů a vědeckých pracovníků, která se zabývala problematikou postavení nemajetných před trestními soudy. Názory této komise a ministerstva spravedlnosti byly hlavním impulsem k přijetí Zákona o trestním soudnictví (Criminal Justice Act of 1964), který zaručil právo na veřejnou obhajobu ve všech případech, kdy je nemajetný obviněn z trestného činu.

Podrobně autor líčí přípravy ke zřízení Úřadu pro trestní soudnictví (Office of Criminal Justice) v rámci ministerstva spravedlnosti (k jeho zřízení došlo 10. srpna 1964). Kromě správní agendy zahrnuje úřad několik specializovaných vědeckých pracovišť, jež jednak zkoumají na základě rozboru materiálů z praxe všechna stadia trestného procesu, jednak se zabývají na vědecké bázi takovými problémy jako je delikvence mladistvých, recidiva a určité oblasti trestné činnosti.

Velkou pozornost věnuje R. Kennedy trestné činnosti big businessu (porušování protitrustového zákonodárství, korupci a jiným nezákonným jednáním), proti níž podnikl v letech své správy několik velmi ostrých zákroků. Kapitola nazvaná extremismus zprava i zleva je ostře zahrocena především proti krajní pravici, v jejíž válkychtivosti spatřuje autor v současné době hlavní nebezpečí.

Pozornosti zaslouží partie Kennedyho knihy popisující boje proti rasové a národnostní diskriminaci a segregaci v nejrůznějších oblastech veřejného života USA (při výběru povolání, ve školství, v právu volebním a v státem regulované immigraci), kde autor rozebírá právní prostředky, jimiž se jeho úřad snažil těmto negativním jevům čelit.

V poslední části knihy věnované některým otázkám zahraniční politiky se Kennedy jednoznačně vyslovuje pro mírové soužití mezi Západem a Východem. Není třeba zdůrazňovat, že při líčení všech problémů je R. Kennedy vždy důsledně americký a snaží se spojovat své mnohdy velmi progresívní názory v dílčích otázkách se základními principy oficiální ideologie USA.

J. Blahož

Slovenská archivistika — nový časopis

Počnúc rokom 1966 začal dva razy ročne, v celkovom rozsahu 360 strán, vychádzať nový vedecký časopis, ktorý môže v mnohom smere zaujímať aj právnych historikov. Koncepcia časopisu ráta so štyrmi rubrikami: I. Štúdie, II. Literatúra, III. Zprávy, IV. Kronika. Väčšie príspevky majú aj cudzojazyčné resumé.

Pre archivistiku sú dôležité aj právne dejiny a už prvé číslo naznačuje, tak programovým vyhlásením svojho hlavného redaktora Michala Kušíka, tak aj zaujímavou štúdiou Š. Baranoviča a E. Rákoša, *Slovenské národné orgány v rokoch 1943—1948*, že časopis si získa obľubu aj medzi právnymi historikmi. Doteraz vyšli dve čísla. Časopis vydáva Slovenská archívna správa, Bratislava, Križkova 5. V prvom čísle sa nachádza kompletný adresár slovenských archívov a bibliografia ich archívnych pomôcok.

Z pozoruhodných štúdií treba ešte upozorniť na obsiahlu prácu Františka Sedláka, *K základným otázkám archívnych fondov rodov a panstiev.*

L. Bianchi

Právnehistorické štúdie I. (Jogtörténelmi tanulmányok I. Budapest 1966)

Vďaka starostlivosti a podpory právnehistorickej sekcie Sväzu maďarských právnikov v Budapešti, vznikla v Maďarsku nová periodická publikácia, ktorá sa stane orgánom maďarských právnych historikov a romanistov. Prvý sväzok obsahuje rôznorodé dávnejšie dokončené práce, reprezentujúce posledné výsledky výskumnej činnosti maďarských právnych historikov. Po prvej štúdie P. Horvátha „Význam právneho vývoja národov strednej a východnej Európy v našej právnej historiografii" nasledujú práce z oblasti dejín maďarského kapitalistického štátu a práva: F. Pecze, „Právna regulácia maďarskej parlamentnej inkompatibility v r. 1861—1901", K. Nagyová-Szegváriová, „Význam zák. čl. 38/1868 z hľadiska výchovy žien", A. Tóth, „Problémy zavedenia rakúskych výnimočných opatrení z r. 1906 za koaličnej vlády v Uhorsku (1906 až 1909)", J. Ruszoly, „K prípravám prvých volieb do národného zhromaždenia", L. Hajdu „Príspevok k dejinám kodifikačných pokusov maďarského trestného práva", A. Csizmadia, „Porotné súdy v Uhorsku za dualizmu", M. Sarlós, „Fr. Deák a urbárne vlastníctvo pôdy na sneme r. 1832/1836", Z. Bernáth, „Držba a ochrana držby za dualizmu do r. 1911". Zväzok obsahuje ďalej tri práce romanistické: E. Pólay, „Dva kodifikačné plány v republikánskom Ríme", F. Benedek, „Peňažné vlastníctvo a condictio v rímskom práve", J. Biró, „K otázke praetorskej infámia mediata" a jednu štúdiu z feudalizmu J. Gerics, „K dejinám maďarského kráľovského kuriálneho súdnictva a súdnictva a ústrednej správy za Anjouovcov".

Redakcia plánuje vydávať v budúcnosti materiály právnehistorických konferencií a viaceré monotematické ročenky. S radosťou vítame novú maďarskú právnehistorickú periodickú publikáciu a prajeme jej mnoho úspechov.

M. Vietor

Cerroni Umberto: Il pensiero politico dalle origini ai nostri giorni. Roma, Editori riuniti, 1966, strán LXXVI — 1323

Práca je vlastne antologiou politických náuk, a to od najstarších dôb až po súčasnosť.

Po výstižnom úvode obsahujúcom marxistický pohľad na dejiny politických ideológií podáva autor výňatky zo spisov z popredných politických mysliteľov. Veľkou prednosťou je, že každého mysliteľa predchádza výstižná charakteristika a doplňuje ho základná svetová literatúra.

Od najstarších gréckych mysliteľov ako Heraklita, Herodota a iných, cez Sokrata, Platona a Aristotela, naväzuje na predstaviteľov starého Ríma, cez predstaviteľov kresťanstva a stredoveku prichádza do doby modernej a súčasnej (utopisti, prirodzenoprávnici, tradicionalisti, liberali, utopistickí socialisti, vedeckí socialisti, rozvoj vedeckého socializmu, fašizmus a nacizmus, reprezentanti súčasnej politickej sociologie a dielo uzaviera Jánom XXIII. ako predstaviteľom súčasnej sociálnej náuky katolicizmu. K dielu na konci je pripojený chronoligický prehľad spisov od 80 mysliteľov, z ktorých bola antologia zostavená.

K. Rebro

Richard B. Morris, Studies in the History of American Law: With Special Referance to the Seventeenth and Eighteenth Centuries, 2nd edition, New York, 1964 (Octagon Books), XIII, 295

Autor knihy, profesor historie na Columbijské universitě (Columbia University), známý u nás některými svými pracemi (zejména rozsáhlou, důkladnou a zasvěcenou studií "Government and Labor in Early America", New York 1946), vydává tuto svou právněhistorickou studii už podruhé (poprvé vyšla před více než třiceti lety, r. 1930).

Z hlediska čistě kvantitativního je nové vydání knihy rozměrnější a to o rozsáhlou předmluvu (III—XIII).

Tato předmluva — a tím se dostáváme již ke srovnání obsahovému — poskytuje čtenáři instruktivní přehled o vývoji a stavu americké právní historie (zabývající se dějinami státu a práva USA od r. 1930 do r. 1959, kdy byla předmluva podle datování v knize napsána), i o nejdůležitějších pracech, které vyšly v této době. I když samozřejmě od r. 1959 do dneška vyšly další práce (namátkou by bylo možno uvést práce G. L. Haskinse, J. W. Hursta, G. A. Billiase aj.) a byly uveřejněny bibliografické přehledy i o časopisecké produkci, je předmluva prof. Morrise vedle novějších hodnocení dosavadního vývoje a úvah o perspektivách americké právní historie velmi důležitým pramenem pro bližší poznání současného stavu americké právní historie.

Další část knihy tvoří vlastní studie, rozdělená do pěti kapitol, obsahujících: úvod k raným dějinám amerického práva (hl. I), koloniální zákony o rozdělování a zcizování půdy (hl. II), práva žen v raném americkém právu (hl. III), odpovědnost za úmyslně poškozující jednání v raném americkém právu (hl. IV) a bibliografickou esej (hl. V), obsahující bohatou bibliografii.

Podrobnější srovnání s předchozím vydáním z r. 1930 ukazuje, že tato část knihy nebyla autorem měněna, ale že jde o pouhý přetisk vydání prvého.

Totéž platí i o podrobném věcném a jmenném rejstříku, tvořícím závěr knihy.

I v této své podobě zůstává monografie dílem velmi cenným, jemuž více než třicetiletá přestávka od prvního vydání neubrala nic na přitažlivosti pro každého čtenáře, který se zajímá o právní dějiny USA v koloniálním období.

St. Balík

Karol Korányi, Powszechna historia państwa i prawa, III, Varšava 1966 , 456 str.

Posmrtné vydání třetího svazku vícedílné práce prof. Korányho je pokračováním edice započaté za autorova života. První díl „Obecných dějin státu a práva", věnovaný epoše starověku, byl vydán r. 1961 (Panstwowe Wydawnictwo Naukowe). R. 1963 vyšla první část druhého dílu, vyhrazená středověku. Podle autorského záměru měla následovat druhá část druhého dílu, která by zahrnovala středověké dějiny státu a práva těch zemí, které nebyly pojaty do části prvé. Předčasné úmrtí autora bohužel tento plán zmařilo.

Současný třetí díl je přetiskem druhého svazku „Obecné historie státu a práva v obrysech — epocha feudalismu" vydaného r. 1955 (Wydawnictwo Prawnicze), z čehož byly vypuštěny jen partie zahrnuté už do první části druhého dílu. Obsah je rozdělen do tří částí.

První velmi krátká část (str. 9—15) v první kapitole přináší dějiny státu a práva Byzance od časů Justiniana až po její zánik. Výklad je zde rozdělen do tří oddílů — obecný historický přehled, hospodářské a politické poměry, státní aparát. Tuto systematiku rozšířenou o samostatný oddíl „Dějiny pramenů práva" si v zásadě zachovávají i všechny další kapitoly knihy. Druhá kapitola stručně informuje o vzniku slovanských států na Balkáně.

Část druhá pojednává nejdříve ve dvou kapitolách o státu a právu Německa, a to v době od 10. století do poloviny 13. století a od poloviny 13. století do konce 15. století. Pátá kapitola zahrnuje Itálii v době 10.—16. století, šestá a sedmá Francii v době 10.—13. století včetně a odtud až do konce století 15. V dalších dvou kapitolách jsou podávány dějiny státu a práva Anglie, v periodizaci od poloviny 11. století do konce 12. století a od 13. století do sklonku století 15.

V desáté kapitole se probírají ve dvou partiích, z nichž každá si zachovává základní systematiku čtyř oddílů, dějiny státu a práva Ruska. V první epocha 14. a 15. století, ve druhé feudální republiky Novgorod a Pskov. Následuje pojednání o historii státu a práva Ruska 16. a 17. století, uzavírající druhou část knihy.

Část třetí obsahuje stať o státu a právu Francie v době od 16. století až do revoluce r. 1789 a kapitolu o Německu v období od 16. století do úpadku císařství r. 1806, ve které je zařazeno též pojednání o státním uspořádání Rakouska v 17. a 18. století. Předposlední kapitola je věnována Anglii v době absolutismu a knihu uzavírá kapitola o státu a právu Ruska v období absolutní monarchie 18. století. Připojen je obsáhlý jmenný a věcný rejstřík.

Důsledně dodržovaná přehledná systematika díla, vzniklého na základě vlastního autorova studia pramenů a opřeného o bohatou právněhistorickou literaturu ruskou, německou, francouzskou, anglickou a italskou, činí z něho výbornou a náročnou učební pomůcku.

L. Soukup

A pécsi egyetem történetéből (Z dejín Univerzity v Pätikostolí), Pécs 1967, 285 strán

Sborník k 600 ročnému jubileu založenia Univerzity v Pätikostolí redigoval známy nám právny historik prof. Andor Csizmadia, dekan Právnickej fakulty. Okrem príspevkov maďarských autorov nachádzame v ňom aj štúdie prof. Adama Vetulaniho z Krakowa o okolnostiach zakladania krakovskej, viedenskej a pécsskej Univerzity ako aj prof. Františka Kavku z Prahy o vzťahoch Karlovej univerzity k Pätikostoliu a južnému Uhorsku v XIV. a XV. storočí.

Ostatné príspevky sa zaoberajú dejinami pécsskej Univerzity a osobnosťami, ktoré na nej pôsobili (Bálint Alsáni, Galvano di Bologna a ď.). Prof. Tibor Kardos z Budapešti rozoberá reči na pécsskej Univerzite z aspektu humanizmu. Pre právne dejiny je pozoruhodná úvaha prof. György Bónisa o knihe formulárov Jána Magyi-ho a o praktickej výučbe práva.

Sborník je cenným prínosom pre poznanie dejín školstva v Uhorsku a v stredný Európe v XIV. a XV. storočí.

L. Bianchi

17. zasedání Société Jean Bodin o „velkých říších"

Pro 17. zasedání bruselské Société Jean Bodin, které se konalo ve dnech 11.–15. října 1966 na fakultě práva a ekonomických věd university v Rennes, hlavním městě francouzské Bretaně, bylo z podnětu jejího předsedy (hrabě J. Pirenne), zřejmě v souvislosti s jeho starověkým zaměřením, stanoveno téma *Grands empires*. V jeho rámci neměla být řešena institucionální stránka říší, rozebraná u jednotlivých států v dřívějších tématech *Monocratie* a *Gouvernés et gouvernants*, nýbrž především otázka vzniku, vývoje a zániku těchto říší. Přitom říší rozuměly se tu jak státy, které se samy tak pojmenovaly, tak útvary, jimž tento název dalo pozdější dějepisectví nebo moderní věda.

Obě tyto směrnice vymezily tématiku zasedání z hlediska speciálního srovnávacího právněhistorického zaměření, jež společnost má, v podstatě negativně nebo aspoň nepříznivě. Na jedné straně vedlo to totiž k traktování předmětu způsobem spíše ryze historickým, na druhé takto pojatý pojem říše kryl nutně útvary velice různorodé, jimž bylo nesnadno najít společného právněhistorického jmenovatele. Zvláště druhý determinant (pojetí pozdější doby) rozšířil zorný úhel na útvary velice odlišné (typicky česká odborná literatura má tu hledisko velmi široké). Barbarské říše raného středověku mají jen velmi málo společného s vyspělými byrokratickými tělesy starověkými nebo naopak zas novověkými, ale i mezi těmito dvěma typy vzhledem k časové vzdálenosti a úplně jiným historickým podmínkám existují rozdíly téměř propastné. Nakonec společnými rysy se ukázaly být znaky spíše vnější: velký rozsah a moc, etnická mnohostrannost, často rychlé změny a zánik. Ve smyslu všech těchto námitek vyzněla také valná většina diskusních příspěvků ke všem předneseným referátům.

Jako obvykle byl vybrán tucet základních referátů tématu, jež byly přednešeny ústně a jež budou doplněny několika desítkami dalších v pozdějším sborníkovém provedení. V Rennes byla pozornost věnována říším egyptským (J. Pirenne, Brusel), hethitským (J. Klima, Praha), Alexandrově (C. Preauxová, Brusel), byzantské (M. Ahrweilerová, Paříž), indické (J. D. M. Derret, Londýn), turecké (T. Gokbilgin, Instanbul), americkým předkolumbovským (A. Dorsifang-Smetsová, Brusel), karlovské (F. L. Ganshof, Gand), nejstarším slovanským (Vl. Procházka, Praha), svaté říši římské (R. Folz, Dijon), španělské (Ch. Verliden, Gand/Řím), ruské (M. Szeftel, Seattle-Washington), napoleonské (J. Godechot, Toulouse) a rakousko-uherské (H. Lentze, Vídeň). Zasedání řídil generální tajemník společnosti J. Gilissen, oficiálním hostitelem za renneskou právnickou fakultu byl její profesor J. Brejon de Lavergnée. Ve společenské části zasedání byli účastníci přijati starostou města, zúčastnili se večeří pořádaných jednak universitou, jednak společností a navštívili klášter

Mont-Saint-Michel a město Saint-Malo. Zahájení zasedání se zúčastnili nejvyšší představitelé místních správních, soudních, vojenských a církevních orgánů.

Z československých účastníků osvětlil 12. října Josef Klíma v referátě *L'empire hittie* především národnostní (předhethitské obyvatelstvo neindoevropské) a hospodářské (jen zemědělství) předpoklady vzniku říše. Malá knížectví sjednotil Anitta, zakladatelem první hethitské říše se stal Labarna. Z doby Telepinovy (polovina 15. stol. p. n. l.) pochází dědický řád. Plně rozvitou říší je až nová říše, založená koncem 15. stol. příslušníkem nové neznámé dynastie Šuppiluliumou I. Trvala půldruhého století a zanikla nájezdem tzv. „mořských národů", tj. kmenů z egejského souostroví a Balkánu, nikoli vnitřním rozkladem, jak se snaží dovodit část novější nauky. V období Hethitů hieroglyfických (Neohethitů) žila hethitská státní tradice v malých státních útvarech v Anatolii a severní Syrii; nakonec se však staly provincií asyrskou.

Vladimír Procházka 14. října v referátě *Les premiers empires slaves* rozebral vývoj v říši Samově (ve skutečnosti kmenový svaz), velkomoravské (období patriarchálních měst, „říše" za Rostislava a Svatopluka) bulharské (první mongolských Bulharů, druhá slovanská — Boris a Simeon, dočasná Samuilova západobulharská), kyjevské (patriarchální města, mocné státy Vladimírův a Jaroslavův, běžné raně feudální státy pozdější) a obodritských (Gotšalk, Jindřich). Vzhledem k mlhavosti pojmu „říše" poukázal pro starší vývojové období na možnost jeho upřesněné aplikace jako zvláštního vývojového stupně protofeudálního zřízení v době těsně před vznikem raně feudálního státu. Je to útvar nepříliš zcentralizovaný, etnicky různorodý, s dočasným trváním. Z hlediska dalšího dějinného vývoje sehrály tyto nejstarší slovanské říše důležitou roli v politických názorech pozdějších dob. — V plenární i kuloární diskusi k tomuto referátu se konstatovalo, že právě takovéto raně středověké útvary ukazují nemožnost přesnějšího použití pojmu říše, dávaného vědou tělesům velmi odlišným. „Říše" Samova a „říše" obodritské nemají v obecně ustálených — ale v podstatě i tak nepřesných — představách o říších s ostatními státy, jimiž se zasedání zabývalo, prakticky nic společného.

Vl. Procházka

Spolupráce právních historiků právnických fakult Humboldtovy a Karlovy university

V roce 1965 byly po léta existující styky mezi katedrou dějin státu a práva právnické fakulty v Praze a oddělením dějin státu a práva Humboldtovy university dále prohloubeny a konkretizovány a byla dohodnuta širší spolupráce v rámci dohody mezi Karlovou a Humboldtovou universitou. První výsledky této spolupráce již byly uveřejněny v PHS 12, kde byly publikovány přednášky berlínských právních historiků dr. H. Kuntschkeho a dr. W. Sellnowa, konané v březnu 1965 v Praze. Od této doby se uskutečnily střídavě v Berlíně a v Praze již další tři společná pracovní zasedání obou ústavů. Na každém z těchto zasedání se konaly vždy dvě odborné přednášky. Na podzim r. 1965 přednášeli v Berlíně doc. Kincl na téma Otroci ve franckých listinách a doc. Malý o Problematice porotních soudů (přednáška byla uveřejněna v publikaci Humboldtovy university, viz anotace str. 337). Součástí dalšího zasedání v Praze (září 1966) byly dvě veřejné vědecké rozpravy. Dr. Horst Schröder přednášel

na téma Názory W. v. Humboldta na společnost a stát, dr. Ingetraut Melzerová o Budování lidově demokratického státu v Německu. V popředí Schröderova referátu byl historický a filosofický výklad Humboldtových státně teoretických prací kolem r. 1791–1792 a jeho ústavní návrhy z let 1813–1819 a to se zvláštním zřetelem na teoretické a politické vymezení k pozicím historickoprávní školy. Referent prokázal, že W. v. Humboldt aplikoval a rozvíjel dále přirozenoprávní názory osvícenství, zejména filosofii J. Kanta, jakožto i zkušenosti a poznatky francouzské buržoazní revoluce, v které viděl historickou nutnost 18. století. Humboldt tak prosazoval v teorii i praxi výstavbu buržoazní společnosti v Prusku a Německu. Dr. Melzerová analyzovala státoprávní vývoj na území NDR přibližně do r. 1950 a vyzvedla zejména vývojové odlišnosti způsobené porážkou nacismu, existencí západních okupačních sil atd.

Na posledním zasedání konaném v červnu 1967 v Berlíně referovali dr. M. Doležal o Vlivu pruských agrárních reforem ve slovanských zemích na začátku 19. století a K. Litsch o Německém trestním právu v protektorátu Čechy a Morava. Přednášky byly vždy navštěvovány zástupci různých vědeckých směrů právnických fakult i odborníky jiných pracovišť zejména akademií a filosofických fakult.

Obsah společných zasedání netvořily ovšem jen zmíněné přednášky. Na zasedání byly také diskutovány otázky dalšího vnitřního i metodického zaměření právněhistorického bádání, otázky postavení právní historie ve vyučovacím procesu, její funkce při výchově mladých právníků, sylaby přednášek a cvičení, jakožto i metodické otázky zpracování učebnic atd. Zvláštní pozornost byla věnována problému srovnávacího práva a zástupci obou pracovišť se dohodli, že v příštích letech bude třeba se zejména zabývat výzkumem společné tématiky vytváření nových politických a právních institucí v přechodném období mezi feudalismem, kapitalismem a socialismem. Uvažováno bylo i o nových formách konání přednášek a to tak, aby vždy jedna ze zúčastněných stran vypracovala k určité tématice hlavní referát a druhá strana koreferát, který by upozorňoval na národní (státní) zvláštnosti ve vývoji té které referované problematiky.

Široká platforma spolupráce, která byla takto započata, počítá i s rozšířením vzájemných publikačních možností (zde již byly uskutečněny první kroky) a pak hlavně v příštích letech také s účastí dalších domácích, případně i zahraničních pracovišť nebo jednotlivců.

K. Litsch

Desiate stretnutie československých a maďarských právnych historikov

V dňoch 22.–24. mája 1967 sa v Budapešti zišli právni historici na konferencii, ktorej ústrednou témou bol „Storočný vývin občianskeho práva v strednej Európe s osobitným zreteľom na inštiaúciu zmluvy (1848–1945). Okrem početných právnych historikov z dvoch poriadateľských štátov prišli na konferenciu aj z Juhoslávie, NDR, Bulharska, ba aj z Rakúska, NSR a z Francie. Stretnutia čsl. a maďarských právnych historikov sa stali natoľko príťažlivými, že o ne javia trvalý záujem aj zo susedných ba aj z ďalších európskych štátov. Osobitne treba v tomto smere vyzdvihnúť účasť prof. Jean G a u d e m e t-a z Paríža, ktorý je predsedom celosvetovej organizácie právnych historikov.

Konferencia prebiehala v troch tématických cykloch. V prvý deň sa diskutovalo o hlavných líniach vývoja vedy a dejín občianskeho práva, druhý deň bol na programe rokovania vývoj zmluvného práva za posledných sto rokov a tretí deň sa konferencia sústredila na problémy vývoja občianskeho práva s osobitným zreteľom na vlastnícke, rodinné a dedičské právo.

Celkove sa na konferenciu predložilo 33 vopred vypracovaných a rozmnožených písomných referátov, z toho 6 z Československa. Naši účastníci sa zamerali na tématiku druhého dňa konferencie a ich referáty sa zaoberali občianskym právom za buržoáznej ČSR (prof. Luby), obmedzovaním zmluvnej slobody za okupácie (prof. Vietor), úlohou zmluvy pri monopolizácii hospodárstva (doc. Bianchi), pracovnou zmluvou (dr. Houser C.Sc.), manželskou zmluvou (dr. Klabouch CSc.) a obchodnými úkonmi (dr. Urfus CSc.).

Zo strany Maďarskej akadémie vied sa na konferencii zúčastnili akademici Imre Szabó, Gyula Eörsi a Endre Nyizsalovszki, ďalej dekan Právnickej fakulty v Pécsi profesor Andor Csizmadia, profesori Kálmán Kovács a Márton Sarlós z Budapešti, Tibor Papp z Pécsu a mnohí ďalší významní právnici z vedy a praxe. Na konferencii bolo trvale prítomných okolo 70—80 účastníkov, ktorí po celé tri dni živo diskutovali.

Najživšie výmeny názorov sa sústredili okolo otázok rozlišovania verejného a súkromného práva, okolo inštitúcie pracovnej zmluvy a manželskej zmluvy, okolo hodnotenia Otto v. Gierkeho, ďalej ohľadne inštitúcie zmluvy v oblasti organizácie spoločností za kapitalizmu, ohľadne deformácií občianskeho práva za okupácie. Za tri dni sa vystriedalo vyše 30 diskutujúcich.

Treba si cenit dobrú organizáciu konferencie, ktorá dovolila aj v mimokonferenčnom spoločenskom programe upevniť osobné kontakty nielen v medzinárodnom meradle, ale aj v medziodborovom zmysle medzi právnymi historikmi a civilistami. Zdá sa nám, že striedanie tématík týchto konferencií jednak podľa období, jednak podľa predmetu (VII. v Pécsi o štátoprávnych problémoch dualizmu, VIII. v Egeri o učebných textoch za obdobie kapitalizmu, IX. v Smoleniciach o právnej vzdelanosti do r. 1848) stáva sa cennou vzpruhou pre oživenie nielen vedeckej práce na určitých úsekoch, ale aj pre utvárenie nových osobných kontaktov v medzinárodnom a v medziodborovom meradle. Účasť dr. Petričovej z Beogradu, prof. Telbisova z Varny, prof. Buchdu z Jeny, prof. Lieberwirtha z Halle, W. Sellnowa, H. Kuntschkeho, H. Schrödera a I. Melzerovej z Berlína, prof. Lentzeho z Viedne a prof. Thiemeho z Freiburgu i. Br. je toho najlepším dokladom. Pozdravný telegram konferencii poslal aj prof. Václav Vaněček, člen korešp. ČSAV, ktorý sa pre inostrannú nazeprázdnenosť tentoraz nemohol stretnutia zúčastniť.

L. Bianchi

Za profesorem S. F. Kečekjanem

Dne 24. června 1967 zemřel po krátké těžké nemoci vynikající sovětský právní historik, jeden z nejstarších profesorů Moskevské státní university M. V. Lomonosova, doktor právních věd Stěpan Fjodorovič K e č e k j a n.

Stěpan Fjodorovič se narodil 25. března 1890 v Nachičevani na Donu v rodině lékaře. Prakticky celý jeho život byl úzce spojen s moskevskou universitou. Když zde v roce 1912 vystudoval právnickou fakultu, setrval na ní k přípravě na učitelskou dráhu. Na jaře 1915 byl jmenován soukromým do-

centem Moskevské university. Od té doby tu jen s malými přestávkami vyučoval. Jeho pedagogických schopností využívala v té době i řada jiných vysokých škol a institutů. Od roku 1954 až do své smrti vedl katedru dějin státu a práva právnické fakulty Moskevské státní university. Pod jeho vedením zde též úspěšně prošlo aspiranturou nebo doktoranturou přes 50 vědeckých pracovníků, kteří nyní pracují na sovětských školách nebo ve vědeckovýzkumných ústavech.

Profesor S. F. Kečekjan napsal přes 160 vědeckých prací, především z obecných dějin státu a práva, dějin politických ideologií, teorie státu a práva, ale i z mezinárodního, státního, občanského práva a jiných právních oborů. Pozoruhodný je již sám široký rozsah vědeckých zájmů Stěpana Fjodoroviče. Při tom hluboce vědecký způsob zpracování svědčí o vynikajících znalostech a mimořádných duševních schopnostech, které mu umožnily stát se předním specialistou hned v několika oborech právní vědy. Z jeho monografií je možno zde připomenout Učení Aristotela o státu a právu (1947), Právní vztahy v socialistické společnosti (1958), Stát a právo starého Řecka (1963).

Velké zásluhy má profesor Kečekjan na vypracování nových učebnic pro právnické fakulty a instituty, a to ve všech svých třech hlavních oborech. Byl vědeckým vedoucím autorského kolektivu učebnice Dějin politických ideologií (1955), hlavním redaktorem (spolu s docentem G. I. Feďkinem) a autorem řady hlav této učebnice, jejíž druhé vydání vyšlo v r. 1960. Napsal učebnici obecných dějin státu a práva (1. vydání 1944), je spoluautorem učebnic teorie státu a práva z let 1949, 1955 a jiných učebních pomůcek.

Nesmírně bohatá a plodná byla též organizátorská a veřejná činnost Stěpana Fjodoroviče, který pracoval v řadě časopiseckých redakcí, ve funkci předsedy moskevské sekce právních historiků, byl též zvolen za poslance Leninského obvodního sovětu v Moskvě atd.

Za mimořádné zásluhy o sovětskou právní vědu a vysokoškolské právnické vzdělání byl profesor S. F. Kečekjan vyznamenán řády a medailemi. Mezi sovětskými vědeckými pracovníky, profesory, učiteli, praktickými pracovníky i studenty práv požíval Stěpán Fjodorovič obrovské vážnosti a autority. Pro ně pro všechny znamená jeho odchod citelnou ztrátu.

Jeho úmrtí hluboce želi i pokroková právní věda řady dalších zemí světa, v nichž práce profesora Kečekjana došly zaslouženého uznání. Práce profesora Kečekjana byly z ruštiny přeloženy do 14 cizích jazyků a on sám byl osobně znám i ze svých častých vystoupení v zahraničí. V živé paměti zůstalo u nás jedno z posledních takových jeho vystoupení — na pražském kongresu věnovaném Hegelově filosofii práva v září 1966, v němž se z aktuálního hlediska zabýval Hegelovou kritikou historickoprávní teorie. Vzpomeňme též, že v Československu byl na začátku padesátých let vydán překlad učebnice teorie státu a práva a učebnice obecných dějin státu a práva, na nichž se profesor Kečekjan autorsky podílel a které se staly základní učební pomůckou pro celou generaci našich mladých právníků.

Českoslovenští právní historici vždy obdivovali profesora S. F. Kečekjana pro jeho vysokou erudici, mimořádné schopnosti a nevšední pracovní elán. Jeho jméno — jméno vynikajícího vědce a pedagoga, zůstane v naší paměti nadlouho zachováno.

K. Malý, st.

JUDr. Vladimír PROCHÁZKA, CSc., zemřel

V době, kdy již tento ročník Právněhistorických studií byl odevzdán tiskárně, došla nám zpráva, jíž bychom se byli nejméně nadáli. Po krátké, ale zhoubné a lékařskou vědou zcela nezvládnutelné nemoci, odešel 13. prosince 1967 z našeho středu navždy jeden z nejnadanějších a nejpilnějších českých právních historiků, JUDr. Vladimír Procházka, CSc. Rozloučení s ním se konalo 18. 12. v Praze–Strašnicích za velké účasti vědecké veřejnosti, a to nejen české, nýbrž i slovenské a polské.

Vladimír Procházka se narodil 4. března 1924 v Praze v rodině důstojníka čs. armády. Již od studentských let (studoval na právnické fakultě Karlovy university v letech 1945–1949) měl před sebou jasný vědecký cíl: právní historii a v jejím rámci dějiny státu a práva u slovanských národů, čili — jak on sám věc tradičně označoval — slovanské právo. Již v průběhu právnických studií (1945–1948) vykonával v ministerstvu informací funkci referenta pro kulturní styky s SSSR a s Polskem. V letech 1949–1951 byl činný jako překladatel a soukromý badatel. Po vojenské službě (1951–1953) stal se v r. 1953 pracovníkem tehdy právě založeného „Kabinetu pro dějiny státu a práva v Československu" Československé akademie věd, kde zůstal — i po začlenění tohoto pracoviště do nově zřízeného Ústavu státu a práva ČSAV (1955) — jako přední jeho vědecký pracovník až do své předčasné smrti. V roce 1958 obhájil zde kandidátskou disertaci z oboru slovanského práva, přičemž jedním z oponentů byl mu prof. dr. J. Matuszewski z Poznaně (nyní v Lodži).

Za svého téměř dvacetiletého vědeckého působení vypracoval se Vladimír Procházka na všeobecně uznávanou autoritu jednak na úseku starších dějin státu a práva v Československu, jednak v širším oboru právní slavistiky jako srovnávací historické vědy. Opíral se tu zvláště o dvě mohutné složky, jež mu byly východiskem ke komparatistice: jednak o jedinečnou znalost vývoje politické organizace a právních institucí u polabských a baltských Slovanů, jednak o rozsáhlé práce bohemistické, tyto zvláště k době velkomoravské a vůbec raně feudální, a dále k agrárně-právním problémům českého středověku a raného novověku.

Úplnou bibliografii Procházkových prací přinesou Právněhistorické studie v příštím ročníku. V tomto nekrologu, omezeném technickými možnostmi tiskárny a nakladatelství, je třeba vyzvednout zvláště dvě hlavní a největší Procházkova díla. Je to především „Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století", vyšlá v r. 1963, mistrovské dílo, spojující výsledky archívní heuristiky s právnickou analýzou do jedinečné právněhistorické syntézy a zároveň se svými téměř 600 stranami nejrozsáhlejší česká právněhistorická monografie za posledních několik desetiletí. A je to dále velká monografie o politickém zřízení a právních institucích polabsko-pobaltských Slovanů, která byla přeložena do polštiny a odevzdána do tisku v Polsku.

Procházkovy vědecké příspěvky otiskovaly stejně odborné časopisy právnické jako historické, archeologické, linguistické i etnografické, doma i za hranicemi. Publikoval i polsky, francouzsky, rusky, německy a anglicky a byl v posledních letech vítaným účastníkem — vždy do hloubky zasvěceným — všech mezinárodních konferencí, symposií a kongresů, pokud se jejich tématika týkala problémů Procházkou studovaných.

Podstatnou složkou Procházkova působení byla činnost vědecky organizační. Je tu nutno připomenout zejména jeho podíl na přípravách „Historického slov-

níku české právnické terminologie", který byl od počátku — právě jako úkol Procházkův — v programu práce Kabinetu pro dějiny státu a práva v Československu.

Československou právní historii postihla nenadálým a předčasným skonem Vladimíra Procházky ztráta zcela nenahraditelná. A přihlédneme-li k možnostem, jež Procházkovo nadání a píle slibovaly, lze tu mluvit přímo o ztrátě ve světovém měřítku. Avšak to, co Vladimír Procházka za dvě desetiletí svého působení vytvořil, zůstane již trvalým a mimořádně cenným přínosem pro právní historii nejen národů Československa, ale i ostatních Slovanů.

V. Vaněček

85 let akademika Václava Vojtíška

Je tomu právě 10 let, co jsme — u příležitosti 75. narozenin — mohli vzpomenout velkého životního díla a vědeckých, organizačních, národně kulturních i jiných zásluh akademika Václava Vojtíška.* Ve vzácné duševní i fyzické zachovalosti dožil se Václav Vojtíšek 9. srpna 1968 dalšího velkého jubilea. Dožil se ho jako aktivní ředitel Ústředního archívu Československé akademie věd a jako předseda Komise ČSAV pro soupis a studium rukopisů v ČSSR a bohemoslovenik v zahraničí. Oběma těmto institucím věnoval jubilant právě uplynulá léta svého plodného života a připojil tak k zásluhám, jichž bylo již před deseti lety vzpomínáno, nové, neméně závažné. Zevním výrazem jejich ocenění stala se zlatá medaile Františka Palackého za zásluhy o historické vědy, kterou presidium Akademie Václavu Vojtíškovi k 85. narozeninám udělilo.

I když se v roce 1968 jubilant hodlá s oběma vzpomenutými funkcemi rozloučit, zůstane nepochybně dále vědecky činný. Vedle literárních prací již dříve mnohonásobně připomínaných, z nichž mnohé jsou úzce spojeny s českou právní historií, zůstane trvalá stopa Vojtíškova pronikavého a kritického ducha, neúmorné píle, železné vůle a nevyrovnatelných odborných zkušeností jak v československém archívnictví (zvláště v Archívu hlavního města Prahy, v Archívu University Karlovy a v Ústředním archívu ČSAV), tak v rozsáhlé oblasti základních či pomocných věd historických i konečně v rozvíjení nové historické vědy, kodikologie, jíž mezi jiným sloužilo právě Vojtíškovo působení v Komisi pro soupis rukopisů.

Čeští i slovenští právní historikové přejí jubilantovi znovu mnoho dalších let vědecké tvůrčí pohody.

V. Vaněček

* Viz Právněhistorické studie IV, 1958, str. 239—240 (J. Kejř).

Obsah

Články

Jaroslav Houser, Velká Říjnová socialistická revoluce a české státoprávní požadavky ke konci prvé světové války 5
Václav Vaněček, Ke kořenům 28. října 1918 29
Martin Vietor, Zapojenie Slovenska do ČSR r. 1918 59
Josef Blahož, Boj o reformu Nejvyššího soudu USA a jeho význam pro stát a právo Spojených států 85
Miľan Bartošek, Třídní základy římského procesního práva 117
Václav Vaněček, Problémy studia české právní kultury v Uhrách do poloviny 19. století 165
František Holec, Poříční právo na Novém Městě pražském 181
Valentin Urfus, Osvícenství a ekonomická ideologie v Čechách . . . 201
Eduard Vlček, Vznik národních útvarů po VŘSR a jejich vývoj do konce občanské války 221

Materiály

Jiří Kejř, K privilegiu knížete Soběslava II. pro pražské Němce . . . 241
Pecze Ferenc, Ohlas českého hnutí v uherském parlamentě na začátku sedmdesátých let 259
Miloslav Doležal, Sociální dějiny, právní historie a některé aktuální metodologické otázky historie v NSR 267
Ladislav Hubenák, Archívné pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku v období budovania socializmu (1945–1960) 275

Recenze

H. J. Wolff, Die Attische Paragraphe (J. Cvetler) 291
Milan Bartošek, Římské právo a socialistická společnost (V. Veverka) . 294
Cultus pacis (V. Urfus) 298
J. Beér — A. Csizmadia, Naše dějiny vo svetle právnej tvorby (M. Vietor) 300
K. Malý, Policejní a soudní perzekuce (V. Vaněček) 301
K. Laco, Ústava predmnichovskej ČSR a Ústava ČSSR, I. (L. Soukup) . 305

Z nové literatury 309

Kronika

17. zasedání Société Jean Bodin o „velkých říších“ (Vl. Procházka) . . 347
Spolupráce právních historiků právnických fakult Huboldtovy a Karlovy university (K. Litsch) 348
Desiate stretnutie československých a maďarských právnych historikov (L. Bianchi) 349
Za profesorem S. F. Kečekjanem (K. Malý st.) 350
JUDr. Vladimír Procházka, CSc., zemřel (V. Vaněček) 352
85 let akademika Václava Vojtíška (V. Vaněček) 353

Právněhistorické studie 14

Jaroslav Houser, Václav Vaněček, Martin Vietor, Josef Blahož, Milan Bartošek, František Holec, Valentin Urfus, Eduard Vlček, Jiří Kejř, Ferenc Pecze, Miloslav Doležal, Ladislav Hubenák

Vydala Academia, nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1969
Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace Běla Riegrová
Technická redaktorka Jaroslava Henclová

Vydání I. — 356 stran, 1 příloha (2 obr.)
Vytiskla Stráž, tiskařské závody, n. p., Vimperk
29,11 AA, 29,52 VA
Náklad 400 výtisků — 02/20 — 7316
21-046-69

Cena brožovaného výtisku 29,— Kčs
508-21-872